

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gentrit SMAKAJ

İTTİHAT VE TERAKKİ VE ARNAVUT MESELESİ (1908-1913)

Tarih Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gentrit SMAKAJ

İTTİHAT VE TERAKKİ VE ARNAVUT MESELESİ (1908-1913)

Danışman

Prof. Dr. Salih Tunç

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SDK-2019-4605 nolu proje ile desteklenmiştir.

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Gentrit Smakaj'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Salih TUNÇ

Üye : Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

Üye : Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ

Üye : Doç. Dr. Şahin DOĞAN

Tez Başlığı: İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)

Tez Savunma Tarihi : 06/07/2022

Mezuniyet Tarihi : 01..../09..../2022

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi 1908-1913” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Gentrit SMAKAJ

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Gentrit SMAKAJ
Öğrenci Numarası	20155207006
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof.Dr. Salih TUNÇ
Doktora Tez Başlığı	İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1885874496
Rapor Tarihi	23.08.2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 13 Alıntılar dahil: % 18
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 298 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Salih TUNÇ İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	i
SUMMARY	iii
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JÖN TÜRK HAREKETİ VE ARNAVUTLAR

1.1. Yeni Osmanlılar ve Arnavutlar’a Etkileri	23
1.1.1. Kanun-i Esasi’nin İlanı 23 Aralık 1876	26
1.1.2. 1877 Osmanlı Meclis-i Mebûsanı’nda Tartışmalar ve Arnavutlar	28
1.2. Jön Türk Hareketi ve Arnavutlar	31
1.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Teşekkülü, Amaçları, Faaliyetleri	31
1.2. 2. İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti’nin Kurulmasına İlişkin Tartışmaları	34
1.2.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İçinde Arnavutlar	38
1.2.4. Birinci Jön Türk Kongresi ve Arnavutlar (Paris 4-9 Şubat 1902)	46
1.2.5. Birinci Jön Türk Kongresi Sonrasında Balkanlar’da Jön Türkler	51
1.2. 6. Osmanlı İmparatorluğu’nda Jön Türk Hareketi	53
1.2.7. İkinci Jön Türk Kongresi (Paris 27-29 Aralık 1907)	54
1.2.8. İkinci Jön Türk Kogresi’nden Sonra Makedonya ve Arnavutluk’ta Siyasal Durum.....	56
1.2.9. Jön Türk Hareketi’nde Arnavut Bektaşilerinin Rolü	58
1.2.10. Jön Türk Hareketi’nde Arnavut Kökenli Subayların Rolü	64
1.3. Meşrutiyetin Yeniden İlanı (10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908).....	70

1.3.1 Makedonya’da Olaylar	70
1.3.2. Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet.....	74

İKİNCİ BÖLÜM

JÖN TÜRK DEVRİMİ’NİN OSMANLI ARNAVUTLARI’NA YANSIMASI

2.1. II. Meşrutiyet’in İlanının Arnavut Halkı Üzerindeki Tesiri	79
2.2. II. Meşrutiyet Devrinde Arnavutluk’ta Kulüpler ve Cemiyetler	82
2.2.1. Başkim Arnavut Kulüpleri.....	83
2.2.2. Arnavut Gizli Cemiyetleri	92
2.3. II. Meşrutiyet Devrinde Arnavut Basını ve Bâbiâli’nin Arnavut Basınına Yönelik Aldığı Tedbirler	97
2.4. II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Alfabe Meselesi ve Okullaşma Sorunu .	101
2.5. Arnavutluk’ta Alfabe ve Maarif Meselesine İlişkin Kongreler.....	104
2.5.1. Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908).....	104
2.5.2. Debre Kongresi (23-29 Temmuz 1909)	107
2.5.3. Elbasan Ulusal Maarif Kongresi (2-8 Eylül 1909)	109
2.5.4. II. Manastır Kongresi (2-3 Nisan 1910)	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHATÇILARIN MERKEZÎ POLİTİKALARINA KARŞI ARNAVUTLARIN TUTUMU

3.1. 1908 Genel Seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle Arnavutlar Arasında Ortaya Çıkan Sorunlar.....	112
3.1.1. Osmanlı Parlamentosu’nda Arnavut Mebusların Çalışmaları	116
3.2. 31 Mart Vakası’nda Arnavutlar	119
3.2.1. 31 Mart Vakası Arifesinde Öldürülen Hasan Fehmi Bey’in Hayatı ve Faaliyetleri	123
3.2.2. Hasan Fehmi Cinayeti ve Buna Karşı Tepkiler	126

3.2.3. İsmail Kemal Bey'in Sultan II. Abdülhamit ile Görüşmesi	128
3.2.4. 31 Mart Olayı'nın Dış Bağlantılarıyla İlgili İddialar	130
3.3. II. Abdülhamit İle İttihatçıların Arnavut Sorununa İlişkin Yaklaşımları.....	134
3.4. Jön Türk Devrimi'nin Arnavutluk Milliyetçiliğine Etkileri.....	138
3.5.1. 1909 Kanun-i Esasi Değişikliği	145
3.5.2. 1909 Kanun-i Esasi Değişikliğine Karşı Arnavutlar'ın Tutumu	146
3.6. II. Meşrutiyet Devrinde Arnavut İsyanları (1909-1912).....	147
3.6.1. Arnavut İsyanları'nın Nedenleri	147
3.6.2. 1909 Arnavut İsyanı	150
3.6.3. 1910 Kosova'da Arnavut İsyanı	155
3.6.4. İttihat ve Terakki'nin İleri Gelenlerinin İsyan Hakkındaki Düşünceleri .	161
3.6.5. 1911 Malisör İsyanı.....	165
3.6.5.1. İsyanının Başlaması ve Gelişimi	169
3.6.5.2. Sultan V. Mehmet Reşat'ın Kosova Seyahati (Haziran 1911).....	171
3.6.5.3. Greçe Memorandumu 23 Haziran 1911	172
3.6.5.4. İşkodra Başpispokosu Yak Serreği Delegasyonu.....	174
3.6.5.5. İsyan Sonrasında Bâbîâli ile Arnavutların Münasebetleri	176
3.6.6. Arnavut Genel İsyanı ve Arnavut Ulusal Talepleri 1912	177
3.6.6.1. İsyanın Nedenleri ve Arnavutlar	177
3.6.6.2. 1912 Arnavut İsyanının Başlaması ve Gelişimi.....	180
3.6.6.3. Junik Toplantısı (21-25 Mayıs 1912)	181
3.6.6.4. Halaskar Zabitan Hareketi ve Arnavutlar	186
3.6.6.5. Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nda Arnavut Meselesine İlişkin Müzakere ve Tartışmalar	189
3.6.6.6. Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nezâreti'nden İstifası Sonrasında Yaşananlar	190
3.6.6.7. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi ve Arnavutların Talepleri	192

3.7. İttihat ve Terakki Kabineleri'ndeki Arnavut Kökenli Rical ve Onların Görüş ve Düşünceleri.....	201
3.7.1. Şemseddin Sâmî (1850-1904).....	202
3.7.2. Paşko Vasa (1825-1892).....	205
3.7.3. Avlonyalı İsmail Kemal Bey (1844-1919).....	206
3.7.3. 1. İsmail Kemal Bey'in Arnavutluk ve Arnavutlara Dair Bazı Görüşleri	208
3.7.4. İbrahim Temo Arnavutluk Meselesine Dair Görüşleri (1865-1945)	210
3.7.5. Mareşal Ahmet İzzet Paşa (1864-1937)	214
3.8. Osmanlı Devlet Ricali'nin Arnavut ve Arnavutluk Meselesine İlişkin Yaklaşımları.....	216
3.8.1. Küçük Sait Paşa Hükümeti	217
3.8.2. Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa (1832-1913)	218
3.8.3. Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923).....	220
3.8.4. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911)	221
3.8.5. Mehmed Talat Paşa'nın Arnavut Meselesiyle İlişikini Görüşme Düşünceleri	224
3.8.7. Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavut ve Arnavutluk Meselesi ile İlgili Görüşleri ile Bazı Tespitleri.....	228
3.8.8. Harbiye Nazîrî Nazım Paşa'nın Arnavutluk Meselesine İlişkin Görüşleri	235
3.8.9. Ahmet Rıza Bey'in Arnavutluk Meselesi Üzerinde Görüşleri	237
3.8.10. Prens Sabahaddin'in Arnavut Meselesi Hakkında Düşünceleri	239

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUT MİLLÎ DEVLETİ'NİN KURULMASI SÜRECİ

4.1. Balkan Savaşları 1912-1913.....	241
4.1.1. Balkan Savaşları'nın Nedenleri	241
4.1.2. Savaşın Başlaması ve Gelişimi	243

4.1.3. Birinci Balkan Harbi'nde Arnavutların Tutumu.....	245
4.1.4. İşgal Sonrası Arnavutluk Topraklarında Balkan Müttefik Devletleri Taraflarından Yapılan Katliamlar	251
4.1.5. Balkan Savaşlarında Arnavut Gönüllüleri ve Firariler – İşkodra Örneği..	255
4.2. Arnavutluk'un İnşası Sürecinde İsmail Kemal Bey'in Avrupa'daki Diplomatik Faaliyetleri.....	258
4.3. Arnavutluk'un Bağımsızlığının İlanı ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi.....	262
4.3.1. Arnavutluk'un Bağımsızlığını İlanı (28 Kasım 1912)	262
4.3.2. Arnavutluk'un Bağımsızlık İlanı ve Bâbıâli'nin Tepkisi	267
4.5. Londra Konferansı ve Arnavut Meselesi'nin Çözümü (1912-1913).....	271
4.5.1. Balkan Savaşları Karşısında Büyük Devletlerin Tutumları	271
4.5.2. Londra Büyükelçiler Konferansı'nın Başlaması ve Arnavutluk Meselesi	275
4.5.3. Büyük Elçiler Konferansı'nda Arnavutluk Meselesi ve Alınan İlk Kararlar	276
4.5.4. Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk'un Sınırları Sorunu.....	278
SONUÇ	292
KAYNAKLAR.....	298
EKLER	333
ÖZGEÇMİŞ.....	348

KISALTMALAR LİSTESİ

AQSH.	Arnavutluk Devlet Arşivi
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c., C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Devre
Der.	Derleyen
Dr.	Doktor
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz. Hzl.	Hazırlayan
İçt.	İçtima
İTC.	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İÜ.	İstanbul Üniversitesi
Mad.	Madde
MMZC.	Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri
No. Nr.	Numara
OTAM.	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
R.	Rumi
s.	Sayfa
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Yay. haz.	Yayına hazırlayan

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde Arnavut ve Arnavutluk meselesi, İttihatçılar ile Arnavutlar arasındaki ilişkiler, İmparatorluk'ta Arnavut kökenli rical ile bu ricalin devlet içerisindeki yeri, konumu ve önemi, İttihatçılarla Arnavutlar arasında ortak ya da görüş ayrılıkları gibi konular üzerinde durulacak; böylelikle konu siyasi, idari, toplumsal ve aynı zamanda bürokratik yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır.

Bilindiği gibi, 1908 yılında Jön Türk Hareketi'nden sonra Sultan II. Abdülhamit 23 Temmuz'da II. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Yakın dönem tarihine 10 Temmuz İnkılabı olarak geçecek olan Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra diğer bölge ve unsurlarla olduğu gibi Osmanlı Devleti ile Arnavutlar arasında da önemli gelişmeler cereyan etti. Özgürlük eşitlik ve kardeşlik prensiplerinin çok yaygın ve geniş anlamda kullanıldığı ilk zamanlarda ittihat-ı anasır başlıca amaç iken giderek maksadını aşan bir takım talepler merkez ile taşranın siyasi ve sosyal dengesini dah etkin bir şekilde sarsmaya başladı. Bilinir ki, Arnavut asıllı Osmanlı ricali de Jön Türk hareketin kuruluşunda, faaliyetlerinde ve 1908'de ikinci Meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli bir rol oynadılar. Fakat Arnavutlarla İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki yakın işbirliği süreci gelişmelere bağlı olarak değişken ve konjonktürel bir şekil aldı. Bu kısa işbirliği süreci Arnavutların meşrutiyet hakları çerçevesinde oluşturdukları klüpler, yayındıkları gazeteler ve açtıkları okullarda kendisi göstermiştir. 31 Mart Vakası ile Balkan Harbi süreci arasını kapsayan dönem içinde Arnavutluk'ta dört isyan girişimi söz konusu olmuştur.

Birinci Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Arnavut milleti için tarihte yeni bir sayfa açıldı. Kısa bir süre içinde Arnavutlar'ın da yaşadığı toprakları birer birer kaybeden Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da tutunamayacağı anlaşılmıştır. Arnavutluk'un kaderi için bu dramatik durumda, Arnavutların bağımsızlık ilan etmekten ve anavatanlarını Balkan devletlerinden kurtarmaktan başka seçeneği yoktu. Bu şekilde İsmail Kemal Bey'in liderliğindeki Avlonya Meclisi 28 Kasım 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etti.

Londra'da Konferansı'nın sonunda 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan barış antlaşmasının 3. Maddesine göre Osmanlı Devleti ve diğer Balkan Devletleri Arnavutluk'un sınırlarının çizilmesi ve diğer tüm işlerinin çözülmesini altı büyük devlete bırakmıştır. Londra'da devam eden müzakereler sonucunda Süfera Konferansı 29 Temmuz 1913'te Arnavutluk hakkındaki kesin kararını açıklamıştır. Buna göre Arnavutluk'un bu tarihten

itibaren bağımsız bir devlet sayılması ile altı devletin kontrolü ve garantisi altında tarafsız olması kararlaştırılmıştır.

Bu çalışmada “İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)” Osmanlı ve Arnavut kaynakları ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jön Türkler, İttihat ve Terakki, Bâbıâli, Arnavutlar, Arnavut Meselesi

SUMMARY

THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS AND ALBANIAN ISSUE (1908-1913)

In this study, the issues such as the Albanian and Albanian issue in the last period of the Ottoman Empire, the relations between the Unionists and the Albanians, the Albanian origin dignitaries in the Empire and their place, position and importance in the state, the commonalities or differences of opinion between the Unionists and the Albanians will be discussed; thus, the topic will be assessed from political, administrative, social and bureaucratic aspects.

As it is known, after the Young Turk movement in 1908, Sultan Abdulhamid II declared the constitutional monarchy. After the re-declaration of the Constitutional Monarchy, which is also known as the 10th of July Revolution in recent history, important developments took place between the Ottoman Empire and the Albanians, as well as with other regions and elements. In the early days when the principles of freedom, equality and fraternity were widely used, the main objective was the *ittihat-ı anasır*, but some demands that went beyond its purpose began to shake the political and social balance of the center and the provinces more effectively. It is known that Ottoman dignitaries of Albanian origin also played an important role in the establishment of the Young Turk movement and its activities in the declaration of the Second Constitutional Monarchy in 1908. However, the close cooperation process between the Albanians and the Committee of Union and Progress took a variable and cyclical shape depending on the developments. This short cooperation process showed itself in the clubs that Albanians formed within the framework of their constitutional rights, the newspapers they published and the schools they opened. During the period between the 31 March Incident and the Balkan War process, four uprisings took place in Albania.

With the start of the First Balkan War, a new page in history was opened for the Albanian nation. It has been understood that the Ottoman Empire, the lands where Albanians lived were lost one by one and could not hold on in the Balkans for a short term. In this dramatic situation for the fate of Albania, Albanians had no choice but to declare Independence and liberate their homeland from the Balkan states. In this way, the Vlorë

parliament, led by İsmail Kemal Bey, declared the independence of Albania on 28 November 1912.

According to the 3rd article of the peace treaty signed by the Warring States Conference in London on May 30, 1913, the Ottoman Empire and other Balkan States left the demarcation of Albania's borders and the resolution of all other affairs to six great states. As a result of the ongoing negotiations in London, the Ambassadors Conference announced its final decision on Albania on 29 July 1913. According to this, it has been decided that Albania will be considered an independent state since this date and it will be neutral under the control and guarantee of six states.

In this study, Union and Progress and Albanian Issue (1908-1913) was examined in the light of Ottoman and Albanian sources.

Keywords: Young Turks, Union and Progress, Sublime Porte, Albanians, Albanian Issue.

ÖNSÖZ

“İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)” başlıklı çalışmamızda 1908-1913 yılları arasında İttihat ve Terakki ile Arnavutların ilişkileri geniş kapsamlı olarak değerlendirilecektir. Söz konusu dönemde Arnavut ulusçuluğunun önemli bir gelişim gösterdiği bilinmektedir. II.Meşrutiyet’ten önce Sultan II. Abdülhamit Devrinde ortaya çıkan Arnavut meselesi bazı siyasi, kültürel ve ekonomik haklar ile özerklik isteyen Arnavutlar, 1908’den itibaren artık bağımsızlık yolunda adımlar atmaya ve politikalar izlemeye başladılar. Arnavutlar arasındaki bu gelişmeler İttihat ve Terakki’nin Arnavutluk üzerinde izlediği başta *Merkeziyetçilik* olmak üzere izlenen diğer bazı siyasetlerden kaynaklandığı belirtilir.

Bu tez; bir giriş, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın Giriş kısmında Tanzimat Devri’ne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Arnavutlar ile Tanzimat Dönemi’nde Arnavutlar ve Arnavutluk’ta ilişkin bilgi verilmiştir.

Bu çalışmanın İlk bölümünde Arnavutların Jön Türkler ile ilişkileri ve II.Meşrutiyet’in İlanına kadar Arnavutların rolü incelendi. Burada, evvela Yeni Osmanlılar ve Arnavutlar, Kanuni Esasi’nin İlanı (23 Aralık 1876), Jön Türkler Hareketi ve Arnavutlar, İttihat Terakki Cemiyeti’nin Teşekkülü, Amaçları ve Faaliyetleri, İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti’nin kurulmasına ilişkin tartışmalar, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin içinde Arnavutlar, Birinci Jön Türk Kongresi ve Arnavutlar, Jön Türk Hareketi’nde Arnavut Bektaşileri’nin rolü, Jön Türk Hareketi’nde Arnavut kökenli subaylarının rolü gibi konular araştırıldı.

Çalışmanın İkinci bölümünde Devrimden sonra Arnavut ulusal hareketin’nin gelişmesi ele alınmıştır. Bu bölümde Arnavut kulüpleri, cemiyetleri, Arnavut basını, Arnavut kongreleri, dil, eğitim ve alfabe meselesi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde İttihatçıların merkeziyetçi politikalarına karşı Arnavutların tutumu ele alınmıştır. Burada; yeni kanunlar ve anayasal özgürlüklerin kısıtlanması, mecliste Arnavut mebusların faaliyetleri, Arnavut isyanları ve bu gelişmeler karşısında Osmanlı hükümetinin tutumu gibi konular araştırılmıştır.

Dördüncü bölümde Arnavut Milli Devleti’nin kurulması süreci ele alınmıştır. Burada, Birinci Balkan Harbi’nin karşısında Arnavutların tutumu, Arnavutluk’un inşası sürecinde İsmail Kemal Bey’in Avrupa’daki diplomatik faaliyetleri, Arnavutluk’un bağımsızlığının ilanı ve Osmanlı Hükümeti’nin tepkisi, Londra Konferansı ve Arnavut meselesinin çözümü gibi meseleler incelenmiştir.

Bu Tezin yazılmasındaki amaçlara gelince; Jön Türk Devrimi Osmanlı Arnavutlarına ne şekilde yansdı? Arnavutların Meşrutiyetten beklentileri neler idi? II. Abdülhamit'in ve İttihatçıların Arnavutluk üzerindeki siyasetlerinde farklar nelerdi? Jön Türk Devrimi'nden Arnavut milliyetçiliği ne şekilde etkilendi? Bu dönemde Arnavutluk'ta sık sık çıkan isyanların sebepleri nelerdi? İttihat ve Terakki kabinelerinde Arnavut kökenli ricale ile ilgili tespitler nelerdir? Osmanlı Bürokrasisi'nin Arnavut ve Arnavutluk meselesi ile ilgili tutumları nedir? Bu süreçte özerklikten bağımsızlığa nasıl gidildi? Bu soruların belgeler ve diğer kaynaklar istikametinde incelenmesi, analiz edilmesi ve değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Doktora Tezi olarak hazırladığım bu çalışma, Tarih alanındaki yetkinliğine her daim güvendiğim, tezin her aşamasını tarih disiplini çerçevesinde büyük bir dikkatle takip ederek çalışmamın daha nitelikli bir hâl alması hususunda büyük gayret sarf eden ve her hususta yardımını esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Salih TUNÇ nezaretinde gerçekleştirildi; kıymetli hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine Tez İzleme Komitesi'nde yer alan değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Recep KARACAKAYA ve Sayın Doç Dr. Şahin DOĞAN'a yapıcı ve yol gösterici önerileri ile yardımları için teşekkürlerimi arz ederim. Bu çalışma sırasında her türlü desteğinden dolayı Araş. Gör. Dr. Diren Çakılcı kardeşime teşekkürü borç bilirim.

Ana bilim dalımızın değerli hocaların, tavsiye ve destekleri ile her daim yanımda olmuş ve her ihtiyacım olduğunda çekinmeden yardımlarına başvurmam için beni teşvik etmişlerdir. Doktora eğitimim boyunca yardım, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek olan başta Tarih Bölüm Başkanı Sayın Prof. Dr. Fahrettin Tızlak, Prof. Dr. Salih Tunç, Doç. Dr. Şahin Doğan, Doç. Dr. Haluk Kortel ve ayrıca ALKÜ'den Prof. Dr. Mehmet Ak Hoca ile tarih bölümünün tüm Hocalarına ve Araştırma Görevlilerine şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dairesi uzmanlarına (BOA), İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi ve ATASE çalışanlarına, Türkiye Bursları (TB) ve tezi SDK2019-4605 numara ile proje kapsamında değerlendirerek destekleyen Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne de (BAP) teşekkür ederim. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde görevli olan ancak şuanda emekli ayrılmış Ayten Ablama şükran borçluyum. İstanbul'a gittiğim zaman beni yönlendiren ve her türlü kolaylıkları sağlayan değerli arkadaşım Dr. Fahri Avdija'ya teşekkür ediyorum.

Her zaman olduğu gibi, çalışma sırasında da maddi ve manevi yönden desteklerini esirgemeyen aileme de sonsuz teşekkür ederim.

Bu araştırmada Osmanlı, Türk ve Arnavut kaynaklarını kullanarak bilimsel bir araştırma yapılp tarafsız bir tarih anlayışıyla hem Türk tarih yazıcılığına hem de Arnavut tarihçiliğine yönelik bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Profesör Halil İnalıcık'ın ifade ettiği gibi; *“hiçbir zaman, objektif bir tarih yazılamaz; zira tarih, daima belli politikaları ve ideolojileri yönlendiren ve temsil eden bir görüş ve anlayışla ele alınmıştır”*. Bu yüzden şu anda elinizde bulunan çalışmanın mkemmел olmadığının farkındayım. Beğenilecek her şeyde hocalarımın payı vardır ve bu çalışmada göreceğiniz her kusur ise bana aittir.

Gentrit SMAKAJ
ANTALYA, 2022

GİRİŞ

A. Araştırmanın Kaynak Değerlendirmesi, Amacı, Önemi ve Yöntemi

İttihat ve Terakki konusunda yapılmış olan çok ciddi çalışmalar bulunmaktadır. Ahmet Bedevi Kuran'ın *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*¹ ve *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*², Yusuf Hikmet Bayur'un *Türk İnkılâp Tarihi*³, Sina Akşin'in *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*⁴, Feroz Ahmad'ın *İttihat ve Terakki 1908-1914*⁵, Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*⁶, Mehmet Şükrü Hanioglu'nun *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*⁷, *The Young Turks in Opposition*⁸ ve *Preperation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908*,⁹ Benjamin Braude and Bernard Lewis (ed.): *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*¹⁰ adlı eserlerdir.

Türkiye'de Arnavutlar konusunda ise yapılmış olan en eski kitap çalışmaları Süleyman Külçe'nin "*Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*"¹¹ ve "*Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*"¹² adlı eserlerdir. Arnavutlar konusunda yapılmış başka çalışmalar da Necip Alpan'ın, "*Tarihin Işığında Arnavutluk*"¹³, "*Prizren Birliği ve Arnavutlar*"¹⁴, "*Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabeti Nasıl Doğdu?*"¹⁵, "*Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*"¹⁶ adlı eserlerdir.

Bununla birlikte Arnavutlar üzerine Türkiye'deki üniversitelerde akademik çalışmalar da yapılmıştır. Rezart Mezani'nin *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk*¹⁷, Ali Sacit Türker'in *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti*¹⁸, Ayten

¹ Kuran, 1945.

² Kuran, 1948.

³ Bayur, 1991(10 Cilt).

⁴ Akşin, 1987.

⁵ Ahmad, 2016.

⁶ Tunaya, 1984 (3Cilt).

⁷ Hanioglu, 1985.

⁸ Hanioglu, 1995.

⁹ Hanioglu, 2001.

¹⁰ Braude and Lewis (ed.), 1982.

¹¹ Külçe, 1944a.

¹² Külçe, 1944b.

¹³ Alpan, 1975.

¹⁴ Alpan, 1978.

¹⁵ Alpan, 1979.

¹⁶ Alpan, 1982.

¹⁷ Mezani, 2003.

¹⁸ Türker, 1996.

Görgülü'nün *Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi (1912– 1913) (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah)*¹⁹, Uejd Dedaj'ın “*Bağımsızlık Sonrası Arnavutluk (1912-1914)*”²⁰ adlı yüksek lisans tezleri bu çalışmalara örnek teşkil etmektedir.

Öte yandan Nuray Bozbora'nın *Osmanlı Yönetiminde Arnavutlar ve Arnavut Ulusçuluğu*²¹, Bilgin Çelik'in *II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk*²², Banu İşlet Sönmez'in *İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi*²³, İhsan Burak Birecikli'nin *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu (1908-1914)*²⁴, Said Olgun'un *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*²⁵, Mesut Yavaş'ın *Türk Basınında Göre Arnavutça Eğitim ve Alfabe Tartışmaları (1908-1912)*,²⁶ adlı çalışmalar, Arnavutlar konusunda yapılmış olan doktora tezleridir.

Yukarıda zikredilen çalışmalardan hareketle tarafımıza hazırlanmış bulunan çalışmanın diğerlerinden farklı yönlerine gelince şunlar söylenebilir: Esasen bu konuyla ilgili olarak çalışmış olanlar tarafından bilindiği üzere Rezart Mezani'nin ve Uejd Dedaj'ın çalışmaların dışında diğer çalışmalar büyük ölçüde Türk tarihçiliğinin bir parçası olup türk kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmıştır. Arnavutluk ve Kosova'daki bu konuya ilişkin Arnavut tarihçiliğine bakıldığında, İttihat ve Terakki döneminde Arnavut meselesini ele alan özel bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak Arnavut tarih yazıcılığında Arnavutlar'ın Jön Türk Hareketi'ndeki rolüne önemli bir yer verilmiştir.²⁷

İttihat ve Terakki ve Arnavutlar hakkında ilk çalışmalardan biri Rezart Mezani tarafından kaleme alınan “İttihat ve Terakki Arnavutlar ve Arnavutluk” isimli Yüksek Lisans tezidir. Tarihçi Rezart Mezani'nin çalışması Arnavutlar ve Jön Türkler arasındaki ilişkilerde çok önemli bir çalışmadır. Mezani, Arnavut Arşivi'nden veya Osmanlı arşivinden arşiv belgelerini kullanmasa da, konuya ilişkin Arnavut ve Türk tarih literatürünü kullanarak önemli sonuçlara ulaşmıştır. Ancak Mazani'nin tezi birkaç yıl önce yazılmıştır ve o zamandan bugüne kadar Jön Türkler ve Arnavutlar hakkında yeni tez ve eserler hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

Uejd Dedaj'ın çalışması ise 1912-1914 Arnavutluk'un Bağımsızlığı sonrası dönemi kapsarken, 1908-1912 arasındaki dört yıllık dönemi ise çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bu

¹⁹ Görgülü, 2008.

²⁰ Dedaj, 2018.

²¹ Bozbora, 1994.

²² Çelik, 2003.

²³ Sönmez, 2004.

²⁴ Birecikli, 2010.

²⁵ Olgun, 2015.

²⁶ Yavaş, 2016.

²⁷ Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları ile ilgili bkz. Egro, 2002: 347-399; Prifti, 2003; Prifti, 1987; Prifti, 1986; Rizaj, 1974: 159-194; Duka, 2009.

çalışma çok önemli olmakla birlikte, bu çalışma ne de tarafımdan hazırlanmış tezi dönemini kapsıyor ne de hazırladığım bu çalışma olduğu gibi Türk ve Arnavut belgelerinden istifade edilmiştir.

Bu nedenlerle sunduğumuz bu tezde daha önce yapılmış olan çalışmaların ve diğer yayınlanmış eserlerden hareketle Türk ve Arnavut Arşiv belgelerinden hareketle karşılaştırmaya yaparak özgün bir çalışma ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Daha açık bir açıklama ile bu çalışmada kullanılan temel kaynaklar, arşiv kaynakları ve literatür olarak ikiye ayrılmaktadır. Arşiv kaynaklarını Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Arnavutluk Merkez Devlet Arşivi'nde yer alan belgeler oluşturmaktadır. Literatür olarak ise Arnavutça ve Türkçe yazılmış farklı kitaplardan faydalanılmıştır. Dolayısıyla tarafımdan incelenen konuya ilişkin olarak, daha önce yapılmış olan çalışmalardan önemli ölçüde istifade edilmekte birlikte diğerlerinden ayrılan yönler ile bu konuya ilişkin akademik katkı kabaca bu şekilde özetlenebilir.

Bu Çalışmada Arnavutların ile Jön Türklerin münasebetleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1889'da kurulmasından Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanına kadar iki dönemde ele alınmıştır. Açıkça bu çalışmanın ana tezi olan ikinci bölüm, II. Meşrutiyet'in ilanından, yani 23 Temmuz 1908'den, 29 Temmuz 1913'te Londra'daki Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk'un bağımsızlığının tanınmasına kadar olan dönemi içermektedir.

XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı-Arnavutluk ilişkilerini konu alan bu çalışma Arnavutluk, Kosova, Osmanlı-Türk tarihçiliği ve ayrıca Balkanoloji çalışmalarına önemli katkılar salağacak, gelecekte bu konuda çalışan araştırmacılar için yol gösterici bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Bu tezde kullanmaya gayret ettiğimiz en önemli kaynak, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde konumuzla ilgili olarak ulaşabildiğimiz belgeler olmuştur. Bu çerçevede “Bâbiâli Evrak Odası, Dâhiliye Nezâreti, Hariciye Nezâreti, İradeler, Maârif Nezâreti, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Şura-yı Devlet, Teftişât-ı Rumeli Evrakı ve Yıldız” fonu altında bulunan arşiv belgelerinden istifade edilmeye çalışılmıştır. İstifade ettiğimiz bir diğer Türk arşiv ise Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşividir (ATASE). Burada konumuzla ilgili az sayıda da olsa önemli belgeler edilmiştir ve bu belgeler tezde kullanılmıştır. İstifade ettiğimiz bir başka arşiv ise konumuz açısından son derece önemli belgeleri içeren Arnavutluk Merkez Devlet Arşividir (AQSH).

Bu arşiv 1889'dan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş sürecinden 1908'e kadar son derece önemli belgeleri ihtiva eden bir arşiv özelliği taşıması çalışmaya önemli bir değer sağlamıştır.

Çalışmamızda 1908-1913 yılları arasında Arnavut topraklarında ortaya çıkan problemler ve bu problemlerin Meclisi Mebusan'a nasıl yansıdığı incelenmeye çalışılmıştır. Arnavut kökenli mebuslar, hükümete yönelik Arnavutların şikâyetlerini ve taleplerini mecliste dile getirmişlerdi. Bâbiâli'nin Arnavutluk'a ilişkin politikasıyla ilgili soru önergelerini meclise sunmuşlardır. Ayrıca Haziran 1909'dan itibaren isyan ve karışıklıkların arttığı Arnavutluk'a ilişkin önemli tartışmalar ve görüşmeler mecliste gerçekleşmiş ve hükümet kendi politikasının haklılığıyla ilgili savunmalar yapmıştır. Bundan dolayı Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri'ne sıklıkla vaşvurulmuştur. Bu bakımdan incelenen dönem için Meclis-i Mebûsân Zabıt Cerideleri çok önemli bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz.

İncelediğimiz konunun farklı yönlerini ortaya koyabilmek maksadıyla araştırdığımız dönemde yayınlanmış süreli yayınların bir kısmı taranarak, bunlardan da istifade edilmiştir. *Arnavut, Bashkimi i Kombit, Besa, Dielli, Lirija, Liri e Shqiperis, Korça, Renin, Tanin, Yeni Tanin, Sabah, Tasvir-i Efkâr, Yeni Tasvir-i Efkâr, Hikmet, Tercüman-ı Hakikat, İkdâm* gibi süreli yayınlar az veya çok konumuzla ilgili haber ve makalelere ulaştığımız önemli kaynaklar olmuştur.

Çalışmamız sırasında kullandığımız bir başka kaynak gurubu anı ve hatıratlar olmuştur. İbrahim Temo'nun *İttihat ve Terakki Anıları*m, İsmail Kemal Bey'in *Hatıratı*, Tahsin Paşa'nın *Yıldız Hatıraları ve Sultan II. Abdülhamit* , Ahmet Rıza Bey'in *Anıları*, *Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*, *Talat Paşa'nın Anıları*, *Avlonyalı Süreyya Bey'in Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)* adıyla basılan hatıratı, *Avlonyalı Ekrem Bey'in Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)* Duru Nami Kazım, *Hatıralar, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları* ismiyle basılan anıları araştırma konumuzla ilgili bir takım bilgiler içermektedir.

Kısaca “İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)”adlı tez çalışmasında başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Kaynakları, Genelkurmay ATASE Arşiv Kaynakları, Arnavutluk Devlet Arşivi Kaynakları, yayınlanmamış yada yayınlanmış, resmi belgeler Tarih ilminin bilimsel metotları çerçevesinde kullanılarak (Analitik ve Sentez metotları) çalışmamız kaleme alınmıştır. Ayrıca Osmanlıca, Türkçe ve Arnavutça kaynaklardan – bilimsel kitaplardan, makalelerden, devrin gazetelerinden, raporlardan ve antlaşma metinlerinden de istifade edilmiştir.

B. Tanzimat Devri'ne Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavutlar

Türklerin Arnavutlarla ilk temasları, Osmanlıların Rumeli'ye geçişinden önce, ilk kez 1337 yılında Aydınoğlu Umur Bey, tarafından gerçekleşmiştir. Aydınoğlu Umur Bey

Rumeli'ye geçmesinden sonra Bizans, bölgedeki hâkimiyetini yeniden sağlamıştır. 1338'de, 2000 askerden meydana gelmiş bir birlik, İmparator III. Andronikus adına, Aydın'dan yola çıkarak Arnavutluk'a ayak basmış ve büyük ganimetler elde ederek tekrar geri dönmüştür.²⁸

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Bizans Devleti, ve aynı zamanda Balkanlar'daki küçük prenslikler oldukça zayıf durumdaydılar. Balkanlar'daki siyasal parçalanma Osmanlı Devleti'nin genişlemesini kolaylaştırmaktaydı.²⁹

Osmanlı Devleti, Avrupa topraklarını ilk olarak 1352 yılından itibaren ele geçirmeye başlamıştır.³⁰ Osmanlılar Gelibolu sahil kalelerinden Çimpe'yi aldıktan sonra da tüm Trakya yarımadasını ele geçirdiler. 1365'te Edirne'nin Osmanlı Devleti'nin payitahtı olduğu belirtilmiştir.

Bu gelişmelerden hemen sonra Osmanlılar, Arnavut topraklarında yardım arayan feodal beyler üzerinde bölgelerinde görünmeye başladılar. Osmanlı birlikleri Arnavutluk'a girmeye başladığında kendilerini güçlü "feodal beyler" ile karşı karşıya buldular.³¹

Osmanlılar Arnavutluk'a 1385'de Arnavut senyörleri içinde en kuvvetlisi olan II. Balşa'nın, Elbasan civarında Savra'da ezilmesi, Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetine başlangıç sayılmaktadır.³² Ancak bu noktada biraz durmamız gerekmektedir: Bu zamanlarda Arnavutluk'taki feodal beyler, birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girişmişlerdi. Ortaya çıkan karışıklık ortamı ister istemez, Osmanlıların bölgede etkin olmasına fırsat tanımıştır. Böylece iktidar mücadelesi içerisindeki Karl Thopia, II. Balşa'ya karşı yardım etmesi için Osmanlı Sultanına müracaat etmiştir. Sultan I. Murad, teklifi uygun görmüş ve Thopia'ya askeri yardımda bulunmuştur.³³ 18 Eylül 1385 tarihinde Vjosa Nehri üzerinde gerçekleşen savaşta II. Balşa mağlup olmuştur.³⁴ Arnavutluk'un en güçlü prensleri arasında adı geçen Balşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun da yardım ile yenilmesi ve bu savaşta ölmesi, Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetinin başlangıcı olarak kabul edilir.³⁵ 1385 tarihinde Arnavut prensi II. Balşa'yı Vjosa'da mağlup olunca, Manastır ve Pirlepo Osmanlıların eline geçer, Karl Thopia da, Draç'a hâkim olur.³⁶

²⁸ Nicol, 2016: 222; Ostrogorsky, 1981: 468; Pamuk, 2015:1; Mustafa, 1993: 384.

²⁹ Pamuk, 2014: 20.

³⁰ İncalcık, 2010: 115; Emecen, 2015: 58.

³¹ Bozbora, 1997: 53.

³² İncalcık, 1996: 110.

³³ Pamuk, 2015: 2.

³⁴ Emecen, 2012: 185; Pamuk, 2015: 2.

³⁵ Pamuk, 2002: 365; Pamuk, 2015: 2-3.

³⁶ İncalcık, 2006: 160.

1385 yılındaki Vjosa savaşıdan sonra Osmanlı vasalı haline gelen Arnavut “feodal beyler” hızla tek taraflı olarak konumlarına son vererek Osmanlı İmparatorluğu’na karşı diğer Balkan devletleriyle ortak bir Balkan ittifakı kurdular.

İttifak’a Arnavut beylerinden, II. Gjergj Balşa, Teodor Muzaka ve birkaç küçük aile de katıldı. 1389 yılının Haziran ayında Kosova’da Priştine’ye yakın “Fusha e Mëllenjave”de yapılan savaş, Balkan ittifakının hezimetini ile sonuçlandı.³⁷

Sultan II. Murad devrinde Arnavutluk’taki Osmanlı hâkimiyeti daha kapsamlı bir hale geldi. Osmanlılar, bölgenin doğrudan kontrolünü sağladılar. Timar sisteminin tatbiki, beraberinde birtakım sorunları da getirdi. Özellikle büyük feodal beylerin, timar sistemi bünyesinde kayıpları olmuş ve ardından isyan etmişlerdi. Nitekim Vjosa havzasına hâkim olan Arianiti, timar sisteminin uygulanmasından olumsuz etkilenmiş ve akabinde isyan bayrağı açmıştı. Arvanid Sancakbeyi Evrenosoğlu Ali Bey’in de mağlup olması, isyanın boyutunu değiştirdi. Güney’in güçlü beylerinden Gepe Zenebishi, Ergirikasrı havalisinde, Thopia ise Draç havalisinde ayaklanmaya katıldı.³⁸

Osmanlı ordusu 1443 Kasım ayında Januş Hünyad ordusuna yenildiğinde, savaşta ordusunda yer almış olan İskender Bey, kendi kuvvetleriyle birlikte Arnavutluk’ta Akçahisar’a (Kruja) dönerek kendi beyliğinin bayrağını dikmiş ve Osmanlılara karşı isyan ilan etmişti. Aynı yıl İskender Bey önderliğinde başlayan ayaklanmanın Arnavutlar adına önemli sonuçları ortaya koyduğu söylenebilir. Her şeyden önce bu isyan girişimi, Osmanlı İmparatorluğu için 25 yıl boyunca bölgede çok ciddi bir problem oluşturmuştur.³⁹ İskender Bey’in 17 Ocak 1468’de ölümünden sonra, Arnavut halkının direnişi kesintiye uğramasa da Osmanlı Devleti, Akçahisar, Lezha ve İşkodra gibi başlıca Arnavut şehirlerini ele geçirmeyi başardı. Arnavutluk’un Adriyatik kıyısındaki ana şehirlerinden biri olan Dıraç’ın 1506’daki fethi ile neredeyse tüm Arnavut toprakları Osmanlı egemenliğine girdi.⁴⁰

Arnavut toprakları, bir dizi sancak ve nahiye’ye bölünerek Rumeli Eyaletine dahil edildi. XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nun idari olarak yeniden düzenlenmesinden sonra, Arnavut topraklarının ait olduğu sancaklar: İşkodra, Prizren, Vulçitrin, Dukagjin, Üsküp, Elbasan, Manastır, Avlonya, Delvina ve Yanya idi.⁴¹

³⁷ Malcolm, 2011; Rexha, 1989:19-33; Uzunçarşılı, 1972; Hammer, 1928.

³⁸ Pamuk, 2015: 2-3.

³⁹ İskender Bey (1405–1468), asıl adı George Kastrioti olan İskender Bey Arnavutluk’un ünlü Kastrioti ailesine mensuptur. 9 yaşında babası Gjon (Yuvan) Kastrioti tarafından Osmanlı sarayına rehin olarak gönderilmiş, II. Murat’ın hizmetinde iç oğlanı eğitimi görmüş ve Müslüman olmuştur. George Kastrioti İskender Bey’in üzerinde yapılmış olan çok ciddi çalışmalar bulunmaktadır. Mesela: Frashëri, 2002; Schmitt, 2014; Plasari, 2018; Xhufi, 2019. vs.

⁴⁰ Duka, 2009: 373.

⁴¹ Duka, 2009: 373.

Arnavutluk'un da Osmanlı egemenliğine girmesiyle diğer ülkelerde olduğu gibi burada da tımar sistemi kurulmuştur. Arazi, yapılan tahrir çalışmalarıyla onu her seviyedeki yönetici sınıfın üyelerine “has, zeamet ve tımar” şeklinde şartlı mülkiyette dağıtan en yüksek sahibi Sultan ile birlikte devlet malı (araz-i miri) ilan edildi.⁴²

XV-XVI. yüzyıllarda Arnavut topraklarında yapılan Osmanlı nüfus sayımları, Arnavutluk'taki tarım arazilerinin en verimsiz bölümünün zeamet ve tımarlarla kapalı olduğunu göstermektedir. Daha düşük gelirli bu iki mülk kategorisi, Osmanlı kanunları gereğince diğer görevli ve memurlara tahsis edildi.⁴³

Arnavut topraklarında Osmanlı yönetiminin kurulmasına sadece siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda değil, aynı zamanda nüfusun dini yapısında da köklü değişiklikler eşlik etti. Arnavutların Hristiyanlık bağları, gittikçe zayıflarken, Osmanlı devletinin resmi dini olan İslam ve müslimanlık ise bölgede Arnavutlar arasında yayılm temahülü gösterdi.⁴⁴

Bununla birlikte Tarihçilerin bir kısmı İslam'ın, Arnavutluk'a XIV. asırda Osmanlı İmparatorluğuyla birlikte geldiği tezini savunurken, bir kısmı ise İslam'ın bu topraklara Bulgarların Hristiyanlıkla tanışmasından birkaç asır önce, yani VIII. asırda geldiği tezini savunmaktadırlar.⁴⁵

Ancak Aleksandre Popovic'e göre “XIV. yüzyılın sonuyla XV. yüzyılın birinci yarısında Arnavutlar, Müslüman Türklerle ve Bizans paralı askerleriyle savaş halindeyken, Arnavutluk topraklarında bu tarihten önceye ait hiçbir İslami ize rastlanmamaktadır”. Aynı görüşü Edwin Jacques de benimsemiştir.⁴⁶

Son zamanlarda Arnavutlar'ın İslamlaşması konusunda yayınlanmış Osmanlı ve Avrupa kaynakları, onların İslamlaşma sürecinin nispeten hızlı ve sürekli bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.⁴⁷ XVI. yüzyılın ikinci yarısında şehirlerdeki Arnavut nüfusunun yarısı Müslümanlaştı. Oysa 17. yüzyılın ilk yarısında İslam dini sadece Arnavut şehirlerinde değil, köylerin çoğunda da hakimdi. Bu kaynaklar, İslamlaşma sürecinin kentsel yerleşimlerde daha yoğun geliştiğini, kırsal yerleşimlerde ise daha yavaş seyrettiğini göstermektedir.⁴⁸

1480'de Prizren çevresindeki köylerde Müslüman nüfus yoktu. Ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren Arnavutların kentsel alanlarda İslam dinini benimsemeleri dinamik bir

⁴² Duka, 2009: 374.

⁴³ Duka, 2009: 374.

⁴⁴ Duka, 2009: 42.

⁴⁵ Hysi, 2006: 198.

⁴⁶ Popovic, 1995: 205.

⁴⁷ Krasniqi, 2017: 77.

⁴⁸ Kaleshi , 1976: 13; Krasniqi, 2017: 77.

sürece ek olarak, bu süreç kırsal alanlarda da başlamıştır. XVII yüzyılın başlarından itibaren ise kırsal alanlarda bu süreç kitleselleşmeye doğru ilerlemiştir.⁴⁹

Alman tarihçi J. W. Zinkeisen, XVII. yüzyılda Hristiyan Arnavutların İslam'a geçme sürecine ilişkin doğru veriler yayınlamıştır. Ona göre, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Arnavutluk'ta yaşayan 400 bin kişiden 350 bini Katolik, 1651'de ise sadece 50 bin Katolik kalmıştı. Yani XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Arnavutluk'taki Katoliklerin %87,5'i, 1651'de ise sadece %12,5'i İslam'a dönmeden kalmıştır. "Bu dağlık ülkede Hristiyanların sayısı çığ gibi düşüyordu" diyen yazar şöyle devam ediyor: "1671'de Dıraç Başpiskoposluğu olarak 14 bin üyeden, 1703'te üye sayısı 8 bine düşmüştü. Aynı dönemde Sapa Piskoposluğunda 9.230 olan üye sayısı 7.971'e, İşkodra Piskoposluğunda 20.270 üyeden 12.700 üyeye düştü."⁵⁰

XVII. yüzyıldan itibaren tarihi kaynaklar, Hristiyan dininin kitlesel olarak terk edildiğinden ve İslam'a girildiğinden bahseder. Osmanlı dönemi üzerine yaptığı çalışmalarla bir alim olarak kabul edilen, çok tanınmış Arnavut tarihçisi Profesör Ferit Duka'ya göre, Bu süre zarfında köylerin tamamına yakını İslamlaştı. İslamlaşmamış köylerde ise bir yandan Hristiyan evlerinin sayısında belirgin bir azalma, Müslüman evlerinde ise göze görünür bir artış vardı. Böylece, örneğin Priştine vilayetinde, 1551-55 yıllarında kayıtlı ev sayısına göre 1688'de Hristiyan evlerinin sayısı %49 azalırken, Novobërd vilayetinde bu rakam %73'e ulaştı. Sadece 1620-24 yıllarında Prizren ilçesine bağlı 200 köyde 3000 kişilik bir nüfus Müslümanlaştırıldı.⁵¹

Arnavut Katolik ve Ortodoks nüfusun çoğunluğunun İslam'a geçmesi, bu nüfusun etnik Arnavut karakterini ve etnik vicdanını hiçbir şekilde etkilemedi. Aksine, yabancı etnik kökenlerle buluşma hattına yakın Arnavut bölgelerinde, İslamlaşma süreci, Arnavut nüfusunun ve topraklarının komşu nüfuslardan etnik olarak ayrılmasını veya farklılaşmasını etkileyen ana faktörlerden biriydi.⁵²

İslamlaşma süreci, Arnavutlar'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yaşamına entegre olmalarının yolunu açarak, bu imparatorluğun yönetici sınıfında önemli bir rol oynamalarını ve çeşitli şekillerde ülkenin genel gelişimine katkıda bulunmalarını sağladı.

Ancak Arnavutlar arasında İslam dininin ve kültürünün yayılmasında birincil rol oynayan ana faktörlerden biri de İslami dini ve kültürel eğitim kurumlarıdır.⁵³

Arnavutlar'ın İslamlaşma süreci XV. asırdan başlayarak XVII. asrın sonlarına kadar oldukça yavaş gelişmiş ve ancak XVIII. Asır boyunca Arnavut nüfusun 2\3si İslamlaşmıştır.

⁴⁹ Krasniqi, 2017: 77.

⁵⁰ Zinkeisen, 2011: 224; Krasniqi, 2017: 77.

⁵¹ Duka, 2009: 46-47.

⁵² Krasniqi, 2017: 81.

⁵³ Krasniqi, 2017: 81.

Orta ve Kuzey Arnavutluk'ta yaşayan Katolik Gega Kabilesi kitlesel olarak İslam dinine geçti. İşkodra'da ve daha kuzeyde, Karadağ sınırına yakın bölgelerde yaşayan daha az nüfuslu Malisör ve Mirdita Kabileleri Katolik olarak kaldılar. XIX. yüzyıla gelindiğinde Arnavutlar'ın yaklaşık % 70'i Müslüman olmuştu.⁵⁴

Orhan Koloğlu'ya göre *“Müslüman olmaları sebebiyle Arnavutlar yönetimde bol görev aldıklarından, yerel sorunlar dışında, ulusal bir eyleme girmekte en sona kalanlar oldular. Ancak 1877-78'den savaşından sonra eyleme geçtiler.”*⁵⁵

Fakat belirtmek gerekir ki, İslam'ın Arnavut topraklarında yayılması, farklı siyasi, ekonomik, kültürel ve dini nitelikteki birçok faktörün etkileşiminden kaynaklanan bir olguydu. Osmanlı İmparatorluğu, egemenliği altındaki topraklarda gayrimüslim dini toplulukların var olma hakkını kabul eden bir Türk İslam devletiydi. Sultan'ın gücünü tanınması ve Osmanlı hükümdarının gölgesi altında elde ettikleri “koruma”nın karşılığı olarak belli bir vergi (cizye) ödemesi yeterliydi. Bu anlamda, Osmanlı devletinin fethedilen topraklarda Hristiyan inancına sahip halklara (dolayısıyla Arnavut halkına da) yönelik politikası ilke olarak hoşgörülü kabul edilmelidir.⁵⁶

Arnavutlar, Osmanlı sistemi ile en fazla bütünleşen Balkan halkıydı. 1443-1468 yılları arasında devam eden İskender Bey ayaklanmasının ardından Osmanlı egemenliğine girmek istemeyen gruplar İtalya'ya kaçmışlardı.

Tüm bölünmüşlüklerine rağmen Arnavutlar'ın aralarında, din, mezhep, lehçe vesaire farklılıklar önemli bir ayrılığa neden olmaz. Hepsi Arnavut olmakla övünürlerdi. Kabile ve din bağlamında bölünmüş Arnavutları birbirine bağlayan en önemli ortak faktör, Kuzeyde Gega Lehçesi'nin, Güneyde Toska Lehçesi'nin kullanıldığı Arnavut dili ve kıskançlıkla sahip çıktıkları gelenekleriydi.⁵⁷

E. Y. Hobsbawm'in ifade ettiği gibi, *“Arnavutluk'ta din, daha doğrusu dil dışında, hemen her şey birleştirici olmaktan ziyade ayrıştırıcı bir içerik taşıdığından, Arnavut milliyetçiliğinin öncülerinin Arnavut kültürel kimliğini dilde aramaları doğaldır”*.⁵⁸

Öte yandan, hem Hristiyan hem de Müslüman olan Arnavut nüfusunu Osmanlı hükümetine karşı ortaya koydukları muhalefet, onların etnik ve ulusal birliğe dayalı farkındalık karşısında bazen dini bölünmenin çokta etkili olmadığını göstermektedir.

On sekizinci yüzyılda, İmparatorluk sarsılmaya başladığında, belli bölgelerin coğrafi konumu ve ekonomisi, hayatı öneme sahip olmaya başladı. İş başındaki yeni güçler etnik ve

⁵⁴ Kutlu, 2007: 120.

⁵⁵ Koloğlu, 1993: 87.

⁵⁶ Duka, 209: 53.

⁵⁷ Kutlu, 2007: 120-121.

⁵⁸ Hobsbawm, 1993: 72.

dini açıdan yeni bir sosyo-kültürel konumlanmaya yol açtı ve bunun siyasi etkileri çok hızlı hissedildi.⁵⁹ Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nde gerileme sürecinin etkilerinin Arnavutluk'ta da hissedilmeye başlanmasıyla birlikte, timar sistemine dayalı sosyo ekonomik düzen sarsılmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılda, Arnavut yerel beyleri ile Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkiler giderek artan bir şekilde yer yer gerginleşmiştir.

Yerel beyler, kendi bölgelerinde tek güç olarak ortaya çıkmış, sancak ve kazalarda mutasarrıf, mütesellim ve ayan konumundaki bulunan şahsiyetler bölgelerinde güç ve otoriteye sahip olmuşlardı. Zamanla bu şahsiyetler devletin memurlarından ziyade, Osmanlı yönetsel birimleri içerisinde resmi olarak yeri olmayan paşalıkların yerel yöneticileri konumuna gelmişlerdir. Böylelikle birçok paşalık kurulmuş ve bunlar bağımsız olmamakla birlikte, fiiliyatta önemli ölçüde özerk hareket edebilmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı yönetiminin Arnavutluk'taki otoritesi sarsılmış, bölgede asayiş sağlamak konusunda sorunlar yaşanmıştır.

XIX. yüzyılın şartları, korunmuş bir etnik kimliğe; yetenekli ve hırslı liderlere sahip Arnavutları bulmuştur. Onlar Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinden istifade ederek XVIII. yüzyılın ikinci yarısında iki güçlü siyasi oluşum kurmuşlardı.⁶⁰ Kuzeyde Bushati ailesinin egemenliği altında kurulan İşkodra Paşalığı (1757), güneyde ise Tepedelenli Ali Paşa'nın egemenliği altında kurulan Yanya Paşalığı (1769) zamanla güçlenerek, diğer paşalık yönetimleri üzerinde kontrol sağlamışlar ve bu çatışmalara son vermişlerdir.⁶¹ Kendilerini Gjergj Kastriot – Skender Bey'in torunları olarak gören bu şahsiyetler, istikrarlı devlet yapıları kurdular ve büyük reformlar yaptılar.⁶² Ancak bir yandan Napolyon Bonapart'ın savaşları diğer yandan da Viyana Kongresi'nde alınan kararlar sonucunda ortaya çıkan uluslararası koşullar, Arnavutları Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıya bıraktı. Başka bir deyişle, *“1822-1831 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu askeri seferlerle Arnavutluk'taki Kargaşaya son vermiş ve neredeyse tüm Arnavutluk'u geri almıştır”*.⁶³

Paşalık yönetimleri örgütlü bir muhalif harekete dönüşmemiştir.⁶⁴ Paşalık yönetimleri, Osmanlı yönetimine karşı ortaya çıkan muhalif bir hareket değil, timar sisteminin dağılmasının getirdiği koşullarda ortaya çıkan ve kabileler arası yerel çatışmaları kontrol altına almayı amaçlayan bir model olarak değerlendirilebilir.⁶⁵

⁵⁹ Karpat, 2017: 65.

⁶⁰ Bakalli, 2011:18-20.

⁶¹ Bozbora, 2006: 571.

⁶² Bakalli, 2011: 18-20.

⁶³ Bakalli, 2011: 18-20.

⁶⁴ Sönmez, 2007: 49.

⁶⁵ Sönmez, 2007: 50.

C. Tanzimat Devri'nde Arnavutlar

Tarihte Tanzimat Devri olarak bilinen Osmanlı Devleti'nde reformlar dönemi iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan (1839) 1856'ya kadar olan dönemi kapsarken, ikinci aşama Hatt-ı Hümayunu'un İslahat Fermanı ile ilanı (1856) başlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasasının olan Kânûn-ı Esâsî'nin kabul edilmesiyle (1876) sona erer. Tanzimat reformları dönemi bir bütün olarak onun hukuki, sosyal ve siyasi gelişiminde özel bir aşamayı veya dönemi temsil eder. Tanzimat Osmanlı İmparatorluğu'nda tolumsal ve siyasal bakımından özel bir aşamayı temsil etmektedir.⁶⁶

Sultan II. Mahmut'tan sonra tahta çıkan Sultan Abdülmecit, Tanzimat-ı Hayriye adı verilen büyük reformları hayata geçirdi. Tanzimat Fermanı veya Gülhane Hatt-ı Hümayun devletin merkezi gücünün taşra güçlerine aktarılmasını kanunlaştıran ve 1808 yılında ilan edilen Sened- i İttifak'a karşı *“Padişahın mutlak otoritesini savunarak merkezîyetçi devlet idaresinin ,başka deyimle bürokrasinin işlere mutlak bir şekilde el koymasını ifade eder”*. Tanzimat anlamına gelen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 3 Kasım 1839'da ilan edilen III. Selim döneminden itibaren bilinçli olarak yapılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam eden ıslahat çabalarının devamı niteliğindedir.⁶⁷

Gülhâne Hatt-Hümayununu incelersek onun getirdiği ana prensipleri şu şekilde özetleyebiliriz:

“Osmanlı memleketlerinde yaşayan hangi din ve millete mensup olursa olsun, bütün tebaa can, irz ve namus garantisine sahip olacaktır. Herkes mülkiyet hakkına (yani malını satma, miras bırakma, hibe ve vakıf etme ve istediği şekilde kullanma imkânına) sahip olacak ve bu hak kişinin lehine olarak devlet tarafından savunulacaktır. Vergiler için belli ve âdil nisbetler tayin edilecek ve vergi yükümlülüğü eşit olacaktır. Askerlik hizmeti için belli bir süre ve her yerin nüfusu oranında yükümlülük konulacaktır. Kimse hakkında mahkeme kararı olmadan idam cezası uygulanmayacaktır. Mahkum olanların varisleri miras hakkından mahrum edilmeyeceklerdir. Bütün bu esaslar hakkında çeşitli din ve milletlerden olan tebaaya eşitlik tanınacaktır”.⁶⁸

Türk tarihçileri Tanzimat reformlarını “bir devrim”, “gerçek bir anayasa”, “Batı medeniyeti için bir zafer” olarak nitelendirdiler.⁶⁹

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmut'un⁷⁰ çabaları ile başlayıp Tanzimat'ın ilanı ile birlikte devam eden yönetimin merkezileşmesi yönündeki girişimler Arnavut-Osmanlı

⁶⁶ Berkes, 2002: 214; Brestovci, 1983: 56.

⁶⁷ Mezani, 2003: 33.

⁶⁸ Sertoğlu, 1973: 52-53 ; Berkes, 2002: 214; Lewis, 204: 132; Shaw, 2010: 91-92.

⁶⁹ Tanzimat ile ilgili bkz. Sertoğlu, 1973; Akyıldız,1993; Akyıldız, 2011; Kaynar,1985;Ortaylı,1987; İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2019.

ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Şemsettin Sami Fraşeri'ye göre Osmanlı Devleti ve Arnavutlar arasındaki uzun süreli sıkı işbirliği Tanzimat reformlarıyla sarsılmaya başlamıştır.⁷¹ Arnavutlar bir yandan özerk konumlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırken, öte yandan dış destekli Hristiyan ulusal hareketlerinden çok endişe duymaya başladılar.

Tanzimat Reformları Arnavutluk vilayetini etkiledi. Reformlar “nüfuzu dine göre bölen milletler sisteminden başlıca kimlik ölçütünün dilsel ve kültürel hale geldiği yeni ve belirsiz bir gerçekliğe doğru geçiş” anlamına geliyordu.⁷² 1843-50 yıllar arasında, Bâbiâli Arnavutluk'a yeni kurallar getirmeye karar vererek dolaysız vergi ve zorunlu askerlik hizmeti dayattı.⁷³ Arnavutlar, Tanzimat'ın tatmin etmediği Osmanlı toplumunun unsurlarından biriydi.⁷⁴ Hem Soylular hemde de genel halk bu önlemlerden hiç hoşlanmadı.⁷⁵ Zira Arnavutlar, Tanzimat'a ülkelerinin yeniden fethi gözüyle bakıyorlardı.⁷⁶ Tarihçi Feroz Ahmad; bu genel bir ayaklanmaya yol açarak bölgeyi bir karışıklığa sürüklediği⁷⁷ ileri sürmekteyse de, Osmanlı yönetimi, genel nitelikte bir isyana neden olmamak için reformların Arnavutluk'ta kademeli olarak uygulanmasına karar vermiş; uygulamaya Kosova'da 1843'de, İşkodra'da 1844'de ve Yanya'da 1845'de başlamıştır. Dolayısıyla reformlar, köylülerin, dağlı kabilelerin ve yerel beylerin direnişiyle karşılaşmıştır.⁷⁸

Merkezileştirmeye yönelik reformlar, Arnavutluk'ta yalnızca kişisel çıkarları Osmanlı Devleti ile bütünleşmiş olan büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve din adamları gibi belirli kesimlerden destek görmüştür. Arnavutlar'ın çoğunluğu reformların karşısında yer aldığı görülmektedir. Ancak çeşitli kesimlerin reformlara karşı çıkma nedenleri de, farklıdır. Yerel tanındıklar siyasi nüfuzlarını sürdürmek, lonca liderleri de ekonomik ayrıcalıklarını ve toplumdaki güçlü konumlarını korumak istediler. Dağlı kabilelerin muhalefeti, merkezi yönetimin tehdidi altında olan geleneksel ayrıcalıklarını sürdürmek üzerinde yoğunlaşmıştır. Köylülerin öncelikli kaygısı ise yüksek vergiler ve zorunlu askerlik hizmeti olmuştur. Şehirli Osmanlı bürokrasisine, geleneklerine uygun olmayan mahkemelere, yozlaşmış yöneticilere ve köylülerle birlikte vergilere karşı çıkmışlardır. Anlaşıldığı üzere, muhalefet dağınık bir şekilde ortaya çıkmış ve ilk aşamada muhafazakâr bir nitelik sergilemiştir.

⁷⁰ İkinci Sultân Mahmud, 1785'te doğdu, 1808'de tahta çıktı, 1839'da öldü. Batı'ya dönük kesin reform döneminin hükümdarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Öztuna, 2003; Berkes, 2002; Palmer, 2002: 88-114.

⁷¹ Frashëri, 1899: 55-60.

⁷² Ahmad, 2017: 75.

⁷³ Ahmad, 2017: 75.

⁷⁴ Bozbor, 2002:126.

⁷⁵ Ahmad, 2017: 75.

⁷⁶ Thëngjilli, 1997: 209-210.

⁷⁷ Ahmad, 2017: 75.

⁷⁸ Sönmez, 2007: 51.

Muhalefetin, yerel ayrıcalıkları korumanın ötesinde siyasi bir amacı olmamıştır. Ancak Tanzimat devrinin sonlarına doğru bu dağınık yerel ölçekteki ayaklanmaların, ulusçu bir ideal çerçevesinde örgütlemek isteyen bir Arnavut aydın kesimi ortaya çıkaracağını vurgulayalım.⁷⁹

Arnavut milli hareketininden veya Arnavut tarih yazımında bilinen adıyla *Arnavut Yeni Doğu Hareketi* gelince; bu noktada biraz durmamız gerekecektir: Arnavut Ulusal Rönesansının başlangıcı, Tanzimat olarak bilinen Osmanlı idari, mali, askeri ve yargı reformlarının uygulanmasıyla aynı zamana tekabül eder.⁸⁰

XIX. yüzyılda Balkan coğrafyasındaki milliyetçilik temel olarak dilsel ve dinsel kimlikler üzerine inşa edilmiştir. Tüm milli ve kültürel liderler dil meselesini milli birliği oluşturmanın en güçlü ve önemli aracı olarak görmüşlerdir. Bu durum aynı zamanda Arnavutlar arasındaki Müslüman, Katolik ve Ortodoksluk gibi ayrışmaları görece daha az önemli ve tali bir meseleye dönüştüreceği varsayılmıştır.⁸¹ Profesör İlber Ortaylı, “Arnavutlar’ın milliyetçilik alanında laik bir atılımı benimsemeleri ve Lâtin harflerini de erkenden kabul edişleri, muhtelif din ve mezhepteki halkın birliği için bu yöntemi benimsemiş olmaları, Balkan ve Osmanlı tarihinin ilginç bir safhasını oluşturur”.⁸² şeklinde yorumlamaktaydı.

Fransız tarihçi Nathalie Clayer’e göre, “*Arnavutların çokdinliliği, müslüman nüfusun büyük oranı ve devlet yokluğu nedeniyle, bu milliyetçiliğin a priori olarak aynı çerçeveye girmesi zordur. Zaten genellikle, Arnavut milliyetçiliği diğer Balkan milliyetçiliklere kıyasla belirgin bir özgünlük sahibi bir akım olarak görülür. Arnavut milliyetçiliğinin, Müslümanların Osmanlı İmparatorluğu’na bağlılıklarının daha güçlü olduğu için daha geç ortaya çıktığı söylenir.*⁸³ *Arnavutlar’ın çok dinliliğinden – Müslüman, Ortodoks ve Katolik – dolayı, bölgedeki diğer milliyetçilikler gibi Arnavut milliyetçiliğinin de din değil, dil etrafında gelişmesi, Arnavut milliyetçiliğinin bir özgünlüğü olarak gösterilir.*⁸⁴ Clayer devamında “*dışarıdan destek almadan, her şeye rağmen ve her şeye karşı oluşmuş, tepkisel nitelikte bir milliyetçiliğin söz konusu olduğunu*”⁸⁵ ifade etmektedir.

İlber Ortaylı ise “her ne kadar Hristiyan Arnavutlar’ın batı kültürüne açık tutumları burada Osmanlı karşıtı bir hava yaratmışsa da, Arnavutlar birbirine düşman kabileler halindeydi ve feodal beyler Bâbiâli’yle çıkar birliği içindeydi. Bununla birlikte *Arnavut*

⁷⁹ Sönmez, 2007: 51.

⁸⁰ Frashëri, 2008: 185.

⁸¹ Çelik, 2004: 31.

⁸² Ortaylı, 1985: 1026-1031.

⁸³ Clayer, 2013: 2-3.

⁸⁴ Clayer, 2013: 2.

⁸⁵ Clayer, 2013: 3.

Rönesansı da bu zümreyle başladı. İlginç olanı, Arnavut aydınlarının Arnavut millîyetçiliği kadar Osmanlılığa da yatkınlığıdır”.Türk diline hizmeti büyük olan Şemseddin Sami, buna örnektir.⁸⁶

Arnavutlar, hem Balkanlar’da hem de Batı’da Avrupalı entelektüel tarafından ayrı bir etnik topluluk olarak görülüyordu.⁸⁷ Aram Andonyan da, *Tarih dönemlerinden hiç bir değişikliğe uğramadan geçen tek Avrupa halkı, Arnavutlardır belki*⁸⁸ şeklinde ifade etmektedir.

XIX. yüzyılda Avrupalı entelektüeller arasında Arnavutluk’a ilişkin ilgi artmış, özellikle yurtdışındaki Arnavutlar tarafından yürütülen Arnavut tarihine ilişkin araştırmalar yoğunlaşmıştır.⁸⁹ Bunların içerisinde sürgündeki Arnavutların bulunması dikkat çekmektedir. Bunlardan özellikle Hristiyan Arnavutlar’ın fikir öncülerinden NaumVeqilharxhi (1797-1854,) Konstantin Kristoforidhi (1830-1895) gibi isimler öne çıkmaktadır.⁹⁰

Batıda ulusçu uyanış ve hareketlerden büyük ölçüde etkilenen NaumVeqilharxhi, Arnavut ulusçuluğunun gelişmesinin önündeki en önemli engel olarak Osmanlı eğitim sistemindeki din tekeliğini görmüş, okullarda okutulan yabancı dillerin hariç tutulması kaydıyla, Arnavut dilinde öğretim veren mekteplerin açılması gereği üzerinde durmuştur. Ulusal kurtuluş hareketlerinin başarıya ulaşmasındaki birinci aşamayı kitlelerin eğitim yolu ile bilinçlendirilmesi, ikinci aşamayı silahlı mücadele olarak belirleyen Veqilharxhi, faaliyetlerini, öncelikle olarak Arnavut dil ve kültürünün gelişimi üzerinde yoğunlaştırmıştır.⁹¹ 1844’te Romanya’da, güney Arnavutluk’ta dağıtılan “Evetor” başlıklı küçük bir Arnavut kitabı yayınladı. “Evetori”in yayınlanması ilerici Arnavutlar’da Arnavut eğitimine yardım etmek ve yaymak için geniş bir hareket uyandırdı. Görüce’de kentin yurtseverleri bir matbaa satın almak ve onunla Arnavutça kitaplar basmak için bir yardım kampanyası başlattı. Bir yıl sonra, Veqilharxh ilkinden daha eksiksiz yeni bir “Evetor” yayınladı. Yeni “Evetori”de, Veqilharxhi’nin ulusal Aydınlanma görüşlerini ortaya koyduğu önsöz özel bir önem taşıyordu.⁹²

Elbasanlı Ortodoks bir Arnavut olan Konstantin Kristofordhi, (1830 1895) İngiltere’de tahsil yapmış ve İncil’i ilk defa Arnavutçaya tercüme ederek Grek alfabesiyle yayınlamıştır. Kristofordhi Arnavut kültürünü ihya maksadıyla, 1864’te İstanbul’da bir Arnavut Kültür

⁸⁶ Ortaylı1985: 1026-1031.

⁸⁷ Schmitt, 2012: 158.

⁸⁸ Andonyan, 1975: 179.

⁸⁹ Sönmez, 2007: 58.

⁹⁰ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2002: 79; Dërmaku, 1983: 33.

⁹¹ Bozbor, 1997: 160.

⁹² Pirraku, 1989:469-470.

Cemiyeti kurma teşebbüsünde bulunmuştur. Bundan başka o da NaumVeqilharxhi gibi Arnavutça bir alfabe hazırlayıp yayınlamıştır.⁹³ Kristofordhi, Arnavut dilinin Arnavut halkının millî varlığı için son derece önemli olduğu görüşündeydi.

Batılıların içinde, kendi milletinin kökenlerini araştırmaya koyulan İtalya'nın Arnavut entelektüellerine özel bir yer vermek gerekmektedir. XIX. yüzyıl başları Calabria ve Sicilya açısından, tıpkı Güneydoğu Avrupa için olduğu gibi, hatırı sayılır siyasal ve toplumsal dönüşümler anlamına geliyordu.⁹⁴ Tanzimât döneminde yurtdışında faaliyetlerde bulunan bir başka Arnavut aydın ise İtalya'da yaşayan Jeronim de Rada (1814-1903)dır. 1830'lu yıllardan itibaren Arnavut lisani, folkloru ve edebiyatı üzerine çalışmalar yapan Jeronim de Rada, 1848'de Napoli'de ilk Arnavut gazetesini "L'Albanese D'Italia" adıyla yayınlamıştır. Çalışmaları daha sonralarını da devam ettiren Jeronim de Rada, 1883-1887 arasında "Fjamuri-i Arberit" (Arnavut Bayrağı) adlı bir dergi de yayınlamıştır.⁹⁵

Arber Edebiyatı ve Arnavut ulusçuluk hareketinin önemli bir başka şahsı da Vincenzo Dorsa oldu. Bir hukukçu ailesinden gelen Dorsa, 1847 yılında Napoli'de *Su gli Albanesi. Ricerche e pensieri* başlıklı bir kitap yayınladı. Bu eserin amacı, "saygın, ama bilinmeyen bir ulusun haklarını kamuoyu nezdinde canlandırmak"tı. Vincenzo Dorsa'ya göre, bu ulus bilinmiyordu, zira daima Yunanlarla karıştırılmıştı. Hakikaten de eserin sayfaları boyunca, Arnavut/Yunan farklılığı giderek netleşen bir biçimde çizilirken, buna Arnavutluk'un öne çıkarılması ve paralel bir biçimde "Yunanlığının" gözden düşürülmesi eşlik eder.⁹⁶

İşkodralı Zef Jubani (1818-1880) ise Trieste'de 1871 yılında birkaç rapsodi neşrederek Arnavut halkının millî duygularını hızlandırdı. Zengin bir aileden gelen Zef Jubani, Batı ülkelerinde eğitim alarak, Avrupa'daki milliyetçilik hareketlerinden etkilenmiştir. Zef Jubani, "Gjendja aktuale e popullit të Shqipërisë së Veriut" ve "Kundrime mbi gjendjen morale dhe mbi kulturën intelektuale të popullit Shqiptar" adlı çalışmalarının Osmanlı Devleti'ni kapsayan bölümünde Arnavutluk'un ekonomik ve sosyal durumunu açıklamaktadır. Osmanlı Devleti'nin kanunlarını, mahkemelerce alınmış olan kararları ve suistimal olgusunu eleştiren Zef Jubani, yeni düzenlemeler yapılmasını arzu etmiştir. Arnavut ulusunun bilincini uyandırmak için, Zef Jubani, diğer Arnavut aydınları gibi Gjergj Kastrioti Skënderbeu ikonu kullanarak Arnavutların parlak dönemlerini hatırlatmaktadır.⁹⁷

Yurtdışındaki Arnavut aydınlarına bir başka örnek de Mısır'da ikamet eden Thimi Mitko'dur (1820-1890). Göriceli olan Thimi Mitko, Arnavut halk edebiyatı ve folkloru

⁹³ Çelik, 1997: 20.

⁹⁴ Clayer, 2013: 129.

⁹⁵ Çelik, 1997: 20.

⁹⁶ Clayer, 2013: 133.

⁹⁷ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2002: 122-123.

üzerine uzun süre çalışmalar yapmış ve “Bleta Shqiptare” (Arnavut Arısı) adlı halk şiirleri antolojisini ancak, 1878’de Mısır’da yayınlamıştır.⁹⁸ Arnavutluk’un bağımsızlığı görüşünü savunan Thimi Mitko, Arnavut ulusunun varlığının yok edilmeye çalışıldığını ve silahlı bir direnişe ihtiyaç olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca gelecekte kurulacak olan bağımsız Arnavutluk’un komşu devletleri ile iyi ilişkiler kurmasının şart olduğunu belirtmiştir.⁹⁹

Arnavut asıllı Romanya Prensesi Elena Gjika (Gika) da (1828-1888), Batıda Arnavut milletinin davası konusunda geniş yankı uyandıran 1866 yılında “Halk Şarkılarına Göre Arnavut Ulusçuluğu” adlı eserini Fransızca olarak yayınlamıştı.¹⁰⁰ Elena Gjika bunda ve diğer çalışmalarda Arnavutların dini açıdan bölünmüş olmalarına rağmen bir ulus oluşturduklarını, özgürlük ve ilerleme hakkına sahip olduklarını vurguladı.¹⁰¹

Osmanlı sınırları dışında yaşayan Arnavut yurtsever aydın ve münevverler arasında başlayan milli kültür hareketi kısa sürede Osmanlı Devleti sınırları dahilinde yaşayan Arnavut aydın ve münevverleri de etkileyerek bu istikameteki faaliyetlerini hızlandırmıştır.¹⁰²

Arnavut aydınlar 1864’te İstanbul’da Arnavut Kültür Derneği’ni kurarak, Balkanlar’da gelişen ayrılıkçı ulusçu hareketlerin Arnavut varlığına oluşturdukları tehdide karşı Arnavutlar arasında ortak bir ulus bilinci yaratmayı amaçlamışlardır. Tanzimat reformları ile başlayan merkezileştirme sürecinin, Arnavutlar üzerinde etki yapan bir diğer sonucu da, bu sürecin Balkanlar’daki Hristiyan unsurlar arasında ulusçu hareketleri hızlandırmış olmasıdır. Bu etkenler bir araya getirildiğinde, Arnavut ulusçu hareketinin gelişiminin genel çerçevesini hazırlayan koşulların şekillenmeye başladıkları görülmektedir.¹⁰³ Ancak 1875-1876 Balkanlar’da çıkan isyanlar ve bu gelişmelerden ardından bizzat Rusya Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan edince, Balkan Krizi Arnavut Milliyetçiliğini daha da yükseletecek ve pekiştirecektir. Bu nokta üzerinde biraz durulması gerekmektedir:

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı veya Osmanlı Tarihinde 93 Harbi olarak adlandırılan savaş¹⁰⁴, bütün Balkan halkları için yeni bir durum yarattı. Şark Meselesi’nin yeniden başlaması, Arnavut Milleti için yeni, tehlikeli ve çok karmaşık bir durum meydana getirdi.¹⁰⁵ Önceki dönemlerde olduğu gibi, bu dönemde de Doğu Meselesi’nin en önemli noktası Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra onun mirasını kim alacaktı meselesi olmuştur.

⁹⁸ Çelik, 1997: 20; Alpan, 1878: 31.

⁹⁹ Syzo, 2015: 80.

¹⁰⁰ Dërmaku, 1983: 49.

¹⁰¹ Skendi, 2000: 116.

¹⁰² Bozbora, 2006: 572.

¹⁰³ Sönmez, 2007: 52.

¹⁰⁴ Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiğinden Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak bilinir.

¹⁰⁵ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2002: 39.

Arnavut aydınlara göre eğer Rusya Savaşı kazanırsa bu, Arnavutluk topraklarının parçalanması demek olacak ve sonuç olarak Arnavutluk siyasi ölümü yaşayacaktı.¹⁰⁶

31 Mart 1877 tarihinde Londra Büyükelçiler Konferansı'nda, Balkanlar'daki durum masaya yatırılmış ve konferansta Arnavutların yaşadığı topraklar da münâkaşa konusu olmuştur. Bu toprakların Bulgarlar, Sırlar ve Karadağlılar arasında paylaştırılma tehlikesi üzerine, Nisan 1877'de Abdullah Fraşeri'nin girişimleriyle Arnavut aydın ve ileri gelenleri, Yanya'da bu durumu görüşmek üzere bir toplantı organize etmişlerdir. Bu toplantıya; Yanyalı Abidin Paşa Dino, Vironlu Mehmet Ali Bey, İbrahim Dragotti, Müslim Gjoleka ve bazı ileri gelen Arnavutlar katılmışlardır. Toplantının hemen ardından Bâbiâli'ye bir muhtıra gönderilerek, Balkanlar'daki tehlikeli durum ve Arnavutlar'ın yaşadığı toprakların ellerinden alınma ihtimaline dikkat çekilmiş ve tehlikenin bertaraf edilmesi için, Arnavut vilayetlerinin tek bir vilayet olarak birleştirilmesi, bölgedeki her türlü idâri kademede Arnavutlar'ın istihdâmı ve Arnavutça'nın istimâli ve kendi lisanlarında tedrisât yapılmasının şart olduğunu bildirmişlerdir. Ancak tabii olarak, bu istekler Bâbiâli tarafından kabul edilmemiş, hatta cevap bile verilmemiştir.¹⁰⁷

Arnavutlar'ın bu yeni talepleri, 93 Harbi'nin patlak vermesiyle rafa kaldırılmıştır. “Zirâ Arnavutlar, bağlı bulundukları Osmanlı devletine cephe alıp Rusya yanında yer almak veya Osmanlı Devleti yanında yer alarak, Rusya'ya karşı savaşmak gibi bir ikilemle karşı karşıya kalmışlardır. Arnavutlar açısından Slav yayılcılığının tehlikeleri ortada iken, elbetteki Rusya'ya karşı şavaşa girişilecekti. Rusya ise bunu bildiğinden, Arnavutlar'ı yanına çekebilmek için her türlü vaâd ve tahriki yapmasına rağmen, Arnavutlar Osmanlı Devleti'ne ihanet etmemişlerdir”.¹⁰⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta yenilmesinden sonra pek çok Arnavut toprakları Ayastefanos Antlaşması ile Sırlar, Karadağ ve Bulgarlar arasında paylaşılacaktı. Bu durum Arnavutlar arasında büyük bir coşku ve öfkeye neden oldu ve Arnavut kıtası genelinde toplantılar düzenleyerek yaşadıkları toprakları nasıl koruyacakları sorusunun yanıtını aramaya başladılar. Bu toplantıların ardından Batılı devletlere topraklarını asla teslim etmeyeceklerini belirten çok sayıda protesto notası gönderildi.¹⁰⁹

Bu arada, İstanbul'da ileri gelen Arnavutlar tarafından 18 Aralık 1877 tarihinde “*Arnavut Milleti Haklarının Korunması için Merkez Komitesi*” adıyla bir teşkilat kurdular.¹¹⁰ Radikal bir öngörüsü olduğu bilinen teşkilat, yürüttüğü bir dizi çalışmalar sonrasında, kısaca

¹⁰⁶ Frashëri, 2012: 42-43.

¹⁰⁷ Alpan, 1978: 44; Çelik, 1997: 34.

¹⁰⁸ Çelik 1997: 34.

¹⁰⁹ Skendi, 1967: 34; Çelik, 1997: 34.

¹¹⁰ Pollo, 1979: 34.

“Merkez Komitesi” veya “*İstanbul Komitesi*” olarak anılmaya başlamıştır. Teşkilâtın başkanlığına da 1877’de açılan ilk Osmanlı Meclis-i Mebûsanı’nda Yanya vilâyeti mebusu olarak seçilmiş olan Abdullah Fraşeri getirildi.¹¹¹

Ayastefanos Antlaşması’nda Arnavutların yaşadığı Osmanlı toprakları yeni kurulan Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasında paylaşım sahası haline geldiği için Arnavutlar ile özellikle İstanbul’da kurulan “*İstanbul Komitesi*” harekete geçti.¹¹² Fakat Arnavutluk topraklarını parçalamak, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu topraklarını parçalamaktı. Bu bakımdan, Arnavutların ulusal çıkarları ile Osmanlı İmparatorluğu’nun çıkarları bu noktada uyuşmaktaydı.¹¹³ Dolayısıyla Bâbiâli ilk aşamada Arnavutlar ile İstanbul Komitesi’ni destekleyerek onları teşvik etmiş oldu.

Arnavutlar büyük bir birlik oluşturmaya çalışırken Ayastefanos’a tepkilerini göstermeye devam ettiler. “Nisan 1878’de İngiltere’nin İstanbul elçisi Layard ve Avusturya elçisi Zichy’ye Debeliler’den, yine aynı vilayetten 4 Mayıs ve 16 Mayıs’ta Prizrenliler’den protesto mektupları gönderilerek yaşadıkları toprakların sadece Arnavutlar’ın olduğu ve asla bir başka devlete bu bölgeleri teslim etmeyeceklerini” bildirmişlerdir.¹¹⁴

Ayastefanos antlaşması hükümlerinin, Rusya’yı çok daha güçlü hâle getirmesi ve bu durumun diğer Avrupa devletlerinin menfaatlerine ters düşmesi nedeniyle İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Almanya bu Antlaşmanın tadili için, Berlin’de bir kongre toplanmasına karar vermişler ve İngiltere bu işte önyak olmuştur.¹¹⁵

Berlin Kongresi, özellikle Rusya ve İngiltere arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve bu iki devlet arasında bir çatışmayı önlemek için toplandı.

Balkan ulusları arasındaki anlaşmazlıklar ve bunların çözümü konusu kongrede çok ikincil bir konu olarak kaldı. Bu durumu, kongre başkanı Otto Won Bismark’ın Osmanlı murahhaslarına söylemiş olduğu bu sözlerden de anlamaktadır; “Şayet Ayastefanos antlaşması Avrupa’nın siyasi menfaatlerine dokunmasaydı, iki devlet arasında bir muâhede olarak kalacaktı.”¹¹⁶

Berlin Kongresi’nin asıl toplanma amacı, Avrupalı devletlerin çatışan siyasi menfaatleri ve aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek olunca, Arnavutlar’ın yaşadığı topraklar

¹¹¹ Frashëri, 2013: 120.

¹¹² Skendi, 2000: 43.

¹¹³ Frashëri, 2012: 172-184.

¹¹⁴ Çelik, 1997: 35.

¹¹⁵ Çelik, 1997: 28.

¹¹⁶ Skendi, 1967: 54; Çelik, 1997: 28 .

ve bu bölgelerle ilgili olarak yapılacak düzenlemeler de, mezkûr devletler nazarında, önemsiz bir mesele olarak telakki edilmiştir.¹¹⁷

Arnavut sorunuyla ilgili olarak, Berlin Kongresi Arnavut ulusunun varlığını, dilini ve tarihini sorguladı.¹¹⁸ Alman Şansölyesi Otto Von Bismarck'a göre: “Bir Arnavut milleti yoktur, Arnavutluk sadece coğrafi bir terimdir”.¹¹⁹ Bu tutum, çoğunlukla Arnavutların yaşadığı toprakların, kendi ulusal devletlerini yaratma koşullarını karşılamayan bir halkın toprakları olduğu şeklindeki diğer değerlendirmenin yolunu açtı. Sonuç olarak, bu topraklarla her şey yapılabilirdi; Büyük Güçlerle müttefik komşu Balkan devletlerine verilebilirdi. Arnavutluk'un toprak bütünlüğünü korumak, yani bu tehlikeli duruma karşılık vermek için Arnavutluk *Prizren Birliği*, Prizren'de toplandı (Haziran 1878).¹²⁰

Ancak bilindiği gibi Arnavutlar da, Berlin Kongresi'ne şüpheyle yaklaşmış ve Arnavutluk için olumlu bir şey beklemeyerek bu doğrultuda 10 Haziran 1878 tarihinde Berlin Kongresi'nin başlamasından sadece üç gün evvel “İstanbul Komitesi” Kosova , İşkodra, Manastır ve Yanya vilayetlerinden gelen farklı dinlere mensup yaklaşık 110 delegeyi Prizren şehrindeki bir medresede topladı.¹²¹ Kongre, Abdullah Fraşeri'nin konuşmasıyla başladı. Balkanlar'ın genel durumu hakkında endişelerini dile getiren Abdullah Fraşeri, kongrenin karşısına koyduğu maksadın “*herhangi bir Arnavut toprağının yabancı bir devlete kaptırılması durumunda gerekirse kanla direniş göstermeyi icra etmek olduğunu*”¹²² bildirdi. Kongre'deki bu açıklamalar, Arnavutlar arasında “Besa Andı” olarak anıldığı için burada alınan kararlar ile kurulmuş olan birliğe *Arnavut Besa Şeref Sözleşmesi* adı verildi¹²³

Berlin Kongresi ile Balkanlar'da arazi piyasası başladı. Arnavutlar, modern tarihte ilk kez Osmanlı Devleti'nin gücünün yüzyıllardır üzerinde yaşadıkları toprakları korumaya artık yetmediğini hissettiler. Ayrıca, Arnavutlar ilk kez artık tehditle değil, nihayetinde etnik topraklarının ayrılma riskiyle karşı karşıya kaldılar. Bu şartlar altında bulunan, Osmanlı İmparatorluğu, Arnavutların yaşadığı toprakların tamamını korumak için kendisini güçsüz gördüğünde Arnavut davasına destek verdi.¹²⁴

Prizren Birliği, modern tarihte ilk kez tüm etnik Arnavut topraklarının temsil edildiği siyasi organizasyonu işaret etmektedir. Prizren Birliği, Yanya, Preveza, Dibra, Elbasan,

¹¹⁷ Çelik, 1997: 28. Berlin Kongresi ve Arnavut Meselesi geniş bilgi için bkz. Boxhovi, 2008; Puto, 2010; Frashëri, 2012.

¹¹⁸ Egro, 2017: 80.

¹¹⁹ Chekrezi, 1919: 50; Zavalani , 1994: 63.

¹²⁰ Egro, 2017: 80.

¹²¹ Frashëri, 2012: 217; Gawrych, 2021: 66.

¹²² Gawrych, 2021: 66.

¹²³ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, 2007: 31.

¹²⁴ Egro, 2017: 80-81.

İşkodra, Ergire, vesaire gibi birkaç iller arası merkeze sahipti. Ancak Birliğin liderleri, Arnavutların gelecekteki siyasi kaderinin, nüfusun çoğunluğunun Müslüman olması gerçeğine güçlü bir şekilde bağlı olacağını ve bu nüfusa, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderiyle yakından bağlantılı olarak muamele edileceğini çok iyi biliyorlardı.¹²⁵

Arnavut topraklarının parçalanma tehlikesinin yarattığı olağanüstü durum, Arnavutluk'un birçok kentinin Berlin Kongresi'ne muhtıralar göndermesine neden oldu ve Avrupa'dan Arnavutların kendilerini Arnavut olarak, yani ayrı bir ulus olarak tanınmasını istediler.¹²⁶

İşkodra halkını temsilen Prizren Birliğinin önden gelenlerinin, Haziran 1878'de Berlin Kongresi'ndeki İngiliz temsilcisi Lord Beaconsfield'a hitaben yazdığı muhtıra şöyledir:

*“Türk olmadığımız ve olmak istemediğimiz gibi, bizi Slav, Avusturyalı ve Yunanlı yapmak isteyenlere tüm gücümüzle karşı çıkıyoruz. Biz sadece Arnavut olmak istiyoruz! Arnavutların dini Ortodoksluktan İslam'a ve bundan da Katolikliğe geçmiş olabilir, ancak Ortodoks, Müslüman veya Katolik olsunlar, Arnavutlar asla vatanlarını inkar etmediler ve kökenlerinin gururuna sebatla sadık kalarak her zaman ve her yerde Arnavut olarak kaldılar”.*¹²⁷

Lord Beaconsfield'a yönelik muhtıranın milliyet ve vatan ilkesine dayandığı ve dolayısıyla önceki protestoların taşralılığına kıyasla önemli bir adım olduğu açıktır.

Bu andan itibaren, Arnavut meselesi artık Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç meselesi olarak kalmayacaktı. 1878-1879 yıllarında Müslüman Arnavutlar yarım asır önceki güçlerini artık kullanamadıkları gibi, Osmanlı gücü de Arnavut meselesini hala çekmecelerinde tutacak durumda değildi. 1879 ilkbaharında Abdullah Fraşeri ve Mehmet Ali Paşa Vriani, Arnavut sorununun en önemli Avrupa şansölyeleri aracılığıyla bilinmesini sağlamak için diplomatik bir misyon üstlendiler. Avrupa başkentlerindeki Osmanlı diplomatik misyonları tarafından da desteklenen Roma, Paris, Londra, Berlin ve Viyana'yı ziyaret ettiler. Paşalık yönetimlerinin sona ermesinden sonra Arnavutların Avrupa ile temasları İstanbul üzerinden yeniden çizgiye döndü, Prizren Birliği Arnavut temsilcileri ile Avrupa başkentleri arasında doğrudan resmi temaslar yaptı.¹²⁸

Büyük Güçler esas olarak kendileri için bölgedeki güç dengesini korumakla ilgileniyorlardı. Bu da sahada komşu devletlerin emellerini yerine getirmek anlamına geliyordu. Dünya siyasetinin büyükleri tarafından desteklenen komşulardan gelen artan

¹²⁵ Egro, 2017: 82.

¹²⁶ Egro, 2017: 82.

¹²⁷ Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare: 1878-1912, 1978: 23; Bartl, 2006: 146; Egro, 2017: 82.

¹²⁸ Egro, 2017: 82. Daha detaylı bilgi için bkz. Prifti, 2006; Frashëri, 2012; Frashëri, 2013.

tehlike, bağımsız bir Arnavut siyasi oluşumunun varlığını tehdit ettiğinden, Prizren Birliği'nin liderleri, Osmanlı şemsiyesi içinde Arnavut topraklarının özerkliği fikrini desteklediler. Haç ile hilal arasındaki çatışmalar bir kez daha Arnavut Ulusal Hareketi platformunun gerçekleştirilmesindeki ilerlemeyi belirleyecektir. Büyük bir gücün kalıcı desteğinin olmaması koşullarında, tüm Arnavut eyaletlerinin başkanları, bir yandan, Arnavutların otoktonluğunu savunarak en yüksek Avrupa makamlarına döndü, öte yandan kendilerine daha fazla özgürlük vermek için İslam dininin başı olarak padişaha yöneldiler.¹²⁹

Büyük Güçlerin güçlü müdahalesi ile Ülgün'ün çevresiyle birlikte savunması imkansız hale geldi (Ağustos-Kasım 1880). Osmanlı Devleti, onun bir parçası olarak kalanları korumayı isterken, Arnavutlar ise tarihsel olarak topraklarını korumak istediler. Arnavutlar için bu eylem, topraklarının 1913'te sona erecek olan parçalanmasının talihsiz bölümünü açacak bir emsal teşkil edecekti.¹³⁰

Balkanlar'ın siyasi haritasının Berlin Kongresi'nde geçirdiği değişikliklerle birlikte, Arnavutların Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğinin geleceği için ağırlığının ve öneminin daha da arttığını vurgulayalım. Bu durumu herkesten daha çok İstanbul Hükümeti gördü.¹³¹

Tanzimat'a karşı çıkan ayaklanmalar, Arnavutları Güneydoğu Avrupa'da bir güç olarak uluslararası arenaya çıkardı. Bu nedenle Büyük Güçler ve Balkan devletleri dikkatlerini Arnavutluk'taki olayların gelişimine yönlendirmeye başladılar. Fakat onların çıkarları Arnavutların zararınaydı. O zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkan Yarımadası'ndan çıkarmaya çalışan Batılı Güçler, Rusya'nın Türkiye'ye savaş ilan ettiği 1853'te, Rusya'nın Akdeniz'e açılma niyetlerinden rahatsız olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alıp, onun çökmesini engellemeye çalıştılar ve bu şekilde Rus ilerleyişini engellemeye muvaffak oldular. Batılı Güçler, şimdilik Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak gibi bir düşünceleri olmadığı için, Arnavut kurtuluş hareketlerini bu aşamada destekleme eğiliminde değildiler. Çarlık Rusyası ise Arnavut devletinin kurulmasına karşıydı, zira komşu Balkan devletlerini Arnavutluk topraklarıyla tatmin etmeyi planıyordu.

Üç Balkan devleti de (Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ), Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını istemelerine rağmen, bir Arnavut devleti kurma fikrini kabul etmediler. Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkanlar'dan çıkardıktan sonra Arnavut topraklarını aralarında paylaşılacağını düşündüler. Arnavut topraklarına yönelik açgözlülükleri, 1844'ten bu yana Kırım Savaşı'ndan önce programatik biçimler almıştı. O yıl, Yunan Hükümeti, Arnavutluk'un güneyini ilhak etmeyi amaçlayan "Megali Idea" adlı platformunu duyurdu. Aynı yıl, Sırp

¹²⁹ Egro, 2017: 83-84.

¹³⁰ Egro, 2017: 84.

¹³¹ Egro, 2017: 84.

Hükümeti, Kosova da dahil olmak üzere Arnavutluk'un kuzey bölgelerinin Sırbistan'a ait olduğu "Naçertania" adlı siyasi programını açıkladı. Biraz sonra Karadağ'ın İşkodra'yı ilhak etme hırsı ön plana çıkacaktır.

Bu koşullarda Arnavutların uluslararası arenada dini aidiyetleri ne olursa olsun tek bir millet olarak tanınması çabası önemli olmuştur. Bu çabalar Büyük Güçler tarafından da kabul görmesi halinde bir dizi haklara sahip olacakları açıktır. Netice itibarıyla XIX. yüzyılın 60-70'li yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan fikir hareketleri Arnavutların milli uyanışında çok önemli rol oynamış ve onların tek millet olarak birleşmesinde bir hayli etkili olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

JÖN TÜRK HAREKETİ VE ARNAVUTLAR

1.1. Yeni Osmanlılar ve Arnavutlar’a Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu’nda Meşrutiyeti yönelik düşünce hareketi XIX. yüzyılda 60’ların ortalarında doğdu.¹³² Bilindiği gibi 1865 yılının Haziran ayında, Boğaz’ın tepelerinin arkasında uzanan ormanlık bir vadide, Belgrad Ormanı olarak adlandırılan yerde altı genç bir piknik organize ettiler.¹³³ Bu gençlerin arasında Mehmet ve Namik Beyler vardı.¹³⁴ Gençleri bir araya getiren vesile ise devletin gidişatına ait taşıdıkları müşterek kaygılardır. Aynı gün “İttifâk-ı Hamiyyet” adıyla gizli olarak bir cemiyet teşkil etmeye karar verirler.¹³⁵ “*Cemiyetin, İtalya’daki “Carbonari” teşkilâtı model alınarak yapılandırıldığı*” bilinmektedir.¹³⁶ İttifâk-ı Hamiyyet adıyla kurulmuş olan bu gizli cemiyet, Yeni Osmanlılar olarak bilinen hareketin başlangıcını teşkil etmiştir.¹³⁷

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin başlangıçta belirli bir siyasi programı yoktu. Üyeleri, ülkenin ekonomik ilerlemesini sağlamak için gerekli yolu bulma arzusuyla birleşti. Arzuları daha sonra kristalleşti. Bu toplumun temel talebi, meşruti bir monarşinin kurulmasıydı.¹³⁸

Tanzimat ve Islahat reformlarından sonra, Yunan ve Slav halkları, İstanbul’da bilimsel, kültürel ve sosyal derneklerini kurarken, Arnavutlar 1857’de bu işe yeni başlamışlardı.¹³⁹ Esasen Arnavut milletinden olan pek çok aydın ve münevverin önemli bir kısmı İstanbul’da yaşamaktaydı. İstanbul’da yaşayan Arnavut münevverler arasında Fraşeri kardeşlerin özel bir konum ve şöhrete sahip oldukları bilinmektedir. Arnavutlar’ın düşünsel ve siyasal hayatında mühim bir yere sahip olan Fraşeri Kardeşler, yaşadıkları dönem içerisinde Arnavutlar’ın meseleleri ve geleceği ile yakından ilgilenmişlerdir.¹⁴⁰

İmparatorlukta Tanzimat’la birlikte gelen, eşitlik ve özgürlük rüzgarları esmesinden etkilenen, Arnavutluk’ta doğmuş ve yetişmiş, Arnavut sosyal yaşamı ve geleneklerini bilen Abdullah, Naim ve Şemsettin Sami Fraşeri kardeşler, Avlonyalı İsmail Kemal Bey, Filatlı Hoca Hasan Tahsin, Yanyalı Abidin Paşa Dino, İşkodralı Paşko Vasa, Elbasanlı Kostantin

¹³² Tevfik, 1973: 77.

¹³³ Mardin, 2017: 17-20.

¹³⁴ Akşin, 2014: 45.

¹³⁵ Mardin, 2017: 17-20.

¹³⁶ Lewis, 2013: 209.

¹³⁷ Tevfik, 1973: 77.

¹³⁸ Thëngjilli, 1997: 216.

¹³⁹ Mezani, 2003: 63.

¹⁴⁰ Yakut, 2006: 32.

Kristoforidhi, Leskovikli Yani Vreto, Gjirokastrali Koto Haxhi vs. gibi Arnavut aydın ve münevverleri, İstanbul'da Arnavut kültürü, dili, alfabesi, folkloru ve toplulukları edebiyatı üzerine çalışmalarda bulundular. O zamanda Yeni Osmanlılar adı ile tanınan Namık Kemal, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, vesaire Osmanlı liberallerinin *müsavat, hürriyet ve adalet'ten* bahseden yayınlarından etkilenen Arnavut aydınları, İstanbul'da 1864 yılında Arnavut Kültür Derneği'ni kurdular. 1864'te bir Arnavut aydını olan Konstandin Kristoforidhi, Amavutluk'ta Amavutça eğitim veren okulların açılması amacıyla Arnavutça bir alfabe hazırladı. Osmanlı hükümeti, Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Osmanlı devlet adamlarının karşı çıkması neticesinde, dernek ve mektep açmak isteyen Arnavut aydınlarına izin vermedi.¹⁴¹

1864 ve 1867'de Yeni Osmanlılarla işbirliği içinde dernek kurma girişimleri, Fener Rum Patrikhanesi'nin muhalefeti nedeniyle başarısız oldu. Arnavut Aydınları, 1876'da yeni Osmanlılar'ın da desteğiyle önceki taleplerini tekrarladılar. Ancak tahta yeni çıkan Sultan II. Abdülhamit bu talepleri reddetmiştir.¹⁴²

Ancak I. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da kurulan "*İstanbul Komitesi*"¹⁴³ Sultan II. Abdülhamit'in rızası ile 12 Ekim 1879 pazar günü düzenlediği istişare toplantısında "*Cemiyet-i İlmiyeyi Arnavudiye / Shoqëria e të shtypurit shkronjëza shqip*" adında bir Cemiyet kurdu.¹⁴⁴ Bu Cemiyetin kurucuları arasında Abdullah Frashëri, Naim Frashëri, İsmail Kemal, Pashko Vasa, Jani Vreto, Koto Hoxhi, Ziya Prishtina, Hasan Tahsin, Konstadin Kristoforidhi, Seit Toptani, Pandeli Sotiri gibi isimler öne çıkmaktadır.¹⁴⁵

İstanbul'da faaliyete başlayan bu Arnavut aydınlar, Arnavutların Tanzimat reformlarına karşı muhalefetlerine yeni bir boyut kazandırdı. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan etnik unsurlar Tanzimat'ın getirdiği eşitlik anlamında kendi dillerinde okullar açsalar da, Arnavutlar bu haktan mahrum bırakılmıştır. Bu uygulamanın en büyük sebebi Arnavutların çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Arnavutların, milleti hakime olarak görülmesi ve hükümetin milletlere din boyutunda yaklaşması bu tarz sonuçlara neden olmuştur.¹⁴⁶

Ancak Fener Patrikhanesi, Osmanlı devlet adamları kadar Arnavut aydınların faaliyetlerine karşı tepki gösterdi. Bütün bu tepkilere rağmen Arnavut aydınları çalışmalarına devam ederek 1871'de İstanbul'da toplanarak bu işi resmileştirdiler ve kültürel faaliyet

¹⁴¹ Mezani, 2003: 63.

¹⁴² Mezani, 2003: 63.

¹⁴³ Pollo, 1979: 34.

¹⁴⁴ Alpan, 1979: 11. "Cemiyet-i İlmiyeyi Arnavudiye" hakkında daha bilgi için bkz. AQSH. F. 101. D. 48; Myzyri, 1979.

¹⁴⁵ Myzyri, 1979: 192, 193; Koliqi, 2013: 167.

¹⁴⁶ Mezani, 2003: 64.

taleplerini yeniden iletiler. Osmanlı devlet adamlarının ve Fener Patrikinin tutumu karşısında görüşmeler sonuçsuz kesildi. Bu gelişmelerin ardından Bâbiâli Arnavutluk'ta Türkçe dil okulları açtı. 1872'de Rum Patrikhanesi'nin girişimiyle Arnavutluk'ta kültür okulları açıldı. 1878 yılında Arnavutluk'ta bulunan Avlonya, Ergiri ve Berat'taki Osmanlı Devletine ait okulların toplam sayısı seksen iken, Rum okullarının sayısı yüz altmış üçtür.¹⁴⁷

Birinci Meşrutiyetin öne çıkan şahsi olarak tanınan Mithat Paşa, Jön Türklerin reisi sayılmaktaydı. Tuna valiliğindeki yüksek başarılarından dolayı Yeni Osmanlılar ve aynı zamanda da halk tarafından çok seviliyordu.¹⁴⁸

1860 yılında Avlonyalı İsmail Kemal Bey İstanbul'a gelmiştir.¹⁴⁹ 1865'lerde Yeni Osmanlılardan Namık Kemal, Ziya Paşa gibi önden gelen şahsiyetlerle irtibat kurdu. Tuna Valisi Büyük Mithat Paşa tarafından çok sevilen İsmail Kemal, Mayıs 1866'da Rusçuk'a mutasarrıf oldu.¹⁵⁰

İsmail Bey hatıralarında, Mithat Paşa ile beraber çalıştığından bahsetmektedir. Nitekim Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği sırasında Tahrirat Müdürü ve Tuna gazetesi editörü olarak yanında bulundu. 1867'de Şurayı Devlet Başkanlığına seçilen Mithat Paşa, İsmail Kemal'i yanına müdür yardımcısı yaptı.

1876'da I.Meşrutiyet'in ilanı ile Mithat Paşa Sadrazam olunca İsmail Kemal Bey de Hariciye Nezareti'ne kâtib-i umumî unvanıyla atandı.¹⁵¹

İsmail Kemal Prizren Arnavut Birliği ile yakın ilişkiler kurduğu için Sultan II. Abdülhamit'in gözünden düşmüş,¹⁵² 1884 yılına kadar 6 yıl süreyle Kütahya, Eskişehir ve Bursa'da göz hapsinde bulundurulmuştur.¹⁵³

Mithat Paşa'nın Meclisi Vükela'da görevlendirilmesi ve daha sonra Şurâyı Devlet Reisi olarak atanması ile ilgili değerlendirmelerde bulunan İsmail Kemal, büyük bir devlet adamına yakışan vasıfları ona atfetmişti.

Mithat Paşa, sadrazam olarak atandıktan sonra, Yeni Osmanlılarla araları açılmaya başladı. İsmail Kemal, Osmanlı Devleti ve Mithat Paşa'nın durumunu göz önünde tutarak Yeni Osmanlıların tutumunu eleştirmişti. Hatta Ali Suavi'nin Murat'ı yeniden tahta geçime

¹⁴⁷ Mezani, 2003: 64.

¹⁴⁸ Kuran, 2000: 26-27.

¹⁴⁹ AQSH, Fondi 20 Dosya 1, s. 3.

¹⁵⁰ Birecikli, 2009: 99.

¹⁵¹ AQSH. Fondi 20 Dosya 1, s. 7.

¹⁵² Alpan, 1979: 34.

¹⁵³ BOA. Ş.D. SAİD. D. 31. G. 13. "Bin iki yüz doksan dört sene-i hicriyesinin cemâziye'l-evveline müsâdef olan doksan üç sene-i mâliyesinin mayısında idâre-i 'örfiyenin ilan olunduğunun ikinci günü Redif ve Mahmud Paşalar tarafından bir gunâ sebep gösterilmeyerek ve hükm tebliğ olunmayarak Kütahya'ya nefy olundum on ay sonra 'afv-ı seniyyeye mazhar olarak Irak cihetinde bir mutasarrıflıkla kayırılmaklığım resmen emr ve teklif buyurulmuş ise de mazeret-i zâtiyeme mebni kabul-i me'mûriyet edemeyip altı sene Kütahya ve Eskişehir ve Bursa'da ikâmet eyledim".

girişimini delilik olarak tanımlamaktaydı. Buna rağmen, Mithat Paşa Sadrâzamlıktan alındıktan sonra, Sultanın emriyle Yeni Osmanlılara karşı başlatılan tevkif hareketi sırasında, İsmail Kemal Yeni Osmanlıların tarafını tutmuştu. İsmail Kemal, Mithat Paşa'nın yargılanması sırasında yaptığı şahitlikle savunuyor. “...benim orada olmamdan huzurunu kaybetti, fakat şahitliğim gerçeğini görerek çabuk kendine geldi”.¹⁵⁴

İsmail Kemal, İmparatorluğa en çok hizmet eden Arnavut şahsiyetlerindendi. Ama İsmail Kemal Bey'in imparatorluk kavramı padişahlarınkinden tamamen farklıydı. Bu, onu 1876'daki ilk Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilham kaynağı ve hazırlayıcısı olan Mithat Paşa ile yakından ilişkilendirdi. Anayasal monarşiyi gelecekteki radikal reformların embriyosunu içeriyordu; bunlar arasında ilk sırada, İmparatorluğu eşit uluslardan oluşan bir topluluk yapmak için yönetimin ademi merkezileştirilmesi beklentisi yer almıştır. İsmail Kemal, zaman ve mekan konusunda ileri görüşlü bu devlet adamıyla hemfikir olduğunu ve yakın bir işbirliği içerisinde olabileceğini hissetti. Sultan'ın aslında Avrupa fikirlerinden ilham alan böyle bir vizyona katılması beklenemezdi.¹⁵⁵

1.1.1. Kanun-i Esasî'nin İlanı 23 Aralık 1876

Kanun-i Esasî'nin ilân edildiği 1876 yılı “Üç Padişahlı Yılı” olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁶

1875-1876 yıllarında ülkenin ekonomik durumu büyük ölçüde kötüleşti. Bâbiâli mali olarak iflas etti. Ülke isyan dalgaları tarafından yutuldu. Bulgaristan, Bosna, Hersek ve Arnavutluk'ta köylüler silaha sarıldı.¹⁵⁷ Osmanlı Devleti yeni bir krize girdi. Doğu Krizi, İmparatorluğu Avrupa Devletleri'nin müdahalesiyle tehdit etti. Bu koşullar altında, ilk Osmanlı anayasası için uygun koşullar yaratıldı. Anayasanın taraftarları anayasa reformu için harekete geçtiler.¹⁵⁸ Bunların başında devletin en önemli şahsiyetlerinden biri olan, Tuna Eyaleti'nin Valisi Mithat Paşa gelir.¹⁵⁹ Meşrutiyet'in taraftarları, önde gelen konumlarda bulunan din adamlarının feodal beylerine karşı savaşı başlattılar. Rütbeleri yükseltmeyi, gücü yukarıdan almayı ve Kânûn-ı Esâsî ilan etmeyi düşündüler. Onlara göre Meşrutiyet düzen İslam dini tarafından da kabul edilmekteydi.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Mezani, 2003: 64.

¹⁵⁵ Puto, 2009: 29.

¹⁵⁶ Davison, 2005: 324; Çalen, 2008: 8.

¹⁵⁷ Balkanlar'da özellikle Bosna-Hersek ve Bulgaristan Ayaklanmaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Aydın, 2021; Karal, 1996; Armaoğlu, 1997; Glenney, 2007; Jelavich, 1997; Tuncer 2003.

¹⁵⁸ Thëngjilli, 1997: 217.

¹⁵⁹ Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa ile ilgili bkz. Korkmaz, 2019; Koç, 2021.

¹⁶⁰ Lewis, 1998: 158-161; Thëngjilli, 1997: 217.

9-11 Mayıs 1876'da İstanbul'da hükümet karşıtı gösteriler yapıldı. Bu gösterilere başkent nüfusunun çeşitli kesimleri katıldı: Softa olarak bilinen medrese öğrencileri, zanaatkarlar ve tüccarlar gibi. Göstericilerden bazılarının silahlı olduğu söylenir. Göstericiler Bâbiâli üzerine yürütüler. Gösteri o kadar güçlü olunca, padişah, sadrazamı ile bazı nâzırları görevden aldı.¹⁶¹ Medrese öğrencilerinin gösterileri yüzünden görevinden uzaklaştırılan Mahmud Nedim Paşa'nın yerine Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa sadrazamlığa getirildi (12 Mayıs 1876). Sultan Abdülaziz'in, "Sizi halk istediği için görevlendirdim" demesi kendisinin padişah tarafından bu makama isteksizce getirildiği şeklinde yorumlandı.¹⁶² Bununla birlikte Sultan Abdülaziz Şeyhülislâmlığa Hasan Hayrullah Efendi'yi, seraskerliğe de Hüseyin Avni Paşa'yı tayin ettiğini, Midhat Paşa'nın da Meclis-i Vükelâ üyeliğine memur edildiğini ilân etmiştir.¹⁶³

Öğrenci olayından sonra, Mithat Paşa'yı ya da Hüseyin Avni Paşa'yı değilde Mütercim Rüştü Paşa'yı Sadrazam yapmış, bu yumuşak başlı ihtiyarı kendi baskısı altında tutarak ilk fırsatta değiştirmek istediğini belli etmiştir. Tabii bu durumda, bir daha iktidara geldiği takdirde, Mahmut Nedim Paşa'nın bu rakiplerini yaşatmayacağını tahmin etmek de zor değildir.¹⁶⁴

Bu biçimde Mütercim Rüştü Paşa ile onun sadrazamlığı döneminde önemli makamlara gelen Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, Sultan Abdülaziz'in hal'ini gerçekleştirdiler.¹⁶⁵

Sultan Abdülaziz'in yerine V. Murat tahtaya getirildi. Yeni Osmanlılar, Sultan V. Murat'ın anayasayı ilan edeceğini düşündüler, ancak Murat için sadece sürgündeki Yeni Osmanlıların affı yeterliydi.¹⁶⁶ Namık Kemal ve diğer liderler İstanbul'a döndüler ve siyasi hayata katılmaya başladılar.¹⁶⁷ Namık Kemal Padişah'ın özel sekreteri oldu; Sadullah ise mabeyn başkatipliği gibi kilit bir göreve atandı.¹⁶⁸

Amcasının tahttan indirilmesi ve ölümü, Çerkes Hasan vak'ası¹⁶⁹, V. Murâd'ın dengesini bozdu. 93 günlük Osmanlı tarihinin en kısa saltanatından sonra mecbûren tahttan indirildi. 36 yaşında idi ve 28 yıl daha Çırağan Sarayı'nda yaşayacak, zaten kısa bir süre sonra

¹⁶¹ Lewis, 1998: 158-159.

¹⁶² Saydam, 2006: 202.

¹⁶³ Küçük, 1988: 183.

¹⁶⁴ Akın, 1989: 34.

¹⁶⁵ Saydam, 2006: 202; Lewis, 1998: 160.

¹⁶⁶ Thengilli, 1997: 218.

¹⁶⁷ Lewis, 1998: 161.

¹⁶⁸ Lewis, 1998: 161.

¹⁶⁹ Bkz. Uzunçarşılı, 1945.

iyileşecektir. Kardeşi II. Abdülhamit (1876-1909) tahta geçti.¹⁷⁰ Böylelikle aynı yıl içerisinde Osmanlı tahtı üç padişah görmüş oldu.

Avrupa devletlerinin içişlerine karışmasından endişe duyan Sultan II. Abdülhamit , bir Kânûn-ı Esâsî taslağı hazırlamayı kabul etti. Bir ay sonra padişah, Kanuni Esasi'yi hazırlamak üzere bir komisyon görevlendirdi.¹⁷¹

Gerçekten Kânûn-ı Esâsî hazırlıkları 1876 Mayıs'da başladı.¹⁷² Bu hazırlıklar 1 Aralık 1876 tarihinde tamamlandı.¹⁷³ Sonunda 7 Şubat 1831 tarihli Belçika Anayasası ile ondan esinlenerek yapılmış 31 Ocak 1850 tarihli Prusya Anayasası model alınarak hazırlanmış oldu.¹⁷⁴ Hazırlanan Anayasa tasarlğı Prusya anayasasında olduğu gibi 119 maddeden müteşekkildi ve 13 bölüm halinde tanzim edilmişti.¹⁷⁵ Sultan II. Abdülhamit 'in Midhat Paşa'yı tekrar sadarete getirmesinden birkaç gün sonra, 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esâsî resmen ilan edildi.¹⁷⁶ İstisnayı süreçler bir tarafa bırakılırsa 93 Kânûn-ı Esâsîsi bir takım radikal değişikliklerle¹⁷⁷ 1922'de saltanat kaldırılana kadar, 46 yıl hayatta kaldı.¹⁷⁸

1876 Anayasası'nın ilgili maddelere gereğince seçimer yapılarak toplanmasını emrettiği Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877'de toplandı.¹⁷⁹

1.1.2. 1877 Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nda Tartışmalar ve Arnavutlar

Anayasanın ilanından sonra seçim kampanyası başlanmış ve İmparatorluk 29 seçim bölgesine bölünmüştür.¹⁸⁰ 96 milletvekilinden oluşan ilk Meclis sadece iki dönem görev yapabılmıştır. Meclisin ilk dönemi Mart'tan 28 Haziran 1877'ye kadar sürmüş ve ikinci dönem ise 23 Aralık 1877'den 14 Şubat 1878 süresiz tatil edilinceye kadar devam etmiştir. Seçilen mebusların yanı sıra ayan üyeleri de meclise padişah tarafından atanmakta ve Mebusların önemli bir kısmı Müslümanlardan oluşmaktaydı.¹⁸¹

Profesör İlber Ortaylı'nın yazdığı gibi, *“19 Mart 1877'de Osmanlı başkentinde, ülkenin dört bir yanından gelen rengarenk bir heyet toplanıyordu”*.¹⁸²

¹⁷⁰ Öztuna, 2020: 87. Sultan II. Abdülhamit 'in çok yönlü ve isabetli bir tarihsel analizi için bkz. Orhan Koloğlu, 2005; Georgeon, 2006.

¹⁷¹ Berkes, 2002: 322.

¹⁷² Lewis, 2013: 225.

¹⁷³ Engelhardt, 1999: 361.

¹⁷⁴ Üçok, 2011: 338.

¹⁷⁵ Kili ve Gözübüyük, 2000: 41-55.

¹⁷⁶ Lewis, 2013: 225.

¹⁷⁷ Yapılan değişiklikler ile ilgili bkz. Prof. Dr. İlhan Akın, 1989: 76-79.

¹⁷⁸ Ortaylı, 2008: 243.

¹⁷⁹ Ortaylı, 2016: 14-17.

¹⁸⁰ Karal, 230-232.

¹⁸¹ Karal, 232.

¹⁸² Ortaylı, 2008: 252.

Arnavutluk bölgelerinden seçilen 35 milletvekili arasında Abdullah Fraşeri, Kostandin Kristoforidhi, Mihal Harito, Mehmet Ali Vrioni, Jusuf Podgorica vb. bulundular. Mebusların çoğu padişahın güvendiği kişilerdi. Parlamento bu nedenle padişahın ve Bâbiâli'nin itaatkar bir aracı olması isteniyordu. İdare, vilayetlerin yönetimi, belediye teşkilatı, bütçe, basın vb. birçok kanun tasarısı mecliste görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında birçok milletvekili yönetimde ve mahkemede düzen eksikliğine dikkat çekti.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bütün Arnavutluk toplulukları arasında en önemlisi İstanbul'daki topluluktur. Bunların içinde Fraşeri ailesinin özel bir konumu vardır. Abdullah Fraşeri 1876'da I. Meşrutiyetin ilanıyla parlamentoya Yanya mebusu olarak girmiştir.¹⁸³ Abdullah Fraşeri Bey Meclis-i Mebusan'da oldukça aktif şekilde görev almıştır.

14 Ocak 1878'de payitahtı tehdit eden askerî bir krizin ortasında Abdullah Fraşeri Bey mecliste bir konuşma yaptı. Yanya'nın bu Arnavut mebusu "devlet ve millette" niçin anlamlı bir terakkinin gerçekleşmediğini sorguluyordu. Ardından bunun üç nedenini tespit ederek sürdürdü konuşmasını: "cehalet", "istibdat" ve zekâdan mahrum veya aptalca müsrifliğe batmış yetkililerle dolu bürokrasi. A. Fraşeri'ye göre devlet ve millet sağlam bir eğitimden, adil bir düzenden ve yetkin memurlardan yoksundu.¹⁸⁴

A. Fraşeri'nin bu eleştirel sunumunda en fazla dikkat çeken şey eğitimdi. Dediğine göre en iyi devlet mektepleri, askerî mekteplerdi. Köyler ilkokullardan mahrumdu ve pek çok kasabada ortaöğretim kurumu ya bulunmuyordu ya da sağlam eğitim ilkeleri olmayan mektepler vardı. Kendisi özellikle Arnavutluk'taki köylerde ilkokulların olmamasına dikkat çekiyordu.¹⁸⁵

Abdullah Fraşeri, "Hatta bizlerin kadınları hiç takdir etmediğimizi de eklemek istedim. İstanbul'da kızlar için sadece bir veya iki mektep varken taşrada hiç yoktu. Neden kızları ve kadınları insan olarak adlandırmıyoruz. Kız çocuklarının eğitiminin erkeklere göre daha erken geldiği unutulmamalıdır. Biraz düşün, anne cahilken nasıl güçlü karakterli çocuğu yetiştirecek?...".¹⁸⁶

A. Fraşeri iki önemli soru soruyordu: "Bu cehaletle nasıl medenileşeceğiz? Nasıl terakki edeceğiz?" Abdullah Fraşeri Bey esasında eğitim açısından yeni bir politika öneriyordu. "Köylerde devlete bağlı ilkokullar olmalıydı; her sancakta en az bir ortaöğretim kurumu olmalıydı; kızlar ve erkekler için ayrı okullar olmalıydı ve son olarak , devlet ve

¹⁸³ Frashëri, 2013: 120.

¹⁸⁴ Gawrych, 2021: 61. Ayrıca Abdullah Fraşeri Bey mecliste yaptığı konuşmaları ile ilgili bkz. Kılıç, 2006: 257-270.

¹⁸⁵ Gawrych, 2021: 61.

¹⁸⁶ Thëngjilli, 1997. 221.

milletin tam gelişmiş bir üniversiteye (darü'l - funun) ihtiyacı vardı".¹⁸⁷ Bu üniversitede, Avrupa'da olduğu gibi, tıp, hukuk, mühendislik ve ziraat gibi pek çok fakülte olmalıydı.¹⁸⁸

Abdullah Fraşeri Bey'in eğitim-öğretim konusundaki görüşleri daha sonra 25 Ocak 1878 tarihindeki XVI. oturumda tekrar gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Suriyeli mebus Halil Ganem şunu öne sürdü: "Bizim şeriatımız var, ortada cehalet yok. İlim var, mektepler var." Buna karşı savunma yapan Abdullah Fraşeri evvela bir Osmanlı olmakla iftihar ettiğini beyan etti, bu kimlik onu Ortaçağ'daki Arap-İslâm medeniyetine bağlıyordu. "Biz [Osmanlılar] Arap milletinden doğmuş bir milletiz; biz medenileştik ve Avrupalılar da bunu bizden aldı. Biz de eğitimi ve medeniyeti Yunanlılar'dan aldık. Fakat soylu bir geçmişe dair bu azametli beyan, şimdiki vahim hakikati ortadan kaldırmıyordu. "Tıpkı geçen gün de söylediğim gibi, bizim Arnavutluk'ta gerçekten okul denecek okullarımız yok." Ardından Abdullah Fraşeri bu sorunun Arnavutlukla sınırlı olmadığını, Arap diyarı da dâhil bütün bir imparatorlukla alakalı olduğunu ifade etti. Böylelikle Halil Ganem'in kendi köklerine özellikle vurgu yapıyordu.¹⁸⁹ Artık kendinden emin bir şekilde Arap vilayetlerindeki durumdan bahsediyordu.¹⁹⁰

Arnavut asıllı Rum Milletvekili Mihal Harito Efendi, Arnavutluk ve Bosna'da görev yapan memurların yerel dili bilmemesinden kaynaklanan sorunların çözülmesi için yapılması gerekenleri söyledi ve gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.¹⁹¹

Anlaşıldığı üzere Arnavut mebuslar ilk Osmanlı meclisinde çok önemli bir rol oynadılar.

Hükümet politikasını gittikçe daha sert bir dille eleştiren parlamento, sonunda Sultan II. Abdülhamit 'in sabrını taşırdı. Sultan II. Abdülhamit , Mecliste yapılan bu ve benzer şiddetli tartışmalar üzerine, sadrazamları değiştirerek meclisin kapanmasına zemin hazırladı. Nitekim Rus Harbi nedeniyle toplantılara son verildi, mebuslar kendi memleketlerine gönderildi ve meclis geçici olarak kapandı. 14 Şubat 1877'de Meclisin süresiz kapanmasıyla kısa bir zamanda şahsi otoritesine dayanan ve tarihte *II. Abdülhamit rejimi/Hamidiye rejim* olarak bilinen sıkı ve otoriter bir idare tesis edildi.¹⁹² Savaşın sorumluluğunun padişahın bizzat kendi huzurunda bu şekilde ifade edilmesi, meclisin kapanması kararının verilmesinde etkili olmuş olmalıdır.¹⁹³ Meclisi kapatmaktan endişe duyan padişah tartışmalar üzerine bu konudaki tereddütünü gidermiş olmalıdır. Çünkü Sultan II. Abdülhamit meclisin

¹⁸⁷ Gawrych, 2021: 61.

¹⁸⁸ Gawrych, 2021: 62.

¹⁸⁹ Gawrych, 2021: 62.

¹⁹⁰ Bkz. Kayalı, 2018; Sinno, 2011.

¹⁹¹ Mezani, 2003: 68.

¹⁹² Mezani, 2003: 68.

¹⁹³ Karal, 1996: 242.

cezalandırılmasını istiyordu. Ayrıca, meclisi kapatacağını ima ederek: “*Artık Sultan Mahmut’un izinden gitmek zorunda kalacağım*”.¹⁹⁴

93 Harbi’nin olumsuzlukları arasında, parlamentonun kapatılması, parlamenter muhalefeti ve aydınları kısaca sustursa da, bu küllerin daha şiddetli yükselmesini engelleyememiştir. Meclis hakkında verilen bu kararı içine sindiremeyen genç Osmanlı aydınları, Yeni Osmanlılar’dan daha güçlü bir örgüt olarak İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti adıyla padişahın karşısına çıkacaktır.¹⁹⁵

Bu hareketin içinde Arnavut aydınların da çok önemli rol alacağını göreceğiz. İbrahim Temo bu hareketin kurucusu ve liderleri arasında yer almaktadır.

Prizren Birliği sırasında, Arnavut aydınları, özerklik tutumundan dolayı, Yeni Osmanlıların eleştirilerinin hedefinde oldular. Özerklik talepleri İstanbul basınında kınandı. Ahmet Mithat Efendi’nin çıkardığı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 5 Aralık 1878 tarihli nüshasında Arnavutların özerklik talepleri Müslüman Dünyasına ihanet olarak değerlendirildi. Böyle bir ayrıma gidilmesi durumunda, Arnavutluk’un Rusya’ya esir olacağı vurgulandı. Bu suçlamalara karşı Şemsettin Sami, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki yazıya cevap verdi: “*Amavutların Osmanlı Devleti’nden kopmayı isteyecek kadar hain olmadıklarını belirterek tek amaçlarının Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’daki Amavutluk topraklarını yabancı işgalinden korumak olduğunu vurguladı. Arnavutluk’u parçalamak isteyen düşman devletlerin iki silah kullandıklarını, bunlardan birisinin “kuvvet” diğerinin ise “maarifet” olduğunu belirten Şemsettin Sami, bu silahların geri tepmesi için yapılacak en iyi şeyin Amavutluk’un tek bir vilayet altında birleştirilerek hem kuvvet hem de kültürel asimilasyon yoluyla gelen tehlikenin önlenmesi olacağını belirtti*”. Bu görüşü savunmak için yazıyla Sultan’a başvurduklarını vurgulamaktadır”.¹⁹⁶

1.2. Jön Türk Hareketi ve Arnavutlar

1.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Teşekkülü, Amaçları, Faaliyetleri

Sultan II. Abdülhamit’in, anayasayı rafa kaldırarak, meclisi kapatması ve kendi şahsi otoritesine dayalı bir idare kurması, Meşrutiyet taraftarı Osmanlı aydın kesiminin tepkisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁹⁷ Sultan II. Abdülhamit ’in yönetimine karşı ilk fiili hareket “Çırağan Sarayı Vakası ile başlamıştır”.¹⁹⁸ Meselenin en mühim noktası Ali Suavi ve arkadaşlarının Sultan Murat’ı yeniden tahta oturtmak maksadıyla Çırağan Sarayı’na

¹⁹⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 71.

¹⁹⁵ Akşin, 1998: 28.

¹⁹⁶ Mezani, 2003: 64-65.

¹⁹⁷ Mezani, 2003: 68

¹⁹⁸ Kuran, 2000: 31.

saldırmaları olmuştur. Sultan II. Abdülhamit'in Ruslara karşı zaaf göstermesi ve idarede uyguladığı yönetimler, bu girişimi meydana çıkmasına neden olmuştur.¹⁹⁹

Ali Suavi'nin başarısızlıkla sona eren teşebbüsünden bir süre sonra 1878 Temmuz ayında Sultan Murat'ı saraydan kaçırmak istemeleri üzerine ikinci bir hadise gerçekleşmiştir. V. Murad'ı tekrar Padişah yapmak isteyen "Kelanti Skaliyeri & Aziz Bey Komitesi" adıyla kurulan bu komitenin kaçırmaya teşebbüsü de başarılı olamadı.²⁰⁰

Tevfik Çavdar ve Sina Akşin, Parlamentonun kapatılmasından sonraki ilk on yılda "Ali Süavi ve Kleantin Skalyeri'nin darbe girişimleri dışında ciddi bir muhalefet hareketinin görülmediğini" iddia etmektedirler.²⁰¹

İttihat ve Terakki ile ilgili olarak kimi araştırmacılar Sultan II. Abdülhamit'e muhalefet olarak doğan ilk Jön Türk teşkilatının adının İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti olduğu şeklinde görüş ileri sürerken; kimileri de, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda "istibdat"a karşı ortaya çıkan ilk siyasi örgüt olmadığını ileri sürmüşlerdir.²⁰² Bu konu ilişkin olarak Şerif Mardin şöyle açıklamaktadır: "Bu Cemiyetin tarih içindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu. İki grup arasındaki ilişki yalnız amaçlarının birleşmesinden değil, fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yeni Osmanlılar hareketine dahil olmuş kimselerden yararlanması, sosyal desteğini bir kuşak önce belirmiş sosyal kırıdanmalardan alması ve 1860'larda üretilmiş bir ideolojiyi kendine şiar edinmesinden doğuyordu".²⁰³

Bunun yanı sıra Hilmi Ziya Ülken'e göre; "Yeni Osmanlıların son temsilcisi Ebuzziya Tevfik İkinci Meşrutiyet yıllarına kadar yaşadığı için, Tanzimat dönemi fikir hayatının hatıralarını toplaması, II. Abdülhamit saltanatının ayırdığı iki devri birbirine bağlaması bakımından dikkate değer. 16-17 yaşlarında tanıştığı Namık Kemal onu Şinasi ile tanıştırdı. Şinasi'nin yardımı ile kendini yetiştirdi. 20 yaşında Terakki gazetesindeki yazılarıyla yazarlık hayatına girdi. Ebuzziya Yeni Osmanlılarla birlikte Avrupa'ya gitti ve Hürriyet'in çıkmasına yardım etti. İstanbul'a dönünce basında çalışmaya başladı. Ebuzziya, Şinasi'nin en sadık tilmizi olarak şöhretinin sonraki nesillerde devamını sağladı. Yeni Tasvir-i Efkâr'da yayınladığı Mithat Paşa Hatıratı, Mithat Paşa Muhakemesi, Yeni Osmanlıların Zuhuru vb. gibi tefrikalarla Tanzimat fikir hayatını İkinci Meşrutiyet'i tanıtmada büyük rol oynadı".²⁰⁴

¹⁹⁹ Kuran, 2000: 31.

²⁰⁰ Karal, 1996: 501-503.

²⁰¹ Çolak, 2019: 2473; Çavdar, 1991: 15; Akşin, 2002: 171.

²⁰² Mardin, 2017: 33.

²⁰³ Mardin, 2017: 33.

²⁰⁴ Ülken, 1992: 159.

Şerif Mardin ve Hilmi Ziya Ülken'in ifadelerinden anlamaktayız ki, Yeni Osmanlılar İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti'nin fikir babası olmuş ve onların doğal devamı olmuştur.

Yeni Osmanlıların etkisini ortadan kaldırmak mümkün olmadı. Bu etki üç noktada kendini göstermeye devam etti. Anayasa fikri, Parlamento hâtırası ve bir de cemiyetin toplumsal vicdanında iz bırakmış olan hürriyet ve meşrutiyet için mücadele duygusu, Anayasa, *istibdat* devrinde de devlet salnamelerinin başında yayınlanmaya devam etti.²⁰⁵

Namik Kemal'in muhalif şiirleri, Mithat Paşa'nın trajik sonu ve Mizancı Murad'ın dersleriyle yetişen bu yeni oluşumunun fikri gıdasını oluşturacaktır.²⁰⁶

Talat Paşa'nın da kendi hatıratında yazdığı gibi; “*Jön Türkler, ülkeye eşlik, özgürlük ve adalet getirmek amacıyla ortaya atılmıştı*”.²⁰⁷ Enver Paşa da, meşhur Osmanlılık doktrinini şu ifadeyle ilan ediyordu: “*Bulgar, Yunan, Romen, Yahudi ya da Müslüman yoktur . Hepimiz eşitiz , Osmanlı olmakla iftihar ediyoruz*”.²⁰⁸ Ancak kimi Arnavut aydın ve ileri gelenleri kendilerini bu fikir ve ideolojinin kapsamı dışında kaldıklarının düşünmekteydi. Zira “Osmanlılaşma” fikrine katılmayan Arnavut vatansever ve devrimci Derviş Hima ise 25 Ağustos 1908’de “*Arnavutların sadece Arnavut olduklarını ve özgür bir Arnavutluk’ta özgür olana kadar tatmin olmayacakları*”²⁰⁹ iddasını dile getirmektedir.

İttihad-ı Osmanı Cemiyeti, başlangıçta yalnızca, anayasa, Osmanlılık ve hürriyet programı içerisinde, Osmanlı Devleti’nin gelişmesini, Sultan II. Abdülhamit’in yerine ya Sultan V. Murat’ın yeniden tahta çıkarılmasını ya da bu gerçekleştirmediği takdirde Mehmet Reşat’ın tahta geçirilmesini istemektedirler.²¹⁰

İbrahim Temo’ya gönderilen bir mektupta; İttihatçıların asıl amacının devrimci hedeflerinin (“Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet” - Liberté, égalité, fraternité) gerçekleştirilmesi ve insanlara hizmet eden bir hükümetin kurulması idi²¹¹ şeklinde ifade edilmiştir.

İttihatçılara göre, Osmanlı İmparatorluğu için Meşrutiyet tek kurtuluş yolu idi. “Osmanlılık yeni anlamda bir Osmanlı milleti teşkil etmeyi amaçlıyordu. Bunu ulaşabilmek için “*cins, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı halkları, haklar ve vazifeler bakımından eşit duruma getirilecektir*”. Bu biçimde, ortak bir vatan kavramı etrafında bir Osmanlı milleti teşkil edilecektir. Osmanlı milletini yaşatmanın tek maksadı Osmanlı Devleti’ni parçalamaktan kurtarmak, mevcut hudutları korumaktan ibaret olacaktır”.²¹²

²⁰⁵ Karal, 1996: 510.

²⁰⁶ Çavdar, 2004: 60; Özcan, 2008: 86.

²⁰⁷ Talat Paşa’nın Anıları, 2018: 17.

²⁰⁸ Gawrych, 2021: 196.

²⁰⁹ BOA. DH. ŞFR. D. 404 G. 64; BOA. DH.ŞFR. D. 405. G. 03.

²¹⁰ Çabuk, 2010: 162-163.

²¹¹ AQSH, F. 19, D. 32/1, s. 26- 27 (28 Mart 1901).

²¹² Engin, 2017: 286.

1.2. 2. İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Kurulmasına İlişkin Tartışmaları

İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluş tarihi tartışmalıdır. Ahmet Bedevi Kuran, “İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler” adlı eserinde 1308 (1892)’de²¹³ kurulduğunu yazmaktadır. Tarık Zafer Tunaya bu cemiyetin kuruluş yılının Fransız Devrimi’nin 100. Yılında kurulmuş olmasını ileri sürerken, bunun yanında Ramsaur ise bir yıl önce Paris-İstanbul arasında ilk tren seferinin başlamasına dikkat çekmektedirler.²¹⁴ Bu meseleye ilişki olarak Sina Akşin, Tarık Zafer Tunaya’nın tezini savunarak şu açıklamayı yapmıştır: “*Büyük Fransız İhtilali’nin Jön Türkler gibi birçok bakımdan Batı’yı ilham kaynağı olarak alan Osmanlı Devleti’nin hiç değilse maddi şartlarını İngiltere, Fransa, Almanya gibi ileri batı devletlerine benzetmek isteyen, üstelik çağın meşrebine uygun olarak romantik bir dünya bakışı olan kimselerde nasıl bir heyecan yarattığı tahmin edilebilir*”. Sina Akşin’e göre “*öbür açıklamalar önemli olmakla birlikte, en uygun açıklamanın Tunaya’nınki olduğu söylenebilir*”.²¹⁵ Mehmet Şükrü Hanioğlu “Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)” adlı eserinde kuruluş tarihini 21 Mayıs 1305 (3 Haziran 1889)’da²¹⁶ şeklinde yazmaktadır. Erol Şadi Erdinç’e göre, örgütün kuruluş tarihi 21 Eylül 1889’dur. Dört tıp öğrencisinin kendi aralarındaki konuşmanın ana fikrinin, “*bu memleket nasıl kurtulur?*”²¹⁷ sorusu etrafında odaklandıkları bilgisini verir. “İttihad-ı Osmanî” adıyla kurulan ve sonra İttihat ve Terakki olarak anılacak olan cemiyetin hayata geçirilmesi konusunda Arnavut asıllı İbrahim Temo ise “İttihat ve Terakki” kendi hatıratında: “1889’da bir Mayıs günü”²¹⁸ olduğu bilgisini vermektedir. Bununla tarih olarak 1 Mayıs’ı mı yoksa Mayıs ayında bir gününden mü bahsettiği anlaşılamamaktadır. Kazım Nami Duru da kendi hatıratında İlk Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ni İstanbul’da kuran ve çoğunluğunu tıbbiyelilerin meydana getirdiği cemiyetin kuruluş tarihini 1888 – 1890²¹⁹ olarak vermektedir. Kanaatimizce İttihat ve Terakki kuruluşunun Mayıs ya da Haziran 1889 yılında olduğunu söyleyebiliriz.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kimler tarafından kurulduğunu da ile ilgili tartışma vardır. Mehmet Şükrü Hanioğlu “İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşid, İshak Sükuti ile Konyalı Hikmet Emin’in hemen sonra onlara katılmasını dikkate alarak, cemiyetin kurulması konusunda ilk kararın alınmış olduğunu”²²⁰ yazmaktadır. Enver Ziya Karal²²¹,

²¹³ Kuran, 2000: 45.

²¹⁴ Tunaya, 1952:104; Ramsaur, 2011: 33.

²¹⁵ Akşin, 1998: 27.

²¹⁶ Hanioğlu, 1985:174.

²¹⁷ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 31.

²¹⁸ Temo, 2000: 15.

²¹⁹ Duru, 2017: 9.

²²⁰ Hanioğlu, 1985: 174.

²²¹ Karal, 1996: 514.

Tarık Zafer Tunaya²²², Sina Akşin²²³ Ahmet Bedevi Kuran²²⁴ ise Konyalı Hikmet Emin'in yerine Bakülü Hüseyinzade Ali isimini vermektedirler.

Ramsaur'a göre İbrahim Temo, 1888'de yaz tatili deniz yoluyla Arnavutluk'a giderken Brindisi'de ve Napoli'de mola vermiştir. Buralarda kaldığı süre içerisinde Temo, bir arkadaşı ile birlikte mason localarını ziyaret etmiş ve Osmanlı toprakları üzerinde benzeri bir gizli örgütün kurulmasına öncülük edeceği Carbonari hareketinin İtalyan tarihindeki rolü üzerine yeterince bilgi edinmiştir.²²⁵ Bununla birlikte Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu da, "İbrahim Temo Napoli'de bir Carbonari kulübünü gezmiş ve Brindisi'deki mason locasına kaydedildiğini ifade etmektedir.²²⁶ İbrahim Temo ise kendi hatıralarında bu konuya hiç temas etmemektedir.²²⁷

Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nden dört öğrenci, odun yığınının üzerinde oturmuş sohbet etmekteydi. İbrahim Temo'nun hatıralarına göre, bir cemiyet kurmak düşüncesindeydiler, ama dört kişinin kurduğu cemiyetten ne olur diye de endişelenmekteydiler. Buna karşı tez olarak, Yunan Filiki Eteriya cemiyetinin üç kişi tarafından kurulmasını örnek göstermekteydiler. İlber Ortaylı, "Balkan kökenli örgütü örnek gösteriyor! Ne kadar enteresan²²⁸ şeklinde yorumlamaktaydı.

Bu olay ile ilgili İbrahim Temo hatıralarında şöyle anlatmaktadır: "Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve hemen her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz; Fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülahazalar ve mütalaalarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lazımdır. (Ishak Sukuti ve Mehemed Reşid ile fikrini paylaştıktan sonra). Dört el birbirlerine kavuştu. Bu ilk ahd-ı misak 1305 (1889) senesi (bir Mayıs?) gününe tesadüf etmiş ve cemiyet kurulmuştur. Bu saatten itibaren çok ihtiyatlı olarak çalışmaya başladık ve mensubunun çoğalmasına gayret sarf ettik. İbrahim Temo, ilk toplantıya 12 kişi katıldığını söyler: "Ali Rüşdi Efendi hepimizden yaşlı ve sarıklı olduğu için reis, Şerafeddin zabıt katibi, Asaf Derviş kasedar olarak ayrıldılar. Ben ise kullanılacak sıra numaralarının 1/1 serisi başı oldum.²²⁹ İbrahim Temo'nun belirttiklerinden anlaşıldığı üzere dönemin Arnavut aydınları Osmanlının cereyan etmekte olan gerileme

²²²Tunaya, 1998: 51.

²²³ Akşin, 1987: 22.

²²⁴ Kuran, 2000: 45.

²²⁵ Ramsaur, 2011: 34-35

²²⁶ Tepedelenlioğlu, 1960: 51.

²²⁷ Temo, 2013.

²²⁸ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 35.

²²⁹ Temo, 2000: 13-15.

sürecinin oldukça farkındaydılar ve bu durumdan çıkış yolunu aramak için durmadan çalışmak gerektiğinin altını çiziyorlardı.

İbrahim Temo'nun dışında İsmail Kemal Bey, Derviş Hima ve diğer Arnavut ileri gelenlerinden de söz edebiliriz. Mesela İsmail Kemal Bey, kendi hatıralarında, Osmanlı Hristiyan tebaasının durumunun iyi olmadığını yazmaktadır. Bölgenin gelire dayalı olmayan vergi sisteminin, Hristiyan kesimin zor durumda kalması üzerinde etkisi olduğunu ifade etmektedir.²³⁰

Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta, Arnavutluk'un her köşesinde yerleşmiş olan Osmanlı memurlarının sert tavırları ile ilgi olayları yazmaktadır. Başka bir mektupta: “*Kısaca söyleyelim ki, Arnavutluk, bugünkü hükümet tarafından türlü türlü zulümlere, alçaklıklara, ahlaksızlıklara uğratılmıştır*”.²³¹

Haki Tefiku'nun Derviş Hima'ya gönderdiği bir mektupta, Arnavutluk'un Osmanlı yönetimi nedeniyle eğitim ve kültür açısından geri kalmışlığını anlatıyor.²³²

Kazım Karabekir ise şu ifadeyi kullanmıştır: “*İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni zaruretler doğudur*”.²³³ Kazım Karabekir'in ifadelerinden anlaşılmaktadır ki İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemin koşulları altında ortaya çıkan doğal bir hareketti. İttihatçıların yazılarına göre, kötü yönetiminden dolayı imparatorluk kötü duruma gelmiştir. Ezilen sadece Türkler değil, bütün Osmanlı unsurları bu rejimde aynı kötü muameleyi görmekteydiler. Halk özgür konuşmaktan korkuyordu.²³⁴ Kazım Karabekir, ağabeyi ile yaptığı bir konuşma ile ilgili yazdığı, “Vallah, Billah kimseye, kardeşlerime bile söylemem...”²³⁵, cümlesi ile *memleketteki durumu ile ilgili ne kadar sakıncalı olduğunu ifade ediyor*.²³⁶

Niyazi Berkes'e göre, başlangıçta cemiyetin asıl önemli unsuru olan halkın henüz cemiyeti tanımadığı fakat gençlerin “özgürlük kahramanı” olarak idealleştirdiği önderler tabakasıdır.²³⁷

Bilindiği gibi İttihat ve Terakki'nin kurulduğu toplantıda alınan kararlar, büyük bir gizlilik içerisinde üyeler tarafından uygulandı. Bunun neticesinde önce Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri arasında daha sonra mülkiye, topçu, bahriye, harbiye, baytar ve mühendishane

²³⁰ Kemal, 2009: 166-176.

²³¹ Mezani, 2003:71.

²³² AQSH. F. 12. D. 10. Numri i fletës 15-17. (1900).

²³³ Karabekir, 2009: 15.

²³⁴ Mezani, 2003: 71.

²³⁵ Karabekir, 2009: 24.

²³⁶ Mezani, 2003:71.

²³⁷ Berkes, 2002: 404.

mekteplerinde de “İttihad-ı Osmani Cemiyeti”nin çalışmalarının gizli bir şekilde yayıldığı ve bu mekteplerde büyük bir üye artışına sahip olduğu görülmektedir.²³⁸

Erol Şadi Erdinç’e göre, İttihat ve Terakki ilk başta anasır-ı muhtelifiye dayanıştı. Yani bir ayırım yoktur ve bütün herkes cemiyetin üyesidir. İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti’nin kurucuları olan dört öğrencinin konuşmaları zaman içinde diğer öğrenciler arasında da yayılmıştır. “İki yıl sonra meşhur “inciraltı içtimai” dediğimiz içtima meydana geliyor”. Burada artık cemiyetin nizamnamesi, reisi, kasadarı vs. oluşmuştur. Cemiyet “İttihadi Osmani” adı altında çalışmalarına başlamıştır, ama gizli olarak.²³⁹

İlber Ortaylı ise, 1908’de *Jön Türkler örgütlü olarak ihtilal yapıyorlar, hücre hücreyi tanımadığı için birini ele geçersen, diğerlerine ulaşamıyorsun. Ama İttihat ve Terakki’yi ezoterik bir cemiyet gibi anlatmak çok yanlış, böyle bir şey mevzu bahis değil. XIX. ve XX. yüzyılda da öyle tamamen kapalı, gizli cemiyetler de olmaz zaten*,²⁴⁰ şeklinde yorumlamaktadır.

Yukarıda zikredilen mekteplerden başka bürokratik kademelerde de cemiyete yönelik bir ilgi oluşmaya başlamıştı. Hücre şeklinde örgütlenerek çalışmalarını gizlilik içinde yürüten cemiyetin üye sayısının 1903’te 900 kişi olduğu düşünülmektedir. Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin hemen hemen tamamı bu cemiyete üye olduğunu varsayabiliriz.²⁴¹ II. Abdülhamit bu gizli örgütü 1892’de öğrenmiş oldu. Birkaç öğrenci tarafından saraya verilen “jurnal” her şeyi açıklıyordu. Bunun üzerine okul kumandanları ve sorumlu bürokratlar görevden alındı. Örgütün ileri gelenleri tutuklandı.²⁴²

Avrupa’ya kaçan Ahmet Rıza ve İstanbul’daki cemiyet mensupları arasında yapılan görüşmeler sonucunda (1895) İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti’nin adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirildi. Böyle bir değişikliğe gidilmesinde, Ahmet Rıza Bey’in Fransa’daki fikir akımlarından etkilenmesi önemli rol oynamıştır. Osmanlı adının belirtilmesinin nedeni, gayrimüslimleri örgüte çekmek için olmalıdır. Bilindiği gibi Osmanlılık veya Namik Kemal Bey’in “Osmanlı” milliyetçiliği “İttihad-ı Anasır” (unsurların ittihadı) ilkesiyle de anlatılıyordu.²⁴³ Cemiyetin nizamnamesine göre; adalet, eşitlik, özgürlük gibi haklarını ihlal eden, bütün Osmanlıları ilerlemeden alıkoyan ve vatani yabancı tasallutu

²³⁸ Eyicil, 2002: 405.

²³⁹ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 36.

²⁴⁰ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 38.

²⁴¹ Eyicil, 2002: 405.

²⁴² Çavdar, 1994: 16.

²⁴³ Akşin, 1998: 27.

altına düşüren yönetime karşı İslam ve Hıristiyan yurttaşları uyarmak için kurulduğu belirtilmekteydi.²⁴⁴

1.2.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İçinde Arnavutlar

Bilindiği üzere, Arnavut asıllı bazı Osmanlı ricali ile diğer bazı Arnavut kökenli şahsiyetler de Jön Türk Hareketi'nin kuruluşunda ve çeşitli faaliyetlerinde önemli rol oynadı.

Jön Türk Hareketine katılan Müslüman Arnavut aydınların siyasi tutumları, iki boyutlu bir bağlılık çerçevesinde şekillenmiştir. Aydınlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman unsurları olarak İmparatorluğun korunmasını, Arnavut ulusunun üyeleri olarak ise Arnavutluk'un özerkliğini savunmuşlardır.²⁴⁵ Oysa Jön Türkler anayasayı İmparatorluğun çözülmesine neden olan ulusçu gelişmelere bir yanıt olarak düşünmüş ve bu yolla bir "Osmanlı" üst kimliği sağlanarak bu gelişmelerin önlenebileceğini öngörmüşlerdir. Siyasi görüşler ve öncelikler arasındaki bu farklılık, taraflar arasındaki işbirliğinin kısa süreli olacağını başlangıçtan itibaren ortaya koymuştur.²⁴⁶ Stavro Skendi'ye göre de, bu ikilik sırasında ortaya çıkan farklı fikirleri, Arnavutlar ile Jön Türkler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkacak olan ihtilafı anlayabilmek için unutmamak gerekmektedir.²⁴⁷

Arnavut aydınlar Jön Türklerin oluşturdukları çeşitli örgütlenmeler içerisinde rol almışlar, İbrahim Temo, Derviş Hima, İsmail Kemal, Necip Draga, Şahin Kolonya, Mithat Fraşeri gibi hem Osmanlı siyasal hayatında faal olan, hem de Arnavut ulusçu hareketine önemli katkılarda bulunan aydınlar Jön Türk Hareketi'ne etkin destek sağlamışlardır. Arnavut aydınların Jön Türk Hareketi'ne sağladıkları desteğin ardında yatan nedenler, söz konusu dönemde Arnavut aydınların Arnavutluk'un geleceğine ilişkin siyasi görüşleri çerçevesinde anlam kazanmaktadır.²⁴⁸ *"Yukarıda adı geçen Arnavut aydın ve vatanseverler, Jön Türklere, II. Abdülhamit 'in rejimine karşı verilen mücadelede yer aldıklarını açıkça belirtmişlerdir".* Arnavut aydın ve vatanseverler, Balkanlar'da yaşanan slavistik ve helenistik başkalaştırma hareketlerine karşı kendi ulusunu canlı tutmak için anadile önem verdiler. Arnavutça'yı yaymaya çalıştılar. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bâbüâlî'ye okul açmak için başvurdular. Bâbüâlî'nin Arnavut dilinde okullar açılmasına ve kültürel bakımdan gelişmelerine izin vermemesinden dolayı Arnavut aydın ve vatanseverler, muhalefet saflarına geçtiler.²⁴⁹

²⁴⁴ Çavdar, 1994: 17.

²⁴⁵ Skendi, 2000: 307-328.

²⁴⁶ Sönmez, 2007: 74.

²⁴⁷ Skendi, 2000: 307-328.

²⁴⁸ Sönmez, 2007: 68.

²⁴⁹ Mezani, 2003:72.

Böylelikle Arnavut aydınlar, Jön Türk hareketine desteklerini Jön Türklerin oluşturduğu çeşitli siyasi örgütlenmeler içerisinde önemli roller oynayarak ortaya koymuşlardır.²⁵⁰

Halihazırda kurulmuş olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kurucusu İbrahim Temo bir Arnavut'tur. 12 kişilik ilk toplantısında bu örgütünün başkanı 1/1 sıra numarası ile İbrahim Temo olmuştur. Cemiyetin önde gelen kurucularından olan İbrahim Temo'nun anılarında Yeni Osmanlıların yapıtlarını okumak ve cemiyete yeni üyeler kazanmak için 1895 yılına kadar beklediğini görülmektedir. Yeni kurulmuş bir cemiyetin belirli yapı taşlarını oturtmadan, cemiyetin ana fikrini henüz tam olarak oluşturmadan faaliyetlerde bulunması yanlış adımlar atmasına neden olabilirdi.²⁵¹ İbrahim Temo 1889 yılının yaz ayında memleketi olan ve günümüzde Makedonya sınırları içerisindeki Struga'ya gidecekti. Tıbbiyeliler o bölgelerde cemiyetin bir şubesini açmayı planladılar. İçlerinden Şükrü Kamil Bey'in babası Ohri Redif Taburu kumandanı Kamil Bey idi. Tıbbiyeliler Kamil Bey'i cemiyete dahil edebilmek ve Ohri civarlarında bir cemiyet şubesi açmak için İbrahim Temo'yu görevlendirdiler. İbrahim Temo ise cemiyet şubesi açmak konusunda çok başarılıydı.

İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmak isteyen kişilerin kabulünde çok önemli rol oynadı. Temo Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un büyük kentlerinde şubeler kurmaya başladı.²⁵² Temo Cemiyete yeni üye kazandırmak için, Meşrutiyet fikrine sahip olan Arnavut aydınlarına yöneldi.²⁵³

İbrahim Temo buna kendi hatıratında şöyle açıklıyordu: “Ben ilk defa medreselilerden ve “Hürriyette” mebusu olan İbrahim Efendi'yi, mülkiye mezunlarından Necip Bey Draga'yi, Görice mebusu Şahin Bey Kolunya'yi cemiyetimize dahil ettim”.²⁵⁴ İbrahim Temo devamında; “Hafız İbrahim Efendi Edirne'de Ramazan ayında cer hocalığı yaparken, serbestçe nasihatla bulunması neticesinde mahpushanede posta memurluğu yapan Talat 'Bey'i de cemiyete ithal etti. Bu sebepten Talat da mürşidi, Hafız İbrahim Efendi'yi çok severdi, bana karşı da muhabbeti vardı”.²⁵⁵

²⁵⁰ Sönmez, 2007: 68.

²⁵¹ Çakmakçaya, 2020: 60.

²⁵² Shaw, 2010: 310.

²⁵³ Mezani, 2003:79.

²⁵⁴ Temo, 2013: 30.

²⁵⁵ Temo, 2013: 30. Hafız İbrahim'in Talât Bey'i Edirne'de cer hocalığı yaparken tanıdığı bilinmektedir. Yani tanışma Temo'nun ileri sürdüğü gibi hapishanede olmamış olabilir. Hapishane günlerinde aralarındaki ilişkinin daha geliştiğini söyleyebiliriz. Talât Bey, cemiyetin varlığını İsmail Yörük aracılığı ile cemiyetin Rusçuk şubesini kuran Mithat Şükrü'den öğrenmiştir. Nitekim Mithat Şükrü Bleda anılarında, Talat Bey'i Edirne'den tanıdığına ilişkin olarak bir deyiş kullanmaktadır. Çavdar'a göre, “Hafız İbrahim'in de, üyesi olduğu cemiyetten Talat'a bahsetmemesi söz konusu olamaz. Ama Talat Bey'in üye olup olmadığı konusu şüphelidir. Çünkü Selânik'te kendisi yeni bir gizli cemiyet kurarken, bunu dışardaki İttihat ve Terakki'nin yurtiçi kolu olarak örgütlememiştir. Hatta, II. Meşrutiyete giden yolda yurt içinde Talât ve arkadaşlarının kurduğu cemiyet önü çekmiştir. Bu nedenden ötürü de dışardaki cemiyet üyelerine sadece bu işin öncülüğünün şerefinden başka bir değerde verilmemiştir. Bütün bunlar, Talât Bey'in cemiyetten haberdar olduğunu, onun yayınlarını eline

İbrahim Temo, Romanya’da bulunduğu sırada da politika ile olan ilişkisini sürdürdü. Osmanlı Devleti’nin Bükreş sefaretinde görevli Şefik ve Alfred Rüstem beylerin yardımıyla “hareket” adlı bir risale bastırarak dağıttı. 93 sayfadan oluşan ve kırmızı mürekkeple taş basması olarak yayımlanan bu risale Jön Türkler arasında büyük ilgi görmüştür.²⁵⁶ Bu risalede Sultan II. Abdülhamit döneminde itibaren uğranılan kayıplar anlatılmış ve Balkanlar’da ilk önemli muhalefet yapılmıştır.²⁵⁷

Temo, Jön Türk Hareketi’nin eylemleri, hatta devrimci silahlı eylemleri destekleyen kanadına aitti. Örgütün içinde bulunduğu krizin bu şekilde aşılabileceğini düşündü. Paris’te Ahmet Rıza Bey’e gönderdiği Ağustos 1896 tarihli mektuplarından birinde, ondan Türkiye içinde yapılacak olan devrimci eylemlere İttihat ve Terakki Cemiyeti örgütünü’nün de katılmasını istedi. Temo, Ahmet Rıza Bey’e “Hata yapıyorsunuz” demiştir. “Yalnız kalemle bir şeyler yapmak istiyorsunuz. Ama hangi halk eylemsiz özgürlük kazandı? diye Ahmet Rıza Bey’e sormuştur.” Ayrıca Jön Türkler ve Ahmet Rıza Bey’den niyetlerini Avrupa kamuoyuna sunmalarını ve Avrupa ülkelerinin hükümetleriyle desteklerini güvence altına almak için diplomatik adımlar atmalarını istedi. Ancak bu taleplere, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin faaliyetlerini sadece basın yoluyla yapılan propagandalarla sınırlamaya çalışan Ahmet Rıza Bey karşı çıkmıştır. 18 Ekim 1896’da Temo’ya gönderdiği cevapta, “Bize önerdiğiniz önlemleri duymak istemiyoruz, bilmek istemiyoruz”²⁵⁸ şeklinde ifade etmiştir.

Biraz sonra Temo’ya göndereceği bir başka mektupta Ahmet Rıza, görüşlerinde ısrar etmeye devam etti. “Bu düşüncelerden vazgeçmek benim için kabul edilemez. Saçım ve sakalım ağardı. Çok duygusallaştım...” Temo’ya yazdığı sözlerin cevabını “zamana bırakacağız. Zaman bana hak verecek”. Takip eden olaylar, özellikle 1908 Jön Türk Devrimi’nin silahlı ayaklanması dönemindeki olaylar, haklı olanın Temo olduğunu kanıtladı. Ahmet Bedevi Kuran, bu mektubun Arnavutların durumuna ve Ahmet Rıza Bey’in karakterine ışık tuttuğunu vurgular. Ahmet Rıza Bey’in İbrahim Temo’nun tavsiyesine bu sözlerle karşılık vermesi ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından biriyle böyle buyurgan bir üslupla konuşması hiç de hoş değil, diye yazmaktadır. Kuran, “Bu özelliğinden dolayı, Jön Türkler arasında anlaşmazlıkların ve bölünmelerin nedeni Ahmet Rıza oldu” diye ifade etmektedir.²⁵⁹

geçtikçe izlediğini fakat üyelik konusunun biraz kuşkulu olduğunu ortaya koyan olgulardır”. Hafız İbrahim’in Talât efendi üzerindeki tesiri büyüktür. Bu nokta üzerinde İbrahim Temo çok haklıdır. Çavdar, 1995: 21-22.

²⁵⁶ Hanioglu, 2000: 354.

²⁵⁷ Hanioglu, 1989: 200.

²⁵⁸ Prifti, 1996:49.

²⁵⁹ Kuran, 2000: 159; Prifti, 1996: 49-50.

Arnavutluk Arşivleri'nde karşımıza çıkan belgelerden anlaşıldığı üzere Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı sadece silahla değil kalemle de savaşılmaları gerekmekteydi. Ayrıca bu savaş gençler tarafından anlaşılmalıydı.²⁶⁰ Artık Osmanlı Devleti'nin kaderi gençliğin elinde ve dolayısıyla tüm umutlar gençlere dayanmaktaydı.²⁶¹

Arnavut siyasi sınıfı ve Arnavut toplumunun bir kısmı II. Abdülhamit 'in rejimine karşı savaşın önemini anlamıştı. Sultan II. Abdülhamit 'in ölmesinden ziyade onun muhafazakâr-otokratik rejiminin çöküşü daha da önemliydi.²⁶²

Arnavut ileri gelenleri Jön Türklerin ideallerinden ilham alarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programını kendi açılarından değerlendirmişlerdi. Buna dayanarak da tüm Arnavutluk'ta cemiyete bağlı şubeler kurma kararı aldılar.²⁶³

Kararın ilk uygulayıcısı ve en önemli destekçisi Arnavut milliyetçisi Nikolla Naço idi.²⁶⁴ Derviş Hima'nın 14 Temmuz 1898'de İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta Nikola Naço'nun büyük bir vatansever olduğunu yazmıştır.²⁶⁵

Ancak Nikolla Naço'ya göre "Arnavutluk'un Balkanlardaki devamlılığı Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına bağlıdır".²⁶⁶

Derneğin şubelerinin kurulması sıradan bir olay değildi. Arnavutluk'ta Arnavut entelektüeller çoktandır böyle bir şey için zemin hazırlamaktaydılar. Bu harekette gençler önemli bir rol üstlendiler. Sonuç olarak Osmanlı Devleti topraklarında, özellikle Avrupa'da onun hâkimiyeti altında bulunan kesimde, entelektüellerin çalışmaları ve hareketleri bilinmeyen bir durum değildi.²⁶⁷

Arnavut ileri gelenleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde görev alan kişiler, Arnavutluk'un durumu ile ilgili kendi endişeleri cemiyetin kurucusu İbrahim Temo ile görüşüyorlardı. Tüzük gereği, cemiyetin yöneticileri herhangi bir durum veya endişe söz konusu olduğu takdirde bilgilendirmek gerekmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olmayan diğer cemiyetler için de aynı kural geçerliydi. Zira faaliyetlerin daha düzenli bir şekilde sürdürüleceği düşünülüyordu. Eylemcilerin tartışmalarının ve kurdukları temasların, iktidardaki rejime karşı savaşmak için en iyi tarzda olması ve doğru yola yöneltilmesi, yeni kurulan cemiyetlerin en önemli çalışmaları arasındaydı. Vatanın özgürlüğü adına kendini feda

²⁶⁰ AQSH, F. 19, D. 32/1.(1899).

²⁶¹ AQSH, F. 19, D. 31.(1897).

²⁶² Muço, 2012: 167; AQSH, F. 19, D. 31.

²⁶³ Prifti, 2003: 219; AQSH, F. 19, D. 32/2. (20 Eylül 1896).

²⁶⁴ BOA. HR.SYS. D. 129 G. 37 (20-07-1902); Muço, 2012: 143; Çelik, 2004: 123. Kristaq Prifti'ye göre Arnavutluk'taki ilk eylemciler arasında Dervish Hima ve Hamdi Ohri vardı. Bkz. Prifti, 2003: 217-230.

²⁶⁵ AQSH, F. 19, D. 32/2. (14. 07.1898).

²⁶⁶ Alpan, ve Kaçi , 1997: 15.

²⁶⁷ Muço, 2012:144.

etmeye hazır olan halkın çoğunluğu bu çalışmalara katılacaktı. Arnavut gençliğinin, Jön Türk Hareketinin Arnavut milliyetçisi olmayan kişiler ile yaptığı yakın işbirliğinin çok faydalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu işbirliğine Romen yurtseverler de mühim katkılarda bulundular. Onlar, Arnavut halkının üzerinde “Arnavut ulusal bilincinin” büyümesine yardımcı oldular.²⁶⁸

Bu şartlarda Arnavut aydınlarına, bu gerçeği şehirli halka ve köylü kitlesine hatta en ücra bölgelerde yaşayan halka anlatılması görevi düşmekteydi. Söz konusu dönemde Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya göndermiş olduğu bir mektupta; Arnavutluk'ta ulusal karakterli cemiyetlerin yanında karışık dini karakterli İslam-Hıristiyan cemiyetler de kurulduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁹ Arnavutluk'un Kuzeyinde Hıristiyan ve Müslüman itikata mensup Arnavutlar, bölge valisine, rejime karşı birlik oluşturdıklarını bildirmişlerdi. Bu durum Arnavutlar'ın milli kimliğini dini kimliklerinin önüne koyduklarının kesin bir deliliydi.²⁷⁰

Romen entelektüellerden biri Jovan. H Kuneska idi. Kuneska ile İbrahim Temo arasında 11 Şubat 1897 tarihli bir yazışmada ona; Müslüman, Ortodoks ve Katolik Arnavutlar tarafından gizli bir cemiyet kurulduğunu haber veriyordu. Cemiyetin amacı Arnavut halkının ve Arnavutluk'un bağımsızlığının sağlanmasıydı.²⁷¹

27 Aralık 1898 tarihinde İttihat ve Terakki'nin önemli şahsiyetlerinden Tunalı Hilmi Bey'in İbrahim Temo'ya yazmış olduğu yazısında endişesini “milliyeti Türk, Ermeni, Arap veya Arnavut ne olursa olsun Osmanlı'nın bütün unsurlarıyla birliğin zorunlu olduğu”²⁷² şeklinde dile getirdi.

Ancak aynı yılda İbrahim Temo “Arnavutların Përlindja” isimli bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetin eğitici ve ulusal bir karakter taşıdığı anlaşılmaktadır. İbrahim Temo adı geçen bu cemiyete kısa bir süre başkanlık yaptı. Temo, Arnavutluk ve Arnavut meselesinde pasif olunmasından ziyade kararlı olunması gerektiğini göstermişti.²⁷³

Ulusal kurtuluş hareketinin üyeleri ve entelektüel gençler, asıl amaçlarına ulaşmak için değişik yollar kullanmışlardı. Bu yollardan biri, toplumda büyük etki yapan orta ve yüksek sınıflardan yerli veya yabancı insanlarla işbirliği yapmaktı. Bu sınıfın konumundan Arnavutların sorunlarına yardımcı olmak için yararlanılacaktı.²⁷⁴ Derviş Hima, 1899 yılında hükümet bakanı, büyükelçi ve Mehmet Bey ile görüştü.²⁷⁵ Görüşmeler sırasında Arnavutluk

²⁶⁸ Muço, 2012:144.

²⁶⁹ AQSH, F. 19, D. 31; Prifti, 2003: 221-222.

²⁷⁰ Muço, 2012: 144; AQSH, F. 19. D. 32/2. (23 Ağustos 1900)

²⁷¹ Muço, 2012: 144.

²⁷² AQSH, F. 19, D. 32/4, s. 317- 318, (27 Aralık 1898)

²⁷³ Muço, 2012:155.

²⁷⁴ Muço, 2012:145.

²⁷⁵ AQSH, F. 19, D. 32/2, s. 70,(24 Ekim 1899).

için yapılması gereken ve ihtiyaç olan reformların gerçekleştirilmesi konusu ele alınmıştı.²⁷⁶ Yetkililerin çoğu Sultan II. Abdülhamit 'e karşı muhalefeti destekliyordu. Hatta Arnavut devrimcilere yabancı entrikalara karşı dikkatli olmaları tavsiyesinde bulundular. Bu konuda Abdülhalim Paşa gibi Türk entelektüelleri ile işbirliği yapılması gerekirdi.²⁷⁷ Bununla birlikte İshak Sükuti ve Prens Sabahaddin Arnavut sorunu ile ilgili daha yakından ilgileniyorlardı. Ayrıca şu dönemde Prens Sabahaddin ile Derviş Hima'nın yaptığı bir görüşmede Arnavut meselesinin ana madde olduğu görülmektedir.²⁷⁸ 1906 yılında Derviş Hima'nın Brüksel'den İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta, Prens Sabahaddin ile buluştuğunu ve onu Arnavut dilinin bir destekçisi olarak gördüğünü bildirir. Prens Sabahattın, Derviş Hima'ya Türk hükümetinin gelecekte Arnavutlar'ın haklarını kesinlikle tanıyacağını, Jön Türklerin Arnavutlara ve Sabahaddin Bey'in kendisine karşı olduğunu söylemiştir.²⁷⁹ Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu bölümde Arnavut ileri gelenlerinden bahsedilmesi gereği duyulmuştur.

Derviş Hima²⁸⁰, Arnavut Meselesi içinde en aktif olanlardan biriydi. Bulunduğu her yerde Arnavut propagandası yapmış olmasına rağmen *İttihatçı* olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.²⁸¹ Cemiyetin yayılması için gerçekleştirilen faaliyetlerde önemli rol oynadı. Romanya'da olsun, Arnavutluk'ta olsun cemiyetin şubelerini açmak için büyük bir çaba sarf etmişti. Hima, Cenevre'de bulunduğu sırada Arnavutça, Türkçe ve Fransızca yayınladığı Albania gazetesinin yanında Cenevre'de çıkan İttihad-i Osmani ve La Fédération Ottoman'ın da yayınına üstlenmişti.²⁸²

1895 yılında Mekteb-i Tıbbiyyedeki eğitimini tamamlamadan İstanbul'dan ayrılan Derviş Hima, genç yaşına rağmen Arnavutluk'a giderek bölgeyi ve Arnavutları daha yakından tanımaya çalışmıştır²⁸³. Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya valiliklerince yürütülen takibata rağmen Arnavutluk'un kuzeyini de ziyaret etmiş oldu²⁸⁴. Bilhassa Dıraç'taki faaliyetleri sonuçlarında Jöntürk hareketi için önemli miktarda bağış toplanmasını ve burada küçük bir

²⁷⁶ AQSH, F. 19, D. 32/2. Derviş Hima, Arnavutluk'ta okulların açılması ve reformların uygulanması gereğini ortaya koydu.

²⁷⁷ Muço, 2012: 145.

²⁷⁸ AQSH, F. 19, D. 32/1; AQSH, F. 19, D. 32/2. (01.01.1901).

²⁷⁹ AQSH, F. 19, D. 32/3 (1906).

²⁸⁰ Asıl adı, İbrahim Mehmet Naci Sipahi (Spahiu) olan Derviş Hima, Ohri gölünün kıyı kasabalarından biri olan Struga'da 1872 yılında doğmuştur. Babası Maksud Naci Sipahi (Maksud Naxhi Spahiu) bölgenin önde gelen toprak sahiplerinden biriydi. Bkz. Kaleshi, 1976; Prifti, 1993; Olgun, 2018.

²⁸¹ Mezani, 2003: 81; AQSH, F. 12, D. 2. (13.11.1897-16.10.1899). Dëftesa që dëshmojnë për anëtarësinë e Dervish Himës në shoqërinë “Bashkim e Përparim” dhe për pjesëmarrjen e tij në Kongresin e XII-të të Orientalistëve. Derviş Hima'nın “İttihat ve Terakki” Cemiyeti'ne üyeliğini ve XII. Oryantalistlerin Kongresine katıldığını gösteren belgeler.

²⁸² Mezani, 2003: 81.

²⁸³ Olgun, 2018: 2008.

²⁸⁴ Olgun, 2018: 208.

teşekkül oluşmasını sağlamıştır²⁸⁵. Arnavutluk'un birçoğu şehirlerini gezmiş; gitmiş olduğu mekanlarda toplantılar organize etmiş, küçük mektepler açmış, bazı broşür ve gazetelerin neşredilmesini sağlamıştır. Üzerindeki yoğun baskıya daha fazla tahammül edemeyerek 1897 yılının ortalarına doğru Bükreş'e kaçmak zorunda kalmıştır.²⁸⁶

Temo ve Hima, Arnavut hareketine katıldıkları için Jön Türkler tarafından zaman zaman da eleştirildi. Isak Sukuti, İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta, herkesin kendisini Arnavut özerkliği için çalışmakla eleştirdiğini yazmıştır. İbrahim Temo ise ona şöyle cevap vermektedir: “*Sen beni ve Naçi'yi (Derviş Hima'yu) Arnavut komitesinde üye olarak say. Burada, Ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçlarına aykırı bir harekette mi bulunuyoruz?.. Aslında biz Arnavut Komitesi'nin 9-10 üyesi arasındayız. Fakat biz, sizin gözlerinizde yine de Jön Türküz...*”²⁸⁷

Açık açık söyleyeyim: “Biz sizin kadar üzgün değiliz; Rumeli'nin büyük bir tehlikenin içinde olduğunu görüyoruz. Bu nedenle, Türkiye bizi koruyamazsa, Türklerle birlikte (topraklarımızdan) kovulmamıza izin vermemek için tüm gücümüzü ortaya koyacağız ve Arnavutluk'un bağımsızlığı için savaşacağız. Başarının işaretlerini şimdiden görmeye başladık...”²⁸⁸

Derviş Hima'nın Bükreş'ten Halil Bey'e gönderdiği bir mektupta da Arnavutlar ile Jön Türkler arasındaki anlaşmazlıklardan anlaşılmaktadır. Ancak Derviş Hima, “Arnavutlar da dahil olmak üzere diğer milletlerin temsilcilerinin de Sultan II. Abdülhamit'e karşı özgürlük için savaştığını vurguladı.”²⁸⁹

Derviş Hima, İbrahim Temo'ya Arnavutların Ahmet Rıza Bey ve genel olarak Jön Türklerle anlaşmazlıklarını sürekli yazmaktadır. Hima, “Arnavutlar Jön Türklerle güvenmiyorlar” şeklinde ifade etmektedir.²⁹⁰

Derviş Hima ve İbrahim Temo arasında yakın işbirliği vardı.²⁹¹ Hima, hürriyet ve adalet ideallerinin korucusu ve aynı zamanda Arnavutluk'un tam bağımsızlığını kazanması için savaşan birisiydi. Hakların elde edilmesi meselesi ile ilgili olarak Şahin Kolonya ile Faik Konica arasındaki yakın bir işbirliği gelişti.²⁹² Bu durumda Arnavut milliyetçileri İbrahim Temo, Derviş Hima gibi Türk ve Arnavut muhalefet hareketinin birleşimini iyimser olarak karşıladılar. Derviş Hima onların işbirliğini Balkan ulusları önünde olumlu bir işaret olarak

²⁸⁵ Hanioglu, 1985: 302.

²⁸⁶ Olgun, 2018: 208.

²⁸⁷ Mezani, 2003: 81. Bu konu hakkında daha bilgi için bkz. Prifti, 1996: 133-139.

²⁸⁸ Prifti, 1996: 139.

²⁸⁹ AQSH. F. 12. D. 9. Fleta 5-7 (10.11.1900)

²⁹⁰ ASH. F. 19. D. 32/2. (1902).

²⁹¹ AQSH. F. 19. D. 31. (1899); AQSH. F. 12. D. 9; AQSH. F. 19. D. 32/2. (1903).

²⁹² AQSH, F. 19, D. 32/8, (25 Mayıs 1901).

değerlendirdi.²⁹³ Derviş Hima, Roma'da Francesco Krispi ile tanıştı ve Arnavutluk'ta okulların açılması konusunu gündeme getirdi.²⁹⁴

3 Mayıs 1900 tarihinde Derviş Hima tarafından İbrahim Temo'ya gönderilmiş olan bir yazısında milli hareket komitelerinin kurulmasına ivedilikle ihtiyaç olduğu belirtilmişti.²⁹⁵ Bu konuya ilişkin olarak Derviş Hima İbrahim Temo'ya, “*arkadaşlar ülke içinde güçlü bir komite oluşturmak için çalıştılar*” diyordu.²⁹⁶ 8 Şubat 1901 tarihinde Derviş Hima ile İbrahim Temo arasında yapılan yazışmada Temo'dan Şafak Cemiyet'nin faaliyeti ile ilgili malumât istediği anlaşılmaktadır.²⁹⁷ Derviş Hima 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'ne katılacaktır.²⁹⁸ Kongreye Derviş Hima'nın yanı sıra İsmail Kemal, Hoca Kadri ve Yaşar Erebera gibi Arnavut muhalifleri katılmışlardır. Arnavutların oldukça geniş bir şekilde temsil edildiği görülen kongreye İtalya Arnavutlarını temsilen katılan Derviş Hima, Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması yönündeki telkin ve teşvikleri nedeniyle Jön Türklerin milliyetçi kanadı tarafından tenkit edilmiştir.²⁹⁹

Diğer bir Arnavut milliyetçisi ise Faik Konitza'dır. Konitza Sultan II. Abdülhamit yanlısı bir politika izleyerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir tavır almıştır. Konitza Bey'in yurtdışında da (ABD, Boston) Arnavut istiklali lehine çalışmalar yapıp, mitingler düzenlediği, İsmail Kemal Beyle birlikte Brüksel'de “Albania” gazetesinin çıkarılması için çalıştığı da bilinmektedir.³⁰⁰

Osmanlı devleti hizmetinde görev almış olan ve Arnavut ulusçu hareketinde etkin rol oynayan aydınlardan biri de Şahin Kolonya'dır.³⁰¹ Şahin Kolonya, Faik Konitza'yla paralel şekilde, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde, ancak daha iyileştirilmiş ve sağlam bir anayasal ilişki çerçevesinde Arnavut ulusunun gelişmesini, ulusal varlıklarının güvence altına alınmasını istemiştir. Ancak Şahin Kolonya, Faik Konitza'nın aksine, Osmanlı devletine yönelik daha sert bir tutum benimsemiş ve Arnavut çete hareketini desteklemiştir.³⁰² Şahin Kolonya ve İbrahim Temo arasında yakın işbirliği vardı.³⁰³ 1896 yılında İstanbul'dan Şahin Kolonya, İbrahim Temo'ya bir mektup göndererek arkadaşları ve dönemin olayları hakkında

²⁹³ Muqo, 2012: 336.

²⁹⁴ ASH. F. 19. D. 32/2. (1899).

²⁹⁵ AQSH. F. 19, D. 32/2, s. 86, (31 Ocak 1900).

²⁹⁶ AQSH, F. 19, D. 32/2, s. 178- 179, (15 Ekim 1901); Prifti, 1996.

²⁹⁷ AQSH, F. 19, D. 32/2, s. 131- 132, (1901).

²⁹⁸ AQSH. F. 19. D. 31. (1902); BOA. HR.SYS. D. 117. G. 55 (1902).

²⁹⁹ Olgun, 2018: 211-212. Birinci Jön Türk Kongresini aşağıda geniş bilgi verilmiştir.

³⁰⁰ BOA. Y. MTV, D. 300, G. 136.

³⁰¹ Şahin Kolonya Şahin Takî ve Kolonyalı Şahin gibi isimlerle anılmıştır. 1867 yılında Manastır vilayetinin Görice sancağına bağlı Kolonya kazasının İstarye köyünde doğmuştur ve Nisan 1917'de vefat etmiştir. Daha bilgi için bkz; Olgun, 2018: 187-205.

³⁰² Sönmez, 2007: 71.

³⁰³ AQSH. F. 65. D. 228. (1896).

haber vermiştir.³⁰⁴ Şahin Kolonya, Şemsettin Sami'nin “Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacak?” adlı eserini Arnavutça'dan Türkçe'ye çevirdi.³⁰⁵

Osmanlı Devleti hizmetinde görev almış olan ve Arnavut milli hareketinde etkin rol oynayan aydınlardan biri başka şahs ise Necip Draga idi. İbrahim Temo II. Meşrutiyet ilanı öncesi Necip Draga ve Derviş Hima aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Arnavut milliyetçileri arasında örgütlenmeyi sağlamaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan Firzovik toplantısında kardeşi Ferhat Draga ile büyük rol oynamıştır. Necip Draga Meşrutiyetin ilanından sonra Meclise seçilmiş olan Arnavut milliyetçisi mebuslarından. Mecliste Arnavutluk sorunlarını Hasan Priştina ile birlikte en fazla dile getiren mebusur. 20 Mayıs 1912'de Junik köyünde yayımladıkları bir bildiri Arnavutluk'un bağımsızlığına giden süreçte önemli rol oynamıştır.³⁰⁶

Arnavut milliyetçilik hareketinde önemli rol oynamış olan diğer bir aydın Mithat Fraşeri'dir. Mithat Fraşeri de Osmanlı devleti hizmetinde görev almış, Arnavutluk'a ilişkin siyasi görüşlerinde ılımlı bir tutum benimsemiştir. Arnavutlar arasında birlik sağlanması, yönetimde reformların gerçekleştirilmesi, okulların oluşturulması, Arnavutça'nın ve Arnavut edebiyatının geliştirilmesi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Selânik'te yayınladığı Lirija ve Dituria gazeteleri ile Arnavut eğitim hareketine destek sağlamıştır. 1908'de gerçekleşen Manastır Alfabe Kongresi'nin başkanlığını yapmıştır. Aynı yıl İstanbul'da “Besa” adıyla bir gazete yayınlanmaya başlamıştır. Gazete Arnavutça ve Türkçe olarak iki dilde çıkmaktadır. Mithat Fraşeri, Arnavutları Avrupa'dan yardım beklemeyerek kendi geleceklerini kendileri belirlemeye çağırmıştır.³⁰⁷

1.2.4. Birinci Jön Türk Kongresi ve Arnavutlar (Paris 4-9 Şubat 1902)

İttihat ve Terakki'nin önemli şahsiyetlerinden Tunalı Hilmi Bey'in³⁰⁸ teklifiyle Eylül 1899'dan itibaren bütün Jön Türk grupların iştirak edeceği genel bir kongreyi 20 Ekim'de İtalya'nın Brindisi şehrinde toplamaya çalışmıştır. Ancak bu teklifi bazı Jön Türklerin sıcak bakmamasından dolayı uygulama imkânı bulamamıştır.³⁰⁹

Aralık 1899'da Jön Türkler için yeni gelişmelerin kapısı aralanmıştır. Damat Mahmut Paşa ve oğulları Sabahaddin Bey ile Lütfullah Bey Marsilya üzerinden Avrupa'ya

³⁰⁴ AQSH. F. 65. D. 228. Fleta 1. (1896). Mektup orijinal değil, Osmanlıca'dan Arnavutça'ya çevrilmiş. (2007'nin ek fonu).

³⁰⁵ AQSH. F. 65. D. 69.

³⁰⁶ Altun, 2020: 753-754.

³⁰⁷ Sönmez, 2007: 70.

³⁰⁸ Prens Mehmed Ali Paşa'nın teşviki ile Tunalı Hilmi'nin riyâsetinde, Brindizi'de bir kongre toplanacağı hakkında İtalyan gazetesinin neşriyatta ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. Y..A...HUS. D. 400 G. 62.

³⁰⁹ Sancaktar, 2021: 58.

kaçmışlardı.³¹⁰ Bu kaçış muhaliflere kuvvet ve moral kazandırmıştır.³¹¹ Mahmut Paşa, önce Avrupa'daki Jön Türkler arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ancak Paris'teki Ahmet Rıza Bey ile iyi ilişkiler kuramamış ve Cenevre'deki Jön Türklerin yanına geçmek zorunda kalmıştır. Cenevre'deki Jön Türklerce lider olarak benimsenen Mahmut Paşa, Osmanlı gazetesinin masraflarını ve mesuliyetini üstlenmiştir. Damat Mahmut Paşa, Jön Türklerin mücadelesine sadece Cenevre'de değil, Paris, Londra ve Kahire'de de destek vermiştir.³¹² 1900'de Kahire'ye geçen Mahmut Paşa³¹³ ve oğulları "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" adlı bir yazıyla Jön Türkler arasında birlik sağlanması için yeni bir genel kongre daveti yapmışlardır. Bu davet bazı Jön Türklerce olumlu karşılanmış ve kongrenin bir an önce toplanması yönünde talepler ortaya çıkmıştır.³¹⁴ Kongrenin toplanması noktasında İsmail Kemal Bey'in de önemli çabaları olmuştur.³¹⁵ Jön Türkler arasındaki bölünme ve çekişmelere rağmen Birinci Jön Türk Kongresi'ni 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te toplamayı başarmışlardır.³¹⁶ Kongreye İttihatçıların yanı sıra Osmanlı toplumunun Arnavut, Ermeni, Rum, Arap gibi farklı kesimlerini temsil eden muhaliflerden 60-70 civarında kişi katılmıştır.³¹⁷

Şubat 1902'de toplanan Paris Kongresi'nin delegeleri arasında Arnavutlar vardı: İsmail Kemal Bey, Derviş Hima, Hoca Kadri ve Yaşar Erebara.³¹⁸ İsmail Kemal aynı zamanda bu kongreyi toplamakla ilgilenen inisiyatif grubunun bir üyesiydi.³¹⁹

Ahmet Bedevi Kuran, eserinde İbrahim Temo'dan Kongre'nin bir katılımcısı olarak bahsetmesine rağmen,³²⁰ Arnavut tarihçi Rezart Mezani, Temo'nun anılarına dayanarak Temo'nun bu kongreye katılmadığını belirterek tezi reddeder.³²¹ Mezani'ye göre, İbrahim Temo kendi hatıratında birinci Jön Türk Kongresine katılacak delgelerin isimlerini verirken kendisinden bahsetmemektedir: "*Dobruca adına Osmanfakih Şeyhi Şevki Efendi ile Tuna sahili adına İbrahim Naci ve Bükreş'teki Osmanlı Arnavutları tarafından da Debreli Yaşar*

³¹⁰ BOA. Y. EE. D. 56. G. 4; BOA. HR.SFR.1 D. 123 G. 50; BOA. HR.SYS. D. 1806 G. 63/87/2/7 vs. Damat Mahmud Paşa'nın Avrupa'da Fransa haricinde bir yere gitmesine engel olunması gerektiği hususunda Marsilya Başşehbenderliği'ne gönderilen telgrafi bkz. BOA. Y..EE.. D. 56 G. 2 (Hicri 15-08-1317).

³¹¹ Sancaktar, 2021: 58.

³¹² Sancaktar, 2021: 58-59.

³¹³ Mahmud Paşa'yı İstanbul'a avdete iknâ için Hidiv nezdinde yapılan teşebbüsün müsbet karşılanmadığı ve bu görüşmenin ayrıntıları bkz. BOA. Y. EE. D. 87 G. 59.

³¹⁴ Sancaktar, 2021: 59.

³¹⁵ Prifti, 2003: 225.

³¹⁶ Akşin, 1987: 43. Kuran, 2000:190; Sancaktar, 2021: 59; Reyhan, 2008: 110.

³¹⁷ Kuran, 2000: 189; Mithat, 2008: 173; BOA. HR.SFR.1... D. 127 G. 23 (23. 04. 1902). Ahmet Bedevi Kuran 60-70 delege sayısını

³¹⁸ Prifti, 1996: 174.

³¹⁹ Prifti, 2003: 225.

³²⁰ Kuran, 2000:190.

³²¹ Mezani, 2003: 87.

Bey Erebara'yı Paris'e yolladık ve verdiğimiz programımız üzerine fikir beyan etmelerini de ayrıca tavsiye ettik".³²² dediğini ileri sürüyordu. Kristaq Prifti'ye göre de, Temo, Kongre'ye davet edilmesine rağmen çalışmalarına katılmadı. Bu aynı zamanda Jön Türklerin bu kongre aracılığıyla İmparatorluğun çeşitli halklarını birleştirme yeteneğine olan güvensizliğinden de etkilenmiş olabilir. Derviş Hima, kendilerini kongrenin eşiğine getiren mektubunda, bu şartlar altında yaptığı çağrının "boş bir iş" olduğunu söyledi. Belki de 1902 sonbaharında Paris'te yapmayı planladığı uzmanlık onu engellemiştir. Zira Temo'nun bir yıl içinde iki kez işten ayrılması kolay değildir.³²³ Ancak, Dobruca Jön Türkleri'nin teşkilatlanmasından, görünüşe göre Temo'nun yerine, Şeyh Şefki Efendi, Kongre'ye gönderildi.³²⁴

İbrahim Temo, Paris'te Sabahaddin Bey ile Lütfullah Bey'e hitaben yazdığı bir mektupta, Paris Kongresi'ne katılmasının imkansızlığını ve Bükreş'in Arnavut öğrencilerinden Şefki Efendi ve Yaşar Erebara'yı kendi tarafından delegeler gönderdiğini onlara bildirdi. Temo ayrıca Derviş Hima'nın da kongreye geleceğini haber vermiştir.³²⁵

Bunun yanı sıra Thoma Avrami'nin Romanya'da Sofya'dan İbrahim Temo'ya hitaben yazdığı mektupta da, Derviş Hima ve Yaşar Erebara'nın Paris'ten (Jön Türk Kongresi'nden) dönüşüyle ilgilenmektedir.³²⁶ Anlaşıldığı üzere Temo Birinci Jön Türk Kongresi'ne katılmamıştır.

İsmail Kemal Bey, hatıratında Jön Türk Kongresi'ne katılması için Prens Lütfullah kendisini bizzat davet etmişti. İsmail Kemal Bey de bu şekilde bir kongrede istediğini, fakat şartları olduğunu belirtmişti: *"İlk şartı İmparatorluğun bütün halklarının dileklerinin dikkate alınabilmesi için bütün Osmanlı anasırının temsil edilmeleri; diğer şart, Berlin ve Paris anlaşmalarını imzalamış olan Büyük Güçlerin haberdar edilmeleri, çünkü Osmanlı halkın gözünde onlar, İmparatorluğun iyiliği için kendi şerefleriyle birlikte reformların uygulanmasını üstlemişlerdir"*. İsmail Kemal, bu şartları öne sürmesini şöyle izah etmekteydi; Kongre, Avrupa'dan yardım istenmesi halinde bir şey ifade edebilir, yoksa herkesin düşüncesini sunabileceği bir yer olarak sınırlı kalır, diye düşünmekteydi.

Jön Türk Kongresi'ne katılan Arnavutların nasıl bir tutum sergileyeceklerinden endişelenen İttihatçılar kendi aralarında, Derviş Hima'nın Arnavutluk'un otonomi mevzusunu tartışmak isteyeceği söylentilerini yaymışlardı. Derviş Hima ise bu söylentiler hakkında

³²² Mezani, 2003: 87.

³²³ Prifti, 1996: 173-174.

³²⁴ Prifti, 1996: 174. Dobruca Müslümanlarının, Şeyh Celaleddin adında birinin herhangi bir yetki ve izin almaksızın Dobruca Müslümanları adına Paris'te Jön Türk Kongresi'ne katılmasını "Constanta" gazetesinde yayınladıkları yazıyla protesto etmişlerdi. Bkz. HR.SFR.1... D. 127 G. 23 (23. 04. 1902).

³²⁵ AQSH. F. 19. D. 31.

³²⁶ AQSH. F. 19. D. 32.

Temo ve İttihatçılara, “Bizim böyle bir düşüncemiz yok ancak elbette Sırp, Yunan, Bulgar, İtalya, Avusturya gibi yabancıların etkisinden Arnavutları kurtarmak amacıyla resmi dil olarak Arnavut dilinin Türk dili yanında öğretilmesinin ve Arnavutların uluslararası haklarına saygı duyulmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.³²⁷ İsmail Kemal Bey’in de Jön Türklerin merkezîyetçi programına karşı çıktığı anlaşılmaktadır.³²⁸

Derviş Hima’nın Paris’ten İbrahim Temo’ya gönderdiği bir mektupta da *Jön Türklerin büyük ve güçlü bir Türkiye için uğraştığını ve diğer milletlerin dil özgürlüğüne karşı olduklarını* ifade etmektedir.³²⁹

Ahmet Rıza Arnavutların düşüncelerini sert bir dille eleştirme fırsatı bulmuştu. Kongrede onlara bir soru yöneltmişti. “Ermeni komitelerinden başka komiteler var mı?” Oturum başkanı Ahmet Rıza’ya “Hayır” cevabı verdikten sonra Ahmet Rıza konuşmasına devam etti; “Yaşar ve Derviş Hima’nın burada ne işi var.” Derviş Hima’nın yazışmasında anlattığına göre, Hima ile Ahmet’in arasına bir tartışma gerçekleşmişti. Jön Türkler’in içerisindeki Arnavutlar, Osmanlı devleti içerisindeki ulusların çalışmaya nasıl başladıklarını, cemiyetleri nasıl kurduklarını ve o dönemdeki üye sayıları ne kadardı gibi soruları tartışarak ona anlatmıştı. Ayrıca kongrede Arnavutların kendi varlığı, ülkesinin geleceği ve özgürlüğü için çalıştığı vurgulanmıştı.³³⁰

Jön Türkler, Arnavut Ulusal Hareketi’nin gerçek amaçlarının bu kadar açık bir şekilde kabul edilmesinden hoşlanmadılar. Ama adım atıldı, Derviş Hima onları Paris Jön Türk Kongresi kürsüsünden sunmaya cesaret etti. Biraz sonra kongrenin tamamlanmasından sonra Temo’ya bir şey elde edemesek bile kongrede Arnavut isminin geçmesinin yeterli olduğunu yazmaktadır.³³¹

Kongre, Prens Sabahaddin Bey’in olağanüstü bir konuşmasıyla açılmıştır. Kongrenin açılış konuşmasında Prens Sabahaddin, çeşitli ırk ve dinden vatandaşları, II. Abdülhamit *istibdadını* yok etmek, Osmanlı Devleti’nde esaslı bir reform girişimine geçebilmek için işbirliğine davet etmişti.³³² Prens Sabahaddin Bey’in fikir ve hareket üslubundan net bir şekilde anlaşıldığı gibi, esaslı bir reform teşebbüsü için *istibdadın* ortadan kaldırılması şarttı.³³³ Buna ulaşabilmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin içinde farklı düşünceler vardı. Fakat müzakereler sırasında iki önemli nokta üzerinde durulmuştur: a) Yalnız propaganda ve

³²⁷ Mezani, 2003: 87.

³²⁸ AQSH. F. 19. D. 32/2, s. 202-203.

³²⁹ AQSH. F. 12. D. 9. Fleta 8-9.

³³⁰ Muço, 2012:173; Prifti, 1987: 105.

³³¹ Prifti, 1987: 105.

³³² Tutengil, 1954: 25.

³³³ Tutengil, 1954: 26.

neşriyatla inkilab yapılamaz. Dolayısıyla askeri kuvvetlerin de ihtilal hareketine iştiraklarını temine çalışmalı.³³⁴ b) Ecnebi hükümetlerin müdahalesini davet suretiyle, memlekette ıslahat icrasına tevessül edilmeli.³³⁵

Jön Türk Kongresi'nde birinci noktayı İsmail Kemal Bey ortaya atmıştı.³³⁶ İddiasına göre kendisi mühim bir askeri kuvvetli temsilen kongreye iştirak etmişti. Bu meselenin umumi celsede müzakeresi makul olmayacağından, eğer heyet-i umumiye tasvip ederse, intihapla seçilecek bir komiteye bu hususta gerekli bilgileri verebileceğini söylemişti.³³⁷ 1902 yılındaki kongrede İttihatçıların programına giren bu görüşe daha önce rastlanmamaktaydı. İsmail Kemal Bey kendi hatıralarında bunu şu şekilde ifade ediyor: *"İlk tartışılan mesele, II. Abdülhamit 'in bütün hatalarının tesbiti, meşru yollarla ve liberal devletlerin onayı ile alınacak tedbirlerin tesbit edilmesidir.... Ahmet Rıza'nın başında bulunduğu Jön Türk grubu, Türkler menfaatine İstanbul'da yoğunlaşmış merkezi bir idarenin hazırlanmasına ısrar ediyorlardı.*

*Ben alarm verecek ve Avrupa'nın dikkatini çekecek etkili olacak bir hareket önerisini savunuyordum. Buna ulaşmak için, Selanik veya Dardanel Boğazı'nın anahtarı olan Bolayır gibi, bir askeri güç ile stratejik bir yerin işgal olunması yeterliydi. Bu harekete en uygun kişi, Tripoli'deki ordunun komutanı olan Mareşal Recep Paşa görünüyordu".*³³⁸

İsmail Kemal Bey'in darbe düşüncesi inceledikten ve Malta'da Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'le gözden geçirildikten sonra kabul edilmiştir.³³⁹ Ekonomik, siyasi ve gemi işleriyle Prens Sabahaddin ve İsmail Kemal Bey'lerin meşgul olmasına ve askeri konularla Recep Paşa ve Şevket Beyin ilgilenmesine karar verilmiştir. Buna rağmen bu darbe girişimi gerçekleşmemiştir. Bu girişimde Recep Paşa'nın üzerindeki İsmail Kemal'in etkisi gözden kaçmamıştır³⁴⁰

Derviş Hima'nın Cenevre ve Paris'ten İbrahim Temo'ya gönderdiği mektuplarda, Arnavutluk'a insan göndermenin gerekliliğini ve ülkeye daha iyi hizmet etmek için Arnavutluk'a girme arzusunu dile getirdi. Bu yüzden Derviş Hima, Avlonyalı Xhemil Bey'le bağlantı kurmuştur.³⁴¹ Derviş Hima 1908 yılına kadar sürekli olarak Arnavutluk'a girmeye çalışacak, ancak bunu Jön Türk Devrimi'nin zaferinden kısa bir süre sonra başaracaktır.

³³⁴ Prifti, 2003: 225.

³³⁵ Kutay, 1964: 145.

³³⁶ Kuran, 2000: 190.

³³⁷ Kutay, 1964: 145-146.

³³⁸ Kemal, 2009: 126. Ayrıca bkz. Abdulnasır Yiner, Müşir Recep Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908), İdeal, İstanbul, 2017: 257-262.

³³⁹ Abdulnasır Yiner, Müşir Recep Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908), İdeal, İstanbul, 2017:257.

³⁴⁰ Mezani, 2003: 88-89; Prifti, 2003: 225.

³⁴¹ AQSH. F. 19. D. 32/2. (1903).

Ağustos 1908'de memleketine dönüşünde görüleceği gibi, Osmanlı makamları tarafından tutuklanacaktır.³⁴²

Sonuç olarak Kongre Jön Türkler hareketinin birliğini sağlayamamıştı. Kongreden sonra Jön Türkler “müdahale taraftarı ve müdahale aleyhtarı” olmak üzere iki gruba ayrıldı. Bir tarafta, dış müdahale aleyhtarı görüşün temsilcisi Ahmed Rıza ve onun liderliğindeki “pozitivist-merkeziyetçi” İttihat ve Terakki Cemiyeti bulunurken; diğer tarafta, dış müdahale taraftarı görüşün temsilcisi Prens Sabahaddin ve onun liderliğindeki “liberalist-federalci” Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti kuruldu.³⁴³ Ancak Mehmet Şükrü Hanioğlu'nun belirttiği gibi bu aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Jön Türk sempatizanları arasında değil, hareketin liderleri arasında bir ayrılıktı.³⁴⁴

İlber Ortaylı bu durumu “*Ahmed Rıza'nın adem-i merkeziyetçilikten bir şey anladığını sanmıyorum; bence birbirlerine olan husumetten ters düştüler*”³⁴⁵ şeklinde değerlendirmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyetine ait *Meşveret*³⁴⁶ ve *Şura-i ummet* adında iki gazete vardı.³⁴⁷ Bu gazetelerde İttihat ve Terakki adına propagandalar yapıldı. Mısır'da ve Avrupa'da bulunan firariler ile yayınladıkları muzır gazeteler ve bu gibi gazete yayınlarının Osmanlı Devleti'ne girişine izin verilmemesi ve gerekli önemlerin alınması tavsiye edilmiştir.³⁴⁸

1.2.5. Birinci Jön Türk Kongresi Sonrasında Balkanlar'da Jön Türkler

Birinci Jön Türk Kongresi sonrasında Balkanlar'da durum daha da kötüleşti. Osmanlı resmi kayıtlarda Bulgar eşkiyalarının Makedonya Hristiyanlarını isyana teşvik ettikleri açıkça görülmektedir.³⁴⁹ Hatta bazı Bulgar gazetelerinde Bulgar eşkiyalarının Makedonya'ya saldırmak için hazırlık yapmakta olduklarının yazıldığı anlaşılmaktadır.³⁵⁰ Bununla birlikte Bulgar Prensi ile Stefan Stambulov'un teşvikiyle Bulgaristan'da teşkil edilen eşkiya çeteleriyle Makedonya'ya taarruz olunacağı hakkındaki yazışmalar mevcuttur.³⁵¹ Makedonya ve civar vilayetlerdeki şehirli halkların, memleketteki siyasi durumdan, köylülerin ise eşkiyadan şikayetçi oldukları bildirilmiştir.³⁵² Bulgaristan'dan Arnavutluk ve Makedonya taraflarına

³⁴² BOA. DH. ŞFR. D. 404 G. 64; BOA. DH.ŞFR. D. 405. G. 03.

³⁴³ Reyhan, 2008: 112.

³⁴⁴ Hanioğlu, Preperation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908, 2001: 8.

³⁴⁵ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 50.

³⁴⁶ AQSH, F. 19, V. 1900, D. 40.

³⁴⁷ BOA. Y.EE. D. 15. G. 77; BOA. Y.EE.KP. D. 15 G. 1453; BOA. HR. SYS. D. 37. G. 27; BOA. Y.PRK.PT. D. 12. G. 64; BOA. Y.PRK.HR. D. 25. G. 2.

³⁴⁸ BOA. İ.HUS. D. 96. 161.

³⁴⁹ BOA. Y. PRK. BŞK. D. 39 G. 76 (Eylül 1894)

³⁵⁰ BOA. PRK. MK. D. 11 G. 82.

³⁵¹ BOA. Y. PRK. EŞA. D. 19 G. 43.

³⁵² BOA. A)MTZ.(04) D. 27 G. 14.

geçmiş olan eşkiyanın olay çıkarmasına meydan verilmemesi için Osmanlı Hükümeti'nin gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir.³⁵³ Bunu daha etkili bir şekilde gerçekleştirebilmek için; Manastır'da asayişin temini ve eşkiyaya karşı gerekli tedbirlerin alınması, asker ve polisin arttırılması ve askeri hareketin süratle icra edilmesi için kumandanlara yetki verilmesi tavsiye edilmiştir.³⁵⁴

Osmanlı devlet adamlarının zihinlerinde “Makedonya” diye bir bölge ve “Makedonya Sorunu” diye bir kavram yoktu ve bölge Arnavutluk'un bir parçası olarak görülmekteydi.³⁵⁵ Örneğin, 1314 H. 1896/1897 yılına ait Kosova Salnamesinde şöyle yazılıyordu: “...çünkü tarihe riayet etmek lazım gelse hiç olmazsa Makedonya'nın tamamıyla Arnavutluk'a ait olunması icab edecektir.”³⁵⁶ Berlin Antlaşması'ndan sonra Makedonya genel olarak Manastır, Selanik, Kosova vilayetleri ve bağımsız Drama ve Serres sancakları için kullanılan bir terim olmuştur. Osmanlı yönetimi resmi olarak “Makedonya” sözcüğünü hiç kullanmayıp bu bölgeye “Üç Vilayet” (Vilayat-i Selase) diye bahsetmeyi uygun bulmuştur.³⁵⁷

1902'de başlayan ve sert bir şekilde bastırılan Bulgar isyanı³⁵⁸ sonrasında bölge üzerinde siyasi çıkarları bulunan Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın baskısı ile Berlin Anlaşması'nda kararlaştırılan ıslahat programının uygulamaya konulması hususunda talepleri arttı.³⁵⁹

Reformların gerçekleştirilmesi hususunda en büyük zorluğun Arnavutların direnci olduğu düşünülmekteydi. Arnavutlar, Babiâli'nin taraftar olduğu, bütün Rumeli'de reform planının, üç ‘Makedon’ vilayetinin birleştirilmesini, gelecekte Sırbistan'a ve Bulgaristan'a bağlanmasına zemin oluşturacağından korkuyorlardı. Bu yüzden , nüfusunun çoğunluğunu Arnavutların oluşturdukları bölgelerin reform bölgesi kapsamı dışında tutulmasını istemekteydiler.³⁶⁰

Arnavutlar, nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları Kosova Vilâyeti'nde reform programının bu gibi “hafif” ve “zararsız” noktalarını kabul etmek bile istemiyorlardı. Bu nedenle İpek ve Yakova'da binlerce Arnavut toplanarak Mitrovica'yı işgal etmek istedi. Bu arada, çatışma patlak verdi ve çok sayıda ölü ve yaralı vardı.³⁶¹

³⁵³ BOA. İ. MTZ.(04) D. 11 G. 619.

³⁵⁴ BOA. Y.PRK. UM. D. 31 G. 87.

³⁵⁵ Kabashi, 2019: 24; Daha detaylı bilgi için bkz: Hacısalihoglu, 2003: 439.

³⁵⁶ Salnamei Vilayeti Kosova, H.1311: 684.

³⁵⁷ Kabashi, 2019: 24-25.

³⁵⁸ BOA. HR.SFR.04. D. 219 G. 37; BOA; HR.SFR.04. D. 220 G. 69; BOA. TFR.I. MN. D. 27 G. 2657; BOA. İ.MTZ.(04) D. 28 G. 1810. BOA. TFR.I.MN. D. 38 G. 3773.

³⁵⁹ Tokay, 1995: 72.

³⁶⁰ Adanır, 200: 179.

³⁶¹ İrtem, 1999: 221.

4 Nisan 1903 tarihinde gazetelere yansıdığı şekilde “Mitroviçe’de toplanan Arnavutlar, zat-ı hazret-i şehriyariye çekmiş oldukları telgrafnamede ıslahatın icrasının durdurulmasını talep etmektedirler. Arnavutlar ıslahat-ı mutasavvere bi’l-küllîye iskat edilmedikçe harekât-ı iğtişâşkârânelerinden (kargaşa) vazgeçmeyeceklerini” ifade etmektedirler.³⁶²

Kosova valisi Şakir Paşa ve Sait Paşa, Yakova’ya biraz geç gelseler de sorunu çözmüşler ve İpek bölgesinde isyancılar tarafından kapatılan yolu temizlemeyi başarmışlardır. Bu arada Arnavutlar ciddi bir direniş göstermeden teslim oldular. Teslim olmaları üzerine Osmanlı yöneticileri halktan silah topladı. Bu uygulamanın Arnavutlar tarafından bir güvensizlik işareti olarak algılandığından şüphe yoktur.³⁶³

Yirminci yüzyılın başlarında Jön Türkleri ve tüm milletlerin aydınlarını etkileyen iki önemli olay olmuştur.

Bu iki olay Rus-Japon Savaşı ve aynı zamanda 1905 Rus Devrimi’dir. Rus-Japon Savaşı, ulaşım ve iletişim araçlarının önceki dönemlere göre oldukça gelişmiş olması nedeniyle Türk halkı tarafından ilgiyle takip edilmiştir.

Sokaktaki adam Rusya’nın kaybından dolayı duygusal bir tatmin yaşarken, aydınlar yarım asır önce Asya’da geri kalmış ve sanayileşmemiş bir ülke olan Japonya’nın Rusya’yı yenebilecek seviyeye gelmiş olmasından heyecan duyuyorlardı. Osmanlı Devleti’nde bu dönemde bir Japon hayranlığı ortaya çıkmıştı. Bu hayranlık şaşkınlık veren boyutlara erişebilmekteydi. Örneğin birçok aile yeni doğan çocuklarına, Rus donanmasını hezimete uğratan Japon kumandanı Togo’nun adını veriyorlardı. O kuşakta Togo isimli bir çok çocuğa rastlamak mümkündür. Türk aydınları ve Jön Türk hareketi üzerinde etkisi görülen ikinci olay 1905 Rus Devrimi’dir. Lenin’in altını çizdiği gibi: “Dünya kapitalizmi ve 1905 Devrimi Asya’yı kesinlikle uykusundan uyandırdı. Ortaçağın durgunluğu içerisinde ezilen, horlanan milyonlarca insan, demokrasi için en insanca haklar için savaşmayı ve yeni bir yaşama doğru uyandılar.”³⁶⁴

1.2. 6. Osmanlı İmparatorluğu’nda Jön Türk Hareketi

1905’de Rusya’da devrim gerçekleşirken Türkiye’de de Jön Türk Hareketi belirgin bir şekilde yeniden toparlamaya yöneldi.³⁶⁵ 1906 yılında Mithat Şükrü Bleda Paris’ten Selanik’e

³⁶² Ademi, 2013: 9.

³⁶³ Ademi, 2013: 9.

³⁶⁴ Çavdar, 2004: 77-78; Çavdar, 1994: 21.

³⁶⁵ Bkz. Kurat, 1970. Sina Akşin’e göre, Gerek Şam’daki, gerekse Selanik’teki örgütlenmelerde 1905 Rus İhtilâli’nin ve bu ihtilâl üzerine bu ülkede ve İran’da kurulan meşru tiyet yönetimlerinin, ayrıca Makedonya

döndükten sonra Talat Bey ile buluşarak toplantılar yapmaya başladılar. Mithat Şükrü Bleda kendi hatıratında bu gelişmeler ile ilgili bu şekilde ifade etmiştir; “Bu toplantılarda Talat Bey daha cezur, daha atak, dünyaya metelik vermeyen bir karaktere sahipti ve bir akşam toplantıda Talat Bey şöyle dedi: *“Arkadaşlar, bu böyle yürümez. Kimimiz burada, kimimiz orada dağınık bir haldeyiz. Oysa aynı maksadı güdüyoruz. En iyisi bir toplantı tertipleyip aramızda bir cemiyet kurmaktır.*”³⁶⁶ Talat Bey’in ortaya attığı bu teklif muhtemelen bütün Jön Türklerin hoşuna gitmiş olmalıdır. Zira bütün Jön Türkler böyle bir cemiyetin kurulması için hazırlanıyorlardı.

Bu doğrultuda 5 Eylül 1906’da 10 arkadaş Mithat Şükrü Bleda’nın evinde bir toplantı organize ederler. Söz konusu toplantıda hükûmete karşı gizli çalışacak olan “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni” kurarlar.³⁶⁷ Kurucuların öncelikli iki hedefi vardı: yabancı müdahalesine karşı koymak ve Sultan II. Abdülhamit ’i devirmek için ordudan üyeler kazanmak.³⁶⁸ 27 Eylül 1907’de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve Terakki ve İttihat Cemiyeti birleştiler ve daha yaygın bir isim olan İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldılar.³⁶⁹

Bu birleşmeden sonra Komite, Arnavutların desteğini almak için büyük bir çaba sarf etti. Avrupa vilayetlerindeki Müslüman halkın önemli bir kısmını teşkil eden Arnavut halkının bazı kesimlerinin desteği olmadan başarının imkânsız olduğunun farkındalardı. İttihat ve Terakki’nin genel mesajı meşrutî bir hükümet, ağır vergilerden kurtuluş, yozlaşmış ve baskıcı memurların görevden alınması ve toplumu Avusturya ve İtalyan entrikalarından korumayı vaadediyordu. Propagandatîf araçlar çok akılcıca doğrudan Sultan II. Abdülhamit ’e saldırmaktan kaçınıyor, bunun yerine maiyetindekileri itham ediyordu. İttihat ve Terakki yönetimi bu çabalarında II. Abdülhamit ’in otuz yıldır farkında olduğu şeyi tasdik ediyordu: Arnavutlar imparatorluk için Rumeli’de bir dayanak noktasıydı ve her türlü kayda değer gelişme, bir şekilde onların desteğini gerektiriyordu.³⁷⁰

1.2.7. İkinci Jön Türk Kongresi (Paris 27-29 Aralık 1907)

Jön Türk Hareketi içerde ve dışarıda giderek güçlenirken, sürgündeki gruplar ikinci defa *Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi* düzenlemeye karar verdiler. Amaçları bütün farklılıkları bir kenara koyup tek bir hedefe ulaşmaktı: Sultan II. Abdülhamit ’i devirmek. Bu

bunalımı üzerine Rumeli’de. Avrupa müdahalesinin somut bir biçimde giderek artmasının büyük etkisi olduğu şüphesizdir, Akşin, 1987: 61.

³⁶⁶ Bleda, 1979: 21.

³⁶⁷ Küçükılınç, 2011.

³⁶⁸ Gawrych, 2021: 186.

³⁶⁹ Akşin, 1987: 63. Ayrıca bkz. Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi Belge 4, İstanbul, 1998: 81.

³⁷⁰ Gawrych, 2021: 186.

kongre de 27-29 Aralık 1907 tarihleri arasında Paris’te toplandı. Neredeyse herkes uzlaşmacı bir tavır içindeydi. Bu tarihe kadar Sultan II. Abdülhamit’i devirmek için şiddet kullanılmasına karşı çıkan Ahmed Rıza Bey bile devrimci yaklaşımı kabul etmiş oldu. Delegeler Hilafetin ve Saltanatın devamını kabul ediyorlardı, fakat Sultan Abdülhamit’in yönetiminin yerine parlamentosu olan seçilmiş bir hükümet talebinde bulunuyorlardı.³⁷¹ Kongrenin II. Abdülhamit ’i devirmek için farklı metotları vardı. En önemli ise şunlardır ki: (1) Hükümet baskısına silahlı direniş; (2) grev şeklinde barışçıl direniş; (3) vergi ödemeyi reddetme; (4) bir ihtilâl direnmemeleri konusunda ordu içinde propaganda yapma ve (5) genel bir ihtilâl.³⁷² Eylem bildirgesi Türkçe, Arnavutça, Arapça, Ermenice ve diğer dillerde ilan edildi. Bildirgenin çok dilli ilanı, birleşik cephenin Osmanlıcılığa bağlılığının önemini vurguluyordu.³⁷³

Bazıları isteksiz olsa da, sürgündeki Arnavutlar II. Abdülhamit rejimine karşı tesis edilen ortak cepheye iştirak etmek için farklılıklarını bir kenara koyacaklardı. Prens Sabahaddin’in aktif bir destekçisi olan İsmail Kemal Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkındaki çekincelerini bu şekilde ifade etmektedir: “*Arnavutların ittihattan anladığı, Osmanlı anayasası bayrağı altında farklı ırkların gruplaşmasıydı, bütün halkların ittihadı ise imparatorluğu güçlendirecekti, bu da her bir grubun millî mevcudiyetini koruma altına alacaktı*”. Sürgündeki işbirliği, Arnavut aktivitesinin mayalandığı imparatorlukta tezahür edecekti.³⁷⁴

Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi’ne katılan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti, Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti, Mısır’da Musevi Cemiyeti, Ahd-ı Osmanî Mısır Cemiyeti ile Ermeniler ve Araplar tarafından yayınlamakta olan bazı gazete ve dergilerin temsilcileri dışında, bir hayli Arnavut ve Rum grupları kongreye katılmadılar. “Arnavut grupların temsilcilerinin Kongreye katılmamaları, muhtemelen, İslamcılık – Türkçülüğü savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aralarının açılmasının bir göstergesi olduğu düşünülebilir. Zira Arnavutların bağımsızlık veya özerklik isteği aralarında bir anlaşmaya varılmasını engelleyen ciddi bir etken teşkil etmekteydi”.³⁷⁵

Ramsaur’un da ifade ettiği gibi, imparatorluk dahilinde ve haricindeki cemiyetler arasında hiçbir zaman hiçbir surette gerçek bir koordinasyon sağlanmamıştır. Öte yandan Ahmet Rıza Bey’in, Jön Türk grubunun kendi cemiyetinin ismini benimsemesinden sonra bile olayların gidişatı üzerinde doğrudan tesiri olamamıştır. Sonradan yeni Osmanlı Meclisi’nin

³⁷¹ Gawrych, 2021: 186.

³⁷² Ramsaur, 2011:169.

³⁷³ Gawrych, 2021: 186.

³⁷⁴ Gawrych, 2021:186-187.

³⁷⁵ Mezani, 2003: 89-90.

Başkanlığına seçildiği doğrudur. Fakat bu durum varolan rejime yönelik amansız mücadelesinin takdir ve tasdik edilmesi sonucu olmuştur. Yine Ahmet Rıza Bey'in felsefesi ihtilali hazırlayan ve tatbik eden kimselerce ciddi bir şekilde onaylanmaktaydı. Bu yönüyle de başkanlığa seçilmesi kaçınılmaz sayılmalıdır. Buna rağmen Jön Türk mahfillerinde önemli bir yere sahip değildi. Gerçek güç ise sahne arkasında bekleyenlerdeydi.³⁷⁶

1.2.8. İkinci Jön Türk Kongresi'nden Sonra Makedonya ve Arnavutluk'ta Siyasal Durum

1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti, Makedonya'nın içerisinde bulunduğu durumdan etkilenererek Balkan meselesine daha fazla önem vermeye başladı. Zira burası Osmanlı Devleti'nden kopmak üzere idi ve ayrıca, Rumeli'de bulunan iki ordunun subayları, Makedonya meselesi ile yeterince ilgilenmekteydi.³⁷⁷ Yani II. Jön Türk Kongresi'nde alınan askeri ihtilal kararına uygun olarak bu bölgedeki ordular, Padişaha karşı bir ihtilal için yeterince elverişli görünüyordu.

Söz konusu dönemde Arnavut bölgelerindeki sivil cephe, eylemin yanı sıra düşüncenin radikalleşmesine de şahitlik etmiş oldu. 1905 yılının Kasımı'nda Manastır şehrinde bir dizi *Arnavut, Arnavutluk'un Özgürlüğü* için Komite'yi kurdu, Kurucu ekipte Üçüncü Ordu'nun baş eczacısı Miralay Halil Bey; Kolonyalı toprak sahibi Fehim Bey Zavalani, şehirdeki Osmanlı ortaokulunun müdür yardımcısı Bajo Topulli; Görice'li bir Hristiyan ve Manastır'daki Avusturya konsoloslukunda mütercim olan George Kyrias ve yerel bir veteriner olan Dr. Seyfeddin Vllamasi vardı. Cemiyete üyelikler öylesine arttı ki dört subay, dört bürokrat, iki doktor, bir hâkim, bir öğretmen ve tütün tekelinin müdürü de bu kervana katılacaktı. Bunlar hep birlikte Sultan II. Abdülhamit döneminin büyüyen profesyonel orta sınıfını temsil etmekteydi. Komite, her biri beş üyeye sahip hücrelerden oluşuyordu ve amaçları Arnavut halkını tek bir siyasî hareket altında birleştirmekti. Ayrıca imparatorluğa karşı çete faaliyetleri için de hazırlık yapıyordu. Üyeler bağlılık yemini edip üyelik ücreti ödemekteydi. Komite İşkodra'da, Kosova'da ve Yanya'da şubelerin açılmasıyla genişledi fakat 1906 yılının Temmuz ayında Osmanlı hükümeti merkezi komite üyelerini aniden başka yerlere transfer edince büyük bir darbe aldı.³⁷⁸

1906 yılının başlarında Bajo ve Çerçiz Topulli kardeşler, sonraki üç yıl boyunca faal olacak bir Arnavut çetesi kurdular. İki kardeş çete harbi için şehir hayatının konforunu terk eden profesyonellerdi ki; bu da II. Abdülhamit rejimi için tehlikeli bir gelişmeydi. Bu devrimci çetenin ilk şiddet eylemleri arasında, Arnavut kültürel faaliyetlerine muhalefeti

³⁷⁶ Ramsaur, 2011: 171-172.

³⁷⁷ Bayur, 1952: 146.

³⁷⁸ Gawrych, 2021:187-188.

nedeniyle Görice'nin Yunan metropoliti Photios'un öldürülmesi vardı.³⁷⁹ Derviş Hima, Brüksel'den İbrahim Temo'ya gönderdiği mektupta, Görice'nin Yunan metropolitini öldüren Arnavut çetesinin faaliyetini onayladığını yazmaktadır.³⁸⁰

Bu eylem çetenin sadece II. Abdülhamit rejimini değil, aynı zamanda Arnavut millî gelişimine muhalefet eden Yunanları ve Slavları da düşman gördüğünü vurguluyordu. Çete ayrıca, bölgedeki sözde sert yönetime misilleme olsun diye Ergiri'deki Osmanlı jandarma komutanını da öldürecek. 18 Mart 1908'de Çerçiz'nin çetesi, Ergiri'nin yaklaşık 13 km. kuzeybatısındaki *Mushkullore* 'de Osmanlı kuvvetleriyle büyük çaplı bir çatışmaya girdi.³⁸¹

1908 yılının başında Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya gönderdiği bir başka mektupta, Arnavutların Arnavutluk'un özgürlüğüne yönelik umutlarının artık Bajo Topulli'de olduğunu yazmaktadır.³⁸²

Fehim Bey Zavalani 1906-“1908 dönemindeki bu çetecilik faaliyetini şöyle açıklıyordu: “*Anladık ki yazılı ve sözlü propagandayla hiçbir faydalı ve istenen netice elde edilemiyor, biz de halkı silahlı devrim fikrini kabul etsin diye hazırlamaya başladık.*” Ergiri, Arnavut millî faaliyetleri için bazı çetelerin İskender Bey'in resimlerini taşıdığı rapor edilen başlıca merkez olmuştu.³⁸³

Derviş Hima, Arnavutluk'un güneyindeki hareketten önemli bir olay olarak bahseder.³⁸⁴ Aynı zamanda Derviş Hima, Brüksel'den İbrahim Temo'ya bir mektup göndererek Arnavutluk'a girmek istediğini ve bunun için Temo'dan yardım talep ettiğini³⁸⁵ yazmaktadır.

1907 yılı sonlarında Avrupa'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kurulan ilişki sonrasında, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında ve Avrupa'daki hareket merkezi ile bağlantılı olarak faaliyetlerine devam eden bu cemiyetin Arnavutlar arasındaki yayılma kanalları “Bektaşî Tekkeleri” ile Makedonya ordu subayları arasında yer alan Arnavut asıllı subaylar olmuştur.³⁸⁶ 1907 Kongresi sonrasında harekete geçme kararı verilince Arnavutluk'ta özellikle Manastır, Kosova, Selanik'teki askeri kuvvetler içinde propaganda faaliyetleri hızlandırılmıştır. Çeşitli basın-yayın araçları ile bu askerler cemiyete kazandırılmaya çalışılmıştır.³⁸⁷ Enver Ziya Karal, İttihat ve Terakki'nin merkez kurucularına

³⁷⁹ Olgun, 2018: 132; Gawrych, 2021: 188.

³⁸⁰ AQSH. F. 19. D. 32/3. (1906).

³⁸¹ Gawrych, 2021: 188; Olgun, 2018: 137.

³⁸² ASH. F. 19. D. 32/3. (Mart – Nisan 1908).

³⁸³ Gawrych, 2021: 188; Olgun, 2018: 137.

³⁸⁴ AQSH. F. 19. D. 32/3. (1908).

³⁸⁵ AQSH. F. 19. D. 32/3. (1908).

³⁸⁶ Bozbora, 1997: 267.

³⁸⁷ Çelik, 2004: 97.

subay, memur ve bölge ileri gelenlerini cemiyete kazandırma açısından geniş yetkiler tanındığını belirtmekte, örnek olarak da Arnavutların çoğunlukta olduğu yerlerde cemiyete giriş için saptanmış yeminde bile değişiklik yapıldığını dile getirmektedir.³⁸⁸

Arnavutluk Arşivleri'nde karşımıza çıkan belgelerden anlaşıldığı üzere 1906 yılı Arnavutluk'ta devrimci hareketin artmaya başladığı yıldır.³⁸⁹ Osmanlı hükümetindeki kriz her geçen gün daha da kötüleşiyor aynı zamanda da Arnavut halkının ekonomik ve sosyal durumu daha da ağırlaşıyordu. İbrahim Temo bu dönemde ülkedeki siyasi gelişmeler hakkında diğer Arnavut aydınlarla temas halindeydi. Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya 1906 yılı sonlarında gönderdiği mektupta Arnavutluk'ta oluşturulan gizli bir komite hakkında malumat vermiştir.³⁹⁰ Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya gönderdiği mektuptan hangi gizli komiteden bahsettiği tam olarak bilinmese de bu komitenin "Arnavutluk'un Özgürlüğü İçin Arnavutların Komitesi"³⁹¹ olması muhtemeldir.

1.2.9. Jön Türk Hareketi'nde Arnavut Bektaşilerinin Rolü

İslamın yayılmasında özellikle Bektaşî tarikatı, bu tarikatın dine hoşgörülü yaklaşımı ve bazı uygulamaları ile halk dinini temsil eden nitelikleri etkili olmuştur.³⁹²

1826 yılında Yeniçeri ocağının lağvedilmesi ve Bektaşiliğin takibâta uğraması, çoğunluğu Bektaşî olan ve yeniçeri olarak fiilen devlete hizmet eden Arnavutlar arasında da bir takım huzursuzluklara yol açmıştır.³⁹³

Bektaşilik ve Bektaşî tekkeleri tüm Arnavutluk'ta vardı. Ancak güney Arnavutluk'ta daha da yaygındı. Mevcut kaynaklara göre, 1878-1912 tarihleri arasında sadece Güney Arnavutluk'taki Bektaşî tekkesi sayısı 20-50 arasında çıkmıştı.³⁹⁴

Bektaşiliğin Arnavutlar arasında yaygın olmasının en önemli nedenin Bektaşiliğin diğer din ve inaçlara karşı hoşgörülü ve çok açık bir düşünce şeklinde olmasından dolayı olduğu söylenebilir.³⁹⁵

Halkın arasına dağılan/gizlenen Yeniçeriler, halkı sürekli olarak Osmanlılara ve padişaha karşı kışkırtmışlardır. Bu provokasyon sadece merkezi otoriteyi küçümsemekle kalmamış, aynı zamanda yerel yönetimlere karşı isyanları da körüklemiştir. Bu nedenle yeniçeriler, halkta genel bir hoşnutsuzluk ve kargaşa atmosferi yaratmada önemli bir rol

³⁸⁸ Karal, 1996: 22.

³⁸⁹ AQSH, F. 19, D. 32/8, s. 106, (29 Ocak 1906).

³⁹⁰ AQSH, F. 19, D. 32/8, s. 106, (29 Ocak 1906).

³⁹¹ AQSH. F. 102. D. 19.

³⁹² Bartl, 1998: 171-192.

³⁹³ Çelik, 1997: 22.

³⁹⁴ Maden, 2020: 240.

³⁹⁵ Fshazi, 2008: 167.

oynadılar.³⁹⁶ Bektaşilerin Osmanlı yönetimine olan nefreti onları Arnavut milliyetçilerine yaklaştırdı. Aslında karşılıklı bir maddi-manevi işbirliği vardır. Bektaşi düşüncesinin dinlere hoşgörüsü, merkezi otoriteye muhalefeti ve Arnavut doğasına ve ruhuna bağlılığı, diğer Balkan ülkelerinin milliyetçi hareketlerine kıyasla soluk olan Arnavut milliyetçiliğine ilham verdi. Öte yandan Bektaşiliğin farklı fikirleri kucaklayan doğası, Arnavutluk'a ve halkına duyduğu minnet ve hayranlığın yanı sıra padişaha karşı gelme arzusu Arnavut milliyetçiliğinde ifadesini bulmuştur. Bektaşi tekkeleri Arnavut milli savaşının örgütlendiği yerlerdi.³⁹⁷

Fraşeri kardeşler büyük bir Bektaşi ailesine mensuptular. Abdullah Fraşeri, 1879 yılında tekkesinin babası Baba Aluş ile birlikte, Tosk Arnavutları'nın yaşadığı güney bölgesinin bütün ileri gelenleriyle bir toplantı düzenlemiştir. Görice yakınındaki Melsan Bektaşi tekkesinin lideri Baba Adem de bu toplantıya katılmıştır. 1881'de Berat'ın güneyindeki Kusereci'de yapılan toplantı ve diğerleriyle bu toplantılar sürdürülmüş, böylelikle ulusal fikirler Bektaşi Babalan tarafından köylü kitleleri, daha yüksek sosyal tabakalar ve yerel âyan arasındaki Bektaşilere yayılmıştır. Bu fikirler güneyli Ortodoks Arnavutları da etkilemiştir.³⁹⁸ Öte yandan Yanya'nın 1880'lerde Yunanistan'a bırakılması söz konusu olduğunda Bektaşiler, buna şiddetle karşı gelmişler ve merkezi hükümetle birlikte hareket etmişlerdi.³⁹⁹

1881'de Prizren Birliği'nin dağılmasıyla birlikte milliyetçi hareket ile Bektaşilik arasındaki ilişkiler daha da yakınlaştı. Aynı dönemde Arnavutlar arasında güçlenen milliyetçilik fikri, Bektaşi şeyhleri ve dervişleri tarafından da desteklenmiştir. Arnavutça dil ve eğitim kitaplarını gizlice basan ve dağıtan tekkeler, Arnavut milliyetçiliğinin merkezleri haline geldi. Bölgedeki tekkelerin sayısının artmasıyla birlikte okuma yazma öğrenen köylüler arasında milliyetçi fikirler hızla yayıldı. Bektaşi tekkeleri, Arnavut milli hareketinin fikri altyapısını oluşturacak alfabe, süreli yayınlar ve kitap dağıtımının yanında âdeta bir okul görevi gördü. Özellikle tekkelerde bölgede hangi alfabenin kullanılacağı konusunda da toplantılar organize edildi. Alfabe konusunda Bektaşiler bölgede Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılmasından yanaydılar.⁴⁰⁰

Ernest Ramsuar'a göre, Bektaşiler daha 1908 Devrimi sırasında bile Arnavutluk'ta bir "Bektaşi" devleti kurmayı düşünmüşlerdi. Ayrıca daha 1880-1881 yılları arasında Arnavut ulusal hareketi sırasında II. Abdülhamit'in Güney Arnavutluk'taki Bektaşilerden

³⁹⁶ Fshazi, 2008: 167-168.

³⁹⁷ Fshazi, 2008: 168.

³⁹⁸ Clayer, 1994: 58-59.

³⁹⁹ Maden, 2020: 243.

⁴⁰⁰ Maden 2013: 165.

şüphelendiğini ifade etmektedir. Bektaşî olan Fraşheri kardeşlerin ve özellikle Abdullah Fraşheri'nin burada geçici bir hükümet kurduğu düşünülecek olursa II. Abdülhamit 'in endişelerinin nedenleri daha iyi anlaşılacaktır.⁴⁰¹

Arnavutluk Arşivleri'nde karşımıza çıkan belgelerden anlaşıldığı üzere Bektaşîler Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı olan harekete aktif bir şekilde katılmışlardı. Aynı zamanda Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya gönderdiği 4 Temmuz 1896 tarihli yazısında, Elbasan Şehrinde dervişlerin Sultan II. Abdülhamit iktidarına karşı yoğun bir propaganda çalışması yaptıklarından bahsetmiştir. Dervişlerin isteği ülkede silahlı bir ayaklanmanın gelişimini hızlandırmaktı. Elbasan halkına üç gün içinde “*elde silah ile hazır olun*” çağrısında bulunmuşlardı.⁴⁰²

Kendisi de bir Bektaşî olan Naim Fraşeri'nin eserlerinden büyük ölçüde etkilenecek Arnavut milliyetçi hareketi içinde yer alan Arnavutlar'a Jön Türkler'in liberal fikirleri oldukça uygun gelmiştir.

Naim Fraşeri'nin Bektaşî olarak yazdığı “Fletere e Bektashinjeve (Bektaşîlerin Defteri)” adlı kitabı Arnavut Bektaşîlerinin programı haline gelmiştir. On altı sayfalık bu broşür 1896'da Bükreş'te yayınlanmıştır.⁴⁰³ Fraşeri bu eserinde milliyet ve Arnavutluk kavramlarını ön plana çıkarmıştır⁴⁰⁴; “*Gece gündüz, baba diye bildiğiniz ve ant içtiğiniz halkınız için gayret etmeli, mahalli idarecilerle birlikte bütün iyi niyetlerinizle, Arnavutluk ve Arnavutların kurtuluşu, halkın ve vatanınızın bilgisi ve medeniyeti, lisanınız, refah ve ilerlemeniz için çalışmalısınız*”.⁴⁰⁵ Naim Fraşeri'nin ilginç bir yönünü de Peter Bartl şu şekilde açıklamaktadır: “*Naim Fraşeri, Arnavut Bektaşîlerini, Anadolu'daki ana tekke olan Pir Evine bağlılıktan ayırmak istemiştir.*” Bartl, Naim Fraşeri, Arnavutça'yı Bektaşîlere ibadet dili olarak benimsetmek istemiş, Arnavutça'yı, yabancı kelimelerden temizlemeye uğraşmıştır.⁴⁰⁶ Natalie Clayer de, Naim Fraşeri'nin Müslüman ayırımı olmaksızın Arnavut bütünlüğü fikrini aşılamaaya çalıştığını belirtmektedir.⁴⁰⁷

“*1906 yılında kurulan ilk Arnavut çete Hüseyin Baba'nın gayretleriyle Jön Türklerin liderlerinden Niyazi Bey'le birlikte hareket etmeye başlamış, bir yandan Arnavutluk'un bağımsızlığı için propaganda yaparken öte yandan alfabe ve kitap dağıtımı gibi hizmetler görmüştü*”.⁴⁰⁸

⁴⁰¹ Ramsuar, 1982: 131.

⁴⁰² AQSH, Fondi. 19, D. 32/2.

⁴⁰³ Clayer, 1994: 58-61.

⁴⁰⁴ Çelik, 2004: 61.

⁴⁰⁵ Bartl, 1998:188; Çelik, 2004: 61.

⁴⁰⁶ Bartl, 1998: 61.

⁴⁰⁷ Clayer, “1994: 60; Çelik, 2004: 61.

⁴⁰⁸ Maden, 2013: 165-68; Clayer, 1994: 60.

Çerçiz Topulli ve Mihal Grameno'nun çetelerini, Güney Arnavutluk'taki Jön Türk ihtilalinin lideri Niyazi Beyle birleşmeye yönlendiren de bir Bektaşî lideridir.⁴⁰⁹ Buradaki amaç Arnavutluk'un bağımsızlığını (veya özerklik) kazanabilmesi için Jön Türklerle işbirliği yaparak II. Abdülhamit'i devirmek ve Meşrutiyetin ilanını sağlamaktır. Fakat daha sonra görüleceği gibi bu işbirliği uzun sürmemiş, Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Arnavut ulusçuları ile Jön Türklerin yolları ayrılacak ve birbirleri ile mücadele dönemi başlamıştır.⁴¹⁰

*“Toska Arnavutları arasında büyük etkiye sahip olan Melcan Bektaşî Tekkesi babalarından Şeyh Hüseyin ise Jön Türk Cemiyetinin amacını kutsal kabul ettiğini ve müritlerine gerekirse bu uğurda kan akıtmalarını söylemiş, bağımsız Arnavutluk düşüncesini benimseyen Çerçis'i koruması altına almıştı.”*⁴¹¹

Arnavut Bektaşîlerin Jön hareketine destek verdikleri görülmektedir. Niyazi Bey enerjisini “Tosk Arnavutları Komitesi reisi” olarak vasf edilen Çerçiz Topulli'yi kendi safına katmak için harcıyordu. Görice bölgesindeki Melmepan Bektaşî tekkesinin lideri ve Toskalık'ın önde gelen saygın şahıslarından biri olan Baba Hüseyin, meşrutiyeti tesis etmede İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yardımcı olmak için Çerçiz Topulli'ye ve diğer Arnavut çete liderlerine nüfuz ediyordu. Bu Bektaşî şeyhi aynı zamanda kendi müridlerinin desteğini de vaadediyordu. Bektaşîlik , kendi örgütlenmeleri ve toplumdaki konumları üzerinden Devrim için destek seferberliğinde de rol oynuyordu.⁴¹²

İttihatçı örgütlenmenin masonlarla işbirliğinin Arnavut aydınları arasında da görülüp görülmediği tam olarak aydınlığa kavuşturulmamıştır. Bu meseleye ilişkin olarak Ramsaur, İttihat ve Terakki'nin hiçbir derviş tarikatı ile anlaşma içinde olmadığını, ancak onlardan yararlanmaya hazır olduğunu dile getirmektedir.⁴¹³ Bazı Jön Türklerin hem Bektaşî hem de mason olduklarını, bunlar arasında Talat Paşa, Rıza Tevfik ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin bulunduğunu belirtmektedir. Melamilerin de Masonlarla ilişkisi olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁴

Jöntürkler üzerinde en ciddi araştırmayı yapan Şükrü Hanioglu'nun bulguları masonların II. Abdülhamit'e karşı eylemlerinin bireysel düzeyde kaldığını, A. Şefkati'nin 1895'e kadarki çabalarında masonluk temasına hiç rastlanmadığını ortaya koyuyor.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Clayer, 1994: 60.

⁴¹⁰ Çelik, 2004: 63.

⁴¹¹ Maden “2013: 167-168.

⁴¹² Gawrych, 2021: 192.

⁴¹³ Ramsuar, 2011:129-133

⁴¹⁴ Ramsuar, 2011: 129-133; Çelik, 2004: 63-85.

⁴¹⁵ Bkz Hanioglu, 1989.

Yukarıdan bahsettiğimiz gibi “İttihadı Osmanî Cemiyeti’nin kurucusu İbrahim Temo’nun bu olaydan bir yıl önce İtalya’da masonlarla ilişkide bulunduğu hakkındaki iddiayı⁴¹⁶ da Hanioglu fazla önemsiyor. Ve, masonların 1902 tarihine kadar açık biçimde ayrı bir siyasi komite şeklinde politik faaliyetlerini sürdürmelerini -eğer varsa- bu ilişkinin önemsizliğini kanıtladığını ileri sürmektedir.⁴¹⁷

Orhan Koloğlu, II. Abdülhamit saltanatının ikinci yarısına girildiğinde Sultanla mason locaları arasında bir barış dengesi kurulmuştu. Genelde masonlar politikaya karışmıyor, bunun karşılığında sultandan hoşgörü, hatta destek alıyorlardı. Masonların içinden çok sınırlı küçük grupların eylem çabaları olmuş, ama kendilerinin de itiraf ettikleri gibi hep sonuçsuz ve etkisiz kalmıştır.⁴¹⁸ Koloğlu, Jön Türklerin de masonluğa pek istekli olmadıklarını, Selanik’teki İttihatçı olayından önce pek az sayıdaki Jön Türk’ün localara girmesinden bahsediyor.⁴¹⁹

Musa Kazım Efendi’nin mason olup olmadığını meselesine gelince tartışmalıdır. Kendisine yöneltilen iddiaları cevaplamak zorunluğunu hisseden Musa Kâzım 28 Kasım 1911 tarihli Tanin’de bir beyanname yayınladı. Bu metin iki gün sonra çıkan *Sıratı Müstakim*’de de yer aldı. İçinde doğrudan masonluktan hiç bahsedilmeyen metin bir ahlâk dersi niteliğindeydi.⁴²⁰ Beyanatta Musa Kâzım, masonlukla ilgisini reddediyor. Hem de şiddetle...⁴²¹

Ondan bahseden hemen herkes mason olduğunu söylüyor. Mason araştırmacılardan biri, Resne mahlifinde 4 numara ile kayıtlı olduğunu, 24 Mart 1910’da 30. dereceyi ibraz ettiğini; bir diğeri, Refet (Paşa) ile birlikte Meşrutiyet locasında tekris edildiğini kaydediyor. Ona İslâmcı düşünürler arasında önemli bir yer veren İsmail Kara sadece reddiyesinden bahseder, konuyu hiç değmez.⁴²²

Bernard Lewis köktenci (fundamentalist) hatta fanatik Panislâmcılar arasında sayar.⁴²³ Buna karşılık Danişmend, 1916’da tekrar şeyhülislâmlığının bahis konusu olduğunda padişaha masonluğu dolayısıyla reddini isteyen çok başvuru geldiğinden bahsediyor. Dolayısıyla Mason olup olmadığı elimizde sağlam bilgi yok.⁴²⁴

⁴¹⁶ Ramsaur, 2011: 31.

⁴¹⁷ Hanioglu, 1989; Koloğlu, 2005.

⁴¹⁸ Koloğlu, 2005: 33

⁴¹⁹ Koloğlu, 2005: 33

⁴²⁰ Koloğlu, 2005: 279.

⁴²¹ Koloğlu, 2005: 280.

⁴²² Koloğlu, 2005: 280.

⁴²³ Bkz. Lewis, 1998.

⁴²⁴ Koloğlu, 2005: 280-281.

Arnavutlar'ın Jön Türk hareketi içinde yer almalarındaki Bektaşilik faktörü Stavro Skendi'ye göre, bütün Bektaşilerde olduğu gibi Arnavut Bektaşilerinde de Halife'ye değil imamlik kurumuna bağlı olunması nedeniyle, II. Abdülhamit'in hilafetini tekrar canlandırmak istemesine karşı doğan bir tepki şeklinde olduğunu iddia etmektedir. Bunun yanı sıra Skendi'ye göre Talat Paşa, Ahmet Rıza Bey ve Rıza Tevfik gibi Jön Türk liderlerinin de birer Bektaşî olmasının Arnavutlar'ı bu hareketin içine çeken etkenlerden biri olması olasılığı yüksektir.⁴²⁵

Bazı Arnavut aydınlarının hem Bektaşî hem de Mason olduğu bilinmektedir. N. Nafiz Tepedelenlioğlu, Arnavut ihtilalcilerinin hepsinin mason olduğunu ve İtalyan Mason Locasına bağlı olduklarını ileri sürmektedir.⁴²⁶ Ayrıca Arnavut ulusçu hareketlerine büyük destek veren ve İtalya'da oldukça saygın bir aile olan Garibaldilerin İtalya Mason Localığı üzerinde etkili olduğu düşünüldüğünde, masonluğun da Arnavut ulusçu hareketi içinde bir etkisinin olduğu kabul edilmelidir. Üstelik Nikola İvanaj gibi bazı Arnavut aydınları ve ihtilalcilerinin bu Mason locası ile bağlantısı bulunuyordu. İtalyan locası Arnavut ulusçu hareketine destek vermek konusunda başlangıçta kararsız kalmış, daha sonra ise İtalyan çıkarları nedeni ile Arnavutluk için herhangi bir girişimden kaçınmak zorunda kalmıştır.⁴²⁷

Constantine A. Chekrezi'ye göre “1912’de Arnavutluk bağımsız bir devlet olarak kurulduğunda Bektaşiler, Müslüman nüfusun büyük bir bölümünü meydana getiriyorlardı. Bektaşiler dinin sıkı kurallarına karşı kuşkucu ve liberallerdi”.⁴²⁸

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde karşımıza çıkan belgelerden anlaşıldığı üzere bazı Arnavut çeteleri de Arnavutluk'un özerkliği ve bağımsızlığı için mücadele etmekteydi.⁴²⁹ Bunun yanı sıra Bektaşiler 1909-1912 yılları arasında da Arnavutluk'ta çıkan isyanlarda çok önemli rol oynadılar.⁴³⁰ Ayrıca 1912 Arnavut genel isyanı adıyla adlandırılan Arnavut Bektaşileri Korfu'dan Güney Arnavutluk'a silah ve diğer savaş malzemesi soktuğuna dair vesikalar mevcuttur.⁴³¹ Jön Türk Hareketi'nde Bektaşî Arnavutların tutumu II. Meşrutiyet'ten önce ve sonra farklı şekillerde olmuştur. II. Meşrutiyet'ten önce özellikle Sultan II. Abdülhamit Devrinde Arnavut Bektaşileri Jön Türklerle işbirliği içindeydiler. Bektaşilerin İttihatçıları desteklemesinin en önemli sebebi Arnavut Bektaşilerinin özerklik hakları

⁴²⁵ Skendi, 2000: 309, 310.

⁴²⁶ Çelik, 2004: 64.

⁴²⁷ Çelik, 2004: 63-64.

⁴²⁸ Chekrezi, 1919: 204.

⁴²⁹ BOA, TFR.I.MKM, D. 20 G. 1941.

⁴³⁰ BOA. DH.SYS. D. 82. G. 03.

⁴³¹ BOA. DH.SYS. D. 82. G. 03.

beklentileri olmuştur. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra Arnavut Bektaşilerin beklentileri yerine getirilmediği için İttihatçılara karşı mücadele yolu seçmişlerdir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu bölümde Jön Türk Hareketi'nde Arnavut kökenli subaylarının rolünden bahsedilmesi gereği duyulmuştur.

1.2.10. Jön Türk Hareketi'nde Arnavut Kökenli Subayların Rolü

Bilindiği üzere Arnavutlar Osmanlı idaresi ve ordusunda önemli görevler üstlenmiştir. Osmanlı Devleti Balkan coğrafyasında Arnavutların gücünü bildiği için onları kendine bağlı tutmaya çalışmıştı. Bunun yanı sıra Yunan, Sırp ve Karadağlılar'ın Arnavutlar'ın topraklarına yönelik iddiaları varken bu bağlantı daha da güçlenmiştir. Osmanlı Devleti Rumeli'deki bahse konu iddialara karşı Arnavutların İmparatorluk için güçlü bir payanda olmasını devam ettirmeye çalıştı. Konuyla ilgili resmî bir kayıt “Yunanistan'daki ihtilal belirtilerinden tedbir olarak sergerdelerden beşbin Arnavut askerinin hazır tutulmasına” gerek duyulmuştur.⁴³²

Arnavutluk'taki iki Arnavut grubundan bahsedebiliriz. İlk grup hükümetle işbirliği yapmayı kabul ederken, ikinci grup itaatsiz bir isyancı gruptur. Bu isyancı grup, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhalif güçlerini sömürdü ve kendi çıkarları için kullandı. Bu nedenle hükümet, bahsi geçen ilk Arnavut grubunu dış tehlikelere karşı mücadelede desteklemiş ve onlara her türlü yardımı göstermiştir.⁴³³

Tarihte benzeri bir durumu Halil İnalcık şöyle ifade etmiştir: “*Bakınız II. Meşrutiyet'i kim yaptı? Ordu yaptı. Kanun-i Esasi'yi kim getirdi? Ordu getirdi. Anadolu'da Kuvay-ı Milliye teşkilatını kim kurdu? Yunanlıları kim döktü denize? Bütün bunları yapan ordunun subaylarıdır.*”⁴³⁴ Profesör Halil İnalcık'ın ifadelerinden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı ve aynı zamanda Cumhuriyet döneminde Devlet teşkilatında ordu ve onun subaylarının rolü daima çok güçlü olmuştur.

Bu meseleye ilişkin olarak Hüseyin Cahit Bey Tanin Gazetesi'nde yayınladığı “Askerler ve Cemiyet” yazısında ordunun önemini vurgulamıştır. Fakat orduyu Kanuni Esasinin koruyucusu olarak görmüştür. Ancak Hüseyin Cahit Bey, Hürriyetin ilanından sonra ordu siyasete fazla müdahalenin girdiği için yanlış olduğunu ileri sürmektedir.⁴³⁵

Jön Türk Hareketi'ne iştirak eden asker ve sivil kadroların çoğunluğunun Rumeli özellikle Arnavut kökenli olması veya Rumeli'de uzun yıllardır görev yapmaları bir hayli mühimdir. Sultan II. Abdülhamit Osmanlı ordusunun Alman modelinde yapılanması ve

⁴³² BOA. A. MKT.UM. D. 489. G. 52.

⁴³³ BOA. Y.E.E. D. 79 G. 2.

⁴³⁴ İnalcık, 2015: 110.

⁴³⁵ Tanin, 13 Teşrin-i evvel 1325/26 Ekim 1909.

modernlestirilmesi amaciyla Alman subaylarin orduda görevlendirdigi gibi Türk subaylarının da Alman askeri birlik ve kitalarında, sınıflarına göre staj ve eğitim almaları için bir gurup subayın Almanya’ya gönderilmesine ve buralarda yetistirilmelerinin önemine inanmisti.⁴³⁶

Ancak Sultan II. Abdülhamit ’in Batı standartlarında eğitim görmek için Avrupa’ya gönderdiği öğrenciler, ülkelerine döndüklerinde “mutlak-monarşi” rejimine karşı tavır almışlardı. Rejim karşıtı faaliyetler özellikle askeri mekteplerde fazla görülmekte idi. Muhalefet, askeri mekteplerde kendini daha fazla hissettiriyordu. Fakat bunun çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle Sultan II. Abdülhamit, eğitimin modernizasyonu vesilesiyle yabancıların orduya el atmalarına seyirci kalmıştı.⁴³⁷

Nitekim Goltz Paşa⁴³⁸ gibi Almanlar ister istemez Avrupaî fikirleri orduya dahil etmişti. Asker ve bürokrat yetiştiren mekteplerin öğrencileri genellikle Namık Kemal, Şinasî ve Ziya Paşa gibi şair ve fikir adamlarının yazılarını okuyarak büyümüşlerdi. Bunların ortak bir yönleri vardı, o da milliyetçilik fikirleri etrafında toplanmış olmaları idi.⁴³⁹

Jön Türk Hareketi XX. yüzyılın başlarında da gelişmeyi sürdürdü ve çoğunluğu mekteplilerden oluşan birçok subay harekete katıldı. Özellikle 1902-1906 arasında, yıllardır kendini gösteren disiplin suçları ve asker kaçaklarının sayısı büyük ölçüde artmıştı. Siyasal çevreden uzak tutulan mektepli genç subaylar örgütlenerek gizliden gizliye iktidarı ele geçirme planları yapmaya başladılar. Böylece devrimci, askeri cemiyetlerin de katılmasıyla Jön Türk Hareketi gittikçe radikalleşti.⁴⁴⁰

Subayların politik alana müdahalesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin sivil çevresine destek vermeleriyle başladı. Ardından, ordu 1908 “Jön Türk Devrimi” sırasında belirleyici adımı attı. Bundan böyle Jön Türkler askeri aygıtı modernleştirmek ve yeni bir soluk vermek için bir dizi askeri reforma giriştiler. Hükümet darbeleriyle askeri tepkiler birbirini izledi ve ordunun farklı kesimleri güç gösterilerinde karşı karşıya geldiler. Ordu kamusal alanlarda egemenlik iddiasında bulunurken, savaş ortamı da ordunun gücünü iyice artırdı.⁴⁴¹

Mektepli subaylar kendilerini imparatorluğun yeni seçkinleri olarak görüyor ve onun bütünlük ve bekası için harekete geçme mecburiyeti hissediyorlardı. Cephele aktif olarak savaştıkları için, imparatorluğun dağılma ve küçülme sürecinin içinde yaşıyorlardı. Balkanlar’ın elde kalan vilayetlerinin de kaybedileceği korkusunun hadiselerle bakış açılarında

⁴³⁶ Tunç, 2022:392.

⁴³⁷ Türkmen, 1993: 16.

⁴³⁸ II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunun Islahı Girişimler ve Goltz Paşa (1885-1909) ile ilgili Bkz. Tunç, 2022: 383-398.

⁴³⁹ Türkmen, 1993: 16.

⁴⁴⁰ Ünsaldı, 2008: 30.

⁴⁴¹ Moreau, 2010: 171.

önemli bir yeri vardı. *Büyük Güçlerin* Hristiyan halkların menfaatine yaptıkları müdahaleler ve ülke içindeki faaliyetlerin de bilincindeydiler. Yabancı diplomat ve askerlerle misyonerlere karşı büyük bir düşmanlık besleniyordu. Devletin belirgin bir ideolojisinin bulunmaması ve Müslüman halkta da modern vatanseverliğin eksikliği, subayları karamsarlığa itmekteydi.⁴⁴²

Mektepli subayların çoğu için, Osmanlıcılığın Sultan II. Abdülhamit ile özdeşleşen resmi veya “Yeni Osmanlılar” tarafından vazedilen gayriresmi biçiminin herhangi bir çekiciliği bulunmamaktaydı. Benzer şekilde *İslamcılık* ideolojisi de Arnavut isyanları ve bazı Arnavut birliklerinin isyancılar ve haydutlarla mücadele etmeyi reddetmesiyle ciddi ölçüde taraftar kaybetmişti. Bilindiği üzere Jön Türk Devrimi Makedonya’da başladı. 1907 yılının sonunda ve 1908 yılının başında Avrupa’nın Makedonya üzerindeki baskıları şiddetlendi. Söz konusu dönemde İTC Makedonya’daki ordulara ve ayrıca yeni mezun subaylar arasına sızmaya başladı. İçlerinden çoğu, kış boyunca tutuklandı, ama kanıt yokluğundan serbest bırakıldılar.⁴⁴³

Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa (1895-1908) anılarında şunu vurgular: “*Sultan II. Abdülhamit ’in meşrutiyetin yeniden yürürlüğe sokulması ve Meclis-i Mebusan ’ın toplanması çağrısı yapmasına neden olan en büyük, en önemli ve en güçlü etmenin, ordu olduğu hiç tereddütsüz söylenebilir.*⁴⁴⁴ *Temmuz devrimi büyük çapta ordunun işidir, esas olarak da birinci Ordudaki... arkadaşlarının da desteğiyle üçüncü Ordu ’nun*”.

Makedonya bölgesindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden kaynaklanan muhalefet son derece etkili ve belirleyici bir biçimde örgütleniyordu. Makedonya'daki bu cemiyetin ağırlık merkezini ise "Kâbe-i Hürriyet" (Hürriyetin Kâbesi sayılan) yani Selanik şehri oluşturmuyordu.⁴⁴⁵

Naim Turfan’ın yazdığı gibi Anadolu ve Rumeli’deki neredeyse kıtlık koşulları, iktisadi krizi ciddi bir şekilde derinleştirmekteydi. Ekmek, un ve diğer önemli malların fiyatlarındaki sürekli artış, vergilerin toplanmasında ve maaşların ödenmesindeki ertelemeler, terfilerin askıya alınmasıyla da birleşince, en önemli kesimlerde ordu ve bürokrasi patlamaya hazır bir hoşnutsuzluk ve tatminsizlik yarattı. Daha az kişisel bir düzlemde, sultan ve karşıtları ortak bir siyasal bela karşısındaydılar: “*Sevgili Makedonya eyaletinin, belki de tüm Rumeli’nin, Reval’de fırsatçı bir yakınlaşma peşinde olan Britanya’yla Rusya’nın üzerinde ısrarla durdukları çözüm ona reformlar sonucunda yitirilmesi; sivil olsun asker kökenli olsun, devrimci örgütler, yerel Hristiyanlar ve haydutlukları lehine Avrupalıların pek de*

⁴⁴² Uyar ve Erickson, 2017: 435.

⁴⁴³ Moreau, 2010: 171-172.

⁴⁴⁴ Tahsin Paşa, 1931: 259-262-271.

⁴⁴⁵ Türkmen, 1993: 16.

saklamadıkları taraflılıklarından çok çeken, endişeli ve kızgın Müslüman Rumeli halkı tarafından da desteklenen mevcut eylem planlarını hızlandırmaya koyuldular”. Özellikle, Sultanin siyasi olarak iç yetersizliği ve dış eylemsizliği olarak algılanan bir atmosfere imparatorluğun yuvarlanması karşısında askerlerin hareketsiz kalmama yolundaki tavırları, huzursuzluklarının III. Ordu’ya yayılmasıyla 1908 yılının ilk yarısında iyice açığa çıkmıştı. O sıralar tüm Rumeli’ye yayılmış olan III. Ordu, imparatorluğun kuşkusuz kısmen, Batılı güçlerin toplanmış olan reform komisyonlarını ve diğer temsilcilerini etkilemek üzere Erkân-ı Harbiye Mektebi mezunlarının kaymak tabakasını barındıran, en iyi donanımlı birliğiydi.⁴⁴⁶

Subayların duyduğu hüsrânın artması ve yeniden örgütlenen Makedonya jandarmasındaki yabancı subaylara halkın kızgınlığı, II. Ordu’ya da bulaşan bir dizi isyana neden oldu. Başarılı olan asiler, Sultana sadakatlerini yitirdiklerini kendilerine güvenle telkin ettiler ve Jön Türkler tarafından ikna edilmeye açık bir hale geldiler. Tetikleyici olay 1908 Temmuzunda gerçekleşti.⁴⁴⁷

Jön Türk Hareketi’nin Arnavutluk’taki Arnavutlar arasında yayılmasında bir başka önemli kaynak olan Arnavut ordu subaylarının bu konudaki rolleri büyüktür. Jön Türk Hareketi’nin içerdeki en önemli yayılma kaynaklarından birisi olan Makedonya ordu mensupları arasında yer alan Arnavut asıllı subaylardan Resneli Niyazi ile Ohrili Eyüp Sabri Bey, hareketin Resne ve Ohri civarındaki gelişiminde büyük rol oynayanlardandır. Arnavut subayların da yardımları ile bu hareket Arnavutlar arasında hızla yayılmıştır.⁴⁴⁸

Niyazi Bey ve Redif Tabur Kumandanı Eyüp Bey’in Jön Türk Hareketi’nde rolü bu nokta üzerinde biraz durmamız gerekmektedir: 1908 yılının Temmuz ayı, Cemiyet’in ihtilalci yönünün en fazla hissedildiği ve Meşrutiyet’in ilanına giden sürecin hızlandığı bir dönem olmuştur. İbrahim Temo, II. Abdülhamit’in 1876 Anayasayı yeniden yürürlüğe sokmak zorunda kalmasını sağlayan etkili faaliyetlerin başında, Resneli Niyazi ve Ohrili Sabri Bey’in faaliyetlerinin geldiğinin önemine dikkat çekmiştir. Jön Türk faaliyetleri esnasında, her ne kadar Resneli Niyazi Bey ön planda görünse de özellikle nüfuzu ve sağladığı kaynaklar bakımından Ohrili Eyüp Sabri⁴⁴⁹ dikkat çekici bir figür olmuştur.⁴⁵⁰

Bulgar çetelerinin Müslümanlara karşı saldırılarının arttığı, buna karşın İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne ilginin yükseldiği bu dönemde, Ohri’ye gelen Eyüp Sabri Bey’i Nufel

⁴⁴⁶ Turfan, 2005: 96.

⁴⁴⁷ Turfan, 2005: 96.

⁴⁴⁸ Bozbora, 1997: 268, 269.

⁴⁴⁹ 1878’de Manastır’da doğmuş olan ve annesi Ohrili olan Eyüp Sabri (Akgöl) 1878’de askerlik görevinin büyük kısmını, Rumeli’de Resneli Niyazi Bey gibi Bulgar ve Sırp komitacıları ile çarpışarak geçirmiştir. Gümüşsoy, 2008: 57; Sosyal, 2018: 536.

⁴⁵⁰ Sosyal, 2018: 536.

Ağa, Halil Efendi ve Lütfü Efendi gibi isimler karşıladılar. Kendisini Dalyan mesiresinde misafir etmişler ve burada bazı konularda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Ahval-i umumi hakkında epeyce konuşmalarına rağmen, Eyüp Bey'in Ohri'deki İTC mensuplarıyla samimiyeti ancak Enver Bey'in 1907 yılının Ekiminde Ohri'ye gelişi sırasında olgunlaşmıştır.⁴⁵¹ Enver'in kendi isteğiyle 14 Ekim 1907 tarihinde çete takibi için görevli tayin edilmiştir. Böylelikle Bulgar sınırından başlayarak eşkiya ile mücadeleye koyulmuştur.⁴⁵²

Enver ve Eyüp Beyler Cemiyetin üyesi sayısını arttırmaya karar verdiler. Enver Bey'in Ohri'de bulunduğu süre içinde toplumun çeşitli kesimlerinden 40 kişiye yakın cemiyete dahil edilmiştir.⁴⁵³ Enver, Ohri'den ayrılmadan evvel aralarında Eyüp, Nufel ve Nimetullah Ağalar'ın olduğu bir kaza merkez heyeti de kurulmuştur. Bu heyetin sandık eminliği ve kâtipliğine de Eyüp Bey getirilmiştir.⁴⁵⁴

Ohri'de İttihat ve Terakki şubesinin kuruluşu bu şekilde gerçekleşirken, Resneli Niyazi Bey'in de bölgeye gelişi ile Eyüp Sabri Bey siyasal örgütlenme çalışmalarının ötesinde ihtilalci ve askerî yönleri ile ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Niyazi Bey'in Resneli olması ve bu bölge halkı tarafından sevildiğini düşünerek nüfuzunu kullanabileceği düşüncesiyle onu Bulgar çetelerini bastırmak için Resne Kumandanlığına tayin edilmesini sağlamıştır. Niyazi Bey, Resne'ye atanırken, aynı şekilde memleketinde sevilen bir şahıs olan Kolağası Eyüp Bey'in de Ohri'ye tayinini sağlamıştır. Niyazi Bey, ilk olarak Bulgar çetelerinin peşine düşerken Eyüp Bey, Ohri'deki teşkilatlanmaya daha fazla çaba sarf etmiş ve kısa bir müddet sonra Ohri'yi Manastır vilayeti içinde güvenli ve önemli bir bölge haline getirmiştir.⁴⁵⁵

Niyazi Bey, çetelerle mücadelede başarı elde ederken Reval Görüşmesi ertesinde, Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı isyan kararı alındığını belirten bir beyanname yayınlayarak 3 Temmuz 1908 tarihinde Ohri'ye yakın bir bölgede dağa çıkacaktır.⁴⁵⁶ Niyazi Bey'in hatıratında isyanın başladığı bu ilk günlerde, Eyüp Bey için sarf ettiği “*gösterdiği iki kabul ve hüürmeti hayatım boyunca unutmayacağım*” sözleri, Eyüp Bey'e duyduğu güveni göstermesi açısından çok mühimdir.⁴⁵⁷ Ohri'nin köylerinde çete üyeleri ile dolanan ve buradaki halkın büyük desteğini aldığını belirten Niyazi Bey hatıratında ayrıca Eyüp Bey için

⁴⁵¹ Sosyal, 2018: 536-537.

⁴⁵² Aydemir, 1972: 474-475.

⁴⁵³ Sosyal, 2018: 537.

⁴⁵⁴ Sosyal, 2018: 537.

⁴⁵⁵ Sosyal, 2018: 537-538.

⁴⁵⁶ Niyazi, 2017, 111-116.

⁴⁵⁷ Niyazi, 2017: 120-125.

*“Burada kolağası Eyüp bey gibi etrafın ve teşkilatımızın itimadını kazanmış bir dayanağımızın bulunması bize kafi geliyordu”*⁴⁵⁸ şeklinde ifade etmiştir.

Niyazi Bey, Eyüp Bey’e duyduğu bu güven ile önce İstarov’a; sonra karar değiştirerek Debre’ye doğru ilerlemeye başlamıştır. Niyazi Bey’in beraberindeki taraftarları ile dağa çıkmasını ilerleyen günlerde Arnavutluk’ta, Meşrutiyet’in ilanına giden süreci hızlandıracak gelişmeler yaşanmıştır.

II. Abdülhamit ve rejimine karşı başlayan askeri hareketlilik bütün yoğunluğuyla devam ederken Niyazi, Eyüp ve Enver Beyler tarafından idare edilen birliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik Saray tarafından Manastır’a gönderilen Şemsi Paşa, İTC’nin fedailerinden biri olan Atıf Bey tarafından vurulmuştur.⁴⁵⁹ Bu gelişmeler yaşanırken Bâbîâli, Müşir Osman Paşa’yı Manastır’da Cemiyet üyelerini ikna ve dağıtma konusunda görevlendirmiştir. Bâbîâli’nin bu hamlesinden haberdar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, tedbir alma yoluna gitmiştir. Manastır Heyeti Merkeziyesi, Eyüp Bey’e Manastır’a harekete hazır bir birliğin Ohri’de oluşturulmasını bildirmiştir. Bunun üzerine Eyüp Bey, İstarova taraflarına geçmiş olan Niyazi Bey’i müzakere için Ohri’ye davet etmiştir. Birlik hazırlanması konusunda Kaymakam Süleyman Kani İrtem, mevki kumandanı Miralay Hamid Bey, kaza naibi Ömer Lütfi Efendi, Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Asım Efendi ile Eyüp Bey’in dairesinde toplantılar yapılırken Ohri, Ustruga ve İstarova’dan toplanacak gönüllü askerlerle “Milliye Taburu” adlı kuvvetlerin kurulmasına karar verilmiştir. Birlikler hazır edildikten sonra Eyüp Bey tarafından, anayasanın tatbiki ve parlamentonun açılması isteğini içeren ve Mabeyne, Müfettiş-i Umumiliğe, Üçüncü Ordu Müşirine, Manastır’daki konsolosluklara gönderilecek telgraf ve mektuplar hazırlanmıştır.⁴⁶⁰ Askeri kuvvet hazırlanması faaliyetleri tamamlanma aşamasındayken Niyazi Bey Ohri’ye gelmiş ve Eyüp Bey ile görüşmelere başlamıştır. Eyüp ve Niyazi Bey, oluşturdukları iki bin kişilik kuvvet ile Manastır’a doğru hareket etmek için hazırlıklarını tamamlamıştır. Eyüp Bey, Ohri İkinci Sınıf Redif Kumandan Vekili sıfatıyla asker ve halkından teşkil ettiği “Ohri Millî Alayı” adı verilen kuvvetlerin başına geçmiş ve 20 Temmuz 1908’de askeri cephaneyi kendi kuvvetlerine dağıtmış ve Niyazi Bey’in birlikleri ile yola çıkmışlardır. Bir sonraki başlıkta devriminin başlama nedenleri ve gelişimi üzerine daha geniş bir şekilde değinilecektir.

⁴⁵⁸ Niyazi, 2017: 122-125.

⁴⁵⁹ Ahmad, 1999: 23; Kulçe, 1944b: 37-45; Kuran, 2000: 469.

⁴⁶⁰ Sosyal, 2018: 541.

1.3. Meşrutiyetin Yeniden İlanı (10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908)

1.3.1 Makedonya’da Olaylar

1908 yılının Mart ayında İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, çete faaliyetlerini ve maaşları aylarca geriden gelen Osmanlı askerlerinin gittikçe artan itaatsizliğini durdurmak için Makedonya’da özerk bir rejim kurulmasını önerdi. Bir önceki yıl sadece Makedonya’da çıkan olaylarda ölü sayısı 1353 olmuş ve Osmanlı askerleri yaklaşık 135 çete mensubunu etkisiz hale getirmişti. Çok geçmeden İngiliz ve Rus hükümdarları diğer meselelerin yanı sıra Makedonya’da gittikçe artan kaosu yatıştırmaya yardım edecek reformları müzakere etmek amacıyla 9-10 Haziran’da Reval’de görüşmeye karar verdiler. Planlanan bu toplantının haberleri, Yıldız Sarayı’ndan ziyade, hem İTC’nin hem de Arnavutları alarma geçirdi. Reval görüşmesi İTC’ni genel bir ayaklanmanın tarihini öne çekmeye sevk etti.⁴⁶¹

Öte yandan Jön Türk örgütlerinin Arnavutluk ve Makedonya’daki faaliyetlerinin genişlemesi, Jön Türklere ayaklanma başlatma fırsatı verdi.

Ahmet Rıza Bey kendi hatıratında, “*Cemiyetin çalışmalarıyla İnkılap yapıldı. Yeterli derecede propaganda yapıldı ve içerde özellikle Rümeli’deki epey taraftar olduğu anlaşılınca Enverle Niyazi’nin dağa çıkarak hürriyeti ilan etmeleri uygun olacağı düşünülmüş ve Paris’ten o yolda bir karar tebliğ edilmişti*”.⁴⁶²

Bunun yanı sıra Ahmet Rıza Bey “*Mısır’a gittiğini ifade ediyor ve burada Said Halim Paşa’nın yardımlarıyla 5000 frank toplandı. Bu para alındıktan sonra Nazım Efendi içeri gönderildi. Enver ve Niyazi Beylerin dağa çıkartıldığını*” ileri sürmektedir.⁴⁶³

Ernest Ramsaur’a göre, gerçekte ihtilalin başladığı tarihte harekete geçilmesi yönünde Selanik’ten kesinlikle emir gelmemişti. Ona göre aksine, isyan tamamen kendiliğinden gelişmiş ve haberi birlikten birliğe yayıldıkça da etki alanını genişletmiştir. Halihazırda bu dönemde Makedonya’da bazı Jön Türk subayları kendilerini Selanik’in kontrolü ve buyruğu altında görmemektedirler. İhtilal sırasında Selanik’in kuzeyinde bulunan Gevgeli’de jandarma karakolu komutanı olan Ömer Fevzi Mardin’in ifadesine göre, bu yöredeki bölge komitesi anayasanın ilanı hususunda kesinlikle kimseden etkilenmemiş ve kendi kararını kendisi vermiştir. Selanik’teki hareketlenmeler ise onlara sadece moral gücü aşılamıştır. Charles Roden Buxton, ihtilalden kısa bir süre sonra kaleme aldığı eserinde ihtilale iştirak

⁴⁶¹ Gawrych, 2021: 190-191. Ancak bazı araştırmacılara göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Reval Görüşmesi’ni amaçlarına ulaşma yolunda bir vesile-bahane olarak kullanmıştır. Bkz. Altınkaya, 2018: 167. Hatta Emin İsmail Altınkaya’ya göre, “*İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, amacına ulaşmak için kullandığı bir diğer vasıta ise Rumeli’de bulunan yabancı jandarma subayları ve Hüseyin Hilmi Paşa’nın yanında görev yapan yabancı ajan siviller ve müşavirler idi*”. Altınkaya, 2018: 167

⁴⁶² Ahmet Rıza Bey, 1988: 24.

⁴⁶³ Ahmet Rıza Bey, 1988: 19-20.

etmiş değişik gruplar arasındaki münasebeti şu şekilde tarif etmiştir: “Geniş bir alana yayılmış olan ve herbiri ayrı telden çalan birimler arasındaki işbirliği iyi niyetli ama aynı zamanda da şuursuz bir yardımlaşma” şeklindeydi.⁴⁶⁴

Bunun yanı sıra Feroz Ahmad “İttihat ve Terakki” kitabında “Niyazi’nin, kendisinden İTC’nin bir temsilcisi olarak değil, kısaca “200 adamı”nın lideri olarak söz etmesidir. Bu davranış, Cemiyet’in isyanın yönetimini henüz ele almadığı ve Niyazi’nin kendi inisiyatifıyla hareket ettiği anlamına gelebilir.” Cemiyet, bu dönemde bir şehir örgütü olmaktan ileri geçmiyor ve isyanı şehir içlerinde desteklemekle yetiniyordu”.⁴⁶⁵

Niyazi Bey’in dağa çıkmasından sonra, Debre, Struga, Elbasan ve Görice arasındaki bütün bölgelerde bulunan Arnavut müslümanlar kendilerine destek olmuşlardır. Niyazi Bey’in bizzat Arnavut olması, sağladığı başarıları açıklamaktadır.⁴⁶⁶

3 Temmuz’da, garnizondaki subayların cuma namazında olmalarından yararlanan Niyazi Bey ve adamları, gerekli silah, cephane ve parayı alarak dağa çıktılar. Dağa çıkanlar 200 kadar asker, bir o kadar da başıbozuk ve sivildi. Aralarında Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi ve Polis Müdürü Tahir Bey de bulunmaktaydı. Niyazi’nin yanına sivilleri de almasının nedeni, dağda vergi toplayacak ve adaleti yerine getirebilecek bir idare kurmayı düşünmüş olmasıydı; bu da Saray’a karşı giriştiği isyanı uzun süre devam ettirmeyi tasarladığını gösterir.⁴⁶⁷

Resneli Niyazi’nin başlattığı bu ayaklanma, Türk unsurların dışında Türk olmayanlar tarafından da yardım ve destek vermişlerdir.⁴⁶⁸ Arnavutlar’dan para ve silah yardımı da görmüştür.⁴⁶⁹

Jön Türklerin Temmuz ayaklanmasının ilk günlerinde ilan ettikleri yeni taleplerin Arnavutlar için de uygunluğu görülebilmektedir. Hareketin, “Arnavutluğun Özgürlüğü için” Komiteleri ile Jön Türkler arasında işbirliğine yol açtığı⁴⁷⁰ düşünülmektedir.

Bu arada uzun süredir Güney Arnavutluk’ta için mücadele veren Çerkiz Topulli ve Mihal Grameno’nun çeteleri, Jön Türk İhtilalini başlatan Niyazi Bey ile birleşmişlerdir.⁴⁷¹

Niyazi Bey’in adamları Pogradec’deki toplantıdan itibaren her türlü uzlaşma taraftarı şeklinde görünürler ve Arnavutların otonomi isteklerini kabul ederler.⁴⁷² Hatta Niyazi Bey,

⁴⁶⁴ Ramsaur, 2011: 177-178.

⁴⁶⁵ Ahmad, 1999: 21.

⁴⁶⁶ Bartl, 1998: 263.

⁴⁶⁷ Ahmad, 1999: 20.

⁴⁶⁸ Niyazi, 1975: 176.

⁴⁶⁹ Niyazi, 1975: 151-153.

⁴⁷⁰ AQSH, Fondi, 44, Dosya.4, s. 4-48.

⁴⁷¹ Çelik, 2004: 97.

⁴⁷² Bartl, 1998: 264.

Türk subayların kendisi gibi hareketten kaçınmalarına tepki göstererek, bir Arnavut olarak Arnavutluk için çalışacağını söylerler.⁴⁷³ Korça'daki Arnavut komitesi, Niyazi Bey'le bizzat görüşükten sonra müşterek çalışmaya karar verirler. Artık bütün Arnavut komitecilerin Jön Türklerle birleşmeleri istenmektedir.⁴⁷⁴ Jön Türkler de Arnavut taleplerini içeren beyannameler neşrettiler. Bu beyannamelerden birinin başlığı “Arnavutluk Merkezinden” idi.⁴⁷⁵ Beyanamenin muhtevası ise şöyledir: *“Kahraman Arnavutlar, içte ve dışta, her taraftan düşmanlarla kuşatılmış hemşehirlerim. Mutlu bir haber..Artık boyunduruk yıkılıyor. Zehirli bir yılan gibi, hayatımızı, memleketimizi ve ruhlarımızı zehirleyen despot rejimin boyunduruğu yıkılıyor. Şimdi, Müslümanlar ve Hristiyanlar, hem Rumeli’de hemde Anadolu’da birleşiyorlar. Halkımız adına bir meclis talep ediyorlar. Evlerimizi yakan, ocaklarımızı söndüren, çocuklarımızı kanlı gözyaşları akıtmaya zorlayan geçmişteki tiranlık rejimine bir son vermek için, Kanun-i Esasi talep ediyoruz”*.⁴⁷⁶ Selanik’te Arnavut komitenin başkanı olan Mithat Fraşeri de destek olmak için Arnavut halkına beyannameler neşreder. Kendisi de merkezi Selanik’te bulunan Jön Türklerle samimi ilişkiler içerisindeydi.⁴⁷⁷

Enver ve Niyazi Beylerin ölüsünü veya dirisini getirmek konusunda emir almış olan Arnavut asıllı Şemsi Paşa o dönemde Mitrovice’de 18. Tümen komutanı olarak bulunmaktaydı. Ancak Şemsi Paşa, 7 Temmuz 1908’de İttihat ve Terakki Manastır Komitesi’nin kararıyla Manastır’a varır varmaz öldürüldü.⁴⁷⁸ Suikastını, Makedonya’daki III. Ordusuna mensup olan Atıf Bey tarafından gerçekleştirildi. İbrahim Temo ona “Devrim Kahramanı” diyordu. İbrahim Temo’nun hatıratında yazdığı gibi, Şemsi Paşa’nın Manastır’daki postaneden çıkarken vurduğu tabanca atışları, mutlakiyetçiliği sarsmış ve savaşın başladığını haber vermiştir.⁴⁷⁹

Erol Şadi Erdinç’e göre de, Şemsi Paşa’nın öldürülmesi Sultan II. Abdülhamit üzerinde büyük bir tesir uyandırmıştır. Bu durumu Selanik ve civarının ordu müfettişi olan Hüseyin Hilmi Paşa’ya sormuştur: “Kimdir bu İttihatçılar?” Hüseyin Hilmi Paşa’nın cevabı çok ilginç: “Kulunuzdan gayrısı İttihatçıdır.”⁴⁸⁰

Şemsi Paşa’nın öldürülmesini, Şemsi Paşa’nın yerine Manastıra gönderilen mareşal Osman Paşa’nın İttihat ve Terakki Manastır Komitesi kararıyla kaçırılması izledi.⁴⁸¹ Bu adam

⁴⁷³ Çelik, 2004: 97.

⁴⁷⁴ Bartl, 1998: 264.

⁴⁷⁵ Çelik, 2004: s. 97; Bartl, 1998: 264.

⁴⁷⁶ Bartl, 1998: 265.

⁴⁷⁷ Bartl, 1998: 265.

⁴⁷⁸ Lewis, 1991: 206.

⁴⁷⁹ Bkz. Temo, 2013; Rakib, 2007.

⁴⁸⁰ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 53.

⁴⁸¹ BOA. Y. EE. D. 71. G. 53.

kaçırma, onu ormana götüren Nijazi ve Sabri Bey'in müfrezeleri tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁸²

Peter Bartl, “Çok yerde Arnavutların ihtilalci komiteleri ile Jön Türkler arasında yakın bağlar kurulmuştur. Dibra Arnavut komitesi 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşir. Ergiri'deki Jön Türk komite üyeleri aynı zamanda yerel Arnavut komiteleri azalarıydılar. Üsküp'teki Jön Türk komitesi de büyük çapta mahalli Arnavut komite üyelerinden meydana gelmişti”⁴⁸³. Bunun yanı sıra Yakova İTC üyeleri aynı zamanda Arnavut komitesi üyeleri idi. Selanik'teki Arnavut komitesi üyesi olan Mithat Fraşeri, İttihat ve Terakki hareketi ile Arnavutlar'ın Selanik'te birleşmesinde büyük rol oynamıştır. Cemiyetin Tiran'daki şubesi birkaç Türk dışında tamamen Arnavutlar'dan meydana gelmektedir.⁴⁸⁴

Resimli Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi adlı eserinde şöyle yazmaktadır; Arnavut İhtilâl komitelerinin toptan İttihat ve Terakkî'ye kabulleri Merkez-i Umumîsine kabul edilmişti. Böylece, Sultan II. Abdülhamit'in çok güvendiği ve kısmen şahsî muhafızları arasında bulundurduğu bu unsur elde edilmişti. Bu komitelerin asıl maksadı ise, Arnavutluk diye andıkları geniş bir bölgede, yani dönemin İdarî teşkilâtına göre İşkodra merkez olmak üzere, Draç, İpek, Pizren, Piriştine, Debre, Elbasan, Berat gibi sancaklarını içine alan bölgede otonom ve imtiyazlı bir idare kurmak ve nihayet Arnavutluk'u bağımsız bir devlet halinde Osmalı Devleti'nden ayırmaktı.⁴⁸⁵ Bu komiteleri cemiyete kabul etmek ise, onların hukukî durumlarını da kabul etmek ve hattâ az çok gayelerini meşru saymaktı. İttihat ve Terakki cemiyetinin bu tutumu Arnavut komitelerinin amaçlarıyla uyuşmuyordu. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki'nin bu kararı daha sonraki süreçte fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Gazmend Shpuza, “İttihat ve Terakki Cemiyetiyle birleşen Arnavut ulusal komitelerinin amacı, Arnavutluk olarak adlandırılan bir bölgede özerk bir yönetimin kurulmasıydı. Bu yönetimle birlikte İmparatorluktan ayrılacak ve müstakil devlette bütün Arnavut Vilayetleri yer alacaktı”⁴⁸⁶ şeklinde ifade etmektedir. Avusturya Dışişleri Bakanı Ehrental, Jön Türk Devrimi'nin esas gücünü Arnavutların oluşturduğu ve onun Arnavutlar

⁴⁸² BOA. Y. EE. D. 71. G. 53.

⁴⁸³ Çelik, 2004: 96; Bartl, 1998: .263.

⁴⁸⁴ Bozbora, 1997: 268-269.

⁴⁸⁵ Resmili Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi, 1963: 3409-3410.

⁴⁸⁶ Shpuza, 1999: 465.

sayesinde genişlediği fikrindeydi.⁴⁸⁷ Bununla beraber siyasetçi Aubrey Herbert de, Arnavutların Jön Türk Devrimi'nde büyük katkı sahibi olduğunu ileri sürmüştü.⁴⁸⁸

1.3.2. Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet

Firzovik Toplantısı Jön Türk hareketinin en can alıcı noktası olmuştur. Hiç şüphesiz ki Jön Türklere en büyük sivil desteği Firzovik'teki Arnavut toplantısından gelmiştir.⁴⁸⁹ Sultan II. Abdülhamit 'in de Jön Türk heyetinin taleplerini yerine getirmesi gerektiğine inandığı en etkileyici ve önemli olay, 30 bin Arnavut'un Firzovik'te toplanması olmuştur.

Temmuz ayının ortasında, Niyazi ve Enver'in isyan bayrağı çekmesinden bile önce, Habsburg ve Romanov imparatorları arasında yapılacağı ilan edilen Reval toplantısı, Kosova'nın her yerinde “Avusturya ordusunun vilayeti işgal etmek için yola çıktığına” dair söylentilere neden oldu. 1878'den itibaren Kosovalı Arnavutlar teyakkuz hâlindeydi ve topraklarının müdafaası noktasında örgütlenmek için bir toplantı çağrısı yapmışlardı. 5 Temmuz'da, Niyazi'nin dağlara çekilmesinden iki gün sonra ve Şemsi Paşa'nın suikasta uğramasından iki gün önce yaklaşık 3000 Arnavut Firzovik'te toplandı. Firzovik'te toplananları dağıtmak amacıyla Kosova Jandarma Kumandanı olan Galip Bey görevlendirilmiştir.⁴⁹⁰ Fakat İttihatçı olan Galip Bey bu olayı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçları için kullanmak istemiş ve onlar arasında aktif bir propaganda faaliyetine girişmişti.⁴⁹¹

Söz konusu olayını Gawrych bu şekilde anlatır; “7 Temmuz'da Kosova'nın vali-komutanı Ferik-i Evvel Mahmud Şevket Paşa, Üsküp'teki jandarma alay komutanı Mirliya Galip Bey'i Arnavutları rejim tarafında toplama göreviyle Firzovik'e gönderdi. Galip Bey İTC üyesiydi ve derhal Devrim için destek aramaya yöneldi. Yabancı müdahalesi korkusunu gerekçe gösterdi ve çözüm olarak meşrutiyetin yeniden tesisini önerdi, zira meşrutî bir hükümet Avusturya-Macaristan'nın Osmanlı iç işlerine müdahale etmek için gösterdiği gerekçeleri geçersiz kılacaktı.⁴⁹² Ancak Osmanlı arşiv belgelere göre, Avusturya-Macaristan herhangi bir girişimde bulunmadı.⁴⁹³

Galip Bey'in raporları Firzovik'teki toplantıya dramatik bir his katacaktı. Öncelikle bu Osmanlı subayı Yenipazar ve Prizren'den [isimsiz] “şahısların” geldiğini ifade etmektedir. Ertesi gün, Yakova ve Kalkandelen'den daha fazla katılım beklediğini ifade etmişti.

⁴⁸⁷ Shpuza, 1999: 465

⁴⁸⁸ Herbert, 1999, 125.

⁴⁸⁹ Tokay, 1996: 172.

⁴⁹⁰ BOA. Y.PRK.ASK. D. 258. G. 59

⁴⁹¹ Birecikli, 2008: 2016.

⁴⁹² Gawrych, 2021: 193.

⁴⁹³ BOA. Y.PRK.ASK. D. 258. G. 82.

Arnavutlar Kosova'nın her yerinden Firzovik'e iniyordu. Kilit liderlerle yaptığı müzakerelerde Galip Bey, kabilevi ayrılmaya karşın şehre göre ayrılmayı tavsiye eden bir bölünme raporu verdi. Bir yanda şehrin önde gelenleri ve ulema varken öte yanda rüesa ve sair halk vardı. Temmuz'un ortası itibarıyla Firzovik'te toplanan Arnavutların sayısı 6000'i bulmuştu.⁴⁹⁴ Ancak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde karşımıza çıkan belgelerden anlaşıldığı üzere sayıları artarak bir ay boyunca Firzovik'te sekiz bin-on bin arası kişi toplanmıştı.⁴⁹⁵ Süleyman Külçe, topluluğa katılanların sayısının 30.000'e kadar ulaştığı bilgisini vermektedir.⁴⁹⁶

Necip Draga ve Bayram Suri'nin yardımıyla Üsküp komutanı, Firzovik'deki Kosova liderlerini daha fazla kişi toplamaya ikna etti. Jön Türkler, padişahın geleneksel haklarına saygı gösterme, şeriatı uygulama, Arnavutların silah taşıma hakkı da dahil olmak üzere tüm eski ayrıcalıklardan yararlanmalarına izin vereceğini vaad ettiler.⁴⁹⁷

Gawrych de, bazıları İTC mensubu olan şehrin önde gelenleri meşrutiyetin yeniden tesis edilmesini savundular. Örneğin Necip Draga Üsküp'teki evinde İTC'nin gizli bir kolunun kurulmasına yardımcı olmuştu ve meşrutî bir yönetim talebinde bulunuyordu.⁴⁹⁸

Necip Draga'nın *"Haziran'ın ilk gününden itibaren Arnavut reisleriyle birlikte durup dinlenmeden pekçok insanı Firzovik'e toplamayı başardık."* ifadesi bu işte başından beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parmağının olduğunu gösterir. Kazım Karabekir bu mesele ile ilgili olarak, Firzovik toplantısında cemiyetin padişahı tehdit etme kararı aldığını; Tarık Zafer Tunaya ise, cemiyetin Firzovik ile meşgul olduğunu ifade eder.⁴⁹⁹

Sultan II. Abdülhamit 'in Kosova'daki hafiyelerinden biri olan İsa Boletin, meşrutî hükümeti sultana sadakatsizlikle eşdeğer kılmıştı. Gelenekçileri kendi saflarına çekmeye çalışan eşraf, büyük ihtimalle sultanın tahtta kalacağının ve şeriata tâbi olunacağının garantisini vermişti. Konumunun zayıflığını gören İsa Boletin, karar alınmadan önce adamlarıyla beraber geri çekildi. Kosovalı Arnavutlar sonunda [1876] Kanun-ı Esasi'nin yeniden tesis edilmesi ve parlamentonun açılması için genel bir besa icra ettiler. Abdülhamit'e iletilmek üzere bir tanesi Sadrazama, diğeri de Şeyhülislâm'a olacak şekilde İstanbul'a iki telgraf gitti.⁵⁰⁰ Rumeli'den Bâbiâli'ye, Kanun-i Esasi'nin yeniden tesis edilmesi ve parlamentonun açılmasını isteyen devamlı olarak yüzlerce telgraf geliyordu.⁵⁰¹ Yaklaşık 6000

⁴⁹⁴ Gawrych, 2021: 193.

⁴⁹⁵ BOA. Y.MTV. D. 312. G. 94

⁴⁹⁶ Külçe 2013: 90.

⁴⁹⁷ Malcolm, 2011: 311.

⁴⁹⁸ Gawrych, 2021: 193.

⁴⁹⁹ Alkan, 2008: 83.

⁵⁰⁰ Gawrych, 2021: 194.

⁵⁰¹ BOA. Y.E.E. D. 71 G. 68; BOA. D. 71 G. 69; BOA. Y.EE. D.71. G. 57.

silahlı Arnavut, Kanun-ı Esasi yeniden tesis edilmezse İstanbul'a yürüyecekleri şeklinde tehditte bulunuyorlardı.⁵⁰²

Bu olayı Jön Türk devriminin zaferini etkileyen faktörlerden biri olarak değerlendiren Yusuf Hikmet Bayur bu şekilde ifade etmektedir: “Arnavutların Anayasa'yı talep etmeleri ve büyük bir Arnavut kalabalığının dağlık bölgelerden Üsküp, Selanik ve hatta daha uzaklara inebilmesi, Padişah'ın özel bir endişe duymasına neden olmuştur”. Bu baskı altında Sultan II. Abdülhamit , 23-24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'i ilan etmeyi kabul edecekti. Bu olay aynı zamanda Arnavutların değerli bir katkı yaptığı Temmuz 1908 Jön Türk Devrimi'nin zaferine de işaret ediyordu.

Besarya Efendi'ye göre, “bu yeni durum, İstanbul'daki Saray'da ve Bâbıâli'de önemli bir sarsıntı yaratmıştı. Mücadele Sultan II. Abdülhamit ve rejimi tarafından kaybedilmeye başlamıştı. Her geçen gün daha çok cesaret toplayan Jön Türkler, başka yöntemlere de başvurarak İstanbul'dakilerin daha çok paniğe kapılmalarını ve Cemiyet'in isteklerini yerine getirecek duruma gelmelerini sağlıyorlardı. Ya anayasal rejimi ilan edecekti ya da Makedonya'nın tüm ahalisi askerlerle birlikte İstanbul'a doğru yola çıkarak adaletini kendi sağlayacaktı”.⁵⁰³

23 Temmuz 1908 tarihinde, Manastır'da Binbaşı Vehip Bey, İTC'nin Meşrutiyet'i ilan ettiğini bildirmiştir.⁵⁰⁴ Bu gelişmeler karşısında çaresiz kalan Sultan II. Abdülhamit Arnavut en ileri gelenlerden biri olan İsmail Kemal Bey'e bir telgraf göndererek durum hakkında kendisinden fikir istemiştir. İsmail Kemal Bey ise Kanun-u Esasi'nin hemen ilan edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁰⁵ Bu cevabı aldığı zaman Sultan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908 günü Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyması anlamına gelen Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayarak Meşrutiyet'i resmen ilan etti. Bu şekilde II. Abdülhamit 'in 30 yıl süren “*istibdat*” rejimi sona ermiştir.⁵⁰⁶

Son Jön Türkler, nihai amacı Türkler'den ve diğer milletlerden oluşan Osmanlı milliyetini getirmek olan Osmanlılar gibi davrandılar. İmparatorluğun Rumeli kısmında Türk olmayan halklar arasında özel bir konuma sahip olan Arnavutlara özel olarak hitap etmişlerdi çünkü Arnavutların 2/3'ü Müslümandı.⁵⁰⁷

Avlonya'daki Avusturya-Macaristan konsolosu bir raporunda “*Ağustos 1908'de Berat'ta Arnavutların Arnavutluk için Arnavutlar'ın siyasi programı ile karşılaştığını*”

⁵⁰² Gawrych, 2021: 193-194.

⁵⁰³ Besarya , 2019: 82.

⁵⁰⁴ Uzunçarşılı, 1966: 106.

⁵⁰⁵ Rahimi, 1996: 142-149.

⁵⁰⁶ Uzunçarşılı, 1966: 106.

⁵⁰⁷ Rizaj, 1974: 159-194.

belirtir. Raporun devamında “Arnavutlar, Jön Türkler’den farklıdır. Ancak Jön Türk projesinin Arnavut halkına da hizmet ettiği düşünülüyordu çünkü onlara vatandaşlık hakları ve 1876 anayasasının restorasyonu vaat edilmişti”⁵⁰⁸ şeklinde yorumlamaktaydı.

Şimdiye kadar anlaşıldığı gibi Arnavutlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurulmasında ve genel olarak Jön Türk Hareketi’nde önemli bir rol oynamışlardır. Arnavutların Jön Türk Hareketi’ne katılmasının başlıca sebebi, Sultan II. Abdülhamit yönetimindeki kötü durumları ve Sultan’ın Arnavutların özerklik taleplerini sürekli reddetmesiydi. Öte yandan Jön Türklerin, iktidara geldiklerinde Arnavutlara bazı özerklik hakları tanıyacaklarına dair vaatleri, Arnavutlar’ın Jön Türklerin tarafına geçmesine neden olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki, Arnavut ileri gelenleri tümü Jön Türklerin vaatlerine inanmadığı gibi Jön Türkler’den iyi bir şey gelmeyeceğini düşünenler de olmuştur. Örnek olarak, Jön Türkler’den Arnavutlara hiçbir yardım gelmeyeceğini ifade eden Derviş Hima, çünkü Hima, “Jön Türkler büyük ve güçlü bir Türkiye için çalışıyorlardı ve Arnavut halkının haklarına yer olmadığı” görüşünü savunuyordu.

Yukarıda 1902’de Paris’te yapılan Jön Türklerin Birinci Kongresi’nde gördüğümüz gibi, İsmail Kemal Bey ve Derviş Hima gibi bazı Arnavut ileri gelenleri, Osmanlı İmparatorluğu’nda ademi merkezîyetçiliği öngören Prens Sabahaddin’in grubunu desteklediler. Elbette Sabahaddin Bey’in izlediği bu ideoloji Arnavutların istediği bir şeydi. Prens Sabahaddin, Arnavutlara, kendisi ve grubu kazanırsa ulusal haklarını tanıyacağına söz vermişti. Ancak Temmuz 1908’de, iktidarın merkezileştirilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Osmanlılık ideolojisi altında güçlendirilmesi yönünde çalışan Ahmet Rıza Bey’in grubu mücadele kazandığı için durum tam tersi olacaktır.

1889’dan Meşrutiyet’in ilanına kadar Arnavutlar ile Jön Türkler arasında fikir ayrılıkları ve işbirlikleri olduğu, ancak onları birleştiren asıl unsurun Hamidiye rejimine karşı ortak mücadele olduğu belirtilmelidir. Kısacası Arnavutlar Jön Türklerin vaatlerine inanmasalar da anayasadaki umut onları diğer Jön Türklerle bir arada tutuyordu.

Jön Türk Devrimi’nin zaferi ile Arnavutlar ve Jön Türkler için beklentiler büyük ve farklıydı. Fakat sadece beklentiler değil, aynı zamanda devrimin sonuçlarının anlaşılması ve ne tarafların görüş ve düşünceleri de giderek ayrışacaktır.

Devrimin geniş Arnavut kitleler için zaferi, Arnavut okullarının açılması ve yerel yönetimde Arnavut dilinin kullanılması, yönetimin ellerine alınması, Arnavut dilinde kitap, gazete, dergi yayınlanması, askerlik hizmetinin Arnavut vilayetleri içinde yapılması anlamına gelmekteydi.

⁵⁰⁸ Abdyli, 2004: 54-55.

Değinilmesi gereken çok önemli bir diğer mesele ise Jön Türklerin Arnavutlara ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer halklarına bazı özgürlükler vaat ettikleri genellikle konuşulur ve çeşitli kitaplarda yazılır. Bu tür vaatler olduğu doğru ama bu vaatlerin kim tarafından hangi Jön Türkler tarafından verildiğini açıklamak gerekmektedir. Bu sözler Resneli Niyazi Bey ve diğerleri gibi kişiler tarafından verilmişse, o zaman 1908 Temmuz Devrimi'nin zaferinden sonra Resneli Niyazi Bey'in rolünün ne olduğu üzerinde durulmalıdır. Görüleceği gibi 1908'den sonra Niyazi Bey ve yandaşlarının hiçbir rolü kalmayıp ve bu açıdan 1908 Temmuz'undan sonra verdiği sözler geçerli olmayacaktır. 1908'den sonra Prens Sabahaddin'in rolü ne olacak? Bu da çok önemli bir soru zira yukarıda gördüğümüz gibi Prens Sabahaddin, bazı Arnavut aydınlarla yaptığı görüşmelerde, kendisi ve onun grubu kazanırsa, o zaman Arnavutların, Arnavut olarak ulusal haklarını tanıyacaklarını ifade etmiştir. Ancak Prens Sabahaddin ve grubu, imparatorluk gücünün merkezleştirilmesi görüşünde olan Ahmet Rıza Bey grubuna karşı verdikleri mücadeleyi kazanamadı. Görüleceği gibi Prens Sabahaddin, İsmail Kemal Bey ve diğer Arnavut ileri gelenleri muhalefette kalacaklardır. Ahmet Rıza Bey Arnavutlara veya İmparatorluğun diğer halklarına herhangi bir söz verdi mi? Hayır vermedi! Neden? Zira Osmanlı Devleti'nin savunmasını, merkezileşmesini ve Osmanlılık ideolojisi altında güçlenmesini korumaktı.

1908'den sonra Arnavutlar ve Jön Türkler arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek için tarihçilerin 1908'den önce Arnavutlar ile Jön Türkler arasındaki işbirliği ve çatışma sebeplerini bilmeleri gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

JÖN TÜRK DEVRİMİ’NİN OSMANLI ARNAVUTLARI’NA YANSIMASI

2.1. II. Meşrutiyet’in İlanının Arnavut Halkı Üzerindeki Tesiri

II. Meşrutiyetin ilanı ve ardından gelen İttihat ve Terakki yönetimi hem Osmanlı Devleti’nin idari, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yönünden hem de Arnavutlar’ın tarihi açısından son derece önemli gelişmeleri beraberinde getiren bir dönüm noktasıdır.

II. Meşrutiyet bütün Arnavutluk’ta büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılandı. Meşrutiyetten çok şey beklenildiği aşîkârdır. Öyleki ki, Firzovik Camii’nde Arnavut lisanıyla şariat ve meşrutiyet hakkındaki demeçler, o derece ileri götürülmüştü ki, hürriyetin ilan edildiği günden itibaren her tarafın cennet olacağına inanmayan kalmamıştı.⁵⁰⁹ Yusuf Hikmet Bayur’un işaret ettiği gibi, “*Dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve katî olarak boşa çıkarmıştır*”.⁵¹⁰

İngiliz tarihçi Noel Malcolm de “Kosova – një histori e shkurtër” adlı çalışmasında, “Arnavutların yeni rejime yönelik coşkusunun kısa ömürlü olduğunu vurgulamıştır. Yaklaşık 6 ay boyunca başta İstanbul olmak üzere Selanik ve Kosova dışındaki Arnavut bölgelerinde faaliyet gösteren Jön Türkler ile en radikal ve entelektüel Arnavut çevreleri arasında en azından balayı diyebileceğimiz bir dönem yaşandı”.⁵¹¹

Hürriyet’in ilanının ardından, “Bu ani hükümet değişikliği büyük bir heyecan yarattı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” sloganı her yerde ortaya çıktı. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte milliyetçiler, Arnavut milletinin gelişmesi için ideal koşulların yaratıldığını düşündüler ve 23 Temmuz’da Olimpos Meydanı’nda yapılan ilk Arnavutça halk konuşmasında Arnavutların artık özgürce hareket edebileceklerini ilan ettiler.”⁵¹²

İpekli Hafız İbrahim, “*İpek Arnavutlarımız meşrutiyet konusunda endişeli... Eğer bu masum halkı kıskırtırsak, verdiğimiz sözleri yerine getiremeyiz, bunun ardından da ellerindeki silahlar anayasamıza karşı doğrulur. Sözünde durmayan ya da söylediği şeyi yapmayan bir*

⁵⁰⁹ Külçe, 1994: 352.

⁵¹⁰ Bayur, 1983: 61.

⁵¹¹ Malcolm, 2011: 313.

⁵¹² Birecikli, 2010: 138.

suçlu durumuna düşeriz. Arnavutlar için besanın ne demek olduğu malumunuzdur".⁵¹³ diyordu. Devrimin heyecanlı ilk günlerinde Makedonya'nın diğer şehir ve kasabalarında yapılan konuşmalarda Arnavut vatanseverliği vurgulanır ve konuşmalar hep "Yaşasın Özgürlük! Yaşasın Arnavutluk!" nağmeleriyle bitiyordu.⁵¹⁴

Dağlık arazideki insanlar en güzel elbiseleri ile aşağıya iniyor, şehirliler tarafından dostça misafir ediliyorlardı. "Anayasa çok yaşa" diye bağırarak, şehirde tek bir fişek kalmayınca dek havaya ateş ediyorlardı. Şehirde kafi derecede polis birliği olmamasına rağmen, ikibinin üzerinde silahlı adam, iki gün iki gece silah atarak şenlik yapmış, yine de huzuru bozacak herhangi bir olay olmamıştı⁵¹⁵

Edith Durham, İşkodra halkının Meşrutiyet'i karşılaması ile ilgili durumu şu şekilde ifade ediyor: "Özgürüz, özgürüz" dedi yaşlı bir adam bana. Hayatım boyunca bu anı bekledim. Şimdi, şükür yarabbi, mutlu öleceğim! İşkodra, daha önce hiç görmediği manzaralar gördü. Katedralin dışında Müslüman bandosu çaldı ve Hristiyanlarla Müslümanlar Kur'an'ın ve bir revolverin üzerine kardeşlik yemini etti. "Ah! La bella cosa, la liberta! (Özgürlük ne güzel şey)" diye bağırды bir adam bana. "Birleştik. Arnavutluk özgürdür!"⁵¹⁶

II. Meşrutiyet ilan edildiği günlerde İbrahim Temo Köstence'de bulunuyordu ve bu olayı kendi hatırlarında şu şekilde anlatmaktadır: "*Türkiye'de hürriyetin ilanı, Dobruca'daki bütün Türkler ve Osmanlı uyruğu arasında parlak gösterilere neden oldu. Halk, ellerinde Romen ve Türk bayraklarıyla evime gelerek: Yaşasın hürriyet ve hürriyeti yaratan fedakar Türkler, feryatlarıyla beni alkışladılar*".⁵¹⁷

Dağlı kabileler şehirlere inerken başlarında papazları bulunuyordu: "*Misyonerler için günlerin günüydü. Bu bölgenin tarihinde ilk kez, Hrisiyan ve Müslümanlara benzer şekilde eşit haklar veren Anayasa'yı selamlamak için kümeleriyle, zafer edasıyla Başkent'e giriyorlardı*".⁵¹⁸

Gabriel Louis-Jaray, 1909'da Luma bölgesini gezerken, Arnavut bir bey, "Anayasa'dan ne bekliyorsunuz?" sualine bu cevabı verir: "*Kanun-i Esası'nın ne olduğunu bilmiyoruz; ondan bahs edildiğini işittik; ama onu tanımıyoruz; bizim istediğimiz, Şeriat'tır.*"

Bu yeni aşamanın başlangıcından itibaren, zorunlu askerlik hizmetinin sadece yürürlükten kaldırılmayacağı, aynı zamanda daha da büyük bir kesinlikle uygulanacağı açıktı. II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Kosova'yı dolaşan Edith Durham, bunu en büyük

⁵¹³ Kutay, 1983: 224-228.

⁵¹⁴ Kansu, 2017: 248-249.

⁵¹⁵ Bartl, 1998: 269.

⁵¹⁶ Bartl, 1998: 269; Birecikli, 2010: 138.

⁵¹⁷ Temo, 2013:179.

⁵¹⁸ Bartl, 1998: 270.

endişe olarak gördü. “Eylül ayı başlarında, tüm Kosova Vilayetinde Jön Türklere karşı büyük bir güvensizlik buldum. Firzovik’te toplanan ve Anayasa’yı talep eden Müslümanlar, aldatıldıklarını anladılar”.⁵¹⁹

Edith Durham 1909 Yakova’ya gittiğinde, Meşrutiyet’ten dolayı herhangi bir memnuniyet eserine rastlamadığını belirtiyor: “*Yakova Müslümanları, Meşrutiyet’ten hoşnut gibi görünmüyorlar. Türk müdahalesini arzulamıyorlar ve bir gavurun ziyaretine kesinlikle karşı çıkıyorlardı.. Hem Ortodoks hem de katolik Hristiyanların Anayasa’ya en küçük bir umut ve güvenleri yoktur*”.⁵²⁰ Anayasa’nın ilanı bazı şehirlerde Arnavutluk’a otonomi verileceği olarak algılandı.⁵²¹

Arnavutlar hangi gerekçe ile olursa olsun, meşrutiyetin ilanını Firzofik Toplantısının ve dolayısıyla kendilerinin ilan ettirdiğini düşünmektedirler. Firzofik Toplantısı’nın meşrutiyet talebine çevrilmesinde katkısı olan Necip Draga, bu gayretleri zikrettikten sonra: “*Hal böyle iken meşrutiyetin ilanından beri ağızlarda, gazetelerde dolaşan isimler arasında bir Arnavut sözü var mı? Hep “yaşasın Enver, yaşasın Niyazi, yaşasın falan avazeleri duyuyorum” bunların arasında fakat bir kere de “ yaşasın Arnavut kardeşler!” demek yok mu? Ben bunda bir kast, bir bilmezliğe vuruş görüyorum. Bunun için üzülüyor, sıkılıyorum*”.⁵²²

Ahmed Rıza Bey kendi hatıratında: “*İttihat ve Terakki her şeyi düzeltecek, yağmur yağdıracak, vatani şenletecekti. Bunlar birden olmayınca halk İttihat ve Terakki’den soğumaya başladı. İttihat ve Terakki millete hürriyet getirmişti. Eski dönemle yeni dönem arasında bu bir büyük farktı. Bu, farkı görmemek insafsızlıktı, halk eski dönemi unutmuştu, çünkü hürriyete cidden aşık değildi, hürriyetin kıymetini takdir edemiyor, kullanmasını bilmiyordu. Eski dönemi unutmamak, milletin durumunun düzeltilmesi, siyasi eğitimi için gerekliydi. Meşrutiyetin ilanından sonra büyük ve ciddi düzeltmeler yapılamazdı. Para yoktu, güvenlik sağlanamamıştı. Milletin bağımsızlığı tehlikedeydi. Bosna Hersek meseleleri yeni çıkmıştı. Softalarla hainler şeriat istiyorlardı. Islahat yenilik demekti*”.⁵²³ şeklinde ifade etmektedir.

Bernard Lewis bu durumu şöyle değerlendirmektedir: “*Osmanlı Anayasası’nın vaatlerinin arkasında yatan samimiyet derecesi ne olursa olsun, olayların akışı çok geçmeden bu vaatleri gerçekleştirilemez hale getirdi. İmparatorluğa tabi halklar arasında milliyetçiliğin yayılması ve hakim ulus Türklerin bile sonunda milliyetçi virüse yakalanması ile çok uluslu ve*

⁵¹⁹ Malcolm, 2011: 313.

⁵²⁰ Bartl, 1998: 271.

⁵²¹ Birecikli, 2010: 139.

⁵²² İrtem, 1999: 163.

⁵²³ Rıza, 1988: 41.

*çok dinli bir İmparatorluğun hükümdar hanedanına ortak bir bağlılık içinde yaşayacak hür, eşit ve barışçıl bir uluslar birliği şeklindeki “Osmanlıcı” rüya da edebiyen sona erdi.”*⁵²⁴

2.2. II. Meşrutiyet Devrinde Arnavutluk'ta Kulüpler ve Cemiyetler

Meşrutiyet'in ilan edildiği koşullarda, Arnavut yurtseverlerin faaliyetleri, diğer faaliyetlerin yanı sıra Arnavut kulüplerinin kurulmasına odaklanmıştı. Aslında kulüplerin kapsayıcı bir ulusal platformu vardı ve Arnavut halkını eğitim ve kültür seviyelerini yükselterek birleştirmeyi amaçlıyordu.

II. Meşrutiyet devrinde, İstanbul'da olduğu gibi, Arnavutluk'ta da gazete, dergi, dernek, cemiyet vesaire açılışlarında patlama yaşanmıştı. Her yerde, Helenleştirmeye veya İtalyanlaştırmaya karşı Arnavut varlığını korumak, Arnavut kültürünü ve dilini geliştirmek maksadıyla kurulan “Başkim” Kulüpleri açıldı. Başkim üyelerinin çoğu İTC'nin de üyesiydiler. İlk Başkim kulübünü de İbrahim Temo'nun açmış olduğu düşünülmektedir. Halihazırda “Başkim” Arnavutça'da “İttihat” demektir.⁵²⁵ Aslında bu kulüpler, Arnavut aydınların siyasi faaliyetlerinin merkezi olarak işlev görmüşlerdir. II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde İTC Arnavut kulüplerinin faaliyetlerine engel olmamıştır. Hatta kulüplerin oluşturulmasına yardım ve teşvik etmiş, fakat bu kulüpleri denetimi altına almak yönünde de çaba göstermiştir.⁵²⁶ Kurulan kulüpler arasında “Başkim” kulüpleri Arnavut Ulusal hareketinin en önemli merkezleri olmuşlardır.⁵²⁷ Dönemin bir vatanseveri, “kulüplerin amacının kutsal olduğunu ve çok sevilen bir iş olduğunu” ifade etmektedir.⁵²⁸

Arnavut kulüpleri, faaliyet gösterdikleri olumsuz siyasi koşullar nedeniyle, sınırlı bir ulusal karaktere sahip kamu programları tasarlamak ve yapmak zorunda kaldılar. Bu bağlamda, programlarının hiçbirinde Arnavutluk'un özerkliği veya tam bağımsızlığı gibi Arnavut Ulusal Hareketi'ne yönelik sistematik talepler sunulmadı. Böylece, Manastır'ın “Başkimi” kulübünün tüzüğünde, siyasi savaş terk edildi ve kulübün temel amacı, Arnavut halkının birleşmesi, dilin gelişimi ve kültürel gelişimi için okullar ve gazeteler aracılığıyla faaliyet olarak kaldı.⁵²⁹

İlk dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arnavut kulüplerinin faaliyetlerini engellememiş ve hatta onların aracılığıyla Arnavut Ulusal Hareketini kontrol altına alacağını umarak onların oluşumunu teşvik etmiştir. Daha sonra 1909 yılında bu amacına ulaşamayınca

⁵²⁴ Lewis, 2000: 217.

⁵²⁵ Kutlu, 2007: 235, 236.

⁵²⁶ Sönmez, 2007 : 93.

⁵²⁷ BOA. HR.SYS. D. 155. G. 36 ; BOA. BEO. D.3006. G. 225411. (Hicri, 21.01.1325).

⁵²⁸ AQSH. F. 102. D. 138.

⁵²⁹ Prifti, 1972:58.

kulüpleri siyasetle değil, eğitim ve kültür faaliyetleriyle uğraşacaklarını ilan etmeye zorladı. Ancak, kulüpler Arnavut halkının milli projesi için asla pes etmeyecekler ve yasadışı hareket etmekten vazgeçmeyecekler.⁵³⁰

2.2.1. Başkim Arnavut Kulüpleri

Hürriyetin ilanıyla beraber eğitim-öğretim alanındaki faaliyetlerine hız veren Arnavutlar, hürriyetin ilanından kısa bir müddet sonra Manastır, Selanik, Üsküp, İşkodra, Görice ve İstanbul'da, Arnavut "Başkim" Kulüplerinin kuruluşunu gerçekleştirirler.⁵³¹ Bir sene dahilinde 21 tane Başkimi kulübü kurulmuştur. İlk 10 ay dahilinde Arnavut vilayetlerinde 66 adet kültürel ve siyasi kulüp kurulurken, 4 Milli Kongre (Manastır, Debre ve Elbasan'da) organize edilmiş, 1. 753 öğrencili 24 akşam okulu ve 1. 850 öğrencili 34 ilkokul açılmıştı.⁵³² Arnavut dilinde kitaplar basıldı ve bir dizi Arnavut gazetesi yayınlandı.⁵³³ Başkim Kulüpleri Arnavut dernekleşme tarihinin en tanınmış ve örgütlenmişti. Başkimcilerin görünürdeki maksadı da Arnavutça'nın öğretilmesi ve yayılmasıydı.

Zafer Tarık Tunaya'ya göre, "*Başkim Kulüplerinin gerçek niteliği ise ayrılıkçı ideolojinin eylem organı olması idi*".⁵³⁴ Tunaya, "*1909 isyanının "beyni" Manastır Başkim Kulübüydü*". *Durumun en güçlü kanıtı İsmail Kemal (Berat), Hasan (Priştine), Esat Paşa Toptani (Draç) gibi mebusların Arnavutluk bağımsızlığının önderleri sayılırlar bu örgütün de yüksek düzey yöneticileri bulunmalarıdır, Nitekim ismail Kemal Bey'in Arnavut Kulübü aracılığı ile (Başkim olması muhtemel) Arnavutlukla haberleştiği Mebusan'da resmen ileri sürülmüştür. Bu cemiyetlere çeteleri ve gizli ihtilâl cemiyetlerini de eklemek gerekir*"⁵³⁵ ileri sürmüştür.

Manastır'daki Arnavut Başkim kulübü 31 Temmuz 1908'de kurulmuş, 14 Eylül'de faaliyete başlamıştır.⁵³⁶ Başkim kulübünün açılışında Arnavut kültürünün Osmanlı bayrağı altında gelişmesi için fikirler dile getirilmiş, konuşmalar "Yaşasın Arnavut ulusu ve kültürel gelişimi" ifadeleriyle son bulmuştur. Başkim Kulübünün başkanlığına Fehim Zavallani getirilmiş, ikinci başkan olarak ise Georg Kyrias seçilmiştir.⁵³⁷ Kyrias, klübün kuruluş

⁵³⁰ Skendi, 2000: 315.

⁵³¹ Yavaş, 2016: 65.

⁵³² Bartl, 1998: 276.

⁵³³ Birecikli, 2010: 141.

⁵³⁴ Tunaya, C. I. 1988: 539.

⁵³⁵ Tunaya, C. I. 1988: 539-540.

⁵³⁶ Sönmez, 2007: 94; Çelik, 2004: 213.

⁵³⁷ BOA. BEO. D. 3802 G. 285098.

masrafları için Sultan II. Abdülhamit 'ten yardım istemiştir.⁵³⁸ Sultan II. Abdülhamit de hemen, yüz altın lira yollamıştı.⁵³⁹ Kuruluş aşamasında kulübün üye sayısının 40'e yakın olduğu düşünülmektedir.⁵⁴⁰ Fehim Zavalani'nin kulübü kurmanın önemi ve Vilayet ve ötesinde oynayacağı role ilişkin konuşmasının ardından diğer yetkililer de konuştu. Kulübün kurulması Manastır Valisi tarafından da memnuniyetle karşılandı, kendisine hayırlı işler dileyen Havzi Paşa, Arnavutça "Yaşasın Arnavut milleti" sözleriyle Arnavut milletini iyi bir gelişmeden dolayı tebrik etti.⁵⁴¹

İstanbul'daki Rumen Elçiliği'nin bir raporunda açıklama ilgi çekicidir. Bu rapora göre, 1 Eylül 1908'de Manastır'da Vali'nin huzurunda, sürgünden yeni dönen Fehim Zavalani'nin başkanlığına seçildiği Arnavut Siyaset Kulübü "Başkimi" açıldı. Raporda, Sadrazam'ın Arnavutların yakında ana dillerinde kiliseler ve okullar açacağını ifade ettiği belirtiliyor.⁵⁴² Gjergj Qiriazı ve Fehim Zavalani'nin 24 Ağustos 1908 tarihli mektubundan, "Başkim" adlı kulübün zaten kurulduğu bildirildi. "Burada, üyeleri hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından ileri gelen insanlardan oluşan güçlü bir toplum kuruyoruz", şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁴³

Manastır Başkim Kulübü'nün başlıca görevleri arasında Arnavutça kitaplar ve bir gazete yayınlamak yer almaktadır, fakat bu görevlerin yerine getirilmesi açısından ulusal alfabe meselesinin çözümü öncelik teşkil etmekteydi. Problemin çözümü için Manastır Alfabe Kongresi'nin toplanması gerekmiştir.⁵⁴⁴

Manastır'daki Başkim Cemiyeti, 1908 Kasım ayında Manastır Arnavut Kongresi'ni düzenlemiş ve bu kongrede alınan bir kararla Arnavut Cemiyetlerinin merkezi olmuştur. Manastır'da 1908 Arnavut Kongresi sırasında "Arnavut Dil Kulübü" kurulmuştur. 1908'de sayısı 12'yi bulan Başkim Cemiyetleri, Manastır'daki merkeze bağlanmış oluyorlardı. Manastır "Başkim" Arnavut kulübü Merkezi Umumi'si, adına Sadrazama çekilen bir telgrafta, Arnavutça harflerinin serbestçe okutulması ve öğretilmesine izin verilmesi talep edilmektedir.⁵⁴⁵ "Başkimi" Kulübü'nün tüm Arnavutlara ulusal çıkarların korunmasına hazır

⁵³⁸ Arnavutluk'ta maarifin intişâr ve terakkisine hâdim olmak üzere Manastır'da bir Arnavut kulübü teşkil kılınmış olduğundan muâvenet-i efhamilerinin peyderpey bidiriği buyurulması ma'rûzdur fermân. BOA. TFR. T. ŞKT. D. 160. G. 15998.

⁵³⁹ BOA. Y. PRK. AZJ. D.54 G. 46. BOA. TFR. T. ŞKT. D. 160. G. 15998.

⁵⁴⁰ Sönmez, 2007: 94.

⁵⁴¹ Abdyli, 2004: 63.

⁵⁴² Dermaku, 1983: 341.

⁵⁴³ AQSH. F. 102. D. 97. (1908).

⁵⁴⁴ Sönmez, 2007: 94.

⁵⁴⁵ Çelik, 2004: 214, 215.

olmaları çağrısında bulundu. Çağrı, “komşu ülkelerin haklarına saygı duyacağımızı ve onların da bizim haklarımıza saygı göstermelerini talep edeceğimizi”⁵⁴⁶ belirtiyor.

Manastır örneğini takiben, diğer birçok Arnavut şehri, kulüplerini oluşturmak, faaliyetlerini koordine etmek ve Osmanlı anayasasının sağladığı özgürlükleri ve hakları olabildiğince başarılı bir şekilde yerine getirmek için harekete geçti.⁵⁴⁷

12 Eylül 1908’de kurulan İstanbul’un Arnavut kulübü “Başkimi” bir süre Arnavut Ulusal Hareketi için önemliydi.⁵⁴⁸ Kuruluş toplantısına, kalıcı olarak İstanbul’da ikamet eden ve Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi yönetiminde önemli görevler üstlenen yaklaşık 500 Arnavut katıldı. Abdül Ypi başlangıçta İstanbul “Başkimi” kulübünün başına getirildi. Üyeleri arasında İşkodra, Üsküp, Manastır ve Yanya’nın tanınmış ailelerinden olmasına rağmen, bazı üyeleri Jön Türk siyasetinin etkisinden ayrılamadı. Bu toplantıda kulübün tüzüğü ve programı oy birliği ile kabul edildi.⁵⁴⁹

21 Eylül’de tüzüğü tamamlanarak resmi olarak açılmış ve 24 Eylül’de faaliyete başlamıştır.⁵⁵⁰ İstanbul “Başkimi” Kulübü, Arnavutları birleştirmeyi, eğitmeyi ve Arnavut halkının ulusal birliğini sağlamayı amaçlıyordu. Kuruluşundan bu yana Kulüp, ulusal bilinci arttırmanın bir yolu olarak kitap ve edebi eserler yayınlamak için büyük bir matbaa kurmayı hedefliyordu.⁵⁵¹

Selanik Kulübü 6 Eylül 1908’de Arnavutluk’un farklı bölgelerinden gelen 400’den fazla delegenin katılımıyla *toskë e gegë (Güney-Kuzey Arnavutları)* kuruldu. “Ülkenin her yerinden, güneyden, doğudan, batıdan, her şehirden, her kabileden, her dinden ve her öğretiden Arnavutlar vardı”.

Selanik’te Mithat Fraşeri tarafından Eylül 1908’de “Shoqëri e Shqiptareve” (Arnavutlar’ın Derneği) adıyla bir Arnavut kulübü kurulmuştur.⁵⁵² Mithat Fraşeri, İttihat ve Terakki taraftarı Arnavut aydını idi.⁵⁵³ Eylül’de Cemiyetin açılış konuşmasında, cemiyetin siyasi hedefleri olmadığını, sadece insana ve eğitime yönelik hedeflerin öncelik olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵⁴ Mithat Fraşeri öte yandan hükümetten kulüplerin işlerine karışmamasını istedi.⁵⁵⁵

⁵⁴⁶AQSH. F. 102. D. 98.

⁵⁴⁷ Skendi, 2000: 316.

⁵⁴⁸ AQSH. F. 101. D. 50. (1908)

⁵⁴⁹ Kurucuları arasında Mirdita beyinin de bulunmuştur. AQSH, F. 101. D. 61; AQSH. F. 101. D. 51.

⁵⁵⁰Birecikli, 2010: 156; Çelik, 2004: s. 211.

⁵⁵¹ Abdyli, 2004: 75.

⁵⁵² Çelik, 2004: 216.

⁵⁵³ Çelik, 2004: 2016.

⁵⁵⁴ Skendi, 2000: 314; Sönmez, 2007: 95.

⁵⁵⁵ Abdyli, 2004: 73.

Tüzük ve yönetmeliklere göre, Arnavut Selanik kulübü, kültürel faaliyeti ön planda tutan programını hazırladı. Bu amaca, Arnavutça okulların açılması, kitapların yayınlanması ve Arnavut ulusal ve siyasi bilincini artırmak için bir propaganda aracı olarak gazetelerin yayınlanması yoluyla ulaşılabilecektir.⁵⁵⁶

Bu kulüplerin amaçlarının kültürel olduğu açıklanmakla birlikte, kulüpler kısa bir sürede politik örgütlenmenin merkezi konumuna gelmişlerdir.⁵⁵⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıcı sonucunda, Ocak 1909'dan itibaren Selanik kulübünün, Manastır kulübü ile anlaşmazlıklar yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arnavut platformuyla aynı fikirde değildi.⁵⁵⁸ Böylece Haziran 1909'da Arnavut halkına karşı tepki politikası başlayınca, Selanik kulübü İstanbul İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yazılı olarak tepki gösterdi. Bu kulüp, Cavit Paşa'nın Kosova ve İşkodra vilayetlerine yaptığı sefer sırasında Osmanlı makamlarının uyguladığı sert tutumunu kınıyordu. Midhat Fraşeri'nin Arnavut davasını savunmadaki cesur duruşu nedeniyle, 1910 baharında İttihat ve Terakki Hükümeti onu Bağdat'taki yeni bir göreve göndermeye karar verdi. Ancak, İttihat ve Terakki'nin Arnavut karşıtı politikasını protesto etmek için, yeni görevi reddetti ve böylece işini feda etmiş oldu.⁵⁵⁹

Kosova vilayetinde Arnavut Ulusal Hareketi'nin gelişmesinde önemli bir rol, Üsküp'teki "Başkimi" kulübü tarafından oynandı. Kuruluşu için inisiyatif, Priştineli Hasan Bey, Bajram Surri, İpekli Bedri Bey, Necip Draga, Sait Idriz Hoca ve şehrin birçok beyleri gibi bu hareketin vilayetlerde ve ötesinde önde gelen liderleri tarafından alındı. Güney Arnavutluk'un önde gelen yurtseverlerinden oluşan delegasyon da oluşumu için değerli yardımlar sağladı. Özellikle Topulli kardeşler ve Shahin Kolonya, adı geçen kişiler Selanik'ten Kosova vilayetinin merkezine gitmiş ve birkaç gün kalmışlardı. Stavro Skendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kulübü kurmak için Selanik'e gönderildiklerini ifade etmektedir. Bu şehrin Jön Türk yanlısı ve fanatik unsuru onun kurulmasına engel olmaya çalışmıştır. Ancak, bu şehrin bazı aktivistlerinin ısrarı, özellikle Necip Draga'nın büyük yardımları sayesinde, şehrin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biri olarak, Ağustos 1908'in sonunda, Üsküp'te Arnavut kulübü kuruldu. Avusturya-Macaristan konsolosluğu o sırada Üsküp'ten, üyelerinin diğer şeylerin yanı sıra nüfuzlu beyler haline geldiklerini ve yeni üyeler

⁵⁵⁶ Abdyli, 2004: 73.

⁵⁵⁷ Skendi, 2000: 314.

⁵⁵⁸ Skendi, 2000: 314.

⁵⁵⁹ Abdyli, 2004: 74.

kazanmak için propaganda yapıldığını bildirdi.⁵⁶⁰ Hamdi Efendi kulüp başkanlığına, Bayram Curri ise başkan yardımcılığına seçildi.⁵⁶¹

Selanik'te çıkan Arnavut gazetesi "Lirija", kulübün Üsküp'teki açılışının "büyük bir sevinçle" karşılandığını, kulübün "Değerli insanlar, anavatanlarına büyük sevgi duyan birçok dürüst Arnavut" tarafından kurulduğunu yazmaktadır.⁵⁶²

Üsküp "Başkim" Kulübü, şehirde ve ötesinde vilayetlerde Arnavut ilköğretim okulları açmayı amaçladı ve aynı zamanda Arnavut dilinin şehrin liselerinde tanıtılması.⁵⁶³ Geniş bir vatanseverlik faaliyeti geliştiren kulüp, Kosova Vilayeti'nde Ulusal Hareketi'nin önemli bir merkezi haline geldi. Onun himayesinde bu vilayette başka Arnavut kulüpleri kurulacaktır.

Üsküp'teki Avusturya-Macaristan konsolosuna göre, Üsküp "Başkim" kulübü "ulusal fikrin gerçek sığınağı" idi.⁵⁶⁴

Üsküp Arnavut Kulübünün 26 maddelik nizamnamesinde bir hayli ilginç maddeler yer almaktadır. Mesela; 21. maddesinde kulüpte bir kütüphane bulunacağı ve kitapların üyelerine dağıtılabileceği, 22. maddesinde ise kulübün Arnavut dilinin geliştirilmesi için bir heyet görevlendireceği, ayrıca bir öğretmen aracılığı ile Arnavutça bilmeyen üyelerine Arnavutça'nın öğretilceği gibi ulusal kimliğin ön planda tutulduğu maddelerden oluşmaktadır.⁵⁶⁵

Ekim 1908'de İşkodra'da "Arnavut Dili" kulübü kuruldu. Girişim, önde gelen vatansever ve pedagog Mati Logoreci tarafından yapıldı. Kulüp, İşkodra ve ötesindeki nüfusun ulusal farkındalığını amaçladı. Bu amaca okulların açılmasıyla ulaşılabilecektir. Kulüp ayrıca İşkodra kentindeki yabancı okulları kapatıp ulusal okullara çevirmeyi de hedefledi.⁵⁶⁶ Ancak Sönmez'e göre, Kulübün üye sayısı çok sınırlı kalmıştır.⁵⁶⁷ Bununla birlikte kulübün alfabe konusunda birleşik bir alfabe oluşturma ve yazışmalarda eski Cizvit alfabesini kullanma kararı Müslüman Arnavutların Kulübü ayrılıkçı bir tavırla suçlamasına sebep olmuştur.⁵⁶⁸

Arnavutluk'un güney bölgelerinde 1908 Kasım ayında 12 Arnavut kulübü açılmış bulunuyordu, 2 ay sonra bu sayı 20'ye kadar ulaştığı görülmektedir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁰ Abdyli, 2004: 69.

⁵⁶¹ AQSH. F. 102. D. 111. (1908).

⁵⁶² Lirija N. 16, Selanik, 15 Vjeshtë e tretë 1908.

⁵⁶³ Sönmez, 2007: 96.

⁵⁶⁴ Abdyli, 2004: 70.

⁵⁶⁵ Çelik, 2004: 217-218.

⁵⁶⁶ Birecikli, 2010: 161.

⁵⁶⁷ Sönmez, 2007: 97.

⁵⁶⁸ Sönmez, 2007: 97.

⁵⁶⁹ Sönmez, 2007: 95.

Yanya vilayetindeki Ulusal Hareketin gelişmesinde önemli bir rol, bu şehrin ulusal kulübü “Başkimi” tarafından oynandı. 18 Eylül 1908’de “Stilion” kafesinin arazisinde kuruldu.⁵⁷⁰ Yanya’da “Başkimi” Kulübünün açılacağı duyurusunda, Arnavutlara Kulübe yardım etmeye çağrıldı.⁵⁷¹

Şehrin Arnavutları, vilayet memurları, subaylar, jandarmalar hazır bulundu. Yanya “Başkim” kulübünün resmi açılışı Kasım 1908’in ilk yarısında gerçekleşti. Törene Müslüman ve Hristiyan Arnavutların yanı sıra Yanya Vilayetinin devlet kurumlarının temsilcileri, ordu, Türk okullarının temsilcileri, konsolosluk temsilcileri ve Yanya Metropolit katıldı. Güney Arnavutluk’ta Arnavut okullarının ve kulüplerinin açılmasına kendini adanmış olan Bajo Topulli, bunun öneminden bahsetti.⁵⁷²

Açılıştaki kulübün önden gelen 3 üyesi de konuştu. Bunlardan birinci Arnavutça, ikinci ve üçüncüsü ise Türkçe konuştular. Üçü de Sultan II. Abdülhamit’in rejimini eleştirdikten sonra, kulübün siyasi ve dini amaçlara hizmet etmeyen, okullar açmayı ve Arnavut dilini öğretmeyi amaçlayan programını duyurdular. Kulübün stratejik bir hedefi olarak Türk devlet okullarında Arnavutça dilinin tanıtılması ve akşam kurslarıyla şehrin ve vilayetin Arnavut halkının eğitim görmesi hedeflenmiştir. Yanya’daki Yunan konsolosuna göre, kulübün amacı dinden bağımsız olarak şehrin ve vilayetin Arnavutları arasında ulusal bilinci uyandırmaktır. Kulüp, Arnavut ulusal fikirlerini yayarak Arnavutların Helenleşmesini engellemeyi amaçlıyordu. Bu bağlamda kulüp, eğitimi ve Arnavut Ortodoks Kilisesi’ni Patrikhane’nin etkisinden kurtarmaya çalışmıştır. Bu amaca ulaşmak için eğitim kadrosunda büyük bir eksiklik olduğundan, kulüp Yanya’da normal bir okul açmayı planladı. Ancak bu girişim İttihat ve Terakki karşıtı politikası nedeniyle başarısız oldu. Yanya’nın “Başkimi” kulübü Arnavutça bir gazete çıkarmayı hedefliyordu. Eylül 1909’da, Yanya’nın “Başkimi” Kulübü, “Zgjimi” adlı bir Arnavut gazetesinin yayınlandığını duyurur ve böylelikle hedefini gerçekleştirmiştir.⁵⁷³ Bu gazete Arnavutluk’ta vilayetlerde ve ötesinde okuyucuların ulusal ve siyasi bilinçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁵⁷⁴

Arnavut Ulusal Hareketi’nde, genel olarak ve özel olarak, milli eğitim hareketinde önemli bir rol, Görice’de 1908 Eylül’ün başında kurulan Arnavut “Dituria” kulübü tarafından oynandı.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰ AQSH. F. 102. D. 80.

⁵⁷¹ AQSH. F. 102. D. 80.

⁵⁷² Abdyli, 2004:76.

⁵⁷³ AQSH. F. 102. D. 81.(11.09.1909)

⁵⁷⁴ Abdyli, 2004: 76-77.

⁵⁷⁵ AQSH. F. 102. D. 84. (12.09.1908)

Kulüp başkanı Aleksandër Baltadori açılış konuşmasında kulübün amacının okullar açmak ve Arnavutça dilinde öğretimi geliştirmek olduğunu açıkladı. Zira bir ulusun ilerlemesi bilgelikti “ve bilgelik yaşamın ekmeği olacaktır”. Ona göre, “Dituria” kulübü, tüm Arnavut kalplerinin arzusu olan anavatan sorununa adanacaktı.⁵⁷⁶

Görice’nin “Dituria” kulübü okulların desteklenmesinde ve geliştirilmesinde, akşam kurslarının düzenlenmesinde vb. çok önemli bir rol oynamıştır. Elbasan Normal’in işletilmesi için kaynak yaratmada önemli bir rol oynayan Görice’nin “Përparimi” Cemiyeti’nin organizasyonunda ve faaliyetlerinde rolü ve katkısı büyüktür. Bu kulüp en başarılı beş Arnavut kulübü arasında sayıldı.⁵⁷⁷

Eylül 1909’da Görice’de “Banda e lirisë” (Özgürlük Çetesi) kulübü kuruldu.⁵⁷⁸ Bu kulübün amacı, eski ve yeni yurtsever şarkıların öğretilmesini yaygınlaştırmayı, bazı Arnavut şarkılarının bestelenmesini ve basılmasını sağlamaktır.⁵⁷⁹

Görice’de 1910 senesinde bir kadın öğretmen olan Parashqevi Qiriazi tarafından ilk kadın organizasyonu olarak “Ylli i Mengjesit (Sabah Yıldızı) adıyla cemiyet kurulmuştur. Bir Başka Arnavut Cemiyeti “Drita” (Işık) idi. Cemiyetin genel merkezi Avlonyadır.⁵⁸⁰ Manastır’da Başkim matbaası tarafından Latin harfleri ile yayınlanan Drita dergisinin direktörü Manastırlı Fehim Zavalan’ın Tirieste’den Arnavutluk’a silah kaçakçılığı yapan bir cemiyet üyesi olduğu ve gözetim altında tutulması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁸¹

Arnavut Hristiyanlar tarafından Görice’de kurulan “Arnavut Ortodoks Hristiyanlar” derneği de Arnavutça ve Türkçe eğitim veren okullar açmayı hedeflemiş ve bu okullar için izin ve cemaatlerinin resmi olarak tanınmasını istemiştir.⁵⁸²

Ekim 1908’de Filati’nin “Başkim” kulübü kuruldu. Kulübün liderliği ve üyeleri, bu şehrin her iki inancından, Müslüman ve Hristiyan Arnavutlardandı. Filati kulübünün kuruluşundan bu yana yaklaşık 130 üyesi vardı ve ulusal programıyla öne çıktı. Jön Türk Cemiyeti’nin onu nefüzü altına alma çabalarına rağmen sonuç vermemiş, Çamerya’da Milli Hareket’in merkezi olma faaliyetini sürdürmüştür.⁵⁸³

⁵⁷⁶ Abdyli, 2004: 78.

⁵⁷⁷ Abdyli, 2004: 79.

⁵⁷⁸ AQSH. F. 102. D. 94. (18.09.1909)

⁵⁷⁹ AQSH. F. 102. D. 94. (18.09.1909)

⁵⁸⁰ Çelik, 2004: 223.

⁵⁸¹ Fshazi, 2002; BOA. HR.SYS. D:141 G:28.

⁵⁸² Çelik, 2004: 223.

⁵⁸³ Abdyli, 2004: 79.

1908 sonbaharında, Avlonya’da “Labëria” adıyla Arnavut kulübü kurulmaktadır. Kısa sürede şehirde ve taşrada siyasi ve kültürel bir ocak haline geldi.⁵⁸⁴ Vatansever faaliyetiyle dikkat çekti ve ulusal kurtuluş fikrinin ilham kaynağı oldu.

1908 sonbaharında, Elbasan’da Arnavut kulübü “Başkimi” kuruldu.⁵⁸⁵ Üyeleri başlangıçta esas olarak şehrin Bektaşileri oldu. Kulüp, okulların açılması, ulusal propagandanın geliştirilmesi vb. yoluyla ulusal fikri yaymayı ve geliştirmeyi amaçladı. Sağlam ulusal platform, daha sonra hem Müslümanların hem de Hristiyanların saflarına dahil edilmesine yol açtı. Elbasan’daki “Başkimi” kulübüne ek olarak, Hasan Bicaku liderliğinde “Vllaznia” kulübü kuruldu ve başarıyla işletildi. Elbasan Kongresi’nin hazırlanmasında, organizasyonunda ve düzenlenmesinde Elbasan kulüpleri “Başkimi” ve “Vllaznia” önemli rol oynamıştır.⁵⁸⁶

İstanbul’un Arnavut kulübü “Başkimi”nin girişimiyle Kasım ayının ikinci yarısında Arnavut Dibra, Struga ve Ohrid kulüpleri kuruldu.⁵⁸⁷ Oluşumu, Hoca Vildan efendi, Fazıl Toptani, Abdyl Ypi ve Albay Rıza Bey İstanbul’un “Başkim” kulübü heyetinin misyonu sırasında gerçekleşti.⁵⁸⁸

Başlangıçta Üsküp “Başkimi” kulübü, İstanbul ve Selanik kulüplerinin etkisi altındayken, Kosova vilayetinde başka kulüpler oluşturmayacak şekilde olmuşsa da, 1908 yılı sonunda bu görüşünden vazgeçmiştir. Sonuç olarak, onun girişimiyle, 1908’in sonunda ve 1909’un ilk aylarında, Kosova vilayetinde Yakova, Mitroviçe, Vulçitrin, Kumanovo, Kalkandelen ve Preşevo gibi birkaç kulüp kuruldu.⁵⁸⁹

Yakova Kulübü, Mayıs 1909’da Üsküp’teki “Başkimi” kulübünün başkan yardımcısı ve önde gelen vatansever Bajram Curri’nin girişimiyle kuruldu.⁵⁹⁰

Şubat 1909’da Mitroviçe’nin “Başkimi” kulübü kuruldu. Oluşumu için Arnavut vatanseverler, Mitroviça kaymakamı Haydar Bey’in de desteğini aldılar. Ancak Avusturya-Macaristan konsolosuna göre Haydar Bey, kulübün ulusal anlamda “Jön Türk devleti fikri çerçevesinin dışına çıkmamasına” özen gösterecekti. Kulübün başına ünlü milletvekili ve Necip Draga’nın kardeşi Ferhat Draga getirildi. Kulüp, Kosova vilayetinin kuzey kesimindeki Arnavutların siyasi ve kültürel merkezi olmayı hedefliyordu.⁵⁹¹

⁵⁸⁴ Birecikli, 2010: 160.

⁵⁸⁵ Sönmez, 2007: 95; Akademia e Shkencave, 2002: 381.

⁵⁸⁶ Abdyli, 2004: 79-80.

⁵⁸⁷ Sönmez, 2007: 95.

⁵⁸⁸ Sönmez, 2007: 95.

⁵⁸⁹ Abdyli, 2004: 81.

⁵⁹⁰ Abdyli, 2004: 81.

⁵⁹¹ Abdyli, 2004: 81.

Ocak 1909'da Jashar Erebara ve Kumanovo kaymakamın girişimiyle bu şehrin “Başkimi” kulübü kuruldu. Üsküp Kulübü de oluşumuna yardım etti. Kumanovo'nun “Başkimi” Kulübü, Bulgaristan ve Romanya'daki sürgün kolonileri tarafından sağlanacak ulusal literatürün okunması yoluyla, üyelerinin ve vatandaşlarının ulusal bilincini artırmayı amaçladı.⁵⁹²

Ekim 1908'in başında Üsküp kulübünün yardımıyla Kalkandelen Arnavut kulübü kuruldu. Üsküp'teki Avusturya-Macaristan konsolosu Lukes, Üsküp “Başkimi” kulübünün etkisine ve Kalkandelen kulübüne yaptığı büyük yardıma dikkat çekiyor. Preşevo kulübü aynı zamanda kuruldu. Her iki kulübün de programlarında Arnavut dili ve okulları aracılığıyla topraklarında Arnavut kültürünün geliştirilmesi ve ulusal bilincin yer aldığı açıklandı.⁵⁹³

1908 sonbaharında, Petro Poga'nın girişimiyle, “Drita” adı altında Arnavut Gjirokastra (Ergiri) kulübü kuruldu. Kulüp, kurucusunun bir zamanlar faaliyet gösterdiği İstanbul'un “Drita” şirketinin adını almıştır. Kulüp, faaliyetlerini Gjirokastra'nın diğer illerine de genişletti. Libohova kulübünün, Tepedelen kulübünün ve Delvina kulübünün kurulmasına yardım etti.⁵⁹⁴

Kavaya Kulübü 1908 sonbaharında kuruldu. Kısa bir süre için ulusal faaliyetlerin yuvası haline geldi. Önde gelen aktivistleri arasında şunlar vardı: Ahmet Haxhiu, Haxhi Isuf Kazazi, Şeyh Hamiti, Hacı Nyaziu, Besim Sinella, Hasan Gjeci, Mehmet Kavaja vb. Osmanlı makamları tarafından yapılan baskı ve tutuklamalara rağmen, kulübün aktivistleri, Milli Hareket'in programını, özellikle milli eğitim hareketini uygulamaya olan bağlılıklarıyla dikkat çektiler.⁵⁹⁵

Tepedelen Kulübü, 1909 baharında Arshi Daut Shehu'nun girişimi ve Ergiri kulübünün yardım ve desteğiyle açıldı. Kulüp, Arnavut dilinde okulların açılması, mevcut okulların Arnavutça eğitim yapılması, muhtariyet gibi Ulusal Hareket'in taleplerini başarıyla yaydı. Kulübün en önde gelen üyeleri arasında Hasan Shehu, Sadulla Xhaferi, Thima Haxhijani, Ilija Noçka, Shefqet Safullahu, Sheh Ali Beqa, Baba Ahmet Turani vb.⁵⁹⁶

Dıraç'ın “Başkimi” Kulübü 17 Eylül 1909'da kuruldu. Önde gelen aktivistlerinden biri Yahya Efendi idi. Kulübün açılışına çok sayıda üyenin yanı sıra şehir beyleri de katıldı. Kulübün buradaki faaliyetleri zaman zaman şehir halka arasındaki ilişkilerin bozulmasında ve gerginliği artmasında etkili oldu.⁵⁹⁷

⁵⁹² Abdyli, 2004: 81-82.

⁵⁹³ Abdyli, 2004: 82.

⁵⁹⁴ Abdyli, 2004: 82.

⁵⁹⁵ Abdyli, 2004: 83.

⁵⁹⁶ Abdyli, 2004: 83.

⁵⁹⁷ Akademia e Shkencave, 2002: 381; Abdyli, 2004: 83.

Arnavut kulüpleri, Leskovik, Pogon, Meçovë, vb. gibi diğer küçük kasaba ve köylerde oluşmaya devam etmektedir. Bu tür kulüpler Leskovik kazasının bazı köylerinde, örneğin Filati kazasının Ninat'taki Ergire ilçesine bağlı bir köyde kuruldu.⁵⁹⁸

Romanya'da bulunan Arnavut cemiyetleri, Arnavutluk'ta olabilecek olaylar için endişelenmişti. Arnavutlar diğer Balkan halklarının haksız olduğunu düşündüler. Bu bağlamda Bükreş'te bulunan "Drita" cemiyeti daha aktif rol üstlendi. Bu cemiyetin üyeleri, Avrupa'nın Büyük Güçlerinden bazı taleplerde bulundular. En çok vurgulanan gereksinimler şunlardır:

1 - Arnavutluk'un muhtariyeti;

2- Arnavut mektepler ve kiliseler;

3- Siyasi tutuklulara af uygulaması ve Arnavut milliyetinin tanınması için bu talepleri sundu.⁵⁹⁹ İbrahim Temo taleplerin hazırlanmasına katkı sağladı ve belgeyi imzaladığı anlaşılmaktadır.⁶⁰⁰

Hâriciye Nâzırı 'Âsım Bey' e gönderilen bir mektupta Sofya'da hakikaten 'Deşirâ' nâmında bir Arnavut cemiyeti'nin var olduğu, fakat yapılan araştırmaya göre bu cemiyetin siyasetle meşgul olmadığına anlaşıldığı bildirilmiştir.⁶⁰¹

Kasım 1908'in ortalarına kadar 12 Arnavut kulübü açıldı. "Lirija" gazetesine göre, 1909'a kadar 40'tan fazla Arnavut kulübü kuruldu. Bu arada, incelenen dönemin sonunda, Arnavut topraklarında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde faaliyet gösteren 70'in üzerinde Arnavut kulüp ve topluluğu kuruldu. "Dielli" gazetesine göre, Manastır, Yanya, Üsküp, İstanbul, Korça ve Elbasan kulüpleri milli faaliyetleriyle dikkat çekti. Bu arada, Sofya'nın "Kalendari Kombiar" (Ulusal Takvim), 1909 yılında faaliyet gösteren bu 5 başarılı kulübe ek olarak Tiran, Korca, Berat, Vlora, Delvina, Gjirokastra, Filati, vb. kulüpleri de saydı.⁶⁰²

2.2.2. Arnavut Gizli Cemiyetleri

II. Meşrutiyet'ten sonraki ilk dönemde, Jön Türkler kulüplere açıkça karşı çıkmaya cesaret edemediler ve hatta bir süre Arnavut kültür-eğitim hareketinin gelişimini kabulde zorlandılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu konumu, anayasanın ilanından sonra

⁵⁹⁸ Abdyli, 2004: 83.

⁵⁹⁹ AQSH, F. 19, D. 79, s. 1-2. (1 Ekim 1903)

⁶⁰⁰ AQSH, F. 19, D. 79, s. 1-2. (1 Ekim 1903), Bkz. Prifti, 1996: 185-189.

⁶⁰¹ BOA. HR. SYS. D. 140. G. 39.

⁶⁰² Abdyli, 2004: 84.

Arnavutluk'taki kötü durum, Arnavutların Jön Türk Hareketi'nde oynadığı büyük rol ve Jön Türk idaresinin henüz istikrara kavuşmamış olması gibi siyasi faktörlerden etkilenmiştir.⁶⁰³

Gerek milli hareket gerekse kulüpler militan ve bağımsız karakterlerini kaybetmediler. Osmanlı makamlarının sürekli gözetimi altında olan kulüpler, siyasi-ulusal faaliyetlerini yasal ve açık bir şekilde yürütmekte giderek daha çok zorlanır hale geldiler. Bu nedenle, yanlarında Osmanlı karşıtı propaganda ve ülkenin özerkliği için mücadelenin örgütlenmesi ile ilgilenen gizli komiteler kuruldu.⁶⁰⁴

Arnavut kulüplerinde gizli komiteler oluşturuldu ve faal kılındı. Bu komiteler, 1905'te Manastır'da kurulmuş bulunan "Arnavutluğun Özgürlüğü İçin" adlı gizli komitenin şubeleri gibi faaliyet göstermesi, Kânûn-ı Esâsî'nin ilanının kısa bir süre sonra etkisiz hale getirilen gizli komitelerin bir devamı olduğu düşüncesini doğurmaktadır.

Bahsettiğimiz dönem boyunca faaliyet gösteren gizli komiteler, ilk faaliyetlerinin esas olarak Manastır kulübünden veya bu kulüpten esinlenmesi, nedeniyle, bir önceki dönemin gizli komitelerinin faaliyetlerinin devamını düşündürmektedir. Zira bu, onların faaliyetlerinin yerleşik bir geleneği ile ilgiliydi.⁶⁰⁵

Bu komiteler'in Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra dönemin kaynaklarında adlar geçmeye başlamıştır. Arnavut Ulusal Hareketi'nde yasadışı faaliyetlerin yeniden canlanmasının bir ilgi unsuru olması önemlidir: İki faaliyet biçiminin birleşimiyle karşılaşmıştır meşru ve gayrimeşru. Bu savaş biçimlerinin her ikisi de belirli koşullarda etkileşime girmeye ve birbirini tamamlamaya başlar, böylece bu dönemin Arnavut Ulusal Hareketi'nin taktik ve stratejisini zenginleştirir. Yasadışı savaş biçiminin yeniden canlanması, bir yandan Arnavutların Jön Türklerin vaatleriyle hayal kırıklığına uğramasın öte yandan da, özerklik veya bağımsızlık için mücadele kararlılıkları.⁶⁰⁶

Meşrutiyet'in ilanından sonra, Ağustos 1908'in sonunda, Avlonya'da yasadışı koşullarda faaliyet gösterecek olan "Arnavut Okullarını Destekleme Ulusal Birliği"nin kurulduğu düşünülmektedir.⁶⁰⁷ Birliğin 12 üyeden oluşan bir yönetim kurulu vardı ve çoğunluğu Arnavut subaylardan oluşan 100'den fazla üye vardı. Ulusal okul sorununu çözme taahhüdüne ek olarak, Birlik, Arnavutluk'un özerkliğinin gerçekleştirilmesi için savaşmayı taahhüt etmişti. Üyeleri aynı zamanda bu şehrin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri idi. İki

⁶⁰³ Akademia, 2002, 383.

⁶⁰⁴ Akademia, 2002, 383.

⁶⁰⁵ Abdyli, 2004: 89-90.

⁶⁰⁶ Abdyli, 2004: 90.

⁶⁰⁷ Skendi, 2000: 318; Akademia, 2002, 383; Sönmez, 2007: 98.

karşıt siyasi programa yemin ettiklerini belirtmek ilginçtir. Osmanlı Devletinin sağlamlaştırılması ve Arnavut yurtseverlerin ve Ulusal Lig'in özerk hedefleri için.⁶⁰⁸

Esas olarak ordudan oluşan bu komite, “bağımsızlık fikirlerini” yaydı ve ilk amacı “özerk bir Arnavutluk'un oluşumu için enerjik bir eylem” örgütlemektir. Bu nedenle Jön Türkler tarafından iki aylık bir eylemden sonra büyük bir şiddetle dağıtıldı.⁶⁰⁹

Daha sonraki gizli komite oluşturma girişimleri organize bir şekilde gerçekleşmiştir.⁶¹⁰ Bu komitelerin oluşturulmasında faaliyet gösteren iki kulüp Manastır ve İstanbul kulüpleridir.⁶¹¹ Böyle bir gizli komite, 1908 sonbaharında Manastır'ın “Başkimi” kulübünün yakınında kuruldu.⁶¹² Manastır Gizli Komitesi 5 kişiden oluşmuştur; Başkim Klübü başkanı Recep Hoca, Savcı Mazhar Bey, Fehim Zavalan, Teğmen Nafiz Efendi ve Georg Kyrias3. Recep Hoca'ya çeşitli Arnavut merkezlerinde gizli komiteler oluşturma görevi verilmiştir.⁶¹³

Avusturya-Macaristan'ın Brüksel Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanı A. Erental'a gönderilen gizli raporuna göre, İngiltere'nin maddi olarak desteklediği Arnavutluk'ta “Arnavut Devrimci Komitesi”nin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.⁶¹⁴ Ayrıca, bu ifadenin doğruluğunun, Komite'nin faaliyetlerine karıştığı anlaşılan entelektüel ve en önde gelen Arnavut aktivistlerden biri olan Derviş Hima'nın bilgilerine dayandığını vurguladı.⁶¹⁵ Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosunun bir raporuna göre de, gizli komitelerin faaliyeti tam olarak Derviş Hima adıyla bağlantılıydı. Zira Arnavut gizli komitelerinin kurucularından veya yeni kurucularından biriydi.⁶¹⁶ Derviş Hima'nın Manastır'da gerçekleştirdiği seya hatler sonucunda Manastır'ın her bölgesinde gizli komiteler oluşturulmuş, resmi olarak Arnavut dilinin yaygınlaştırılması ancak gerçekte gizli komitelerin kurulmasını teşvik etmek amacıyla, 18 Nisan 1909'da Elbasan'da Vllaznia 15 adlı bir cemiyet kurulmuştur. 1909 Mayısına gelindiğinde bu komiteler Florina, Kozana, Serfice, Kolonya, Görice ve Ohri kazalarına da yayılmıştır.⁶¹⁷

Arnavut gizli komiteleri, Jön Türklerin Arnavut kulüplerinin faaliyetlerine Arnavut Ulusal Hareketi platformunun gerçekleştirilmesini engellemek için müdahale etmesinden sonra dönemin kaynaklarında yeniden ortaya çıkıyor. Bu rejimin sürekli tehdidiyle karşı karşıya kalan ve Arnavutluk'un özerkliğini amaçlayan yurtsever yasal faaliyetlerini yerine

⁶⁰⁸ Abdyli, 2004: 90.

⁶⁰⁹ Akademia, 2002: 384.

⁶¹⁰ Skendi, 2000: 319.

⁶¹¹ Sönmez, 2007: 98.

⁶¹² Akademia, 2002: 384.

⁶¹³ Sönmez, 2007: 98.

⁶¹⁴ Abdyli, 2004: 90-91.

⁶¹⁵ Sönmez, 2007: 99.

⁶¹⁶ Abdyli, 2004: 90-91.

⁶¹⁷ Sönmez, 2007: 99.

getiremeyen kulüpler, Arnavut halkının bu büyük amacını gerçekleştirmek için gizli komiteler kurmak zorunda kaldılar.⁶¹⁸

Gizli komitelerin faaliyete başlama dönemi 1908 sonbaharındır. Avusturya-Macaristan kaynakları bunu daha çok kanıtlıyor. Bu arada, bir Rus kaynağına göre, gizli komitelerin faaliyeti, ilk kulüplerin kurulmasından bu yana, birçoğunun yakınında Türk karşıtı propagandaya başlayan yasadışı komiteler kurulduğunda başlıyor. Bu kaynağa göre, ilk yasadışı komite Manastır'daki “Başkim” kulübünün yakınında kuruldu. Avusturya-Macaristan kaynakları da ilk gizli komitenin Manastır'daki “Başkim” kulübünün yakınında kurulduğunu iddia ediyor.⁶¹⁹

Bu komite, önceden hazırlanmış bir planı desteklemek için adamlarını taşraya gizli milli komiteler kurmak üzere göndermişti.⁶²⁰ Bu komite üyelerinin taahhütleri sonucunda Manastır ve Kosova vilayetinin Ohri, Dibër, Prizren, Yakova, İpek ve Priştine gibi birçok şehrinde bu tür komiteler oluşturulmuştur. Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosuna göre, Aralık 1908'in başlarında Arnavutluk'un birçok şehrinde gizli komiteler kuruldu. Gizli komiteler Üsküp, Yakova ve Kosova vilayetindeki diğer bazı şehirlerde kurulmuştu ve faaliyet gösteriyorlardı. Kısa bir süre sonra, Manastır vilayetinin Korça, Florina, Kaşan, Serfiçe gibi çeşitli şehirlerinde ve ayrıca Yanya vilayetinin tüm şehirlerinde gizli komitelerin oluşturulduğu ve faaliyet gösterdiği anlaşıldı.⁶²¹

Merkez Gizli Komitesi, Manastır komitesine ek olarak, çeşitli Arnavut merkezlerinde gizli komiteler ağının genişletilmesinde önemli bir rol oynayan İstanbul'daki “Başkimi” kulübünün yakınında kuruldu.⁶²² Kasım 1908'in ortalarında, İstanbul kulübü, Hoca Vildan Efendi'yi Arnavutluk'a gönderdi; o, Abdül Ypi ile birlikte Manastır ve İşkodra vilayetinin çeşitli bölgelerine gizli komiteler kurmak için seyahat etti.⁶²³ İstanbul Gizli Komitesi'nin en özverili üyelerinden biri, İttihat ve Terakki elçisi olarak resmen Arnavutluk'a gönderilen Manastırlı İsmail Haki'ydi. Kosova vilayetine seyahat etti ve bu vesileyle birkaç gizli komite kurmayı başardı.⁶²⁴

Avusturya-Macaristan kaynakları, Arnavut gizli komitelerinin önde gelen isimleri arasında Dervish Hima, İrfan Bey Ohri, Hoca İsmail Haki Bey, Rexhep Hoxha, Themistokli Gërmenji, Hoxha Vildan Efendi vb. Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosuna göre,

⁶¹⁸ Abdyli, 2004: 91

⁶¹⁹ Abdyli, 2004:91; Skendi, 2000: 319.

⁶²⁰ Sönmez, 2007: 98-99.

⁶²¹ Abdyli, 2004: 91-92.

⁶²² Sönmez, 2007: 98-99.

⁶²³ Sönmez, 2007: 98-99.

⁶²⁴ Sönmez, 2007: 98; Abdyli, 2004: 92.

Manastır Gizli Komitesi'nden Derviş Hima ve İrfan bey Ohrid'den oluşan bu heyetin Manastır ve İşkodra vilayetinin Ohri, Elbasan, Görice, Tiran vb. bu şehirlerde gizli komiteler kurmaktır. Bu kaynağa göre gizli komitelerin merkezi İstanbul'du.⁶²⁵

Gizli komiteler faaliyetlerini önceden tasarlanmış bir programa dayandırdılar.⁶²⁶ Arnavutluk'un özerkliğini hedefleyen program ve bu amaca ulaşmak için, ağını adım adım daha geniş bir insan çevresine genişleterek, üyeleri arasında ulusal bilincin önceden yükseltilmesi gerekliydi. Başlangıçta, gizli komiteler, Arnavutluk'un silahlı savaş yoluyla özerkliğini sağlamak için uygun zamanda İttihat ve Terakki'nin rejimine karşı çıkmaya hazır olan en kararlı Arnavut yurtseverlere ağlarını genişletti.⁶²⁷

Aralık 1908'in başlarındaki Avusturya-Macaristan kaynağı, gizli komite programından kapsamlı bir şekilde söz ediyor. Edindiği gizli bilgilere göre, Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosluğu, Arnavut gizli komitelerinin liderlerinin Arnavut halkını bilinçlendirmeyi ve Arnavut ulusal fikrini yaymayı amaçladıklarını iddia etmektedir. Bu komitelere göre, İttihat ve Terakki'nin izin verdiği az sayıdaki hakkı bu amaçla kullanmak gerekecektir. Bu bilgilere göre, bu rejime çok az inançları vardı, ancak bu sadece bir sonuca ulaşmak için bir araç olarak hizmet edecekti.⁶²⁸

Daha sonraki gizli komite kurma girişimleri organizeli bir biçimde yerine getirilmiştir. Bu komitelerin kurulmasında Manastır ve İstanbul Kulüpleri daha etkin olmuştur.

Derviş Hima'nın Manastır'da gerçekleştirdiği seyahatlar sonucunda Manastır'ın her bölgesinde gizli komiteler oluşturulmuş, resmi olarak Arnavut dilinin yaygınlaştırılması ancak aslında gizli komitelerin kurulmasını teşvik etmek maksadıyla, 18 Nisan 1909'da Elbasan'da Vllaznia (Kardeşlik) isminde bir cemiyet kurulmuştur.⁶²⁹ Bu cemiyetin heyet başkanı Derviş Hima, ikinci başkan Lef Nosi olmuştur.⁶³⁰ 1909 Mayıs ayına gelindiğinde bu komiteler Görice, Kolonya, Florina, Kozana, Serfice, Yakova, Ohri ve Üsküp kazalarına da yayılmıştır.⁶³¹

Osmanlı Türk gazetelerinde "Arnavut Cemiyetleri ve Kulüpleri" olarak anılan açık ve yasal derneklerin, siyasal plandaki isteklerini kamuoyuna duyurmak bakımından rolleri önemli olmuştur. Özellikle 1911 ve 1912 yıllarında bu durum tüm açıklığı ile görülür.⁶³²

⁶²⁵ Abdyli, 2004: 92.

⁶²⁶ Sönmez, 2007: 98.

⁶²⁷ Abdyli, 2004: 92-93.

⁶²⁸ Abdyli, 2004: 93.

⁶²⁹ Sönmez, 2007: 99.

⁶³⁰ Birecikli, 2010: 167.

⁶³¹ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2002: 384.

⁶³² Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler C. I. s. 540.

2.3. II. Meşrutiyet Devrinde Arnavut Basını ve Bâbîâli'nin Arnavut Basınına Yönelik Aldığı Tedbirler

Bilindiği gibi ilk Arnavut gazetesi 22 Şubat 1848 tarihinde Napoli'de neşredilmiştir. Gazetenin ismi “*L’Albanese D’Italia*”dır.⁶³³ Bu gazete Jeronim de Rada tarafından çıkarmıştır. Bununla birlikte De Rada, 1883-1887 yılları arasında da “*Fjamuri i Arberit*” (Arnavut Bayrağı) isimli dergiyi neşredilmiştir.⁶³⁴ Güney İtalya’da yaşayan Arnavutlar tarafından çıkarılan “*Tribuna Gazetes*”, İtalya’da çıkan bir başka gazetesi “*La Speranza Dell Albania*”, 1887 yılında M. Ghuse Skiro, Palermo’da “*Arberi i ri*” (Genç Arnavut) adlı dergiyi çıkarmıştır. Anastas Kullurioti tarafından Atina’da çıkarılan “Arnavutluğun sesi” (1879-1882) adlı gazete Yunan harfleri ile basılıyordu. Mısır’da 1901-1902 yıllarında çıkan “Toska” dergisi ve 1904-5 tarihlerinde çıkarılan “Besa” adlı dergi, bunun yanı sıra Mısır’da 1906’da çıkarılan “*Shqiperia*” (Arnavutluk) bir dergidir.

Derviş Hima, 1903 yılında İsviçre’de (Cenevre), “*L’Albanie*” adıyla bir gazete çıkarmış, 1905 yılından itibaren Fransa’da (Paris) yayınlanmaya devam etmiştir. Bükreş’te (Romanya) 1885’ten itibaren “*Dituria*” (Bilgi) dergisini yayınlanmaya başlamıştır. 1888 yılında Nikola Naço da Bükreş’te “*Shqiptari*” (Arnavut) adıyla bir Arnavut gazetesi yayınlamış ve yayını 1903 yılına kadar devam etmiştir.⁶³⁵ Gazete Arnavut, Fransız ve Romanya lisânlarıyla üç dilde çıkmaktaydı.⁶³⁶ Bu gazetenin Kânûn-ı Esâsî’nin iadesini talep etmekte bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu gazete “yabancı parasıyla icrâ-yı fesâda alet edilmiştir Bunların Arnavutluk memnû’iyât-ı ‘aliyyesine hâdim olup ecnebi parasıyla da te’essüs etmiş olduklarından şüphe yoktur”. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti bu türlü gazeteler yoluyla memleketin zararla meydan vermemesi ve bunun için gerekli tedbirlerin alınmasını tavsiye etmiştir.⁶³⁷

1897’de Bükreş’te “*Shqiperia*” adıyla Visar Dodani tarafından bir gazete neşredilmeye başladı. Gazetenin amacı Arnavutları, Arnavutların bir ulus oluşturduklarını ve kendi kendilerini yönetebilecekleri konusunda bilinçlendirmektir. Arnavut milletinin Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmasını ve Arnavut dilinin Müslüman ve Hıristiyan okullarında öğretilmesini talep ediyorlar.⁶³⁸

Naim Fraşeri Bektaşilik ile alakalı eserleri yanında bir de 1896 yılında Bükreş’te ve 1900 yılında Sofya’da “*Bektaşilik*” adlı bir gazete çıkarmıştır. 1901 yılında Sofya’da

⁶³³ BOA. HR.SYS. D. 118 G. 33.

⁶³⁴ Elsie, 2005: 49

⁶³⁵ BOA. Y.MTV. D. 35. G. 100.

⁶³⁶ BOA. HR.SYS. D. 155. G. 21. (24 Haziran sene 1903).

⁶³⁷ BOA. HR.SYS. D. 155. G. 21. (24 Haziran sene 1903).

⁶³⁸ Clay, 2013: 390, Olgun, 2015:168.

(Bulgaristan) Şahin Kolonya tarafında “Drita” (Işık) adlı gazete yeniden çıkarmaya başlamış ve 1908’e kadar Sofya’da yayınlamaya devam etmiştir.⁶³⁹ 1897 yılında Brüksel’de “Albania” adlı dergi çıkmaya başlamıştır. Dergiyi Faik Konitza çıkardı.⁶⁴⁰ Brüksel, Londra ve Belçika’da çeşitli sayıları çıkmış olan derginin 8 Ağustos 1898’de Osmanlı Devleti’ne sokulması men edilmiştir.⁶⁴¹

1878 senesinde çıkarılmış olan “Drita” (Işık) gazetesinin ilk Arnavutça gazete olduğu ileri sürülmekteyse de, gazetenin bu tarihte çıktığı ile ilgili herhangi bir bilgiye başka kaynaklarda rastlanmamıştır. Kuzey Arnavutluk’ta çıkan Drita Gazetesinin muhabiri, Türk hakimiyetinin Kosova’da Arnavut kültürü ve eğitimine karşı takındığı tavrı şu sözlerle dile getirmektedir: “*Hükümet frenleri ayak altına aldı, durmayı bilmiyor. Çok ev arıyor, kimde gazete, kitap, mektup, yazı var alıp bir çuvala koyarak hükümete götürüyor. İskender Bey ile ilgili kitapları bulunduran kişinin vay haline! Bu adaletsiz işlerden ve Arnavutların ders ve feyz aldıkları kitapların yakılmasından dolayı geri kaldı, Zavallı Arnavurlar*”.⁶⁴²

1884 senesinde Naim Fraşeri, İstanbul’da “Drita” namıyla Arnavutça dergi çıkarmaya başlamıştır. Üçüncü sayısında adı “Dituria” olarak değişmiştir. Fakat derginin yayını kısa süre sonra Osmanlı Hükümeti tarafından yasaklanmış, bu nedenle dergi 1885 yılından itibaren Bükreş’te yayınlamaya başlamıştır.⁶⁴³ Arnavut milletinden Mihalişan Efendi’nin “Başkim” (İttihad) adında Arnavutça gazete çıkarmasına mücade edilmesi tavsiye edilmiştir

Yaygın kullanılan terimle “İkinci Meşrutiyet”, aslında bir kesim için “hürriyet” demektir.⁶⁴⁴

25 Temmuz 1908 tarihinde gazeteler uzun zamandan beri ilk defa sansürsüz yayımlamaya başladılar. Sansürün kaldırıldığı 24 Temmuz günü Cumhuriyet’ten sonra “Basın Bayramı” kabul edildi.⁶⁴⁵

Halide Edib bu konuda ilginç bilgiler vermektedir. Ona göre, Gazete yetiştiremiyorlardı Ahmed İhsan Bey, on gün hiç durmadan çalıştı. Sonunda matbaadaki masasında düşüp bayıldı; çünkü Servet-i Fünun’un makinesi gece gündüz gazete basıyor, buna rağmen topu topu 25.000 adet gazetelerin basımını yetiştirebiliyorlardı. Gazete satıcıları kıyameti koparıyor; gazeteler, saymadan, hesap etmeden pencereye tırmanan adamlara teslim

⁶³⁹ BOA. MTZ (04) D. 119. G. 54; BOA. TFR.I.KV. D. 196. G. 19595. (1908).

⁶⁴⁰ BOA. Y.A.HUS. D. 391. G. 46.

⁶⁴¹ Olgun, 2015: 162.

⁶⁴² Ünlü, 2014: 164.

⁶⁴³ Çelik, 2004: 234.

⁶⁴⁴ Kocabaşoğlu, 2010: 35.

⁶⁴⁵ Koloğlu, 2005: 154.

ediliyordu. Gazeteciler yazıyor, makine basıyor, satıcılar dağıtıyor, halk kapışıyordu. İnsanlar özgürlükten sarhoş olmuşlardı.⁶⁴⁶

Meşrutiyet'in ilanından sonra matbuat aleminde bir canlanma yaşanmış ve bazı gazete ve dergiler Arnavut Cemiyetlerle ilişkiye girerek milliyetçi fikirlerin yayılmasını sağlamıştır. Peter Bartl'a göre "II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Arnavutça gazete ve dergiler, mantar gibi bitiyordu."⁶⁴⁷ 1908-1912 yıllarında Arnavut cemiyetlerinin girişimiyle yurtiçi ve yurtdışında 35 Arnavutça gazete yayınlanmıştı. Söz konusu gazeteler, anayasanın belirtmiş olduğu kurallar çerçevesinde ulusal kültürün gelişmesi için gazetecilik yapacaklarını ileri sürmüştü.⁶⁴⁸

1908 yılında Mithat Fraşeri yönetiminde İstanbul'da "Besa" adıyla bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Gazete Arnavutça ve Osmanlıca olarak iki dilde çıktığı görülmektedir.⁶⁴⁹ Bununla birlikte bir sonraki yıl Arnavut milliyetçisi Derviş Hima tarafından "Shqiptari" (Arnavut) adıyla bir gazete çıkardı. Adı geçen gazete Arnavutça ve Osmanlıca iki dilde yayınlanmıştır.⁶⁵⁰ İstanbul'da çıkan bir başka gazete "Başkim"dir. Müdürlüğünü ve sahipliğini M. Şani'nin yapmış olduğu bu gazete de, iki dilde yani Arnavutça ve Türkçe olarak neşredilmiştir. "Arnavutlardan oluşan bir heyet tarafından idare" olunan gazete, haftada sadece bir defa neşredilmiştir. 14 Ocak 1909 tarihinde "Besa" gazetesıyla birleşerek "Besa Başkim" adıyla neşredilmiştir.⁶⁵¹

"Dituria" dergisi 1909'dan itibaren Mithat Fraşeri yönetiminde Selanik'te yayınlamaya başlamıştır.⁶⁵² M. Fraşeri, yine Selanik'te bir önceki yıl da (1908), "Lirija" (Özgürlük) isimiyle bir gazete neşretmeye başlamıştı. Peter Bartl, bu gazetenin sadece Türkçe⁶⁵³ olduğunu yazmaktadır. Fakat "Lirija" Arnavutça-Türkçe olarak neşredilen bir gazetedir.⁶⁵⁴

Manastır'da Fehim Zavalani tarafından 1909'da neşredilen "Başkim i Kombit" gazetesini de çok mühim bir Arnavut gazetesidir.⁶⁵⁵ Bu gazete de Latin harflerle Arnavutça ve aynı zamanda Arap harflerle Osmanlıca olarak neşredilmekteydi.⁶⁵⁶ "Drita" (Işık) gazetesi Meşrutiyet ile birlikte yine Osmanlı topraklarında çıkmaya başladı. 1908 yılında ara verdiği

⁶⁴⁶ Çalışlar, 2010: 52.

⁶⁴⁷ Bartl, 1998: 277.

⁶⁴⁸ Birecikli, 2010: 205-206.

⁶⁴⁹ Besa, 5 Vjesht e tret 1908.

⁶⁵⁰ Arnavut E Enjte 31 Shenendre 1909.

⁶⁵¹ Başkim, 30 Ekim ve 4 Kasım 1910; Olgun, 2015: 164; Çelik, 2004: 235.

⁶⁵² Çelik, 2004: 235.

⁶⁵³ Bartl, 1998: 277.

⁶⁵⁴ Çelik, 2004: 235.

⁶⁵⁵ BOA. BEO. D. 3802. G. 285098.

⁶⁵⁶ Bashkimi i Kombit, 17 Eylül 1325.

yayın hayatına 1911 yılında geri dönmüştür. Gazete, Mustafa Hilmi Leskoviku tarafından Manastır'da yayınlanmıştır. Manastır'da Başkim matbaası tarafından Latin harflerle çıkarılan Drita gazetesinin direktörü olarak Manastırlı Fehim Zavalani'nin adı geçmektedir. Nikola İvanay, 1910 yılında da İşkodra'da “Başkimi i Drejt” adıyla bir gazete çıkarmıştır. İşkodra'da çıkan süreli yayınlardan biri de 1910 yılında yayın hayatına başlayan “Dielli”dir.⁶⁵⁷ Korça'da ise 1908'de Sami Pojani tarafından “Korça” isimli bir gazete çıkarılmıştır.⁶⁵⁸ Mihal Grameno tarafından da “Koha” (Zaman) adlı gazeteler çıkarılmıştır. Hasan Priştine'nin de Hürriyet İtilaf Fırkası mensubu olarak “Zühre” adıyla bir gazete çıkardığı bilinmektedir.⁶⁵⁹

İlbasan'da “Tomori” gazetesi Lef Nosi tarafından çıkarılmaktaydı.⁶⁶⁰ Arnavut ahali isyana teşvik edecek yazılar yayınlayan, İlbasan merkezli “Tomori” gazetesinin sorumlusu olan Lef Nosi ile ilgili kanuni takibat yapılması talep edilmiştir.⁶⁶¹

Arnavutların isyan ederek milli devletlerini kurmalarını temin etmek amacıyla Arnavut dilinde gazeteler Mısır'da da yayımlanmıştır. Mısır'da Arnavut dilinde neşredilen “Saika” ve “Eskırıp” gazetelerinin Bâbiâli aleyhinde yayın yaptığı gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne girişi men edilmiştir.⁶⁶² Saika adlı gazetenin Osmanlı Devleti'ne girişinin men edildikten sonra Şimşek adıyla tekrar neşredilince yine men edilmiştir.⁶⁶³ Kahire'de Arnavutça “Rrufeja” (Gök Görültüsü), gazetesi milliyetçi eğilim gösterdiğinden dolayı Osmanlı topraklarında dolaşımı yasaklanmış ve takibata tabi kılınmıştır.⁶⁶⁴

“19 Ağustos sene 1326 târihli tezkire-i devletlerine cevâbtır Başkim i Kombit Gazetesiyle neşr olunan makâleden dolayı Yakova divân-ı harbi-i ‘örfisince ita olunan karar da sâhib-i makalenin râiyyetine dâ’ir bir gunâ sarahat olmayub ancak makâle-i mezkûre için müdürü mesûlünden muh’âtab tutulacak kimse görülemediğinden matbû’ât kanununun yirmi sekizinci maddesine tevfiikan müdürü mesulü Fehim Zavalani Bey altı mah müddetle habsini ve elli lira eczâ-yı nakdi ahzı gösterilmiş olduğu 12 Temmuz sene 1332 târihli tezkire-i devletleri üzerine bi’l-muhâbere harbiye nezâret-i celilesinden cevâben bildirilmiştir efendim bâ-işâret-i ‘aliyye-i hazret-i müsteşârı”.

Ma ‘lûm-ı ‘âli-i nezâret-penâhileri buyurulduğu üzere peder-i ‘âcizi devr-i istibdâdda bi’l-cümle mücâhidin gibi ma’rûz kahr-ı istibdâd olup Akka Kal’alarına nefy ve tagrib edilmişti. Abdülhamid’in yed-i istibdâdı kırılır kırılmaz pederi de m... ‘avdet etmiş ve neşr-i

⁶⁵⁷ Çelik, 2004: 235-236.

⁶⁵⁸ MF, MKT. D. 1149. G. 65.

⁶⁵⁹ Çelik, 2004: 236.

⁶⁶⁰ BOA. DH.SYS. D:59 G:9.

⁶⁶¹ BOA. BEO. D. 3806 G. 285382; BOA. İ.HB. D. 59 G. 13.

⁶⁶² BOA. DH.EUM.THR. D. 34 G. 15. 11 Mayıs sene 1326 ; BOA. MV. D.140. G. 15. (Hicri:06.05.1328).

⁶⁶³ BOA. MV. D. 151 G. 39. (Hicri: 18. 04. 1329) BOA. DH.EUM.KADL. D. 16 G. 31. (Hicri:07.05.1329).

⁶⁶⁴ BOA. MV. D. 138. G. 32. (Hicri:15.03. 1328).

*maarif maksadımız mersadıyla bir matba'a ve gazete imtiyâzını almıştı Kosova vaka-i ahiresi zamanında pederim köyde bulunduğu bir zamanda İlbasan'dan gazeteye gelen bir havâdis matba'ada gazete ile neşr olunmuştu. Muharrer makale Yakova divân-ı harbinde beraat kesb ettiği halde hasta ve dermande olan pederim altı ay hapse mahkûm edildi. Alil ve bi günâh olan zavallı pederimin bir dakika evvel tahliyesini müsellemler olan cem'iyet nezâret-penâhilerinden 'âile-i keder didemizle berâber istirhâm eylerim ol bâbda ve her halde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.*⁶⁶⁵

Güney Amerika'da neşredilen Arnavutça “Dielli” (Güneş) gazetesinin Osmanlı Hükümeti aleyhinde yayın yaptığı gerekçesiyle memlekete girişi yasaklanmıştır.⁶⁶⁶ Amerika'da Arnavutça neşredilmekte olan Flamuri Gazetesi'nin de Memalik-i Osmaniye'ye sokulması yasaklanmıştır.⁶⁶⁷

İzmir'de Arnavutça ve Osmanlıca olarak “Vertet” (Hakikat) isimli gazete neşredilmesi için Reşad Halil Bey'den izin başvurusu yapılmıştır. Mustafa Saffet'in “Başkim” ve “Hukuk-u İbad” adlı gazeteleri çıkardığı belirtilmektedir. Yanya'da da 1909-1911 tarihleri arasında “Zgjimi i Shqiperis” adıyla bir gazete çıkarılmıştır. Yanya'da 1909'da “İntibah”, Arap alfabesiyle osmanlıca olarak çıkmaya başlamış, 1911 yılı ilkbaharında da Yanya gençleri tarafından “Zülat-ı İrfan” adlı edebi bir dergi çıkarmaya başlamıştır.

2.4. II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Alfabe Meselesi ve Okullaşma Sorunu

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İmparatorlukta birliğin sağlanmasına yönelik Osmanlı ve merkezîyetçi politikası gereğince, Latin alfabesinin ortak bir ulus fikrine yol açarak Arnavutları birleştireceğinden ve nihayetinde Arnavutların imparatorlukta ayrılabilirliklerinden endişe etmiştir. Bu tür bir gelişmeyi önlemek için, dinin İmparatorlukta önemli bir güç olduğunun farkında olarak, Müslüman Arnavutları kazanmak maksadıyla dini argümanları kullanma yönetimine başvurmuştur.⁶⁶⁸

Arnavut aydınların İttihat ve Terakki yönetimine karşı güvensizlikleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin alfabe meselesine ilişkin girişimleriyle daha da artmış, taraflar arasındaki gerginlik tırmanmıştır. Bâbıâli'nin endişe ettiği üzere, Arnavutlar'ın kültürel ve eğitim taleplerinin birçoğu aynı zamanda siyasi bir amaç taşınmaktaydı. Bu durum doğal olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Bâbıâli'yi Arnavutlar ile karşı karşıya getirmiştir.

⁶⁶⁵ BOA, BEO, G. 3786 G. 283908, (31 Temmuz 1910). BOA, BEO, D. 3802 G. 285098, (7 Eylül 1910). BOA, BEO, D. 3815 G. 286098, (26 Ekim 1910).

⁶⁶⁶ BOA, MV. D. 136. G. 3. (Hicri: 04.01. 1328); BOA, HR.SYS. D. 67. G. 45. Daha bilgi için bkz. Gazeta “Dielli”, Boston Mas., April 29, 1910).

⁶⁶⁷ BOA, HR.HMŞ.İŞO. D. 234. G. 4 (R-25-01-1326).

⁶⁶⁸ Sönmez, 2007: 137.

Esasen alfabe ve eğitim meselesi üzerinde Arnavutlar arasında da derin bir görüş ayrılığının bulunması Bâbîâli'nin siyaseti üzerinde bir hayli etkili olmaktadır.

Sultan Reşat'ın 1911 Haziranı'nda çıktığı Rumeli seyahati, olayları yatıştırırsa da, kalıcı bir barışın tesisi mümkün olamamıştır.⁶⁶⁹ Sultan Reşat'ın Rumeli ziyareti bir uzlaşma arayışının sonucudur; zira Bâbîâli'nin güç kullanarak Arnavutluk olaylarının önüne geçebilmesi mümkün gözükmemektedir. Öte yandan Bâbîâli olayların önüne geçebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Vergilerde indirimle gidilmesi, askere alınan Arnavutların sadece Arnavutların çoğunluk olduğu vilayetlerde görevlendirilmesi kararı bunlar arasındadır. Eğitim konusunda da düzenlemeler yapılmış, Arnavutluk'ta bulunan ilkokullarda Arnavutça eğitim verilmeye başlanmıştır. Arnavutluk'ta görev yapacak memurların Arnavutça bilmeleri şartı getirilmiştir. Ancak Osmanlı Hükümeti, Arnavut milliyetçilerinin öteden beri isteklerinin başında gelen dört Arnavut vilayetinin birleştirilmesi meselesinde taviz vermeye yanaşmamıştır. Bu yeni düzenlemeler Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışan milliyetçileri tatmin etmemiştir. Nihayetinde XIX. yüzyılın sonlarında başlayan Arnavut talepleri büyüyerek bir isyana dönüşmüş, isyan 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır.⁶⁷⁰

İpek Mebusu Mahmut Bedri Bey, Yeni *Tanin* gazetesinde Arnavutlara yaptığı çağrıda, Arnavutların kullandıkları Arap harfleri sayesinde devlet yönetiminde üst düzey makamlara geldiklerin, bunun terk edilmesi halinde Katolikliğin hızla yayılacağını ve çocukların erginlik çağına kadar Latin harfleriyle zehirlenmemesini istedi.⁶⁷¹

Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahid Bey Arnavut alfabe meselesi ile ilgili bazı tespitlerde bulunmuştu: “Arnavutça hangi harfler ile yazılacak? Bugün bizim kullandığımız harflerle mi? Yoksa Latin Yunan harfler ile mi? Arnavut olmayan hikmeti lisanında tettebbuat-ı amikası bulunmayan zatların bu bahse karışmağa hiç selahiyetleri olmayacağı itikatındayız. Yalnız mesele öteden beri ilm-i şekilden çıkarak siyasi bir renk almış olduğu cihetle yalnız bir nokta-i nazardan bazı mütalaat serdetmek lüzumunu his eyliyoruz”.⁶⁷²

Hüseyin Cahit, Arnavutlarla Türklerin yüzyıllardır etnik köken farklılığı gütmeden yana yaşadıklarını belirterek, son dönemlerde Türklerin Arnavutların okullarını kapattıkları ve Arnavutça'nın tedrisine engel oldukları söylerntilerinin bu beraberliğe zarar verdiğini açıkladı. Hatta Türklerin “Arnavutların lisanını yazmak için en münasib görecekları hurufatın kabulüne mani olarak behemehal Türkçe hurufatını kabule kendilerini icbar edecekleri”

⁶⁶⁹ Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati için bkz: Zürcher, 2005: 121-137.

⁶⁷⁰ Keklik, 2018: 169.

⁶⁷¹ Yeni Tanin, 29 Kanun-ı Evvel 1325, No: 489-20, s. 2.

⁶⁷² Yeni Tanin, 7 Kanun-ı Sanı 1325, No: 496-27, s. 1.

dayatmasının gerçekte ilgisi olmadığını belirtti. Ona göre iddia doğru değildi. Çünkü, ülkenin her tarafında Arapça, Ermenice, Rumca eğitim veren okullar açılırken, Arnavutluk'ta Arnavutça eğitimin engellenmesine çalışmak anlamsızdı.⁶⁷³

Osmanlı Devleti'nin "hurufat meselesi" olarak adlandırdığı sorunda, Arnavutlar arasındaki itilâflar karşısında mümkün olduğunca tarafsız kalmaya çalışmakla birlikte yine de halkın taleplerine göre birtakım düzenlemelere gitmeyi düşündüğü bilinmektedir.⁶⁷⁴ Ancak bununla birlikte gelişmeler karşısında, İttihat ve Terakki idaresinin Müslüman Arnavutlar üzerinde Arnavut toplumunun Arap alfabesini tercih etmeleri doğrultusunda bir propaganda yürüttükleri de bir vakiydir. Bu meseleyle ilişkili olarak Peter Bartl, Jön Türkler'in Lâtin alfabesine açıkça karşı çıkmalarını luzumsuz bularak, İmparatorluğun öteden beri süre gelen mezhepleri yönetme tecrübesi ile uyuşmadığını ileri sürer. Bununla birlikte Osmanlıların yönetim anlayışında dinler, mezhepler üstü siyaset görüşleriyle bağdaştığını savunmaktadır.⁶⁷⁵

Bu tartışmalar İttihatçıların Arnavutlar arasındaki alfabe meselesinden dolayı ortaya çıkan görüş ayrılıklarından doğabilecek sorunlar nedeniyle endişelenmelerine neden oldu. Arnavutlar arasındaki görüş ayrılıkları üzerinde İttihatçıları bu meselede daha etkin bir müdahalede bulunması gerektiği düşüncesini uyandırdı. Nitekim bu endişe ve düşünceler, İttihatçıları, ortaya çıkabilecek sorunlar nedeniyle Arnavutlar'ın okullaşma ve eğitim meselelerine zaman zaman müdahale etmelerine zemin hazırlamıştır. Esasen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dil ve eğitim meselesine ilişkin bakışı, bu meselenin anasırın İmparatorluk'tan ayrılma politikasının temeli ya da *ittihadi anasırı* parçalama yöntemlerinden birisi olarak düşünüyordu. O nedenle alfabe ve dil hareketinde Arnavutlar'a müdahalede bulunulması, Lâtin alfabesi yerine Arap alfabesinin tavsiye edilmesi böyle bir endişeden kaynaklamaktaydı. Bu bağlamda İttihatçılar Arnavut dilinin Arap alfabesiyle öğretilmesi propagandasını yapmışlar; Arnavut okullarında Arap alfabesiyle Arnavutçayı yaygınlaştırmaya çalışmışlar ve böylelikle Arnavutlar arasında Lâtin alfabesi yoluyla ulusal bir hareketin ortaya çıkmasını bertaraf etmek için çaba göstermişlerdir. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın bir Arnavut mebusa söylediği gibi; "*Bâbiâli, Arnavutlar'ın ve Arnavutça'nın Lâtin alfabesiyle yazılması taleplerini Osmanlı'dan kopmanın ilk adımı olarak görülüyordu. Bu nedenle hükümetin Lâtin alfabesinin kabul edilmesini önlemek için her şeyi yapması gerekiyordu, ve her şeyi yapacaktı*".⁶⁷⁶

⁶⁷³ Yeni Tanin, 7 Kanun-ı Sanı 1325, No: 496-27, s. 1.

⁶⁷⁴ Yücedağı ve Koç, 2018: 512-520

⁶⁷⁵ Bartl, 1998: 281.

⁶⁷⁶ Ahmad, 2017: 77, 78.

2.5. Arnavutluk'ta Alfabe ve Maarif Meselesine İlişkin Kongreler

2.5.1. Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)

Kasım 1908 sonbaharında, Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyetin ilanının yarattığı siyasi koşullar nedeniyle, Arnavut okulları Sultan II. Abdülhamit yıllarına göre çok daha fazla sayıda öğrenciyle açıldı.⁶⁷⁷ Meşrutiyet'in ilanından sonra Arnavut kulüpleri kısa sürede Arnavutluk'un farklı bölgelerinde Arnavut mekteplerinin açılmasını sağlamışlardır. Ayrıca Elbasan ve Görice gibi şehirlerde bu girişimler halkın da katılımını ve desteğini kazanmıştır. Manastır ve Berat'ta Arnavut dilinin öğretim veren mektepler açılmıştır. 1908 Kasım ayına gelindiğinde, Arnavutluk'ta faaliyet göstermiş olan onbeş gündüz ve beş gece mektebi bulunduğu düşünülmektedir.⁶⁷⁸

10 Eylül 1908 tarihli bir kayıta Arnavut çoğunluğun bulunduğu bölgelerde Arnavutlar'ın farklı farklı alfabe tercihlerinin olduğunu göstermektedir. Mesela Orta ve Güney Arnavutluk'un önemli bir kesimi Lâtin alfabesiyle Arnavutçayı tercih ederken, diğer bölgelerde, örneğin Kosova'da Arap alfabesinin tercih edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁷⁹ Arnavutça eğitimin gelişmesini engelleyen bir diğer etken de çok sayıda alfabenin bulunması olmuştur. İşkodra'daki Katolik okullarında Başkimi (Ittihat) ve Agimi (Şafak) alfabeleri; güneydeki okullarda İstanbul alfabesi kullanılmaktadır.⁶⁸⁰

Bazı Arnavut liderler tek bir alfabe üretmenin millî birliği ve eğitimi güçlendireceğini fark ettiler ve bu ihtiyacı ele almak için düzenlenecek millî bir kongre için Manastır'ı seçtiler.⁶⁸¹ Bilindiği üzere Manastır Kongresi'nin toplanması için girişim, Hürriyet'in açıklanmasının hemen ardından kurulan Manastır “Başkimi” kulübü tarafından alındı.⁶⁸²

14-22 Kasım 1908'de Başkimi kulübü, gündemdeki ana maddesi millî bir yazı sisteminin oluşturulması olan Manastır Kongresi'ne ev sahipliği yaptı. Elli sekiz Arnavut, resmi delege olarak Kongre'ye katıldı. Bunlar en az yirmi üç Arnavut kulübünü temsil ediyordu. Sekiz delege de yurtdışından, yani Bükreş, Sofya, Sicilya ve Boston gibi şehirlerden katılmıştı. Dört vilayetten İşkodra sekiz delege göndermiş, Kosova dört, Manastır yirmi dört ve Yanya on delege göndermişti. Selanik'in bir, İstanbul'un ise üç delegesi vardı. Şehir bazında Görice sekiz temsilciyle ilk sırada geliyordu, arkasından altı temsilciyle İşkodra ve beş temsilciyle Ergiri geliyordu. Üsküp ve Elbasan dörder temsilci göndermişti. Yaklaşık 400

⁶⁷⁷ AQSH. F. 47. D. 1. Fleta 1. Kongresi i Parë i Manastirit sipas Parashqevi Qiriazit.

⁶⁷⁸ Sönmez, 2007: 100.

⁶⁷⁹ BOA, TFR.I.MKM. D. 32. G. 3101. 13 Şaban 1326 (10 Eylül 1908).

⁶⁸⁰ Bkz. ; Demiraj – K. Prifti, 1968; Vishko 1992; Osmani, 2008.

⁶⁸¹ Gawrych, 2021: 209; Demiraj – K. Prifti, 1968.

⁶⁸² AQSH. F. 47. D. 1. Fleta 1. Kongresi i Parë i Manastirit sipas Parashqevi Qiriazit.

kişi de gözlemci olarak katılacaktı ki, bunların da neredeyse 300 tanesi Müslümandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, etkinlikleri izlemek için tabii olarak kendi adamlarını görevlendirmişti.⁶⁸³

Bu gelişmeleri Bâbîâli ve İttihat Terakki Cemiyeti dikkatli bir şekilde takip ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁸⁴ Bu kongreye Arnavutlara nasihat etmek üzere birkaç kişiden oluşan bir heyet gönderilmiştir.⁶⁸⁵ Ancak anlaşıldığı üzere bu heyet Arnavut lehine çalışmıştır.

16 Kasım 1908 tarihli bir kayıtta “Arnavutlara nasihat etmek üzere Arnavut kulübü tarafından tertib olunan mirlivâ Fâzıl Paşa ve miralây Ohrili Rıza Bey ve Şurâ-yı Devlet azasından Melek beylerle müderrisinden Manastırlı İsmail ve Şakir ve Vildan Efendiler’den mürekkeb heyetin bu akşam hareket eden Selânik katârıyla Arnavutluk’a ‘azimet eyledikleri ve trenin esnâ-yı hareketinde mezkûr heyeti teşyi’ etmek üzere gelenler tarafıyla tren derunundakiler tarafından ma‘ alet ... bir kaç yüz el silâh endaht olunduğu ma‘rûzdur”.⁶⁸⁶

Selanik’teki millî kulübün başkanı ve Arnavut Lirija (Hürriyet) gazetesinin editörü Mithat Fraşeri kongreye başkanlık ediyordu. Kendisi Abdullah Bey’in oğlu, Şemseddin Sami’nin de yeğeniydi. Delegeler Arnavut dili için tek, standart bir alfabe belirlemek amacıyla işe koyuldular. Bunun farklı bölgeler arasındaki iletişimi kolaylaştıracağını ve en sonunda bütün Arnavutların erişebileceği millî bir edebiyat üreteceğini umuyorlardı . Bu bağlamda üç alfabe yarışıyordu. İşkodralı Fransisken rahibi Gjergj Fishta delegelere farklılıkları bir kenara bırakma ve kardeşlik ve anlayış ruhu içinde hareket etme çağrısı yapıyordu: “Ben buraya alfabelerden herhangi birini savunmak için gelmedim, sizinle birleşmeye ve halkı terakki ettirme hususunda kongrenin en kullanışlı olduğuna karar verdiği bir alfabeyi benimsemeye geldim”. Delegeler meseleleri hızlandırmak için Fishta başkanlığında on bir kişilik bir komite belirlediler. Bu komite bütün katılımcıların huzuruna bir kararla çıkmakla görevliydi. Komitenin dört üyesi Müslümandı , dördü Ortodoks ve üçü de Katolik’ti. Delegelerin hepsi komitenin kararını kabul edeceklerine dair bir besa icra ettiler.⁶⁸⁷

Komite iki Latin alfabesi sunmayı tercih etti: 1899’da Merditalı Preng Doçi’nin ürettiği Başkimi alfabesi ile Şemseddin Sami’nin ürettiği ve Tosk lehçesini temel alan İstanbul alfabesi⁶⁸⁸... Tek bir yazı sistemi yerine iki alfabenin ortaya çıkmasıyla hayal kırıklığına uğrayanlara Başkan Fishta, Alman dilinin de iki yazılı alfabesinin olduğunu hatırlattı. Bir süre

⁶⁸³ Gawrych, 2021: 209-210.

⁶⁸⁴ BOA. ZB. D. 623. G. 1123.

⁶⁸⁵ BOA. ZB. D. 623. G. 1123.

⁶⁸⁶ BOA. ZB. D. 623. G. 1123

⁶⁸⁷ Gawrych, 2021: 209-210.

⁶⁸⁸ Bkz: Demiraj & Prifti, 1968; Vishko, 1992; Historia e Manastirit 100 vjetori i ABC – së, 2003; Osmani, 2008.

tartıştıktan sonra delegeler, daha önce icra ettikleri besanın da gerektirdiği gibi oybirliğiyle iki alfabeyi de kabul ettiler. Bu kararlar ileriye doğru bir adım atılmış oluyordu. Delegeler dağılmadan önce bütün Arnavut kulüplerinin Manastır'daki Başkimi kulübüne , bölgelerindeki gelişmelerle alakalı aylık raporlar göndermesini, böylelikle Arnavutluk'un her yerinde işbirliği ve koordinasyon imkânının güçleneceğini kararlaştırdılar. Delegeler ayrıca 10 Temmuz 1910'da Yanya'da ikinci bir kongre düzenleme kararı aldılar.⁶⁸⁹

Manastır Kongresi arifesinde, Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosu, Viyana'daki Dışişleri Bakanlığı'na bilgi vererek, Arnavut Ulusal Hareketi'nin kulüplerin oluşturulması, Arnavut okullarının açılması, gece kursları gibi geniş bir faaliyet hakkında bildirmektedir.⁶⁹⁰

Romanya'nın İstanbul Büyükelçisi C. Breileanu'ya, ardından Bükreş'teki Başbakan'a gönderilen bir raporda, Arnavut alfabesinin birleştirilmesine ilişkin Kongre çalışmaları ve kararları hakkında, konsolos Breileanu ekliyor: “Geçtiğimiz birkaç gün içinde, Arnavut Kongresi'nin yakın toplantılarından birinde ve yalnızca liderleri tarafından hazırlanan ve Arnavutların siyasi programının belirlendiği çok gizli bir belgeye sahip olmayı başardım”. Bu program, Osmanlı Meclisi'nde Görice mebusu olan Shahin Kolonya'ya emanet edilmiştir. Program'da Arnavutların amacının yalnızca Arnavut okullarının açılması ve geliştirilmesi değildir. Gerçek amacı Hükümet tarafından Arnavut vatandaşlığının resmi olarak tanınması, aynı zamanda siyasi özerklik kazanması, Arnavut vilayetlerindeki memurların Arnavut olması gibi talepler vardı.⁶⁹¹

Kongre sonucunda iki alfabenin kabul edilmesi, Arnavut ulusal hareketi için önemli bir adım oldu.⁶⁹² Manastır Rus konsolosu Kol, bu durumu 14 Kasım 1908 tarihli raporunda; *“Arnavutlar'ın bu kongredeki asıl hedefleri alfabe meselesi değildi. Asıl mesele, her konuşmada ve her toplantıda ortaya çıkan, Arnavutları birleştirme meselesiydi. Bu istek ve arzu hiç şüphesiz ki, kapalı kapılar ardındaki konuşmaların en can alıcı noktasıydı*⁶⁹³ şeklinde yorumlamaktaydı. Feroz Ahmad da, Manastır Kongresi'nde çıkan kararı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İmparatorluğu birleştirme hedefine karşı alınmış bir karar olduğunu belirtmekteydi.⁶⁹⁴ Bu gelişmelerden sonra Müslümanlık faktörü devreye girdi ve Bâbüâli Osmanlı alfabesi için yoğun bir propagandaya başladı.⁶⁹⁵

⁶⁸⁹ Gawrych, 2021: 210.

⁶⁹⁰ Dermaku, 1983: 347.

⁶⁹¹ Dermaku, 1983: 347-348.

⁶⁹² Bashkimi i Kombit, Manastir, e Enjte, 24 Vjeshte e I. 1909, No. 3

⁶⁹³ Smirnova, 2004: 30

⁶⁹⁴ Ahmad, 2017: 77.

⁶⁹⁵ Ahmad, 2017: 77.

Bu gelişmeleri Celal Bayar ise şu şekilde değerlendirmektedir; “Evvela İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumi Merkezin’de okullar açılmak ve Arnavutça okutulmak gibi isteklerle başlayarak Manastır Kongresi ve İstanbul “Başkim” Kulübü 1908 yılı Kasım ayında bir beyanname neşredip kuzey ve güney Arnavutluk’ta 1878 *Prizren Birliği*ni diriltmeyi teşvik etti, bu askeri idare de dahil olmak üzere Arnavutluk için bir muhtariyet ayrılığı isteği idi. Bu istek meşrutiyetin ilanından neredeyse 3 buçuk ay sonra oluyordu”.⁶⁹⁶ Celal Bayar’ın yazdıklarına bakarsak Bâbiâli’yi ve İttihatçıları uyarmak istediği düşünebilir.

2.5.2. Debre Kongresi (23-29 Temmuz 1909)

İttihat ve Terakki Arnavutlar’a kendi Osmanlıcılık politikasını kabul ettirmek için anlaşma yolunu da denedi. Bu meseleye ilişkin olarak Arnavutlar arasında Meşrutiyeti telkin ve devam ettirmek amacıyla 23 Temmuz 1909 tarihinde Debre’de bir kongrenin tasarlandığı ve Rumeli’deki 5 vilayetten buraya uygun azaların gönderilmesi istendi. “*Debre Osmanlı Arnavut Meşrutiyet İçtimai Komisyonu*” tarafından hazırlanan ve basına ayrıntısı açıklanan kongrenin, Arnavutlar’ın Kânûn-ı Esâsî ile Osmanlı Devleti’ne sadakatini göstermek amacıyla toplanacağı belirtilmektedir. Bu komisyona göre kongrenin toplanma amaçlarından biri de, Jön Türklerin Arnavut delegelerine Arap alfabesini kabul ettirerek, Manastır Kongresi’nde alınan kararları etkisiz hale getirmek ve özerklikten vazgeçtiklerini beyan etmelerini sağlamaktır. Debre’de bir Arnavut Kongresi toplanması fikrini İttihat ve Terakki taraftarı Arnavutlar ortaya atmışlardı.⁶⁹⁷

Aslında İttihat ve Terakki Hükümeti’nin Kosova Arnavutları üzerlerine uyguladığı baskı politikası, sorunları hallederek durumu sakinleştirmeye değil, fakat daha da gerginleştirmeye yol açtı. İbrahim Temo, Anayasa’da pay sahibi olan Arnavut komitecileri önderliğinde yapılacak kongreye davet edilmektedir.⁶⁹⁸

Debre Kongre delgeleri 23 Temmuz 1909 günü Hükümet konağında toplanmıştır. Talat Bey ve Hükümet tarafından endişeyle karşılanan Debre Kongresi’nin çalışmalarının istenildiği şekilde gerçekleşmesi için Debre mebusu İsmail Bey (Paşa) kongreye gönderildi, fakat İsmail Bey Kongrenin ilk gününde vefat etti. Bu nedenle kongrenin açılışı ertesi güne bırakılmıştır.

Kongre’nin açılmasından bir gün önce yüzlerce silahlı Arnavut Jön Türk subayı (aralarında Resneli Niyazi Bey de vardı) bir gösteri için toplanmıştır. Debre ve Manastır müftüleri de bu gösteride yaptıkları konuşmalarda, Jön Türklerin hazırladıkları programın

⁶⁹⁶ Bayar, 1966: 791.

⁶⁹⁷ Çelik, 2004: 241.

⁶⁹⁸ Çelik, 2004: 241.

kabulünü toplananlara tavsiye etmişlerdi. Fakat Arnavut delegeler bu program maddeleri üzerinde görüşmeyi redederek 23 Temmuz'da kendi başlarına bir tekkede toplanmışlardır. Bu gelişme üzerine Jön Türkler isteklerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır.⁶⁹⁹

Arnavutları Osmanlı Devleti'ne bağlamayı hedefleyen Jön Türk programını görüşmek üzere, 40 kişilik bir komisyon kurulur. (Avrupa Türkiye'sindeki her Vilayetten 8 kişi)⁷⁰⁰

Kongreye Derviş Hima, Fehmi Zavalani, Sotir Peci, Loni Logori, Hafız Ali Korça, Abdül Ypi Bey, Manastırlı Kenan gibi Arnavut vatanseverler ile Vehbi Agolli, Recep Voka, Hacı Ali Elbasani gibi ılımlı Arnavut aydınları katıldılar. Debre Kongresi'nde, bir tarafta Arnavut vatanseverler, diğer tarafta ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne taraftar delegelerin katıldıkları, eğitim ve alfabe meselesi üzerinde yoğun tartışmalar yapıldı.⁷⁰¹

Kongrede Hafız Ali Efendi'nin, henüz mektebi bulunmayan köylerde hükümetçe "mekâtib-i ibtidâiyye" inşâ edilmesi ve Arnavutluk'taki bütün okullarda "lisan-ı millî" yani Arnavutça'nın okutulmasını talep eden takriri, görüş ayrılıklarını açıkça ortaya çıkardı. Kongre zabıtlarında (M rumuzlu) bir delege, harf sorununun tartışılmamasını, tartışılır ise kongrenin hedefinden sapacağını; sadece mektep istenmesini ve resmi dilin yanısıra Arnavutça'nında okutulmasını, ancak bu eğitimin hangi harflerle uygulanacağı konusunun ise kişisel tercihe bırakılması görüşünü savunmaktaydı. Osmanlı Türkçesi ile eğitim taraftarı olan Rıza Bey ise, Arnavutça eğitimin gerekli olmadığını, Arnavutluk'taki mekteplerde sadece Türkçe okutulması gerektiğini vurguladı. Bu tavra Sait Ağa (Kruya delegesi) sert bir yanıt verdi: *"Biz herhalde Arnavutça okuyacağız. Zira biz de terakki isteriz. Türkçe'den öğrenemeyiz"*.⁷⁰²

Delegelerin çoğunu oluşturan Arnavutlar, Debre Kongresi'nin etnik olarak Arnavut görünümüne bürünmesine neden oldular. Kongreye katılan Sırp delgelerin Kosova Vilayetini Sırbistan'a ait addetmeleri üzerine, Arnavut delgeler Arnavutluk'un bölünmez bütünlüğünü şiddetle savundular. Bu tartışmalara bir de Arnavutların siyasi içerikli istekleri de eklendiğinde ittihatçı otoriterler, kongrenin toplanma amacının, planlamış gidişatının dışına çıkmaya başladığı endişelerini birkaç kere dile getirdiler.⁷⁰³

Bu arada, Debre Kongresi'ne iştirak eden Arnavut delegeler Kongre programına "millî alfabe" ve eğitim meselesinden farklı olarak diğer meseleleri de gündeme getirdiler. Tartışılan eğitim ve okul meselelerinden başka (alfabe seçimi isteğe bırakılmıştı), memleketin dilini ve âdetlerini bilen memurların tayini, Arnavutlar'ın zorunlu askerlik görevini Arnavutluk'ta ifa

⁶⁹⁹ Çelik, 2004: 242.

⁷⁰⁰ Bartl, 1998: 286.

⁷⁰¹ Prifti, 1987: 187.

⁷⁰² Yakut, 2006: 34.

⁷⁰³ Mezani, 2003: 129.

etmeleri, dini törenlerde Arnavutça'nın kullanılması, müstakil bir Arnavut Ortodoks kilisesinin kurulması, Fransız tütün tekelinin tasfiyesi ile yolların inşâ edilmesi gibi talepler de dile getirildi.⁷⁰⁴

Sofya'da yayınlanan “Shqypeja e Shqypënisë” gazetesi Dibra Kongresi hakkında bilgi vererek *“İttihat ve Terakki'nin baskıcı politikasının maskesini düşürdü. ‘Deber’de toplanan kongrenin İttihat ve Terakki'nin işi olduğu çok iyi anlaşıldı; Hükümet bu kongrenin toplanmasına önderlik etti, çünkü o yerde başka hiçbir yerde olmadığı kadar umut ediyordu.”* Gazete devamında Müftü'nün giriş konuşmasına saldırıyor, *“Arnavutlara atılan bir avuç toz gibi, yurtseverlerin beklediği yerden Kongre'ye başka bir yön veriyor”. Konuşmalarında öne çıkan ilerici Arnavutlara karşı sert önlemler alındı. Böylece, bu gazete “bir subay, Arnavut ulusal çıkarları hakkında konuştuğu için vatansever Derviş Hima'ya ateş etmek için silah çıkardı”* diye yazıyordu.⁷⁰⁵

Debre Kongresi'nde yukarıda belirtilen konularda kararlar alınmasına rağmen, yaşanacak gelişmeler, alınmış olan bu kararların Arnavutlar'ın tamamını tatmin etmediğini ortaya koyacaktır. Dahası Arnavut aydınları ve ileri gelenleri İttihat Terakki'nin müdahalesine tepki vermekte gecikmemiş ve kısa bir zamanda Elbasan'da yeni bir Arnavut Kongresi organize edilmiştir. Elbasan'da organize edilen kongrenin amaçları tamamen Arnavut millî meseleleri hakkında olacaktır.

2.5.3. Elbasan Ulusal Maarif Kongresi (2-8 Eylül 1909)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya koyduğu engellere rağmen Arnavutlar kültür ve eğitim faaliyetlerine devam ettiler. 1909'da, 2 Eylül'den 8 Eylül'e kadar Elbasan'daki Başkimi kulübü bir eğitim kongresine sponsor oldu. Kongreye yaklaşık 120 kişi katıldı ve altı sınıf ile toplam 90 öğrenciden müteşekkil bir öğretmen okulu kurulması kararlaştırıldı. Elbasan Kongresi ayrıca Görice'de Arnavut Okulları Cemiyeti'ni kurdu.⁷⁰⁶ Bu cemiyet Osmanlı belgelerinde “Terakkî-i Arnavud Mekâtib-i Cem'iyeti” adıyla geçmektedir.⁷⁰⁷

Cemiyetin başlıca gayesi bütün Arnavut kulüplerinden malî destek alarak Arnavutluk'un her yerinde millî okulların finanse edilmesiydi. “Terakki Cemiyeti”nin tüm Arnavutlara hitaben yazdığı bir mektupta, Elbasan'daki Normal Okulu öğretmen yetiştirmek

⁷⁰⁴ Bartl, 1998: 286-287.

⁷⁰⁵ Shqypeja e Shqypënisë, Sofje, nr. 6. (1 Gusht 1909).

⁷⁰⁶ Gawrych, 2021: 227.

⁷⁰⁷ BOA. MF.MKT. D. 1141. G. 33. Nr. 3. 26 Ağustos 1325.

için sürdürmeyi ve farklı yerlerde Arnavut okulları açmayı amaçlayan Elbasan Kongresi kararlarına dayanarak kuruluşunu duyuruyordu.⁷⁰⁸

Alınan diğer önemli kararlar (a) Arnavutluk'taki bütün devlete ait ve özel okullarda Arnavut dilinin Latin harfleriyle yayılması konusunda kararlılık, (b) hem *Gegler* hem de *Tosklar* için ortak bir edebiyat üretme amacıyla standart bir edebiyat dili olarak Elbasan lehçesinin seçilmesi, (c) o döneme kadar kaydedilen ilerlemenin değerlendirilmesi için 1912 yılında Elbasan'da bir başka kongrenin yapılması ve (d) Manastır Başkimi kulübünün Arnavut kültür faaliyetinin merkezi olmaya devam etmesi şeklindeydi. Latin alfabesinin teyit edilmesi suretiyle delegeler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arap alfabesini teşvik etme çabalarına doğrudan meydan okumuş oluyorlardı . Öğretmen okulu da kongreden sonra açılmıştı.⁷⁰⁹

Tabi ki İttihat ve Terakki Cemiyeti Elbasan Kongresi'ne karşı mesafeli, hatta olumsuz bir tavır sergilemiştir. Zira Kongre sırasında Arnavut millîyetçiliği ile bilinen Jandarma Kumandanı Naci Bey Manastır'a çağırılmış, kendisinden kongre toplantı halindeyken civardaki köylülere kongrenin çalışmalarına önem vermemeleri doğrultusunda telkinlerde bulunmakla görevlendirilmiştir.⁷¹⁰

Eylül 1909'da yapılan Elbasan Kongresi Arnavut milli duygularının saf bir tezahürüydü. Eğitim konusu ilgi odağı haline getirildi. Elbasan Kongresi iki önemli karar aldı: İlk karar okul kitaplarının Latin alfabesi ile basılmasına yönelik iken, ikinci karar ise Luigi Gurakuqin'in ilk müdürlük yaptığı Normal Elbasan Okulu'nun kurulmasıydı. Elbasan Kongresi, aldığı kararlarla, Arnavut dili için Latin alfabesinin kabulünü kesinleştiren son örnek olarak kabul edilmektedir. İttihat ve Terakki dini propaganda ve eski Müslüman çevrelerin kışkırtması yoluyla bunu engelleme çabaları nihayetinde başarısız oldu.⁷¹¹

Elbasan Kongresi'nde Arnavutların haklarını tanımayan İttihat ve Terakki'nin uyguladığı baskılara karşı ve Arnavutluk'un özerkliğini elde etmek için silahlı mücadelenin örgütlenmesi gerektiği fikri ortaya atıldı.

2.5.4. II. Manastır Kongresi (2-3 Nisan 1910)

İlk olarak 22 Mart 1910 tarihinde toplanması kararlaştırılan ancak çoğunluk sağlanamadığı için ertelenen “Arnavut Maârif Kongresi”, 2-3 Nisan 1910 tarihinde

⁷⁰⁸ AQSH. F. 102. D. 90. (15.01.1910).

⁷⁰⁹ Gawrych, 2021: 227-228. Elbasan Maarif Ulusal Kongresinde alınmış kararlar ile ilgili bkz. BOA. MF.MKT. D. 1141. G. 33. Nr. 3. 26 Ağustos 1325; “Arnavutluk-Elbasan Kongresi”, Yeni Tasvir-i Efkar, 4 Eylül 1325, No: 109; “Bashkimi i Kombit”, Manastir, e Enjte 10 vjeshte e I. 1909, No. 1. Olgun, 2015.

⁷¹⁰ Sönmez, 2007: 141.

⁷¹¹ Puto, 2009: 13.

çalışmalarını sürdürdü.⁷¹² İstanbul, Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra ve Selanik Arnavut maârif kulübünü temsil eden 25 delge hazır bulunmuş ve başkanlığı İpekli Bedri Bey üstlenmiştir. II. Manastır Kongresi'ne katılmış olan önemli isimlerinden bazıları şunlardır: Derviş Hima, Fehim Zavalanı, Petro Nini Luarasi, Bedri Pejani, Gjergj Qiriazı, Themistokli Germeji, Qazim İliaz Dibra Recep Mitroviça⁷¹³. Bu kongre Arnavut basınında da çok geniş bir şekilde yer aldı. Arnavut basınının yazdığına göre Kongre çalışmalarına Derviş Hima'nın uzun konuşmasıyla başlamıştır.⁷¹⁴ Açılış konuşmasında Derviş Hima, Arnavutluk'ta uygulanan eğitimin yaygınlaşmasını ve Arnavut ulusunun terakkisini savunan görüşleri dile getirdi. Derviş Hima buradaki konuşmasında özellikle Arnavut millî gereksinimleri için Arnavutça eğitimin yaygınlaştırması gereği üzerinde durmuş ve esasen Arnavutlar'ın büyük çoğunlunun bu görüşte olduklarını vurgulamıştır. Hima konuşmasında daha da ileri giderek İttihatçılar ile Bâbîâli'yi "hurufat konusunda kendilerine savaş açmakla" itham etmiştir.⁷¹⁵

Manastır Kongresi'nde, açık ve gizli olmak üzere iki türlü karar alındı. Açık olarak alınan kararların birinci ve üçüncü maddelerinde "Kanun-ı Esasi'nin eğitimde kullanılacak dili serbest bıraktığını ve bunu güvence altına aldığını, oysa hükümetin bunu hiçe sayarak Arnavutça'nın Arnavutlar'ın hurufat-ı millîyeleriyle tahsiline karşı çıktığını ve bütün bu sorunların çözülmesinin Maarif Nezareti'nden" beklendiği belirtiliyordu.

Arnavut milliyetçisi olarak bilinen ve bu yönde faaliyetleri nedeniyle tutuklanan Eczacı Besim Bey'den elde edilen belgelerden, kongrenin 6 maddelik gizli bir programı olduğu anlaşılmaktadır. 6 maddelik bu gizli programa göre "Arnavut kavminin resmen tanınması, orduda Arnavut alaylarının oluşturulması, yerel meclislerin onayı olmaksızın merkezi hükümetin hiç bir girişimde bulunmaması, ayrı bir bütçe yapılması ve genel bir valinin tayin edilmesi" gibi geniş bir özerkliği düşündüren hususlar bulunuyordu. Fakat Manastır'da alınan kararların konusunu içeren alfabeye ilgili olarak, programın ikinci maddesinde, "Arnavutluk mekteplerinde Arnavutça'nın Lâtin harfleriyle mecburi öğtetilmesi; 3. maddesinde de, "Arnavutluk'ta icrâ olunacak resmî muamelatın Arnavutça ile yapılarak Arnavutça'nın resmî lisan olarak addolunmasına" yer verilmiştir.⁷¹⁶

1910 yılının Arnavut Milli alfabe tartışmalarının yoğun yaşandığı bir dönem olduğu görülmektedir. Arnavutluk'taki çeşitli şehirlerde halk tarafından mitingler, protestolar ve nümayişler organize edilmiştir.

⁷¹² Yeni Tasvir-i Efkâr (2 Nisan 1910).

⁷¹³ Prifti, 1987: 199.

⁷¹⁴ Bashkimi i Kombit, Manastır, 25 mars (7 prill) 1910, nr. 28.

⁷¹⁵ Prifti, 1987: 200.

⁷¹⁶ Yakut, 2006: 42-43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHATÇILARIN MERKEZÎ POLİTİKALARINA KARŞI ARNAVUTLARIN TUTUMU

3.1. 1908 Genel Seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle Arnavutlar Arasında Ortaya Çıkan Sorunlar

Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de tekrar ilan edilmesinden sonra, 1878'den beri kapalı olan Meclisi Mebusan'ın yeniden açılması gündeme gelmiştir.⁷¹⁷ Anayasa'nın ilanı üzerine milletvekili seçimi için hazırlıklarda başlanmıştı. Seçim 1877'de ilk defa uygulanmış olan kurallara göre yapılacaktı.⁷¹⁸ Milletvekil adayları olmak isteyenlerin 30 yaşını doldurmuş olması ve Türkçe okuyup yazma bilmesi gerekiyordu. Seçimle ilgili olarak halka bilgi vermek için 2 Eylül 1908 tarihinde neşredilen bir bildirde her Osmanlı anasının yurttaşlık bazında eşit sayıldığı, din mezhep ayrımı olmadığı, meclisin halkın temsil edilen bir yer olduğu belirtilmekteydi.⁷¹⁹

1908 seçimlerini diğerlerinden daha anlamlı kılan bu durum, imparatorluğu oluşturan milletlerin Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden beklentilerinin bir hayli yüksek olmasıyla ilgilidir.⁷²⁰ Aslında İttihat ve Terakki'nin seçimleri kazanmak için fazla bir çaba sarf etmesine gerek yoktu. Zira Meşrutiyetin ilan ettirdiğinden dolayı herkes İttihat ve Terakki üyesi olmuştur.⁷²¹ Celal Bayar ilginç bir yorum yapmaktadır: “*Sultan II. Abdülhamit bile göğsüne taktığı kırmızı “hürriyet” rozeti ile İttihatçı olduğunu göstermeye çalışmıştı*”.⁷²²

Seçim hazırlıkları, İttihat ve Terakki'nin Arnavutlar ile çekişmesinde sebeplerden birisi ve hatta ana neden olacaktır. Kasım-Aralık aylarında yapılan seçim kampanyası sırasında İttihat ve Terakki adayları ve Arnavut milliyetçi adayları arasında bir çekişme söz konusu olmuştur.⁷²³ İttihatçılar, “1908 seçimlerde bazı Arnavutların desteğine güvenilebilse de, Arnavutların çoğu onlara karşıydı. Fevzi Demir, seçimlerden şu şekilde bahsetmektedir: “Meşrutiyetin ilk günlerinde İttihat Terakki Cemiyeti ile Arnavut kuruluşları arasındaki ilişkiler dostçaydı. Bu yüzden Arnavutlar ile Cemiyet arasında seçimler konusunda bir

⁷¹⁷ Hocaoglu, 2010: 84.

⁷¹⁸ Karal, 1996: 59.

⁷¹⁹ Mezani, 2003: 114-115.

⁷²⁰ Tunç, 2019: 61.

⁷²¹ Olgun, 2014: 67.

⁷²² Bayar, 1966: 413.

⁷²³ Mezani, 2003: 115.

anlaşmazlık su yüzüne çıkmamıştır”.⁷²⁴ Fakat Fevzi Demir seçimler meselesinde Arnavutlar İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir sorun yaşanmadığını ileri sürmekteyse de, özellikle Berat’ta, İTC’nin İsmail Kemal Bey’in seçilmesini önlemek amacıyla elinden gelen çabayı gösterdiği bilinmektedir.⁷²⁵ Bunun yanı sıra İTC’nin İsmail Kemal Bey’i seçtirmemek için Avlonya’ya bir subay gönderdiği iddia edilmektedir. Bu meseleye ilişkin olarak İsmail Kemal Bey hatıralarında Selanik merkezinin ona karşı gönderdiği adamlar hakkında seçimden önce haberdar olduğunu ileri sürmüştür: “Oylamanın bitiminden birkaç gün evvel, benimle görüşmek için Süleyman Bey Cakrani gelmiş ve iyi niyetle, benim seçilmemem için çalışmak üzere Cemiyetin Selanik Merkezi tarafından gönderilmiş olan bir subayın eşliğinde geldiğini ifade etti... Ancak bana talimatların bir nüshası gösterildiğinde ve söz konusu subay gitmeden önce benimle görüşüp, bahsedilenleri kabul edip özür dilediğinde artık şüphem kalmadı. İsmail Kemal Bey’e göre sadece bu değil, İTC’nin temsilcisi olan bir askeri doktor da aynı talimatlarla geldi”.⁷²⁶

Peter Bartl da, “Jön Türklerin özellikle Avrupa Türkiye’sindeki Türk olmayan mebuslarının muhalefetinden çekindiklerini, seçim bölgelerini karmaşık bir şekilde dağıtarak Arnavut ve Slav ağırlıklı bölgelerde Türk adayların kazanmasını sağlayıp, diğerlerinin seçilmelerine engel olmaya çalıştığını, seçilen şahıs, Jön Türkler’in işine gelmediği zaman seçimi geçersiz saydıklarını ve bu nedenle seçimin pek de dürüst olmadığını” ileri sürmüştür.⁷²⁷

Arnavut bölgelerinde bu kampanya, Arnavut-İttihat ve Terakki ilişkilerinin çok gergin ve çelişkili bir atmosferinde gerçekleşti. İpek ve Yakova kazalarında bu atmosfer bir yanda Osmanlı ordusu ve jandarma, diğer yanda Arnavut asi güçleri arasında silahlı çatışmalara dönüşmüştür.

İttihat ve Terakki’nin Arnavut karşıtı propagandasına ek olarak, Güney Arnavutluk’taki Rum din adamları tarafından Arnavut Ortodoks seçmenlerine Arnavut adaylara değil Yunan adaylara oy vermesi için baskı yapan çok yıkıcı bir propaganda yapıldı.⁷²⁸

Ön seçim kampanyası sırasında, Manastır ve İşkodra vilayetinin çeşitli bölgelerini ziyaret eden ve Arnavut adaylarına oy vermesi için her yerde propagandasını yapan Hoca Vildan Efendi başkanlığındaki İstanbul Kulübü delegasyonu önemli bir rol oynadı. Vildan

⁷²⁴ Demir, 2007: 116.

⁷²⁵ Çelik, 2004: 111.

⁷²⁶ Kemal, 2009: 227.

⁷²⁷ Bartl, 1998: 282.

⁷²⁸ Abdyli, 2004: 146.

Efendi, etkisi ile Elbasan'da, bu şehrin birbirine çok düşman olan iki siyasi Arnavut grubu arasında kamuoyunda uzlaşma sağlamayı başardı.⁷²⁹

Seçimler umumi olarak Arnavutlar ile Jön Türkler hariç, milliyetçi Arnavutlar ile muhafazakar Arnavut adayların rekabeti şeklinde cereyan etti.⁷³⁰ Fakat Jön Türkler'in bütün bu girişimlerine rağmen, Arnavut cemiyetin, kulüplerin, Arnavut basının ve vatanseverlerin sayesinde Berat'ta İsmail Kemal Bey seçimi kazanabildi.

Resmi kayıtlarda Arnavutlar Jön Türk Cemiyeti'nden infikâk (ayrılarak) ile hemen Ahrar Fırkasına iltihâk etmek için reisleri tarafından emr-i kati almışlardır.⁷³¹

Aykut Kansu, "Arnavut milliyetçilerinin, seçim sırasında Prens Sabahaddin'in Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Fırka-i Ahrar aracılığı ile yaptığı adem-i merkeziyetçilik programını desteklediklerini" ileri sürmektedir.⁷³² Bu meseleye ilişkin olarak Peter Bartl, "Kültürel olarak ilerlemeye büyük önem veren Güney Arnavutluk Müslümanları genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklediler, zira Sultan II. Abdülhamit'in Arnavutça eğitim veren müesseselere ne derece muhalif olduğunu çok iyi hatırlıyorlardı" vurgulamıştır.⁷³³

Kosova'daki Priştine Sancağı'nda, İttihat ve Terakki'nin yaptığı bütün propagandaya rağmen Priştineli Hasan Bey mebus seçildi. İsmail Kemal Bey ile Aziz Paşa Vrioni Berat seçimlerini kazandı. Başka bir Arnavut milliyetçisi, Müfid Libohova ise Ergiri'den seçildi.⁷³⁴ Üçü de Fırka-i Ahrar'ı destekliyordu. Yanya Vilayeti'nde Süreyya Vlora'nın adaylığı ve seçim kampanyası sırasında İttihatçılara karşı propaganda yaptı. Avlonyalı Süreyya Bey seçimi kaybetti ve Rum adaylar – Dimitraki Kingos ve Constantine Sourlas – mebus oldular. İşkodra sancağında ise Katolik Arnavutlar iki mebustan birinin Katolik olması konusunda ısrar etmişler, fakat seçim sonucunda kazanan mebusların ikisi de Müslüman Arnavut adaylardan çıkmıştır.⁷³⁵

Debre'de İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarı olan Hasan Sabri Efendi Cemiyetin girişimleriyle kazandı. Debeliler Hasan Sabri Efendi'nin Mutasarrıf'ın özel inisiyativ ile seçimi kazandığını ileri sürmektedir. Bu seçimin iptal edilmiş ve yenilenmesini istemektedirler.⁷³⁶ Bâbîâlinin bu talebi reddetmesi üzerine, Manastır Arnavutluk Kulübü 1909 yılının başında bütün Arnavut kulüplerine yapmış olduğu çağrıda, İstanbul'da bulunan

⁷²⁹ Abdyli, 2004: 146.

⁷³⁰ Hocaoglu, 2010: 103.

⁷³¹ BOA. Y.EE. D. 34. G. 3385.

⁷³² Kansu, 2001: 331.

⁷³³ Bartl, 1998: 283.

⁷³⁴ Kansu, 2001: 331.

⁷³⁵ Sönmez, 2007: 107.

⁷³⁶ Kansu, 2007: 333.

Arnavut milletvekillerin seçimlerin iptali konusunu parlamento gündemine almalarını talep etti.⁷³⁷ Bu sefer netice alındı ve yapılmış olan yeni seçimle İsmail Bey mebusluğu almıştır. Ancak İsmail Bey'in mebusluğu da kısa zaman sürmüştür. Son olarak, Dukakinzade Mustafa Basri Bey Debre mebusu olarak Mebusan'a girmiştir.⁷³⁸ Kendisi 1911'de kurulan Hürriyet ve İttilaf Fırkası'nın ilk meclis-i idare üyeleri arasında yer alacaktır.⁷³⁹ Görice'den ise Arnavut milliyetçi olarak tanınan Şahin Kolonya mebus seçilmiştir. Şahin Bey, 1909'da kurulmuş olan Fırka-ı İbad'a (Osmanlı Demokrat Fırkası) katılacak ve 1911'de gerçekleşen Arnavutluk ayaklanmasında önemli rol oynayacaktır.⁷⁴⁰ Kosova Vilayet merkezi olan Üsküp'te Necip Draga ve Hoca Sait Efendi kazandı.

Nitekim Arnavutların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yapılan seçimlerde parlamento'ya girebilen milletvekillerin çoğunluğu bir süre sonra ademi merkezîyetçi muhalefetin yanında yer almaya başlayacaktır.

II. Meşrutiyet devriminin ilk Meclis-i Mebusanı 17 Aralık 1908'de açılmıştır.⁷⁴¹ Açılış töreni sırasında II. Abdülhamit adına okunan açılış söylevinde, eğitimin yayılması sayesinde Kanun-u Esasî'nin yeniden ilânına engel kalmadığı belirtiliyordu.⁷⁴² Sonunda, Başkâtip Ali Cevat'ın teklif ettiği cümle yer alıyordu: *Bugün milletimin meb'ûslarını huzûrumda görmek ile bahtiyârım memleketimizin Kanûn-ı Esâsi ile idâresi hakkındaki 'azmim kat'i ve lâ-tağyirdir. İnşaallah Meclis-i Meb'ûsânımız devletimize ve milletimize hayırlı işler görürde vatanımız her türlü sa'âdete mazhar olur*".⁷⁴³

Meclis-i Mebusan başkanlığı için 23 Aralık 1908'de seçim yapılmıştır. Bu seçimde Ahmet Rıza Bey (İstanbul) Meclis Başkanı ve yardımcıları Talat Bey (Edirne) ve İsmail Kemal Bey (Berat) olmuştur.⁷⁴⁴ İlk seçimlerin sonucunda Mebusan Meclisi'ne seçilen 275 kişiden 25'i Arnavut kökenlidir.⁷⁴⁵ Feroz Ahmad⁷⁴⁶ ve Aykut Kansu⁷⁴⁷ ise Arnavut mebus sayısının rakamı 27 olduğunu yazmaktadırlar.

Bunlardan İsmail Kemal Bey, Priştineli Hasan Bey, Şahin Kolonya, Necip Draga, Bedri Peyani, Müfid (Ergiri) vs. gibi milletvekilleri, mecliste İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi ve milliyetçi politikasına karşı Arnavut meselesini temsil ettiler. Bu isimler

⁷³⁷ Hocaoglu, 2010: 103.

⁷³⁸ Kansu, 2001: 334.

⁷³⁹ Sönmez, 2007: 108.

⁷⁴⁰ Sönmez, 2007: 108.

⁷⁴¹ BOA. Y.EE. D. 71. G. 83; Eraslan ve Olgun, 2006: 80.

⁷⁴² Akşin, 1987: 109.

⁷⁴³ BOA. Y.EE. D. 71. G. 83.

⁷⁴⁴ MMZC. D. 1. İS 1, 17. İ (3 Mart 330 Cilt (C) II: 152; Kansu, 2001: 330-331-336.

⁷⁴⁵ Sönmez, 2007: 108.

⁷⁴⁶ Ahmad, 2016: 56.

⁷⁴⁷ Kansu, 2001: 354.

daha sonra ortaya çıkacak olan Arnavutluk isyanlarında ve Arnavut bağımsızlığında etkili olacak olan Arnavut milliyetçileridirler.

Ergiri Mebusu Yani Mamapulos, Ahmad ve Rustow'un ortak çalışmasında Rum olarak gösterilmesine karşı⁷⁴⁸, Tanin bu mebusu Hristiyan Arnavut olduğunu yazmaktaydı.⁷⁴⁹ Peter Bartl ise “ Hristiyan bir Arnavut'un seçimi kazandığı duyulmamıştır” görüşünü ifade etmektedir.⁷⁵⁰

17 Aralık 1908'de, parlamentonun açılışı vesilesiyle, Osmanlı makamları, İmparatorluğun diğer uluslarından gazetecilerin yanında, “*Lirija*” gazetesinin gazetecisi Nyzhet Vrioni'yi kabul etmek istemediler. Arnavut milletvekillerinin müdahalesinden sonra kendisine diğer gazetecilerin yanında yer alma fırsatı verildi.⁷⁵¹

Arnavutluk'taki seçimde Arnavut milliyetçisi adayların, daha önce Arnavut sorunu için çalışan adamların Osmanlı Meclisi'ne girememeleri Arnavutlar için bir kayıp olarak sayılmıştır. Bu konu Korça Gazetesi'nde, “Si i nderon Shqypnia burrat e saj” başlıklı yazıda dile getirmiştir: “*Biz, Şahin Bey Kolonya'ya az çok hürmet gösterdik. Diğerleri nerede? Bajo Topulli, Dr. İbrahim Temo, Derviş Hima vs. Neredeler? Biz, zor zamanlarda erkekçe çalışan ve bugünlerde o kadar gerekli bu adamları mebus seçecek kadar adam değildiniz... bunların yerine, beş para etmeyenleri seçtirdik*”.⁷⁵²

Selanik'te çıkan Arnavut gazetesi “*Lirija*”, Arnavut seçmenlerini milletvekiller için oy kullanmaya çağırdı, çünkü oylama onlar için çok önemliydi: Osmanlı parlamentosunda yer alacak, Arnavutluk'un çıkarlarını temsil edecek ve savunacaklardı. Gazete, vatanın iyiliği için hoşgörü ve anlayış çağrısında bulundu: “Bir süre haset etmeyi bırakalım da doğru dürüst vatansever olalım.”⁷⁵³

Anlaşıldığı üzere 1908 genel seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavutlar arasında bazı sorunlar ortaya çıkmıştır.

3.1.1. Osmanlı Parlamentosu'nda Arnavut Mebusların Çalışmaları

Arnavutluk meselesi ile alakalı Arnavut milletvekilleri da farklı görüşler ileri sürdüler. Arnavut mebusların milliyetçi tutumları 1908'den 1912 yılına kadar giderek artmıştır. Başlangıçta, 1908'de diğerleri gibi Arnavut mebuslar da *İttihad-ı anâsıra* inanmış Osmanlıcı fikirleri sahiplerdi.

⁷⁴⁸ Ahmad & Rustow, 247.

⁷⁴⁹ Demir, 2007: 116-117; Tanin, 6 Kanun-u evvel 1908.

⁷⁵⁰ Bartl, 1998: 283.

⁷⁵¹ Lirija, Nr. 20. Selanik, 13 (26), Shënandre 1908.

⁷⁵² Mezani, 2003: 118; Korça, Korçe, 24 Dhjetor 1908: 2.

⁷⁵³ Lirija, Nr. 13. Selanik 25 Vjesht e dytë 1908.

Mebusan Meclisi'nin açılması ile birlikte, Anavut aydın çevreler “Temel İhtiyaçlarımız” ismi altında “Başkimi” gazetesinde Kânûn-ı Esâsî hükümlerinden hareketle Arnavut milletvekilere beklentilerini bildiren bir program neşredilmiştir. Bu program 12 Aralık 1908 tarihinde İstanbul’da neşredilmiştir. Program, Arnavutların haklarının öncelikle milliyetlerinin ve dillerinin tanınması olduğunu belirtmektedir. Arnavutlar da diğer unsurlar gibi mesela Ermeniler, Bulgarlar veya Araplar gibi ayrı bir milliyet olarak tanınmalı ve artık Müslüman veya Türk olarak adlandırılmamalıdır. Arnavut dilini Arnavutluk’ta resmi dil olarak kabul edilmeli ve bütün mekteplerde öğretim dili olmalıdır. Programda, İmparatorlukta çeşitli ulusların mevcut olduğu, ancak hepsinin tarihsel açıdan birbirlerine bağlı oldukları ve aynı bayrak altında toplandıkları, hepsinin Osmanlı oldukları belirtilmektedir. Osmanlıların ilerleyebilmek için hep birlikte, aynı amaç için çalışmaları gerektiği, ancak eşit anayasal haklara da ihtiyaçları olduğu açıklanmaktadır. Arnavutların diğer uluslara göre daha geri bir konumda bulundukları, bu yüzden de milliyet ve dil açısından taleplerinin vurgulanmasının önemi ifade edilmekte ve Arnavut mebuslardan çabalarını bu konular üzerinde yoğunlaştırmaları istenmektedir.⁷⁵⁴

Banu İşlet Sönmez’e göre, “Bu programa rağmen Mebusan Meclisi'nin ilk döneminde Arnavut mebusların ulusal yönde talepler gündeme getirmedikleri görülmektedir. Ulusal talepler yansıtılmamış olmasına rağmen, Arnavut milletvekillerin verdikleri takrirler ve tartışmalar gerekince sarf ettikleri sözler, Arnavut milletvekillerin bu dönemdeki politik tutumlarının ve İttihat ve Terakki rejiminden beklentilerinin ipuçlarını bandırmaları açısından önemlidir.”⁷⁵⁵

Bu dönemde Arnavut mebusların Meclis gündemine sundukları bu takrirlerin yanı sıra, Meclis dışından olmakla birlikte Meclise hitap eden ve Arnavut aydınların taleplerini içeren bildiriler de yayınlanmıştır. 18 Şubat-3 Mart 1909 tarihli Korça gazetesinde yayınlanmış olan bir bildiri, Osmanlı Mebusan Meclisi’nden Arnavutluk’un özerk bir vilayet olarak tanınmasını talep etmektedir. Bu bildiri, Manastır Kongresi sırasında Şahin Kolonya tarafından hazırlanmış ve aydınlar arasında tartışılmıştır. Bu dönemde Şahin Kolonya Görice mebusu olmasına rağmen, bu yönde bir talebin Mebusan Meclisi'ne sunulduğuna dair Meclis Zabıtlarında bir kayıt bulunmamaktadır. Mecliste bu konuya ilişkin herhangi bir görüşme de gerçekleşmemiştir.⁷⁵⁶

Şubat 1909'da Mebusan Meclisi'ne bildiren bir diğer muhtıra, “*Şimali Arnavutluk Arnavutlarının Muhtırası*” şekilde adlandırılan ve Arnavut komitesi *Kombi* adına Prens

⁷⁵⁴ Sönmez, 2007: 108.

⁷⁵⁵ Sönmez, 2007: 109.

⁷⁵⁶ Sönmez, 2007: 112.

Gika'dan imzalanmış olan muhtıradır. Bahse konu muhtıranın Mebusan Meclisi'nde görüşülmüş olduğuna dair bir kayıt bulunmamakla birlikte, ecnebi temsilciliklere de gönderilmiş oldu. 1909 Şubat'ın yedinci günü “*Le Figaro*” gazetesinde neşredilmiştir. Muhtırada öne sürülen talepler arasında Arnavut ulusunun resmen tanınması, Arnavutluk'taki okullarda eğitimin Arnavut diliyle yapılmasının mecburi olması, resmi dairelerde Arnavut dilinin resmi dil olarak kabul edilmesi, askerlik hizmetinin sadece Arnavutluk'ta ve bütün Arnavutlar için mezhep ayırt edilmeksizin zorunlu olması, hükümetin vilayet genel meclisinin izni olmaksızın Arnavutluk'ta hiçbir imtiyaz ita edememesi, valinin Arnavut olması ve Arnavutluk bütçesinden öncelikle imar, maarif, mezhep ve genel sağlık işleri için masrafların ayrılması yer almaktadır.⁷⁵⁷ Anlaşıldığı üzere zikredilen taleplerin genel niteliğinin özerklik yönünde olduğu dikkat çekmektedir.⁷⁵⁸

1912'de “milliyetçilikleriyle gurur duyduklarını” ve “Arnavut isyanının meşruiyetinin” olduğunu iddia ediyorlar. Milliyetçi çatışmaların geldiği nokta, mecliste “Arnavut Milletvekili” sözü söylenince yaşanan öfke hatırlanırsa kolaylıkla anlaşılabilir. Arnavut milletvekilleri arasında devrimci liderler bile var. Örneğin Avlonyalı İsmail Kemal Bey, Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan edecek ve bir süre sonra devlet başkanı olacak. 1911'de Avrupa'ya kaçtı ve bu hareket bazı taraflarca garip geldi. Priştineli Hasan Bey, Arnavut isyanlarının doğrudan sorumlusudur. Bu milletvekillerinin 1908'de ele aldıkları konular Arnavutluk'taki olayları yansıtıyor. Örneğin Preveze Milletvekili Hamdi Bey'e göre, İsa Bolatini'nin eylemlerine rağmen “Arnavutluk'ta tepki yok” bağımsızlık için bir hareketi yoktur”, Meşrutiyete bağlılık var”. Girit örneğinde, liderler Osmanlı'nın yanındadır.⁷⁵⁹

Arnavut mebuslara gelince, Hasan Bey'in Osmanlılık tanımı enteresandır: “*Osmanlı devleti “müşterek-ül menfaa (ortak çıkarlı) bir anonim şirkettir. Bu çatı altında yaşamak bir çıkar sorunudur”*”.

Priştine Mebusu Hasan Bey, Tanzimat gazetesinde yazdığı İttihad-ı Anasır ve İttihad-ı Anasıra Darbeler başlıklı iki makalede şu fikri savunmuştur: “*Evvel be-evvel bütün mânasiyle takdir edilmelidir ki, bu memleket müşterekül- menfa bir anonim şirketinden başka bir şey*

⁷⁵⁷ BOA. Y.EE. D. 34. G. 3360 (7 Şubat sene 1909) ‘Şimâl-i Arnavutluk Arnavutları’nın muhtıratı ‘Osmanlı parlamentosuyla hükümet-i seniyyeye ve süferâ-yı ecnebiyeye tebliğ edilmiştir. Bu muhtıra mutâlib-i ‘âtiye dermeyân kılınmıştır evvelâ Arnavut milletinin tasdik-i resmiye sâniyen Arnavutluk ... İşkodra ve Üsküb ve Yanya ve Manastır’daki mektebelerde tahsilin Arnavut lisânı ile icrâ edilmesi mecbûri olması sâlisen devâ’ir-i resmiye de Arnavut lisanının lisân-ı resmi olarak kabul edilmesi râbian hidmet-i ‘askeriyenin ancak Arnavutluk’ta bilâ-tefrik mezheb-i bi’l-cümle Arnavutlar için mecbûri olması hâmisen hükümet-i seniyye meclis-i ‘umûmi-i vilâyetin müsâdesi olmaksızın Arnavutluk’ta hiç bir imtiyâz i’tâ edememesi sâdisen vâlinin Arnavut olması sâbi’an Arnavutluk bütçesinden ... idâre ve umûr-ı nâfi’a ve maarif ve mezâhib ve hıfzı’s-sıhha-i ‘umûmiye mesârifinin ifrâz olmasını bu lâyiha Kombi nam en büyük Arnavut komitesi re’isi prens Kiga Tarafından imzâ kılınmıştır.

⁷⁵⁸ Sönmez, 2007: 112.

⁷⁵⁹ Tunaya, 1988: 541; Zeyrek, 2012: 313; Çelik, 2004: 169.

*değiidir. Bu memleket hem Türk, hem Arnavut ve hem de diğer akvamın mütesavî hisselerle sahip oldukları bir şirkettir. Kimsenin kimseye bir hakk-ı rüçhanı yoktur ve olamaz”.*⁷⁶⁰

1910 hareketinde, Yakova’da yirmi bin kişilik bir mitingde, ilk işin Ittihat ve Terakki mührünü kırmak olduğunu söyleyen Hasan Bey. Sadrazâm Hakkı Paşa’ya da “Eğer bir gün gerçek meşrutiyet kurulursa, siz Divan-i Âli’ye gideceksiniz” diyebiliyordu”⁷⁶¹, ve şu tabloyu çiziyordu:

“... Süleyman Batuşa yüzlerce kişi ile dolaşüyor, İdris Safer bilmem nerelerde, Kâzım Luma dağlarda yapmadığı fuhşiyat bırakmıyor. Bir tarafta da İsa Bolatin, Karadağ da hempası ile beraber bulunuyor. Diğer taraftan da Hasan Hüseyin Sirbiye’ye müterakkib-i fırsat (fırsat kollayıcısı) bulunuyor...”

Ibrahim Hakkı Paşa’nın, Hasan Bey’e cevabı: “Acaba siz nereye gideceksiniz?” Hasan Bey: “Siz isterseniz ipe de gideriz.”⁷⁶²

Hasan Bey İsviçreli bir gazeteciye verdiği demeçte orijinal bir Arnavutluk projesinden bahsetmekteydi. Arnavutluk İsviçre gibi bir federasyon olmalıydı. Şu farkla ki, kantonlara değil, kabilelere dayanmalıydı.

Arnavutluk’un istiklâli için çalışan mebusların sayısı bu kadar değildi.⁷⁶³

Arnavutların 23 Haziran 1912 tarihli ultimatoları, “Meclisi Mebusan’da Dahiliye Nâzırı Hacı Adil Bey tarafından okunmuştur. İstekler isyancıların adlarıyla beraber verildiği için öğretici bir belgedir. Bildiride İttihat ve Terakki Hükümeti’nin gidişi “irticaya doğru bir adım” sayılmaktaydı. Nâzır, eylemin küçük çapta bir olay olduğunu söyleyince konuşmalar alevlenmiştir”. Avlonya Süreyya Bey’in düşüncesi: “*Eşkîyanın silâhları bırakılmış, namuslu kişilerin silâhları alınmıştır. Latin yazısı Şeriat’a aykırı bulan fetva da bu arada şiddetle eleştirilmiştir*”.⁷⁶⁴

3.2. 31 Mart Vakası’nda Arnavutlar

31 Mart Olayı yalnız II. Meşrutiyet’in değil, tüm Osmanlı Tarihi’nin en çok tartışılan olaylarından birisidir.⁷⁶⁵ Bunun başlıca nedeni, söz konusu olayın bazı kesimler tarafından günümüzde sıkça kullanılan irtica kavramıyla eş tutulmuş olmasıdır.

Olayın sebeplerini şöyle dile getirebiliriz:

⁷⁶⁰ MMZC 1327 - 1911, C. 6, D. I, Si 4, 36. İçt: 764.

⁷⁶¹ MMZC 1326 - 1910, C. 3, D. I, Si 3, 12. içt, s. 302.

⁷⁶² (MMZC 1326 -1910, C. 3, D. 1, Si 3, 12, İçt., s. 303).

⁷⁶³ Tunaya, 1988: 542.

⁷⁶⁴ Tunaya, 1988: 543.

⁷⁶⁵ Birinci, 2002: 335; Akşin, 1970: 12.

- 14 Eylül 1908 tarihinde Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kurulması siyasi ortamın gerginleşmesine vesile olmuştur.⁷⁶⁶ Çünkü Prens Sabahaddin taraftarı olan Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki'ye karşı amansız bir muhalefete başlamıştır.⁷⁶⁷ *Sabah, Millet, İkdam, Mizan, Sada-yı, Yeni Gazete* gibi İTC'ne karşı olan bütün muhalefet basını da Ahrar Fırkası'nın yanında yer almıştır.⁷⁶⁸

- 31 Mart Vakası'ndan yaklaşık bir ya da iki ay evvel Pera Palas Oteli'nde İttihat ve Terakki büyük bir ziyafet vermişti. Bu ziyafette Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey tarafından muhaliflerin *"hain olduklarını ima eden konuşmasının ardından İttihatçılara karşı gelenlerin muhalifliklerini artırdığı ve bunun basına fazlasıyla yansıdığı görülmüştür"*.⁷⁶⁹

- 31 Mart Olayı'ndan yaklaşık bir hafta önce⁷⁷⁰ kurulmuş olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyet'nin Volkan Gazetesi aracılığıyla İttihatçılara aleyhinde faaliyetlerde bulunması muhalefeti daha çok güçlendirmiştir.⁷⁷¹

- İttihatçılar ile Kamil Paşa arasındaki nüfuz mücadelesi de politik gerginliği artıran bir başka etken olmuştur.⁷⁷²

- İttihat ve Terakki Cemiyeti de, alt komitelere gizli bir genelge göndererek Kamil Paşa'nın düşürülmesi yönünde bir kampanya başlatmıştır, ancak çok geçmeden ve belki de bu nedenle 31 Mart *karşı devrimi* yada ayaklanması patlak verecektir. Çünkü diye yazıyor *L'Humanite*, Kamil Paşa'nın düşüşü, bu olayların ortaya çıkmasında belirleyici olacaktır.⁷⁷³

- İttihatçılara karşıt olarak bilinmiş olan *Serbesti* Gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayı ülkede İttihatçılara olan düşmanlığın artmasına neden olmuştur.

31 Mart Vakası'nın ön plana çıkan aktörleri ayaklanmayı fiili olarak başlatan düşük rütbeli askerler, alaylı askerler, softalar ve muhalefet saflarında yer alan ulema, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Derviş Vahdeti'dir.⁷⁷⁴ Ahmet Bedevi Kuran'ın verdiği bilgilere göre 31 Mart Vakası'nda hükümet inhilal etmişti. *Bazı rical ve mebus ve bir kaç zabıt de asiler tarafından öldürülmüştü. Bütün silahlı kuvvetler Hamdi Çavuş isminde bir askerin emir ve kumandası altına girmişti.*⁷⁷⁵

⁷⁶⁶ Ahmad, 2016: 57.

⁷⁶⁷ Ahmad, 2016; Birinci, 2002: 352.

⁷⁶⁸ Birinci, 2002: 340.

⁷⁶⁹ Akşin, 1970: 27.

⁷⁷⁰ 5 Nisan 1909'da kurulan fırkanın kuruluş yeri ve merkezi, İstanbul'da "Volkan" gazetesi yönetim merkezidir; Bkz: İslamoğlu, 2017: 99.

⁷⁷¹ Birinci, 2002: 350.

⁷⁷² Akşin, 1987: 126.

⁷⁷³ Erdem, 2016: 44.

⁷⁷⁴ Akşin, 1970: 243; Sönmez, 2007:122.

⁷⁷⁵ Kuran, 1948: 253. İsyancıların talepleri şunlardır: Hükümetin hemen istifa etmesi, Millet Meclisi'nden Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Cavit, Rahmi ve Talat Beyler'in atılması, Şariat hükümlerinin tamamının uygulanması, Kamil Paşa'nın sadarete, Nazım Paşa'nın seraskerliğe getirilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dağıtılması,

İsyancıların en çok “şariat isteriz” sloganını kullanmış olması, isyanın dinsel bir hareket, hatta “şariatçılık” olarak değerlendirilmesine, bu yüzden de din çevrelerinin, özellikle de ulemanın kışkırttığı bir hareket biçiminde görülmesine vesile olmuştur. Fakat bu yaklaşım doğru değildir. Bu meseleye ilişkin olarak Ahmet Kuyaş, “*isyancıları harekete geçirmek için din ögesi kullanılmış ve ulemadan birçok kişi isyancıların sözcülüğünü yapmışsa da, üst düzey ulema çevrelerinin olayın dışında kaldığını*”⁷⁷⁶ ileri sürmektedir.

31 Mart Vakası’nın tertipçileri ile alakalı üç değişik görüş ortaya koyulmuştur. Birinci görüşe göre, 31 Mart’ın gerçekte İttihat ve Terakki tarafından düzenlenen bir ayaklanma olduğudur. Bu şekilde İttihat ve Terakki bir yandan otoritesini güçlendirecek öte yandan da Padişah II. Abdülhamit’i tahttan indirecektir.⁷⁷⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin II. Abdülhamit’i hal etikten sonra otoriter bir yönetim kurmaya hazırlandığı iddiaları ileri sürülürse de, bu görüşün tutarlı olduğunu söylemek bir hayli zordur.

İkinci görüşe göre, Olayı Sultan II. Abdülhamit tarafından tertiplenmiştir. Bununla ilgili Ali Haydar Mithat kendi hatıralarında: “*31 Mart vakası başgösterince, Sultan II. Abdülhamit , istibdadını yeniden eline geçirmek hülyasıyla harekete geçen bendegani taraftarlarının fesadına seyirci kalarak, ihtimal hakikaten işin fiiliyatına karışmadıysa da, şüphe yok ki, muvaffakiyetlerini can ve gönülden arzu ederek son bir kumar oynayarak, partiyi kaybettiğini*”.⁷⁷⁸ yazmaktadır. Bununla birlikte Besarya Efendi, “II. Abdülhamit zaferin getirdiği gülüşüyle balkona çıktı, ayaklananların gösterdiği sevgi için çok teşekkür ettiğini ve minnettar olduğunu ilettili. Aynı zamanda ayaklananların isteğiyle II. Abdülhamit topluma büyük haberi verdi ve devletin artık şariat kanunlarıyla yönetileceğini, bu kanunlara İmparatorluktaki herkesin saygı duyması gerektiğini, dini kanunların uygulanmaya başlayacağını söyledi”.⁷⁷⁹ şeklinde ifade etmektedir. Fakat Bu görüşün de doğru olmadığı pek çok kaynaklarda görülmektedir. Mesela Abdurrahman Şeref “*31 Mart hâdisesinin askeri ayaklanmasında eski Padişahın parmağı olmadığı ve saraya hizmet eden istibdat avanesinin bu konudaki yeteneğiyle birlikte zamanın, ortamın uygunluğundan yararlanarak eski duruma dönmek hevesiyle kışkırtmaların ortaya çıktığı gerçektir. 31 Mart Olayının oluşmasında ve bu olayın ardından Padişahın tahtan indirilmesi, aynı zamanda ilk Kanun-ı Esasi’nin değiştirilmesi yolunda Said Paşa’nın oynadığı rol, takındığı tavır kendisinin ne denli hesaplı olduğunu ortaya koyması bakımından dikkatlerden kaçmamıştır. Said Paşa’nın bu tutumu*

Ayaklananlar hakkında padişahın af ilanı Meclis Başkanlığına İsmail Kemal Bey’in seçilmesi. Rıfat, 2010: 53:54; Lewis, 1998: 215; Akşin, 1987: 125-130.

⁷⁷⁶ Kuyaş, 2016: 50.

⁷⁷⁷ Ateş, 2008: 185.

⁷⁷⁸ Mithat, 2008: 235.

⁷⁷⁹ Besarya, 2019: 91-92.

muhafazakarlıkla bağdaşmadığı gibi kendisinin, yerine göre ileri düşüncelere sahip olduğunu doğruluyordu”⁷⁸⁰ şeklinde değerlendirmektedir.

François Georgeon, şu açıklamayı yapıyordu: “Sultan II. Abdülhamit ’in 31 Mart Olaydaki payı nedir: Bilhassa hasımları tarafından tahttan indirilmesini gerekçelendirmek için genellikle ileri sürüldüğü gibi, gerçekten bu olayı o mu kışkırtmıştır! Büyük olasılıkla hayır. II. Abdülhamit , 31 Mart Vakası’nda masum olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Talat Paşa da bir sohbet sırasında, II. Abdülhamit ’in bu işte hiçbir dahli olmadığını kabul etmiştir. Zaten II. Abdülhamit , hadisenin tamamen aydınlatılması için bir soruşturma komisyonu kurulmasını da önerir. Sultan Abdülhamit’in bir diğer hasmı, üstelik konumu gereği olayları yakından takip edebilen Selanik polis müdürü Tahsin Bey de II. Abdülhamit ’in bu isyanda hiç parmağı olmadığını açıklamıştır”.⁷⁸¹ Bunun yanı sıra Carter V. Findley, “31 Mart Vakası ile ilgili Sultan II. Abdülhamit ayaklanma sırasında temkinli davranıyordu. Ayaklanmada etkin rol oynayanlar, daha çok liberal muhalefet, dindar muhafazakarlar ve subaylar başta olmak üzere temizlik hareketinin kurbanlarıydı” demiştir.⁷⁸² Ahmet Kuyaş da, Sultan II. Abdülhamit ’in ayaklanmayla ilişkisi olmadığını⁷⁸³ ifade etmektedir.

II. Abdülhamit’in bu olayıdan haberi olmadığı gibi, irtica hareketi başladıktan sonra erinceye kadar isyana hiçbir biçimde karışmadığı halihazırda kesin bir şekilde anlaşılmıştır. İttihat ve Terakki’nin önden gelen liderlerinden Talat Paşa, bu sırada Meclis Reisi olan ve irtica olayı sırasında mürtecilerin başını istedikleri Ahmed Rıza Bey, bu olayla Sultan II. Abdülhamit ’in en küçük ilgisi bulunmadığını kesin şekilde söylemişlerdir. Sadrazam Küçük Said Paşa da bunu bilmektedir. Saray’da, Sultan II. Abdülhamit isyan sırasında telaşlı olmasına rağmen, isyancı askerlerin yatırıldığı haberi gelince oldukça rahatladığı görülmüştür.⁷⁸⁴

Son üçüncü ve daha güçlü görüşe göre, 31 Mart Vakası Prens Sabahaddin ve Ahrar Fırkası, Derviş Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Kamil Paşa ve oğlu Sait Paşa, Mizancı Murad ve Mevlanzade Rıfat gibi İttihat ve Terakki’den memnun olmayan muhalefet tarafından organize edilmiştir.⁷⁸⁵

Bu olaya ilişkin olarak Edward F. Knight, “İsyancılar tarafından ileri sürülen isteklere baktığımız da bu ayaklanmanın, kesinlikle meşrutiyet karşıtları ve mutaassıplarla

⁷⁸⁰ Şeref, 1978: 224.

⁷⁸¹ Georgeon, 2006: 480.

⁷⁸² Findley, 2012: 196.

⁷⁸³ Kuyaş, 2016: 51.

⁷⁸⁴ Sultan II. Abdülhamit’in kızı Ayşe Osmanoğlu bu olaylar ile ilgili ilginç bilgiler vermiştir. bkz. Osmanoğlu, 2007: 141-158.

⁷⁸⁵ Akşin, 1987: 128-130; Georges, 2006: 477-582.

*birlikte çalışan Ahrar Partisi tarafından tertiplendiğini görüyorduk. Askerler aynı zamanda Ahrar Partisi lideri İsmail Kemal bey ve onun destekleyicisi Zohrap Bey'in Meclisi Mebusan reisi ve ikinci reisi olmasını istiyorlardı".*⁷⁸⁶ şeklinde ifade etmektedir.

Bununla birlikte Mizancı Murad 31 Mart Vakası hatıratında; *"31 Mart olayının meşrutiyet itibariyle sırf "irticai hareket" olduğunu göstermek gibi olmayacak bir şeyle uğraşmaktan artık vazgeçsinler. Çünkü o hareket, şekil itibariyle cezalandırılması gereken tehlikeli bir isyan olmakla beraber, esasında irtica hareketi, yani sadece anayasa ve meşrutiyetin aleyhinde bir isyan değildi. Herhalde dolaylı olarak, kısmen de yalnız İttihad Cemiyet'ni sebep olduğu hamiyet eseri bir kaynamaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yolsuzluklarından dolayı aydınlarda da kaynaşma ortaya çıkmıştı"*⁷⁸⁷ şeklinde durumu izah etmektedir. Buna karşı tez olarak Hilmi Uran; *"Bu tamamıyla irticayı bir hadise idi ve esasen Meşrutiyet'in ilanından itibaren bu vakanın ortaya çıkışına kadar olan zaman içinde her gün böyle bir eğilim durmadan besleniyor, artıyor, zapt edilemez bir hale geliyordu".*⁷⁸⁸ şeklinde ifade etmektedir.

31 Mart olayı ilgili olarak, Fransız basınındaki ilk saptama, hareketin Fransızcasıyla *"gerçek bir karşıdevrim" (contre-revolution) oldudur.*⁷⁸⁹

3.2.1. 31 Mart Vakası Arifesinde Öldürülen Hasan Fehmi Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri

Mevlânzâde Rıfat'ın sahibi olduğu Serbesti gazetesinin Başyazarı olan Hasan Fehmi, 1874 yılında dünyaya gelmiştir. Aslen Arnavut olan Hasan Fehmi Bey, maddi sorunları olmayan zengin bir ailenin üyesi idi. Ailesi Teselya Yenişehir'dendir. 93 Harbi'nin ardından toplanan Berlin Kongresi'ni müteakiben yapılan antlaşma ile Teselya Yunanistan'a bırakılmıştır. Rumeli'den ve Kafkaslar'dan yüz binlerce insan Osmanlı Anadolu'suna göç etmekteydi. İşte Hasan Fehmi Bey'in ailesi de 1882 yılında Yunanistan'ın Larissa (Yenişehir) şehrinden İstanbul'a göç etmiştir. Hasan Fehmi Bey'in babası Fehmi Bey İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine oğlu ile yakından ilgilenen annesi Hasan Fehmi'yi Mekteb-i Sultani'ye yazdırmıştır.⁷⁹⁰

Hasan Fehmi Mekteb-i Sultani'de eğitim gördüğü esnada Tevfik Fikret ile tanışma fırsatı bulmuştur. Burada Türkçe ve edebiyat dersleri veren hocasının fikirlerinden etkilenmiştir.⁷⁹¹

⁷⁸⁶ Knight, 2010: 246-247.

⁷⁸⁷ Murad, 2005: 53.

⁷⁸⁸ Uran, 2008: 38.

⁷⁸⁹ Erdem, 2016: 51.

⁷⁹⁰ Demir, 2018: 74.

⁷⁹¹ Topuz, 2007: 16.

Mekteb-i Sultani'yi tamamladıktan sonra birçok arkadaşının aksine Harbiye'ye gitmeyi tercih etmemiş ve Mekteb-i Mülkiye'ye kayıt yaptırmıştır. Çevresi tarafından sevilen ve entelektüel bir kişi olarak görülen Hasan Fehmi, İstanbul'da Mülkiye eğitimi görmüş ve sonrasında Sultan II. Abdülhamit 'e karşı çıktığı için önce Avrupa'ya gitmiş ardından Mısır'a geçmiştir. Mısır'da çıkardığı “*Emel*” adında gazetesi ile basın hayatındaki ilk önemli adımını atmıştır. Mısır'daki kısa süreli basın hayatının ardından Paris'e giden Hasan Fehmi burada Jön Türkler ile tanışma fırsatı bulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisinde liberal fikirleri ile bilinen Prens Sabahaddin ile burada tanışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin basın organları arasında sayılan Meşveret gazetesinde yazıları çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Hasan Fehmi Bey başkente dönmüş ve diğer muhaliflerin yaptığı gibi hürriyet sevinci ile siyasi gündeme dahil olmuştur.⁷⁹²

İstanbul'a gelişinin ardından Mevlanzade Rıfat'ın çıkardığı Serbesti gazetesinin idaresini ele almış ve bu gazetede başyazar olarak yazılar yazmıştır. Bu dönemden itibaren asıl gayesi Meşrutiyet taraftarları ile çalışmaktır. Fakat bu tasarısı gerçekleşmemiştir. Kendisi, İttihatçılar tarafından dışarıda bırakılmıştır. Hasan Fehmi Bey'in İttihat ve Terakki'den dışlanmasının temel sebebi Fransa'da bulunduğu sırada demokrasi ile ilgili birçok soruna tanık olmuş ve bunlardan önemli dersler çıkarmış olmasıdır. Kendisinin amacı Fransız demokrasisini olduğu gibi almak yerine, demokrasi kurallarını Osmanlı koşullarına uydurabilmek amacıyla yeni bir ortam inşa etmektir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti bu konuda aynı görüşlere sahip değildi.⁷⁹³

İttihatçılar ile yaşadığı yol ayrımının ardından, kendi fikirlerini Serbesti gazetesi vesilesi ile kamuoyuna sunan Hasan Fehmi, dönemin en önemli muhalif gazetecileri arasında yer almıştır. *Serbesti* gazetesinde yazmadan önce *Hukuk-ı Umumiye* gazetesinde de yazılar yazmıştır. Bu gazetenin de yazı işleri müdürü, Serbesti'nin sahibi olan Mevlanzade Rıfat Bey idi. Hasan Fehmi Bey çalıştığı her iki gazetede de İttihat ve Terakki'ye yönelik sert bir karşıt politika takip etmiştir. Bundan dolayı yazdıkları sebebiyle çalıştığı gazetelere tehdit mesajları yollanacaktır. Fakat kendisi sert muhalif üslubunu terk etmemiştir.⁷⁹⁴

Enver Ziya Karal'a göre, Hasan Fehmi Bey'in bu sert eleştirilerine devam etmesinin nedenini, hem Sultan'dan hem de İttihat ve Terakki'nin düşmanlarından menfaat sağlamak olarak görenler olmuştur.⁷⁹⁵

⁷⁹² Demir 2018: 74-75.

⁷⁹³ Demir, 2018: 75.

⁷⁹⁴ Ayaz vd, 2015: 111; Demir, 2018: 75.

⁷⁹⁵ Karal, 1983: 83.

Hasan Fehmi Bey'in muhalefetteki misyonu sadece yazdığı köşe yazıları ile de sınırlı kalmamıştır. Ahrar Fırkası üyelerinden ve aynı zamanda *İkdam* gazetesinin yazarlarından olan Ali Kemal Bey ile İttihat ve Terakki idaresine karşı birçok protesto mitingleri tertip etmiştir.⁷⁹⁶

Hasan Fehmi basın özgürlüğü ve milli irade konusunda şu değerlendirmede bulundu: *“İnsanların huzur ve saadetine en münasip nizam, milli hakimiyete dayalı siyasi rejimdir. Milli hakimiyeti meclis tesis eder. Meclisin var olması için de hürriyet-i matbuat şarttır. Hürriyet-i matbuat bulunmayan memlekette ne meclis vardır, ne de meşrutiyet”*.⁷⁹⁷ Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki, Hasan Fehmi Bey fikir hürriyeti ve milli egemenlik husunda gelişmiş bir düşünce yapısı mevcuttur.

Mahir Said Bey, Hasan Fehmi ile arasında geçen bir konuşmayı hatıratında şöyle aktarmıştır:

“Onu bitirdik (İttihat ve Terakki'den bahsederek) demişti; o heyet-i müstebide bundan böyle iras-ı mazarrat edemez. Bakalım siz e ne yapacaksınız? Eğer sizde aynı yola sapar, şu memleketin yaralarına siz de merhem olmazsanız, uğrayacağınız akıbet işte budur. Karşınızda gene bizi bulursunuz. Hem vallahi sizin hakkınızdan da geliriz”.⁷⁹⁸

Serbesti gazetesi ve Hasan Fehmi Bey'in İttihat ve Terakki'nin hariciye ve dahiliye politikalarını eleştirmeleri basın üzerinde etkili bir sansür politikasının uygulanmasına sebep olmuştur.⁷⁹⁹

Hasan Fehmi o tarihte iktidarda bulunan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin yaptıkları ve yapmadıkları ile sert bir üslup ile eleştirdiği anlaşılmaktadır. Özellikle kabineyi, hizmet yapmak yerine yolsuzluklara bulaştığı şeklinde bir itham ile de suçlamaktadır.⁸⁰⁰

Hasan Fehmi Bey'e göre “istibdat dönemi” olarak adlandırılan II. Abdülhamit Devri'nde yapılan yanlışlar ve israf, II. Meşrutiyet hükümetleri tarafından da tatbik edilmiştir.⁸⁰¹

İttihatçılar, Mevlânzade Rıfat ve Hasan Fehmi'yi ortadan kaldırma planları yapmaktaydılar. Bu doğrultuda 6 Nisan 1909 tarihinde Hasan Fehmi ve Mülkiye Kaymakamı Şâkir Bey ile Galata Köprüsü'nde yürüyüşe çıkmışlardır. Hasan Fehmi o sırada şakağından

⁷⁹⁶ Demir, 2018: 75.

⁷⁹⁷ Topuz, 2007: 23.

⁷⁹⁸ Pekmen, 2013: 58; Demir, 2018: 76.

⁷⁹⁹ Demir, 2018: 76.

⁸⁰⁰ Demir, 2018: 78.

⁸⁰¹ Demir, 2018: 78.

vurularak yere düşerken Şakir Bey ise yaralandı.⁸⁰² Bu, İttihatçılara karşı olan bir hareketin son damlasını oluşturdu.⁸⁰³

3.2.2. Hasan Fehmi Cinayeti ve Buna Karşı Tepkiler

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi, Arnavut "Başkim i Kombit" gazetesinde "*Hasan Fehmi'yi gazetesinde Arnavut kavminin hukukunu savunduğu için vurdular. Bundan sonra kavmiyeti için çalışan bütün Arnavutlara hücum etmeye başladılar*"⁸⁰⁴ şeklinde yorumlanmıştır. Bu suikasttan İttihatçılar sorumlu tutulmuş , istibdatın geri geldiği ve vatanın bunlardan kurtarılması gerektiği başta Serbesti gazetesinde olmak üzere dile getirilmiştir . Bu söylem gerçekten dikkat çekicidir . Çünkü 1909 ilkbaharından itibaren her yıl ortaya çıkacak olan Arnavutluk isyanlarında isyanın önde gelenleri Cemiyetin istibdadından şikayetçi olacaklardır.⁸⁰⁵

Hasan Fehmi Bey'in cenazesi de muhalefetin gövde gösterisine dönüşmüştür . Bu cenaze töreninde muhalefet arkasında güçlü bir destek bulmuştu ve bu durum gelecek günlerde yeni olayların yaşanacağını sinyallerini veriyordu. Muhalefetin yapacağı bir mitinge *Osmanlı Arnavut Başkim Kulübü'nün* de iştirak edeceği ve azasının Sultan Mahmut türbesi karşısındaki Arnavut *Başkim* kulübünde toplanmaları *Serbesti* gazetesi aracılığı ile ilan edilmiştir.⁸⁰⁶

Ancak Arnavutluk'ta 31 Mart Vakası farklı tepkilerle karşılanmış; Arnavutlar hareketi desteklerken, aynı zamanda da karşısında bulunan kesimler arasında yer almışlardır.⁸⁰⁷ Esasen 31 Mart Vakası Arnavutluk'un tamamını kapsayacak bir tepkiyle karşılanmamıştır. İsyân, Arnavutluk'un çeşitli yerlerinde farklı şekillerde karşılanmıştır. İsyânı destekleyen Arnavutlar kadar desteklemeyen Arnavutlar da vardı. Bu şekilde İttihat ve Terakki'nin nüfuzunun yoğun olduğu Selanik'te, Arnavutlar isyan karşıtı tavırlar sergilemişlerdir. Üstelik Arnavutlar'dan bazıları Hareket ordusuna dahi katılmışlardır. Hareket Ordusu'na katılan Arnavutlar arasında birçok Arnavut zenginin yanı sıra Resneli Niyazi de yer almıştır.⁸⁰⁸ Arnavutluk'un farklı yerlerinde farklı grupların destekleniyor olması halk arasında da farklı görüşlerin benimseniyor olduğunu ve bu nedenle de bölgede fikir ayrılıkları nedeniyle karmaşanın sonlanmadığı sonucuna varabiliriz.

⁸⁰² Tunaya, 1988: 416.

⁸⁰³ Çavdar, 2004: 110.

⁸⁰⁴ Çelik, 2004:140.

⁸⁰⁵ Çelik, 2004: 140.

⁸⁰⁶ Çelik, 2004: 140; Sönmez, 2007: 131.

⁸⁰⁷ Birecikli, 2010: 211.

⁸⁰⁸ Sönmez, 2007: 126-130.

İsmail Kemal Bey kendi hatıratında ayaklanmanın “*Meşrutiyet rejimine karşı herhangi bir kötü niyetten ya da meclise düşmanlıktan kaynaklanmamasına rağmen, gerçekleştirilme şekli itibarıyla kamu düzenine ve devletin itibarına tehlike teşkil eden bir hareketle karşı karşıya olduğunu*”⁸⁰⁹ ifade etmektedir.

Bazı muhalifler de daha sonra yazdıkları hatıralarına bakıldığında benzer bir yorumla 31 Mart’ın bir irtica olmadığından söz etmişlerdir. Mesela Şerif Paşa kendi hatıratında 31 Mart Vakası bir irtica olay olmadığını yazmaktadır. “*31 Mart bir irtica olayı değil, fakat ülke için bir afet, bir cinayetti*”.⁸¹⁰ söylemektedir.

İsmail Kemal Bey, 31 Mart Olayı’nın başlangıcından itibaren faal bir rol benimsemiş ve Mebusan Meclisi’nde bulunan mebusların asi askerlerin taleplerini kabul etmeleri yönünde çaba göstermiştir.⁸¹¹ Sina Akşin, olayda etkin rol oynayan iki kişiden biri İsmail Kemal Bey idi diğeri ise Said Paşadır. Yakın arkadaşı ve ileri gelen muhaliflerden biri olan Müfit Bey Libohova ile askeri hareketin elebaşısı Hamdi Çavuş da Arnavut’tu. Aynı milletten olmalarının İsmail Kemal ve Müfit Beylerin ayaklanma için Hamdi Çavuşu teşvik etmelerinde kolaylaştırıcı bir rolü olduğunu öne sürmektedir.⁸¹²

Bilgin Çelik de, İsmail Kemal Bey’in, *31 Mart Olayında aktif rol oynamasındaki en önemli amacı, mensubu olduğu Ahrar Fırkasını iktidara taşıyarak, onun adem-i merkeziyetçi politikasının uygulanmasını sağlamaktır. Böylece asıl hedefi olan Arnavutlunun özerkliği veya bağımsızlığını gerçekleştirme yolunda önemli bir mesafe kat edilmiş olacaktı*⁸¹³ şeklinde ifade etmektedir.

Bu iş yapılırken Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in 31 Mart vakası içindeki durumu da bir hayli dikkate değer görünmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken ilk şey, kendisine “baba” diyen askerlerden gördüğü büyük saygıdır.⁸¹⁴ İsmail Kemal bu konuda bir telgrafı da Arnavut kulüplerinde okutulmak üzere Avlonya’ya göndermişti. İsmail Kemal Bey’in marifetlerinden biri de isyan çıktığında, basını ve elçiliği ile ayaklanmayı ellerinden geldiğince destekleyen İngiltere’nin İstanbul’daki elçisi Sir Gerard Lowthen’in yardımı ile ve İmparatorlukta İngiliz konsoloslukları aracılığı ile ayaklanmanın Meşrutiyet’e karşı yapılmış olmadığını duyurmuş olmasıdır.⁸¹⁵ İsmail Kemal Bey bu hizmetinden dolayı İngiliz Elçisi’ne şükran borcunu da sunmaktadır.⁸¹⁶

⁸⁰⁹ Kemal, 2009: 237.

⁸¹⁰ Şerif Paşa, 1990: 49.

⁸¹¹ Akşin, 1970: 77-79; Akşin, 1987, 128-129; Sönmez, 2007: 123.

⁸¹² Akşin, 1970: 77-78.

⁸¹³ Çelik, 2004: 150.

⁸¹⁴ Birinci, 2002: 353.

⁸¹⁵ Savaş, 2000: 181.

⁸¹⁶ Kemal 2009: 244.

Hareket Ordusunun İstanbul'a girmesini önlemeye çalışan İsmail Kemal "İstanbul'da korkunç yağma ve katliam yer verilmemesi" için Hareket Ordusunun İstanbul'a girmesini engellemeye çalışmış ve yabancı güçlerin müdahalesini istemiş, İngiliz elçisi Lowther bu isteği müspet karşılamıştı.⁸¹⁷

Hatta İngiltere'nin Selanik konsolosu Lamb, Mahmut Şevket Paşa'yı iki kez ziyaret ederek, İstanbul'a yapılacak bir dostane saldırının devletin dağılmasına yol açacağı tehdidinde bulundu.⁸¹⁸

İsmail Kemal Bey, diğer yabancı devletlerin elçileri ile görüşmeler yapmış, onların isteklerini Sadrazam Tevfik Paşa'ya götürmüş ve Sadrazamı İngiltere'nin müdahalesini istemesi için ikna etmeye çalışmış ise de muvaffak olamamıştı. Sadrazam İsmail Kemal Bey'e tutuklanması için Selânik'ten İstanbul Polis Müdürüne bir telgraf geldiğini söylemesi üzerine de "İsmail Kemal, İngiltere Elçiliğine sığınarak korunmasını istemişti." İngiliz Elçisi de bu sadık bendesini, İngiliz bayrağı taşıyan bir vapurla Yunanistan'a kaçırmıştı.⁸¹⁹ Bu sırada İsmail Kemal Bey'in ortakları da birer çaresini bularak İstanbul'dan ayrılmaya başlamışlardı.

Öte yandan, askerler ve saray arasında arabuluculuk rolünü üstlenmiş görünüyor.

Bu arada kendisini Meclis'in başına getiren bu felaketten beklentisi (13 Nisan) ve bu makamda askerler tarafından teklif edildiğinde, bu makamın o dönemde Ahmet Rıza tarafından işgal edildiği anlaşılmaktadır. Arnavut asıllı askerlerin nazarındaki itibarının bu isyanda mühim bir pay sahibi olduğu düşünülebilir.⁸²⁰

Ancak Arnavut tarihçisi Gazmend Shpuza'nın yazdığına göre, "Devrimin savaştan kuvvetlerinin yansıtılmasından, Arnavutlar II. Abdülhamit rejiminin destekleyicisi olmadığı, tersine anayasa, hürriyet, ulusal ve demokratik haklar için mücadelenin temel kuvvetini oluşturduklarını gösterdiler".⁸²¹

3.2.3. İsmail Kemal Bey'in Sultan II. Abdülhamit ile Görüşmesi

Bu gelişmeler olurken İsmail Kemal Bey bir önlem olarak Sultan II. Abdülhamit'e başvurmaya karar vermiştir. Kamil Paşa'nın Başbakanlık'a getirilmesini, Nazım Paşa'nın da hükümete alınmasını doğrudan doğruya talep etmeyi uygun bularak, Yıldız Sarayı'na gitmiştir. Çünkü hal maddesini Kamil ve Nazım Paşalar üstlenmişlerdi. Bu durumlar hareketle İsmail Kemal Bey, Yıldız Sarayı'na gitmiştir. Sultan II. Abdülhamit ile

⁸¹⁷ Ahmad, 2016: 74.

⁸¹⁸ Akşin, 1987: 138.

⁸¹⁹ Karal, 1996: 101.

⁸²⁰ Birinci, 202: 353.

⁸²¹ Shpuza, 1999: 466.

görüşmüştür. Aralarında nasıl bir görüşme olduğunu tamamen bilinmese de, İsmail Kemal Bey'in kendisinden anlatılara göre:

Sultan II. Abdülhamit , Kâmil Paşa'nın Sadrazam olmasına asla yanaşmamıştır. Çünkü ayaklanmanın kendi aleyhinde olduğuna ve Kâmil Paşa ile Nazım Paşa'nın hatta İsmail Kemal Bey'in tertipçilerden olduklarına dair bilgilendirilmişti.⁸²²

Ancak, bununla beraber Sultan II. Abdülhamit, İsmail Kemal Bey'e iltifatta ve mensubu bulunduğu Arnavut milletine övgülerde bulunmaktan geri kalmamıştı.⁸²³

Nihayet İsmail Kemal Bey'in tehdit derecesine varan ısrarı üzerine Nazım Paşa'nın Mahmut Muhtar Paşa yerine Hassa Kumandanlığı'na getirilmesine razı olmuş ve Tevfik Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirmişti. İsmail Kemal Bey, Nazım Paşa'nın Merkez Kumandanlığı'na getirilmesini, amaca ulaşmak için, Harbiye Nezâreti'nden daha uygun görmüş ve sevinmiştir. Sultan II. Abdülhamit o sıra büyük bir heyecan ve hayret içinde bulunmaktaydı.⁸²⁴ Fakat çekimserliği her türlü hareketine engel olmaktaydı

İsmail Kemal Bey'in Eco De Paris Gazetesi'nin Londra muhabirine söylediği sözleri şu şekilde özetlebiliriz: “31 Mart Olayı'ndan bir gün önce Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa beni davet edip arkadaşlarımdan en etkililerini beraber getirmemi rica etti. Davetine uydum”.

“Tehlike pek büyüktür. Karşı koymak için bir program üzerinde anlaşalım da çoktan beri sahipsiz bıraktığım Dahiliye Nezâreti'nin idaresini elinize alınız.” demişti.

Ben de “Yardıımının ödüle ihtiyacı yoktur. Yarın izleyeceğimiz yolu tayin edelim” demiştim. Ertesi gün olay meydana geldi.⁸²⁵

Sultan II. Abdülhamit samimiyetinden emin olmak için bana iltifat etti. Arnavut vatandaşlarıma övgüler yağdırdı. Meclis'e döndüğümde bunları Arnavut arkadaşlarıma bildirdim. Yüzleri parladı. Bu konuşmalarımız kendi dilimizde olduğundan üzerimize birçok şüpheli bakışlar gelmeye başladı.⁸²⁶

“Sizi sevindiren şey neyse bize de söyleyiniz”. dediler.

Bu sırada milletvekillerinden biri masamın üzerine çıkarak konuşmamızın birkaç sözünü toplamıştı. Ayağa kalkarak;

“Ben İsmail Kemal Bey'e saraya gidip gitmediğini sormuştum”. Hayır, cevabını vermişti. Şimdiyse gitmiş olduğuna kanat getirdim. Aleyhimizde müthiş dalavereler döndürülüyor dedi.

⁸²² Kemal, 2009: 242.

⁸²³ Rıfat, 2010: 63-64.

⁸²⁴ Kemal, 2009: 243.

⁸²⁵ Rıfat, 2010: 65; Kemal, 2009: 244-245.

⁸²⁶ Rıfat, 2010: 65.

İşte beni Sultan Abdülamit'in dostu olmakla suçlayan bu politika adamları 31 Mart Olayı'ndan iki ay önce de, bugün hükümdar olan Sultan Reşat Hazretleri'nin dostu diye birtakım polis jurnallerine dayanarak, beni saraya ihbar etmişlerdi.

Sultan II. Abdülhamit , İsmail Kemal Bey'den çekinmekteydi. Çünkü Arnavutların bazıları üzerinde nüfuz sahibi olduğunu biliyordu. Bundan dolayıdır ki Arnavutlar hakkında bir hayli övgü dolu sözler söylemişti.

İsmail Kemal Bey'in Yıldız'dan dönüşünde Meclis'in hali cidden acınacak durumdaydı. Hiç kimse ne yapacağını, bu gibi bunalımlarda ne gibi görevler üstleneceklerini, ne tür önlemler alacaklarını düşünemiyorlardı. Yeni doğmuş Meclis, olayların sonuçlarından korkuyor ve titriyordu. Mehmet Ali Şah'ın, İran Meclisi'ne attığı top güllerinin gelişi gibi gözlüyorlardı. İsmail Kemal Bey, Ahrar Fırkası'na mensup üyelere moral vermeye çalıştı. Diğerlerinin de telaşını oldukça yatıştırdı. Nihayet Meclis'in düzenini kaybetmesini önlemek için, askerın isteklerinden birisi olan başkanlık meselesini ortaya attı. Derhal görüşülmesi için Meclis'te hazır bulunanları davet etti. Ahmet Rıza Bey'in nerede bulunduğu ve ne durumda olduğu Meclis'ce bilinmiyordu. Ancak ayaklananlar tarafından öldürölmüş olduğu söyleniyordu: Sonunda mevcut bulunanların oyuyla başkanlığa Berat Milletvekili ve Ahrar Fırkası Başkanı dâhi ihtilâlcı İsmail Kemal Bey seçildi. Durum derhal ayaklananlara bildirildi. Bu suretle bir dereceye kadar fakat geçici olarak ortalık yatıştı.⁸²⁷

Meclis, İsmail Kemal Bey'in başkanlığında derhal ve oldukça düzenli bir şekilde çalışmaya başladı. O gün alınan kararların en önemlisi, her milletvekilinin seçim bölgesine bir telgraf göndererek, asker ayaklanması bir irticai hareket olmadığını, mâkul ve haklı taleplerden kaynaklandığını ve Kanun-i Esasi ile meşrutiyet rejimine zerre kadar zarar gelmediğini ve milletvekillerinin hayatının saldırıya uğramadığını bildirip vilayetlerde ortaya çıkabilecek heyecanın dindirilmesi yolunda çaba sarf edilmesine dairdi.⁸²⁸

3.2.4. 31 Mart Olayı'nın Dış Bağlantılarıyla İlgili İddialar

31 Mart Olayı'nın dış bağlantıları olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Mesela Osmanlı Devleti'nin son resmi tarihçisi Abduhrrahman Şeref Efendi'ye göre, 31 Mart Olayı'nın herhangi bir dış bağlantısı bulunmamaktadır.⁸²⁹ Buna karşılık 31 Mart Olay sırasında İngiliz basınının asileri destekleyen tutumu ve İstanbul'daki İngiliz Konsolosu'nun Hareket Ordusu'nun şehre girişine engel olmak amacıyla Mahmut Şevket Paşa'yla iki kez görüşme yapmış olması, İngiltere'nin bu olayla yakından ilgilendiğini göstermektedir. Yine dış

⁸²⁷ Rıfat, 2010: 65-69.

⁸²⁸ Rıfat, 2010: 69-70.

⁸²⁹ Bkz. Şeref, 1978.

politikada İngiliz yanlısı siyaset anlayışını desteklenmeleri bu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Öte yandan Almanya'nın olaylar sırasında İttihat ve Terakki'den ve Hareket Ordusu'ndan yana tavır alması, Mahmut Şevket Paşa ve İttihat ve Terakki içindeki pek çok subayın Almanya ekolünden yetişmiş olması ve Almanya'ya sempati duymuş olmaları, Almanların da 31 Mart Olayı'na karışmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. 31 Mart Olayı'nda yalnızca iç siyasi çekişmelerin değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti üzerinde büyük menfaatleri bulunan İngiltere ve Almanya arasındaki nüfuz mücadelelerinin de önemli rolü olmuştur⁸³⁰.

Ali Birinci'ye göre, “gerçekten de İngiltere'nin iç siyasete, hele İttihat Terakki Cemiyeti aylehine müdahalede bulunmaları için herhangi bir ihtiyaçları yoktu. İttihat ve Terakki de İngiltere'ye karşı değil, özellikle İngiltere taraftarıydı. Zaten İngiltere'nin dostluğunu ve tabi desteğini kazanmak Meşrutiyet talebinin en büyük gerekçesiydi. Bu şekilde Meşrutiyet sayesinde İngiliz dostluğu kazanılacak, devlet yok olmaktan kurtulacaktı. Kısaca asıl talep İngiliz desteği idi. Meşrutiyet bunu temine yarayacağı için isteniyordu. Ancak ümitler gerçeklerin katılığında parça parça kırılmıştı”.⁸³¹

Önder Kocatürk bu durumu şu şekilde dile getiriyor: Kesin kanıtlar olmasa da bir görüşe göre İngiltere 31 Mart Ayaklanmasının çıkmasında rol oynamıştır. İsyanın elebaşısı olan Kıbrıslı Derviş Vahdeti, İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı Prens Sabahaddin ve onun adem-i merkezîyet fikrini savunmakta, ayrıca Kamil Paşa'yı da desteklemekteydi. İngilizce öğrenip Kıbrıs'ta İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görev yapmış ve kendi ifadesiyle Kraliçe Victoria adına verilen balolara katılmıştı.⁸³² Ayaklama başladıktan sonra, 13 Nisan'da isyancı askerler tarafından Lazkiye Mebusu Arslan Bey Hüseyin Cahit'e benzetilerek öldürüldü. Yanında bulunan İngiliz Yüzbaşı Bettelheim ise ancak bir jandarmanın kendisini tanıması sayesinde kurtulabildi. Aynı gün (13 Nisan) Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa istifa etti. 14 Nisan'da daha on gün önce Londra Sefareti'ne atanmış olan Ahmet Tevfik Paşa bu sefer Sadrazamlığa atandı. Hükümetin kontrolü kısa süre de olsa Ahrar Fırkası'nın eline geçti.⁸³³

Ayaklanmayı bastırmak için Mahmut Şevket Paşa Kanuni Esasi 36 madesine uygun olarak hareket etmiştir.⁸³⁴

Kemal H. Karpat'a göre, Sultan II. Abdülhamit , kardeş kanı dökülmesini önlemek için Hareket Ordusu'na direnilmemesini emretmişti.⁸³⁵ Yanı sıra İlber Ortaylı da, II.

⁸³⁰ İngiltere ve Almanya'nın 31 Mart Vakası'nda tutumları ile ilgili bkz. Akşin, 1987: 138-140; Akşin, 1970.

⁸³¹ Birinci, 2002: 353-58.

⁸³² Kocatürk, 2009: 21.

⁸³³ Kocatürk, 2009: 58, 59. o

⁸³⁴ BOA. MV. D: 127 G: 10.

⁸³⁵ Karpat, 2015: 117.

Abdülhamit bu müdahale sırasında I. Ordu'yu devreye sokmadığını; bunu yapsa ortalık çok karışacağını, ama çatışma istemediğini belirtmektedir.⁸³⁶

Kemal H. Karpat'a göre, “*olay, askerler arasında hoşnutsuzluk ve siyasi partilerin kırıcı rekabetinden çıkmıştır. Din ise, muhalefeti güçlendirecek ve meşrulaştıracak bir vasıta olarak kullanılmıştır*”.⁸³⁷

İlber Ortaylı, “31 Mart Ayaklanması'na ilerici-gerici denmez. 31 Mart Ayaklanması aynen bugünkü sağa benzer bir eğilimdedir. Bunlar ordunun karşısındadırlar, askeri sevmeyizler. Çünkü onlara göre asker modernisttir, pozitivist geçinmektedir. Ama bu “ordu, dine karşıdır” lafı doğru değildir. Mareşal Fevzi Çakmak mesela, beş vakit namaz da kılardı, Cuma'ya da giderdi. Bu bir eğilim, bir düşünce meselesidir. Orduda böyle bir dinsiz görünüm olmamıştır. Ramazan'da komutanların çoğu oruç tutardı. Besmelesiz, duasız yemek olmazdı. Hatta bu bir törendir. Salvolarla “Bismillah” denir, sancak direğine Kur'an çekilir. Bunlar çok açık şeyler; bu nedenle burada ters yoruma lüzum yok. 31 Mart'ta komutanlardan şikâyet eden zavallı askerler var; çavuş, onbaşı gibi rütbelerde bunlar. Birinci Ordu erkânı aslında padişaha sadıktır. II. Abdülhamit'in bu orduya emir verip onu Hareket Ordusu'na karşı kullanmaması takdir edilecek bir şey. Bunun üzerinde durmak gerek. Burada padişaha karşı bir komplo var mı, bunun ispatı lazım”.⁸³⁸ şeklinde yorumlamaktaydı.

Padişah II. Abdülhamit 'in tahtında kalması II. Meşrutiyet'in büyük hatası ve eksikliği olarak görülmekteydi.⁸³⁹ Dolayısıyla Meclisin 27 Nisan 1909'daki oturumunda II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve Veliaht Mehmet Reşad'ın (1909-1918) padişah olmasına karar verildi. V. Mehmet Reşat, II. Abdülhamit gibi tüm yetkileri elinde toplamış bir Padişah değil, yetkilerin yeterince kullanmayan pasif bir hükümdar olarak bu görevi başına getirildi.⁸⁴⁰

II. Abdülhamit 'in sürgüne gönderilmesiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yeni bir sayfa açılmış oldu. 27 Nisan 1909 sadece onun devrilmesini değil, Osmanlı hanedanının zayıflamasındaki son aşamayı da temsil eder. François Georgeon bu hal olayını, “Bir Sultanın Ölümü, Bir İmparatorluğun Ölümü” şeklinde yorumlamaktaydı.⁸⁴¹

Bülent Tanör'e göre, “*bir Osmanlı padişahı ilk kez salt anlamda Şeyhülislam'ın fetvasıyla değil, halk temsilcilerinin yetkilerine bağlı olarak tahttan indirilmiş oldu*”.⁸⁴²

⁸³⁶ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 59.

⁸³⁷ Karpat, 2015: 117.

⁸³⁸ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 59.

⁸³⁹ Birinci, 2001: 206.

⁸⁴⁰ Carthy, 2006: 64.

⁸⁴¹ Georgeon, 2006: 489.

⁸⁴² Tanör, 2005: 190.

Alan Palmer de, bu olay, daha önceki o üç tahttan indirme olayından iki nedenle çok farklıydı. Bu sefer Şeyhülislam fetvası, bir grup vezirin baskısından değil, “seçilmiş mebusların oluşturduğu bir parlamentodan” ve “doğru yola dönmeye söz verdiği halde sözünden dönerek iç savaş başlatan” bir padişahı suçlayan baskılardan kaynaklanıyordu. Sultana bu kararı, iki senato ve iki meclis üyesi bildirerek, “Millet sizi tahtınızdan indirdi” dediler.⁸⁴³

Ayşe Osmanoğlu “*Babam Sultan Abdülhamid Hatıralarım*” adlı hatıratında Sultan Abdülhamit’in hal meselesi ile ilgili şu şekilde bilgi vermektedir:

“Dört kişiydiler. Babamın karşısına sırayla durup kısa birer selâm verdiler. Babam mukabele etti. Gelenler, Arnavut Esad Toptânî, Lâz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Aram Efendi ve Yahudi Karasu Efendi idi.

Başta duran Esad Toptânî yekten, “Millet seni azletti,” dedi. Babam metin ve gür bir sesle, “Zannedersem hal'etti demek istiyorsunuz. Pekâlâ! Buna gösterilen sebep nedir?” diye cevap verdi. O zaman ikinci askeri şahıs ki bunun da Arif Hikmet Paşa olduğunu sonradan öğrendik, fetva suretini okumaya başladı. Fetva şöyle başlıyordu: “İmâm-1 Müslimîn olan Zeyd bazı mesâil-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-i şer'iyeden tayyü ihrâc ve me kütüb-i mezkûreyi men'ü hark ü ihrak..”

“Bu “kütüb-i şer'iyeyi hark ü ihrak” yani “şer'i kitapları yır tip yakma” sözleri geçince babam yüksek sesle, “Ben hangi kü tüb-i şer'iyeyi yakmışım? Hasbunallah derim” dedi ve fetvayı sonuna kadar dinledi. Fetvanın okunması bitince, “Bu kararı hangi makam verdi?” diye Arif Hikmet Paşa'ya sordu. Arif Hikmet, “Meclis-i Millî” diye cevap verdi. Bunun üzerine babam, “Ya... Öyle mi? Bu meclise riyaset eden kimdir?” dedi. Ve Âyan Reisi Said Paşa olduğu cevabını alınca hayret eden bir seda ile “Said Paşa, öyle mi?” dedikten sonra şu sözleri söyledi: “Otuzüç sene millet ve devletim için, memleketimin selâmeti için çalıştım. Elimden geldiği kadar hizmet ettim. Hâkimim Allah ve beni muhakeme edecek de Resûlullah'tır. Bu memleketi nasıl buldumsa öylece teslim ediyorum. Hiç kimseye bir karış toprak vermedim. Hizmetimi ancak Cenab-ı Hakk'ın takdirine bırakıyorum. Ne çare ki düşmanlarım bütün hizmetime kara bir çarşaf çekmek istediler ve muvaffak da oldular.”⁸⁴⁴

31 Mart İsyanı sonrasında iktidarın pamuk ipliğine bağlı olduğunu gören İttihat ve Terakki, iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla yasal düzenlemeler ve sıkıyönetim aracılığıyla muhalefeti bastırarak Osmanlıcılık ve merkezîyetçilik politikasını uygulayabileceği uygun ortamı kurmuştur. İttihat ve Terakki'nin bu faaliyetleri nedeniyle yönetim ile Arnavutların

⁸⁴³ Palmer, 2002: 214.

⁸⁴⁴ Osmanoğlu, 2007: 149-150.

arası açılmış, 1909'dan beri Arnavutluk'ta yaşanan isyanlar sonucu ortaya çıkan Arnavut ve Arnavutluk meselesi, Osmanlı Devleti'nin siyasi gündeminde öncelikli yerini almıştır.⁸⁴⁵

Ancak söylemek gerekirse Nisan 1909 darbe girişimi sırasında, tüm Arnavut kulüpleri, Jön Türklerin anayasal düzeni koruma çağrısını destekleyerek anayasayı savunmaya geldiler. Kulüplerin liderleri, Jön Türklerin bu şekilde Arnavutlara yönelik siyasi çizgilerini düzelteceklerini umuyorlardı.

3.3. II. Abdülhamit İle İttihatçıların Arnavut Sorununa İlişkin Yaklaşımları

Bilindiği üzere II. Abdülhamit İmparatorluk zor bir dönemde Padişah olmuştur. 1875-1876'da Balkanlar'da çıkan isyanlar ve bu gelişmelerin ardından bizzat Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edince, Balkan Krizi Arnavut Milliyetçiliğini daha da yükseltti ve pekiştirdi.

Osmanlı Devleti'nin, savaştan mağlup çıkması Ayastefanos Antlaşmasıyla, bir çok Arnavut toprağı Sırp, Karadağ ve Bulgarlar arasında paylaştırılmıştır. Bu durum ise, Arnavutlar arasında büyük bir heyecan ve galeyana vesile olduğu görülmektedir. Arnavutluk kıtasının her yerinde toplantılar organize edilerek, yaşadıkları toprakları nasıl muhafaza edecekleri sorusuna cevap aramaya başlamışlardır. Arnavutluk topraklarını parçalamak, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu topraklarını parçalamaktı. Bu bakımdan, Arnavutların ulusal çıkarları ile Osmanlı Devleti'nin çıkarları bu noktada uyuşmaktaydı. Dolayısıyla Bâbîâli ve Sultan II. Abdülhamit ilk aşamada Arnavutlar ile *İstanbul Komitesi*'ni⁸⁴⁶ destekleyerek onları teşvik etmiş oldu.

Şüphesiz Sultan II. Abdülhamit , modern bir hükümet kurmak istemiştir. Elbette bu konuda Arnavutluk ve Arnavutlar hakkında belli fikirleri vardı. *Arnavut Prizren Birliği'nin* üç yıllık döneminde, o zamanlar henüz genç bir hükümdar olan Sultan, Arnavutlar için özel bir dosya tuttu.⁸⁴⁷ Bu dosya ona Arnavutlara yaklaşımını şekillendirmesi için ayrıntılı bilgiler verdi. Sultan Abdülhamit, Arnavut halkı hakkındaki görüşünün geniş çerçevesini şöyle özetledi:

“Arnavutlara karşı sert tedbirleri kesinlikle onaylamayacağım. Özgürlüğe alışmış bu millet yeteri kadar sıkıntı çekti. Bu ayaklanmaya baskının neden olduğunu fark ettik, tıpkı daha önce defalarca valilleerin kaba ve haşin ve davranışları nedeniyle gereksiz mücadelelere neden oldukları gibi. İşin doğrusu, bizim için malını ve kanını ortaya koyan bu ülkede kabalık ve sertlik yerine iyilik ve basiretle yolumuza devam etmek daha iyi olacaktır.

⁸⁴⁵ Sönmez, 2007: 121.

⁸⁴⁶ Giriş Kısımında bilgi verilmiştir.

⁸⁴⁷ Gawrych, 2021: 111; Tahsin, 1931: 22.

*Aralarında ne kadar Hristiyan aile olursa olsun Avrupa'daki Arnavutlar bizim Müslüman kardeşlerimizdir ve her hâlükârda güvenebileceğimiz sadık askerlerimizdir... Eğer Arnavutluk'ta patlayan her silaha karşı çıkarsak, bu bizi nereye götürür?.*⁸⁴⁸

II. Abdülhamit döneminin bir özelliği, padişahın hiçbir zaman meşrutiyete, anayasalı idareye karşı kötü bir şey söylememiş olmasıdır. Padişah için meşrutiyet iyidir ama millet hazır değildir, dolayısıyla da milleti hazırlamak için Sultan II. Abdülhamit döneminde eğitime ağırlık verilmiştir.⁸⁴⁹

Nathalie Clayer; “Sultan II. Abdülhamit yeni bir “Arnavut Sorunu”nun doğmaması için Arnavutlara karşı ılımlı bir politika izlediğini” ileri sürmektedir.⁸⁵⁰ Bir yandan özerklik yanlısı hareketin arkasındaki Arnavut Bektaşiliğinin etkisine karşı bir önlem olarak Arnavutlar arasında sünni İslamın nüfuzu artırılmaya çalışılırken, öte yandan yerel liderler çeşitli rütbe ve nişanlarla ödüllendirilerek Padişah’a bağlılıkları pekiştirilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamit devlete bağlılık hususunda Arnavutları ikna etmek için her türlü yolu bulmaya çalışmıştır.⁸⁵¹ Arnavutluk üzerindeki kontrolünü ayakta tutmak için Abdülhamit, ödül ve ceza ya da *divide et impera* (böl ve yönet) gibi bazı kadim usulleri de tatbik etmekteydi.⁸⁵² Fakat Gawrych’in yazdığı gibi “kendisi aynı zamanda propaganda yapmak, imtiyazlar ve madalyalar ihsan etmek , asileri kazanmak için önce ceza verip ardından affetmek gibi yöntemlerle -modern tabirle- Arnavut kavminin zihnini ve gönüllerini kazanmaya çalışıyordu”. Bütün bu çabalara rağmen “Arnavutçuluk , Sultan II. Abdülhamit ’in İslâmcılık ve Osmanlıcılık siyaseti için entelektüel bir müşkil olmaya devam ediyordu”.⁸⁵³

Başkatibi Tahsin Paşa II. Abdülhamit hakkında Yıldız Hatıralarında şöyle yazıyordu: “Yıldız Sarayı ’nın, daha doğrusu şahs-ı hümayunun muhafazası Arnavut, Arap, Türk, Boşnak milletlerinden müntahap taburlara ve tüfekçilere mevdu idi. Sırası geldikçe kendilerinden ayrıca bahsedeceğim bu teşkilat içinde gerek adet ve gerek nüfuz ve kudret itibarile Arnavutlar birinci safı işgal ederlerdi. II. Abdülhamit’in Arnavutlara oldukça itimadı ve bunların şecaat ve sadakatleri hakkında kuvvetli bir kanaati vardı. Sultan Hamit’in Arnavutlara karşı bu itimadı onun için bir siyasetin temelini teşkil ediyordu. Rumeli’de Arnavutlar II. Abdülhamit siyasetinin bir ihtikamı gibi telakki olunurdu. O derecede ki İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli’den Yıldız Sarayı ’ın tazyik ettiği zamanlarda Sultan Hamit

⁸⁴⁸ Gawrych, 2021: 111; Abdülhamid, 1974: 69-70.

⁸⁴⁹ Tunçay, 2008: 20.

⁸⁵⁰ Clayer, 2013: 200.

⁸⁵¹ Syzo, 2015: 84.

⁸⁵² BOA. YA. HUS. D. 169. G. 22. 1881.

⁸⁵³ Gawrych, 2021: 113.

“her ne olsa Arnavutların kendine sadık kalacaklarından ve lede’l-hace kendi tarafına iltihak ile Cemiyet’e karşı hatta silahla mukabele edeceklerinden şüphe etmemekte idi.

*“Arnavutlar gerek ikinci fırka teşkilatında ve gerek tüfekçiler kadrosunda her türlü in’am ve iltifata mazhar idiler, hatta memleketlerindeki akraba ve ahabları, mütealli-kat ve mensubunun bile bu nimetlerden dolayisile müstefit olurlar ve neva mühükğmete kafa tutarlardı. II. Abdülhamit bu suretle Arnavutluk’ta kendine sadık ve her emrini infaza hazır bir teşkilat vücade getirmiş olduğu zehabını taşırdı. Billahare vukuat bu zehabın ne kadar yanlış olduğunu göstermiştir”.*⁸⁵⁴

Ancak Arnavutların yaşadığı vilayetlerin birleştirilmesi talebi Sultan II. Abdülhamit idaresince adem-i merkeziyet taleplerini arttıracak ve arkasından bağımsız Arnavutluğa dönüşebileceği düşüncesiyle reddedildi. Sultan II. Abdülhamit , Arnavut önde gelenlerince ortaya konulan taleplerin bütün Arnavutların isteği olmadığına inanıyordu. “Umum-ı Arnavutluk Ahalisine Beyanname’yle Arnavutlara hitaben, bu isteklerin “kendini bilmez, din, devlet ve millet düşmanları”nın söylemi olduğunu vurgulamaya ihtiyaç duymuştur. II. Abdülhamit , Arnavutluk’un karadan Avusturya ve Yunanistan, denizden İtalya ile çevrili olduğunu ifade ederek, Arnavut talepleri olarak ortaya atılan şeylerin Arnavutları imparatorluk bütünlüğünden kopardıktan sonra bu devletlere yem etmek için ortaya atıldığını söylemiştir.⁸⁵⁵

II. Abdülhamit idaresinin Arnavut ileri gelenlerinin taleplerini reddetmesi onların Jöntürk hareketini desteklemesine sebep olan en önemli etkenlerdendir. Arnavut milliyetçileri de tıpkı Jöntürkler gibi sorunların kaynağının Sultan II. Abdülhamit idaresi olduğuna inanıyorlardı. Başlangıçta, Arnavutluk’un henüz bağımsızlığa hazır olmadığını düşünen Arnavut ileri gelenleri “gaddar Abdülhamid yönetiminin değişmesiyle” Arnavutlara özerklik verilip Arnavutluk’un Osmanlı idaresinde varlığını sürdürebileceğini düşünüyorlardı.⁸⁵⁶ Zira İttihat ve Terakki kurucularından İbrahim Temo’nun hatıratında yazdığı gibi kimi Arnavut aydınlarında, II. Abdülhamit ’e tepki olarak İTC’nin iktidara gelmesiyle hataları düzeltileceği ve en önemlisi de, Arnavut topraklarının tek bir vilayet altında toplanarak onlara muhtariyet verileceği inancı hakimdi.⁸⁵⁷

Halihazırda Jöntürk hareketinin temel özelliklerinden biri çeşitli sebeplerle Sultan II. Abdülhamit idaresine muhalefet eden farklı eğilimde grupları birleştirmiş olmasıdır. Sultan II. Abdülhamit idaresine karşı yürütülen muhalefet bu çeşitli eğilimdeki grupların

⁸⁵⁴ Tahsin Paşa, Abdülhamit Yıldız Hatıraları, 2008: 65-66.

⁸⁵⁵ Eraslan, 2014: 61-62.

⁸⁵⁶ Fshazi, 2008:170.

⁸⁵⁷ Temo, 2000: 131.

aralarındaki fikir ayrılıklarını, muhalefet yıllarında ciddi bir sorun olmaktan çıkarmıştır. Ancak “ilan-ı hürriyet”ten sonraki kısa bir iyimserlik ortamının akabinde bu grupların kendi aralarında çatışmaları kaçınılmaz hâle gelmiştir. Öte yandan Sultan II. Abdülhamit idaresinin Arnavut ileri gelenlerinin siyasi sonuçları olabileceğini düşündüğü taleplerini reddetmekle birlikte Arnavutların gönlünü alacak çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu ilave etmek gerekir. Sarayın muhafız birliğinin Arnavut tüfekçilerden oluşturulması sultanın bu uygulamalarına örnek gösterilebilir. Ancak II. Abdülhamit ’in bütün bu çabalarına rağmen Arnavutlar Jön Türk Hareketine bir hayli olarak katılmış ve önemli rol oynamışlardır.

II. Meşrutiyetin ilanı Arnavutlar arasında da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Nitekim Jöntürk hareketi en başından itibaren Arnavut ileri gelenlerinden destek görmüştü. Arnavutların meşrutiyeti desteklemesinin en önemli sebeplerinden biri Kanun-ı Esasi’nin mahalli dilde eğitime serbestlik tanıyan hükmü sayesinde Arnavutça eğitime müsaade edileceği düşüncesi idi. Ancak Jön Türkler arasında Sultan II. Abdülhamit karşıtlığı dışında ortak noktalar bulmak kolay değildir. Arnavut ileri gelenleri, Meşrutiyet yeniden ilan edildiği zaman İttihat ve Terakki’nin Arnavutluk’a özerklik vereceğini umuyorlardı. Ancak İttihat Terakki iktidarı ele aldıktan çok kısa bir süre sonra Sultan II. Abdülhamit ’in merkeziyetçi ve İttihad-ı Anâsır siyasetini benimsedi. Bu durum Arnavut milliyetçileri ile İttihatçıların görüş ayrılıklarını kaçınılmaz hâle getirmiştir.⁸⁵⁸

İttihat ve Terakki idaresinin büyük yanlışlıklarından biri de Sultan II. Abdülhamit döneminde takip edilen temkinli politikaların terk edilmesidir. Sultan II. Abdülhamit döneminin mahalli politikalarının ülke gerçeklerine daha uygun olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. II. Abdülhamit’in her etnik gruba hassasiyetlerine göre birtakım imtiyazlar verme politikasının ayrılıkçı hareketleri teskin ettiği, söz konusu hareketlerin halk nezdinde yeteri kadar destekçi bulamadığı bilinmektedir. Ayrıca II. Abdülhamit döneminde takip edilen islamcı siyasetin Arnavutlar ve Araplar gibi Müslüman Osmanlı tebaası üzerinde nispeten de olsa olumlu etkiler yaptığı söylenebilir. İttihat ve Terakki’nin Arnavutluk siyasetinin Sultan II. Abdülhamit’in ılımlı yaklaşımının aksine daha otoriter olduğu bilinmektedir.⁸⁵⁹

Sultan II. Abdülhamit döneminde Arnavutluk’tan toplanmayan vergilerin İttihat ve Terakki tarafından bir seferde verilmesi talebi, halihazırda ekonomik sıkıntılar içinde bulunan Arnavutlar’ın rahatsızlığına neden olmuştur. Bu durumda halk arasında yeni Osmanlı

⁸⁵⁸ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Karpat, 2005; Keklik, 2018: 167.

⁸⁵⁹ Keklik, 2018: 168; Daha bilgi için bkz: Karpat, 2005; Ahmad, 2016.

idaresinin dinsizliği iddiası yayılmıştır. Hatta Arnavutların yaşadığı dört vilayetinde valiler tarafından yeni vergiler ihdas edilmesi tepkileri daha da büyötmüştür.⁸⁶⁰

Arnavut ileri gelenleri, daha hareket ilk aşamalarında Jön Türklerin yeteneksiz olduğunu iddia ediyorlardı. “II. Abdülhamit’in politikalarının daha başarılı olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğun ömrünü uzatmaya yaradığını düşünölüyorlardı. Sultan II. Abdülhamit’in Arnavutluk için çok etkili olduğunu düşünmeseler bile ona Jön Türklerden daha çok güvendikleri kesindir”.⁸⁶¹

Tahsin Uzer’in ifade ettiğı gibi “Bir Milletin ruhi yaşantısı, adetleri ahlak kuralları ve özellikleri milli gelenekleri bilinmedikçe körü körüne güdülecek idare şekli, hazırlanacak olan kanunlar, gayeyi sağlayamadıktan başka, o memleketi harap eder, çokertir. İşte, Arnavutluk da bu büyük hatanın kurbanı oldu”.⁸⁶²

İttihatçılar hem orduya dayanarak iktidarı ellerinde tutmak istiyor, hem de orduyu meclis yolu ile kontrollerinde bulundurmaya gayret ediyorlardı. Aynı zamanda merkezîyetçi idareyi alabildiğine kuvvetlendirmek gayretini de sürdürüyorlardı.⁸⁶³

Bu kritik zamanlarda da, Arnavutlar meşru bir otonomi istemekle beraber, iç ve dış düşmanlara karşı daima Türklerin yanında bulunuyorlardı. II. Abdülhamit bile Arnavutlara çok güvenmiş olacak ki, en seçkin muhafızlarını Arnavutlardan seçmişti.⁸⁶⁴

3.4. Jön Türk Devrimi’nin Arnavutluk Milliyetçiliğine Etkileri

Genel anlamda Arnavut milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında etkili olan en önemli gelişme, Balkanlar’daki Hristiyan unsurlar arasında başlayan milliyetçilik ve kendi devletlerini kurma istekleri; daha da önemlisi Arnavutların da yaşadıkları bölgeleri paylaşmak için mücadeleye girmeleriydi. Bu durum Arnavutlar için hem ilham hem de korku kaynağı olmuştu. 1875 yılında bölgenin yeniden şekillendirilmesi için başlayan süreçte kurulan ilk Arnavut örgütlenmesi Prizren Arnavut Birliğı, bu endişelerin sonucuydu. Arnavutlar, Osmanlı yönetiminin kendilerini koruyamayacağı endişesiyle özerk bir Arnavut bölgesinin oluşturulmasını istemişlerdi. Bu talepler ve Arnavutlar arasında bir dil ve kültür birliğinin sağlanabilmesi için yapılan faaliyetler, Arnavut milli bilicini de zamanla oluşturmuştur.⁸⁶⁵

Nuray Bozboraya göre, Osmanlı modernleşmesi ve bunun sonucunda yerel ayrıcalık ve muafiyetlerinin kaybedilmiş olmasına bir tepki olarak görmekte ve Arnavut ulusçuluğunu,

⁸⁶⁰ Eraslan, 2014: 70-71.

⁸⁶¹ Fshazi, 2008: 172.

⁸⁶² Uzer, 1999: 99.

⁸⁶³ Karpat, 2019: 89.

⁸⁶⁴ Alpan, 1979: 105.

⁸⁶⁵ Alkan, 2014: 112-113.

geleneksel muhafazakar bir hareket olarak değerlendirmektedir. “...Arnavut ulusçu hareketi Osmanlı devlet yapısının modernleştirilmesi girişimlerine karşı muhafazakar hareketler içinde değerlendirilebilir. Bu yönüyle, Arnavut Ulusçuluğu’nun, ayrılıkçı-ulusçu bir hareket olmaktan çok özerklik yanlısı bir hareket olarak ortaya çıkmış olması önemlidir”⁸⁶⁶

Bir takım isyan ve hareketlerin nedenleri arasında kaybedilen ayrıcalıkların önemli bir rolü olduğunu ve bunun geleneksel muhafazakar bir tepki olduğunu kabul etmekle birlikte, kanımca Arnavut ulusçuluğunu bu şekilde yorumlamak bize yeterli bir derinlik kazandırmayacaktır. Zira Arnavut aydınlarının savundukları fikirler, ortaya koydukları eserler ve özellikle ulusal kimlik yaratma çabası, ulusal alfabe ve Arnavutça eğitim talepleri, muhafazakar bir düşüncenin ürünü olmaktan çok, çağdaş ulusal bilinçlenmenin bir sonucu olsa gerektir.

Arnavut ulusçuluğu, gelişen iç ve dış olayların sonucunda Osmanlılık düşüncesinin yerine ulusal kimliğin ön plana çıkması ile önemli bir ivme kazanmıştır. Çağdaş ulusçuluğun temel unsurlarının Arnavut aydınları arasında yayılması sonucunda gelişen Arnavut ulusçuluğu, Osmanlı’nın islamcılık politikasının ilk iflas noktalarından biridir

Bilgin Çelik, Nuray Bozbora’nın tam aksine “Arnavut ulusçuluğu bir aydın hareketi olarak başladı. Yurtdışında özellikle de İtalya ve Romanya’da yaşayan Arnavut aydınları, Arnavut dili ve tarihi, yani ortak kültür etrafında birleşerek laik, modern bir ulusçuluk anlayışını benimsediler. Bu görüşleri Osmanlı topraklarında yaşayan, Müslüman-Hristiyan Arnavut aydınlarını etkiledi. Sonuçta Arnavut aydınları din ve mezhep farklılıklarını bir tarafa bırakarak çağdaş laik ulusçu anlayışı benimsediler. Bu anlayışı Arnavutlar arasında yaymak için de cemiyetler, kongreler, konferanslar düzenledikleri gibi, basını da oldukça etkili bir şekilde kullandılar. Bunun sonucunda Arnavut ulusçuluğu sadece aydınlar arasında değil halk arasında da yayılma eğilimi gösterdiği”⁸⁶⁷, değerlendirmesinde bulunmaktadır

Osmanlı Devleti’ndeki Müslüman etnik unsuru içinde ilk kez ulus bilincinin Arnavutlar’da uyanmasının en önemli nedeni de dış tehditlere doğrudan maruz kalması ve Avrupa ile daha sıkı ilişki kurabilme şansının olmasıdır.⁸⁶⁸

II.Meşrutiyet dönemi Arnavut ulusal hareketi açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1908- 1912 arası dönem Arnavut milliyetçiliğinin son derece hızlı gelişip yayıldığı bir dönem olmuştur. Arnavut Komitesi’nin Jön Türk ihtilaline destek vermeyi kabul etmesi ancak ihtilal esnasında Ahmed Niyazi Bey’in onlara İttihat ve Teraki Cemiyeti’ nin yabancı müdahalesini durduracağına dair verdiği sözle mümkün oldu. Çünkü o tarihe kadar gerçekleşen yabancı

⁸⁶⁶ Bkz. Bozbora, 1997.

⁸⁶⁷ Bkz. Çelik, 2004.

⁸⁶⁸ Clayer, 2013.

müdahalesi Arnavut topraklarının Sırbistan ve Karadağ'a verilmesiyle sonuçlanmıştı ve II. Abdülhamit hükümeti bu müdahaleleri engelleyememişti.⁸⁶⁹

Arnavut aydınları II. Meşrutiyet'in ilanında fiili bir rol üstlenerek Jön Türk Hareketine katkı sağlamışlardır. Özellikle de Ohrili bir Arnavut olan Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkması ve Firzovik'te toplanan Arnavutların Meşrutiyet'in ilanını talep eden gösterileri Arnavutların II. Meşrutiyet'in ilanındaki faaliyetlerinin önemini göstermektedir. Ancak meşrutiyetin getirdiği özgürlük ve eşitlik ortamı içinde Arnavutlar arasında ulusçu hareketler gelişmeye başlamıştır.⁸⁷⁰ Bu durum bir süre sonra hükümet ile Arnavutları çeşitli sebeplerle karşı karşıya getirmiştir.

Bu özelliğinden dolayı bugüne kadar söz konusu dönemler üzerine pek çok tartışma olduğu gibi, bundan sonra da olmaya devam edecektir. Bu devrin göze çarpan en önemli hususiyetlerinden birisi de Arnavut milliyetçiliğidir. Bilindiği gibi, Arnavut milliyetçiliği daha önce ortaya çıkmış, fakat bu dönem onu daha çok büyütmüş ve ona çok büyük hız kazandırmıştır.

Suat Zeyrek, *“Arnavut mebuslarının daha ilk dönemde ayrılıkçı tutumlarının olduğu iddia edilirse de zabıt ceridelerinde bunu çağrıştıracak ifadelere rastlamadın mümkün olmadığını”*⁸⁷¹ savunur.

Meşrutiyetin ilânından sonra da merkezi hükümetin desteğiyle Arnavutlardan çete kurulmasına devam edilmiştir. Yunan çetelerine karşı Müslüman Arnavutlar'dan çeteler teşkil edilmiş, bunlara silah ve asker yardımı yapılmıştır.⁸⁷² Çeteler ve dernekler kanunu uzun süredir dağlara hakim olan Arnavutları etkilemişti. Bu kanunlar Arnavutluk hareketinin daha fazla milliyetçi bir karakter almasına neden olmuştur.⁸⁷³

Zamanla Arnavutların ulusal talepleri – Arnavut eğitiminin serbestleştirilmesi, silahların ruhsatlandırılması gibi gelişmelerle İttihat ve Terakki Cemiyeti Hükümeti'nin izlediği Osmanlı politikası çatışmaya başladı. Meşrutiyet'in ilanından sonra Arnavutlar kendi dillerinde kitap ve gazete yayınlamaya başlamış olsalar da Arnavutça eğitim yasağı devam etmiş ve İttihat ve Terakki Komitesi bu faaliyetleri denetlemeye çalışmıştır. Bu nedenle taleplerini almak isteyen Arnavutlar, silahlı direnişe yöneldiler. Merkezi hükümet, devlet otoritesine tehdit olarak gördüğü Arnavut grupların bu girişimlerine karşılık tutumunu sertleştirmeye başladı. Her şeyden önce, güvenliği sağlamak için bölgeyi silahsızlandırmaya çalıştı. Ancak, silah Arnavutlar için çok önemli bir sembol olduğu için, bu kolay bir iş değildi.

⁸⁶⁹ Hacısalihioğlu, 2008: 107.

⁸⁷⁰ Sönmez, 2007: 86-92.

⁸⁷¹ Zeyrek, 2015: 319.

⁸⁷² Clayer, 2013: 522.

⁸⁷³ Shaw, 1994:345.

Eski Martini silahlarını Arnavutlar'dan alarak, onları yeni Mauser tüfekleriyle değiştireceği bahanesiyle topladı. Silahları teslim etmeyenlere gerekirse şiddet uygulamaya karar verdi.⁸⁷⁴

Ayrıca Latin alfabesinin kullanılmasını destekleyen bazı Arnavut milliyetçileri tutuklanarak sürgüne gönderilmiş, yakalanamayan bazı örgüt liderleri de artık isyan etmeyeceklerine dair söz alınarak affedilmiştir.⁸⁷⁵ 1908'den itibaren kulüpler ve diğer yetkili kurumlarla paralel olarak gizli komiteler kuruldu. Artık kimi Arnavut örgütleri yeraltına inmişti.⁸⁷⁶

Baskılara rağmen Arnavut gizli komitelerinin sayısı arttı ve Hristiyan ve Müslüman gençlerden oluşan küçük çetelerle direnmeye devam ettiler. Komitelerin ve çetelerin faaliyetleri sonucunda farklı dinlerden Arnavutların katılımıyla organize bir isyan hareketi başlamıştır. Bu örgütlenmenin şefi daha önceleri de Bulgar ve Makedonyalı çetelere silah temin eden Themistokli Germenci olmuştur.⁸⁷⁷

1911 yılında Avlonya'daki örgüt, Bâbîâli'den dört vilayetin birleştirilmesi ve özerklik verilmesi talebinde bulundu. Bununla birlikte bölgede yeni bir isyan çıkarmıştır. İttihat ve Terakki Komitesi isyanı kanlı bir şekilde bastırmaya çalıştı ve Arnavut milliyetçileri arasında geniş çaplı tutuklamalar yapmaya başladı. Hatta bazı önemli Arnavut milliyetçilerini hırsız ve hain olarak göstererek Arnavut halkının kendisine yönelmesini engellemeye çalıştı.⁸⁷⁸

İşkodra bölgesindeki pek çok kasabada birer Arnavut komitesi kurulmuş ve faaliyete geçmiştir.⁸⁷⁹

Arnavutlar Neue Freie Presse'de de neşredilen ve en mühim noktaları şu şekilde özetlenebilecek bir deklarasyon yayınladılar ve bu deklarasyonda Arnavutların Jöntürk Devrimi'nden talepleri şu şekilde sıralanmıştı.⁸⁸⁰

*“Öncelikle Arnavutların Arnavut dilinin ve ulusal kimliğinin hükümet tarafından tanınması, üç dinin Arnavutlarının eşit haklara sahip olması, Arnavutluk'un içişlerinin örgütlenmesinin inşa edilmesi, arzularını hedefledik Merkezi olmayan bir temelde ilkeleri ve Arnavut Ortodoks Kilisesi'nin özerkliği için aynı şekilde, Adriyatik Denizi'ndeki kıyılarımızı artan İtalyan etkisinden kurtarmak istiyoruz.”*⁸⁸¹

Bunlar, gereksinimlerimizin en önemli noktalarıdır. Uygar Avrupa bu talepleri kayıtsız şartsız onaylayacaktır. Avrupa, ırksal ve dini nefretin Arnavut ulusu için çok uzak

⁸⁷⁴ Bayıl, 2018:127; Clayer, 2013: 528.

⁸⁷⁵ Zeyrek, 2015: 310.

⁸⁷⁶ Clayer, 2013: 519.

⁸⁷⁷ Clayer, 2013: 519.

⁸⁷⁸ Bayıl, 2018:126; Clayer, 2013: 521.

⁸⁷⁹ Birecikli, 2016: 42-43.

⁸⁸⁰ Özbozdağlı, 2005: 94

⁸⁸¹ Özbozdağlı, 2005: 94

*kavramlar olduğunu bilmelidir. Arnavut milleti güçlü ve barışçıl bir millettir ve bu millet, ahlaki ve ekonomik kalkınmasının önüne koyduğu ahlaki ve ekonomik kalkınmanın önündeki engelleri adaletli bir yönetimle kırmak istemektedir. Ne Yunanlılar ne de Bulgarlar; ne Sırlar ne Türkler: biz Arnavut milliyetçileriyiz ve Arnavutların ülkelerinin ve kaderlerinin efendisi olmasını istiyoruz”.*⁸⁸²

Ahmet Hilmi, “meşrutiyetin ilanı ile memleketin her yerinde milliyet hislerinin uyandığını, her unsurun kendi milli mühitimde kendi lisan ve adetinin de hükümran olmasını arzu ettiğini” dile getirdi. Ahmet Hilmi’ye göre, “Osmanlı memleketinde kaç unsur varsa, o kadar dini ve siyasi idare merkezleri vardı. Bu merkezleri bilinen sıfatı ‘Türklük’ olan bir merkeze bağlamak arzusu, meşru olsa bile, hayali bir emeldi. İttihat ve Terakki Fırka ve Cemiyeti her ne yapsa bir “Türklük korkusu” düşüncesini de silemeyecek ve daima Türk olmayan unsurların muhalefet ve iddialarına maruz kalacaktı. Bu, Türklerin tarihi hatalarının zaruri bir neticesiydi. Kanun-u Esasi gereği resmi dil (orta ve yüksek öğrenim dili) Türkçe idi. Bu durum, diğer unsurlar tarafından Türklüğün tahakkümü şeklinde telakki olunuyor ve onları “Türkleştirmek” için bir alet olarak değerlendiriliyordu. Arnavutlar milli bir edebiyata ve müteakıl bir lisana sahip değillerken bile yöneticileri Arnavutça’nın mahalli lisan olmasını arzu ediyorlardı. Halbuki oralarda Türkçe tedrisatın tekamülü, Arnavutça halk lisanı şeklinde kalmasını ve belki gelecekte Arnavut nesillerinin bir dereceye kadar Türkleşmesini sağlayacaktı”.

⁸⁸³

B. Çelik, “Arnavutları kendi dillerinde eğitimden mahrum bırakarak Bulgar, Ermeni, Sırp, Yahudi unsurlar bu hakka sahipti. Onları Türkleştirme düşüncesi bazı Osmanlı aydınlarında hem uygulanabilir hem de meşru bir politika olarak ortaya atılabiliyordu. Arnavut aydınlarını İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden uzaklaştıran en önemli nedenlerden biri de, kendi dillerinde ve istedikleri harflerle eğitim yapmalarının engellenmesi olduğunu”⁸⁸⁴ ileri sürmektedir.

Arnavutluk’ta silahların toplatılması Arnavutluk isyanının Mahmut Şevket Paşa tarafından çok şiddetli bir şekilde bastırılması ile Arnavutluk milli hareketi yeni taraftarlar kazanmıştır.⁸⁸⁵

Merkezileşme ve Osmanlılık politikası, ulusal tutkuları daha da alevlendirdi. Ancak bu hususta, Arnavut milliyetçiliği için bazı büyük kazanımlar için elverişli bir zemin yarattı. Manastır Kongresi, Dibra Kongresi ve Elbasan Kongresi’nden söz edilebilir. Eylül 1909’da

⁸⁸² Özbozdağı, 2005: 94-95.

⁸⁸³ Çelik, 2004: 118.

⁸⁸⁴ Çelik, 2004: 118.

⁸⁸⁵ Şıvgın, 2012: 12.

yapılan Elbasan Kongresi Arnavut milli duygularının saf bir tezahürüydü. Eğitim konusu ilgi odağı haline getirilmişti. Elbasan Kongresi, aldığı kararlarla, Arnavut dili için Latin alfabesinin kabulünü kesinleştiren son örnek olarak kabul edilmektedir. İttihat ve Teraki dini propaganda ve eski Müslüman çevrelerin kışkırtması yoluyla bunu engelleme çabaları nihayetinde başarısız oldu.⁸⁸⁶

Öte yandan Arnavut milliyetçileri tarafından Osmanlılaştırma ve Osmanlı unsurlarının birleştirilmesi politikası, Osmanlı unsuru altında bir tür Türkleştirme olarak görülmüş ve algılanmıştır.

Osmanlı Dâhiliye Nezâreti'nden Vilayetelrine gönderilen bir yazıda

“Arnavutların metâlibini gavanıyla ... Arnavut Komitesi merkez-i umumisince tertib edilip elde edilen varaka matbû'nda suret-i mütercimesi leffen tesyâr kılınmış ve diğer icâb eden vilayete de birer sureti gönderilmiş varaka-i mezbûrenin Arnavutluğun mahal-i muhtelifesine irsâliyle efkâr-ı masumenin tahdiş edilmesi ihtimali bulunduğundan.

Arnavutların talepleri şu şekilde açıklanmaktaydı:

1. İşkodra , Kosova Vilâyetleriyle Yeni Pazar Sancağını ve Manastır ve Yanya Vilâyetlerini şâmil olan Arnavutluk hududunun tahdidî;⁸⁸⁷
2. Ahâli tarafından tahrir edilmiş Arnavut bir vali-i umûmi tayini;
3. İki meclisden mürekkebe bir ...:
 - a- Rü'esâ-yı kabâ'ilden mürekkebe bir Feodal meclis;
 - b- Müntehab meb'uslardan mürekkebe bir meclis;
4. Tedrisât-ı milliye-i mecburiye ve latin hurufuyla yazı. Kontratlı mütéhassıs lar müstesna olarak;
5. Hangi dâ'ire de olursa olsun idâre-i memleketin Arnavut me'murlar tarafından ifâsı;⁸⁸⁸
6. Umûr-ı nâfi'a şimendiferler, umûr-ı sıhhiye, liman , gümrük posta ve telgrâf, sanayi, maliye , madenler, ormanlar ,arazi , mezâhib, harb husûsatı tamamiyle Arnavutluk vilâyet-i muhtarasına 'âiddir;
7. Her an Arnavut bilâ tefrik(takrib) din ? hidmet-i askeriye ile mükelleftir –hidmet-i nizâmiye 18 yaşından yirmi bir yaşına kadar, rediflik yirmi ikiden otuza /4/ kadir olup 31 yaşından kırk beşe kadar milli askerlikte bulunur;

Arnavut ordusu hal-i harbden maadâ ahvâlde Arnavutluk ... çıkarılamaz ve diğer vilâyetlerdeki ihtilâl basdırmağa asla sevk olunmak;

⁸⁸⁶ Puto, 2009:12-13.

⁸⁸⁷ BOA. DH.SYS. D. 19. G. 01 (Târih-i tesvid 21 Mart sene 1328).

⁸⁸⁸ BOA. DH.SYS. D. 19. G. 01 (Târih-i tesvid 21 Mart sene 1328).

Zât-ı hazret-i pâdişâhi ordunun kumandan-ı ‘umûmisidir

Vâli-i ‘umûmi onun kâ’imakamıdır bi’l-umûm zâbitan ve küçük zâbitan ve efrâd-ı askeriye Arnavuttur:

Milli üniforma ki beyâz fes ile

Arnavut ordusunun mesârifi vilâyet-i muhtaraya ‘âiddir;⁸⁸⁹

8. Her mezheb için Arnavut bir re’is-i ruhâni bulunacaktır ve kâ’imakamlarıyla berâber her mezheb sınırını teşkil eyleyecektir

Re’is-i ruhani ve kâ’imakâmları vilâyeti tarafına müntehibtir

9. Arnavutluk bir vergi vermeyecek duyûn-ı ‘umûmiye-i ‘Osmâniyeye iştirâk eyleyecektir

10. Reşid olan her Arnavut vergiyi şahsi i’tâ eyleyecektir. Bundan maada emlakı varsa emlak vergisi tüccar ise temettü’ vergisi i’tâ

11. Bir Arnavut ikâ’ eylediği cürüm ne olursa olsun Arnavut mehâkim-i istinâfiye ve temyiziyesinde ruyet olunur. Müsâdere câ’iz değildir.

12. Lisân-ı resmi Arnavutcadır;⁸⁹⁰

13. Arnavutluk Devlet-i ‘Osmâniyeye tâbi’ ve düvel-i muazzamanın taht-ı kefâletinde bir vilâyet-i muhtara i’lân olunacaktır;

14. Arnavutluk bayrağı beyâz ve altun kartal ağızlarıyla benekli olacak ve kartalın ... birinci ve dördüncü dilimleri gümüşten ve ikinci ve üçüncü dilimleri gümüşten (Agal Rosabel) bulunan bir arma olacaktır;

15. Serbest-i matbu‘ât te’mîn olunmuştur;

16. Paşa, Bey, Efendi gibi ‘Osmânlı unvan asaletleri mulgâ ve bi hükümdür;⁸⁹¹

17. Arnavutluk Vilâyet-i muhtarası tevhid-i meskûkat-ı vech ile sikke darb eyler;

18. Takvim Gregoryan takvimi olacak ve ozan? Ve iskâl-i aşariye kabul edilecektir;

19. Bu hukuku i’tâ eyleyen irâde-i seniyyenin sudûrunu müte‘âkib bi’l-umum me’mûrin ve asâkir-i ‘Osmâniye Arnavutluk toprağını terk edecek ve devletin bilâd-ı muhtelifesinde hidmet-i ‘askeriye ifâsında bulunan Arnavut Askeri vâli-i ‘umûmi hidmetine gönderilecektir.⁸⁹²

Anlaşıldığı gibi Dâhiliye Nezâreti’nden çıkan bir rapor ve Manastir, Kosova, İşkodra ve Yanya vilayetlerindeki yöneticilere gönderiliyor. Arnavutlar’ın isteklerinin olduğunu ve buna dikkat edilmesi gerektiği belirtiliyor. Bu taleplerin öneminin, 1912 ayaklanmasının

⁸⁸⁹ BOA. DH.SYS. D. 19. G. 01 (Târih-i tesvid 21 Mart sene 1328)

⁸⁹⁰ BOA. DH.SYS. D. 19. G. 01 (Târih-i tesvid 21 Mart sene 1328)

⁸⁹¹ BOA. DH.SYS. D. 19. G. 01 (Târih-i tesvid 21 Mart sene 1328)

⁸⁹² BOA. DH.SYS. D. 19. G. 01 (Târih-i tesvid 21 Mart sene 1328)

başlangıcına tekabül etmesinde yattığını vurgulamak gerekir. Burada belirtilmesi gereken bir diğer unsur, taleplerin ulusal bir nitelik taşıması ve bu taleplerin Arnavutluk'un bağımsızlığından birkaç ay önce yapılmış olmasıdır. Öte yandan bu, Bâbıâli'nin Arnavut taleplerine karşı tutumunu, yani Osmanlı ricalının Arnavut meselesine yaklaşımını gösteren bir argümandır.

3. 5. Kanun-i Esasi'de Yapılan Değişiklikler ve Arnavutluk'ta Çıkan Huzursuzluk

Hürriyet'in ilanıyla birlikte artık Meclis-i Umumi 1908'de yeniden açılmış ve II. Meşrutiyet'in Birinci Yasama dönemi başlamıştır. Aslında tam da bu zamanlarda Meclis'te 1876 Kanuni Esasi'ni 1908 Meşrutiyeti'ne adapte edecek yeni bir Anayasa'ya ihtiyaç olduğu konuşuluyordu. Bunun için de yeni bir Anayasa mı hazırlanır yoksa var olan Kanuni Esasini'de temel değişiklikler mi yapılır sorusuna cevap aranıyordu. Ancak içeride ve dışarıda gelişen siyasi olayların boyutu nedeniyle henüz Kanun-ı Esasi üzerinde herhangi bir girişim veya düzenlemeye gidilememişti.⁸⁹³

Sonunda Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'in; “ ... Biz hakimiyet-i milliyemizi temin edecek suretde Kanun-i Esasimizin birtakım mevaddını tadil edeceğiz....”⁸⁹⁴ ifadeleri artık 1876 Anayasası üzerinde temel bir değişikliğe başlanacağını göstermektedir.⁸⁹⁵

3.5.1. 1909 Kanun-i Esasi Değişikliği

İlk Anayasa değişikliği, 21 Ağustos 1909 günü yapılmıştır. Kanun-i Esasi'nin 3., 6., 7., 10., 12., 27., 28., 29., 30., 35., 36., 38., 43., 44., 53., 54., 76., 77., 80., 113. ve 118. maddeleri değiştirilmiş ve 119. maddesi kaldırılarak yerine üç yeni madde ilâve olunmuştur.⁸⁹⁶

Böylece bu süreçten sonra Osmanlı Devleti'nin rejimi mutlaklığını yitirmiş ve yerini ikinci meşruti monarşi rejim almıştır. Osmanlı Anayasal sistemindeki en önemli değişiklik olan 1909 Anayasa değişikliği maddi bakımdan yeni bir Anayasa niteliği taşıdığından bazı Anayasa hukukçuları tarafından, “1909 Anayasası” olarak nitelendirilmiştir.⁸⁹⁷

Çünkü yapılan değişiklik çok büyüktü ki Osmanlı Devleti mutlak monarşi idaresinden kesin olarak çıkmıştı ve artık sınırlı monarşi dönemine girmişti. 1909 Anayasa değişikliği, Parlamenter monarşiden tutun da kişi hak ve özgürlüklerine gibi birçok alana yasal bir çerçeve çizdiği gibi Kanun-u Esasi'sinin özgürlükçü yanını da güçlendirmişti.⁸⁹⁸

⁸⁹³ Tunaya, 1988: 164.

⁸⁹⁴ MMZC, 15 Kanun-i evvel 1324, D. 1, İS. 1, C.I, Celse. 2:76.

⁸⁹⁵ MMZC, 18 Mart 1325, D. 1 İS. 1, C. I, Celse. 1: 576.

⁸⁹⁶ Kili & Gözübüyük, 1985: 75-78.

⁸⁹⁷ Tunaya, 1, 1985: 37. Akşin, 1987: 143, Ahmad, 2016: 94-102.

⁸⁹⁸ Akın, 1989:76-78; Akşin, 1987; 143.

Cemiyetler hukukuna göre dernek kurma hakkı iki açıdan sınırlandırılmıştır. İlk sınırlama, derneklerin amaç ve nitelikleri ile ilgilidir. Osmanlı ülkesinde kanunları, genel ahlakı, devlet bütünlüğünü, hükümet değişikliğini ve etnik unsurları siyasi olarak ihlal edecek cemiyetler yaratmak mümkün değildi. Katılacaklara ikinci bir kısıtlama da getirildi. Herhangi bir cemiyete üye olabilmek için yirmi yıl sınırı konulmuştur. Ayrıca adayın bir “cinayetten” mahkûm edilmemiş ve medeni haklardan yoksun bırakılmamış olması gerekir.⁸⁹⁹

3.5.2. 1909 Kanun-i Esasi Değişikliğine Karşı Arnavutlar’ın Tutumu

İttihat ve Terakki’nin II. Meşrutiyet dönemi başladıktan sonra, artık 1901 tarihli Fransız Kanunu örnek alınarak dernek türündeki tüzel kişilikler kanunî bir temele kavuşturulabilirdi. Esasen “hürriyet” getirme iddiası ile yönetimi ele geçirmiş bir derneğin başka derneklerin kurulmasını önlemesi de zordu. Cemiyetler Kanunu çıkarılmadan önce ve daha II. Meşrutiyet’in ilk günlerinde dernek kurma hareketi oldukça canlılık kazanmıştı.⁹⁰⁰

Kurulan derneklerden çoğu siyasî amaçlıdır ve siyaset orduya ve okullara da yayılmıştır. İttihat ve Terakki, ilk günlerin havası içinde bu dernekçilik akımına karşı çıkamazdı. 31 Mart Olayı bastırıldıktan sonra 3 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu çıkarıldı ve bu, Türkiye’de dernek türünden tüzel kişilerin ilk kanunî dayanağı oldu. 8 Ağustos 1909 tarihli bir kanun ile 1876 Anayasası’na eklenen 120. madde ile de “Osmanlıların hakk-ı içtimaa mâlik oldukları” belirtildi.⁹⁰¹

Oysa ilk Kanun-ı Esasî metni, 13. maddesiyle “şirket kurma”yı temel hak olarak kabul etmesine rağmen, dernek kurmaya ilişkin bir kural içermiyordu. Yeni 120. madde “hakk-ı içtima” genel kavramı altında bu hakkı tanımaktaydı, fakat bölücü yahut ahlâka aykırı amaçlarla dernek kurulamayacağını da belirtiyordu. 1909 tarihli ilk Cemiyetler Kanunu, daha sonraki dernekler mevzuatını da etkileyen kurallar taşır. Dernek kurmak için izin almaya gerek yoktur. Ancak, kurulduktan sonra hükümete bildirimde bulunulmalıdır. Bölücü amaçlarla dernek kurulamaz.⁹⁰²

31 Mart İsyanı sonrasında iktidarın pamuk ipliğine bağlı olduğunu gören İttihat ve Terakki, iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla yasal düzenlemeler ve sıkıyönetim aracılığıyla muhalefeti bastırarak Osmanlıcılık ve merkezîyetçilik politikasını uygulayabileceği uygun ortamı kurmuştur. İttihat ve Terakki’nin bu faaliyetleri nedeniyle yönetim ile Arnavutlar’ın

⁸⁹⁹ Arslan, 2010: 70.

⁹⁰⁰ Hatemi, 1985: 201.

⁹⁰¹ Hatemi, 1985: 201.

⁹⁰² Hatemi, 1985: 201- 202.

arası açılmış, 1909'dan beri Arnavutluk'ta yaşanan isyanlar sonucu ortaya çıkan Arnavut ve Arnavutluk meselesi, Osmanlı Devleti'nin siyasi gündeminde öncelikli yerini almıştır.⁹⁰³

31 Mart Olayı'ndan sonra padişahın yetkileri kısıtlanmış, yasamanın gücü arttırılmış ve Kanunu Esasi'de bazı değişikliklere gidilmiştir. Yapılan bu değişiklikler arasında Arnavutluk ve Arnavutlar ile ilgili en önemli konu, toplanma ve dernek kurma hakkıyla ilgili olan 120. maddedir.⁹⁰⁴ Buna göre, toplanma ve dernek kurma faaliyetleri anayasal bir düzene kavuşmuş, fakat aynı zamanda bu faaliyetlere de bazı sınırlamalar getirilmiştir. Devletin bütünlüğünü bozma, meşruti rejimi başkalaştırma (tagyir), Kanun-u Esasi'ye aykırı hareket etme ve ayrılıkçı siyaset gütmeye yönelik cemiyetler ile her türlü gizli dernekleşmeyi yasaklamıştır. İttihatçılar bu kanun değişikliğini kendi iktidarlarını pekiştirme yönünde kullanmışlar, bu da birçok etnik unsur gibi Arnavutları da rahatsız etmiştir.⁹⁰⁵

İsmail Kemal Bey'e göre, çete karşıtı yasanın amacı, Arnavutlara karşı şiddet uygulanabilmesi için tüm gücü toplamaktır. Çünkü bir kişi çetelere katılırsa, tüm ailesinin sınır dışı edilmesini ve mallarına el konulmasını öngörür.⁹⁰⁶

Arnavutlar için en çok şikayete neden olan yasalar; Cemiyetler ve çeteler hukukudur. Bu yasaya göre çetenin faaliyet gösterdiği alandan o bölgenin halkı sorumlu tutulacaktı. Çeteye katılmanın cezası ölümdü. Ayrıca çeteye katılan kişinin ailesi sorumlu tutulacak, tüm ailesi cezalandırılacak ve mal varlığına el konacaktı.⁹⁰⁷ Hükümet yetkililerine göre Arnavut çetelerinin amacı Arnavutluk'un özerkliğini sağlamak idi.⁹⁰⁸

3.6. II. Meşrutiyet Devrinde Arnavut İsyanları (1909-1912)

3.6.1. Arnavut İsyanları'nın Nedenleri

1908-1912 yılları arasında Arnavutluk'ta dört ayaklanma meydana geldi. Arnavutlar Jön Türk Hareketi'nde kuruluşunda, faaliyetlerinde ve meşrutiyet ilanında önemli rol oynamakla birlikte bu İttihat ve Terakki'nin idaresinden umuduklarını bulamadılar. Arnavutlar, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda ne Türk, ne Bulgar, ne Ermeni, ne Arap, ne de Arnavut kalmadığı bunların hepsinin Anayasaya göre eşit hak ve vazifelere sahip özgür vatandaşlar olduğu yolundaki fikirlerini benimsememişlerdi. Arnavut kalmak

⁹⁰³ Sönmez, 2007: 121.

⁹⁰⁴ Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile osmanlılar hakkı içtimaa maliktir. Devleti osmaniye'nin temamiyeti mülkiyesini ihlal ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanunu Esasi ahkâmı hilafında hareket ve anasını osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adabı umumiye'ye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alel itlak hafı cemiyetler teşkili de memnudur. Kili & Gözübüyük, 1985:78; Hatemi, 1985: 201- 202; Akın, 1989: 78.

⁹⁰⁵ Çelik, 2004: 353.

⁹⁰⁶ Kemal 2009: 234-235.

⁹⁰⁷ Skendi, 2000: 358.

⁹⁰⁸ BOA. B.E.O. G. 295468. 5 Eylül 1327.

istediklerini, Arnavutluk'u, özgür bir duruma getirmeyi amaç edindiklerini sürekli tekrarlamışlardı.⁹⁰⁹ Türkleri muhtelif milli çıkarları etrafında bütünleştirip bir İmparatorluk emelini gerçekleştirme çabasının olanaksızlığına inandıran olay, Arnavut isyanı olmuştur.⁹¹⁰

II. Meşrutiyeti ilanı müteakiben Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Aynı zamanda Avusturya-Macaristan, Bosnya'yı topraklarına kattığını açıklamıştır. Arnavutlar bu aşamada Osmanlı Devleti'nin kendilerini koruyamayacağını anladılar.⁹¹¹ İttihat ve Terakki merkezi otoriteyi yeniden tesis etmeye kalkışınca, kısmen bazı Büyük Güçlerce desteklenen isyanlarla ve genel bir hoşnutsuzlukla karşılaştılar.⁹¹²

İttihat ve Terakki'nin baskıcı ve merkeze dayalı siyasetleri hiç şüphesiz ki İmparatorluğun Hristiyan tebaasıyla sınırlı değildi. Rumeli'de ve aynı zamanda Anadolu'da, batı kaynaklarınca bir Türkleştirme siyaseti şeklinde tanımlanan yolu izlediler. Bu doğrultuda Araplara, Arnavutlara ve diğer Türk olmayan Müslümanlara Türk dilini kabul ettirmeye sürekli çaba sarf ettiler.⁹¹³

Avrupa basını yayınlarıyla Arnavutların istiklal isteklerini desteklerken Osmanlı resmi gazeteleri bunları aynen almakta bir mahzur görmüyorlardı. Süleyman Külçe, meseleye ilginç bir yorum yaparak “Belki de İttihatçılar bunun böyle olmasını istediklerinden, böyle yapıliyordu” söylemektedir.⁹¹⁴

Bu vaziyet, II. Meşrutiyet devrinde Priştine mebusu Hasan Bey'in bile hamiyetine dokunmuş olacak ki, 1 Haziran 1909 tarihinde meclise verdiği bir karar ile bu gibi yazıları tercüme eden gazetelerin şiddetle cezalandırılması için matbuat kanununa bir madde konulmasını talep etti. Ancak bu ve benzeri talepler İttihat ve Terakki tarafından bir nevi sansür mahiyetinde olacağı ifadesiyle reddedildi.⁹¹⁵

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Arnavut ayrıcalıklarına karşı bir tehdit ve zorunlu askerlik hizmetinin başlangıcı olarak görülmüş ve bu Arnavutları rahatsız etmiştir. Vali, Haziran 1909'da vergilendirmeye dayanak olarak mülklerle ilgili bir kayıt defterinin tutulacağını açıklayınca bir ayaklanma başladı. İstanbul'daki merkezi hükümet baskı politikasına başvurdu. Asiler, “kadim hakları ve geleneklerini” ortadan kaldıracığını düşündükleri İttihat ve Terakki rejimine karşı bir birlik kurdular.⁹¹⁶

⁹⁰⁹ Karal, 1996: 245.

⁹¹⁰ Shaw, 1994: 346.

⁹¹¹ McCarthy, 2008: 280.

⁹¹² Ahmad, 1999: 23.

⁹¹³ Lewis, 2013: 297.

⁹¹⁴ Külçe, 1944: 365.

⁹¹⁵ Külçe, 1944: 365.

⁹¹⁶ Ahmad, 2017: 77.

Arnavutlar yönetimin merkezileşmesi ve modernleşmesinden hoşlanmıyordu. Zira bu bütün Osmanlılar gibi vergi ödemeleri ve askere gitmelerini gerektirdiği gibi, silahlarını da teslim etmeleri anlamına gelmektedir.⁹¹⁷

1909 Anayasa değişiklikleri, yetkiyi padişah'tan alarak yasama ve hükümete devretti.⁹¹⁸ Sadece, Osmanlı İmparatorluğu modernleştirme maksatlı reformlar Türk olmayan ve aynı zamanda müslüman olmayan nüfus arasında önemli ölçüde rahatsızlık yarattı. Dolayısıyla Arnavutluk'ta da büyük isyanlara yol açtı.⁹¹⁹

Bu meseleye ilişkin olarak Peter Bartl, "Jön Türk Hükümeti'nin merkeziyetçilik siyaseti, Osmanlı İmparatorluğu'nda yalnız Türk olmayan milletlerin dirienişine vesile olmakla kalmaz, aksine İTC taraftarlarını muhalefete sürükler. Arnavutluk ve Makedonya'da bulunan Türk ordusu subayları, Avrupa Türkiye'sindeki birliklerin Yemen'deki Arap isyanlarını bastırmak üzere, Yemen'e gönderilmelerini protesto ettiklerini" ileri sürmüştür.⁹²⁰ Ahmet Bedevi Kuran, mevcut durumu, "İttihatçılar memleket ve dünya olaylarını yalnız kağıt ve muamele masası üzerinde izliyor, halkın ıstırapları ve memleketin kaderini kesinlikle düşünmüyor, hatadan hataya düşüyorlardı"⁹²¹ şeklinde ifade etmektedir. İngiliz gezgini Mary Edith Durham'da, eserlerinde Jön Türkler'in Arnavutluk ile ilgili yanlış politika izlediğine dair benzer ifadeler kullanmıştır.⁹²²

İTC'nin emriyle Arnavutlar'ın, Mahmut Şevket Paşa tarafından silahlarının toplanarak, büyük bir savunma gücünün ortadan kaldırılması ve İtalyanlar'ın Trablusgarp'a hücumu sebebiyle Akdeniz yolu askeri sevkiate kapandı.⁹²³

1909-1910 yılları arasında Arnavut halkının İttihat ve Terakki politikalarına karşı hoşnutsuzluğu artıyordu.⁹²⁴ İbrahim Temo, meşru haklarını elde etmek için tüm demokratik yolları kullanan Arnavutların artık silahlarını ele almaktan başka seçeneklerinin olmadığı sonucuna vardı.⁹²⁵ Ulusal Hareketin diğer liderlerin Arnavutluk'un meşru haklarını gerçekleştirmenin tek yolunun silahlı savaş olduğu sonucuna varmalarının nedenleri bunlardı.⁹²⁶

⁹¹⁷ Ahmad, 2010: 69.

⁹¹⁸ Akın, 1989: 78.

⁹¹⁹ Ahmad, 2010: 69.

⁹²⁰ Bartl, 1998: 296.

⁹²¹ Kuran, 2000: 367.

⁹²² Durham, 1920: 197. Saatçı, 2020: s. 160.

⁹²³ Mehmed Selahaddin Bey, 1989: 47.

⁹²⁴ Duka, 2009: 417.

⁹²⁵ Prifti, 1996: 281-282.

⁹²⁶ Rahimi, 1972: 42.

Bahse konu dönemde Tahsin Uzer'e göre Kosova'da Arnavut isyanlarının başlamasıyla Balkan Savaşlarına neden olan ihtilaller süreci başlamış oldu.⁹²⁷

3.6.2. 1909 Arnavut İsyanı

1909 yılının başında, son iki yılın kötü hasadı ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi nedeniyle Avusturya mallarının boykot edilmesi sonucunda Arnavutluk'taki ekonomik durum büyük ölçüde kötüleşti. Arnavut vilayetlerinin tüm bölgeleri kıtlık tehdidi altındaydı; köylüler sığırlarını ve topraklarını satmaya ve durumun daha iyi olmadığı şehirlere akın etmeye zorlanıyorlardı. Zanaat ve ticaret de, üreticilerin ve küçük tüccarların durumunu daha da kötüleştiren şiddetli bir krizden geçiyordu.

Jön Türkler Devrim sırasında vaat ettiği gibi köylülerin vergi yükünü hafifletmek yerine 1909 ve son iki yılın borçlarını tahsil etmeye başlayınca halkın memnuniyetsizliği daha da arttı. Ağustos 1908'de yürürlüğe giren ve dinden bağımsız olarak tüm Arnavutlar'ın orduya çağrıldığı yeni askerlik yasası da, Arnavutluk'un dağlık illerinin özel ayrıcalıkların ihlal etti ve halkların muhalefetine neden olmuştur. Bütün bunlar, Şubat 1909'da İpek, Yakova ve Debre kazalarının dağlık yörelirinin Osmanlı yönetimine ve İttihatçılara karşı ayaklanmasına neden oldu.⁹²⁸

Ekonomik ve sosyal durum giderek kötüleşiyordu ve bununla birlikte Arnavutlar'ın ve İttihatçılar arasında ihtilaf artmıştır. Ağustos 1908'deki askerlik hizmeti gibi yeni yasalar, en çok Arnavutluk'un dağlık bölgelerde yerleri etkiledi. Zor koşullarda, Dukakini ve Debre Ovası köylüleri Şubat ve Mart 1909'da yeniden ayaklandı.⁹²⁹

Mart ayında ayaklanma özellikle İpek Sancağı ve Debre Yaylası'na sıçradı, ancak Yeni Pazarı'nda da huzursuzluk yaşandı. Bastırılması için, Mitrovica'dan 18. Tümen Komutanı Cavit Paşa komutasında 24 topla 4 tabur asker gönderildi. Ancak İttihat ve Terakki, ilk hedef olarak Isnîq'te 700 isyancıyla takviye edilmiş olan İsa Boletin'i ortadan kaldırmak istedilerse de, Boletin kaçmaya başladı.

Cavit Paşa, 20 Mart'ta 3.000 askerin başında, 16 top ve süvari kuvvetiyle Mitroviçe'den İpek'e doğru yola çıktı ve 24 Mart'ta Isnîq'e doğru hareket ederek burada Arnavut liderlerden İsa Boletini'yi teslim etmelerini istedi. Bununla birlikte Cavit Paşa, halk vergi ödeyip asker verdiği halde Boleti'nin teslim etmemesi nedeniyle onların evlerini ve mallarını yakmakla tehdit etti.

⁹²⁷ Uzer, 1987: 234-235.

⁹²⁸ Akademia, 2002: 398.

⁹²⁹ Dermaku, 1983: 335.

İsa Boletini, Cavit Paşa'ya bu bölgedeki köyleri yıkmak için bir sebep vermemek için İsnik'ten güneye doğru herhangi bir direniş göstermeden hareket etti. Cavit Paşa sert önlemleri aldığı için halkın memnuniyetsizliğini arttırdı ve durumu sadece Kosova vilayetinde değil, tüm Arnavut topraklarında da karmaşıktırdı.⁹³⁰

İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikalarına karşı Dukakini'de yeni ayaklanmalar patlak verdi. Bu ayaklanma özellikle 1909 yılının Mayıs ayının ortalarında ve Haziran ayının başlarında daha çok hız kazandı. Bu ayaklanma, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin, Arnavut ayaklanmasını bastırmak için Cavit Paşa'yı büyük bir orduyla göndermesine neden olmuştur.⁹³¹

Hürriyetin daha birinci yılı dolmadan Arnavutluk'ta çıkan ilk isyan İpek'te başlamıştır.⁹³² Şubat ayı içinde İpek şehrinde askeri nakliye vasıtalarının temini için ordu kumandanlığının emrinin uygulanmaya başlamasıyla birlikte hayvan ve ağnam (hayvan vergisi) sayımı yapılacağına dair söylentiler yayılmış ve halk toplanarak kasabaya gelmeyi ve bazı taleplerde bulunmayı kararlaştırmıştır. Bu gelişmelerinin üzerine İpek Mutasarrıflığı bölgede askeri kuvvetin arttırılmasını ve gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.⁹³³

Nisan ayında İpek'te silahlı bir Arnavut'un silahını almaya çalışan Osmanlı subayı, bir Arnavut tarafından vurulmuştur. Bölgeye gelen Osmanlı müfrezesi hadiseden sonra firar eden bir Arnavut'un teslim edilmesi için civar köyleri sıkıştırmış, onlar da hadiseden haberleri olmadığını, birkaç gün izin verilirse hadiseye sebebiyet verenleri bulacakların söylemelerine rağmen aldığı emir nedeniyle müfreze komutanı yalnız iki saatlik izin vermiş, sonuç çıkmayınca 4-5 ev top ateşiyle yıkılmıştır.⁹³⁴ Öte yandan Nisan ayı başlarında, Gjurica köyünde isyancı köylüler ile Osmanlı ordusu arasında bir çatışma yaşanmış ve bu sırada Osmanlılar ağır kayıplara uğramıştır.⁹³⁵

Bu sırada Kuzeyli kabileler arasında koordinasyon sağlamak yönünde girişimlerin de gerçekleştiği görülmektedir.⁹³⁶

İsyancılar örgütlenmeye ve birleşmeye çalıştılar. 10 Nisan'da Debre Dağları'nda büyük bir toplantı organize edildi ve burada Debre halkının yanı sıra İşkodra, Elbasan, Prizren, İpek vb. Yerlerdeki halktan temsilciler de katıldı. Burada, ayaklanmanın örgütlenmesi ve yayılmasıyla ilgilenecek ve daha genel bir karakter kazandıracak bir Konsey

⁹³⁰ Akademia, 2002: 398-399.

⁹³¹ "Shqypeja e Shqypenise", Sofje, 18 Maj (1 Haziran 1909).

⁹³² Çelik, 2004: 356.

⁹³³ BOA. TFR.1.KV. D:217 G:21605. 2.2.1327. (23.2.1909).

⁹³⁴ Çelik, 2004: 256-257.

⁹³⁵ Akademia, 2002: 399.

⁹³⁶ Sönmez, 2007: 174.

oluşturuldu. Hareket ayrıca İşkodra, Yanya'yı gibi yerleride içeriyordu. Arnavut gençliği askerlik yapmayı reddederek ordudan ayrıldı. İttihat ve Terakki Hükümeti, hareketi bastırmak için güney Arnavutluk'a askeri güçler gönderdi.⁹³⁷

Korfu'da bulunan İsmail Kemal Bey'in Arnavutlara tevzi olunmak üzere elli bin silâhın Yanya sâhiline idhâline ve bunların nakli için vapurlar tedarikine teşebbüs ettiği görülmektedir.⁹³⁸ Bununla birlikte İsmail Kemal Bey Yunanistan'daki Etniki Eterya ile de münâsebatta bulunmuştur.⁹³⁹

İsyan büyürken Mayıs 1909'un başında İttihat ve Terakki Hükümeti, 18. Mitroviça Tümeni komutanı Cavit Paşa liderliğinde Üsküp'ten Yakova'ya yeni bir ceza seferi başlattı. 32 topla donatılmış 10 piyade taburunun başında bulunan Cavit Paşa, 16 Mayıs'ta İpek'e girdi. Cavit Paşa, sükunetin sağlanması için burada üç tabur bıraktıktan sonra, Yakova'ya geçti ve burada şehir halkından silahlarını teslim etmesini, nüfus sayımı yapmasını, sığırlardan çifte vergi alınmasını ve kulelerin pencereleri genişletmesini istedi. Şehre çağrılan Yakova Yaylası liderlerinin bu taleplere karşı çıkması üzerine Cavit Paşa, beş piyade taburu ve iki topçu bataryasıyla Yakova'ya doğru yola çıktı.⁹⁴⁰

Konulan yeni vergilere karşı şiddetli isyanların çıktığını ifade eden Malcolm , isyan eden Arnavutların üzerine Cavit Paşa'nın gönderildiğini, Cavit Paşa'nın sert tutumu ile isyanı başlangıçta kontrol altına aldığını fakat daha sonra, bu sert tutumun Arnavutlar'ın tepkisi çektiğini ve isyanın biraz daha geniş bir alana yayıldığını belirtmektedir.⁹⁴¹ Arnavut isyancıların İsa Bolatin'in teşvikiyle Firzovik'te toplandıkları, şeriatın emrettiği vergilerin dışında herhangi bir vergi vermeyeceklerini ilan ederek ayaklandıkları ifade edilmiştir . Arnavutlar İttihat ve Terakki Hükümetine tepkilerini, bir yıl önce toplanarak padişaha meşrutiyeti kabul ettirdikleri Firzovik'te yeniden toplanarak göstermişler, daha sonra da askeri kuvvetler üzerine saldırıya geçmişlerdir. İsyan eden ahali ile uzlaşmayı sağlamak üzere gönderilen Fuat Paşa'nın (Priştine Mebusu) yaptığı girişimlere rağmen olumlu bir gelişme sağlanamaması üzerine geri çekilmiştir. İpek ile Berane arasında yol çalışması yapan işçileri koruyan askerlerin üzerine ateş edilmesi ile başlayan çatışma Cavit Paşa'nın askeri harekete başlaması ile genişlemiştir. Cavit Paşa'nın özellikle topları kullanarak isyancıları dağıtmayı başardığı ifade edilmektedir . Bu gibi ihtilallerin kontrol altına alınarak sükunetin sağlanması için zor ve masraflı olmasına rağmen İdare-i Örfiye ilanının gerekli olduğu belirtilmiştir.⁹⁴²

⁹³⁷ Akademia, 2002: 405.

⁹³⁸ BOA. BEO. D. 3543. G. 265693, (19 Mayıs 1909).

⁹³⁹ BOA. BEO. D. 3543. G. 265693, (19 Mayıs 1909).

⁹⁴⁰ Akademia, 2022: 405.

⁹⁴¹ Malcolm, 2011: 314-315.

⁹⁴² Çelik, 2004: 357.

Aynı günlerde, hareket Kosova'nın güneydoğusuna da yayıldı. Yakova, İpek, Firzovik, Prizren ve Luma Yaylası liderlerinin ısrarı üzerine, Firovik'te yaklaşık 3.000 kişi toplanarak, İttihat ve Terakki Hükümeti'nden vatansever olarak sınır dışı edilen tüm Arnavut yetkililerin görevlerine geri dönmesini, devlet idaresine sadece Arnavut yetkilileri atanması, yeni vergilerin ödenmemesi, Luma halkının silahsızlandırılmaması ve Arnavutların silah taşımaya izin verilmesi gibi talepleri bildirdiler. Firzovik'deki hareketi bastırabilmek için Osmanlı Hükümeti, yalnızca geçici bir sakinlik yaratabilecekleri askeri güçler gönderdi.⁹⁴³

İlginçtir ki, Ağustos ayında Rugova'daki Arnavutlar şeriatın ve Sultan Abdülamit idaresinin geri gelmesini istemişlerdir. İsa Bolatin, Bayram Sur, İslam Sipahi gibi İpek ve Yakova'dan liderlerle Osmanlı ordusu arasında şiddetli çarpışmalar olmuştur. Bu çarpışmalar Ağustos ve Eylül ayları boyunca sürmüştür.⁹⁴⁴ Cavit Paşa 10 Mayıs 1909 tarihinde 5 piyade ve topçu taburu ile İpek'e girmiştir. Altı gün sonra 16 Mayıs'ta Yakova'ya geçmiştir. Yaptığı görüşmelerle şehir halkının, yeni Sultan'a ve Meşrutiyet'e itaat etmelerini sağladı. Yakova dağlık bölge halkının silahlarını bırakıp, evlerinin pencerelerini açmalarını talep etti. Taleplerinin reddedilmesi üzerine topçu ve piyade birliklerini dağlara sürerek, asilerin evlerini tahrip edip, acemi askerleri topladı. Bu şekilde 25 km. kadar dağlık arazide ilerledilerse de, ancak Qafa e Martines'de Arnavutlar kendisine o derece güçlü karşılık verirler ki, 10 günlük bir başarısız müdahale sonunda geri dönmeye mecbur kaldılar.⁹⁴⁵

22 Temmuz 1909 tarihli bir Osmanlı belgesinde İslam ve Hristiyan Arnavutları birleştirmeyi hedefleyen ve İttihat ve Terakki aleyhinde faaliyet gösteren; “Arnavut Genel Cemiyeti”nin bildiri neşrettiği yazılmaktadır. “*Jön Türkler 'aleyhinde münâsebitsiz ve fesâdâmiz beyânâtı ve Müsliman ve Hristiyan Arnavutlar arasında tavsiye-i ittihâdı müntezammın Yanya'da münteşir intibâh gazatesine Umûmi Arnavut Cem'iyeti mührüyle Paris'ten bir evrak gönderildiği Yanya vilâyetinin iş'ârından anlaşılmış olduğundan bu cem'iyetin Paris'de kimselerden mürekkeb olduğunun sefâret-i seniyye vâsıtasıyla tahkik ve inbâsına himem-i 'aliyye-i nezâret-penâhileri der-kâr buyurulmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir*”.⁹⁴⁶

Cavit Paşa sert bir direnişle karşılaşmış ve yoğun çatışmalardan sonra Prizren'e dönmek zorunda kalmıştır. Birçok Kosovalı Arnavutlar'ın Cavit Paşa'nın ordusundan kaçarak sığındıkları Debre'de hoşnutsuzluk artmış, silahlı Arnavutlar Drin nehrinin sol kıyısındaki dağlarda toplanmışlardır. Osmanlı ordusu bunlarla anlaşmaya çalışmış, önerileri

⁹⁴³ Akademia, 2002:405.

⁹⁴⁴ Birecikli, 2010: 251.

⁹⁴⁵ Bartl, 1998: 292-293.

⁹⁴⁶ BOA. HR.SYS. D. 119. G. 07. Hicri: 4 Recep 1327 (22 Temmuz 1909).

reddedilmiştir. Debre’de kıskırtmalar iki ay devam etmiş, hatta yakındaki Mat bölgesine de yayılmıştır.⁹⁴⁷

Bu arada İtalya parlamentosu azasından Napoli mebusu Semola’nın “tahrikat-ı müfsid ...” bulunmak teşebbüsüyle Arnavutluk’a gideceği ve İsmail Kemal Bey’in iki oğlunun da Avlonya’ya hareket eyledikleri” bildirilmiştir.⁹⁴⁸ 28 Ekim 1909 tarihinde Yanya Vâlisi Ali Rıza, “İsmâil Kemâl Bey’in Avlonya’ya gelmesi bir maksad-ı hususda müstenid olacağı” bildirilmiştir. Dolayısıyla bu konuda derin araştırmalar yapılması tavsiye edilmiş ve aynı zamanda terassudda bulundurulması gerektiği tavsiye edilmiştir.⁹⁴⁹

Talat Bey, Ağustos 1909’da İsmail Kemal Bey ile Gümölcine mebusu İsmail Hakkı Bey Roma’da gizli bir toplantı yaptıklarını ve bölgedeki olaylar nedeniyle ağırlıklı olarak yeni nesil Arnavut beylerinin toplantıda hazır bulunduğunu belirtir. Talat Bey bu toplantıda bağımsız bir Arnavutluk’un temellerinin atıldığını söylüyor.⁹⁵⁰

Özellikle Talat Bey, saray başmabeyneisi Simavi Bey konusunda ilginç bilgilere yer verir; “İstisnasız tüm Balkanlar ve başta İtalya ve Avusturya olmak üzere büyük ülkeler Arnavutluk’ta meydana gelen olaylarla kendi yönlerinde bağlantılıdır. Roma’da toplanan gizli kongrede diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Arnavutluk’ta da bağımsız bir devlet kurma ilkeleri belirlendi. İtalya, Balkanlar’daki son umudu olarak bu tampon devletle elinden geldiğince işbirliği yapıyordu. Ne kadar doğru bilmiyorum. Roma’daki toplantıya başkanlık eden Berat Milletvekili İsmail Kemal Bey, daha sonra İtalya Hariciye Nazırı ile birkaç kez görüşerek” konunun ağırlığına işaret etti.⁹⁵¹

29 Ekim 1909’da Arnavut kulüpleri, İttihat ve Terakki’nin Arnavutlara karşı aldığı önlemlere karşı Dahiliye Nâzırı Talat Bey’e bir muhtıra gönderdi. Dahiliye Nâzırı, bu muhtırayı aldıktan sonra, Arnavut taleplerinin karşılanması için Meclis-i Mebûsan’a sunacağına söz verdi. Kulüplerinin muhtırası aşağıdaki talepleri içeriyordu:

- Tüm isyancıları af edilmesi.
- Arnavutların çoğunlukta olduğu yerlerdeki tüm Türk okullarında Arnavut dilini kullanılması.
- Arnavutluk’ta görev yapan tüm yetkililer ve memurlar Arnavutça konuşması.
- Sınırdaki yaşayan tüm Arnavutların silahlanmalarına izin verilmesi ve kaleler inşa edilmesi.
- Vergilerin düşürülmesi

⁹⁴⁷ Sönmez, 2007: 176.

⁹⁴⁸ BOA. DH.MUİ. D. 23. G. 74.

⁹⁴⁹ BOA. DH.MUİ. D. 23. G. 74. (15 Teşrin-i evvel sene 1325.

⁹⁵⁰ Özbozdağlı, 2005: 116.

⁹⁵¹ Özbozdağlı, 2005: 116; Kutay, 1983: 676-677.

- Bâbîâlî'den Bosna-Hersek'in hesabının vermesini istemesi.
- Arnavutlar sadece Arnavutluk'ta orduya hizmet etmesi.

Muhtıra ile ilgili olarak Osmanlı Dahiliye Nâzırı ve Meclis-i Mebûsan'dan yanıt beklenirken, hükümet organları Arnavut isyancılara karşı olağanüstü yasayı uygulamaya başladı. Sadece çok sayıda lideri hapse atmakla kalmadılar, tüm isyancı ailelerini sınır dışı etmeye başladılar.⁹⁵² “*Shqypeja e Shqypenisë*” gazetesi, Arnavut çocukları ve isyancı ailelerinin Asya'ya sınır dışı edilmesini öngören bu tedbire şiddetle karşı çıktı.⁹⁵³

3.6.3. 1910 Kosova'da Arnavut İsyanı

Kosova'da 1910 Ayaklanması olarak bilinen ayaklanmanın başlama kararı, Aralık 1909'da Üsküp'ün eteklerinde yapılan bir toplantıda alındı. Bu toplantıda İsa Boletin, İdris Sefer, Süleyman Batusha, Shaban Kopriva, Hasan Ferri gibi önemli kişiler katıldılar. Osmanlı Hükümeti'nin verdiği bilgiye göre, bu toplantıya isimleri bilinmeyen dört Arnavut mebus da katılıyor. Bunlardan ikisinin Hasan Priştine ve Nexhip Draga olacağı varsayılabilir.⁹⁵⁴ Toplantıda İstanbul Hükümeti'nin yeni vergilerine karşı çıkılmasına karar verilirken, ayaklanmanın temel talebi Arnavutluk'un özerkliği ve bir Arnavut ulusal ordusunun kurulmasıydı. Bu program, Kosova vilayetinin bölgelerine ve diğer Arnavut eyaletlerine *temsilçiler/emisar* aracılığıyla bildirilecek ve 1910 baharında patlayacak olan genel ayaklanmaya zemin hazırlamak için bir platform görevi görecekti.

Ayrıca Avusturya dahi Arnavutluk ve Balkanlar'da ayaklanma çıkması için halka para yardımıyla bulunarak teşvik ettiği görülmektedir.⁹⁵⁵

Şu arada bazı Arnavut Mebûsların Mutâlebâtta bulunmuştur:

1- Şâyet Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhâkı hakkındaki protokol kabûl edilir ise Karadağ ile Sırbistân'ın Yenipazar sancağına taarruzları ihtimâline karşı Avusturya Hükümeti'nin Devlet-i Aliyye'ye muâvenet ve muzâheratı temîn edilmiş midir?

2- Avusturya'dan alınacak iki buçuk milyon liranın oradan hicret edecek Boşnaklar'a tahsisi.

3- Avusturya'nın Arnavud Katolikleri üzerindeki himâyesinin def'i.⁹⁵⁶

Silahlı ayaklanmanın hazırlıkları, 1909'un sonunda ve 1910'nun başında başladı. Arnavut gizli komiteleri silahlı savaşın organizasyonu için yoğun hazırlıklar yapıyorlardı. Faaliyetleri özellikle Kosova ve Manastır vilayetinin köylerine odaklanmış, yeni vergilerin

⁹⁵² Dermaku, 1983: s. 360-361.

⁹⁵³ Shqypeja e Shqypenisë, Sofje, nr. 14 (21. Dhjetor 1909).

⁹⁵⁴ Akademia e Shkencave, 2002: 426-427.

⁹⁵⁵ BOA, A.MKT.MHM., D. 908 G. 10.

⁹⁵⁶ Sabah, 5 Mart 1325. Volkan cilt: I, 5 Mart 1325 sayı: 77: 4. “Arnavut Mebûsların Mutâlebâtı”

ödenmemesi, silahların teslim edilmemesi ve erkek çocukların askere alınmaması gerektiğini propaganda ediyordu. Komitelerin faaliyetlerinin güçlendirilmesi, silahlı savaş yoluyla Arnavut Ulusal Hareketi'nin programatik hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için ona ulusal bir karakter kazandırma çabalarıyla aynı zamana tekabül etti.⁹⁵⁷

18 Mart 1910 tarihinde Arnavutluk'ta ikinci isyan ortaya çıkmıştır.⁹⁵⁸ Ancak 31 Mart 1910'da İpek Mutasarrıf'na düzenlenen suikast girişimi, silahlı ayaklanmanın başlaması için bir başlangıç noktası olacaktır. Kendisine suikast girişimi, VII. Alay Komutanı Rüştü Bey eşliğinde, Aslan Bey Begolli'nin evinden yeni ayrıldığı sırada gerçekleşti. Mutasarrıf bacağından yaralandı ve komutan olay yerinde hayatını kaybetti.⁹⁵⁹ Askerlerin de öldürüldüğü söylendi. Katil, birkaç yıl hapis cezasına çarptırılan Yaşar Paşsolli'ydi.⁹⁶⁰

Bâbîâli de suikastın hemen ardından olağanüstü bir toplantı yaptı. Bu toplantıdan, İpek Sancağı'nın bir kuşatılması kararı alınmış ve isyan edenleri cezalandırmak için olağanüstü bir askeri mahkeme kurulmuştur. Bölgede Olağanüstü hal ilan edilmiştir komutanlığada Cabir Paşa'yı görevlendirilmiştir.

Yönetimde Priştineli Hasan Bey, İsmail Kemal Bey, Necip Draga, Myfit Libohova ve hatta o zamana kadar İttihat ve Terakki yanlısı duruşuyla tanınan Üsküp mebusu Sait İdriz Hoca'nın liderliğindeki Arnavut mebusları, hükümetin abluka ilan etme kararını kınadılar. İttihat ve Terakki milletvekilleriyle bu tedbirin kaldırılmasını talep ederek sert tartışmalar yaptılar. Çünkü onlara göre bu durum, bir yıl önce Cavit Paşa'nın cezalandırıcı seferi sırasında olduğu gibi, yeniden kan dökülmesine yol açacaktı.

Söz konusu isyan duhuliye (oktruva) vergisinin⁹⁶¹ kaldırılmasını isteyen 1000'e yakın Arnavut'un Priştine'de bazı caddeleri işgal etmesi ile başladığı anlaşılmaktadır. İsyancılar “*hürriyet, müsavat, adalet, mektep, jandarma ve karakol istediklerini* dile getirmişlerdi. İsyanının en önemli nedenleri arasında Kosova'da uygulamaya konan duhuliye vergisine halkın tepkisi göstermiş olmasıdır.⁹⁶² Halihazırda hemen İsa Bolatin de İdris Seferi ile birlikte hareket etmiştir.⁹⁶³ İsyanın lideri olarak İsa Bolatin idi. Kosova Valisinin duhuliye vergisini Üsküp'te uygulamaya koymasını fırsat bilerek, önceden hazırlanan ihtilal programını hayata geçirmişti. İsyancılar yeni konulmuş vergilerin kaldırılmasını, mecburi askerlik kanununun

⁹⁵⁷ Akademia e Shkencave, 2002: 426-427.

⁹⁵⁸ BOA. DH. MUİ. D. 80. G. 3/10.

⁹⁵⁹ AQSH. F. 65. D. 121.

⁹⁶⁰ Akademia e Shkencave, 2002: 427.

⁹⁶¹ Bunun hakkında daha bilgi için bkz: Pakalın, 2004.

⁹⁶² Çelik, 2004: 371-378.

⁹⁶³ Olgun, 2020: 880.

değiştirilmesini, halkın elindeki silahların toplanması ile ilgili Bâbîâli kararının geri alınmasını talep etmişlerdi.⁹⁶⁴

1910 Arnavut isyanının dağıtılması görevine yine Cavit Paşa'yı tayin edilmişti. Ancak daha sonra Bâbîâli karar değiştirilerek bu göreve Şevket Turgut Paşa'yı atamıştır. Bu esnada Şevket Turgut Paşa; 16 tabur asker ve 3 batarya topla Kaçanik üzerine yürümüştü.⁹⁶⁵

Kaçanik Boğazı'ndaki Osmanlı ordusunun büyük kuvvetlerinin karşısında Gilan, Presevo, Kumanovo, Üsküp ve Kaçanik kazalarından 3.000 isyancı vardı.⁹⁶⁶ Ancak başka bir kaynakçaya göre İdriz Sefer Komutasındaki aşağı yukarı 5.000 Arnavut isyancı, Kaçanik Boğazı'nı tutar.⁹⁶⁷ Türk birlikleri ise, Firzofik ve Lipjan bölgesi arasında toplanmışlardı. Kosova Türk birlikleri komutanı, Şevket Turgut Paşa, demiryolu yardımıyla, Üsküp'ten ilave kuvvet almaya çalışır. Ancak isyan eden Arnavutların, bir sürü köprü ve tünellerle dolu olan Üsküp yolundaki Kaçanik boğazını tutmaları üzerine bu bağlantı kesilir.⁹⁶⁸ Arnavut isyancılar, tam bir hafta boyunca (23-29 Nisan) bu stratejik önemli noktayı ellerinde tutmayı başarırlar. Fakat Osmanlı ordusunun büyük gücü karşısında daha fazla dayanamazlar. Luma'dan gelen 2.000 silahlı Arnavut çok geç kalır.⁹⁶⁹ İsyen eden Arnavutlar, Gjilan bölgesine çekilirler.⁹⁷⁰

Osmanlı orduları bu arada Firzofik-Prizren yolu üzerinde Cernalov köyünde ciddi ve çok güçlü bir direniş ile karşılaşılır.⁹⁷¹ İsa Boletin liderliğindeki 2.000 Arnavut isyancı, 2 gün boyunca Osmanlı saldırılarına dayanırlar, fakat topçu birlikleri gelince geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Artık Prizren yolu açılmıştır.⁹⁷² 6 Mayıs 1910'da Arnavut gazetesi "*Başkimi i Kombit*", Şevket Turgut Paşa'nın 25 tabur için acilen muavenet istediğini bildirmiştir.⁹⁷³ Bununla birlikte Arnavutlar Kaçanik ve Çernolova Boğazları ile Üsküp ve öteki önemli noktaları tuttuğu için Bâbîâli bu hususlarda daha ciddi ve gerekli tedbirlerin alınmasını tavsiye etti.⁹⁷⁴ Bu şekilde Bâbîâli Kaçanik Boğazı'nın Firzovik'ten gönderilen kuvvetle Arnavut isyancılardan temizlendiğini bildirmiştir.⁹⁷⁵ Aynı zamanda demiryolu üzerindeki taş ve ağaç yığınlarının toplandığı bilgidine yere verilmiştir.⁹⁷⁶

⁹⁶⁴ Maden, 2011: 165.

⁹⁶⁵ Maden, 2011: 165.

⁹⁶⁶ Brestovci, 1970:13.

⁹⁶⁷ İ.B.B Makale adını: Osmanlı toprakları Avrupa Balkanlar Makedonya İsyenlar, 1326.

⁹⁶⁸ BOA. A)MKT.MHM. D. 608 G. 21. (Hicri:07.08.1330).

⁹⁶⁹ Bartl, 1998: 294.

⁹⁷⁰ BOA. DH. MUİ. D. 80 G. 51.

⁹⁷¹ BOA. A. MKT.MHM. D. 608 G. 21. (Hicri:07.08.1330).

⁹⁷² Bartl, 1998: 294.

⁹⁷³ Bashkimi i Kombit, Manastir, 6 Maj 1910, No. 34, s. 2.

⁹⁷⁴ BOA. A)MKT.MHM. D. 608 G. 21. (Hicri:07.08.1330).

⁹⁷⁵ BOA. DH.MUİ. D. 80 G.44.

⁹⁷⁶ BOA. DH.MUİ. D. 136 G.32.

Şevket Turgut Paşa, kısa bir süreden sonra İşkodra istikametinde batıya döner. Osmanlı birliklerinin üç kol halinde (İpek, Yakova ve Prizren üzerinden) yürüdükleri Kuzey Arnavutluk dağlarındaki dar geçitlerde dağlı kabileleri güçlü direnişleriyle karşılaşır. Qafa e Martines ve Qafa e Kolçit, şiddetli mücadeleler sonunda aşılabılır, Qafa e Arpit ise alışmadığından, Şevket Turgut Paşa kuvvetlerin geri dönüp başka bir yola girerler.⁹⁷⁷

24 Nisan 1910 tarihinde İpek mutasarrıf ve kumandanı Erkân-ı Harb Binbâşısı, Sadârete, Dâhiliye ve Harbiye Nezâretine, Kosova Vilâyetine ve Kuvâ-ı Mertebe Kumandanı Şevket Turgut Paşa'ya gönderdiği bir mektupta şu görüşlere yer verir:

“Arnavutluk ‘isyânına karşı hükümetin cümle-i icraatından olarak ikinci ve birinci ordulardan bir kaç tabur sevk edildiği işitiliyor Arnavutluk’un muntikai vesiasına nazaran gelen kuvvet esâsen hiç derecesinde olduğu gibi bir kısım kasabât dahi bu kuvveti haziniyeden hissemend olamasından bugün tekмили memûriyet heycan içindedir İstanbul’da Arnavutluk’un vüsat ve kuvvetini ve meselenin ehemmiyetini hiç münzilmesine indirerek efkârı umûmiyeyi ve hatta icraat-ı hükümeti dahi iğfâl etmek mesleğinde olanların bu def’a da nâili merâm olacakları ruşeni hâlden istidlâl olunuyor eğer Arnavutluk yirmi beş sene evvel ki Arnavutluk farz edilir ve bu defa ki kıyâm da sairlerine kıyas edilirse pek hata edilmiş olacaktır bizler hükümetin kalbgâhından vurulduğu haberinin merkezce Arnavutluk ıslâhatını hiç bir sûretle tadil kabul edemeyecek bir asabiyetle başlanacağı fikr-i katisi besliyorduk işte bugün İpek ile Yakova arasındaki usâtın mecmû’ yirmi bin olup köy ordugâhı hâlinde ve iki üç saatte istenilen mahalde ictimâ’ edilebilecek bir vaziyettedir kasabaya ise bir saatlik mesâfede altı yedi bin haşerâtın ne idüğü belirsiz matlablarını musallahan şehre berâyı telkin hücumlarına her-an intizâr olunuyor biz de ancak sekiz yüz mevcûdumuzla şan ve şevketi ‘osmâniyenin icâb ettirdiği fedâkarlıkla müdâfaaya her an muntazır ve hazırız fakat Arnavutluk’un hayât ve memât meselesi olan bu hâline sebep olanların tesîriyle hükümetin bigâneliği neticesi olarak mahvımızı ancak târihin takdisine tevdi ile neticenin temini için lâzım gelen kuvvetin yirmi dört saatte buraya sevkini istirham eyleriz.”⁹⁷⁸

“Arnavutluk’u hâl-ı hâzırı ve ıslâhı hakkındaki düşünceleri ‘âcizânemiz şeklinde, -i atidedir:

- 1- Arnavutluk nâmına işbu meseleyi efkârı umûmiye de küçülten bir komite vardır
- 2- Arnavutluk’un hal-i hazır kuvvet ve efkârı merkez devletçe bilinmiyor
- 3- Hükümetin Arnavutluk’ta idâre-i ‘örfiyeyi ilândan maksadı ıslâh hâli ise teşebbüsât-ı hâzırası kâfi değildir

⁹⁷⁷ Bartl, 998: 294.

⁹⁷⁸ BOA. HSD. TFR1. D. 2. G. 79.

4- *Sevk edilmekte olan az mevcudlu nizâmiye taburları ile emr-i islâh mümkün olamayıp her halde Anadolu redif kütâtı bir an evvel buralara sevk edilmelidir*

5- *Hal-i hâzır kuvveti ile neticesi ya meşkûk ve yahud ma'kûs neticelere duçar olunacaktır*".⁹⁷⁹

Osmanlı ordusu gücünün bulunduğu bölgelerde Arnavutların, 15-60 yaş arasındaki herkesi silah altına almış, acemi askerler toplanmış ve yeni bir vergilendirmeye gitmiştir.⁹⁸⁰

Ayrıca Hükümet Arnavut gazetelerini, Arnavutça eserleri yasaklamış ve yayıncılar cezalandırılmıştır. Arnavutça eğitim veren okulları da kapatılmıştır.

Şevket Turgut Paşa, 25 Temmuz'da 3.000 adamı saha topçusuyla, İşkodra'ya girmişti. İşkodra'da örfi idare ilan edilmiş, geceleri sokağa çıkmak yasaklanmış, askeri mahkemeler oluşturuldu. Halk silahsızlandırılmış, vergi ödeyecekleri tespit için nüfus sayımı ve hayvan sayımı gerçekleştirilmişti.⁹⁸¹ Türk birliklerine direnen köyler yıkılacak, ahali tutuklanacaktır. Arnavut evlerinin pencereleri, normal büyüklüğe getirilecektir.⁹⁸²

Dağlı kabilelerin bayraktarları, görüşme bahanesiyle İşkodra'ya çağrılır ve tutuklanırlar. Osmanlı ordusuna karşı gelen köyler tahrip edilir, yakalanan isyancılar Üsküp'te Divani harp mahkemesinde yargılamışlardı. Ş. Turgut Paşa, Şimali Arnavutluk'taki (Oroshi üzerinden) Prenk Doçi ile birlikte, umumi bir silah toplamaya girişmiştir.⁹⁸³

İsyanın sonunda İttihat ve Terakki hükümeti, Arnavut mücadele önderlerinin mahkum edilmesi, yayın organları ve kültür derneklerinin kapatılması, Arnavut alfabesi ve dilinin yasaklanması gibi önlemler aldığı anlaşılmaktadır.⁹⁸⁴

Arnavut isyancılar Osmanlı kuvvetleriyle yapılan çatışmalardan dolayı iki taraftan can kaybı olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸⁵

"Başkim i Kombit" gazetesinde "Kosova İhtilalleri" adlı makalesinde, "Ecnebi ve Türk gazetelerinin bir çoğunda anıyor ki şimâldeki Arnavutlar büyük bir tehlike ve muhasıra olup kanlar içinde boğulduğunu" yazıyordu. Osmanlı Arşiv kayıtlarına giren gazete bu konu ilgili olarak özetle bu görüşlere yer vermektedir: "Bu kadar kan dökülmesine sebep olan hâdisenin esbâb-ı hakikiyesine pek iyi bilemezsek de mâhiyet-i meseleyi bütün beşeriyet-i mütemeddinenin anlaması için hakikati meydana çıkaracak ve kimin kabahatli olduğunu göstereceğiz. Çünkü Arnavutların vahşi ve mürteci' oldukları hakkında pek büyük ihşâatta

⁹⁷⁹ BOA. HSD. TFR1. D. 2. G. 79.

⁹⁸⁰ Bartl, 1998: 294.

⁹⁸¹ Birecikli, 2010:255; Çelik, 2004: 383.

⁹⁸² Bartl, 1998: 295.

⁹⁸³ Bartl, 1998: 295.

⁹⁸⁴ BOA. HR. SYS. D. 137. G. 6.

⁹⁸⁵ BOA. HR.SYS. D. 132 G. 31.

bulundular”. Hâdisenin esbâbına doğru vâkıfâne infâz-ı nazar edersek me'mûrların müsebbib-i hakiki olduklarını görürüz. Meşrûtiyet süsünü takınan hükümetin me'mûrları kuvvet-i hükümetle akvâmın kazandıkları hukûku istediler bu hususta geçen yılın Mart ayında Jön Türkler İstanbul'daki vakâyî'ni misâl gösterebiliriz. Arnavut- Makedon ordusu tarafından Hürriyet ilân edileceği zaman Niyâzi Bey'in kumandasında bulunanlarla 'umûm Arnavutlara haklarının muhafaza edileceğini lisânlarının tedris ettirileceğine dâ'ir hükümet-i cedide (Jön Türkler) tarafından te'minât-ı kuvviye verilmişti. Bunun üzerine Arnavutlarla hükümet-i cedideye bir itaat-ı sadakât-karâne ile beyân-ı i'timâd ettiler fakat o zaman hükümet ne yaptı yorulmak bilmez ve ateşin vatanperver olan Derviş Himayı mugâyir-i kanûn olarak habse etti ve i'dâma mahkûm etmek istediler sebebi de İşkodra'da verdiği konferansın kendileri 'aleyhinde olduğuna Türklerin zâhib olmaları idi. 31 Mart'ta Arnavutlar kendi Arnavut kardeşlerine karşı kurşun sıktıkları halde hükümet muhâlif-i kanun olarak bizim kuvvetimizi tanımamak istedi. Ahmet Rıza Meclis-i Mebûsanı'nda, “Arnavutluğu tanımıyoruz” şeklinde ifade etmektedir. Hasan Fehmi Bey'i gazetesinde Arnavut hukûk-ı kavmiyesini müdâfa'a ettiği için Galata köprüsünde vurdular bundan sonra kavmiyeti için çalışan bütün Arnavutlara hücum etmeğe başladılar muhterem meb'ûslarımız İsmail Kemal ve beylere karşı yapılan mürteci mu'âmele gibi”..⁹⁸⁶

“Başkim i Kombit” gazetesine göre, “bu kadar çok kulübün açılması bu kadar milli mekteblerin te'sisi Arnavutluk'ta on kadar milli gazetenin intişârı, İlbasan'da normal mektebin küşâdı Arnavutça için pek yakın bir istikbalde bir çok mu'allimleirin yetişeceklerini te'min ettiğinden ve Latin harflerini ise müceb-i iftirâk 'add ettiklerinden Jön Türkler şüpheye düştüler”..⁹⁸⁷

“Başkimi i kombit” gazetesi “Hükümet yardım edecek yerde Arnavutları vuruyor ve her şeylerine mâni' oluyor. Şimdi en nihâyet de Sırp ve Bulgar patrikliği hukûkunu tanıdığı halde Hristiyan Arnavutların kilise hukûkunu niçin tanımıyor”? suâl sormaktadır. Ancak bu gazeteye göre, Hükümet cenûbi Arnavutlara yaptığı bütün bu ma'kûs ve hilâf-ı kanûn mu'âmelât ve tazyikât ile berâber önlerine bilâ fasıla ilerliyor ve çalışıyorlar ve her tarafta da mektepler açıyorlar. 'Hükümet anlamıyor ki şimâlde her hangi bir Arnavut'a nesin? Diye sorsan mezheb ve dine kat'iiyen bakmayarak bütün samimiyet-i kalbiyesiyle Arnavut'um cevabını verir”..⁹⁸⁸

1910 ayaklanması, 1908 Jön Türk devriminin başlangıcından beri Arnavutların ilk silahlı isyan hareketiydi. Halkın isyan nedeniyle cezalandırılması, Arnavutların nezdinde Jön

⁹⁸⁶ BOA. DH.MUİ. D. 102. G. 1.

⁹⁸⁷ BOA. DH.MUİ. D. 102. G. 1.

⁹⁸⁸ BOA. DH.MUİ. D. 102. G. 1.

Türk hükümeti'nin de Sultan Abdülhamit'in rejiminden pek farklı olmadığı düşüncesine sevk etti.⁹⁸⁹

3.6.4. İttihat ve Terakki'nin İleri Gelenlerinin İsyan Hakkındaki Düşünceleri

Talat Bey bu isyanın bir an evvel sükunet bulmasını istiyor ancak tedbirin hangi şekline baş vurmak lazım geldiğini bir türlü kestiremiyordu. Bu müşkül vaziyette bir kararsızlık devresi geçiren Talat Bey, bunalan dimağını biraz dinlendirmek için bir gece Büyükkada'ya, Adalar Kaymakamı İsmail Canbulat Bey'in evine misafir oldu.

Biraz sonra, Doktor Nazım Bey de oraya gitmiştir. Bir müddet afaki şeyler üzerinde dönen mükaleme, birdenbire Arnavutluk meselesine intikal etti. Doktor Nazım Bey, yine kendi fikirlerindeki isabeti izah ettikten sonra Merkez-i Umumi namına Talat Bey'i sıkıştırmaya başlamıştı. Hatta yumruğunu şiddetle masaya vurarak:

“Bütün Arnavutluk'ta büyük bir tarama hareketi yapılmalı. Arnavutların ellerindeki silahlar kamilen toplattırılmalı, diye bağırdı.⁹⁹⁰

Talat Bey, Doktor Nazım Bey'in bu müfrit düşüncesine birdenbire iştirak etmedi: “Korkuyorum. Başımıza büyük bir gaile açarız” şeklinde endişesini dile getirdi.

Ne kadar gariptir ki, Doktor Nazım Bey'in Merkez-i Umumi namına ileri sürdüğü bu şiddetli tedip ve ıslah fikrine aynı müesseseye mensup olan en nafiz zevattan itiraz edenler de vardı. Mesela Doktor Bahaeddin Şakir Bey, bu fikre tamamen muhalifti. Bahaeddin Şakir Bey, fikrini açıkça söyledi:

“Arnavutlar, Avusturya ve İtalya'ya karşı birer siperdir. Benim fikrime göre; orada کافی derecede asker kuvvetleri bulundurmali. Arnavutları zapturapt altına almalı. Her yerde bunlardan birer milis teşkilatı yapmalı. Bu suretle istifade çaresine bakmalı” şeklinde düşünceleri açıkladı. Bahaeddin Şakir Bey'in bu sözlerini Besarya Efendi de tasdik etmişti.

Kabinenin reisi ve sıfatıyla en son sözü söylemek hakkı kandisine ait olan Hakkı Paşa'ya gelince: “Bu mesele etrafında en kuvvetli cereyana uymaktan ve Talat Bey'in düşüncesine tabi olmaktan başka şahsen hiç bir varlık gösterememişti.⁹⁹¹

Meclis-i Hass-ı Vükela'da Mahmud Şevket Paşa'nın askerce, bir nutku ve Talat Bey'in de bu nutku tasvip etmesi üzerine, Harbiye Nazırı sıfatıyla Mahmud Şevket Paşa'nın Arnavutluk'a azimetine ve oradaki kumandanlarla bir Harp Meclisi akdederek isyanın süratle intacı için lazım gelen tedbirlerin ittihaz edilmesine karar verildi.

⁹⁸⁹ Smirnova, 2004: 51.

⁹⁹⁰ Şakir, 2014: 581.

⁹⁹¹ Şakir, 2014: 582.

Bu karar üzerine İstanbul'dan hareket eden Mahmud Şevket Paşa, 7 Mayıs 1910 tarihinde Selanik'e gitti. Mustafa Kemal Bey'le Aziz Samih, Bursalı Bahaeddin, Cafer Tayyar gibi şahsiyetler üç gün sonra Üsküp'e muvasalat etti. Mahmut Şevket Paşa vaziyet hakkında icap eden malumatı aldı ve sonra Firzofik'e giderek kumandanları orada topladı. Bu toplantıda Tedip Kuvvetleri Kumandanı Şevket Turgut Paşa ile Kaçanik'teki Arnavutların baskınına uğrayan Erkanıharp Livası Esad Paşa, Osman Paşa, Liva Kumandanlarından Hasan Tahsin Bey, Kosova Valisi Mazhar Bey vardı. Umumi vaziyet hakkında daha esaslı malumat aldıktan sonra asilerin tedbiri için umumi bir hareket planının tanzimi lazım geldi. Mahmud Şevket Paşa bu planın tanzimini, Selanik'ten beraber getirdiği Erkanıharbiye heyetine tevdi etti. Heyet müzakereye girişti. Mustafa Kemal Bey'in mütalaa ve teklifleri kamilen kabul edildi. Tanzim edilen plan, Mahmud Şevket Paşa'ya verildi.⁹⁹² Arnavutluk'taki isyanları kesin olarak çözmek için Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa 82 piyade taburuyla bizzat Arnavutluk seferine çıkmıştı.

Mahmut Şevket Paşa, "Ben Arnavutları bilirim. Bu iş dayaksız bitmez" diyerek bizzat Arnavutluk'a giderek 8 Mayıs 1910 'da halkın elinde bulunan silahların toplatılmasını başlatmıştı.⁹⁹³ Mahmud Şevket Paşa'nın bu fikirde dayanıp kalması birçok dedikodulara sebebiyet veriyor; onu Kosova valiliği esnasında cereyan eden bazı hadisatı hatırlayanlar: İşte, Mahmud Şevket Paşa eline geçen fırsattan istifade ediyor. Arnavutlardan intikam alıyor, demekten çekinmiyorlardı.⁹⁹⁴

13 Mayıs 1910 tarihli Times gazetesinde çıkan "Arnavutluk'ta Durum" başlıklı yazıda, Shevket Turgut Paşa komutasındaki Türk Ordusu'nun isyancı Arnavutlara karşı başarılar kazandığı ve operasyonun halen devam ettiği belirtilmekteydi. Gazetenin İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre, isyancıların sayısı 2500'den fazla değildi ve bunların'dan 300'ü öldürülmüştü. Osmanlı Ordusu'nun kayıpları ise 200 civarındaydı.⁹⁹⁵

Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1910'da *Tanin* gazetesine bir mülakat vermiştir. Bu mülakatında M. Şevket Paşa Arnavutlar'ın isyanı ile ilgili gelişmeleri anlatmıştır. Osmanlı Birlikleri'nin isyanı bastırmak için Kuzey Arnavutluk'a girmek zorunda kaldığını ileri sürer M. Ş. Paşa aynı zamanda halkın elinde bulunan onbeş bin silâh'ından toplandığını dile getirmiştir.⁹⁹⁶

Malisia, Tropoja, Benjuc ve Şebistan köylerindeki köylerinin bir kısmı arzı itaat eylediği; Karumayın ele geçirildiği ardından da vezirperver köprüleri üzerine hareket

⁹⁹² Şakir, 2014: 583.

⁹⁹³ Zeyrek, 2013:106.

⁹⁹⁴ Şakir, 2014: 581.

⁹⁹⁵ Kocatürk, 2009: 121-123.

⁹⁹⁶ Tanin, 11 Haziran 1910: 1.

edildiği, Gara ve Çetine civârında da 500 kadar silah toplandığı⁹⁹⁷ anlaşılmaktadır: “Toplanan eslihânın toplam 60 bini tecâvüz ettiği ve itaat etmeyenler reislerden Sinan, Bekir ve Abdül’ün de idâm edildiği not edilmiştir”.⁹⁹⁸ Bununla birlikte Kaçanık müsâdemesinde asilerin eline geçmiş bulunan çok miktardaki silah ve mühimmat da, yeniden askeri birliklerin eline geçmiştir.⁹⁹⁹

Prizren Sancağı’na bağlı olan birkaç köyde çeşitli silâh, mühimmat ve diğer malzemeler bulunmuştur.¹⁰⁰⁰ Bu konuda Bâbiâli’deki bir kayıta ayrıntılı bilgi veriliyor. Bu kayıta göre; bin yediyüz yetmiş silâh ve on bir bin dokuz yüz küsür fişenk ve adı geçen kazâda ve diğer bir kaç köyden de beş yüz yirmi iki muhtelif silâh ve iki bin altı yüz fişenk ve Mitroviçe dâhilinde yüz yirmi dört tüfenk müsâdere edilmiş ve Vulçetirin ile Priştine’de erbâbı cerâimden dokuz kişi yakalanmıştır.¹⁰⁰¹

Arnavutların İstanbul’a gönderdikleri telgraflarda, Arnavutların şimdiye kadar İttihat ve Terakki Hükümeti’nin koyduğu vergileri kabul ettikleri söylendi. Ancak yeni vergilere tepki gösterdiklerini, durumlarının bu yeni vergileri ödemeye uygun olmadığını ve bu nedenle yetkililerin kendileriyle konuşmadan önlem aldıklarını ifade ettiler.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkezîyetçi politikaları ile özellikle yurt dışında bulunan ve Osmanlı vatandaşı da olmayan Arnavut aydınlar tarafından özellikle düşünülen bağımsız bir Arnavutluk fikrine kendi vatandaşlarını âdeta sürüklediler. Birçok Arnavut, başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmayı düşünmüyordu. Başlangıçta isyanlar yerel tepkiler olarak ortaya çıktığında, sonraki dönemde Arnavutluk’ta İttihat ve Terakki Hükümetleri’nin izlediği sert politikası sonucunda bağımsızlığı hedeflendikleri söylenebilir. Bu aşamada Arnavut aydınların etkisiyle çıkan isyanlar sırasında özerk bir yönetim talebini gündeme getirmişler ve sonunda bağımsızlık eğilimine girmişlerdir.¹⁰⁰²

İsyancılara karşı alınacak tavır konusundaki görüş ayrılıkları, Şevket Turgut Paşa’nın Kosova’ya gidişini bir hafta erteledi. Askeri komuta kadrosunun saflarında Arnavut isyancılara karşı yürütülen operasyonlarla ilgili olarak oldukça şiddetli sürtüşmeler vardı. Bu, Mitroviça Tümeni Komutanı Cabir Paşa’nın, Başkomutanı Şevket Turgut Paşa’nın talimatlarına uymayı reddetmesi ile kanıtlanmıştır. Bunun üzerine askerî mahkemeye çıkarılmak üzere ivedilikle İstanbul’a çağrıldı ve yerine Şevki Paşa atandı.¹⁰⁰³

⁹⁹⁷ BOA. HR.SFR-3. D. 622. G. 39.

⁹⁹⁸ BOA. HR.SFR-3. D. 622. G. 39.

⁹⁹⁹ BOA. HR.SFR-3. D. 622. G. 39.

¹⁰⁰⁰ BOA. HR.SFR-3. D. 622. G. 39.

¹⁰⁰¹ BOA. HR.SFR-3. D. 622. G. 39.

¹⁰⁰² Özbozdağlı, 2005: 118; Çelik, 2005: 375.

¹⁰⁰³ Abdyli, 2004: 357.

Ona göre bu durum dışarıdan Osmanlı Devleti'nin imajına zarar verirken, içeriden birçok alanda büyük zararlara da yol açacaktı. Arnavut ayaklanmasında Kaçanık Boğazı'ndaki çatışmalardan sonra 1910 Mayıs'ında Üçüncü Kolordu kurmayı heyeti toplantısında, Genelkurmay Başkanı General Ali Rıza Paşa, kan dökülmesinin derhal durdurulması gerektiğini önerdi. Arnavut isyancılarıyla bir anlaşmaya varılması veya onları parayla kendi tarafına çekmesini önerdi, çünkü kendisinin de belirttiği gibi, “*Arnavutluk için askerimiz yok*”.

Aslında General Ali Rıza Paşa'nın tutumu, ordunun Selanik Vilayeti bölgesinden yeni kuvvetler toplama eyleminin zorluklarıyla ilgiliydi. Çünkü bu vilayetin hiçbiri Arnavutlara karşı savaşmak istemiyordu.¹⁰⁰⁴

General Ali Rıza Paşa bu tavrıyla tüm Arnavut subayların desteğini aldı. Bu arada, önerisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ikiye böldü. Bir kısmı, Şevket Turgut Paşa'nın Kosova'dan çıkarılmasını ve “*Arnavutluk'taki karışıklıkların ana suçlusu*” olarak tanımlanan Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın istifasını talep ediyordu. Ali Rıza Paşa'yı fiilen destekleyen bu grubun önerisi, askerlerin Arnavut isyancılara karşı savaşmak istememeleri, bunu kardeşlerini vuruyormuş gibi adlandırmalarıdır. Zira kritik anlarda bir tabur, Arnavut isyancılara karşı savaşmayacağını ilan etmişti.

Üçüncü Kolordu Komutanı Hadi Paşa, Cavit Paşa'nın Arnavut seferi sırasında yaptığı hatalara dikkat çekerek, Arnavutlara karşı savaşın iki ırk arasında bir savaş olarak değerlendirilemeyeceğini, çünkü ona göre Arnavutların “Osmanlı” olduğunu belirtti. Bu nedenle, Arnavutlara daha iyi muamele etmek gerekiyor ve ayaklanmanın anlaşmayla çözülmesini önerdi. Çünkü ona göre onlar hükümete karşı değil, yüksek vergilere karşı isyan ettiler. Üçüncü Kolordu Komutanı Kadri Paşa da Arnavut ayaklanmasına karşı alınacak sert tedbirlere karşı çıktı. Ona göre Arnavutlar, Müslüman dine mensup olduklarından İmparatorluğun düşmanı olarak görülmemelidir.¹⁰⁰⁵

Özellikle Arnavut karşıtı harekât ile ilgili olarak Şevket Turgut Paşa ile Kosova Vilayeti'nin Valisi Mazhar Bey arasında anlaşmazlıklar vardı. Osmanlı birliklerinin başarılarından memnun olmayan Mazhar Bey, Arnavutlara karşı isyancıların kulelerinin yıkılması ve pencerelerinin genişletilmesi gibi çok daha sert baskı önlemlerinin alınmasını istedi. Bu amaçla Cavit Paşa'nın hareket komutanlığına atanmasında ısrar etti. Aksi takdirde,

¹⁰⁰⁴ Abdyli, 2004: 357.

¹⁰⁰⁵ Abdyli, 2004: 357-358.

görevinden geri dönülemez bir şekilde istifa ededecekti. Ancak talebi dikkate alınmadı ve istifa etmedi.¹⁰⁰⁶

Şunu da söylemek gerekirse 1909 yılının aksine 1910 yılındaki ayaklanmalar sadece Müslümanların bulundukları sahalara münhasır kalmamış bundan daha fazla katoliklerin yaşadığı Kuzey Arnavutluk’a doğru yayılmıştır. Buralarda dağlık kabileler Osmanlı ordularına karşı güçlü mücadeleler vermişlerdir.¹⁰⁰⁷ Arnavut ayaklanmaları bundan sonra dış desteğin de aktif şekilde rol aldığı, daha örgütlü bir yapıya büründü.¹⁰⁰⁸

“Die Oesterreichische Volks-Zeitung” gazetesinde “Şanlı Direniş” başlıklı bir yazıda; Arnavut isyancıların amacının dillerini örfe ve adetlerini korumaya matuf olduğu ve Osmanlı Devletiyle Hilafet’e sadakatle bağlı olduğunu” yazmaktaydı.¹⁰⁰⁹

3.6.5. 1911 Malisör İsyanı

Arnavut tarihinde “Büyük Malisiya İsyanı” olarak bilinen 1911 ayaklanması 1909 veya 1910 ayaklanmalardan daha büyük ve çok yönlüdür.¹⁰¹⁰ 1910’da Arnavutluk İsyanları sırasında, Kosova ve İşkodra civarındaki malisörlerin bir kısmı Karadağ’a kaçarak oraya sığınmışlardı. Karadağlılar bu malisörleri Bâbiâli’nin aleyhine olarak beslemeye başlamışlardı.¹⁰¹¹ Mirditalılar’ın isyanını fırsat bilen malisörler, sınırı geçerek içerdekilerle birleşmişlerdi. Bu birlikler Karadağlılar tarafından silahlandırılmışlardı.¹⁰¹²

Bahse konu ayaklanmayı Avusturya ve İtalya desteklemiştir. Avusturya ve İtalya, Arnavutluk statükosunun bozulması durumunda Arnavutluk’u özerk veya bağımsız bir devlet haline getirmeye karar vermişlerdi. Bu iki ülke Arnavutluk’a silah, cephane ve erzak toplamıştır.¹⁰¹³ Balkan ülkeleri özellikle Sırbistan ve Karadağ’da Arnavutluk’a büyük miktarlarda silah gönderdiği görülmektedir.¹⁰¹⁴ Ancak bilindiği gibi Sırbistan ve Karadağ, Arnavutluk’ta özerk veya bağımsız bir Devlet kurulmasını istemediler. Zira onların Arnavut topraklarına yönelik iddiaları vardı. İtalya Hükümeti Arnavutluk için gönüllü kaydına yönelmiş, ve ayrıca asilere yardım propagandasına icrâ etmeye başlayınca, Osmanlı Devleti İtalyanın bu girimini engellemk için çeşitli yollar aramaya başlamıştır. Zira bu zamana kadar yapılan araştırmalar çerçevesinde *bazı şahıslar muhâkeme edilmişlerdi*.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁶ Abdyli, 2004: 358.

¹⁰⁰⁷ Bartl, 1998:296.

¹⁰⁰⁸ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰⁰⁹ BOA. HR.SYS. D. 135. G. 12. (11. 04. 1910).

¹⁰¹⁰ Bkz. Bello, 2009.

¹⁰¹¹ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09; Zeyrek, 2012/1: 312.

¹⁰¹² Zeyrek, 2012/1: 312; BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰¹³ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰¹⁴ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰¹⁵ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

18 Mayıs 1911 tarihinde Bahriye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda; İtalya'dan Arnavutluk'a silâhlar ile gönüllülerin ihracının engellenmesi için bütün limanın sahil güvenlik ve harp gemileri tarafından gözetleme altında bulundurulmasının gerekli olduğu bildirilmiştir.¹⁰¹⁶

Öte yandan yukarıda anlaşıldığı gibi Karadağ'dan son günlerde isyancılara bir çok gerekli savaş malzemesi ve tüfekler gönderilmiştir.¹⁰¹⁷

Bu yüzden “*harekât ‘askeriye’*” devâm ettiği süreçte Karadağ Hükümeti'nin vaziyetleri sürekli ve çok dikkatli bir şekilde takip etmek gerekmiştir. *Aynı zamanda sınırda Karadağ askerinin durdurulması maksadıyla da bir nümâyişi bahri icrâ eylemek gerek olacağı hatta şimdiden hafif bir filonun Bar'a girebileceğini* bildirilmiştir.¹⁰¹⁸

Sahillerin muhâfazasında görevli gemilerin sayılarını âcilen artırması ve oluşturan fiononun Bar'a gönderilmesi Meclisi Vükelâ'da uygun bulunmuştur.¹⁰¹⁹

İthal edilen bu tür silah ve malzemelere karşı kıyılar karadan savunulamadığı görülmüş daha önce sözü edilen iki savaş gemisinin de bu amaç için yeterli olmadığı anlaşılmıştır.¹⁰²⁰

Donanmanın ihtiyacı kadar savaş gemisinin Arnavut kıyılarına gönderilmesi gerekmektedir. Bu dönemde sahil kıyı ve açık denizlerdeki savaş gemilerinin sıkı denetim altında tutulması tavsiye edilmiştir.¹⁰²¹ Ancak bununla birlikte Arnavutluk'a silah girmesini önlemek için alınan bahriye tedbirlerinin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰²²

16 Mayıs 1911 tarihinde “Tems Gazetesi”nde bir yazıya göre Selânik açıklarında bulunan ve Avusturya Sancağını taşıyan “*bir sefine tarafından 2000 adet İtalya tüfenginin Arnavutluğa ihrâc tevzi olunmuş ve bazı Arnavut gönüllerinin Arnavutluğa gitmek üzere Korfu adasına çıktıklarını*” yazmaktadır.¹⁰²³

Mary Edith Durham, “*Karadağ Hükümeti'nin desteğiyle baharda Arnavutların isyana hazırlandıklarını tanıdığı genç bir Arnavut'tan 23 Ocak 1911 tarihinde Çetine'den aldığı mektuptan öğrenmişti. Arnavut gençin mektubunda Karadağ Hükümeti'nin kendilerine günde 4 kron verdiğini, bazı bakanlarla konuştuğunu, baharda Karadağ Hükümeti'nden silah alıp komiteci olarak Arnavutluk'a gitmeyi umduğunu yazmıştı. Durham, mektuba derhal cevap vererek tüm Arnavutluk beraber silahlanıp ayaklanmadıkça isyanın delilik olacağını*

¹⁰¹⁶ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰¹⁷ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰¹⁸ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰¹⁹ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰²⁰ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰²¹ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁰²² BOA. BEO. D. 3888. G. 291594.

¹⁰²³ BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

vurgulamış ve sabır gösterilmesini istemişti. Buna karşılık kendisine gelen cevapta İşkodra Vilayeti'ndeki tüm Malisörlerin (Mirditler dahil) Arnavut yemini ettikleri, sadece Karadağ'ın çok miktarda silah sözü vermediği, ayrıca General Riciotti Garibaldi'nin de aynı şekilde yardım sözü verdiği ve İtalya'dan gönüllüler göndereceği belirtildi. Buna kanıt olarak Garibaldi'nin dağıttığı bir broşür gösterildi".¹⁰²⁴

Bu arada 24 Nisan 1911 Nikola İvanay'ın birâderi Marten İvanay tarafından "Arnavutluk ihtilâline dâir" isimli bir yazı Belgrât'da "Mali Jurnal" gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁰²⁵

Ekseriyetle İtalya'da yaşayan Nikola Ivanay adlı bir Arnavut, yaklaşık üç hafta önce okul yönetiminden sorumlu olan kardeşini görmek için Belgrat'a gitmişti. Devrinin raporlarına göre, adı geçen kişi Belgrât'ta ikâmeti esnâsında Arnavutluk muhtâriyeti lehinde propaganda teşebbüsâtında bulunmuştur. Mösyö Paşiç, Milo ve Anvoliç (Antonoviç) ile görüşmeğe dahi muvaffik olmuş ise de müşârunileyhümâ tarafından bir gûne teşvikâta mazhar olamamış ve dostlarına Arnavutluk meselesi hakkında Sırp ricâl-i hükümetinin pek az müteveccih bulundukları yolunda şikâyatta bulunmuştur.¹⁰²⁶

Daha sonra Nikola İvanay, Sofya ve Bükreş'e, bu sefer de Belgrad'a bir gezi yaparak, söz konusu şehirlerdeki amacında başarılı olduğunu gösterdi.¹⁰²⁷

24 Nisan 1911'de Nikola İvanay nam şahsın asıl ismi "Nikola İvanay" olup, kendisine

"Arnavutluk ihtilâl komitesi kâtibi" unvanını vermektedir. Dün Hâriciye Nâzırı Mösyö Milovanoviç ile vuku bulan mülâkatım esnâsında merkum ile görüşüp görüşmediğini sordum. Nikola İvanay ile görüştüğünü tasdîk ederek ve detaylı açıklamaları ile birlikte beyânatta bulundu:

"Roma'da sefir bulduğum hengamda 'Nikola İvanay'ı Arnavutluk Prenslîği iddi'asında bulunan 'Kiga' ile berâber tanımış idim. O vakit merkum gayetle pejmürde bir hal ve kıyâfet de olup sâ'irlerinden olduğu gibi benden de defaatle mu'âvenet-ı nakdiye talebinde bulunur ve hal ve etvârı kendisine en ufak bir ehemmiyetin bile 'atfina mâni' olacak derece de idi. Geçenlerde müracaatı üzerine kendisini kabul ettim. Bu kere merkumu Roma'da bulunduğu gibi değil bi'l-akis şekl ve kıyafeti düzülmüş bir halde gördüm. Para talebini telmih bile etmedi o ise şahs-ı mebhusun el-yevm bir taraftan nakden mazhar-ı mu'âvenet olduğunu gösteriyor. Kendisinin Arnavutluk ihtilâl komitesi 'kâtibi olduğundan

¹⁰²⁴ Kocatürk, 2009: 49.

¹⁰²⁵ BOA. HR.SYS. D. 137. G. 35.

¹⁰²⁶ BOA.HR.SYS. D. 140. G. 05.

¹⁰²⁷ BOA.HR.SYS. D. 140. G. 05.

bahis ile mezkur “komite tarafından takib” olunan maksadın Arnavutların imtiyâzat-ı sabıkasının halelden vikâyesini te’minden ‘ibâret olduğunu ve Arnavutların meşrutiyetin i’âdesi için Jön Türklere mu’âvenet ettikleri halde buna bedel Jön Türkler’den bir mu’âmele gördüklerinden müte’ezzi bulunduklarını beyân eyledi. Komite maksadının “muhtariyet” veyahut “istiklal” esaslarının hangisine tevâfuk ettiğine dâ’ir te’kiden vâki’ olan su’âlime cevaben maksadlarının yalnız imtiyâzat-ı sabıkalarının muhafazasından ‘ibâret bulunduğunu te’yiden te’min eylemek istedi. Komitenin kimlerden ibaret bulunduğunu sordum bir çok mühim kimselerden müteşekkil bulunduğunu bi’l-beyân şahs ta’yîn etmeyerek Arnavut nesline mensub ‘Osmanlı ricâlinden bir hayli zâtın dahi dâhil bulunduklarını imâ eyledi ve bana müracaattan maksadının arzularının hız-ı husule gelebilmesi için Sırbistan tarafından kendilerine mu’âvenette bulunulmasını talebden ibaret olduğu ve şâyed Arnavutluk emel olunan neticeyi elde ederse Sırbistan’a karşı göreceği mu’âvenetten dolayı, ebediyen minnettar kalarak samimi bir dost ve komşu olacaklarını beyan eyledi merkuma cevaben : Sırbistan esasen Hükümet-i ‘Osmaniye ile münâsebâtı”.¹⁰²⁸ “Hasane ve vedadiye de bulunmak politikasını takib etmekte olduğundan Hükümet-i müşarunileyhânın hukuk ve menâfi’i hilâfına hareket edeceğini ifâde ve icâbât-ı siyâsiyeden olan bu hakikatin hâricinde mesele sarf bir nazariye olarak tedkik edilmese bile Sırplıların kesb-i istiklal hususunda geçirmiş oldukları s.. tarihiyeden Arnavutlar tarafından değil mu’âvenet, muhâsama ve tecavüzden başka hiçbir şey görmediklerini ve binâ’en-‘aleyh Arnavutlara amâl-i milliyelerinin husulü zımnında el-yevm ibraz-ı mu’âvenet için kendilerince hiçbir menfaat ve mecburiyet-i manevi hiss etmemeleri tabi bulunduğunu da ayrıca beyân eyledim bundan sonra mevzu’ bahs komiteci ahiren Sofya ve Bükreş’e gittiği ve birkaç güne kadar da İtalya’ya ‘avdet edeceğini ve eğer icâb ederse mahal-i ihtilâl kadar da şedd-i rahl?(Yola koyulmak, yola çıkmak) eyleyeceğini söyledi. Merkumun tarz-ı i’âdesine göre komite gayetle hâ’iz-i iktidâr olup Arnavutlukta şuriş ikâ’ ve teskin veya tevsi’ sırf komitenin elinde imiş Nikola İvanay kral-ı veliahd hazerâtı ile de mülâkat taleb eylemiş ise de bi’t-tabî külliyyen red’ eylemiştir. Mösyö Pasiç her ne kadar kendisini kabul etmiş ise de mühim bir şeyden bahs etmeyip bana göndermiştir”.¹⁰²⁹

İttihat Terakki’nin yıllık kongresi Ekim 1910 tarihinde Selanik’te toplandığında, Arnavut delegelerin yokluğu kuşku uyandırıcıydı.¹⁰³⁰ Bu sürüp gelmekte olan karışıklıkların bir yansımasıydı. 25 Nisan 1911 tarihli Times gazetesi Arnavutluk’a müdahale etmesi için Avusturya’ya çağrı yapıldığını bildirdi. Avusturya’daki “Vaterland” ve “Reichspost” gibi Katolik gazeteler, isyan halindeki Katolik Malisa’yı (Malisör isyanı) desteklemek için

¹⁰²⁸ BOA. HR.SYS. D. 140. G. 09 (24 Nisan sene 1911).

¹⁰²⁹ BOA. HR.SYS. D. 140. G. 09 (24 Nisan sene 1911).

¹⁰³⁰ Ahmad, 2017: 78.

doğrudan veya dolaylı olarak Avusturya-Macaristan'ın bölgeye müdahale etmesi için çağrıda bulunuyordu. Başlangıçta Bâbiâli, Müslüman Arnavutlarla mücadele ediyordu. Ancak özellikle kolordu komutanı Şevket Turgut Paşa, teslim olmazlarsa Katolik köylerini yakacağı tehdidini savurunca, yabancı müdahalesi tehdidiyle birlikte dinsel öğede işin içine girmişti.¹⁰³¹

3.6.5.1. İsyanının Başlaması ve Gelişimi

11 Nisan 1911'de Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen bir mektupta, dört yüz Arnavut'un hudûda yöneldiği ve Podgoriça'dan hareket ettiği bildirilmiştir.¹⁰³² 1911 yılı başlarında Şimali Arnavutluk'ta Malisörlerin yaşadıkları bölgede yeni bir isyan hareketi meydana gelmiştir.¹⁰³³ Ayrıca Karadağ'a firar eden Katolik Arnavutlar, Karadağ'ın da teşviki ile Osmanlı karakollarına saldırıya geçmiş ve ayaklanma kısa sürede yayılmıştır.

24 Mart 1911 tarihinde Rapshe ve Traboin'de saldırılarla, Ded Gjo Luli ve Gjeke Marash Gjeloşi vesaire liderliğinde başlayan ayaklanma kısa bir müddet sonra Hoti, Gruda, Kelmendi ve Kastrat yöresinde yayıldı. Malesia isyanıyla, Luigj Gurakugji, Mark Kakarriqi, Hile Mosi, Nikola Ivanaj, Fadil Toptani, Ismail Kemal Bey, Sali Haca, Themistokli Germenji gibi Arnavut vatanseverler irtibat kurdular ya da onlara katıldılar. Isyancılar Tuzi'yi alıp İşkodra'ya yöneldiler. Nisan ayına gelindiğinde ayaklanma Mirdita bölgesine kadar yayılmıştı. Bu dönemde bölgede bulunan Arbëresh Terenzio Tocci, klan reislerine ayaklanmalar için propaganda yapıyordu. Nisan sonlarında Mirdita'nın ve bazı Müslüman klanların desteğiyle burada "Arnavutluk Amavutlarıdır" sloganı altında bir "Geçici Hükümet kuruldu".¹⁰³⁴

Arnavutluk'un istiklâli hakkında Garibaldiler'den biri tarafından imza edilmiş olan bir beyânnâmenin Arnavutluk'ta neşr edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰³⁵ İtalya'da Arnavutluk meselesinden dolayı heyecanlı fikirler tezâyür etmektedir.¹⁰³⁶

Terenc Tocci Arnavutluk'ta isyan çıkarmak maksadıyla gönüllü birlik oluşturan General Giuseppe Garibaldi'nin oğlu Riçoti Garibaldi isyana mükânebe etmek amacıyla 500 İtalyan gönüllü Askerle Arnavutluk'a gitmeye hazır olduğunu Nikola İvanay'a bildirdi.¹⁰³⁷ Bu

¹⁰³¹ Ahmad, 2017: 79.

¹⁰³² BOA. HR.SYS. D. 134. G. 34.

¹⁰³³ Çelik, 2004: 403.

¹⁰³⁴ Mezani, 2003: 141. Terenc Toçi Hükümeti ve Arnavutluk Bağımsızlık Deklarasyonu daha ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. HR.SYS. D:145 G:27; BOA. HR.SYS. D:145 G:34; BOA. HR.SYS. D:145 G:37. Bello, 2009.

¹⁰³⁵ BOA. A. MKT.MHM. D. 736. 06. 5 Haziran 1911

¹⁰³⁶ BOA. A. MKT.MHM. D. 736. 06. 5 Haziran 1911

¹⁰³⁷ BOA. DH.SYS. D:68 G:11. 14.9.1329. (8.9.1911); BOA, HR. SYS. D. 143 G. 31.

maksad için çok sayıda gönüllü Asker, silah ve gerekli mühimmatı elde etmişti. Bunların Arnavut sahillerine ulaştırılması için İtalyan donanmasından iki gemi verilecekti.¹⁰³⁸

Bu olay yaşanırken Karadağ Kralı Nikola, Arnavut meselesinin çözülmesi için Büyük Devletlere bir bildiri sunmuştur. Ancak gelen cevap, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'nin içişlerine ve ayaklanmaya karışmaması yönündeydi. Bunun üzerinde Kral Nikola Osmanlı askerlerinin Karadağ topraklarında isyancıları takip etmelerine izin vermiştir.¹⁰³⁹

Mayıs 1911'de Arnavut Merkez Komitesi, tüm Arnavutlara yaptığı çağrıda, tüm Arnavutları Arnavutluk'un özyönetimi için, Arnavut okulları ve Arnavutların ülke içindeki barış zamanlarında askerlik hizmeti için savaşmaya çağırdı.¹⁰⁴⁰

Aynı şekilde, “*Shoqëria e Zezë për Shpëtim/Kara Kurtuluş Cemiyeti*” Komitesi tüm Arnavutlara hitaben yaptığı bir çağrıda, “*din ve mezhep ne olursa olsun onları, tüm Arnavut milletini yok etmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı mücadeleye katılmaya*” davet ediyordu.¹⁰⁴¹ “Kara Kurtuluş Cemiyeti'nin Arnavut Komitesi'nin (Arnavut dağlarının merkez olan) Arnavutlara hitaben yaptığı bir başka çağrıda, ülkenin kurtuluşu için silahlı çetelere katılmaya davet etmiştir.¹⁰⁴²

Liria e vërtetë/Gerçek Özgürlük Komitesi de, Arnavutları birleştirmeye ve özgürlüğünü, Arnavut okulunu ve Arnavut dilini korumaya çağırdı.¹⁰⁴³ “Gerçek Özgürlük” Komitesi'nin/öğrenci kolu tüm Arnavut halkına hitap ettiği bir başka çağrıda, “*ilk olarak hükümetin yolsuzluğunu, Jön Türklerin vaatlerini, vergilerin artırılmasını, Arnavut gazetelerinin yasaklanmasını, Arnavut okullarının kapatılması, Arnavut silahlarının toplanması hatırlatıktan sonra tüm Arnavutları Vatan'ın kurtuluşu için savaşmaya*” davet etmiştir.¹⁰⁴⁴

Bu arada Viyana'dan Trieste'ye gelen Mirdita Bey'i Bib Doda'nın Arnavutluk'a gideceğinin bildirilmesi, Mirditalıların da ayaklanabileceği kuşkusunu uyandırmıştır. Haziran ayı başında ise, Mirditalıların ayaklanma hazırlığı içinde oldukları yönünde haberler gelmeye başlamıştır. Osmanlı Hükümeti gelişmeler üzerine olayların daha da büyümesini ve yayılmasını önlemek amacıyla, isyancılara çeşitli tavizler verme gereği duymuştur.¹⁰⁴⁵ Bu konuda ilk ciddi adım olarak ve en iyi örnek Sultan V. Reşat'ın Rumeli ziyaretidir.

¹⁰³⁸ Bello, 2009: 36.

¹⁰³⁹ Mezani, 2003: 141.

¹⁰⁴⁰ AQSH. F. 102. D. 2. (01.05.1911)

¹⁰⁴¹ AQSH. F. 102. D. 9. Fleta 1.

¹⁰⁴² AQSH. F. 102. D. 12. Fleta 1.

¹⁰⁴³ AQSH. F. 102. D. 15. Fleta 1.

¹⁰⁴⁴ AQSH. F. 102. D. 18. Fleta 1.

¹⁰⁴⁵ Çelik, 2004: 409.

3.6.5.2. Sultan V. Mehmet Reşat'ın Kosova Seyahati (Haziran 1911)

Bu gelişmeler üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti Arnavutlara karşı uzlaşmacı bir politika izlemeye karar vermişti. Bu amaçla Sultan V. Mehmet Reşat Kosova'yı bir ziyaret yapmayı planlamıştır.¹⁰⁴⁶ Burada gergin durumu sakinleştirmek ve Arnavutların devlete olan bağlılıkları arttırılmak istenmiştir.¹⁰⁴⁷

15 Haziran 1911'de Padişah, Priştine'ye ulaştı. 16 Haziran'da ise Padişah, Sadrazamın olduğu halde Birinci Kosova Muharebesi'nin (1389) gerçekleştiği yerde Sultan I. Murat'ın türbesini ziyaret etti.¹⁰⁴⁸ Orada, 1910 ayaklanmasına katılan herkese af ilan eden bir bildiri okundu. Kosovalı Arnavutlar hâlâ harap evleri ve el konulan silahları için tazminat istiyorlardı.¹⁰⁴⁹

Ahalinin sıcak ve samimi duygularla Padişah'ı karşıladığı, mebuslar, mülkî ve askerî memurlar, ulema, ruhanî reisler, eşraf ve diğer ileri gelenlerin ayrı ayrı kabul edildikleri, çevre köy ve kasabalardan gelen gençlerin Padişah'ın bulunduğu yerin önünde gösteriler yaptığı, Cuma günü Hüdavendigâr Gazi'nin türbesinin ziyaret edildiği, ziyarete kalabalık bir topluluğunun yanı sıra Süleyman Batuş, İsa Bolatin vesair ileri gelenlerin katıldıkları, pek çok Hristiyan köylünün törenlerde hazır oldukları, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin imamlığında Cuma namazı kılındığı, Padişah'ın beyannamesi okunup Sadrazamın ahaliye bir konuşma yaptığı, meşhedin yanında yapılacak medresenin temelinin bizzat Padişah tarafından atıldığı, Padişah'ın borçların ödemekte zorlanan borçlulara yardımcı olmak amacıyla 30.000 kuruş inşa edilecek olan medrese için 5.000 ve fakirlere de 1.000 kuruş ihsan buyurduğu bildiril.¹⁰⁵⁰

Padişah V. Mehmet Reşat'ın Arnavutluk'a yaptığı seyahat, Üsküp'teki medreseye yaptığı bağış ve Padişah'ın Arnavutlara duyduğu sevgin bütün Arnavutların kalbinde derin bir hürmet izni bıraktı.¹⁰⁵¹

Padişahın popülaritesini Balkanlar'daki huzursuzluğu gidermek ve Arnavutları devlete yeniden bağlamak için kullanan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu düşüncesini tam olarak hayata geçiremedi. Halk, padişaha gittiği her yerde büyük saygı ve sevgi gösterdi, ancak isyanlar dinmedi. Hatta o günlerin basınında, gösterilen sevgi, padişahın ilan ettiği genel af, kan

¹⁰⁴⁶ BOA. HR.SYS. D. 145. G. 44. (09. 06.1911). Padişah'ın Kosova seyahatı münasebetiyle umumi bir af çıkarılmasının durumu sakinleştireceği düşünülmektedir.

¹⁰⁴⁷ Çelebi, 1999: 92.

¹⁰⁴⁸ Öztuna, 1990:73.

¹⁰⁴⁹ Malcolm, 2011: 319.

¹⁰⁵⁰ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, 2007: 159.

¹⁰⁵¹ BOA. MUİ. D. 154. G. 21.

davasını bitirmek için yaptığı maddi yardımlar ve eğitimde kendisine destek olunmasıyla ayaklanmaların ortadan kalkmadığı dile getiriliyordu.¹⁰⁵²

3.6.5.3. Greçe Memorandumu 23 Haziran 1911

Avlonyalı İsmail Kemal Bey isyancılarla görüşmek için Çetine'ye ulaşmıştır.¹⁰⁵³ Başka bir deyişle İsmail Kemal ve Tiranlı Cemal Bey de asi milliyetçi bir programı benimsemeye teşvik etmek amacıyla Malisörleri Karadağ'da şahsen ziyaret etti. 23 Haziran 1911'de Arnavutlar Karadağ'daki küçük bir köyde toplandılar ve “Kızıl Kitap” olarak da bilinen Greçe memorandumun taslağını çıkardılar.¹⁰⁵⁴ Arben Puto'ya göre, Arnavutlar'ın talepleri'nin genel bir ulusal karakteri vardı.¹⁰⁵⁵ Memorandumun maddeleri şunlardır:

1. *Hükûmet-i merkeziye ve mahalliye'nin Arnavutluk'taki harekât-ı keyfiyesinin tekrâr etmeyeceğine dâ'ir te'mînât,*
2. *Arnavutların mevcûdiyet-i milliyesinin anâsır-ı sâi're-i Osmaniye'ye ait olan hukûka mûmâsil hukûk ile tanınması,*
3. *Arnavutların mebûs intihâbında hürriyet-i kâmilîye mazhar olması ve Arnavut mebûsları adedinin nüfûs ile mütenasip bulunması,*
4. *Arnavutların kendi lisânlarında tahsîl ve terakkîlerine, husûsî ve umûmî mektepler kûşâd etmelerine, bu mekteplerin mekâtib-i resmiye gibi imtiyâzâta hâiz olmasına müsaade verilmesi,*
5. *Arnavutları meskûn vilâyât idâresinin, ihtiyâcât ve isti'dâd-ı mahalliye ile mütenâsib bir adem-i merkeziyet-i idare esâsı üzerine teşkili. Bu tarz-ı idâre Kânûn-ı esâsî de muharrer kavâ'idî mürûr-ı ezmân ile yerleşmiş olan te'âmûlata te'lif edecektir.*
6. *Vâlî vesâ'ir erkân-ı mühimme-i idârenin en müstehil memûrîn meyânından intihâbı ve Arnavut lisân ve âdâtına vâkıf olanların tercîhen ta'yîni. Diğer memûrîn-i mülkiye, mâliye ve hakimîn, yetenekli Arnavut memûrînî meyânından intihabı; jandarma ve polislerin ahali-yi mahalliye'den intihabı,*
7. *Müfettiş-i umûmî nâmıyla ve mu'ayyen bir müddetle taraf-ı pâdişâhîden bir vekîl ta'yîni. Bu zât her türlü umûrun hüsn-i cereyânına nıgehân olacaktır.*
8. *Erbab-ı müsellağ ile memûrîn-i mahalliye arasında vaki olacak muhârebatta ve mehakim-i mahalliyede müzâkerât ve müdâfa'ât esnâsında lisân-ı resmi olan Türkçe ile beraber lisân-ı mahalliye'nin istîmâli,*

¹⁰⁵² Çelebi, 1999: 92. Çelebi, 2015: 3291.

¹⁰⁵³ BOA. HR.SYS. D.140 G. 14.

¹⁰⁵⁴ Gawrych, 2021: 236.

¹⁰⁵⁵ Puto, 2009: 15.

9. *Hidmet-i askeriye'nin umûm için mecbûrî olması. Vakt-i hazerdi (barış döneminde) Arnavut efrâdın kendi memleketlerinde istihdamı. Balkan memleketleriyle hem-hudûd havalide teşkilât-ı mahsûsa yapıp hududun (...) müdâfa'ası husûsunda teslihi. Efrâdın mezhep ve adetlerine tâbiyyette serbest olması,*

10. *Gümrük, posta ve telgraf vesaire gibi evvelce bazı cihetlere tahsis kılınmış olan vâridât müstesnâ olmak üzere vâridâtın ihtiyâcât-ı mahalliyeye terk ve tahsisî. Ormanları doğrudan doğruya veya bil-vasıta işletmek hakkının nahiyelere tefvizi,*

11. *Vilâyât bütçeleri hakkında mukarrerat ittihâzı ve mesârîfin murâkabesi hakkında mecâlis-i umûmiyyeye ihâle ve tefvizi,*

12. İhrak edilen mebâni ve mesâkinin tekrâr inşası için lâzım gelen paranın cem'ine medâr olmak üzere vâridâtın lüzûmu kadarının tahsisî. Hasardide (Hasara uğramış) olan ahâlinin (bir yere yerleştirilme) ve mesâkin-i muhterikenin inşâsına nezâret etmek üzere muhtelit ve müstakil bir komisyon teşkili. Müsâdere edili. Müsâdere edilbâbdaki nizannâme ahkâmına ri'âyet edilmek şartıyla sâhiplerine iâdesi.¹⁰⁵⁶

İsmail Kemal Bey ve diğer Arnavut ileri gelenleri meselenin çözümünde aracılığını temin etmek için, memorandumun bir kopyasını da İngiliz Hariciye Nezâreti Edward Grey'e gönderdiler.¹⁰⁵⁷

Hariciye Nezâreti Grey'in Arnavutların taleplerinin yerine getirilmesi istediye de Almanya tarafından reddedilmiştir.¹⁰⁵⁸

Bâbîâli uzun bir kararsızlıktan sonra Malisörlere şu teminatları uygun vermeye gördü: “*Malisörlerin askerlik görevini kendi vilâyetlerinde, İşkodra veya İstanbul'da yapması, Bayraktarların müdürîyet ve idare meclisleri azalıkları gibi mevki ve memuriyetlere tayin edilmesi, Malisörler Bâbîâli'ye en ziyâde mektebe ihtiyâcı olan yerleri ve menafi-i ticariye için inşası muktezi yolları bildireceklerdir*”¹⁰⁵⁹. Arnavutlar Bâbîâli'nin verdiği bu haklara rağmen ülkeye dönmeme konusunda kararlı olmuşlardı. Bâbîâli'nin verdiği sözleri yerine getirmemiş olmasının yaraş olmasının yaraizliğin mevcut olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁶⁰

26 Haziran 1911 tarihli resmi bir kayıta; Karadağ'daki Arnavut asilerin elebaşları Osmanlı sefirini ziyaret ederek; Malesör Hükümeti'ni şikayet etmişler ve muhtariyet istediklerinin asılsız olduğunu, Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı olduklarını bildirmişlerdir ancak eğitim, adalet ve kalkınma adına istediklerini de belirtmişlerdir.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁶ BOA, HR. SYS, D. 140 G. 19:6-8.

¹⁰⁵⁷ Bello, 2004: 51.

¹⁰⁵⁸ Birecikli, 2004: 272.

¹⁰⁵⁹ Çelik, 2004: 424.

¹⁰⁶⁰ Çelik, 2004: 424.

¹⁰⁶¹ BOA. HR.SYS. D. 146 G. 62 (M-26-06-1911).

Gelişmelerin ardından Bâbiâli, olayların daha da tırmanıp yayılmasını önlemek için isyancılara çeşitli tavizler verme ihtiyacı hissetti. Çünkü Nisan ayında Anadolu'dan askeri kuvvetler getirilse de, ayaklanmaları askeri yöntemlerle bastırmak mümkün olmadı.¹⁰⁶²

3.6.5.4. İşkodra Başpiskoposu Yak Serreği Delegasyonu

Arnavut isyanı ve sonrasında ortaya çıkan problemlere Avrupa devletlerinin müdahale edebileceklerinden dolayı, Bâbiâli soruna diplomatik çözümler bulmak zorundaydı. Vatikan'ın malisörler üzerindeki etkisi herkes tarafından bilinmekteydi. Bu nedenle Bâbiâli, Vatikan'ın Malisörleri yatıştırması için Viyana'dan aracılık yapmasını rica etti. Bundan sonra Vatikan'ın isteğiyle, isyancılar ile Bâbiâli arasında bir barış sağlamak amacıyla papazlardan oluşan bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun başında İşkodra Piskoposu Yak Serreği, Gjergj Fishta ve Luigj Bumçi bulunuyordu. Bu liderler, savaştan vazgeçip evlerine dönmeleri için malisörlere nasihat verdiler.¹⁰⁶³

İşkodra Başpiskoposu Yak Serreği'nin başında bulunduğu delegasyon 4 Temmuz 1911 tarihinde Podgoriça'ya ulaştı.¹⁰⁶⁴ Vardıkları yerde, her şeyi kontrolü altında bulundurmak isteyen Kral Nikolla'nın gönderdiği bir araba beklemektedir. Kralın sadık dostu Sokol Baci delegasyona her yerde eşlik etmektedir. Bu durum Bâbiâli'nin temsilcisi Sadeddin Bey'in hiç hoşuna gitmedi. Dolayısıyla, delegasyon adına Kral Nikolla tarafından organize edilen seremoniye katılmayı reddetti.¹⁰⁶⁵

Bâbiâli, malisörler ile ilgili sekiz maddelik bir teklif hazırlamıştı. Maddelerin içeriği Malisörlere mahalli alanda bazı kolaylıklar sağlıyordu. 10 Temmuz 1911 tarihinde Başpiskopos Yak Serreği, 300'e yakın Malisörün iştirak ettiği bir toplantı organize etti. Bahse konu toplantıda, Malisörlere isyana son vermelerini tavsiye etti. Karşı taraf ise "Greçe"nin talepleri yerine getirilmeden bundan vazgeçmeyeceklerini bildirerek bu teklifi reddettiler.¹⁰⁶⁶

Karadağ kralı da isyancıların Arnavutluk'a dönebileceklerine dair teminat vermiştir. Fakat Arnavutlar, Bâbiâli'nin taahhütleri için Avrupalı devletlerin teminat vermelerini istemişlerdi. Karadağlı yöneticilerin verdikleri desteği kesecekleri tehdidi üzerine Arnavutlar gruplar halinde köylerine dönmeye başlamışlardır.¹⁰⁶⁷

Bu şekilde isyancıların taleplerinden, umumi valinin kontrolünde Arnavut vilayetlerinin birleştirilmesi (özerklik isteği) dışında hemen hemen tamamı kabul edilmiştir.

¹⁰⁶² Çelik, 2004: 409.

¹⁰⁶³ Birecikli, 2010: 272- 273; Bello, 2009, 53.

¹⁰⁶⁴ Bello, 2004: 53.

¹⁰⁶⁵ BOA. HR.SYS. D. 142 G. 22; Biricelikli, 2010: 273.

¹⁰⁶⁶ BOA. HR.SYS. D. 142 G. 23.

¹⁰⁶⁷ Çelik, 2010: 427.

Bâbîâli'nin kabul ettiği bu hükümler sadece İşkodra Malisyası bölgesi Arnavutları için geçerli idi ve bütün Arnavutluk'u ve Arnavutları kapsamamaktadır. Bu durum, diğer bölgelerdeki Arnavutların tepkisine yol açarak 1912'de genel bir isyana dönüşecektir.

Malisörler Bâbîâli'nin genel af ilânı, Tuz'a Hristiyan bir kaymakam atanması, hükümet tarafından Arnavut mektepleri açılması, dağlarda yolların inşa edilmesi, tahrip edilen evler için tazminat ödenmesi, gelecek hasada kadar köylülere tahıl sağlanması, teslim olan 15 yaşın üzerindeki her erkeğe 1 lira ödenmesi, şehirler ve pazarlar haricinde silah taşıma izni verilmesi, Malisörlerin Arnavutluk dışında askerlik hizmetiyle yükümlü olmamaları ve iki yıl vergiden muaf tutularak daha sonra azaltılmış vergi ödemeleri, vergilerin yerel ihtiyaçlara harcanmasını içeren önerilerini kabul etmiştir. Böylelikle taraflar arasında anlaşma 3 Ağustos 1911 tarihinde Podgoriçede imzalanmıştır.¹⁰⁶⁸

Kuzeyde 1911 baharında başlayan ayaklanmayı Güney'deki direniş izlemiştir. Kuzeydeki isyanın beklenmedik bir şekilde başlaması, Arnavut hareketinin liderlerinin planlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuş ve hazırlıklarını hızlandırmalarını sağlamıştır. Arnavutluk'un Kuzey tarafında çatışmalar sürerken Güney tarafında da ikinci bir cephenin açılması Bâbîâli'yi zor durumda bırakmış, dolayısıyla Bâbîâli Güneyde daha temkinli davranmıştır. Bâbîâli görevlilerine kendilerine hâkim olmaları emri verilmiş ve ordu da genelde savunma konumunda tutulmuştur. Aynı zamanda Arnavutları özerklik taleplerinden vazgeçirerek reform istemeye ikna etmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda bazı ulusçu hareket liderleri geçici olarak mücadeleden çekilmiş ve silahlı toplantılarla güç gösterisi yaparak Arnavut taleplerini dile getirmeyi tercih etmişlerdir.¹⁰⁶⁹

Ancak Avlonyalı yurtseverler 31 Temmuz 1911'de organize ettikleri toplantıda Gerçe Memorandumunu desteklediklerini açıklamışlardır.¹⁰⁷⁰

1911 İsyanı ve bu olaylar Avrupa basınında da yer almıştı. Mesela Londra gazetelerinde dahi Arnavutlar tarafından Bâbîâli'den bildirilen tavsiyelerini kabul etmesi ve aynı zamanda memleketlerine döndüklerini yazmaktadırlar. Bu gazeteler durumu yakından gözlyerekeyen “*sakin ve huzurlu ortam ve asayişin başlangıcı*” olacağını beyan etmişlerdi.¹⁰⁷¹

“Artık bu barışçıl ortamdan istifade ederek yürürlükteki kanun ve örf ve adetleri kullanmalı ve yazı reformunun düzenlenmesi ve uygulanmasına yönelmeliyiz,

¹⁰⁶⁸ Sönmez, 2007: 186.

¹⁰⁶⁹ Sönmez, 2007: 187.

¹⁰⁷⁰ Sönmez, 2007: 188-89.

¹⁰⁷¹ BOA. HR.SFR-3 D. 661 G. 15.

Avusturya Dışışleri Bakanı'nın dışarıdan bize açıklamak istediği amaç, zorlama ve şiddet gibi görünse de anayasal yönetimde bu mümkündür".¹⁰⁷²

Bükreş'te intişâr eden ‘*Romenişer Loyd* ‘ gazetesinin 9 Ağustos 1911 târihli nüshasında yer alan makâlede şunlar yazılıyordu: “*Arnavut ‘usâtı Malisörler ve Ermeniler Karadağlılar eski Türkler ve kasden ikâ‘-ı harik edenler hep Jön Türklerin mesâi‘ ve faaliyetlerine sed çekmek için ‘âdeta yemin etmişler gibi görünüyorlar Türkiye’nin komşu ve düşmanları olan Yunanlılar ile Bulgarlar hasta adamdan bir şey koparmak istiyorlar ufacak Karadağ bile Türkiye’yi harb ile tehdîd ederek silâha sarılmıştır. Hakikaten Jön Türkler talihsizdirler bunlar umûr-ı mâliyyeyi ıslâh edecek yer de kol ordularını hal-i seferberiyeye vaz‘ etmeğe mecbûr oluyorlar ahiren zuhûr eden harik-i hâilin hükümet-i ‘Osmâniyeyi müşkilât-i cedîdeye ilka maksadıyla kasden ikâ edilmiş olduğuna şüphe yoktur*”.¹⁰⁷³

Öte yandan Malesör ayaklanmasının sona erdirilmesiyle ilgili müzakerelerin müsbet bir yola girmesi İngiltere’de memnunlukla karşılandı.¹⁰⁷⁴

3.6.5.5. İsyân Sonrasında Bâbiâli ile Arnavutların Münasebetleri

İttihat ve Terakki yönetiminin Arnavutluk’a ilişkin politikası ve merkezîyetçi yönde uygulamaları, kısa süre sonra Arnavutların hoşnutsuzluklarını direniş ve isyanlarla ifade etmelerine vesile olmuştur. Bu isyan Bâbiâli ve aynı zamanda Arnavutları hem insanî hem de malî bakımdan olumsuz etkiledi. Özellikle halkın huzurunun bozulmasına neden oldu. İsyânın meydana geldiği bölge maddî ve manevî olarak çok ağır darbe aldı. İsyân bölgesinde pek çok ev yıkılırken bölge halkının temel geçim kaynağı olan tarım neredeyse yok oldu. Bunun yanı sıra kışın ağır şartları, yaşanan sıkıntıları bir kat daha artırdı. Cahillik ve fakirlik bölge halkının Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti’ne karşı takındıkları olumsuz tavırda baş aktör olarak boy göstermektedir.

Bu isyan Arnavut milliyetçi hareketinin daha da güçlenmesine neden oldu. Daha önce özerklik talep eden bu hareket, isyandan sonra Osmanlı Devleti’nden Arnavutluk’un bağımsızlığını talep etmektedirler.

1912 Eylül ayında Sir Edward Grey yazlığından Londra Sefiri Tevfik Paşa’ya özel olarak bazı açıklamalarda bulundu. Tavsiyelerinin Osmanlı Hükümeti tarafından algılanışını son derece takdir ettiğini ve sözde kalmaması gereken Arnavutluk ıslahatının uygulanmasına büyük bir önem verdiğini söyledi.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷² BOA. HR.SFR-3 D. 661 G. 15.

¹⁰⁷³ BOA. HR.TO. D. 542. G. 36.

¹⁰⁷⁴ BOA. HR. SYS. D. 149 G. 7.

¹⁰⁷⁵ BOA. HR. SYS.

3.6.6. Arnavut Genel İsyanı ve Arnavut Ulusal Talepleri 1912

3.6.6.1. İsyanın Nedenleri ve Arnavutlar

1911 yılı sonu Aralık ayında İstanbul’da ara seçimler yapılmış ve bu ara seçimlerde bir ay önce kurulmuş olan Hürriyet ve İttıfat Fırkası’nın başarılı olması İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinde büyük bir etki yaratmıştı. Arnavutlar’ın önemli bir kesimi, İttihat ve Terakki Fırkası’na karşı Hürriyet ve İttıfat Fırkası tarafında idiler. İttihat ve Terakki, bu seçimin sonucunu siyaseten çökme ve iktidarı kaybetme ihtimalinin bir işareti olarak değerlendirdi. Dolayısıyla hemen harekete geçmeleri gerektiği düşüncesiyle vakit kaybetmeden, önce Talât kabineye dönmüş, Cavit ve Babanzade İsmail Hakkı’nın da yeniden kabineye girmesi için adım atılmıştır. Fakat sonuç alınamayınca Meclisi fesh ettirmişlerdi.¹⁰⁷⁶

Ancak Meclis-i Mebûsan feshi Kânûn-ı Esâsî’nin 35. maddesinin değiştirilmesiyle sağlanabilir. 35 maddenin değiştirilmesi kararı, Selanik’teki İttihat ve Terakki Kongresi’nin 7. maddesine dahil edildi. Bu maddede değiştirilmesi gereken husus, Meclis-i Mebûsan’nın feshedilmesi hakkında yorum yapma yetkisinin sınırlandırılması, padişahın yetkisinin artırılmasıdır. İttihat ve Terakki Komitesi’nin sandık başına gitmeyi makul bulduğu yol buydu. Celal Bayar kendi hatıratında “*Halka 30 gün oruç + 5 vakit namaz = 35. Madde. İşte, 35. maddeden murat budur*”.¹⁰⁷⁷ şeklinde yorumlamaktaydı. Değişiklik tasarısı 3 Ocak 1912’de Meclis’e sunuldu.¹⁰⁷⁸

Priştine milletvekili Hasan Bey, 35. madde değişikliği tartışmaları yaşanırken epeyce sert bir ifade tarzı ile İttihat ve Terakki’yi uyarmıştır “*Bütün bu hakikatler meydanda durup dururken, milletin tekrar İttihat ve Terakki’nin namına mebus göndereceğini tahmin edemem ve bilhassa bugün Araplarla Arnavutlarda İttihat ve Terakki’ye mensup 5-10 kişi varsa bendeniz öyle tahmin etmek isterim ve âdetâ kati bir surette söyleyebilir ki, ikinci intihabatta Arnavut ve Arap olmak üzere tek bir mebus karşılarında göremeyeceklerdir.*” Bir milletvekilinin “*Millet nasıl isterse öyle yapar*”. Sözü üzerine Priştineli Hasan Bey “*Meclisi Mebusanın tekrar içtimaa davet edileceğini de ümit etmiyorum ya!*” şeklinde karşılık vermiş, “*İntihap olmazsa ne olur*” şeklindeki soruya da enteresan bir karşılık vermiştir; “*O halde bu memlekette isyan olur, ihtilal olur. İhtilal bayrağını kaldıranlardan biri ve belki en birincisi ben olurum... Benim hukuku sariham menfaatim bana Türklerle ilelebet yaşamamı emrediyor. Emin olun ki hakiki bir Osmanlı karşısında bulunuyorsunuz... Devletin kalbgahı hükmündeki Arnavutluk’un mühlik bir hastalık devresinde bulunduğunu anlatmak ve bu vesile ile gerek kuvve-i icraiyyei ve gerek bilhassa bütün milleti ikaz etmek maksadına binaen,*

¹⁰⁷⁶ Ahmad, 2016: 145-50.

¹⁰⁷⁷ Bayar, 1997: 99.

¹⁰⁷⁸ Çavdar, 2004: 139.

*Arnavut mebusları bir istizah tavrı vermişlerdi. İşte o istizah tavrının 35. maddesi ortaya atmak suretiyle akamette mahkum edildiğini biliyorsunuz...”*¹⁰⁷⁹

1912 seçimleri Osmanlı ve Türk siyasi hayatının hâlâ üzerinde durulan dikkate durulan seçimlerinden biridir.¹⁰⁸⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ünlü Arnavut milletvekillerinden bir çoğu, 35. maddenin görüşülmesi esnasında fırkadan istifa etmişlerdi. Üstelik fırkanın üstünde II. Meşrutiyet’ten sonra Arnavutluk’ta birçok icraatın ve özellikle askeri hareketin mesuliyeti vardı. Arnavut Kulüpleri merkezi beyannamesinde, “namuskar ve besalî” kendilerine layık namzetleri seçmek için hazırlanmak kararı bildiriliyordu ve tabiatıyla 2. fırkadan herhangi birine karşı taahhüt altına girmekten kaçınmışlardı. İttihat Terakki’ye karşı Hürriyet İtilaf Fırkası’na yakınlık duygusu içindeydiler ve milletvekillerinden, bu 2. Fırkada faaliyette bulunanlar çoktu.¹⁰⁸¹

18 Ocak 1912 tarihli İrade-i Seniye sadece Meclisin feshini değil, aynı zamanda 3 ay içinde yeni seçimlerin yapılmasını da emretmişti. Meclisin feshedilmesi ve yeni parlamento için yapılan seçimler Arnavutluk meselesinde yeni bir safha açmıştı.

1908 yılında olduğu gibi bu seçimlerde de bir hayli yerde hile karıştırıldığı yönünde pek çok söylenti yayılmış; bu sebeple pek çok yerde seçim sonuçlarına itirazda bulunulmuştur. Celal Nuri, bunu “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük hatası olarak görüyor ve Arnavut ve Arap fırkalarının vurulduğunu söylüyor. Celal Nuri bunu bir cinayet olarak görmekte ve tarihin bu cinayeti affetmeyeceği”¹⁰⁸² kanaatindeydi.

Arnavutluk’taki seçim kampanyası, İttihatçılar ile Arnavutlar arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Arnavut basını İttihatçıları eleştirdi ve onlara saldırdı. Arnavutları, İTC’ye güvenmemeye çağırdı ve onları İsmail Kemal Bey, Priştineli Hasan ve Bajo Topulli gibi yurtsever mebusları seçmeye çağırdı. İttihat ve Terakki Cemiyeti Arnavutların memnuniyetsizliğinin sebeplerini öğrenmek ve İsmail Kemal Bey ile Derviş Hima’nın yeniden seçilmesini engellemek için kendi adamları Elbasan ve Debre’ye göndermiştir. İsmail Kemal, Hasan Priştine ve Necip Draga gibi milliyetçi olarak bilinen eski milletvekillerinin yeniden seçilmeleri engellendi. Katolik Arnavutlar ise bu seçimlere katılmama kararı aldılar.¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁹ MMZC, İ: 36, 29 Kanunuevvel 1327: 462.

¹⁰⁸⁰ Birinci, 2012: 133.

¹⁰⁸¹ Birinci, 2012: 152.

¹⁰⁸² Nuri, 1331: 70; Zeyrek, 2015: 305.

¹⁰⁸³ Sönmez, 2007:172.

Yanya valisinin, fırkanın ve özellikle Talat Bey'in seçilmesini istemediği Berat milletvekili İsmail Kemal Bey'in yerine, Avlonyalı Ferit Paşa'nın kardeşi Süreyya Bey'i seçtirmek için yaptıkları, bizzat kendi ifadeleriyle, ortadadır.¹⁰⁸⁴

Görünen Arnavut isyanının nedenlerinden biri, 1912 yılının ilk aylarında yaptığı seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zorla meclis çoğunluğunu kazanması ve tarihe "Sopalı Seçimler"¹⁰⁸⁵olarak geçen intihabattın kuraları ile meşrutiyet aykırı davranmasıdır.¹⁰⁸⁶

Ahmet Hilmi Bey'e göre seçimlerde gösterilen şiddet, Arnavutluk İhtilaline sebep oldu. "Sebepe" diyoruz, zira Arnavutluk İhtilalinin yegane sebebi ve tahrikçisi seçimler değildi. Bundan başka sebep olarak bir taraftan Bâbiâli'nin yanlış nazariyeleri ve öte yandan Arnavut yöneticilerinin ihtiras ve menfaatperestliği de gösterebilir.¹⁰⁸⁷ Muhalefet sözcülerinden Lütfi Fikri Bey, aksine seçim yolsuzluklarıyla, isyan arasında "zarurî" bir alaka buluyordu.¹⁰⁸⁸

Bu süre içinde Arnavut isyancıların hem zabitanadan hem de İstanbul'daki bazı politikacılardan destek buldukları görüşünü de kaydetmek gerekir.¹⁰⁸⁹ Rıza Nur, "*Ben Arnavut isyanının muhtelif reisleri ile muhaberede idim. Üsküp'e geldikleri vakit artık telegrafla açık muhabereye başladık. Arnavutları isyana teşvik ettiğimi ben kendi elimle yazdım. Bu kusur değil iftihar sebebidir. Zaliğime karşı isyan haktır ve kahramanlıktır. Arnavutlar... devleti İttihatçılar'dan kurtarmak için isyan ettiler*"¹⁰⁹⁰ iddia etmektedir.

Rıza Nur, isyanın önderlerinden Yakovalın Rıza ile Sinop'ta sürgünken tanıştığını, Arnavutluk'ta hükümeti iskat edebilecek bir isyan için anlaşıp besalaştıklarını da kaydetmektedir. Rıza Nur aynı yerde Prens Sabahaddin Bey'in de Yakova'lı Rıza'ya bu iş gayesiyle para verdiğini de açıklamaktadır.¹⁰⁹¹

Öte yandan 1878'den beri Avusturya-Macaristan, Arnavutluk üzerinde özel bir politika izlemiştir. Avusturya-Macaristan'ın Arnavutluk üzerine izlediği politikası II.

¹⁰⁸⁴ Birinci, 2012: 56.

¹⁰⁸⁵ Filozof Rıza Tevfik diye tanınan bir şahsın dövülmesi ve benzeri olaylardan dolayı bu seçimlere sopalı seçim denilmiştir. Talat Paşa, ortada böyle bir durum varken, "Rıza Tevfik delisi bunları reklam için yapıyor" ileri sürmektedir. Birinci, 2012: 164.

¹⁰⁸⁶ Alkan, 1993: 157.

¹⁰⁸⁷ Hilmi, 1991: 43.

¹⁰⁸⁸ Alkan, 1993: 157.

¹⁰⁸⁹ Alkan, 1993: 159.

¹⁰⁹⁰ Nur, 1992: 377–378. Rıza Nur, Türk tarihçileri tarafından düşüncelerinde isabetli görülmemekle birlikte yazıları ilmi eserlerde çok tercih edilmemektedir. Ancak bu tezde, kendisinin de dahil olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikasına karşı Arnavut isyancılarla işbirliği yaptığı ve onları teşvik ettiğine dair olaylara çok az da olsa değinilmiştir.

¹⁰⁹¹ Alkan, 1993: 159.

Meşrutiyet ilan edildikten sonra daha çok yoğunlaştı ve Arnavut halkını isyan için teşvik etmeyi daha da arttırdı.¹⁰⁹²

18 Aralık 1911 tarihli Bâbîâli'ye sunulan evrakta; “Avusturya-Macaristan devletinin, Makedonya Komitelerine ve bazı siyâsi propaganda yapan reislerle para verdiği, Arnavut Komitelerinin reislerine de para vermiş olması ihtimali üzerinde araştırma yapılması gerektiği” tavsiye edilmekteydi.¹⁰⁹³

1912 ocak ayında “Avusturya tarafından, Bulgar Komitesine para verildiği iştirilmiş; ayrıca Avusturya Veliahdı ile mürevvic mesleği olanlar tarafından verildiği mechul olduğu ve Avusturya Hükümeti'nin Arnavutluk dâhilinde bir isyan vücuda getirmek maksadıyla o havâlideki konsoloslarına elli bin liralık tahsisât vermesiyle birlikte aynı maksadı kolaylaştırmak için Sırbistan Hükümeti'ne de üç milyonluk bir ödeme bulunmuştur.”¹⁰⁹⁴

Osmanlı raporlarına göre, Ekim 1911'de Güney Arnavutluk'ta İtalyanların fesad ortamını kontrol etmeye başladıkları ve aynı zamanda Arnavutluk'a komşu olan diğer devletlerde hırslı bir şekilde emellerini göstermeye başladıkları görülmektedir.¹⁰⁹⁵ Dolayısıyla Arnavutluk'ta sakin, huzurlu ve asâyiş ortamı son derecede önemli bir mesele olduğu¹⁰⁹⁶ bildirilmiştir.

Olayları basın propagandalarına dahil etmeye çalışan birçok devrimci Cemiyetin provokasyonu ve kamuoyunun aydınlatılması için durum zorlaşmıştır.¹⁰⁹⁷

İngiliz gazeteleri her gün Makedonya'daki zor durumdan bahsediyor ve bu durumun Balkanlar'daki barışı baltalayabileceği ve hatta Osmanlı Devleti'nin bekâsına zarar verebileceği sonucuna varıyorlar. Hâriciye Nâzırı Asım Bey'e göre, Bu durum böyle devam ederse, o zaman konunun İngiliz Parlamentosu'na da gitmesi kaçınılmazdır.¹⁰⁹⁸

3.6.6.2. 1912 Arnavut İsyanının Başlaması ve Gelişimi

Trablusgarp Savaşı'ndan önce İtalya'nın aylardır, belki de yıllardır Arnavutluk'ta kaşırtmalarda bulunduğu, o bölgeye silah ve cephane ithal etmekte olduğu, Bulgarlarla ittifak ederek suikastlara hazırlanmış ve İtalyanların ilkbaharda Balkanlar'da karışıklık çıkarmasının beklentiği bildirilmiştir.¹⁰⁹⁹ Halihazırda Arnavutluk'ta çıkan ve Arnavutluk genel isyanı olarak adlandırılan bu gelişmede, sadece İtalya değil, Avusturya-Macaristan da

¹⁰⁹² BOA. A. MKT. MHM. D. 740. G. 06.

¹⁰⁹³ BOA. A. MKT. MHM. D. 608 G. 10.

¹⁰⁹⁴ BOA. A. MKT. MHM. D. 608 G. 10.

¹⁰⁹⁵ BOA. A. MKT. MHM. D. 608 G. 04.

¹⁰⁹⁶ BOA. A. MKT. MHM. D. 608 G. 12.

¹⁰⁹⁷ BOA. MV. D. 226 G. 99.

¹⁰⁹⁸ BOA. MV. D. 226 G. 99.

¹⁰⁹⁹ BOA. BEO. D. 3991 G. 299319.

çok önemli rol oynadığı bilinmektedir. Balkan ülkeleri ise Osmanlı Devleti'ne karşı Arnavutları teşvik ettiler, zira Balkan Ülkelerinin Arnavutluk toprakları üzerinde iddiaları vardı. Bu nedenle adı geçen ülkeler Osmanlı Devleti'ni, aynı zamanda da Arnavutların gücünün zayıflaması istediler.

Osmanlı Meclis-i Mebûsanı kapanmadan önce, Nice'den gelen olan İsmail Kemal Bey'in inisiyatifi ile ve onun önderliğinde İstanbul Taksim mahallesinde Avlonyalı Süreya Bey'in evinde diğer Arnavut vatanseverlerin de iştirak ettiği gizli bir toplantı yapıldı, genel bir isyanın organize edilmesine ve ciddi olarak adımların atılmasına karar verildi. Bu toplantı "Taksim Komplosu"¹¹⁰⁰ adıyla meşhur oldu.

Arnavut ileri gelenlere göre, Parlamento savaşı ve siyaset yoluyla artık garanti edilemezdi, mümkün olan tek kurtuluş yolu genel bir ihtilali örgütlemektir.¹¹⁰¹ Bu konuyla ilgili İsmail Kemal Bey hatıratında; *"Trablusgarb savaşı, Arnavutluk'ta genel bir ayaklanmanın patlamasını kaçınılmaz hale getirdi. İttihatçıların inatçılığı, etnik unsurun ortadan kaldırma girişimiyle beraber, bizim direnişimizi kamçıladi ve kendi mevcudiyetimiz için savaşılmaya mecbur bıraktığını"*¹¹⁰² diyordu. Priştineli Hasan Bey'in önerisiyle ayaklanma Kosova Vilayeti'nde başlayacak ve ardından tüm Arnavutluk'a yayılacaktı. Zaten böyle de olacaktır.

1911 yılının sonunda, Avrupa basınında Bâbiâli'nin gerekli önlemleri almaması halinde yeni bir Arnavut ayaklanmasının yakın olduğu yönünde haberler çıkmaya başladı. Mebusan Meclisi'nin dağılması sonucunda eski Arnavut milletvekillerinin anavatanlarına gittiği ve bu milletvekillerinin ayrılmasıyla Arnavutluk'taki memnuniyetsizliğin artarak isyana yol açacağı iddia edildi.¹¹⁰³ Eski Arnavut mebuslarından en aktif rol oynayan İsmail Kemal Bey ve Priştineli Hasan Bey olmuşlardır. Yanya Valisi sürekli Bâbiâli'ye bilgi vererek İsmail Kemal Bey'den bahsetmektedir. Bu dönemde İsmail Kemal Bey sık sık Korfu sonra Avlonya'ya gidip gelmiştir¹¹⁰⁴.

3.6.6.3. Junik Toplantısı (21-25 Mayıs 1912)

Seçim kampanyası sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği politika ve yeni meclisin oluşumu, Arnavutlarla ve İttihatçılar arasında bir anlaşma sağlanmasına yönelik umutları yok etmiştir. Bu sırada temaslar kurmak üzere Arnavutluk'ta seyahat etmekte olan

¹¹⁰⁰ Hasan Prishtina, 1921:14.

¹¹⁰¹ Puto, 2010: 74.

¹¹⁰² Kemal, 2009, 31

¹¹⁰³ Çelik, 2004: 446.

¹¹⁰⁴ BOA. DH.SYS. D. 82 G. 1.; BOA. BEO. D.3281. G. 246052; BOA. Y.A. HUS. D. 512 G. 118; BOA. DH.SYS. D. 99 G. 3.

Merkez Komite üyeleri, Kosova'nın yanı sıra, Avlonya, Dıraç, Tiran, Berat ve Akçahisarı'nın da isyan için hazır olduğunu bildirmişlerdir. 18 Nisan 1912 tarihinde yeni meclisin açılış oturumunu takiben Merkez Komite İstanbul'da bir toplantı organize etmiş ve isyanı Kosova'da başlatma kararı almıştır.¹¹⁰⁵

Junik Toplantısı Priştineli Hasan Bey'in inisiyatifiyle 21-25 Mayıs 1912 tarihleri arasında Yakova'nın yakındaki Junik köyünde organize edildi. Bu toplantıya 250 delege katıldı.¹¹⁰⁶

Hasan Bey'in planı, ilk olarak Yakova'ya bir saldırının ardından Çernalova ve Kaçanik'in işgaliyle başlatılacak, isyan süreci sonucunda özerklik elde edilmesine çalışılacaktır. Hasan Bey genel bir ayaklanma konusunda bir hayli ümitli bir tutum sergilemiştir..¹¹⁰⁷ Toplantıda İttihat ve Terakki Cemiyeti ve hükümetine savaş açmak için *besa* akdedilmiştir. On gün içinde üç bine yakın asi İpek'e ve geri kalanı Yakova'ya ulaşmıştır.

Priştineli Hasan Bey, Necip Draga, Bayram Curri, İsa Bolatin Yakovalı Rıza Bey, Zeynullah Bey 12 maddelik bir program hazırlayarak Bâbîâli'ye göndermişlerdir. Arnavutların, hükümete gönderdiği 12 maddeden oluşan talepleri şunlardır:

1. *Arnavut vilayetlerinde, Arnavut dil ve yazısının serbestce kullanılması.*
2. *Arnavut milliyetinin resmen tanınması ve Osmanlı Devleti'ndeki diğer milletlere şimdiye kadar tanınan imtiyazların tanınması.*
3. *Arnavut gelenek ve göreneklerinin kabul edilmesi.*
4. *Seçimlerin serbest olması ve seçim bölgelerinin etnik birliğe göre tespit edilmesi.*
5. *İdarenin merkezîyetçilikten çıkarılması. Adem-i merkezîyet usulünün kabul edilmesi.*
6. *Memurlara Arnavutça'yı bilme mecburiyetinin getirilmesi.*
7. *Osmanlı memurlarının çalışmalarını denetleyecek müfettişin tayin edilmesi.*
8. *Arnavut vilayetlerinde, Arnavutça'nın resmi dil olması.*
9. *Askerlik hizmetlerinin Arnavutluk'ta yapılması.*
10. *Alkol, tütün vergi ve gümrükleriyle, posta, telgraf idare si gelirleri dışındakilerin, Arnavutluk'taki endüstri ve tarımda kullanılması.*
11. *Arnavut vilayetlerinde genel toplantıların tertip edilmesi*
12. *Ayaklanma sırasında ortaya çıkan zararların tazmini.*¹¹⁰⁸

Bu 12 talepi içeren programdan asilerin temel maksadının muhtariyet olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁰⁵ Skendi, 2000: 356.

¹¹⁰⁶ Hasan Prishtina, 1921: 21-24.

¹¹⁰⁷ Sönmez, 2007: 193.

¹¹⁰⁸ Çelik, 2004: 450-451.

Haziran ayı başından itibaren İpek şehrinde yoğun çatışmalar gerçekleşmiştir. Osmanlı Hükümeti, uzlaşma girişimlerinden vazgeçerek, isyanı güç kullanarak bastırma politikası izlemeye başlamıştır.¹¹⁰⁹

İpek ve Yakova isyanları başlangıçlarından itibaren Mertur ve Nikajlı Katolikler tarafından desteklenmiştir. Kosova Vilayeti'nden gelen bir haber, Yakova Kazası Junik Karyesi ile Malisa Boğazı'ndaki Planik Tepesi'nin Osmanlı birlikleri tarafından ele geçirildiği bildirmiştir.¹¹¹⁰ Başka bir habere göre ise bu ayaklanma İtalya, Avusturya ve Karadağ'ın etki ve entrikalarıyla genel bir Arnavut ayaklanmasına dönüşmesi istenmiştir.¹¹¹¹

Rağoza'da çıkan Prava gazetesinde münderic olup tercümesi Viyana sefâret-i seniyyesinden gönderilen bir belgede Arnavut asilerinin miktarından ve meydana gelen haberleşmelerden bahs olunduktan sonra isyancı reislerinin akd ettikleri mitingde şu taleplerde bulunmuşlardı: *Arnavut bir vali tayini ve Arnavutların hidmet-i askeriyelerini yalnız Arnavutluk'da ve Rumeli'de ifâ eylemeleri ve Yemen'de bulunan Arnavut askerlerin geriye celbi ve vergilerin münhasıran Arnavutluk menâfii için cibâyeti ve hükümetce zabt olunan silahların iadesi ve tahrib edilen mekteblerin yeniden açılması hususlarının Bab-ı aliden talebine karar verilip bu babda ki muhtıranın bi'l-cümle memurin-i osmaniyyeye tevdi edileceği*¹¹¹² bildirilmiştir.

26 Haziran 1912 tarihli *Sabah* gazetesinde, Arnavut reislerinden bir kaçının İpek havalisindeki isyan hareketini idare etmek için bölgede bulunduğu, diğer bir kısmının da İşkodra tarafına giderek oradaki kabile isyanını teşvik için elebaşının çalışmakta olduğu haberi yer almaktadır. Bunun yanı sıra yabancı bir kısım elebaşlarında da Kral Nikola'nın yardımı için Karadağ'a gittiği bilgisi verilirken, iki gün sonra da, Manastır'daki firar haberi gazetede yer almıştır.¹¹¹³

Bu arada Derviş Hima Korfu'ya giderek isyanı Arnavutluk'un güneyinde yayma çalışmalarına başladı. Mayıs 1912'de Korfu'da toplanan Arnavutlar, Kosova'da olduğu gibi Yanya'da da ayaklanma başlatma kararı aldılar. Bu meselede Derviş Hima çok önemli rol oynadı. Derviş Hima bir arkadaşıyla birlikte Berat, Avlonya, Delvine, Preveze'ye gitmiştir. Preveze'den sonra Filat'a giderek orada halka mevcut Bâbiâli aleyhinde isnâdâtta

¹¹⁰⁹ Sönmez, 2007: 193.

¹¹¹⁰ BOA. HR.SYS. D. 2910 G. 141.

¹¹¹¹ BOA. HR.SYS. D. 150 G. 50.

¹¹¹² BOA.HR.SYS. D. 151. G. 30.

¹¹¹³ Sabah, 26 Haziran 1912, s.2.

bulunmuştur.¹¹¹⁴ Derviş Hima'nın açık bir şekilde halkı ayaklanmaya teşvik etmesi üzerine Yanya Valisi hemen tutuklanması ve İpek Divan-ı Harbine sevk edilmesini istemiştir.¹¹¹⁵

Ancak Derviş Hima, 10 Haziran 1912'de Loyd kumpanyasına mensûb olan *Albania* vapuruna binip Preveze'den hareket ederek Dalmaçya'ya gitmiştir. Oradan da Korfu'ya dönmüş ve bu şekilde tutuklanmaktan kurtulmuş oldu.¹¹¹⁶

Çamlık mutasarrıfı Ekrem Bey bu kere Reşâdiye'ye ulaşmıştır. Zikredilen kişi Korfu'da kaldığı süreçte Derviş Hima ve diğer firâr edenler ile temâslarda bulunmuştur. Mutasarrıf, firârilere İpek ve Tirân “*muharrikleriyle tevhîd-i amâl*” ederek vilâyet dâhilinde pek müsâid görünen Ergeri bölgesinde bir karışıklığın hazırlanmaktan olduğunu düşünmekteydi. Az sonra da firârilere Delvine kazâsı sâhilinde divâra iskelesine saldıracakları¹¹¹⁷ bildirilmiştir.

Derviş Hima ve onunla birlikte firar eden on yedi Arnavut öğrenci¹¹¹⁸, Karadağ veya Sırbistan üzerinden Arnavutluk'a geçmeyi ve İşkodra'nın kuzeyinde toplanmayı planlıyorlardı. Derviş Hima tarafından silahlandırılan bu genç adamlar, Temmuz 1912'nin ortalarında Delvine, Nobcë köyünden bir zabitle birlikte Dıraç kıyılarından Arnavutluk'a indiler.¹¹¹⁹

Bu dönemde Korfu'ya firâr eden müvezzi (Gazeteci) Ramazan altmış kişi ile Karadağ taraflarındaki Malisörlere iltihâk edeceğini haber vermiştir.¹¹²⁰ Derviş Hima, Yanya vilayetinde halkı açıkça isyana teşvik etti.¹¹²¹

Bu arada 10 Nisan 1912'de İtalyan'ın Yanya ve Avlonya konsolosları, Korfu'da bir toplantı organize ettiler. Arnavut komitesinin bazı üyeleri ve İsmail Kemal Bey'in tekrar Korfu'ya gittiği görülmektedir.¹¹²² Yanya Valisi Mehmed Ali Bey'in gönderdiği raporlarına göre, bunların Avlonya ve Himara sâhillerine silâh ithâl ettirdikleri anlaşılmaktadır.¹¹²³ Halihazırda Osmanlı Hükümeti bunu engellemek için tedbirler almış olmasına rağmen bu zamanda İtalya Trabsurgab savaşıyla uğraşırken, Osmanlı Devleti'nin sevâhilde terassud eden vapurları yoktu.¹¹²⁴

¹¹¹⁴ BOA, DH.SYS. D. 99 G. 3.

¹¹¹⁵ BOA, DH.SYS. D. 99 G. 3.

¹¹¹⁶ BOA, HR. SYS. D. 153 G. 39.

¹¹¹⁷ BOA, DH.SYS. D. 99 G.03.

¹¹¹⁸ BOA, DH.SYS. D. 99 G.03.

¹¹¹⁹ BOA, DH.SYS. D. 99 G.03.

¹¹²⁰ BOA, DH.SYS. D. 99 G. 03.

¹¹²¹ BOA, DH. SYS. D. 82 G. 3.

¹¹²² BOA, DH. SYS. D. 82 G. 3.

¹¹²³ BOA, DH. SYS. D. 82 G. 3.

¹¹²⁴ BOA, DH. SYS. D. 82 G. 3.

Kısa bir süre sonra Arnavut komitesinin faaliyeti başladığı ve genel merkezlerini Permedi'ye taşıdıkları, bir hafta önce Himara sâhilinden bir yol bulup cephânenin Permedi'ye sevk olunduğu ve maksatlarının büyük ölçüde ihtilâlden ibâret olduğu bildirilmiştir.¹¹²⁵

30 Mart 1912'de Bâbiâli, isyancıların durdurulması ve güvenliğin sağlanması için yapılan önlemlerin başarılı bulunduğunu bildirmekle birlikte; Avlonya sâhilinden silâh ithâlini engellemek için tedbirlerin alınması ve Çakranlı Bektaş'ın silâh saklayabileceği öngörülen yerler de gerekli araştırmanın yapılması tavsiye edilmiştir.¹¹²⁶

Bu sırada yurtdışındaki Arnavutlar da, Makedonya ve Arnavutluk'un bağımsızlığı için Bulgar-Makedon komitesi ile işbirliğine girmişlerdi.¹¹²⁷ Nitekim 27 Şubat 1912 tarihinde bir Arnavut milliyetçisi olan Simon Doda, Arnavutluk'ta ihtilal yapmak için Ragoza'ya gelerek gönüllü kaydetmeye başlamış ve Rumeli ahalisini isyana teşvik etmişti.¹¹²⁸ Arnavut asilerinden Pandeli Haralambi Çalinin Romanya'ya gitmesi üzerine sebebinin tahkik edilmesi tavsiye edilmiştir.¹¹²⁹

Nihayet isyan Malisörlerin yeniden harekete geçmeleri ile başlamış, 1912 yılının Mart ve Nisan aylarında başta Kosova olmak üzere Müslüman Arnavutlar da vergi bahanesiyle ayaklanmışlardı.¹¹³⁰

Ayaklanmanın örgütlenmesine, silahların satın alınmasına ve Arnavutluk'a girişine, Amerika'daki Arnavut kolonileri olan Romanya göçmenleri tarafından özellikle "Vatra" Federasyonu ve onun gazetesi "Dielli", "Liri e Shqiperise" gibi yayın organları özel bir katkı sağladılar.

Bahse konu dönemde Osmanlı Devleti'nin Peşte Başkonsolosu Arnavut ve Arnavutluk meselesine ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

"Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniyenin İskender Bey zamanından beri Arnavutlukta ettiği fedâkarlıktan şimdiye kadar hiçbir semeresi görülmedi. Anadolu ahâlisi Arnavutluk'da dilinde(ilinde) hebâ oldukları gibi sevkiyyât-ı 'askeriye neticesi olarak hükümetin ihtiyâr eylediği mesârif-i külliye hazine-i devleti rahnedâr etmekten başka bir işe yaramadı. Acaba Arnavutluk'ta 'Adem-i merkeziyyet'' usulü tatbik olursa Arnavutların mutâlebâtı tedkik edilerek kendilerine bir nevi 'müsaadât bahş edilse nasıl olur? Eğer Arnavutluk'ta 'isyân bertaraf olur da bu vilâyet kesb-i kuvvet ve terakki eder ise ve millet-i 'osmâniyenin Avrupa'da mevki' daha muhkem olmaz mı? Şüphe yoktur ki merkez hükümet ile muti' ve kuvvetli bir

¹¹²⁵ BOA. DH.SYS. D. 82 G. 03.

¹¹²⁶ BOA.DH.SYS. D.82 G. 03.

¹¹²⁷ Çelik, 2004: 446.

¹¹²⁸ BOA. HR.SYS. D. 119 G. 27.

¹¹²⁹ BOA. HR.SYS. D. 153 G. 29

¹¹³⁰ Maden, 2011: 170.

Arnavutluk arasında kalan Makedonya ahâlisi ‘isyâna cür’et edemezler. Her ne vâsıta icrâ olur ise olsun Arnavutların hilâfet-i İslâmiye ve saltanat-ı ‘Osmâniyeye sadâkat ve merbûtiyetlerini tasvib etmek lâzımdır. Arnavutluk’da Macaristan dâhilindeki Hırvatistan idâresi tatbik olunacak olsa acaba ne netice hasıl olur? Fıkr-i ‘âcizânemce Arnavutluk’ta ihtilâl devâm ve tevsî‘ edecek olur ise Avusturya’nın müdâhale edeceği tabidir. Avusturya Arnavutları kendi tarafına celb için hükümet-i seniyyeden vâsi müsaadat istihsaline muvaffık olur ise bütün Arnavutları kendisine minnetdâr edecek ve hükümet-i merkeziye ile Arnavutların arasına bir bürudet girecektir fakat hükümet-i seniyye kendiliğinden Arnavutluk’a müsaadât bahş edecek olur ise bi’t-tab‘ Arnavutların zât-ı hazret-i padişahinin en mutî‘ tebası olarak kalmağı tercih edeceklerdir.

Bugün Arnavutlar pek cüz’i müsâ‘dât ile memnûn ediliyorlar, fakat ‘isyân devâm eder, düvel-i ecnebiyeden muâvenet görecektir olurlar ise heybeleri ziyadeleşecektir. Arnavutluk ihtilâlinin Makedonya’ya ‘aks edeceği, ileride Balkan meselesinin bir Avrupa meselesi olarak meydana çıkacaktır rûşen-i halden şâyân olacaktır. Şimdiden her ne sûretle olur ise olsun , ihtilâlin önü alıp Arnavutlara bazı müsaadât i‘tâsıyla ‘umûr-ı dâhiliye ve milliyemizin kendilerine bırakılması ve saltanat-ı seniyyeye sadakatlerini te’min ile iktizâ eder’’¹¹³¹

Anlaşıldığı gibi Başkonsolos, milliyet düşüncenin ön plana çıktığı bir dönemde Arnavutların “Hilâfet-i İslâmiye” ve “Saltanat-ı ‘Osmâniyeye” merbûtiyetlerini temin için kendilerine “muhtariyet” verilmesinin mantıklı bir tutum olacağını söylemektedir.¹¹³²

3.6.6.4. Halaskar Zabitan Hareketi ve Arnavutlar

Halaskar Zabitan Grubu İttihat ve Terakki yönetimine karşı orduda ortaya çıkmış muhalif bir hareketin adıdır.¹¹³³

Halaskaran-ı Zabitan Hareketi’nin Arnavutluk’taki karışıklıklarla aynı döneme rastlaması Halaskarların işini kolaylaştırmış ve başarılı olmalarında etkin bir rol oynamıştır. Öte yandan Arnavutluk’ta çıkan isyan Halaskar Hareketi sayesinde daha çabuk etkili olmuş ve bu iki hareket birbirini beslemiştir.¹¹³⁴ Bu hareketin ortaya çıkışı ve örgütlenmesinin en önemli nedeni, ordu içinde İTC ile bağlantısı olan subayların daha imtiyazlı bir hale gelmesidir.¹¹³⁵

Dört yıl önce Resneli Niyazi Bey’in meşrutiyet için dağa çıkmasına benzer şekilde Arnavutluk bölgesinde dağa çıkarak bu kere İttihat ve Terakki yönetimine karşı uygulamaya

¹¹³¹ BOA. HR.SYS. D. 151 G. 14.

¹¹³² Çelik, 2004: 451.

¹¹³³ Turfan, 2013: 450-60; Olgun, 1999: 159; Hale, 1996, 47.

¹¹³⁴ Birinci, 2012: 171.

¹¹³⁵ Hocaoglu, 2010:246.

başlamışlardır. “Üçüncü Meşrutiyeti” ilan etme havasında olan bu subayların büyük kısmı, 31 Mart Vakası’ndan sonra taşradaki ordulara atanmış kişilerdi.¹¹³⁶

*“Manastır Arnavut Milli Komitesi de garnizonda ki Arnavut subay ve askerleri arasında yaptığı yoğun propaganda sonucunda bir çok Arnavut subay ve askerin saf değiştirmesini sağlamıştır. Manastır’daki Arnavut asıllı subaylar bazı erleri de ikna ederek, ordudan firar etmeye başlamış ve dağa çıkmışlardır. Firari Arnavut subaylarının Arnavut ulusal akımını sevk ve idare eden liderlerle birlikte hareket ettikleri belirtilmektedir. Ayaklanan bu subaylar ve diğerleri Debre’de “Siyah (Kara) Cemiyet ve “Merkez Komitesi” adları altında faaliyete geçmiştir”.*¹¹³⁷

22-23 Haziran’a bağlayan gece otuz subay ve dört yüz asker, birliklerini terk etmişlerdir. Hepsi değilse bile, çoğunun Arnavut oldukları anlaşıyordu.¹¹³⁸ Bunlar arasında yer alan Tayyar Bey, Güney Arnavutluk’taki ayaklanmanın önderliğini üstlenmiştir. Bundan sonra Mülazım Tahsin, Yüzbaşı Mümtaz, Mülazimevvel İbrahim, Mülazım Celal, Mülazım Kasım ve Mülazım Melek Fraşeri dağa çekilmiş bulunuyordu.¹¹³⁹ Daha sonra Debreli ve Pirlepelili birkaç Türk ve Hristiyan subay ile emirlerindeki askerler de onlara katıldı.

Ayrıca “Muhafaza-i Vatan” adıyla gizli olarak hizmete ait Türk subaylarının ekseriyeti, İttihatçılara olan düşmanlıkları nedeniyle Arnavutlarla müttefik kurmuşlardı.¹¹⁴⁰ Fakat Peter Bartl bu subayların Arnavutlarla ittifak yapmış olmalarına rağmen, Arnavutların özerklik taleplerini desteklemediklerini ifade etmektedir.¹¹⁴¹

Sabah gazetesinin haberine göre, Manastır’da Arnavut olan 60 nefer ile 8 zabitan firar ederek orduyla savaşmaya başlamışlardır. Firar eden zabıtlar firara karar vermeden önce bazı kişilerle görüşerek onları da hareketlerine katılmaya çağırırlarsa da başarılı olamamışlardır. Firarilerin firar sebepleri kesin olarak öğrenilememiş olmakla birlikte Manastır’da gizli bir Arnavut komitesi ile irtibatların olduğu ve hükümete karşı adem-i merkeziyet perdesi altında altı maddelik bir beyanname gönderdikleri ifade edilmiştir.¹¹⁴²

Firar olayından yaklaşık 30-40 saat sonra firari Arnavutlar, Yakova kaymakamına firar olayı ile ilgili bir bildiri verirler. Bildiride, Arnavutların meşrutiyetin elde edilmesindeki hizmetleri, hilafet ve saltanat makamına bağlılıkları ifade edildikten sonra, İttihat ve Terakki’nin yanlış siyasetinden ülkeyi kurtarmanın sadece Arnavutluk’u değil, aynı zamanda

¹¹³⁶ Hocaoglu, 2010:246.

¹¹³⁷ Çelik, 2004: 452.

¹¹³⁸ Akşin, 1987: 199.

¹¹³⁹ Kuran, 2000: 369.

¹¹⁴⁰ Çelik, 2004: 452.

¹¹⁴¹ Bartl, 1998: 309.

¹¹⁴² Özcan, 2014: 988.

Osmanlılığı kurtaracağı belirtilir. Bu bildiriyle firar olayının İttihat ve Terakki'nin muhalifleri tarafından Jön Türklerin II. Meşrutiyet öncesi yöntemleri kullanılarak yapıldığı açığa çıkar. Bu firar olayı bir kırılmadır ve firar sonucu başlayan isyan hareketi, Balkan Savaşına ve Arnavutluk'un bağımsızlığına kadar gidecek bir sürecin başlangıcıdır.¹¹⁴³

Subaylar arasında kargaşanın umumileşmesi Arnavut isyanının genişlemesinde etkili olmuştur.¹¹⁴⁴

Halaskar Zabitan Hareketi İttihat ve Terakki yönetimini, iyice zor duruma düşürmüştür. Muhalif grubun arkasında İttihat ve Terakki iktidardan hoşnut olmayan kesimlerin var olmasıdır. Fakat, bu konu hayli tartışmalıdır. Genel Kanı Prens Sabahaddin Bey'in de bu muhalif askerleri desteklediği, hatta grubun beyannamesini kendisinin bastığı yönündedir.¹¹⁴⁵

Prens Sabahaddin, Kemal Bey'e destek konusunda, ve bu hareketin arkasında Sabahattin Bey'in yanı sıra Hürriyet ve İtilaf Fırkasını da olduğu belirtilir.¹¹⁴⁶ Ancak Tarık Zafer Tunaya Grubun Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla ilişkisinin tam olarak bilinmediğinden bahsetmektedir. Tunaya devamında Dr. Rıza Nur ve bazı kurucu itilafçılar Gruba katılırcasına bağlandıklarını¹¹⁴⁷ ileri sürer.

Aykut Kansu ise, Prens Sabahaddin, Arnavut isyanıyla ilgili gelişmeleri görüşmek üzere Dr. Rıza Nur ile birkaç muhalif siyasetçiyi davet etti. Yaptıkları toplantıda Said Paşa Kabinesi'nin düşmesini sağlamak amacıyla bu kritik dönemde ordu içinde başlatılacak bir ayaklanmanın faydalı olacağı konusunda görüş birliğine vardılar. Toplantı sonrasında Prens Sabahaddin Halâskâr Zabitan Grubu'nun hazırladığı bildiriye kendi görüşlerini de ekleyerek yeni bir belge oluşturdu ve bu belge Beyoğlu'ndaki bir matbaada büyük miktarlarda çoğaltıldı. Mali destek yine Prens Sabahaddin tarafından sağlanmıştı. Bundan sonra monarşistler büyük bir sebatla subay devşirmeye giriştiler¹¹⁴⁸ ifade etmektedir.

Ayrıca Rıza Nur ise, Halaskar hareketinden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ve şubelerinin haberinin olmadığını ve hareketin kesinlikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası namına yapılmadığını, kendilerini ve bütün sivilleri de gizleyerek harekete askeri hareket süsü verdiklerini belirtmektedir. Bununla birlikte Prens Sabahaddin'in gruptan haberinin olduğunu

¹¹⁴³ Özcan, 2009: 989.

¹¹⁴⁴ BOA. HR. SYS. D. 151. G. 74.

¹¹⁴⁵ Hocaoglu, 2010: 247.

¹¹⁴⁶ Ahmad, 2016:134; Akşin, 1987:199.

¹¹⁴⁷ Tunaya, 1988: 325.

¹¹⁴⁸ Aykut Kansu, 2021:348.

hatta Prens'in Rıza Nur'u bizzat çağırarak Kemal Bey ve birkaç zabitin Grup kurma meselesini söylemiştir.¹¹⁴⁹

Manastır'daki isyan yerel unsurların devreye girmesiyle vaktinden önce patlamıştı. Halihazırda bu gizli askerî örgütün uzun süredir Ittihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı düşmanlık beslediği, ama Trablus Savaşı dolayısıyla geri durduğu herkesin malumuydu. Bunalım belki şimdilik atlatılmıştı, ama Arnavutluk'taki huzursuzluk ile monarşistlerin faaliyetleri bir arada düşünüldüğünde, Manastır'daki isyancıların ellerinin giderek güçlendiği görülmüyordu.¹¹⁵⁰

3.6.6.5. Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nda Arnavut Meselesine İlişkin Müzakere ve Tartışmalar

Manastır'daki firar olayından sonra Arnavutluk'tan isyan haberlerinin gelmeye devam etmesi üzerine mesele, meclis çatışı altında tartışılmaya başlar. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Arnavutluk mebuslarından bazılarının İsmail Kemal Bey'in riyaseti altında genel bir “*fesat, bir iğtişâş*” çıkarartılarak hükümetin düşürülmesine karar verildiğini açıklar.¹¹⁵¹

Arnavut asıllı mebuslar da 23 Haziran 1912 tarihinde Mecliste, Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'e ultimatom vererek (hükümetten) isteklerini sıralarlar. Buna göre, Arnavutluk'ta halktan toplanan silahlar geri verilmeli, genel af çıkarılmalı, Arnavutlar askerlik görevini kendi bölgelerinde yapmalı, genel seçimlerdeki kanunsuzluklar giderilmeli ve bölge ihtiyaçlarına göre uygun kanunlar yapılmalıdır. Görüşmeler sırasında Çamlık mebusu Şahin Bey, Arnavutluk isyanının makul bir sebebe dayandığı gerekçesiyle meşruluğunu savunur.

Draç Mebusu Esat Toptani, İşkodra'da Malisörlere verilen hakların (Müslüman) Arnavutlar arasında genel bir hoşnutsuzluk yarattığını ifade etmiştir. Berat Mebusu Süreyya Bey, Mirditalilere (Hristiyan Arnavutlara) neden silah verildiğini sorar. Dahiliye Nazırı da silah verilme işinin tamamıyla askeri teşkilatlanma işi olduğundan Müslümanlara da silah verilebileceğini söyler. Meclisi Mebusan'daki tartışmalarda Arnavut vekillerin Arnavutluk'un tamamı için değil, genelde kendi seçim bölgelerine yönelik talepleri dile getirdikleri gözlemlenir.¹¹⁵²

Meclisteki Arnavut mebusların Arnavut isyanına verdikleri manevi desteğin yanı sıra meclis dışında bazı eski mebusların da maddi destek vererek isyanları destekledikleri haberi Sabah Gazetesine yansıyor. Selanik'ten 30 Haziran 1912 tarihinde Osmanlı Ajansına

¹¹⁴⁹ Nur, 1996: 64-66.

¹¹⁵⁰ Kansu, 2021: 349.

¹¹⁵¹ Bayur, 1992: 264-265.

¹¹⁵² Özcan, 2014: 991.

bildirilen habere göre sabık mebus Hasan Bey, Arnavut halklara para dağıtmaktadır ancak bu paranın nereden geldiği ile nasıl alındığı malum değildir.¹¹⁵³

Yapılan görüşmeler ve alınan tedbirlere rağmen Arnavutluk isyanlarının devam etmesi üzerine Arnavut isyancılarının ayrılmasını istediği Mahmut Şevket Paşa, 9 Temmuz 1912 tarihinde Harbiye Nazırlığı'ndan çekilir. 15 Temmuz 1912 günü, Sadrazam Sait Paşa ve Hariciye Nazırı Asım Bey, Arnavutluk ayaklanmalarıyla hakkında mecliste açıklamada bulunurlar. Sait Paşa, Arnavutların kabinenin ıskatı, Meclis-i Mebusan'ın feshi ile seçimlerin yenilenmesi, askerlik hizmetlerinin mahalli olması ile hükümet memurlarının Arnavut olması ve Arnavutçaya tamamen hakim olmalarını talep ettiklerini açıklar. Sadrazam, hükümetin incelemesi sonucunda Arnavutların fesatların etkisiyle bu eylemleri gerçekleştirmiş olduğunu ifade eder. Devamında da Sadrazam, Arnavutların devlete bağlılıklarından örnekler verir. Draç Mebusu Esat Paşa da dağlara kaçanların ailelerine şiddet uygulanmasını eleştirir ve 3-4 gündür harbin devam ettiği Priştine'nin Malışer kasabasına döndüğünü ifade etti. Bu bilgilendirme ve tartışmalar sonucunda Meclis-i Vükela, aynı gün, İpek, Prizren ve Priştine'ye iki fırka yollanması, Manastır firarları zabıtların takip edilmesi ile Prizren, Yakova ve İpek, havalisindeki firari zabitan ve efrat hakkında Harbiye Nezaretince gerekli cezai işlerinin yapılmasını kararlaştırır.¹¹⁵⁴

Meclisin feshi meselesi sadece Halaskaran-ı Zabitan Grubu'nun değil aynı zamanda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın da istediği bir durumdu. O sebeple Gazi Muhtar Paşa Kabinesi, birtakım faaliyetlerle İttihat ve Terakki'yi tamamen tasfiye etmek istiyordu. Bu amaçla ilk olarak İdare-i Örfi'yi kaldıran kabine, ardından Divan-ı Harb'in mahkum ettiği kişileri serbest bıraktı.

3.6.6.6. Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nezâreti'nden İstifası Sonrasında Yaşananlar

Mahmut Şevket Paşa'nın, Arnavutluk bölgesinde gelişen olayların askeri yöntemlerle çözülemeyeceği kabineyle görüş ayrılığına düşmesi, sonunu getirmişti. Sait Paşa, bu konuyla ilgili yaptığı görüşmelerde kendisini sert bir dille eleştirmekten geri kalmadı. Dolayısıyla, İttihatçılar, Paşa'nın istifasıyla hem muhalefetin eleştirilerinin önüne geçmiş olacak, hem de gücünden en çekindikleri ve artık bir engel olarak görmeye başladıkları birinden kurtulmuş olacaktı. Nihayet, Merkez-i Umumi'nde yapılan görüşme neticesinde Paşa'yı istifaya

¹¹⁵³ Sabah, 2 Temmuz 1912, s.2. No:8185.

¹¹⁵⁴ Özcan, 2014: 991.

zorlayacak bir plan hazırlandı. Paşa, buna direnmeyerek nihayet istifasını verdi.¹¹⁵⁵ Mahmud Şevket Paşa, Cemiyet tarafından istifa ettirilmek isteniyordu.¹¹⁵⁶

Arnavutluk'tan gelen telgraflar kamuoyunu ve parlamentoyu karıştırdı. Meclisi Ayan'a gelen telgraflarda adaletli bir heyetin gönderilmesi isteniyordu. Bazı üyeler, durumu açıklamak için Sait Paşa hükümetinin çağrılmasını istedi. Gizli duruşmayı önerenler, akan kanın durdurulmasını isteyenlere katıldı. Arnavut üyeler heyecanlıydı.¹¹⁵⁷

Aynı durum, 15 Temmuz 1912'de yeniden bir araya gelmesinde de Mebusan'ı harekete geçirdi. Sait Paşa, Arnavutların isteklerini sayarak, yüksek sesle düşünür gibi, bunların birilerinin özel menfaati mi yoksa “Arnavut Kavmi”nin arzuları mı diye sordu.

Sadrazam'a göre, bazı “biçare ve bihaber Arnavutlara” kişisel çıkarları doğrultusunda imzaladıkları telgrafların Heyete haksız iftiralarla hitap ettiğini vurguluyor. Ve güvenoyu istedi.¹¹⁵⁸

Hariciye Nâzırı Asım Bey'e gelince, Arnavutluk hareketini küçümseyerek, devletin geleceğinden “imanım kadar” emin olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵⁹ Fakat telgraflar parlamentoyu yaylın ateşine tutmakta devam edecektir.

Said Paşa'nın istifası hem Meclis'i hem de İttihatçıları şaşırttı ve beklemedikleri bir anda kendilerini muhalefette buldular. Bu alışılmadık bir muhalefet biçimiydi. Meclisin büyük çoğunluğu İttihatçıydı. Yeni kurulan kabine muhalefeti temsil ediyordu ve parlamento dışı bir muhalefete dayanıyordu. Muhalefet savaşın ilk aşamasını gerçekleştirmişti. İttihatçı Kabine feshedildi.¹¹⁶⁰

21 Temmuz 1912 tarihinde Sadarete Sait Paşa'nın yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa tayin edilmiştir. Tarafsız olmak iddiasındaki yeni Kabinenin ilk uygulamaları, sıkıyönetimi kaldırmak ve Arnavutluk'taki isyanı çözümlemek için ödün vermek biçiminde önlem almak olmuştur.

Ancak propaganda ile İttihatçıların gücünü kıramayacaklarını anlayan Rıza Nur, Hürriyet İtilaf Fırkasına mensup Arnavutlar ile birlikte Arnavut ayaklanmalarına destek verdi.

¹¹⁵⁵ Mentеше, 1986: 147-148.

¹¹⁵⁶ Hayri, 2015: 122. Dülger, 2019: 43.

¹¹⁵⁷ Tunaya, 1998: 326; MMZC, 1327 - 1330, D. II, Sİ 1, 24. İçt., s. 218 - 220; 26. İçt., s. 240; 30. içt., s. 253.

¹¹⁵⁸ Tunaya, 1988: 326; MMZC, 1328, D. II, Si. 1, 33. İçt., s. 683.

¹¹⁵⁹ MMZC 1328, C. II., Sİ. I., 33 İçt., s. 684.

¹¹⁶⁰ Tunaya, 1988: 328.

3.6.6.7. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi ve Arnavutların Talepleri

Gazi Ahmed Muhtar Paşa Başkanlığında 22 Temmuz 1912’de “Büyük Kabine”¹¹⁶¹ veya “Baba-oğul Kabinesi” denilen yeni bir hükümet kurulmuştu. Ahmet Muhtar Paşa, çok buhranlı bir zamanda hükümete geçmiş bulunuyordu¹¹⁶²

Ancak Avlonya’lı Ferit Paşa gibi, “sinsi ve zeki bir Sadrazamı” hükümet üyeliğine almanın da, Arnavutluk durumu üzerine iyi bir etki yapacağı düşüncesinden ileri geldiği söylenmiştir.¹¹⁶³ Nitekim, “*Yeni Kabinenin oluşumu özellikle Arnavutluk’ta sevince neden olmuştur*”.¹¹⁶⁴

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi’nin işbaşına geldiğinde ele aldığı ilk işlerden birisinin de, Balkanlar’da devleti uğraştıran olaylar içinde önemli yer tutan, Arnavutluk isyanı olduğunu bilinmektedir. Bu iktidar değişikliği Arnavutluk Sorunu’nun yeni bir boyut kazanmasına yol açtı. Kökleri oldukça gerilere giden ve özellikle II. Meşrutiyet’in ilan edildikten sonra iç politikanın gelişmelerinde önemli bir yer tutan Arnavutluk meselesi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın iktidara geldiği sırada, yeni gelişmelere sahne oluyordu.¹¹⁶⁵ Bu son durumu Yusuf Hikmet Bayur şöyle anlatıyor:

“Temmuz sonu ve Ağustos başında (1912), büyüyen Arnavut Müslüman kitleler, Yakova’daki Sait Paşa Hükümeti’ne karşı tavır almış olan Birinci ve Yirminci Tümenlerden bir ekiple Üsküp, Priştine ve İpek’e girdiler. Arnavut liderlerden İsa Bolatin, Sultan Abdülhamid’i göreve iade etmeye ve en azından onu Rumeli Sultanı yapmaya yemin eder.”¹¹⁶⁶

Öte yandan Katolik Arnavutlara Osmanlı Hükümeti esliha dağıtırken, Arnavut Müslümanların silahları toplaması ve şiddet kullanması onları gücendirmiştir. Nitekim belirtildiğine göre, Arnavutlar, İttihatçıların kötü yönetiminden devleti kurtarmak için isyan etmişlerdir. Bunun için de, önce Manastır’da binlerce Arnavut telgrafhanenin önünde toplanarak doğrudan doğruya Saray’a uzun şikâyetlerle ve tehditlerle harekete başlamışlardır. Bunları harekete geçirenler ise, öne düşen İttihat ve Terakicilere düşman milletvekiller ile İstanbul’da isyan bayrağını açmış subayların arkadaşlarından meydana gelen bir rehber öncü idi. “Yalnız bir hakikat vardı ki, onu görmemek mümkün değildi: Halâskaran Cemiyeti

¹¹⁶¹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesinde Sadrazamlık yapmış önemli kişiler yer almıştır: Avlonyalı Ferit Paşa Dahliye, Hüseyin Hilmi Paşa Adliye Nazırlığına getirilirken, Kamil Paşa Şura-yı Devlet Reisi olmuştur. Bunlardan başka Nazım Paşa ve Şeyhülislam Cemaleddin Efendi’de kabinede yer almıştır. Kabine’de bulunan çok önemli isimlerden dolayı Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi Büyük Kabine olarak isimlendirilmiştir.

¹¹⁶² Kuran, 1948: 278.

¹¹⁶³ Uçarol, 2015: 315.

¹¹⁶⁴ Sabah 25 Temmuz 1912.

¹¹⁶⁵ Uçarol, 2015: 337.

¹¹⁶⁶ Bayur, 1992: 314.

icraatta sebat gösteriyordu.. Onlar da İstanbul'da bir harekete geçmektense, bunu ihtiyata uygun bulmayarak, daima her yangına elverişli bir zemin olan Arnavutluk'u seçmişlerdi”.

Öte yandan, başta Karadağ olmak üzere bazı devletler de bu isyanı körüklüyorlardı. İşte Gazi Ahmet Muhtar Paşa, iktidara geldiğinde Arnavutluk meselesi böyle kritik bir durumda idi. Bu sebepten, “Büyük Kabine”, ilk iş olarak bu konuyu ele aldı ve yukarıda belirtildiği gibi, Ayan'dan Reşit Akif Paşa'yı bir heyetle sorunu incelemek üzere Arnavutluk'a göndermeye karar verdi. 24 Temmuz 1912 tarihindeki toplantısında da bu heyete verilecek talimat hazırlandı. Ancak, Reşit Akil Paşa¹¹⁶⁷ hastalığı dolayısıyla Arnavutluk'a gitmek istemeyince, 28 Temmuz 1912 günkü toplantısında, “Tetkik Heyeti” başkanlığına Müşir İbrahim Paşa'yı atadı.¹¹⁶⁸

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Arnavut meselesine yaklaşımı ve bu konudaki görüşleri tamamen farklıydı. Ahmet Muhtar Paşa'ya göre ayaklanma devlete karşı bir eylem değil, sadece bir siyasi partinin o partiye karşı özgürlüklerine (İttihat ve Terakki) saldırmasından kaynaklanmaktadır. “Tetkik Heyeti” isyancıları İttihat ve Terakki konusunda ikna etmek götürmekle yükümlü olmadığı aksine, hürriyetin savunulmasını yönünde çalışacağı konusunda mutabik kalındı. Halk ayrıca isyancıların taleplerinin adil ve tarafsız bir komisyon tarafından değerlendirilmesini talep etti.¹¹⁶⁹

Sadrazam Paşa, isyanın sebeplerini de kendisine göre özetle şöyle açıklamaktadır: “...Birincisi, eski isyanın sonundan beri subayların çoğunluğu tarafından, kendilerine kötü davranışlardan bulunurması, selam bile verilmemek ve hor görülmek; “İkincisi, Hristiyan Malisörlerin isyanında yabancıların parasal yardımlarıyla, silah almaları ve muhtariyet gibi şeylere ulaşmakla büyük yarar sağlamaları; “Üçüncüsü, ikinci defaki milletvekili seçiminde istedikleri kişileri serbestçe milletvekili seçmeye başladıklarında, iktidar mevkiinde olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın muhalefeti ile karşılaşp, onların istediğini de kendileri seçmediklerinden, adı geçen isyan, ancak hürriyet hareketlerini savunma uğrunda başgöstermiştir. “Bu durum selefim Sait Paşa'nın sadareti zamanında meydana gelip, yanındakilerle beraber bunu da önceki isyanlar gibi kuvvet ile söndürmeye karar vererek hemen asker sevkine başlanmış idi”. İsyanın niteliğini bu şekilde gören ve selefi Sait Paşa'nın izlediği politikayı yanlış bulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, iktidara gelir gelmez hemen askeri hareketi durdurmuştur. Bunun sebeplerini, daha önceki üç isyanın sonuçlarını da gözönünde tutarak özetle şöyle açıklamıştır: ¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁷ Uçarol, 2015: 338.

¹¹⁶⁸ Uçarol, 2015: 339.

¹¹⁶⁹ Bayar, 1966:781-782.

¹¹⁷⁰ Uçarol, 2015: 339.

“Kabinenin ilk toplantısında askeri hareketi tatil ettik”. Bunun başlıca dört sebebi vardı: “Birincisi, demirle ateş, dış sınırdaki kullanmaya layık olup, içeride merhamet ve adalet siyaseti kullanmak programımız gereğinden idi. “İkincisi, Arnavutluk’taki isyan Devlet aleyhinde değil, ancak seçimde hürriyetlerini korumak için İttihat ve Terakki aleyhine ortaya çıkmış bir mesele olduğundan, Hükümet, onları zorlayıp tecavüz edenlerin itaatine sokamaz idi. “Üçüncüsü, askerin bir kısmı bile onlara hak vererek kendilerine katılmış ve komutanları aciz kalarak, diğer surette çaresine bakılmasını Hükümet’e tavsiyeye başlamış oldukları; toplanmış belgelerin okunmasıyla anlaşılmış idi. “Dördüncüsü, bundan önce geçen dört yıl içinde üç defa daha meydana gelen Arnavutluk isyanlarıyla Havran, Kerk, Yemen olaylarında faydasız nice hasarlara göğüs gerildiğinin gözler önünde bulunması idi...” Savaş alanından gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, savaş ve kargaşanın ülkeye getirdiği harabeleri ve tahribatı görmüş ve bu tür olaylarda büyük tecrübeye sahip olmuş, geçmişte isyan hareketlerinde kullanılan askeri tedbirlerin daha fazlasını getirdiği kanaatindedir. Yarardan çok zarar ve bu nedenle insanlar devlete soğuk davrandılar. Bunu şu sözlerinden anlamak mümkündür. “Biz ne yazık ki, her nerede bir ayaklanma ve uygunsuzluk görsek, derhal silahlanıp oraya koşarız. Köyler yanar, iki kardeş kanı dökülür, bundan halk azalır. Uzun zaman genel nüfus çoğalmaz, devlet hazinesi zarar görür. Gözden düşmüş olan yerler yıllarca gelişemez ve halk devlete isinamaz veya düşman olur...”. Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ülkede başgösteren isyan hareketlerinin sadece kuvvetle sonuçlandırılmayacağını tecrübeleri ile sabit görmektedir. Bu da bize, onun bu gibi hareketlerde sorunun geniş, islahatçı ve gerçekçi bir şekilde ele alınmasından yana olduğunu göstermektedir.¹¹⁷¹

Bu düşünceden olacak ki, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi Arnavutluk sorununu askeri yoldan değil de, onlarla anlaşarak çözmek yolunu seçmiştir. Bunda Sadrazamın, Arnavutların kendisine büyük saygısı bulunduğu inancı da rol oynamış olsa gerektir. Arnavutluk konusu hakkında, genel görüşü bunlar olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, isyanı bastırmanın kuvvet yolu ile mümkün olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla isyanı ikna ve onların isteklerini kabul yolu ile çözümlemeye karar vermiştir.¹¹⁷² Ahmet Muhtar Paşa iktidara gelir gelmez Priştine’de Arnavut liderlerle görüşmesi için özel bir komisyon oluşturmuştur.¹¹⁷³

27 Temmuz 1912’de komisyon Arnavutluk’a geldi. Ancak müzakereler başlamadan önce Arnavut ileri gelenlerin ve yurtseverlerinin ilk talebi Meclisin derhal feshedilmesiydi.

¹¹⁷¹ Uçarol, 2015: 340.

¹¹⁷² Uçarol, 2015: 341.

¹¹⁷³ Sönmez, 2007: 198.

Arnavutlar, parlamentonun dağıtılmaması halinde 48 saat içinde saldırılarına devam edeceklerini duyurdular.¹¹⁷⁴

Sadrazam, telgraflara yanıt olarak Arnavut liderleri sabırlı olmaya çağırdı ve daha önce belirtildiği gibi Müşir İbrahim Paşa'yı Arnavut "reisleri" ile görüşmesi için Üsküp ve Priştine'ye gönderdi. Mareşal İbrahim Paşa 1 Ağustos'ta Arnavutluk'a varacağını duyurdu.¹¹⁷⁵

Priştineli Hasan Bey Müşür İbrahim Paşa'ya İttihat ve Terakki rejimine saldıran bir konuşma yapmış, seçimlerin son damla olduğunu ve Meclisin derhal feshedilmesini talep etmiştir.¹¹⁷⁶

Bu dönemde Kanun-ı Esasi değişikliği yüzünden Meclisle hükümet arasında zaten sorunlar yaşanmaktadır ve 5 Ağustos 1912'de de Meclis dağıtılmıştır.¹¹⁷⁷

Hikmet gazetesine göre, "Meclisin tadîl ve feshi üzerine hal-i müşekkilâta doğru ilk adım atıldı. Lakin bu ilk adımda vakfegir tereddüd kalmak ve zaman gayib etmek yeni kabinenin için bir alâmet mahâret ve tecrübe sayılamaz. Arnavudlar, zaman tesviye uzaya uzaya, şimdiye kadar serd ettikleri mutâlabatı ma'kûleden ziyâdesine ya'ni hem umûm Osmanlılık ve hem kendi husûsiyetleri için mazar neticeler verecek mutâlabada düşebilirler".¹¹⁷⁸

"Meclisin feshi Arnavudlar üzerinde ne gibi te'sîrât husûle getireceği henüz derc edilemez. Meclisi feshi talep eden Arnavudlar bu tedbîrden memnûn olarak silâhlarını terk edecekler mi? Mesele budur. Bu mesele Avrupa devletlerini de dūcâre endişe ediyor. Husûsuyla Avusturya – Macaristan hükümeti Arnavutluk hâdisâtını büyük bir dikkat ile takîb ediyor. Biz Türkiye'nin komşusuyuz. Binâ'en-aleyh Arnavutluk vekâyi'ini bir nazar-ı lâkayd ile ta'kib edemeyiz. Bu günkü hükümet adamları, bila afâte'-i vakit havâli'-i asiyyede i'âde'-i asâyişe gayret etmelidirler. Arnavutluk iğtişâsâtı yalnız Türkiye için değil, Avrupa içinde bir tehlike teşkîl ediyor"¹¹⁷⁹.

Meclisin feshedilmesi isyancıların yalnızca bir kısmını tatmin etmiştir; bunlar Kosova'da oldukça güçlü olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarıdır. Özerkliği savunan Orta ve Güney Arnavutluk ise Gerçe Programı'nın yerine getirilmesini talep etmeyi

¹¹⁷⁴ Sönmez, 2007: 198.

¹¹⁷⁵ Uçarol, 2015: 341.

¹¹⁷⁶ Sönmez, 2007:198.

¹¹⁷⁷ Yeni hükümetin İttihatçılar'ın çoğunlukta bulunduğu meclisten güven oyu alamaması üzerine sadrazamın isteğiyle padişah parlamentoyu feshetti. Danişmend, 1991: 389-390.

¹¹⁷⁸ Hikmet 28 Temmuz 1328 – 10 Ağustos 1912 Nûmro: 10 – 27 Şa'ban 1330.

¹¹⁷⁹ Hikmet 28 Temmuz 1328 – 10 Ağustos 1912 Nûmro: 10 – 27 Şa'ban 1330.

sürdürmüştür.¹¹⁸⁰ Ancak bahse konu dönemde Şimali ve Cenubi Arnavutluk arasındaki belirlenmiş derecede bir kordinasyon oluşmaya başladığı görülmektedir.¹¹⁸¹

23 Temmuz 1912 tarihinde Bâbîâlî, Trablus'ta İtalya ile savaşa odaklanmak için Arnavutlarla bir anlaşmaya vardı. Aslında bu Arnavutları tatmin etmedi. Zira İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Gray'e göre nihayet Arnavutlar "sonuna kadar gitmeye hemfikir ve tamamen kararlıydılar". Grey, özellikle Müslüman ve Hristiyan Arnavutlar arasındaki işbirliği ve müşterek faaliyetin oluştuğuna dikkat çekmiştir. "Etnik Arnavutluk'u neyin oluşturduğuna dair genel bir vizyon artık Arnavut ileri gelenlerin kafasında oluşmuştur. Diğer amaçlar farklıydı, ancak Arnavutluk ve sınırlarının tanımı konusunda Bâbîâlî'ye Kuzey ve Güney Arnavut liderleri tarafından gönderilen tüm dilekçeler aynı talepleri içeriyordu."¹¹⁸²

30 Temmuz 1912 Yanya Vilâyeti'nden gelen haberlere göre, Fier tarafında bulunup miktârı bazen iki yüz elliye kadar bâliğ olan bir çete şimdilik hem Fier'e hem de Loşuna taraflarına hareket ediyorlar, hatta bu çeteler diğer çetelerle birlikte bir müzâkereye girdikleri anlaşılmaktadır.¹¹⁸³

9 Ağustos 1912'de Kuzeyli Arnavut liderler, 4 vilayet adına hareket ederek, Priştine'de bulunmuş olan Mareşal İbrahim Paşa'ya taleplerini bildirmişlerdir. İbrahim Paşa ise bu talepleri Bâbîâlî'ye telgrafla göndermiş ve liderlere destek vereceği sözünü vermiştir. 14 maddeden oluşan talepler Priştineli Hasan Pristina tarafından sunulmuştur.

Arnavutların talepleri aşağıda gibidir:

1- *Şimdiki usûl-ü adliyenin fâ'ide-bahş olmadığı yerler için bir kânûn-u mahsûs tanzîmi*

2- *Muhârebe veyâhud fevkü'l-'âde bir lüzûm müstesnâ olmak üzere hidmet-i askeriyenin Rumeli kıt'asında ifâsı.*

3- *Evvelce musâdere idilen muhârebe eslihasıyla müzeyyen ve kıymetli eslihanın sâhiblerine i'âdesi.*

4- *Me'mûrînin lisân ve âdân-ı mahalliyeye vâkıf tecrübe-dîde eşhâsdan intihâbı.*

5- *Kosova, Manastır ve Yanya i'dâdîlerinin sultânîye kalbiyle yeni sultânî ve zirâ'at mekteblerinin te'sîsi ve otuz bin nüfûsun tekellüm itdiği livalara lisan-ı mahallînin programa idhâli.*

6- *Mevcûd medreseleri hüsn-ü idâre ve îcâb iden yerlerde yeni medreseler te'sîs etmek üzere evkâf bütçesine tahsîsât-ı lâzime ilâvesi.*

¹¹⁸⁰ Sönmez, 2007: 198.

¹¹⁸¹ Sönmez, 2007: 198.

¹¹⁸² Guy, 2012: 34.

¹¹⁸³ BOA. BEO. D. 4073. G. 305407

- 7- *Husûsî mektebler küşâdının serbest olması.*
- 8- *Mekâtib-i ibtidâ'îye ve rüşdiyede lisân-ı mahallînin tedrîsi.*
- 9- *Umûr-u nâfi'a, ticâret ve zirâ'at ile şimendiferlerin ve yolların tevsi' ve ikmâli.*
- 10- *Nâhiye teşkilâtı icrâsı.*
- 11- *Âdât ve an'anât-ı İslâmiyenin himâyesi.*
- 12- *Said ve Hakkı Paşa kâbinelerinin Dîvân-ı Âlî'ye sevki.*
- 13- *Vukû'ât-ı ahîrede medhaldâr olan bi'l-cümle eşhâsın afvı.*
- 14- *Tahrîb idilen evlerin tazmîni.*¹¹⁸⁴

Osmanlı ajansının beyânına göre hükûmet bu mutâlebeden muhârebe-i eslihasının i'âdesi ve Hakkı ve Said Paşa Kâbinelerinin Dîvân-ı Âlî'ye sevki husûslarından mâadesini kabûl etmiştir. Kâbinelerin Dîvân-ı Âlî'ye sevki meselesini Hükûmet-i Meclis-i Meb'ûsân'ın hukûkundan addediliyor.¹¹⁸⁵

Priştine'de toplanan silahlı grup kırk sekiz saat zarfında Meclisi Mebusan fesh ve tatil edilmezse Üsküb'e hareket edeceklerinin beyan etmiştir.¹¹⁸⁶

14 Ağustos'ta 16.000¹¹⁸⁷ Arnavut, vilayet başkenti Üsküb'ü işgal ederken, İbrahim Paşa Bâbîâlî'nin cevabını bildirdi. Hükûmet iki eski kabineyi yargı karşısına çıkarmaktan kaçınıyor ve bunun parlamentonun yetkisinde olduğunu bildiriyordu. Divan-ı Hümayun, mecburi askerî hizmetin Rumeli'yle kısıtlanmasından imtina etse de, Kosovalılar'a içinde bulundukları dönem itibarıyla birimlerdeki personel eksikliği nedeniyle Arnavut asker adaylarının Avrupa'da görevlendirileceğini vaadediyordu. Ancak düzenli bir şekilde asker alımı yapılmayan yerlerde öncelikle bunun başlaması gerekiyordu. Yukarıdaki şartlarla Osmanlı askerî yönetimi hükûmet adına geri kalan on iki maddeyi olduğu gibi kabul ediyordu.¹¹⁸⁸

Halihazırda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya göre de, Arnavutların yukarıda belirtilen istekleri, Hakkı ve Sait Paşa Kabineleri'nin Divan-ı Aliye sevki hariç, diğerleri zaten kanunlara göre hakları olduğundan kabul edilmiştir. Bu durum, Arnavutların isyanının sona ermesine etkili olmuştur.¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁴ Hikmet Gazetesi, 23 Ağustos 1912. Sabah Gazetesi 16 Ağustos günü Arnavutların talepleri olan on dört maddeyi yayımlamıştır. Sabah, 16 Ağustos 1912, s. 2. Yanı sıra Bkz: Ahmed Agayef, "Asilerin Metâlibi", Tercüman-ı Hakikat, No: 11275, 23 Ağustos 1912, s. 1.

¹¹⁸⁵ Hikmet 23 Ağustos 1912.

¹¹⁸⁶ Sabah, 17 Ağustos 1912, s. 1.

¹¹⁸⁷ Üsküb'te İsa Bolatin, Bayram Curri ve Hasan Priştine liderliğinde yaklaşık 30.000 Arnavut isyancı toplanmıştı.

¹¹⁸⁸ Gawrych, 2021:247.

¹¹⁸⁹ Uçarol, 2015: 341.

Üsküp'ten gelen haberlere göre ahvalin kesbi salah eylediğini bildirilmektedir. Ahali-i hal emniyetdedirler. Arnavutlar dağılmak üzeredir. Birçok Arnavut usatı ve Rıza Bey'e dahil olan üç tren dolusu isyancı şimali Arnavutluk'a müteveccihen hareket etmiştir. Böylelikle Üsküp Şehri tabii hale dönmüş oldu.¹¹⁹⁰

Öte yandan On iki bin Arnavut'un Selanik'e doğru akın ettiği istihbâr edilmiş ise de “vaktin adem-i müsâ'idesine mebnî meseleyi tamamla tahkîk ve tedkîke muvaffak olamamıştır. Şu kadar ki ma'lûmât-ı kafiye erbâbından ber vech-i zeyr ba'zı ma'lûmât alâ bilmiştir:

“Arnavutlar Üsküb habishâne'-i umûmiyesini açarak bin kadar mahkumu dışarı çıkarmışlardır, bunun bir hata olduğu muhakkak isede rü'esâdan bu bâbda bir emir almış olmaları gayr-i muhtemeldir”.

*“İstihbârât ahiremize göre üç bin kadar Arnavut Selanik'e müteveccihen Köprülüye kadar gelmişler. Fakat bunun ba'zı rü'esa meyânındaki su'i tefehhümle hükümetin henüz mutâlabata verdiği cevâb muvâffakdan haberdâr edilmemesinden neş'et ettiği zann olunmaktadır. Ba'zı Arnavutlar tarafından Selanik'e doğru bir hareket icrâsı arzu edilmekte olduğu malûmdur”. “Üsküb'e gelmiş olan Arnavutlar'dan bir kısmı Selanik'e müteveccihen hareket ederek Köprülü'ye muvâsalat etmişlerdir. Maksadın tesrî' mutâlabât için bir nümâyîş icrâsından ibâret olduğu beyân edilmektedir. Son haberlere göre Selanik'e yüz kadar Arnavut gelmiş ve bu kâfileyi diğerlerinin ta'kîb edeceği cümle'-i ihtimâlâtдан bulunmuştur”.*¹¹⁹¹

Arnavutların elde ettikleri önemli imtiyazlar Makedonya'da yerleşmiş çeşitli unsurlar arasında pek büyük heyecana, Sırbistan ve Bulgaristan'da Makedonya Hristiyanları için tam bir muhtariyet isteğinde bulunmasına neden oldu”¹¹⁹² Makedonya meselesi, bu coğrafyada yaşayan halkın çok dinli, çok dili ve çok mezhepli olmasından dolayı sıkıntılı bir şekil almıştır. Bulgarlar, Sırp, Rumlar ve Arnavutlara Devlet tarafından çok geniş hak ve imtiyazları verilmesi yüzünden ekonomik beklentilerin çaresiz bir şekilde sarsılmasından korkuyorlar. Hiçbir sadrazam devrinde memlekette bunca sıkıntı baş göstermemiştir. Pekala Türkiye de insanlar meşruiyet dairesinde yaşayabilirler. Ancak Arnavutlar müzakerat esnasında Türkiye'ye karşı güvensizlik sergilemişlerdir. Türkiye asla zaman kaybetmemeli. Vakit geçtikçe Avrupa içinde endişeye sebep olacak olaylar ortaya çıkmaktadır.¹¹⁹³

Hristiyan Arnavutlar'dan Molisörler'in isyanı bütün yaz boyunca devam etti. Nitekim 19 Eylül 1912 tarihli Kabine toplantısında, Molisörler'in “genel isyan” ile İşkodra ve civarına

¹¹⁹⁰ Hikmet 23 Ağustos 1912 (Numero 23- 10 Şaban 1330) Sahife 3.

¹¹⁹¹ “Arnavutluk Meselesi” Hikmet 6 Ağustos 1328 / 19 Ağustos 1912 (Nûmro: 19 – 6 Ramazân 1330) .

¹¹⁹² Uçarol, 2015 : 342.

¹¹⁹³ Hikmet 23 Ağustos 1912 (Numero 23- 10 Şaban 1330) Sahife 4.

hücum etmeleri üzerine, İşkodra ve civarının önem kazanması dolayısıyla Kosova’da bulunan “Tahkik Heyeti” Reisi Müşir İbrahim Paşa’nın İşkodra’ya gitmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Rumeli ıslahatının uygulanması ve izlenmesine Kosova Valisi Galip Paşa ile İbrahim Paşa’nın seçeceği bir kişi tarafından Üsküp’te çalışmalara devam olunmasına, Malisör isyanı hakkında gereken önlemlerin alınmasına İşkodra Vali ve Komutanı Hasan Rıza Bey’le, İbrahim Paşa’nın ortak olarak çalışmasına karar verildi.

Bâbîâlî’nin cevabı, Arnavut liderleri isyan konusunda ikiye bölecekti. 1912 Haziranın’da hazırlanmış bir vilayet raporu İsa Boletin, Yakovalı Rıza Bey ve Bayram Cur’un içinde bulunduğu bir cephe ile Priştineli Hasan Bey ve diğer ileri gelenlerin de içinde bulunduğu bir diğer cephe arasında gerginlik olduğunu kaydediyordu. Görünen o ki, İsa Boletin, Rıza Bey, İdris Sefer ve Bayram Cur isyanın devam etmesini istiyordu. Bunlar II. Abdülhamit ’in geri dönmesini ve rejimindeki imtiyazların yeniden tesisini arzulamaktaydı. Necip Draga , Priştineli Hasan Bey ve diğer ileri gelenleri Bâbîâlî’nin teklifini kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Nihayet 18 Ağustos gecesı uzun süren müzakerelerin ardından Necip Draga ile Priştineli Hasan Bey’in başını çektiği elbaşlıların grubu tartışmaya kazandı ve Arnavutlar Bâbîâlî’nin teklifini kabul ettiler.¹¹⁹⁴

Ancak, bu tarihlerde Balkan Devletleri’nin Osmanlı Devleti’ne aleyhinde yoğun bir çalışmaya girişmiş bulunmalarından, Babâli’nin dikkati daha çok bu noktalara toplandı ve Arnavutluk sorunu da geri plana düştü.¹¹⁹⁵

Tarık Zafer Tunaya göre de, Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın kabinesi, ihtilalcilerin şartlarını kabul etti, genel af ilan etti ve örfi idare uygulanmasına son verip, Arnavut sorununun çözüldüğünü resmen ilan etti. Ancak bu sırada Balkan Savaşı patlak verdi ve Arnavutluk tarihinde yeni bir süreç başladı.¹¹⁹⁶

Sabah Gazetesi, Arnavutluk meselesinin sona erdiği haberinin hemen devamında aynı gün Yakova’dan gönderilen bir mektupta, yüzbaşı Hayri Bey’in şehit edildiği ile alakalı mâlûmat verilmektedir. Buna göre, yüz yetmiş Arnavut’un öldüğü ve seksen neferin şehit edildiği müsademme sonrası yüzbaşı Hayri, mitaralyöz yüzbaşı Rıfkı, tüfekçi Süleyman ve doktor kolağası Mustafa Bey neferleri, isyan eden Arnavutların eline esir düşmüştür. Daha sonra yüzbaşı Hayri Bey de şehit olmuştur.¹¹⁹⁷

¹¹⁹⁴ Gawrych, 2021: 247.

¹¹⁹⁵ Uçarol, 2015: 343.

¹¹⁹⁶ Tunaya, 1988: 538.

¹¹⁹⁷ Sabah, 21 Ağustos 1912, s.1. Tam da bu sırada daha önce söylendiği veçhiyle aralarında meşhur asi İsa Bolatini’nin de olduğu 10.000 kadar asi Üsküp’ü ele geçirerek Selanik üzerine yürümek için tertibat almaya başladı. (“Arnavutluk Meselesi – Her Gün Bitiyor, Her Gün Başlıyor”, Tanin, 21 Ağustos 1912, nr.1418,

Arnavutluk'a gönderilen heyetin başındaki Müşir İbrahim Paşa ya yazılan resmî bir yazıda; *“Arnavutluk tarafından ve yollardan alınmış olan silahlar ve mühimmatın savaş malzemesi üç bin iki yüz kırk mavzer ve iki bin yüz elli şüker martini tüfengiyle, iki yüz kırk beş sandık mavzer ve iki yüz seksen dört sandık martini cephanesinden toplanmış ve bunlardan üç yüz otuz bir mavzer ve kırk üç martini tüfengiyle on iki sandık mavzer cephânesi istirdâd, olunup geri kalan kısmını alabilmek için komisyonlar tertib edilerek mahallerine gönderildiği”* buyurulmuştur.¹¹⁹⁸

Kosovalı Müslümanların siyasi görüşleri, en iyi Aubrey Herbert'in Isa Boletini ile yaptığı konuşmada açıklanmaktadır: *“Arnavutlar özerklik istiyor mu?”* diye sordum. *“Hayır”* söyledi. *“istemediler: istedikleri şey müdahale edilmemektir.”* *“Şimali ile Cenubi arasında birlik ister misiniz?”* diye sordum. *“Tamam,”* dedi, *“biz tek bir halkız”* ama devam ederek, *güneyli Toskların kuzeylilerden daha eğitilmiş ve bilge oldukları için birleşmenin Kuzey için uygun olmayacağını*” söylemeye devam etti. *“Arnavutlar Padişah'ın himayesinde olmayı istiyordu, ama Arnavutların ülkelerini savunmak için silahları olmalı, ve bu silahlar, Türkler tarafından onlardan alınmıştı”*.¹¹⁹⁹

1912'de Arnavutluk'u ziyaret eden Karl Ottin de aynı şekilde beyanda bulunuyor: *“Arnavutların birçoğu, Osmanlı İmparatorluğundan tamamen ayrılabileceğine. inanmıyorlardı. Müslümanlar çoğu buna karşıydılar. Ancak istedikleri, yurttaşların, mahkemede Arnavutça dili konuşmaları ve kendi askeri güçleri tarafından idare edilmesidir”*.¹²⁰⁰

11 Ağustos 1912 tarihli Hikmet gazetesinde *“Arnavutluk İstiklâliyet mi ister; Hürriyet-i hakîkiye mi”?* başlıklı bir yazısında Arnavut ve Arnavutluk meselesini şu şekilde anlatılmıştır:

*Arnavutlar, büyük Osmanlılığın i'tilâsı, bekâsı şevketi için cidden çalışmış, mahrûr ve lâhûti bir neş'e-i cidâl ve zaferle, yalın ayak, aç, susuz “garibûh” “beş pikâr” tepelerine, “Karadağ” ın, Sırbistan'ın yalçın kayalıklarına tırmanarak Osmanlı tarihinin şanlı sahîfelerinde altun yazılarla nakış idilecek kahramâne muzafferiyetler ihrâz etmişler; Osmanlılığa, hilâfet-i kübrây-ı İslamiyeye olan merbûtiyet ve sadakatı samîmiyelerini her an ibrâzdan hâli kalmamışlardır.*¹²⁰¹

“Arnavutlar istiklâliyet istiyorlar.” sorusunda *“Hâyır! Arnavutlar, istiklâliyet istemiyorlar, istemezler, istemeyeceklerdir. Arnavutlar, merd ve necibdir, nâmuskârdır”*.

¹¹⁹⁸ BOA. HR.SYS. D. 152. G. 65. (11 Ekim 1912).

¹¹⁹⁹ Herbert, 1999: 135; Bartl, 2006: 224.

¹²⁰⁰ Bartl, 2006: 224.

¹²⁰¹ Hikmet 11 Ağustos 1912. (Mahkemelizâde Ahmed Cevad).

“Vatandaş! Arnavud bugün hak istiyor. Arnavutluk dağlarında köpürüb taşan avaze’-i hamâset emin olki isyân değildir. Eğer olmuş olsaydı dört sene evvel hürriyet alaylarının başında bir vakârı kahramânâne ile yürüyen genç zâbitlerimiz onlara iltihâk etmezdi...”

*Çünkü; tamamen anlaşılın ki: Arnavutlar asla ve hiçbir vakit “istiklâliyet” değil, fakat hakîki bir hürriyet isterler”.*¹²⁰²

3.7. İttihat ve Terakki Kabineleri’ndeki Arnavut Kökenli Rical ve Onların Görüş ve Düşünceleri

Osmanlı Devleti’nde merkez ile taşra arasındaki denge mevzunda olduğu gibi Arnavut Osmanlı dengesinin de diğer geleneklerden farklı olduğu herkesin kabul edeceği bir durumdur. Devlet idaresinde çok üst kademelerde yer alan Arnavut asıllı rical, Arnavutluk meselesinin gittikçe ayrılıkçı siyasi bir yön kazanması eylemi karşısında büyük zorluk çektiler. Arnavutluk, Osmanlı döneminde merkez ve taşra bürokrasisine Türklerden sonra daha çok bürokrat yetiştiren büyük bir coğrafyadır. Balkanlar başta olmak üzere devletin hüküm sürdüğü tüm coğrafyalarda her kademede görev yapmış Arnavut asıllı devlet görevlerine rastlayabiliriz.¹²⁰³

Müslüman olan Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer bölgelerine göç ederek önemli mevkilere getirilmiş ve devlet yönetiminde önemli başarılar elde etmişlerdir. Başta Köprülü ailesi olmak üzere Arnavut kökenli birçok devlet adamı Sadrazamlık seviyesine yükseltildi. Arnavut asıllı Kavalalı Mehmet Ali Paşa XIX. Yüzyılın başında Mısır’ın kontrolünü ele geçirdi ve Osmanlı yönetimine karşı çıktı. Hidiv unvanını alan Mehmet Ali Paşa ve torunları modern Mısır’ın temellerini attılar.

Arnavut milliyetçiliğinde önemli bir yeri olan Şemseddin Sâmî ile Paşko Vasa gibi aydınlar, bir yandan Arnavut milliyetçiliğinin gelişme hareketine katılırken, öte yandan Osmanlı Devleti’nin muhtemel çöküşüne kadar zorunlu bir birlik içinde olacaklarını ilan ettiler. Bu tavrın oluşmasında komşu Hristiyan devletlerden gelecek tehditlere karşı müttefik kazanma amacı ve pragmatik Arnavut hedefi büyük rol oynamaktadır. Zira Vasa Paşa, Arnavutların karşılaştığı zorlukların tüm Arnavutları kapsadığını, ancak Müslümanların daha kötü durumda olduğunu belirterek, Hristiyan unsurların koruyucusu olan Avrupa’nın Müslümanlara karşı aynı tutumu göstermediğinden şikayet etti. Kendisi de Katolik olan Vasa Paşa’nın bu fikri, Avrupa için üstü kapalı bir çağrı olarak da değerlendirilebilir.¹²⁰⁴

¹²⁰² Hikmet 11 Ağustos 1912 (Mahkemelizâde Ahmed Cevad).

¹²⁰³ Küçükkılınç, 2016: 62.

¹²⁰⁴ Kuzucu, 2012:321.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu bölümde İttihat ve Terakki Kabineleri'ndeki Arnavut kökenli rical ile onlara ilişkin bazı tespitlerinden bahsedilmesi gereği duyulmuştur

3.7.1. Şemseddin Sâmî (1850-1904)

Şemseddin Sâmî Arnavutluk milliyetçi hareketinin en önemli isimlerinden biridir. Profesör İlber Ortaylı, Şemseddin Sâmî'nin kişiliğinde ikili bir milliyetçiliği temsil ettiğini, Arnavut ve Türk milliyetçiliğini aynı derecede benimsediğini, derken Arnavutluk'un bağımsızlığına inandığını, ancak aynı zamanda bir Osmanlı vatanseveri olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰⁵

Arnavut tarihçi ve bilim adamı Kristo Frashëri, Şemseddin Sâmî ile ilgili “*Meşhur rönesansçımızı bilim alanına sevkeden yol şüphesiz ki sınırsız ilim iştahıdır. Sami'nin bu iştahı ciddi bir biçimde çocuklukta başlamıştır*”¹²⁰⁶ görüşüne yer vermektedir.

Arnavutluk'ta Sâmî Frashëri olarak tanınan Şemseddin Sâmî H. 22 Recep 1266=M. 1 Haziran 1850'de Yanya (Janinë) vilayetinin Ergiri (Gjirokastra) sancağına bağlı Pırmet (Përmet) kazasının Fraşiri (Frashëri) köyünde doğdu.¹²⁰⁷ Babasının ismi Hâlid Bey, annesinin ise Emine Hanım'dır.¹²⁰⁸

Şemseddin Sâmî Yanya'da “Zosimea” Lisesi'ne kaydolar ve burada Yunanca, Eski Yunanca, Fransızca ve İtalyanca'yı öğrenmenin yanı sıra matematik, tarih, coğrafya, hikmet, kimya, doğa tarihi ve anatomi eğitimi almıştır. Arap ve Acem dillerini de Yanya'da tanınan bir müderristen ders görerek elde etmiştir.¹²⁰⁹

Eğitimi tamamladıktan sonra 1872'de İstanbul'a gelerek kardeşi Naim Bey'le birlikte Matbuat Kalemi'nde göreve başlamış ve hiç zaman kaybetmeden yazı ve neşir hayatına girmiştir.¹²¹⁰

Hayatının gayesi, Arnavut toplumunun “Arnavut Rönesansı” olarak adlandırılan Fransız Aydınlanması doğrultusunda millileştirilmesi hareketinin diğer liderleri gibi, Arnavut kültürünün yeniden canlandırılması ve Arnavutluk'un bağımsızlığıydı.

Bilindiği üzere 12 Ekim 1879 tarihinde düzenlediği Konferans ve Danışma Toplantısında “Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye” (Shoqëria të shkencave të Arnavudisë) (Shoqëria të shkencave të Arnavudisë)

¹²⁰⁵ Ortaylı, 2001: 237, 238.

¹²⁰⁶ Frashëri, 1974: 26-27.

¹²⁰⁷ Uçman, 2010: 519.

¹²⁰⁸ Topaloğlu, 1934: 5.

¹²⁰⁹ Fusha, 2018: 6; Bilmez, 2004: 38.

¹²¹⁰ Sami, 2002: 2.

derneği kuruldu.¹²¹¹ Cemiyetin başkanı Şemseddin Sâmî idi. Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye'nin amacı tüm Arnavutların anlayacağı standart bir dil oluşturmaktı. Bu dil, Arnavutça eserlerde, dergilerde ve gazetelerde çıkarılacak ve tüm Arnavutlar tarafından anlaşılacak şekilde kullanılacaktı.¹²¹² Görevleri, ulusal bilinci geliştirmektir. Bu bağlamda, bunun Prizren Arnavut Birliği'nin siyasi programının bir parçası olduğu belirtilmelidir.¹²¹³ Şemseddin Sami, cemiyet namına birkaç ay içinde Latin alfabesine dayanan ilk Arnavut alfabesini hazırladı. Bu alfabe "İstanbul Cemiyeti Alfabetesi" veya "İstanbul Alfabetesi" olarak şöhret buldu.¹²¹⁴

Bu arada Şemseddin Sami, Rumeli ve Balkan meseleleri üzerine siyasi yazılar yazdı; yazılarında Arnavutların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma niyetinde olmadıklarını belirtmekteydi.¹²¹⁵

1880'de Sultan Abdülhamit'in iradesiyle saraya gönderilerek Mabeyn-i Hümayun'da kurulan Askeri Teftiş Heyeti'ne kâtip olarak atandı. Ömrünün sonuna kadar sürdürdüğü bu görevde rahat bir çalışma ortamında sözlükler ve diğer önemli eserler hazırladı.¹²¹⁶

1899 yılı Şemseddin Sâmî'nin üç önemli yayınına şahitlik edecekti. Kāmûsü'l-a'lâm'ın Arnavutçuluk mefhumunu inceden inceye geliştiren altıncı ve son cildi basılmıştı.¹²¹⁷ On bir yıla yayılan bu başarısının yanı sıra Şemseddin Sâmî 1899 yılının Mart ayında gizlice Arnavut dilinde bir kitapçık kaleme aldı ve ismini Arnavutça olarak Arnavutluk: *Neydi, Nedir*, *Ne Olacak?* şeklinde belirledi.¹²¹⁸ Üçüncü neşri ise iki ciltlik, Kamus-ı Türkî adlı lüğatinin ilk cildi idi, ikinci cilt 1901'de yayımlanacaktı.¹²¹⁹

Arnavutluk: Neydi, Nedir, Ne Olacak ? eseri imparatorluk dışına kaçak bir şekilde çıkarılmıştı ve Bükreş'te kapakta yazar ismi olmaksızın neşredilecekti. Ancak 19 Kasım 1904 tarihinde veya Şemseddin Sami'nin ölümünden aylar sonra Şahin Kolonya yazarın kimliğini açıklayacaktı. Sofya'da Şahin Kolonya, Drita adlı dergide eserin Arnavutça orijinalinin kısımlarını Osmanlıca tercümesiyle neşretmeye başlamıştı.¹²²⁰ 69 sayfalık bir Almanca tercümesi de 1913'te piyasaya çıkacaktır.¹²²¹

¹²¹¹ Alpan, 1979: 11.

¹²¹² Uçi, 1979: 68; Uçi, 2008: 58; Jelavich, 1986: 225-226.

¹²¹³ Myzyri, 1979: 34.

¹²¹⁴ Uçi, "2008: 58

¹²¹⁵ Uçman, 2010: 520.

¹²¹⁶ Uçman, 2010: 520.

¹²¹⁷ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki,

¹²¹⁸ Frashëri, 1899.

¹²¹⁹ Gawrych, 2021: 162.

¹²²⁰ AQSH. F. 65. D. 69.

¹²²¹ Gawrych, 2021: 163.

*Arnavutluk: Neydi, Nedir, Ne Olacak?*¹²²² kitabı bir devrim niteliğindeydi.¹²²³ Şemseddin Sami, uluslararası ilişkiler sahasında ve özellikle Balkanlar'da bu zaman kesiti içerisinde şekil alan yeni gelişmeler ışığında Arnavut milliyetçi düşüncesini yeniden ele alıp ilerletme imkânını buldu.¹²²⁴

Şemseddin Sâmi bu eserde Arnavutluk , toprakları , halkı ve tarihleri hakkında önceki yayınlarında verdiği bilgilerin çoğunu tekrar ediyordu. Örneğin Arnavutların Avrupa'daki en eski kavim olduğunu iddia ederek başlıyor ve İskender Bey hakkında birkaç sayfalık bilgi veriyor.¹²²⁵ Eserinde Yirmi beş Arnavut sadrazamın hizmet ettiği Türk yönetiminden kısaca bahsediyor ve Aristoteles'in de bir Arnavut olduğu tezini ifade ediyordu. İkinci bölümde yazar kendi zamanındaki Arnavutluk'u ele alıyordu. Buradaki konulara Arnavutluk'un sınırları ve *Tosk-Geg* kültürel ikiliğine ve toplumdaki dinî farklara rağmen Arnavutların birliği dâhildi. "Ben bir Arnavutum" beyanından sonra Şemseddin Sâmi Müslüman Arnavutların Türk, Ortodoks Arnavutların da Yunan olduğu tezine karşı çıkıyordu.¹²²⁶ Son yirmi yılda Arnavut dilini geliştirmek ve imparatorlukta Arnavut okulları açmak için verilen mücadelenin netice vermemesinden dert yanıyordu.¹²²⁷ Kitapçığın radikal karakteri istikbale dair üçüncü bölümde ortaya çıkıyordu. Şemseddin Sâmi bu kısımda Arnavutluk ve Türkiye'nin artık bir arada var olamayacağını iddia ediyordu. Hükümet yasakları, millî dilin ve kimliğin gelişimini önliyordu. Arnavutlar hâlâ okul açamıyor, bilim ya da sanat geliştiremiyor. Slavların ve Yunanların ayrılması da Arnavutları tehdit ediyordu. Arnavutların kendilerini yabancı yönetiminden kurtarma hedefiyle millî bir besa icra etmeleri gerekiyordu . Ancak öncelikle reformları hayata geçirmeleri için Türklere baskı yapmaları gerekiyordu, ardından Arnavutlar kendi adlarına müdahale etsinler diye Avrupalıları teşvik edeceklerdi . Şemseddin Sâmi âkil adamlardan müteşekkil bir konseyin yönettiği özerk bir Arnavut rejimi tahayyül ediyordu; Ancak hâlâ Osmanlı egemenliği altında olacaktı . Arnavutluk'ta yönetim bir parlamentoya bağlı olacaktı, başkent İskender Bey adında olacaktı ve bu yer Arnavutluk'un tam merkezinde olacaktı. Arnavutluk'un müdafaası, milis destekli 20.000 kişilik ordunun sorumluluğunda olacaktı. Daha sonra Arnavutluk her iki cinsiyet için de kendi okul sistemini geliştirecekti. Başkentte iki büyük okul olacaktı; bir tanesi Fransızca, İngilizce, Almanca, Felemenkçe ve modern Yunanca gibi Avrupa dillerini öğretecekti, bir diğeri kadim Yunanca, Latince, Arapça, Farsça ve Sanskritçe dillerini sunacaktı. Kuzey ve Güney Arnavutluk'ta eğitim

¹²²² Frashëri, 1899.

¹²²³ Gawrych, 2021: 163

¹²²⁴ Egro, 2013: 36.

¹²²⁵ Frashëri, 1899: 30-32, 43.

¹²²⁶ Gawrych, 2021: 163

¹²²⁷ Frashëri, 1899: 47-89.

sisteminin en tepesinde bir üniversite olacaktı ki, henüz Osmanlı Bevleti bile bunu kuramamıştı ve kurması için de önünde bir yıl vardı.¹²²⁸

Seküler bir idare olmasa da Şemseddin Sâmi muhtelif mezheplerin ve inançların millileştirilmesi ile özerk bir rejim tahayyül ediyordu. Müslümanların kendi müftüleri , Ortodoksların kendi patrikleri, Katoliklerin de kendi başpiskoposları olacaktı. Üstelik baba konumundaki bir Bektaşî reisi de Bektaşîyye'yi yönetecekti . Şemseddin Sâmi için mesele sadece bir cami ve kilise meselesi değildi , aynı zamanda tekke meselesiydi de. Protestanlar ve Yahudiler özgürce ibadet edeceklerdi. Gawrych'e göre, *Arnavutluk: Neydi , Nedir, Ne Olacak?* kitabı kuvvetli bir siyasî Arnavutçuluğun ifadesiydi.¹²²⁹

3.7.2. Paşko Vasa (1825-1892)

17 Eylül 1825 tarihinde Arnavutluk'un kuzey kesiminde bulunan İşkodra'da dünyaya gelmiştir. Mirdita kabilesinin bir üyesi olan Sayel Vasa'nın oğlu Pashko Vasa, Katolik bir Hristiyandı. Venedik ve Roma'daki öğrenimi sırasında coğrafya, tarih, aritmetik, zenginlik, bilgelik ve hukuk dersleri almıştır.¹²³⁰

Paşko Vasa, Arnavut milliyetçiliği için tarihi bir siyasi proje taslağını ilk yazan kişidir. Paşko Vasa'nın 1879 yılında yayımlandığı “Arnavutluk ve Arnavutlar hakkında Gerçekler” adlı kitap, Arnavutluk milliyetçi hareketinin temel eserini oluşturmaktadır. Paşko Vasa'ya Arnavut Prizren Birliği'nin ideologu olarak tanınmasını sağlayan bu çalışmadır.¹²³¹

“Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye” (Shoqëria të të shtypuri shkronjëza shqip) derneği kurucularından Paşko Vasa, “Arnavutluk ve Arnavutlar” adlı çalışmasının gelirini bu şirkete bağışlamış ve bu eser Bâbiâli tarafından soruşturulmuştur.¹²³²

Arnavut milliyetçileri, Paşko Vasa ile başlayarak, kendi vatanını ve şahsi kaderini, hatta geleceğini de Osmanlı Devleti'nin geleceği ile sıkı sıkıya bağlı görmeye başlıyorlar. Bu konuda Paşko Vasa şöyle yazıyor:

“Beş asırlık [Osmanlı-Arnavut] beraberliğinden kaynaklanan tecrübe, Arnavut bekasının tek şansı Osmanlı İmparatorluğu ile sıkı sıkıya bağlı kalmasından geçtiğini göstermektedir; ... ve [böyle bir durum, Arnavutların] ırk ve milliyetinin varlığını hiç bir şekilde tehdit etmemektedir”.¹²³³

¹²²⁸ Gawrych, 2021: 163-164.

¹²²⁹ Gawrych, 2021: 164.

¹²³⁰ Olgun 2019: 295-332; Elsie, 2010.

¹²³¹ Egro, 2013: 34; Egro, 2014: 273.

¹²³² BOA. HR. SYS. D. 126, G. 62. Paşko Vasa tarafından Arnavutlukla ilgili Fransızca olarak yazılan bir raporu.

¹²³³ Egro, 2013: 35-36.

Başka bir deyişle, “Paşko Vasa Osmanlı Devleti tarafından Arnavutların bir millet olduğu realitesinin resmen tanınmasını ister; ayrıca Osmanlı devletinin sınırları içerisinde Arnavutlara özerk bir statü verilmesini de talep eder”.¹²³⁴

Pashko Vasa, Arnavutlara özerklik verilmesi ve Avrupa ailesine dahil edilmesi talebini şu şekilde dile getirdi: “Ayrıca kendilerini Türkiye’ye bağlayan zincirleri kırmaya kararlı olan Arnavutlar, kendi arzu ve geleneklerine daha uygun olacak özel bir hükümet istiyorlar; ırk ve yakınlık bakımından ait oldukları büyük Avrupa ailesine ait olma haklarını talep ederler”.¹²³⁵

Dinin Arnavutların sosyal hayatındaki rolüne yönelik yapılan değerlendirmelerde Arnavutların dini bilincinin düşük olması ve inançlarının yüzeyselliğine değinilirken, Pashko Vasa ünlü “Ah! Zavallı Arnavutluk”, şiirinde şöyle yazar:

“Arnavutlar, kardeşlerinizi öldürüyorsunuz, Yüz parçaya bölünmüşsünüz: Bazıları, ben Hristiyan’ım diğerleri ben Müslümanım, diyor Kimisi, Türküm kimisi Latin’im diyor; Kimisi Yunanım kimisi Slav’ım diyor; Siz talihsizler, hepiniz kardeşsiniz! Rahipler ve hocalar karıştırıyor akıllarınızı Parçalamak için sizleri... Arnavutlar, uyanın uykudan! Hepiniz kardeşler gibi birleşin tek bir inançta! Kulak asmayın kiliselere, camilere, Arnavutların dini Arnavutçuluktur”!¹²³⁶

Profesör Dritan Egro’nun işaret ettiği gibi “İlk defa Vassa Efendi tarafından ortaya atılan bu fikir, aslında Arnavut milliyetçi hareketinin stratejisinin temelini oluşturmuştur ve Arnavutluk’un bağımsız bir ülke olmasına kadar (28 Kasım 1912) bu harekete eşlik etmiştir”.¹²³⁷ Buna göre, Arnavut halkı Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içerisinde özerkliğini kazanıp korumalıdır, çünkü Güneydoğu Avrupa’da yaşayan ağırlıklı bir Müslüman halk tarafından kurulacak bir devletin varlığı yerine, Hristiyan Avrupa’nın bu bölgede sadece Hristiyan bir devleti destekleyeceklerinin güçlü işaretleri bulunmaktaydı¹²³⁸.

3.7.3. Avlonyalı İsmail Kemal Bey (1844-1919)

Avlonyalı İsmail Kemal Bey¹²³⁹ Jön Türk Hareketi’nin faaliyetlerinde ve 1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinde de katkılarda bulunduğu ve önemli rol oynadığı bilinmektedir. Batı medeniyetinden en yana olan İsmail Kemal Bey, daha 1865 yılından beri, Osmanlı

¹²³⁴ Egro, 2013: 36.

¹²³⁵ Olgun, 2019: 317.

¹²³⁶ Olgun, 2019: 315.

¹²³⁷ Egro, 2013: 36.

¹²³⁸ Egro, 2013: 36.

¹²³⁹ Avlonyalı İsmail Kemal Bey 24 Ocak 1844 tarihinde Arnavutluk’un güney kesiminde yer alan Avlonya’da dünyaya gelmiştir. İsmail Kemal Bey’in Sinan Paşa sülâlesinden ve Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılardan Mahmud Nedim’in oğludur. Bkz. BOA., SD.SAİD D. 31 G. 13.

Devletini derin uykudan ve gafletten uyandırmak isteyen iyi niyetli, vatansever Yeni Osmalılarla işbirliği yapmış, Mithat Paşa'nın en yakın fikir ve ideal arkadaşı olmuştu.

Şubat 1902'de toplanan Paris Kongresi'nin delegeleri arasında İsmail Kemal Bey, Derviş Hima, Hoca Kadri ve Yaşar Erebara gibi Arnavutlar vardı.¹²⁴⁰ İsmail Kemal aynı zamanda bu kongreyi toplamakla ilgilenen inisiyatif grubunun bir üyesiydi.¹²⁴¹

Kongrede İsmail Kemal Bey tarafından dile getirilen görüş: “*Salt propaganda ve yayın yoluyla devrim olmaz; bu nedenle silahlı güçlerin de devrim hareketine katılmasını sağlamak gerekir.*” şeklinde ifade edilen devrimci yoldu.¹²⁴² Bu sayede Batının dikkati çekilerek büyük güçlerin müdahale etmesi sağlanacak ve padişah taviz vermeye zorlanacaktı.¹²⁴³

Bu görüşü İsmail Kemal ortaya atmıştı ve bu zamana kadar Jön Türklerin programında böyle bir görüş bulunmamaktaydı.¹²⁴⁴

İsmail Kemal Bey'e göre, “*Panslavizme karşı Arnavutları koruyacak ve Balkanlar'da statükonun devamını sağlayacak tek devlet Avusturya-Macaristan idi*”.¹²⁴⁵

İsmail Kemal, yurtdışında iken Büyük Devletler'den ilk olarak Avusturya-Macaristan'a yanaşmış, Arnavut ulusal bilincini arttırmak için Avusturya-Macaristan'dan mektepler teşkil etmesini talep etmiştir. Bir süre sonra İtalya'ya yanaşan İsmail Kemal, 1907 yılında Korfu'da İtalyan- Arnavut Eylem Komitesi'nin kurulmasında rol almıştır. İsmail Kemal Bey'in maksadı bu devletlerin yardımıyla Arnavutlar için özerklik elde etmektir.¹²⁴⁶

İsmail Kemal Bey 1908 yılında Osmanlı Meclis-i Mebûsanına Berat mebusu olarak seçildi. Bu zaferden hoşlanmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, askeri bir doktor marifetiyle İsmail Kemal'in siyasi görüşlerini öğrenmek istedi.

İsmail Kemal Bey: “*Benim politik görüşlerim, elli yıllık devlet hizmetindeki çalışmalarım, verdiğim rapor ve muhtıralarımla, yapmış olduğum demeçlerimle ve yayımladığım yazılarımla sabittir. Böylesi, seçim sonuçlarından sonra, mebusların değil, İktidara gelen Partinin siyasi, ekonomik ve kültürel programları sorulur. Asıl ben öğrenmek isterim: İttihat ve Terakki'nin dış siyaseti, iktisadi ve sosyo-kültürel programı ne olacaktır*”¹²⁴⁷

¹²⁴⁰ Prifti, 1996: 174.

¹²⁴¹ Prifti, 2003: 225.

¹²⁴² Petrosyan, 2001: 297.

¹²⁴³ Birecikli, 2009: 108.

¹²⁴⁴ Mezani, 2003: 88.

¹²⁴⁵ Vickers, 1995: 67

¹²⁴⁶ BOA. BEO. D.3281 G. 246052. H. 19 C. 1325 (30 Temmuz 1907); BOA. BEO. D. 3646 G. 273438; BOA.Y.A. HUS. D. 512 G. 118; BOA. DH.SYS. D. 99 G. 3.

¹²⁴⁷ Alpan, 1978: 36.

32 yıldan beri mücadele ve İttihat Terakki'nin işbirliği yaptığı Sultan II. Abdülhamit ile çalışamazdı. Çünkü demokrasi mücadelesi bitmemiş, aksine yeni başlıyordu. Demokrasi ülkelerinin demokratik sistem ve uygulamalarını çok iyi bilen ve yerinde yıllarca görmüş olan İsmail Kemal, yapıcı muhalefet yapacaktı.¹²⁴⁸

3.7.3. 1. İsmail Kemal Bey'in Arnavutluk ve Arnavutlara Dair Bazı Görüşleri

İsmail Kemal Bey bu konuda: “Biz Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemiyoruz, biz Osmanlı Devleti'nin savunucusuyuz. Arnavutluk'a hizmet ederken, o biçimde davranacağız ki, İttihat ve Terakki'nin kabahati yüzünden kardeş Türk milleti ve Türkiye ayne zamanda Arnavutluk'ta asla zarar görmesinler...: Biz Arnavutlar, binlerce yıllık tarihî ve mili varlığımızı sürdürüyoruz”¹²⁴⁹ diyordu.

“İmparatorluğa hizmet ettik ama aynı zamanda Arnavut vatanseverliğimizi koruduk” diyen İsmail Kemal açıkça Arnavutların İmparatorluğun sadık hizmetkarları olduğunu belirtiyordu.¹²⁵⁰

Brüksel'de yayımlanan “La Petite Albanie” (Küçük Arnavutluk) adlı derginin başlığının altında antêt olarak “Doğu'nun yani Osmanlı Ülkeleri'nin yararı doğrultusunda Arnavutluk'un çıkar ve haklarını savunan organ yazısı” ad başlıklı vardır.

Bu derginin 15 Ekim 1900 tarihli ve 19 sayılı nüshasında İsmail Kemal tarafından kaleme alınan uzun inceleme yazısında, özet olarak şunlar belirtiliyordu:

“Kosova, İşkodra, Manastır, Yanya illerinde ve Rumeli'nin diğer yörelerinde yaşayan Arnavutlar, din-mezhep ve kabile farkı gözetmeksizin tek bir beden, ruh ve millet halinde kardeş gibi yaşamalıdır. Onların namus, ırz, inanç ve mülkleri teminat altında olup toplumsal yardımlaşma marifetiyle korunmaktadır. Bu sosyo-moral birliğe engel olanlar, hukuk kurallarını çiğneyerek suç işlerler”.

Arnavutlar da, komşuları ile iyi geçinmeli, barış içerisinde yaşamalı, birbirlerinin haklarına saygı göstermeli ve hiçbir komşu millet, Arnavutlara karşı kötü niyet taşımamalıdır.

Arnavutlar, Avrupa devletlerinden, 1878 Berlin Kongresi kararı ile kendilerinden haksız olarak koparılan toprakların kendilerine verilmesini isterler. Arnavut milleti, kendisini müdriktir, uygarlık yolunda yürümektedir ve Avrupa'nın en eski ve yerli (Otokton) ulusu sıfatıyla, çağdaş Avrupa'ya layık olduğu mevkinin alacağından emindir. Zira, oturmakta olduğu kendi toprakları, jeopolitik ve stratejik değer bakımından çok önemlidir.

¹²⁴⁸ Puto, 2009: 29; Kemal, 2009: 248; Alpan, 1978: 38.

¹²⁴⁹ Alpan, 1978: 36.

¹²⁵⁰ Puto, 2009: 28.

Dolayısıyla, Arnavutluk'un kuzey, güney ve diğer bölgelerindeki ileri gelenleri, İstanbul Hükümetine ve diğer Büyük Devletlere başvurmuş, Osmanlı Birliğinin Batı kanadının daha iyi korunması maksatıyla, Arnavutluk'un, kendi öz topraklarında iyi, güzel ve doğru bir yönetime kavuşmasını istemektedirler.¹²⁵¹

Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin birlik ve toprak bütünlüğüne saygılı olup onun Avrupa'da barış ve huzur içinde olmasını dilerler. Lakin, Arnavutlar, soy, dil, kültür ve gelenek-görenekler açısından Balkanlar'da yaşayan diğer uluslardan apayrı milli ve etnik topluluk olduklarının bilinmesini ve yurtlarında siyasal yaşamlarını temin maksadıyla Türkçe basınının yanında Arnavutça kitap, dergi, gazete de yayımlanmasını zorunlu görürler.

Bu çağrıdan sonra, İsmail Kemal Güney İtalya'da, özellikle Kelabria bölgesinde ve Sicilya adasında XV. Yüzyıldan beri yaşayan Arberesh (Arbıreş) Arnavutları tarafından yayımlanan "Tribuna" gazetesine de verdiği uzun demecinde, siyasi ve milli görüşerini özet olarak şöyle açıklıyordu:

"Ulusal basın organlarının gerçek ödevleri, vatandaşlarının gözlerini açarak aydınlatmak ve yurtlarına yaklaşan iç ve dış tehlikelerden haberdar kılmaktır".

Biz Arnavutlar, ne karışıklık, ne de ayaklanma istiyoruz. Yegâne yasal dileğimiz, Balkan yarımadasında yaşayan tüm ulusların huzur ve sükün içinde mutlu yaşamlarını sürdürmeleridir. Ulus olarak, tek arzumuz, birlik ve beraberlik içerisinde, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmemiz ve yurdumuzun her yönden kalkınmasıdır. Zira, bir arada yaşadığımız komşu uluslar, o zaman ezemezler, biz de onların huzur ve güvencikleri için bir garanti oluruz.

Bundan böyle, uygarlık yolunda emin adımlarla ilerleyebilmek için, her şeyden önce, milli eğitim ve öğretime muhtacız. Kendi dilimizde, yurdumuzun her köşesine Arnavutça okullar açılmasını istiyoruz. Okul, reformun ilk koşuludur. Eğitim olmadan, bir ulusun olgunlaşmasına olanak yoktur.

İllirik Balkan yarımadasının en eski sakinlerinden olan Arnavut milleti olarak, diğer ulusların ilerlemesi karşısında, kayıtsız ve elleri bağlı kalamayız. Medeniyet yolunda şerefli yaşamının tek şartı eğitim ve bilimdir, bu alanlarda yükselmektir. Milli mektep kavramını anlamamak, kör olmak demektir. Cehalet ve karanlıkta kalmak istemeyenler, ana dillerine ve öz yurtlarına utanmadan mezar kazıyorlar.

Kuşku yoktur ki, tarih boyunca nice tehlikelere göğüs germesini bilip kahramanca savaşmış olan Arnavutlar, bu kez milli eğitim mücadelesinde de, muvaffak olacaklar ve ulusal

¹²⁵¹ Alpan, 1978: 36; Kemal, 2009: 250.

birlik ve beraberliği parçalamaktan kurtaracaklardır. Osmanlı idaresinin de bu hayatî isteklere karşı geleceğini sanmıyoruz.

Fakat, Sultan II. Abdülhamit idaresi, Türklerle diğer ulusların daima dost kalmaları konusunda ne yaptığını bilmekten âcizdir. Bilinir ki, Türkiye'nin Avrupa'da, Arnavutlar'dan başka candan dostları yoktur. Bu nedenle, Arnavutluk ve Arnavutlar, ne kadar güçlü olurlarsa, Türkiye'nin de varlığı o denli fazla sağlam olur, kolay korunur...

Lakin, Arnavutluk bağımsız bir millet olmadan, kendi diline ve öz kanunlarına kavuşmadan nasıl kuvetli olur?. Bağımsızlık konusunda Türkler, bize destek olmalıdır. Türkler bizi desteklerlerse, biz de her zaman onların yanında olacağız.”¹²⁵²

Stambulskie Novosti'nin 4. Sayısının kitap tanıtım bölümünde basılmıştır. Tanıtım yazısını kaleme alan İsmail Kemal Bey, sözlerine şöyle başlar: “Kara bulutların Türkiye'nin siyasi ufkuunu daha yoğun bir şekilde kapladığı anda, sadece vatanına sevgisi güçlü olan ve onun kurtuluşuna inanan sıradan bir subay, kendisine sadık bir birliğin başına geçti ve onlara Türkiye'nin özgürlüğünü ve yenilenmesini sağlayacak kararlı bir mücadelenin sinyalini verdi. Türkiye'nin daha bilinçli kesiminin, Resne kahramanının çağrısıyla birleştiği tarihi günlerdeki olaylar, bizzat onun kitabı Büyük Osmanlı Devrimi'nin Sayfaları'nda yazılıdır. Bu kitapta Niyazi Bey, kahraman yoldaşlarıyla birlikte planladıkları siyasal devrimin özünü ortaya koymaya ve açıklamaya çalışmaktadır.”¹²⁵³

3.7.4. İbrahim Temo Arnavutluk Meselesine Dair Görüşleri (1865-1945)

İbrahim Temo Struga'da 21 Mart 1865 tarihinde doğmuş ve Romanya Mecidiye'de 3 Ağustos 1945 yılında vefat etmiştir.¹²⁵⁴ Asıl adı İbrâhim Edhem olup babası, “Soylular” olarak tanınan bir müslüman Arnavut aileye mensup tüccar Murad Bey'dir. Daha sonra soyadı haline gelen Temo lakabı Edhem isminin kısaltılmışıdır ve kendisine arkadaşları tarafından takılmıştır.¹²⁵⁵

Daha önce bahsedildiği gibi gizli “İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti”, İbrahim Temo ve arkadaşları tarafından Haziran 1889 tarihinde kuruldu. İbrahim Temo cemiyet üyesi olarak kendi adına 1/1 No'lu numarayı aldı.¹²⁵⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lideri olarak, vatan için her durumda ve her şartta hizmet etmeye hazır olan İbrahim Temo, Arnavutların kaderinin kendilerinin bu milli harekete verdikleri öneme bağlı olduğunu gördü. O kendi kaderi ile Osmanlı Devleti'nin

¹²⁵² Alpan, 1978: 37.

¹²⁵³ Perinçek ve Odabaşı, 2014: 95.

¹²⁵⁴ AQSH., Fondi 19, dosya 1; Temo, 2013; Prifti, 1996: 13.

¹²⁵⁵ Prifti, 1996: 13; Hanioğlu, , 2000: 354.

¹²⁵⁶ Temo, 2000: 13-15; Hanioğlu, 2000: 354.

kaderini birbirine bağlı görmüştür. Temo'ya göre bir tarafın sorunlarını çözmesi diğer tarafında da sorunlarını çözmesine bağlı olacaktır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün sağlanması, Arnavut topraklarının doğrudan saldırıya uğramasını zorlaştıran bir etken olacaktır. İbrahim Temo, ülkenin II. Abdülhamit rejiminden ve yabancı devletlerin ilhak etme tehlikesinden kurtulması için uzun yıllar mücadele vermiştir. Temo Arnavut vatanseverlerin fikirlerinden çok istifade etti. Temo, bu zor görevi başarmak için çok çalıştı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki görevini Arnavut milli hareketinin ilerlemesi için de kullandı.¹²⁵⁷

18 Eylül 1896 tarihinde İbrahim Temo, Arnavutluk ile ilgilenen devletlerle bir Memorandum hazırlayarak Avrupa devletlerine gönderdi. Arnavut halkının isteklerini bu şekilde ifade etmeye çalıştı. Memorandum metni barış ve hoşgörü mesajı içeriyordu. Memorandum şu şekilde yazılmıştır: *“Biz ne Yunanlara ne Sırlara ne de Bulgarlara zarar vermek istiyoruz. İstediğimiz ne özerklik ne de Osmanlı Devleti'ne zarar verecek bağımsızlık. Biz yalnız bir şey istiyoruz: ‘Hayatımızı özgürece yaşayalım’”*.¹²⁵⁸

İbrahim Temo Arnavut topraklarının Osmanlı Devleti içinde geniş özerklik kazanması için çalıştığı görülmektedir.¹²⁵⁹ Temo ve diğer Arnavut vatanseverler, Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı Türkler ve İmparatorluğun diğer halklarıyla birlikte savaşmalarına rağmen, her zaman Arnavut Milli Hareketi'nin aktivistleri ve düşünürleri olarak kaldılar. Arnavut ileri gelenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu giderek görünür hale gelen yıkımdan kurtarmayı amaçlayan Jön Türklerin aksine, mutlakiyetçiliğin ortadan kalkması ve anayasal düzenin kurulmasıyla, Arnavutluk'a özerklik verilmesi için elverişli koşullar yaratılacak, aynı zamanda ülkenin parçalanma riski ortadan kaldıracaktı.¹²⁶⁰

Temo, İttihatçıları Osmanlı İmparatorluğu'nun “sadık unsurları” olup ve olmadığına konusunda ikna etmeye çalıştı. 1899 yılında İshak Sükûti'ye gönderdiği bir yazısında bunu “kâfir” ve “Türk” terimleriyle açıklamıştır. Temo'ya göre, “Osmanlı Devleti nihai bir çöküşe doğru gidiyor, bu durum hiçbir millet açısından ihanet değildir”.¹²⁶¹

Temo ayrıca Faik Konica, Sotir Kolea, Shahin Kolonya, Mithat Fraşëri gibi Arnavut Hareketi'nin tanınmış şahsiyetleriyle de işbirliği yaptı. Ayrıca anavatan olan Arnavutluk ile doğrudan temaslar kurdu. Uzun zamandır tanıdığı Derviş Hima ve Hamdi Ohri ile 1896-1897

¹²⁵⁷ Prifti, 1996: 54-55.

¹²⁵⁸ Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1978: 125-127.

¹²⁵⁹ AQSH, F. 19, , D. 31. (1 Eylül 1899).

¹²⁶⁰ Prifti, 1996:81.

¹²⁶¹ AQSH, F. 19, D. 31, s. 76- 81, (30 Mayıs1899). Daha bilgi için bkz.Prifti, 1996.

yılları arasında Derviş Bicaku (Elbasan), Tuni Pira, Elbasanlı şahsiyetlerle yazışmaları kendisinin u bağlantılarına ışık tutmaktadır.¹²⁶²

Derviş Hima, 1899 yılında İbrahim Temo ile yaptığı görüşmede, Sultan II. Abdülhamit'e karşı yapılan savaşta Arnavutların belirli görevleri yerine getirmeleri gerektiğini belirtmiştir.¹²⁶³

İbrahim Temo, 1900 yılında Prens Sabaheddin'e gönderdiği mektupta: “*Amacım vatana (Arnavutluk), dine ve imparatorluğa hizmet etmek*”¹²⁶⁴ ifade etmektedir. Temo'nun dönemin bir belgesinde sunduğu temel talep, çoğunluğu Arnavutların yaşadığı İşkodra, Yanya, Manastır ve Kosova vilayetlerinin bir vali başkanlığında tek bir vilayette birleştirilmesidir.¹²⁶⁵ Arnavutlar çoğunluğu Müslüman olduğu için Temo, valinin de Müslüman (yani, Arnavut-Müslüman), olmasını talep ederken, vali yardımcısının Hristiyan olmasını önerdi, yetkililerin ise dinden bağımsız olarak en yetenekli insanlar tarafından seçilmesini önerdi ama Türkçe ve yerel dileri bilen insanlar olmasını istemektedir. Birleşik vilayetin başkenti Manastır, Yanya, İşkodra ve Üsküp'te ise bir mutesarraf olacaktır. Manastır kentinde ise bu görev vali yardımcısı tarafından yerine getirilecekti.¹²⁶⁶

Bahse konu dönemde Arnavutluk'ta milli karakterli cemiyetlerin yanında karışık dini karakterli İslam-Hristiyan cemiyetler de kurulmuştu.¹²⁶⁷ Arnavutluk'un Kuzeyinde Müslüman ve Hristiyan itikata mensup Arnavutlar, bölge valisine rejime karşı birlik olduklarını bildirmişlerdi. Bu durum Arnavutlar'ın milli kimliği dini kimliklerinin önüne koyduklarının kesin bir ispatıydı.¹²⁶⁸

Arnavut hareketinin eylemcilerden biri Yorgi'nin İbrahim Temo'ya göndermiş olduğu bir mektupta; “Eğer Jön Türklerin son maksadı “Hürriyet” olursa onlarla işbirlik kurmaya hazır olduğunu”¹²⁶⁹ ifade etmektedir.

İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin eylemlerini onaylamadı, aksine hükümetin eylemlerine karşı eleştirel bir duruş sergiledi. Hükümet, vatandaşlarına verdiği sözleri yerine getirmiyor ve onlara karşı hareket ediyordu.¹²⁷⁰

İbrahim Temo'nun yanı sıra İsmail Kemal, Derviş Hima, Hoca Kadri, Jaşar Erebara gibi şahsiyetler Arnavut Ulusal Hareketi'nin lehine çalıştığı için onlarla Jön Türkler'in

¹²⁶² Prifti, 1996:84.

¹²⁶³ AQSH, F. 19, D. 32/2, s. 70, (24 Ekim, 1899).

¹²⁶⁴ Prifti, 1996: 43.

¹²⁶⁵ Prifti, 1996:100.

¹²⁶⁶ Prifti, 1996:101.

¹²⁶⁷ AQSH, F. 19, D. 31, s. 183. Prifti, 2003: 221-222.

¹²⁶⁸ AQSH, F. 19, D. 32/2, s. 115- 116,(23 Ağustos 1900); Muqo, 2012: 144-167.

¹²⁶⁹ Muqo, 2012: 168.

¹²⁷⁰ Muqo, 2012: 67.

liderleri arasındaki anlaşmalık çıkmasına sebep oldu. Jön Türk hareketinin merkezinde faaliyet gösteren Temo ve diğer Arnavut ileri gelenler, Sultan Abdülhamit'i devirmek ve Kânûn-ı Esâsî'ni ilan etmek genel amacına ek olarak, Arnavut halkının milli kimliğini kazanması için böyle bir birliğe ulaşmayı amaçladılar.¹²⁷¹

Hem Temo hem de Hima, bu iki yönün, Arnavut milli kimliği ve aynı zamanda milletlerin meşrutiyet doğrultusunda serbestiyeti için verilen mücadelenin aynı programda yan yana durabileceğini düşündüler.¹²⁷²

İbrahim Temo'nun İşkodra Valisi Abdülkerim Paşa'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arnavutların durumu hakkında yazdığı bir mektupta; Sırlara, Rumlara ve Bulgarlara tanınan okul açma hakkının Arnavutlara da tanınmasını talep etmiştir.¹²⁷³

Jön Türk Devrimi'nden birkaç ay önce Dr. Bahaddin Şakir Bey Köstence'ye gelerek İbrahim Temo'ya yeni bir mühür getirmiştir. Önceki mühürde yer alan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" yerine, yeni mühürde Manastır ve Selanik askeri ve mülki şubeleri tarafından "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" yazılmış, ancak başlangıçta İbrahim Temo ve Kırımlı Ali Rıza bu değişikliği kabul etmek istememiştir. Ancak sonradan İbrahim Temo, "mademki Rumeli'ndeki arkadaşlar önemli ve sarayı titretecek mühim bir harekete başladı, varsın dedikleri olsun dedim ve mührün değişmesini kabul ile şubelere tavsiye ettim"¹²⁷⁴ demektedir.

Fakat İbrahim Temo, bunun basit bir değişiklik olmadığını hürriyetin ilanından sonra İstanbul'a döndüğünde herşeyin değişmiş olduğunu görmüştür. Cemiyet artık başkalarının kontrolü altına girmişti. Güç dengeleri oldukça değişmiş, Talat, Enver ve Cemal Paşalar söz sahibi olmuştu.¹²⁷⁵

Bununla ilgili Temo kendi hatırlarında bu şekilde ifade ediyor: "*Selanik'te Kab-ı Hürriyet adını verdikleri genel merkeze uğradım. Arkadaşlara samimi tebriklerde bulundum. Söz arasında ben, cemiyetimizin başarılarından sevinerek söz ederken, Cemal Bey bana: Doktor, hangi cemiyeti murad ediyorsunuz? Bizim bu cemiyetimiz, sizin vatan haricinde çalıştığınız cemiyet değildir. Bu Cemiyet, Manastır ve Selanik mahsulüdür, gibi sözlerle, kendilerinden bir ümid beslediğimi ima eder bir tazda beni fikridaş gibi tanımak istemedi. Ben o vakit: Pekala beyler, bu başarıyı siz kazandınız ve benim gibilerin hizmetlerinin geçmediğini kabul edeyim; o halde, niçin bu sizin cemiyetinize bizim cemiyetin adını verdiniz? Sorum üzerine, bu adı kutsal saydığımızdan kabul ettik, cevabını alınca: öyle ise*

¹²⁷¹ Prifti, 1996: 111.

¹²⁷² Prifti, 1996: 167.

¹²⁷³ AQSH. F. 19. D. 22. (1908)

¹²⁷⁴ Turgaz, 2020: 41.

¹²⁷⁵ Yel, 2002: 99.

İttihat ve Terakki veya sizin kelimelerin yerlerini değiştirdiğiniz Terakki ve İttihat cemiyetinin kurucularından olduğum için beni de böyle tanımaklığınız lazım gelir der demez, bu sahneyi işitip durumu izleyen Fraşeli Mithat Bey yüzü sararmış bir halde masa altından ayağıma bastı ve haydi gidelim doktor diye ayağa kalktı. Sokağa çıktığımızda, ne yaptın doktor? Bu adamlarla bu türlü konuşulur mu? Bunlar önceki gün valiyi kulağından tutup attılar dedi. Ben, peki amma, II. Abdülhamit 'den korkmayan ve hiçbir menfaat gözetmeden, vatan uğruna çalışan Temo, bunlardan mı korkacak? Dedim ve ertesi gün Manastır'a hareket ettim".¹²⁷⁶ Bu konuşma Cemiyet ile İbrahim Temo arasındaki mühim kırılma noktalarından biri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İbrahim Temo da dahil olmak üzere ilk kurucularından çoğu, meşrutiyet sonrasında cemiyet içinde etkin bir rol üstlenememiştir.¹²⁷⁷

3.7.5. Mareşal Ahmet İzzet Paşa (1864-1937)

Mareşal Ahmet İzzet Paşa¹²⁷⁸, 1864'te Manastır vilayetine bağlı Görice Sancağı'nın Naslic kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası, Arnavutluk'un en ünlü ailelerinden olan Nazlı Timur Bey'in oğlu Van Mutasarrıfı Haydar Bey'dir.¹²⁷⁹

Bilindiği gibi Arnavutluk 1912 Balkan Savaşları sırasında bağımsızlığını ilan etti. 29 Temmuz 1913 tarihinde ise Londra'da Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk ile ilgili kararlar alınmıştır. Buna göre göre Arnavutluk 6 Büyük Devletin teminat altında özgür, egemen bir prensliktir. Prens ölünce yerine onun büyük oğlu geçer. Prens 6 Büyük Devlet seçecektir. Bu nedenle Bâbîâli, Arnavutluk tahtına, bir Osmanlı şehzâdesi veya herhangi tanınmış bir Müslüman devlet adamının geçmesini daha çok arzulamaktaydı. İşte bu sıralarda, Arnavutluk tahtı için bazı basın organlarında Ahmet İzzet Paşa'nın da adı geçmeye başladığı görülmektedir.¹²⁸⁰ Bu son derece tabî idi. Çünkü kendisi de soylu bir Arnavut ailesinden geliyordu. Ayrıca dost, düşman herkes tarafından sevilen ve takdir edilen bir askerdî. Her ne kadar böyle bir ihtimali Osmanlı Hükümeti tekzip etmişse de, İzzet Paşa'ya göre, bu teklif, Bâbîâli ile İstanbul'daki Arnavut ileri gelenleri tarafından yapılmış ve bu durum, İsmail Kemal Bey tarafından şartlı olarak kabul edildiği gibi, Esat Paşa (Toptâni) tarafından da uygun görülmüştü.¹²⁸¹

Lakin, Ahmet İzzet Paşa gibi, sevilen ve üstün yeteneklere sahip olan bir askeri başlarında görmek isteyen Arnavutluk halkı, Draç'ta törenlerle ona ülkenin tâcını sunmalarına

¹²⁷⁶ Temo, 2013: 186-188.

¹²⁷⁷ Çelik, 2010: 89.

¹²⁷⁸ Bkz. Kuneralp, 1999; İnal, 1953; Ayışığı, 1997.

¹²⁷⁹ İnal, 1953: 1973; Ayışığı, 1997: 5.

¹²⁸⁰ Selim ve İlkin, 2003: 96.

¹²⁸¹ Ayışığı, 1997: 122.

rağmen, bütün hayatı boyunca ihtiyatı elden bırakmamış ve ihtiras nedir bilmeyen Ahmet İzzet Paşa, kendi yüzünden Arnavutluk'a bir fenalık geleceği endişesi ile bu teklifi kabul etmemiştir.¹²⁸²

Bu meseleye ilişkin olarak Ahmet İzzet Paşa durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Bütün bunlardan karışıklık ve hoşnutsuzluk doğabilirdi. Buna rağmen, eğer görevi kabul etseydim, Müslüman Arnavutlar'ın yabancı bir prense karşı beni tercih edeceklerini tahmin ediyordum. Belki de beni destekleyen devletler olurdu. Gazetelerde Durazzo Prenslığı'ne tâyin edildiğimi okur okumaz Markgraf Pallavici'nin yanına gittim. Böyle bir niyetimin olmadığını söyledim. İsmail Kemal Bey'in beni İtalya'ya gönderme isteği üzerinde düşünmedim değil, ama gazeteyi okuduktan sonra bu düşüncemden hemen vazgeçtim. Plânın bu bölümü benim canımın istemediği, ya da Talat Paşa'nın söylediği gibi kendime yeterince güvenim olmadığı için suya düştü”.¹²⁸³

İngiliz istihbarat raporlarında, üstün vasıflı bir asker olan İzzet Paşa'nın Arnavut tahtına oturmak için düzenlenen bir Türk entrikasında yer aldığı iddia edildi.¹²⁸⁴ 19 Ocak 1914'te 6 Osmanlı subayı ve 200 asker, İstanbul'dan "Maran" vapuruyla Avlonya'ya ulaşt. Amaç bir şekilde iktidarı ele geçirmek ve İzzet Paşa'yı prens yapmaktı. Askerler Arnavut sivilleri gibi giyinmişlerdi. İsmail Bey ile bağlantıları vardı. Kendisiyle Bulgaristan Konsolosu Pavlov eşliğinde gizli görüşmeler yapıldı. Daha sonra İsmail Bey'in İtalya'ya sürgüne gönderilmesinin sebeplerinden biri de bu olaya karışmasıydı.¹²⁸⁵ Arnavutluk Geçici Hükümeti, Uluslararası Denetim Komisyonu ve General de Veer komutasındaki subaylar, Avlonya'ya çıkan askerleri tutukladı. Grebenli Bekir Bey idama mahkum edildi.¹²⁸⁶ Uluslararası komiserler ve yabancı memurlar, tutuklananların serbest bırakılmasını sağlamak için bir devrimin gerçekleşeceğinden endişe duyuyorlardı. Esat Paşa'nın adamları 9 Ocak'ta Elbasan'a saldırdığında, uluslararası komisyon harekete geçti. İtalyan ve Avusturya elçileri, hükümetlerini bölgeye savaş gemileri göndermeye çağırdılar.¹²⁸⁷ Ancak İzzet Paşa gibi ileri görüşlü ve eğitilmiş bir asker, Büyük Güçlerin baskısının yaratabileceği kötü fırsatları düşünmüş ve bundan korkmuş olmalıdır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, bu teklifi geri çevirmiştir. Kendisi "Benim yüzümden Arnavutluk'a kötü bir şey olmasını istemiyorum" diyordu ve teklifi bu sebeple geri çevirdi.¹²⁸⁸

¹²⁸² İnal, 1953: 1979.

¹²⁸³ Ayışığı, 1997: 122.

¹²⁸⁴ Özdemir, 2008: 61.

¹²⁸⁵ Birecikli, 2016: 134.

¹²⁸⁶ Pearson, 2004: 56.

¹²⁸⁷ Birecikli, 2016: 134.

¹²⁸⁸ Ayışığı, 1997: 125.

Sonuçta Arnavut sorununda izledikleri yanlış politikalar nedeniyle anayasal hükümetlere ve özellikle İttihat ve Terakki Hükümetine büyük sorumluluklar düşmektedir. Arnavut meselesine de değinen Ahmet İzzet Paşa, Balkan savaşlarını eleştirirken kısaca şunları söyledi:

*“Bütün bu hâdiselerden sonra kabul etmek gerekir ki, benim plânlarıma doğru olarak değinilseydi ve Arnavutlar'ın duygularına biraz daha koruma ile yaklaşılmış olunsaydı, onlar da anavatanın savunmasında yanımızda yer alabilirlerdi. Tabî bir de onların açısından düşünülünce, önlerinde Yunan, Sırp ve Bulgar işgali olabileceği korkusu varken, yüzyıllardan beri şerefle devlete hizmet vermemiş olsalardı, karşı tarafın saflarına geçme ihtimali de vardı...”*¹²⁸⁹

Ancak bu dönemde Ahmed İzzet Paşa Genelkurmayı başkanlığı görevini kesintisiz olarak ifa ederken ciddi bir istikrar sağlamıştı. Harbiye Nezareti'nin etkisiz kaldığı bu dönemde, Osmanlı Genelkurmayı ordu konusunda tek otorite haline geldi. Üstelik, üzerinde siyasi denetim de bulunmamaktaydı. Ahmed İzzet Paşa'nın genelkurmayın teşkilat yapısını Prusya örneğine uygun olarak değiştirmesi ve yetenekli genç subaylara fırsat tanınması Genelkurmayın etkinlik ve kapasitesini daha da artırdı. Karmaşık teşkilat yapısı basitleştirilmiş, çok sayıda şube ve müdürlük beş ana karargâh şubesi (eğitim, istihbarat, seferberlik, topoğrafya, merkezkeş) bünyesinde birleştirilmişti. Ayrıca kurmay subaylar arasında farklı karargâh alanlarında uzmanlaşma da teşvik edilmişti. Oysa nezarete teşkilat karmaşası devam etmektedir.¹²⁹⁰

3.8. Osmanlı Devlet Ricali'nin Arnavut ve Arnavutluk Meselesine İlişkin Yaklaşımları

Meşrutiyetin ian edildiği sırada önde gelen Jön Türkler arasında deneyimli bir devlet adamı yoktur ve kendilerini henüz devleti yönetebilecek kapasitede gördükleri şüphelidir. Bu nedenle devrimden hemen sonra yüksek devlet pozisyonlarını ele geçirmeyi düşünmemişlerdir.¹²⁹¹

Feroz Ahmad'ın ifadesiyle, 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile devlet idaresi görünüşte durmuştur. Devlette kimse ne kadar güce sahip olduğunun farkında değil. Bu kargaşadan istifade edenlerin bir kısmı çeşitli arayışlar içinde olmuşlardır. Mesela Trabzonlular, valinin görevden alınması için Dahiliye Nazırlığına baskı yaparken, diğer illerin valilerine yolsuzluk yapanların listeleri verilerek görevden alınmalarını istediler.¹²⁹²

¹²⁸⁹ Ayışığı, 1997: 126.

¹²⁹⁰ Uyar ve Erickson, 2017: 442.

¹²⁹¹ Kırmızı, 2010: 335.

¹²⁹² Ahmad, 2016: 14-15.

İmparatorluktaki isyanlar, hükümetin sivil kurumlardan ziyade askeri kurumlara öncelik vermesine neden oldu. Yemen isyanı ve Arnavutluk'u çevreleyen isyan hareketleri, Harbiye Nezareti'nin teşvikiyle, hükümeti iç güvenliği sağlamak için Jandarma Tensikâtı'nı hızlandırmaya yöneltti.¹²⁹³

XIX. yüzyılda yönetici elit, Tanzimat ricali, devlet için en iyi siyasetin Batı ile ittifak ve özdeşleşmek, bir bakıma batılılaşmak olduğuna inanmıştı. Kırım Savaşı (1853-1856) bunun bir ölümkalım sorunu olduğunu kanıtlamış, 1839-1877 döneminde merkezi bürokrasi, imparatorluğun bütünlüğünü ve varolan siyasi ve sosyal sisteminin korunmasını güvenceye almak için tek çıkar yolun batılılaşma ve batı ittifakı olduğunda karar kılmıştı.¹²⁹⁴

Öbür yandan sivil ve askeri bürokratlar, imparatorluk sisteminin son dağılış sürecinde, (1878-191), “*Osmanlılığın*”, daha sonra da bağımsız Türk ulus Devleti ve kültürünün baş savunucuları olarak ortaya çıkacaklardır. Bu sivil ve askeri bürokratlar, ilkin Tanzimat döneminde başlatılmış olan “Osmanlılık” ideolojisi ve halkın temel hakları konusunda, patrimonyal saltanata karşı çıkmaktan da çekinmediler. Bu kavramlar, bürokrasi için siyasi iktidarı meşrulaştırma yolunda yeni prensipler idi.¹²⁹⁵

3.8.1. Küçük Sait Paşa Hükümeti

Aslen İranlı olduğu söylenen ve “İngiliz Sait Paşa” olarak ta tanınan bu kişi, Sultan II. Abdülhamit'in en yakın gölgesi sıfatıyla, 1876'dan 1909 yılına kadar süren 33 yıllık idaresi döneminde 8 defa sadrazam olmuştur.¹²⁹⁶

22 Temmuz 1908'de Ferit Paşa'nın yerine Sadrazam olarak atanan Sait Paşa, İkinci Meşrutiyet'in ilk Sadrazamı oldu.¹²⁹⁷

Said Paşa hatıratında kendisi Kanun-u Esasi'nin lehine bulunduğu, aksine inananları ikna etmek için yedinci sadaretinde 10 Temmuz sene 324 tarihine rastlayan olayları anlatırken, çıkan irade-i seniye üzerine Heyet-i Vükela'nın Mabeyn-i Hümayun'da toplandığını, yemek yedikten sonra ikinci Katib Arap İzzet Paşa'nın Rumeli olaylarından doğan muhaberatı içeren yüzelliye yakın evrakın okunduğunu belirtiyor.¹²⁹⁸

Çok zeki olan Küçük Sait Paşa, Meşrutiyet'e karşı olduğundan Birinçl Meclis-i Mebusan'ın sultan tarafından rafa kaldırılmasına önayak olmuş ve Sultan II. Abdülhamit de, ona çok itimat ettiği için 24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet ilân edilirken, onu yine

¹²⁹³ Tural, 2016: 130-31.

¹²⁹⁴ İnalçık, 2004: 62.

¹²⁹⁵ İnalçık, 2004: 62.

¹²⁹⁶ Erzurum'da doğdu. Ankaralı Seb'azâde ailesine mensuptur. Bkz: Kurşun, 2008: 576-578 .

¹²⁹⁷ Kurşun, 2008: 577-578.

¹²⁹⁸ Kamil ve Said, 1991: 324, 325.

Sadrazam olarak atanmıştır. Fakat sadrazam bir hafta sonra bu görevi bırakmış perde arkasına çekilmek istemiştir. Yaşadığı döneme ilişkin Anıları üç cilt halinde yayımlanmıştır.

Said Paşa'nın Arnavutluk Sorunun hakkındaki görüşleri, onun daha çok övgüler yolu ile Arnavutları kazanma gayreti içinde olduğunu göstermektedir: “*Arnavut kavmi, fitraten büyük bir necabeti haiz bir kavimdir. Saniyen Hükümet-i Osmaniyyeye bidayetten beri sadakat ve mutavaat-i sahiha göstermiştir. Salisen, Osmanlı Devleti, Arnavut ezkiyasının her işte, yalnız askerlikte değil, hidemat-i siyasiyye-i sairede dirayet ve sadakatlarından*”¹²⁹⁹ “istifade etmiştir.”¹²⁹⁹

3.8.2. Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa (1832-1913)

Mehmed Kâmil Paşa 1832 yılında Kıbrıs Lefkoşa’da dünyaya geldi. Ailesi Anamur’dan göç etmiştir ve babası topçu yüzbaşı Sâlih Ağa’dır.¹³⁰⁰

Balkanlar’daki huzursuzluk ve milliyetçi rekabet, Makedon sorununun çözümsüz olduğunu gösteriyordu. Büyük Güçler, bu çalkantılı siyasi ortamda kendi çıkarlarına uygun stratejiler geliştirmişlerdir. Temelde Selanik, Kosova ve Manastır sınırlarını kapsayan Makedonya’da, başlangıçta “çözülmesi kolay” olarak görülen sorun giderek karmaşık hale geldi ve siyasi bir açmaza dönüştü. Makedonya’nın başlıca zorluğu kozmopolit olmasıydı.¹³⁰¹

Aydın Valisi Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa’nın bu sorunu pek çok açıdan ele alması, özellikle İngiliz yanlısı bir politikaya yönelik tavsiyeleri açısından da önemlidir.¹³⁰²

Kamil Paşa hazırladığı layihasında, Osmanlı Devleti’nin sorunlarının çözümünde ve özellikle Makedonya sorununun çözümünde İngiltere ile anlaşmanın şart olduğunu vurguluyordu.¹³⁰³ Kamil Paşa’nın layihasında; Sadece Bulgar hükümetinin değil, Bulgar Komitalarına gizlice destek verenin Rusya olduğunu, Rusya’nın Avusturya’yı destekleyerek üç vilayette (Selanik, Manastır ve Kosova) reform talebinde bulunduğunu ortaya koydu. Kamil Paşa tavsiyelerinde şunları da eklemekteydi: Makedon idaresinde bütün cemaatlara eşitlik ve ayrımcı muameleye aykırı muamele yapılmamasının, bahsi geçen yerlerdeki tebaanın Osmanlı düzen ve kanunlarına göre hareket etmesini sağlayacağını belirtmiştir.¹³⁰⁴

Şarkî Rumeli eyaleti meselesini asker kullanarak çözmek isteyen Sadrazam Said Paşa’nın aksine konuyu müzakere ve anlaşma yoluyla halletmeye taraftar olan Kâmil Paşa 15

¹²⁹⁹ Çelik, 2019: 220.

¹³⁰⁰ Çetin, 2002: 392-94.

¹³⁰¹ Aladağ, 2017: 3.

¹³⁰² Aladağ, 2017: 3.

¹³⁰³ Aladağ, 2017: 4.

¹³⁰⁴ Aladağ, 2017: 5.

Zilhicce 1302 (25 Eylül 1885) tarihli bir hatt-ı hümayunla sadârete tayin edildi. Bu ilk sadâreti 29 Muharrem 1309'a (4 Eylül 1891) kadar beş yıl on bir ay dokuz gün sürmüştür. Böylece Said Paşa ile aralarındaki siyasî rekabet de başlamış oldu.¹³⁰⁵

Meşrutiyet yeniden ilanından iki gün önce, 22 Temmuz 1908'de Said Paşa yedinci defa sadrazam tayin edildikten sonra Kamil Paşa Meclis-i Vükelâ'ya girdi. Meşrutiyet'in ilanından sonra kendini zor durumda bulan Said Paşa, padişah tarafından Harbiye ve Bahriye nazırlarının atanması meselesinden dolayı istifa edince Kamil Paşa üçüncü defa sadrazamlığa atanmıştır (7 Ağustos 1908).¹³⁰⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sorumlu olmadan devlet işlerine karışması, ordunun siyasetten çekilmek istememesi, Harbiye ve Bahriye nazırları Ali Rıza ve Arif Hikmet Paşa'nın görevden alınmasına muhalefet gibi olaylar, av taburlarının İstanbul'a gönderilmesi gibi konular İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kamil Paşa arasındaki anlaşmazlıkları daha da arttırdı.

Kâmil Paşa'nın sadrazamlığa atanmasıyla, iktidar üç otorite arasında paylaşılır: Saray, Bâbiâli, İttihat ve Terakki Cemiyeti. Uzun süre Saray ile Bâbiâli arasındaki mücadeleye hapsolmuş Osmanlı siyaseti, birden üç başlı bir hal alır.¹³⁰⁷

Kâmil Paşa'nın sadaret makamına getirilmesi, Bâbiâli ile Saray, Osmanlı bürokrasisi ile sultanlar arasındaki mücadelede yeni bir sayfadır. II. Mahmut'un saltanatında başlayan ve Tanzimat devrinde Bâbiâli'nin kazandığı zaferin damgasını taşıyan bu mücadelede Abdülhamit ile birlikte saray üste çıkmıştır. Kâmil Paşa ile, Bâbiâli öcünü alır. Seksen yaşındaki Kıbrıs doğumlu bu sadrazam eğitimini İngiltere'de yapmıştır, Rumca, Almanca, İngilizce ve Fransızca bilir. Kâmil Paşa bir reformcu dur, Tanzimat devrinde yetişmiştir. İngiltere yandaşı olduğu için Osmanlı İmparatorluğu'nu, sultanın yönetmeden saltanat süreceği ve baş rolü sadrazama, yani kendisine bırakacağı İngiliz usulü bir meşrutî monarşi haline getirmeyi düşlemektedir. Kâmil Paşa'ya göre asıl tehlike Sultan Abdülhamit ve saraydır. İttihatçıları sultana karşı bir savunma silahı olarak kullanabileceğini ve sultanın icabına baktıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de kozunu paylaşabileceğini düşünmektedir. Kısacası Kâmil Paşa da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücünü küçümseyerek veya temsil ettiği yeni güç türünü anlayamayarak, Abdülhamid'le aynı değerlendirme yanılgısına düşer -sultan ise Jön Türkleri "çoluk çocuk" olarak görmektedir.¹³⁰⁸

¹³⁰⁵ Çetin, 2002, 391. Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3435-3437.

¹³⁰⁶ Çetin, 2002: 393-394.

¹³⁰⁷ Georgeon, 2006: 466.

¹³⁰⁸ Georgeon, 2006: 467-468.

Sadrazam Meclis-i Mebûsan'a izahat vermek için çağrıldı. Kamil Paşa süre istedi. Kendisine bu süre verilmediği ve meclise gelmediği için gensoru önergesi alındı. İkinci ve Üçüncü Ordu ve Donanmanın çeşitli birimlerinden Sadrazam'ı istibdatı canlandırmaya çalışmakla suçlayan telgraflar üzerine Kamil Paşa görevinden istifa etti (14 Şubat 1909).¹³⁰⁹

Kamil Paşa Hükümeti 31 Mart Vakası'ndan önce, memleketin büyük bir fikir anarşisi ve bilhassa sözün ayağa düşmesi hadisesi içinde bulunduğu sıralarda düştü. Yerine gelecek biri arandığı zaman evvelce “Vilayati Selase” müfettişi umumisi olarak Selanik'te, nispeten daha hürriyetperverane bir rejim uygulanmış olan Hüseyin Hilmi Paşa hatıra geldi.¹³¹⁰

3.8.3. Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923)

Hüseyin Hilmi Paşa Midilli adasının Sarlıca köyünde dünyaya geldi. Babası tüccardan Kütahyalızaâde Mustafa Efendi'dir.¹³¹¹

Hüseyin Hilmi Paşa, 30 Kasım 1902'de mülkî, adlî, malî ve jandarmaya ilişkin işlerde geniş yetki ile Selanik, Kosova ve Manastır vilâyetlerinin Umumi Müfettişliğine tayin edildi. “Vilayat-ı Şahane Müfettişliği” 8 Aralık 1902'de Selanik merkezli olarak faaliyete geçti. Bir nevi idari muhtariyet demek olan Müfettişlik 1908 Temmuzunda II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında lağvedilinceye kadar devam etti.¹³¹² Altı yıl bu görevde kalan Hüseyin Hilmi memuriyet hayatının en parlak ve en faydalı hizmetlerini yaptı. Manastır, Kosova ve Selânik vilâyetlerini içine alan Rumeli müfettişliği, Bulgar çetelerinin faaliyetlerini önlemek ve Makedonya'da iyi bir idare oluşturmak amacıyla kurulmuştu.¹³¹³

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın aldığı tedbirler kısa sürede güven uyandırdı. Vergilerin toplanmasında köylüler lehine iyileştirmeler yapıldı. Çetelerin takibinde sivil halka zarar verilmemesine özen gösterildi.¹³¹⁴

Osmanlı yönetimi bölgede güvenliği sağlamak ve bozulan kamu düzenini yeniden sağlamak için reformları kabul ettiğinde bölgedeki üç aktörden farklı tepkilerle karşılaştı.

Bu aktörlerden ilki, Rumeli'deki Müslüman nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan Arnavutlardır. Arnavutlar reformların bölgenin gayrimüslimlerin eline geçmesi ve nihayetinde

¹³⁰⁹ Çetin, 2002: 394.

¹³¹⁰ Birgen, 2006: 120, 121.

¹³¹¹ Aydın M. (1998). Hüseyin Hilmi Paşa, Osmanlı Sadrazamı, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 18. İstanbul: 550-551.

¹³¹² Saygılı, H. “Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyonlarının Bulgar Komitacıları ile İlişkileri”, İGÜSBD Cilt: 1 Sayı: 2 Ekim / October 2014:198; Aydın, 1998: 550.

¹³¹³ Aydın, 1998: 550.

¹³¹⁴ Saygılı, 2014: 198.

kendi varlıklarının marjinalleşmesine yol açacağını düşünüyorlardı. Dolayısıyla reform çabalarına şiddetle direndiler.¹³¹⁵

Hüseyin Hilmi Paşa ,II. Abdülhamid'e çok bağlı olmakla birlikte İttihatçılar'la da iyi ilişkiler kurmayı başardı.¹³¹⁶

Hüseyin Hilmi Paşa, Viyana'da yayınlanan Alman *Çayt* gazetesine verdiği demeçte (5 Nisan 1903 tarihli nüsha); mutaassıp Arnavutlar sorununu nasıl çözmeyi düşündünüz sorusun karşısında; Arnavutlar hiçbir zaman mutaassıp olmadılar. Arnavutlar biraz vahşi bir aşiret olsa da onları tutabiliyorlar, Mitrovica'da güvenlik var, Arnavutların yaşadığı yerlerde çok asker var ve hala Anadolu'dan o bölgeye asker getiriliyor, Arnavutların kasıtlı uyarıları dikkate almazlarsa top ve tüfekle karşılık vereceklerini söyledi. Arnavutların reformlara karşı muhalefetini kırmak için Başmüfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, acil önlemler almayı gerekli görmüştür.¹³¹⁷

Ağustos 1912'de Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Tan Gazetesi muhabiriyle mülakat yapar. Mülakatta nazır, Ayanda bulunduğu sürede 25 Arnavut vatandaşın imzasıyla mektup aldığını ve bu mektupta Arnavutların meclisin feshiyle birlikte yeni bir kabine teşkilini istediklerini açıklar. Hilmi Paşa, kabineye girdikten sonra Arnavut vatandaşların bildirdiği hususları bakanlara ilettiğini ifade ettikten sonra İbrahim Paşa başkanlığında bölgeye gönderilen tahkikat heyetine kanun haricinde hiçbir şeyin yapılamayacağını bildirildiklerini söyler. Hilmi Paşa, ayrıca Arnavutların Sultan II. Abdülhamit 'i tekrar tahta getirmek istedikleri söylerse de bunun doğru olmadığını ifade etmiştir.¹³¹⁸

3.8.4. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911)

18 Nisan 1863 tarihinde İstanbul'da doğan İbrahim Hakkı Paşa, Kafkasya'dan göç etmiş, Gürcü kökenli bir aileye mensup idi. Babası şehremaneti meclis reisi Sakızlı Ahmet Remzi Efendi, annesi Mirat Hanım'dır.¹³¹⁹ İbrahim Hakkı Paşa, Mekteb-i Mülkiye'yi birincilikle bitirmiş, çeşitli memurluk ve büyükelçiliklerde bulunmuş aydın bir devlet adamı olarak bilinir.

II. Meşrutiyet'in ilanının müteakiben Haşim Paşa'nın istifası üzerine 2 Ağustos 1908'de maarif nezaretine tayin olundu. Kamil Paşa kabinesinde 7 Ağustos 1908 nezaretde ibka ve dahiliye nezareti vekaleti ilave edildi. Aralık 1908 Roma sefaretine nasb edildi.¹³²⁰ 12

¹³¹⁵ Saygılı, 2014: 199

¹³¹⁶ Aydın, 1998: 550.

¹³¹⁷ Altınkaya, 2018: 143.

¹³¹⁸ Sabah, 10 Ağustos, 1912: 1.

¹³¹⁹ Dördüncü, 2013: 1763.

¹³²⁰ Kemal, 2013: 1765.

Ocak 1910'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine makamı sadarete tayin olundu.¹³²¹ Talat Paşa kendi hatıratında, İbrahim Hakkı Paşa İTC ile hiçbir ilgisi olmadığını ileri sürmektedir.¹³²²

Kabinesinde Talat, Cavit gibi önde gelenleri bulunduğu üzere, ilk kez, Mahmut Şevket Paşa da Harbiye Nazırı olarak görev almıştır. Bu şekilde Paşa'nın ve dolayısıyla ordunun iktidarı paylaşması sağlandı.¹³²³

Hakkı Paşa, programında bir slogana da yer verdi. Bu slogan “Af ve Barış”tır. Hakkı Paşa, programını 24 Ocak 1910'da Meclis'te okudu. Programın başlangıcında, Osmanlılık idealinin takip edileceği ve çeşitli Osmanlı toplulukları arasında sevgi, saygı ve güvenin tesis edileceği söylendikten sonra şu noktalar vurgulandı: Barış ve huzur sağlanacaktır. Hukuka ve adalete saygı gösterilecek ve bu konuda şiddet ve merhamet birlikte uygulanacaktır. Osmanlı toplulukları arasındaki anlaşmazlıklar ortadan kaldırılacak. Genel ve özel kanunla düzenlenen bazı illerimizin yönetim sistemi gözden geçirilecektir.¹³²⁴ Hakkı Paşa, Dahiliye ve hariciyede politikalarında ciddi tedbirler alacağını vurguladı.¹³²⁵

1910'da İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti döneminde Kosova Umûmî Meclisi, belediye tarafından toplanan duhuliyeye vergisini değiştirip çıkarılan oktruva vergisini çıkarmasına karşılık Priştine'de protesto gösterilerine ve arkasından isyana sebep olmuştur.¹³²⁶ Osmanlı Devleti onlara bir nasihat heyeti gönderdi ve isyancılar dört vergi kalemi dışında hiçbir vergi ödemeyeceklerini, özgürlük, adalet, eşitlik, okul ve jandarma karakolu istediklerini açıkladılar. Bunun üzerine isyancılar önemli bir adım daha atarak 70. Alay komutanı Rüştü Bey'i öldürerek İpek mutasarrıfı ve komutanı Erkan-ı Harb Binbaşı postacı Hakkı Bey'i de yaraladılar.¹³²⁷

Bu gelişmelerden sonra hükûmet isyanı bastırmak üzere önce Cavit Paşa'yı bölgeye kumandan olarak atamıştır. Fakat Cavit Paşa'nın daha önceki sert uygulamalarından dolayı tepki çekeceği düşünülerek yerine Şevket Turgut Paşa'yı göndermiştir. İsyancılar zaman zaman Şevket Turgut Paşa idaresindeki birlikleri zor anlar yaşattıkları için Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa, 2 Mayıs'ta bizzat bölgeye giderek Şevket Turgut Paşa'ya destek vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı ordusu Mayıs ortalarından itibaren ağır çatışmalardan

¹³²¹ Çavdar, 1995: 151.

¹³²² Talat, 2016: 41.

¹³²³ Çavdar 1991: 61.

¹³²⁴ MMZC, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29, s. 619–620; Hocaoglu, 2008: 172.

¹³²⁵ MMZC, 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, İ:29: 619–620.

¹³²⁶ Özbozdağlı, 2005:116.

¹³²⁷ Özbozdağlı, 2005:117.

sonra duruma hâkim olabilmiş ve Şevket Turgut Paşa Yakova ve İpek'i kontrol altına alarak isyancıların itaat altına alınmasını sağlamıştır.¹³²⁸

İsyanın bastırılması üzerine İbrahim Hakkı Paşa Hükûmeti aldığı karar ile Arnavutluk'la birlikte Makedonya'da halkın elinde bulunan silahların toplatılmasına başlamıştır. Bu uygulama yüzünden halk ile Hükûmet görevlileri arasında gerginliklerin çıkmasına sebep olmuştur.¹³²⁹ Silahların toplanması kararıyla birlikte Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa da bölgeye giderek sert tedbirlerle isyanın bastırılmasını sağlamış ve hemen ardından bölgede sıkıyönetimin uygulamasını ilân etmiştir.¹³³⁰

Bu gelişmelerden sonra Arnavut Meb'ûslar, Priştine Meb'ûsu Hasan Bey ve Gümülcine Meb'ûsu İsmail Bey, isyanla ilgili olarak 9 Nisan 1910'da Meclis-i Meb'ûsân'da birer soru önergeleri vermişlerdir. Gümülcine Meb'ûsu İsmail Hakkı Bey Arnavutluk'ta meydana gelen olaylar hakkında meclisin haberdar olması gerektiğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey'in Sadrazam tarafından cevaplandırılmasını istediği soru önergesi şöyledir: “Şu günlerde Arnavutluk'un bazı mahallerinde serzede-i zuhûr olarak sefk-i dimâyı intaç eylemekte olduğu işitilen ahvâl-i müessifeye karşı Meclis-i Meb'ûsan'ın lâkayd kalması câiz olamayacağından, ahvâl-i mezkûrenin menşe ve mahiyetinden Vükelâ-yı milleti haberdâr etmek üzere meselenin Makam-ı Sadâretten istizahını teklif eylerim.” Ayrıca Priştine Meb'ûsu Hasan Bey ve on bir arkadaşı da Arnavutluk'ta gelişen olaylar ve yapılan askeri harekât hakkında soru önergesi vermişlerdir; “Meclis-i Meb'ûsan Riyaset-i Celilesine, Arnavutluk'ta vukuu gazetelerde görülen ve birçok tevilata uğratılan ahvâl-i müellime ve sevkîyat-ı askeriyye esbabının ve buna karşı Hükûmetçe ittihaz buyrulan tedâbirin, Kabine Reisi Sadrazam Paşa Hazretlerinden istizahı hususunun taht-ı karara aldırılması mercudur.”

Verilen önergelerin görüşülmesinde söz alan Priştine Meb'ûsu Hasan Fuat Bey, Arnavutluk'ta Arnavutlarla asker arasında kan dökülmekte olduğunu gazetelerden öğrendiklerini ve bu olayların meşrûtiyete karşı yapılan irtica hareketi olarak gösterildiğini bu sebeple Sadrazamın Meclise gelerek bu olaylar hakkında bilgi vermesini istemiştir.¹³³¹

Menteşe Meb'ûsu Halil Bey ise olayların daha yeni olduğunu bu sebeple önergelerin gensoru olarak değil Hükûmetin bilgi vermesi için bir soru önergesi olarak kabul edilmesini teklif etmiştir. Halil Bey'in bu teklifine karşılık Priştine Meb'ûsu Hasan Bey, Sadrazam'a sorulması ile birlikte Hükûmet'in uygulamalarının yanlışlıklarla dolu olduğunu ve olayların büyümesinde Hükûmet'in beceriksizliğinden kaynaklandığını ve bunu da kendilerinin ortaya

¹³²⁸ Sönmez, 2007: 177.

¹³²⁹ Dördüncü, 2013:144-45.

¹³³⁰ Çelik, 2004: 377-383.

¹³³¹ Dördüncü, 2013: 145.

koyacak delillere sahip olduklarını söyleyerek önerenin gensoru olarak kabul edilmesini istemiştir. Önerge sahiplerinden Gümülcine Meb'ûsu İsmail Hakkı Bey ise Arnavutluk'taki olaylarla ilgili olarak hemen Hükûmeti sorumlu tutma gibi bir amacının olmadığını, olayların çıkış sebebini anlamak ve Meclisçe Arnavutluk'taki olaylarla ilgili bilinmeyenlerin bilinmesi için soru önergesini verdiğini, “ister sual şeklinde olsun, ister istizah şeklinde olsun izahatı burada versin de hangi şekilde olursa olsun, ne yolda verilirse verilsin” diyerek istediğinin sadece Meclisin bilgilendirilmesi olduğunu ifade etmiştir.

Meclis'teki tartışmalar ve görüşmelerden sonra Meclis Başkanı önergelerin soru önergesi olarak kabul edilmesini teklif etmiş ve yapılan oylama sonucu soru önergesi şekilde kabul edilmiştir.¹³³²

Arnavutluk isyanıyla ilgili kabul edilen soru önergelerinin görüşmeleri 11 Nisan 1910 tarihinde Meclis'te yapılmıştır. Gümülcine Meb'ûsu İsmail Hakkı Bey soru önergesini iki kısma ayırarak Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın cevaplamasını istemiştir. İsmail Hakkı Bey, ilk olarak Priştine'de meydana gelen olayların sebep ve kaynağının ne olduğunu, ikinci olarak da Yakova'da sıkıyönetim ilân edilme sebebini cevaplandırılmasını istemiştir. Diğer önerge sahibi Hasan Bey Meclis'te bulunmadığından onun yerine Üsküp Meb'ûsu Necip Draga önergeyi sunmuştur. Necip Draga Bey de Priştine'ye yapılan askeri harekât hakkında ve İpek'te İsmail Hakkı Bey'in yaralanması ve Binbaşı Rüştü Bey'in katledilmesi üzerine sıkıyönetim ilân edilmesinin gerekli olup olmadığının cevaplandırılmasını istemiştir. Necip Draga Bey'e göre sıkıyönetimin ilân edilmesine gerek yoktur. Suçluların yakalanıp cezalandırılmasını kendisi dâhil bütün Arnavutların istediğini ama bunu sıkıyönetimle çözülmesinin yanlış olduğunu belirterek, sıkıyönetimin ilân edilmesine neden gerek duyulduğunu Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'dan cevaplanmasını istemiştir.¹³³³

3.8.5. Mehmed Talat Paşa'nın Arnavut Meselesiyle İşlikini Görüşme Düşünceleri

Mehmed Talat Paşa 1 Eylül 1874 tarihinde Edirne'de dünyaya geldi.¹³³⁴ Talat Paşa'nın Babası Kırcaali'ye bağlı Çepceci köyünden Kadı Ahmed Vâsıf Efendi, annesi Hasköylü Hürmüz Hanım'dır.¹³³⁵ İlk eğitimini Vize'de aldıktan sonra Edirne Askerî Rüşdiyesi'ni bitirdi. Babasının vefatı üzerine ailesinin geçimini sağlamak için Edirne Posta ve Telgraf

¹³³² Dördüncü, 2013: 147.

¹³³³ Dördüncü, 2013: 147-48.

¹³³⁴ Talat Paşa, 2018: 3; Hanioglu, 2010: 502. Fakat bazı kaynaklarda Bulgaristan'ın Hasköy kazasında doğduğunu iddia ediler daha bilgi için bkz: Babacan, 2014: 38; Bardakçı, 2008: 235. Tefik Çavdar ise Talat Paşa 1292'de (1876) doğduğunu yazmaktadır. Bkz: Çavdar, 1995: 9.

¹³³⁵ Babacan, 2014: 37.

İdaresi'ne mülâzemetle girdi ve 1891'de telgraf deposu mukayyiti oldu. Aynı zamanda şehirdeki Alliance Israélite Universelle mektebinde Türkçe muallimliği yaptı.¹³³⁶

İttihat ve Terakki ile ilgili Talat Paşa'nın kendi hatıratında şu şekilde ifade etmektedir:

*“Jön Türk hareketi, ülkeye eşitlik, özgürlük ve adalet getirmek amacıyla ortaya atılmıştı. Bunlara ulaşmak için Jön Türkler, Araplar, Arnavutlar, Yunanlılar, Türkler vesaire gibi yurttaki bütün milletleri birleştirmeyi umuyorlar; böylelikle de sevgili vatanın bağımsızlık ve gelişmesi için birlikte çalışabileceklerini sanıyorlardı. Fakat ihtilali izleyen olaylar, ne yazık ki, bambaşka bir görünüm gösterdi. Yunanlılar, İttihat ve Terakki'nin asıl amaçlarının gerçekleşmemesi için bu birliğe şiddetle karşı çıktılar; özgürlük ve eşitlik, onların amaç ve çıkarlarına aykırıydı. Eşitlik demek, bütün yurtseverlerin çıkarda ve çalışmada eşitliği demektir.”*¹³³⁷

Ancak Meclis'te genel askerlik hizmetine şiddetle karşı çıkanlar Yunanlardı. Elbette eşitlik ve özel ayrıcalıkların bir araya gelmesi mümkün değildi. Osmanlılık fikri Helenizm için bir tehlikeydi. “Osmanlı” tabirine öfkelenen Serfiçe milletvekili *Boşo Efendi*, Meclis kürsüsünde, Osmanlılığın kendisi için “Osmanlı Bankası”ndaki Osmanlılardan başka bir şey ifade etmediğini açıkça söyleme küstahlığına sahipti.¹³³⁸

Talat Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci Sadrazamlığı döneminde 8 Ağustos 1909'da Dâhiliye Nazırı oldu. Talat Bey, Dahiliye Nezareti'ne bir hırs-ı câh entrikası, fırkacılık hesapları, miskin ve âdi menfaat mülâhazaları neticesi olarak gelmedi. İttihat ve Terakki'nin en temayüz etmiş, en ümit veren, en fedakâr ve lâıyk bir ferdi sıfatıyla o mevkie geçti.¹³³⁹

Bu göreve geldiği ilk günlerde Adana Ermeni olayları meydana gelmişti. Ardından Arnavutluk'ta ortaya çıkan İsyanlar ve bu isyanlara karşı Osmanlı Devleti'nin yeterli tedbirleri alamaması üzerine kendisine karşı Mecliste ve hükümette muhalefet artmıştı.¹³⁴⁰ Bütün bu olayların kolaylıkla ve İmparatorluğun genel çıkarları doğrultusunda çözümlenmesi mümkün değildi. Bu konuda Talat'ın genel bir hayıflanması vardı. O da cemiyetin iktidarı geç almasıydı. Ona göre yönetimi ele geçirme açısından bu kadar geç kalınmasaydı bu tip iç karışıklıklar önlenebilirdi. Nitekim bunu *Le Temps*'ın muhabiri M. Jean Rodes'e şöyle açıklamıştır: “Yalnız bir şeye yeriniyorum. Oda, vaktiyle işlerin yöneti mini ele almamaklıgımızdır. Çünkü böyle yapsaydık, irtica olayı yapılmayacaktı. Ama dünyaya karşı kendimizin bir çıkar düşün cesiyle hareket etmediğimizi göstermek istiyorduk.”¹³⁴¹

¹³³⁶ Hanioglu, 2010: 502.

¹³³⁷ Talat Paşa, 2018: 17.

¹³³⁸ Talat Paşa, 2018: 17-18.

¹³³⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, 2002: 36.

¹³⁴⁰ Babacan, Talat Paşa Atatürk Ansiklopedisi, s. 3.

¹³⁴¹ Çavdar, 1995: 48-49.

Talât Bey'in politika yaşamında iki bakanlığı üzerine aldığı görülmüştür: Dahiliye ve Posta Telgraf nezaretleri.¹³⁴²

Talat Bey Arnavut meselesinde Serkeş ve Arnavut isyancı beylere karşı askeri güç kullanımını destekleyen bir görüşe sahip olmuştur.¹³⁴³

Talat Bey, Ağustos 1909'da İsmail Kemal Bey ile Gümülcine mebusu İsmail Hakkı Bey Roma'da gizli bir toplantı yaptıklarını ve bölgedeki olaylar nedeniyle ağırlıklı olarak yeni nesil Arnavut beylerinin toplantıda hazır bulunduğunu belirtir. Talat Bey bu toplantıda bağımsız bir Arnavutluk'un temellerinin atıldığını söylüyor.¹³⁴⁴

Özellikle Talat Bey, saray başmabeyneisi Simavi Bey konusunda ilginç bilgilere yer verir; *“İstisnasız tüm Balkanlar ve başta İtalya ve Avusturya olmak üzere büyük ülkeler Arnavutluk'ta meydana gelen olaylarla kendi yönlerinde bağlantılıdır. Roma'da toplanan gizli kongrede diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Arnavutluk'ta da bağımsız bir devlet kurma ilkeleri belirlendi. İtalya, Balkanlar'daki son umudu olarak bu tampon devletle elinden geldiğince işbirliği yapıyordu. Ne kadar doğru bilmiyorum. Roma'daki toplantıya başkanlık eden Berat Milletvekili İsmail Kemal Bey, daha sonra İtalya Hariciye Nazırı ile birkaç kez görüşerek”* konunun ağırlığına işaret etti.¹³⁴⁵

Ekim 1909'da Arnavut kulüpleri, İttihat ve Terakki'nin Arnavutlara karşı aldığı önlemlere karşı Dahiliye Nâzırı Talat Bey'e bir muhtıra gönderdi. Dahiliye Nâzırı, bu muhtırayı aldıktan sonra, Arnavut taleplerinin karşılanması için Meclis-i Mebûsan'a sunacağına söz verdi. Kulüplerinin muhtırası aşağıdaki talepleri içeriyordu:

- Tüm isyancıları af edilmesi.
- Arnavutların çoğunlukta olduğu yerlerdeki tüm Türk okullarında Arnavut dilini kullanılması.
- Arnavutluk'ta görev yapan tüm yetkililer ve memurlar Arnavutça konuşması.
- Sınırdaki yaşayan tüm Arnavutların silahlanmalarına izin verilmesi ve kaleler inşa edilmesi.
- Vergilerin düşürülmesi
- Bâbıâli'den Bosna-Hersek'in hesabının vermesini istemesi.
- Arnavutlar sadece Arnavutluk'ta orduya hizmet etmesi.

¹³⁴² Çavdar, 1995: 146.

¹³⁴³ BOA. B.E.O. G:272097. 13 Ağustos 1325.

¹³⁴⁴ Özbozdağlı, 2005: 116.

¹³⁴⁵ Özbozdağlı, 2005: 116; Kutay, 1983: 676-677.

Muhtıra ile ilgili olarak Osmanlı Dahiliye Nâzırı ve Meclis-i Mebûsan'dan yanıt beklenirken, hükümet organları Arnavut isyancılara karşı olağanüstü yasayı uygulamaya başladı.¹³⁴⁶

18 Mart 1910 tarihinde Arnavutluk'ta ikinci isyan ortaya çıkmıştır.¹³⁴⁷ Merkez-i umumide, Arnavutların silâhlarının toplanması bahsi ortaya atılmıştı ve bunun için de Talât Bey'i sıkıştırmaya başlamışlardı... Talât Bey, birdenbire bu mühim işe girişmek hususunda tereddüt etti. Bir gece Büyüka'da Canbolat Bey'in evinde yapılan hususî bir içtimada:

Korkuyorum. Arnavutluk'ta başımıza yeni bir iş çıkmasın, diye fikrini açıkça söyledi. Doktor Nâzım, önünde masaya yumruklarını vurmaya ve: “Bu lâzımdır... Arnavutların silahların toplanmalıdır.” diye bağırmaya başladı. Doktor Nâzım, burada bağırmakla da kalmadı. Merkez-i Umumi'de, cereyan yaptı. Talât Bey, bütün metanetine rağmen, bu cereyana dayanamadı. Nihayet, asırlardan beri Cermen istilâsına karşı koyan Arnavutların silâhları toplandı.¹³⁴⁸

Osmanlı yönetimi kendisinden bir parça olarak gördüğü Arnavutların milliyetçilik rüzgarına kapılarak bağımsızlığa kadar giden isteklerini hiçbir zaman hoş karşılamamıştı. Hatta bir çok devlet adamı tarafından bu durum hainlik olarak değerlendirilmişti. Avlonyalı Ekrem Bey'e İTC'nin önde gelen isimlerinden Dahiliye Neziri Talat Paşa'nın kendisine bu konuda söylediği şu sözü hiç unutamamıştı:

“Arnavutluk'u ve Arnavutları halkımdan daha iyi tanıyorum. Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde tebaa ve reaya olarak değil, usta ve amir olarak yaşadınız. İmparatorluğun ve dinin gücünden Türklerden daha fazla yararlandınız. Bugün kurtarmak için bizimle el ele çalışmak yerine firar ediyor, batan gemiyi terk ediyorsunuz. Belki bir gün hedeflerine ulaşsın. Ama dikkat et! Arnavutluk çok küçük ve çok fakir, Arnavutlar ne işçi ne de iyi işçidir. Ama iyi bir amir ya da daha iyi bir haydut olabilirler. Bir gün imparatorluğun uçsuz bucaksız çayırlarından mahrum kalırsanız, küçük zavallı Arnavutlukunuz'da birbirinizi yiyeceksiniz!”¹³⁴⁹

İmparatorluk toprakları gezisi sırasında Osmanlı Devleti'nin en ücra köşelerinde bile mutlaka bir Arnavut idareci ya da memur ile karşılaşan Avlonyalı Ekrem Bey, Talat Paşa'nın bu konuda ki haklılığını yıllar sonra şöyle itiraf ediyordu:

¹³⁴⁶ Dermaku, 1983: s. 360-361.

¹³⁴⁷ BOA. DH. MUİ. D. 80. G. 3/10.

¹³⁴⁸ Şakir, 2020: 134.

¹³⁴⁹ Avlonyalı Ekrem Bey, 2006: 367.

“Sonraları kimbilir kaç kez El Maan kaymakamını ve imparatorluğun en ücra eyaletlerinde karşılaştığım sadece Arnavut şöhretine sahip oldukları için yabancı topraklarda yabancı insanlara hükmeden yüzlerce ve yüzlerce Arnavut’u düşünmüşümdür”.¹³⁵⁰

1912-1913 Büyükelçiler Konferansı’nda Arnavutluk’un sınırlarının çözümü ile ilgili Talat Paşa hatıratında “*Arnavutluk’un ve Makedonya’nın büyük bir kısmında Türklerin çoğunluğu oluşturduğu göz önüne alınmadan, 1913 yılında Londra Konferansı, kıyıcı bir operatör gibi ameliyatlara giriştiği ve Balkan haritası üzerinde bıçağını serbestçe oynattığını*”¹³⁵¹ belirtmektedir.

Talat Paşa da yıllar sonra yayınlanan anılarında Arnavutluk’taki isyanların kendi hataları sonucu ortaya çıktığını kabul etmektedir. Arnavutların meşrutiyette kendilerine destek verdiğini, İttihatçı Arnavutlardan Hafız İbrahim Efendi’nin kendisini meşrutiyetin ilanı sonrasında, Arnavutların meşrutiyetten mucize bekledikleri konusunda uyardığını, bu mucizelerin gerçekleşmemesi halinde Arnavutların başkaları tarafından kolayca kışkırtılarak meşrutiyet aleyhinde kullanılabileceklerini ifade ettiğini belirtmektedir. Arnavutluk konusunda önemli hatalar yaptıklarını kabul eden Talat Paşa, ilk hatalarının meşrutiyet kanunlarını aceleci bir şekilde uygulamaya koymak ve bunları uygulayacak tecrübesiz yöneticileri görevlendirmek olduğunu, ikinci hatanın ise, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi’nin tavsiyesini meclis grubunda kabul etmemekle yaptıklarını dile getirmektedir. İsmail Hakkı Efendi’nin Arnavutluk’ta uygulanacak asker, vergi ve silahların toplanması gibi meşrutiyet kanunlarını yerine getirmek üzere eski sadrazamlardan Avlonyalı Ferit Paşa’nın çok geniş yetkilerle Arnavutluk’a vali olarak gönderilmesini ve kanunların kademeli olarak uygulanmasını teklif ettiğini, fakat bu teklifin reddedildiğini ifade etmektedir.¹³⁵²

3.8.7. Mahmut Şevket Paşa’nın Arnavut ve Arnavutluk Meselesi ile İlgili Görüşleri ile Bazı Tespitleri

Ailesi ve kökeni hakkında çok farklı görüşler bulunan Mahmut Şevket Paşa, 1858 yılında Bağdat’ta dünyaya gelmiştir.¹³⁵³

1905’te birinci ferikliğe terfi eden Mahmut Şevket Paşa, o sene 1908’e kadar sürdüreceği Kosova valiliğine tayin edilmiştir. Kosova valiliğinde bulunduğu dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bölgede yayılıp geliştiği bir süreç yaşanmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, önce Selanik’teki Üçüncü Ordu Kumandanlığı’na getirilen Mahmut Şevket

¹³⁵⁰ Avlonyalı Ekrem Bey, 2006: 369; Çal, 2011.

¹³⁵¹ Talat Paşa, 2018: 18.

¹³⁵² Çelik 2014: 31-32; Kutay, 1983: 672-673, 677-678.

¹³⁵³ Bardakçı, 2014: 8; Şakir, 2011; 35

Paşa'ya ardından görevine ek olarak Rumeli Vilayetleri Umumi Müfettişliği görevi verilmiştir.¹³⁵⁴

Meşrutiyetin ilanı sırasında Kosova valiliği görevinde bulunan Mahmut Şevket Paşa; ordudaki subaylar ve bazı sivil kişilerin katılımıyla Selanik ve Manastır'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmakta olduğunu, meşrutiyetin ilanından sekiz ay önce haber almıştır.¹³⁵⁵

Mahmut Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olup olmadığı konusunda; cemiyetin üyelerinden olup çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmış, başyazarlık yapmış olan Ziya Şakir şunları söylemiştir: “(...) Mahmut Şevket Paşa'nın, meşrutiyetten evvel İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne intisap etmiş olduğuna dair bazı rivayetler vardır. Fakat cemiyet erkanından bir çok zatların bize verdikler malumata nazaran, bu rivayetlere inanmamak lazımdır. Çünkü Mahmut Şevket Paşa ne meşrutiyetten evvel ne de sonra, şahsen cemiyete girmemiş, cemiyetin hiçbir şubesinde tahlif-i icra edilmemiştir. O sadece meşrutiyete tam manasıyla sadakat göstereceğine yemin etmekle iktifa etmiştir.¹³⁵⁶

Ziya Şakir'e göre; meşrutiyetin ilan edildiği gün birden bire cemiyet erkanı arasına karıştıran bazı vali ve mutasarrıfların hareketleri yanında Mahmut Şevket Paşa'nın sırf askerlik disiplinini ihlal etmemek ve makamının ciddiyetini muhafaza eylemek için ağır başlılığını muhafaza etmesi dikkat çekicidir. Bu durum karşısında Paşa'nın Sultan II. Abdülhamit 'ten gördüğü pek çok lütuflar nedeniyle meşrutiyetin ilanı hareketine fiilen iştirak etmediği şeklinde düşünenler bile olmuştur. Oysa yaşı, deneyimleri ve Avrupa tecrübesi ile Mahmut Şevket Paşa bu dönemde yaşanan gelişmeler karşısında soğukkanlılıkla ve ihtiyatla hareket etmeyi tercih etmiştir. Mahmut Şevket Paşa küçük hataların bile hem kendisi hem de ülke açısından önemli sorunlar doğurabileceği düşüncesindedir. Durum son derece naziktir ve ülkenin geleceği üzerinde etkili olacak insanların hangi anlayışta olduklarının farkında olan Mahmut Şevket Paşa, ülkeye zarar verecek hareketleri engellemekten yanadır.¹³⁵⁷

Osmanlı Devleti'nde; Sultan II. Abdülhamit 'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 1909 yılındaki 31 Mart Olayı'nın ardından başlayan ve Padişah'ın gücünü yitirip İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar üzerinde etkili olmaya başladığı bir dönemde, ismi söz konusu cemiyet ile anılan Selanik'teki Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa giderek ön plana çıkmıştır.¹³⁵⁸

Bu sırada Harbiye Nezareti cidden önem kazanmıştı. Zira Arnavutluk'ta ve Arabistan'da artık açıktan açığa isyan hareketleri baş göstermişti. Bu hareketlerin önüne

¹³⁵⁴ Bardakçı, 2014: 10.

¹³⁵⁵ Şakir, 2011: 73.

¹³⁵⁶ Şakir, 2011: 73.

¹³⁵⁷ Şakir, 2011:75.

¹³⁵⁸ Lewis, 2004: 251.

geçebilmek için Harbiye Nezareti makamına büyük enerji sahibi mühim bir şahsiyetin gelmesi elzemdi. Bu da ancak, Mahmut Şevket Paşa olabilirdi.¹³⁵⁹

12 Ocak 1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'ne Harbiye Nazırı olarak dahil olan Mahmut Şevket Paşa; 25 Nisan 1910'da Yaver-i Ekrem payesi almış, Hakkı Paşa'nın istifasının ardından kurulan Sait Paşa hükümetlerinde de Harbiye Nazırlığı görevini sürdürmüştür.¹³⁶⁰

1910 yılında, kanlı hâdiselerle başlamış, Rumeli'de ve Arabistan'da gizli gizli hazırlanan isyan hareketlerinin esrar perdesi birden bire açılmıştı. Özellikle İpek'te patlayan iki el silah, Arnavutluk İsyanı'nın korkunç bir parolası halini almıştı.

22 Mart 1910'de mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerine şifreli iki telgraf geldi. Bu telgraflara nazaran İpek'te hiç beklenilmeyen bir hâdise zuhur etmiş ilk isyan belirtisi baş göstermişti.

Hadise, mühimdi. Cuma günü İpek mutasarrıfı, Erkân-ı Harbiye binbaşlarından ve İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânından İsmail Hakkı Bey, yanında VII. Alay Kumandanı Rüştü Bey olduğu halde memleketin eşrafından bazı dostlarını ziyarete gitmiş.¹³⁶¹ Avdet ederken, tam dört yol ağzına gelince, birden bire patlayan iki silahla, Rüştü Bey kanlar içinde yere serilmişti.¹³⁶² Aynı zamanda kurşunların biri de mutasarrıfa isabet ederek onun da yaralanmasına sebebiyet vermişti.¹³⁶³

Katil, derhal halk arasına karışmıştı. Şiddetli araştırmalara rağmen, bulunamamıştı. Asıl dikkate şayan olan cihet şurasıdır ki, katilin aranmaya başlanması üzerine, ahali arasında da hükümete karşı âdeta husumet eserleri başlamıştı. Bu katilin, Abbas oğlu Yaşar isminde bir Arnavut olduğu anlaşılmasına rağmen, bu adam ortaya çıkarılmamıştı.¹³⁶⁴

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, bu kanlı va kanın haberini alır almaz derhal Nezaret Dairesi'nin telgrafhanesine gitti. Yaralı olan İpek Mutasarrıfı İsmail Hakkı Bey'i makine başına çağırdı. Onu kısaca bir sorgudan geçirdikten sonra, şu emri verdi:

Derhal idare-i örfiye ilan ediniz. Katili, mutlaka ele geçiriniz. Size, kâfi derecede kuvvet gönderiyorum.

Fakat Mahmut Şevket Paşa bu emri verirken, İpek cinayetinden daha korkunç bir hadisenin haberi geldi..

¹³⁵⁹ Şakir, 2011: 104.

¹³⁶⁰ Bardakçı, 2014: 10-11.

¹³⁶¹ Şakir, 2011: 104.

¹³⁶² AQSH. F. 65. D. 121

¹³⁶³ Şakir, 2011: 105.

¹³⁶⁴ Şakir, 2011: 105.

Bu habere nazaran, gene Mart'ın 22. Cumartesi günü, Priştine civarında Lap Kolu denilen köylerin ahalisinden iki bin kadar silahlı Arnavut, Plâva mevkiinde toplanmıştı. Bunlar, Kulak cihetindeki yolları tutmuşlar, hükümeti tehdide başlamışlardı. Artık bu hareket, aşikâr bir surette hükümete karşı fiilen isyandı.¹³⁶⁵

Tabiidir ki hükümet, âsileri yola getirmeye karar verdi. Derhal Kosova Kuvva-i Mürettebesi namıyla seyyar bir kuvvet teşkil edildi. Şevket Turgut Paşa bu kuvvetin başına geçirildi. Tenkil (sindirme) işine girildi.

Mahmut Şevket Paşa, Arnavutluk'ta takip edilecek bir dehşet siyaseti ile isyanın bastırılacağını ümit ediyordu. Diğer devlet erkânı da aynı kanaati besliyordu. Fakat isyan eden, yalnız Arnavutlar değildi. Havran ve Kerek'te de idaresizlik yüzünden isyanlar zuhur etmekle (çıkma) beraber, bilhassa Yemen'deki vaziyet son derecede vahamet kesbetmişti (tehlike kazanmıştı). Aynı zamanda bunlara, Tehâme'de de Seyyit İdris'in isyanı inzimam eylemişti (eklenmişti).¹³⁶⁶

Ziya Şakir'e göre, Hükümet, yanlış bir siyaset takip etmekteydi. İsyancılara mahiyetlerine nazaran tedbirler almak lâzım gelirken, dehşet siyasetinden medet umuluyordu. Vaziyet, büyük bir ciddiyet ve önem kazanmıştı.¹³⁶⁷

Kuzey Arnavutluk da harekete geçmişti. Pristine'den sonra Yakova, Vulçitrin, Firzovik ahalisi de tamamen âsilere iştirak eylemişti. Bayram Cur vesaire gibi nüfuzlu Arnavut reisleri ortaya atılmışlar, muhtelif müsademelerde tedip kuvvetlerini bozmuşlar ve nihayet Kaçanik Boğazı'nda toplanmışlardı.¹³⁶⁸ İsyancılara, bir sürü köprü ve tünellerle dolu olan Üsküp yolundaki Kaçanik boğazını tutmaları üzerine bu bağlantı kesilir.¹³⁶⁹ Arnavut isyancılar, tam bir hafta boyunca (23-29 Nisan) bu stratejik önemli noktayı ellerinde tutmayı başarırlar.¹³⁷⁰

Bu işlerle alâkadar olanlar, ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı, artık tedhiş (yıldırma) siyasetinden vazgeçilerek daha makul tedbirlerle isyanın önüne geçmek lüzumunu tavsiye ediyorlardı. İkinci kısım ise, takip edilen şiddet politikasının son hadde kadar çıkarılmasına taraftar görünüyorlardı.¹³⁷¹

¹³⁶⁵ Şakir, 2011: 105.

¹³⁶⁶ Şakir, 2011: 106.

¹³⁶⁷ Şakir, 2011: 106.

¹³⁶⁸ Çelik, 2004: 371–378; Bartl, 1998: 294.

¹³⁶⁹ BOA. A)MKT.MHM. D. 608 G. 21.

¹³⁷⁰ Bartl, 1998: 294.

¹³⁷¹ Şakir, 2011: 106-107.

Bu ikinci zihniyetin başında, Mahmut Şevket Paşa bulunuyordu. Mahmud Şevket Paşa, “Ben Arnavutları bilirim. Bu iş dayaksız bitmez” diyerek bizzat Arnavutluk’a giderek 8 Mayıs 1910 ‘da halkın elinde bulunan silahların toplatılmasını başlatmıştı.¹³⁷²

Mahmut Şevket Paşa'nın bu fikre saplanıp kalması birçok dedikodulara sebep oluyordu. Onun Kosova Valiliği esnasında bazı Arnavut reislerinden kırıgı olduğunu bahsediliyor:

İşte... Mahmut Şevket Paşa, eline geçen fırsattan istifade ediyor. Arnavutlardan intikam alıyor, deniliyordu.

Babiâli'de hararetili bir Vükelâ Meclisi akdedildi. Cereyan eden münakaşa ve müzakere neticesinde, bizzat Mahmut Şevket Paşa'nın Kaçanık Boğazı'na giderek yerinde tedbirler almasına karar verildi.¹³⁷³

Mahmut Şevket Paşa, bu karar üzerine İstanbul'dan hareket etti. Selanik'e gitti. Orada, erkân-ı harp binbaşlarından Mustafa Kemal Bey ile genç erkân-ı harplerden Aziz Samih, Bursalı Bahaeddin, Cafer Tayyar ve Nuri Beylerden mürekkep bir erkân-ı harbiye heyeti teşkil etti. Bunları, müşavir sıfatıyla maiyetine alarak doğruca Üsküp'e gitti. Mahmut Şevket Paşa, iki gün kadar Üsküp'te kaldı. Âsilerin son vaziyetleri hakkında malûmat aldı. Sonra, Firzovik'e giderek kumandanları orada topladı. Bu toplantıda, tedip kuvvetleri kumandanı Şevket Turgut Paşa ile Kaçanık'teki Arnavutların baskınına uğrayan erkân-ı harp livası Esad Paşa, Osman Paşa, liva kumandanlarından Hasan Tahsin Bey, Kosova Valisi Mazhar Bey de vardı.¹³⁷⁴

Burada, âdeta bir harp meclisi akdedildi. Âsilerin umumi şekilde yola getirilmeleri için bir plan tanzimi lâzım geldi. Mahmut Şevket Paşa bu planın tanzimini, Selânik'ten getirdiği erkân-ı harbiye heyetine verdi. Heyet, müzakereye girişti. Mustafa Kemal Bey'in teklif ve mütalaaları kabul edildi. Yapılan plan, Mahmut Şevket Paşa'ya verildi.¹³⁷⁵

Aradan yirmi dört saat geçmeden, vaziyette salâh (iyileşme) eserleri belirdi. Muhtelif noktalarda, âsi kuvvetlerinin etrafı çevrildi. Kan dökülmeden birçok âsiler silahlarını teslim etti. O sırada Çirnova Boğazı daha hâlâ âsilerin elinde bulunuyordu. Ve şiddetle mukavemet gösteriyordu. Altı tabur piyade ile Doğa tepelerinde bekleyen tugay kumandanı Hasan Tahsin Bey, boğazı geçmek ve âsileri püskürtmek istemişti. Fakat vaziyeti buna müsait görememişti.

¹³⁷² Zeyrek, 2013:106; Çelik, 2004: 377-378.

¹³⁷³ Şakir, 2011: 107.

¹³⁷⁴ Şakir, 2011: 107-108.

¹³⁷⁵ Şakir, 2011: 108.

Bu sırada Mahmut Şevket Paşa, erkân-ı harbiye heyeti ile Firzovik'teki Çirnalova'da bulunan âsilerin vaziyetini tetkik etmek istedi.¹³⁷⁶

Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavutluk'a giderek askeri kuvvetlerin başına geçmesi, çok mühim bir fayda temin etmişti. Kendisinin de Mebusan Meclisinde söylediği gibi, yüz tabur askerle başlayan hareketin neticesinde isyan ateşleri sönmüştü. Lâkin bu, muvakkattir (geçiciydi). Ateş, tamamıyla sönmemişti. Yalnız küllenmişti.

Mahmut Şevket Paşa, icraatının neticesinden memnun görünüyordu. Arnavut köylerini dolaşiyor, halkı bir araya topluyor, onlara nutuklar veriyordu. Özellikle İslâm Arnavutlara halifeden, ona itaatten bahsederek bu sihirli sözlerle gönüllerini avlamaya çalışıyordu.

Arnavutlar, vakiâ Mahmut Şevket Paşa'nın ayetler ve hadislerle karışık nutuklarını derin bir sükût içinde dinliyorlardı. Fakat hareketlerine pişman olduklarına dair de hiçbir eser göstermiyorlardı.

İsyanlar, yarım tedbirlerle bastırılmıştı. Fakat bunların hâsıl ettiği huzursuzluk yüzünden de, memleketin her tarafında bir hoşnutsuzluk başlamıştı.¹³⁷⁷

Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1910'da Tanin gazetesine bir mülakat vermiştir. Bu mülakatında M. Şevket Paşa Arnavutlar'ın isyanı ile ilgili gelişmeleri anlatmıştır. Osmanlı Birlikleri'nin isyanı bastırmak için Kuzey Arnavutluk'a girmek zorunda kaldığını ileri sürer M. Ş. Paşa aynı zamanda halkın elinde bulunan onbeş bin silâh'ından toplandığını dile getirmiştir.¹³⁷⁸

Olaylar üzerine bölgeye gitmiş olan Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, sert tedbirler alındığı ve isyanın bastırılmayacağı konusunda, İstanbul'da hâkim olan olumsuz havayla ilgili fikri sorulduğunda “Durumu görüyorsunuz ne kadar sade ve tabiidir, İstanbul'daki kötümserliği gerektirecek hiç bir şey var mıdır? Hükümetin kuvvetini göstermek için şiddet göstermek gerekti. Öyle yaptık ve yapacağız. Başaracağımıza da güvenimiz kesindir. İki taraftan silah toplanıyor, suç sahipleri takip olunuyor yakında mesele kapanacaktır”¹³⁷⁹ cevabını vermiştir. Buradan 79 bin silah toplanmıştır. Arnavutların elindeki silahların toplanılması Osmanlı Devleti'ni bölgedeki Hristiyan unsurlara karşı büyük bir savunma gücünden etmiştir.¹³⁸⁰

Uzer'e göre, “Kosova'da valilik ve komutanlık etmiş olan “Mahmut Şevket Paşa” gibi eşsiz bir insanın, bu işte ileri gitmesi pek gariptir. Arnavutluk'a geniş çapta asker sevkıyatına girişildi. Osmanlı kanunlarının kayıtsız şartsız zor kullanılarak uygulanması, Arnavutların

¹³⁷⁶ Şakir, 2011: 109.

¹³⁷⁷ Şakir, 2011: 110.

¹³⁷⁸ Tanin, 11 Haziran 1910: 1.

¹³⁷⁹ Kanberoğlu, 2017: 147- 148.

¹³⁸⁰ Kanberoğlu, 2017: 148.

*elindeki silahların toplanılması, suçluların yakalanması, konaklarının yakılıp yıkılması, Bâbiâli tarafından verilen emir ve direktif gereğince yapıldı. Şiddet kullanılması aşağılanmayı bir türlü hazmedemeyen “Malisorlar”, “Latinler”, aile ve çoluk çocuğun gözleri önünde dövüldü ve korkunç baskıya tabi tutuldu. Bu suretle silahlar toplanmış ve asayiş sağlanmış oluyordu”.*¹³⁸¹

Zekeriya Türkmen de, Arnavut isyanını sert bir şekilde bastırmış olması Balkan Savaşı'ndaki çözülmenin sebeplerinden birini teşkil edecektir. İbrâhim Hakkı Paşa kabinesinin düşmesiyle kurulan Said Paşa kabinesinde de Harbiye Nezâretini korumakla beraber bir müddet sonra istifa etmek zorunda bırakıldı (Temmuz 1912)¹³⁸² ifade etmiştir.

Mahmut Şevket Paşa'nın düşüncesine göre; bu durumda genç İttihat ve Terakki subaylar siyasetten uzak duracak fakat kendisi ordunun fiili başkomutanı olarak siyasetin içinde olacaktır.¹³⁸³

Artık meclise yeterince sempatik görünmeyen ve özellikle Arnavutluk olaylarını hafife aldığı düşünülen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Temmuz ayındaki istifası da eleştirileri durdurmaya yetmemiştir. Aslında mecliste, Sadrazam Sait Paşa ve Hariciye Nazırı Asım Bey'in de söz konusu olaylarda ciddiyetle hareket etmedikleri düşünülmekteyse de Mahmut Şevket Paşa bu istifasıyla arkadaşlarından önce harekete geçmiştir.¹³⁸⁴

Mahmut Şevket Paşa, kendi hatıratında Arnavut ve Arnavutluk meselesi ile ilgili şu görüşlere yer verir: *“Esat Paşa'nın telegrafı canımı sıktı. Avusturya Sefarethanesi'ne gittim. Marki Pallaviçini'ye dedim ki: Müstakbel Arnavutluk Devletinin hududunun mümkün olduğu kadar geniş tutulması Türkiye'nin menfaatinedir. Fakat bu devletin tabiyet yoluyla da olsa Türkiye'ye bağlanmasını arzu etmem, hatta böyle bir şey, devletimizin istikbali için mahzurlu ve zaflık alameti olarak görürüm. Bâbiâli'ye geldim. Evkaf Nazırlığını kabul eden Hayri Efendi ile görüştim. Sonra Alman Sefiri von Wangenheim geldi. Epir meselesi, yani eski Yanya vilâyetimiz hakkında görüştük. Burada Arnavutlar çoğunluk, Yunanlılar azınlıktı. Halbuki Yunanistan, Epir'i Arnavutluk'a vermek istemiyordu. Büyükelçi, Epir meselesinde Almanya'nın Yunanistan'ı tuttuğunu reddetti. Sonra Fransa Sefiri Mösyö Bompard geldi. Büyük Devletler'in, Türkiye'ye tâbi muhtar bir Arnavutluk'a taraftar olduklarını söyledi”.*¹³⁸⁵

Mahmut Şevket Paşa daha sonra İtalyan Sefiri ile bir görüşme sırasında Arnavutluk Meselesi ile ilgili şu bilgiler verir:

¹³⁸¹ Uzer, 1999: 100.

¹³⁸² Türkmen, 2003: 385.

¹³⁸³ Akşin, 2014: 226.

¹³⁸⁴ Tunaya, 2011: 175.

¹³⁸⁵ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, 1988: 115.

“İtalya Sefiri geldi: Niçin Arnavutluk'tan büsbütün alâkanızı kesmek istiyorsunuz? diye sordu. Büyük Devletler'in ekserisi, Rusya bile, Arnavutluk'un Türkiye'nin himayesinde kalmasını, iç işlerinde müstakil bir devlet olmasını istiyorlar. Eğer Arnavutluk'la alâkanızı kesmek istiyorsanız, bunu şimdiden Büyük Devletler'e resmen bildirseniz iyi olur. İtalyan Sefirine:

Arnavutluk'la alâkamızı kesmek isteriz, şeklinde cevap verdim. Arnavutluk'un bize ne faydası olabilir? Bizi boşuna uğraştıran, işgal eden bir mesele olmaktan ileri gidemez. Fakat bu fikrimizi resmen açıklamakta mahzur vardır. Müslüman Arnavutlar üzerinde iyi tesir bırakmaz. Ancak Arnavutluk'a Müslüman bir prensin hükümdar olmasını arzu ederim. Hristiyan bir hükümdar, büyük ekseriyeti Müslüman olan Arnavutlara iyi tesir bırakmaz. Böyle bir şeyi Türkiye de arzu etmez.

- Müslüman bir Arnavutluk hükümdarı hakkındaki fikrinizi İtalya tasvip etmektedir. Avlonya ve Draç limanlarına, Arnavutluk'taki 40.000 askerimizi nakletmek için göndereceğimiz gemiler hakkında da görüştük.¹³⁸⁶

3.8.8. Harbiye Nazîrî Nazım Paşa'nın Arnavutluk Meselesine İlişkin Görüşleri

Mahmut Şevket Paşa'nın 9 Temmuz 1912' de, Harbiye Nezareti'nden istifa etmesi üzerine bu görev, İttihat ve Terakki tarafından ilk başta Şura-yı Askerî Reisi Nâzım Paşa'ya önerilmiştir. Fakat Nâzım Paşa'nın Başkumandanlık Vekâleti ile Harbiye Nezareti'ni birleştirme, sıkıyönetimi kaldırma, genel af ilanı, Arnavutlar'ın genel siyasete aykırı olmayan isteklerinin kabulü gibi şartlar öne sürmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni içinden çıkılmaz zor bir duruma sokmuştu.¹³⁸⁷

16 Temmuz 1912 tarihinde Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazir Vekili Hurşit Paşa'nın da istifa etmesi Said Paşa Hükümetini iyice zor durumda bıraktı. Son olarak İttihat ve Terakki Merkezi-i Umumisi'nin baskısıyla Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa görevinden düşürülüp, yerine atanacak yeni bir bakan bulmak da sorun olunca, 16 Temmuz 1912'de Sadrazam Said Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır.¹³⁸⁸

Arnavutluk'ta sürdürülen iç güvenlik operasyonlarına komuta eden İsmail Fazıl Paşa'nın Temmuz ayında iş başına gelen Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti ile aynı Hükümet'te Harbiye Nazırı olan Nazım Paşa tarafından görevden alınmasıyla bu mücadele sekteye uğramıştı. İstanbul'a geri çağrılan İsmail Fazıl Paşa, Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde toplanan

¹³⁸⁶ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, 1988: 133-134.

¹³⁸⁷ Akşin, 1987: 200; Aktar, 1990: 145.

¹³⁸⁸ Türkgeldi, 1951: 55.

zabitlere hitaben yaptığı konuşmada Arnavutluk'taki isyanın tamamen bastırılmasına bir hafta kala görevden alındığından şikayet ediyordu.¹³⁸⁹

Nazım Paşa, Said Paşa hükümetiyle yaptığı görüşmelerde göstermişti ki Arnavutluk'taki isyanları da Bağdat Valiliği döneminde aşiretlere karşı izlediği yumuşaklık ve serbestiyet politikası ile çözmeyi düşünüyordu. Ancak İsmail Fazıl Paşa bölgedeki görevinden alındıktan ve Arnavutlarla uzlaşmak üzere kurulan "Heyeti Mahsusa"nın bölgeye giderek çalışmalara başlamasından sonra sönmekte olan olaylar yine alevlenmişti. Bölgenin önemli merkezlerinden Mitroviçe ve Priştine şehirlerinde terör olaylarından dolayı esnaf kepenk indirmeye başlamıştı. Yeni Pazar ve Yakova'da ise grevler yapılıyordu. Operasyonların sonlandırılmasından ve Meclisi Mebusan'ın kapatılmasından cesaret alan isyancılar tarafından yönlendirilen grev heyetleri Heyet-i Mahsusa ile görüşmeden grevi bitirmeyeceklerini ilan ediyorlardı. Yol güvenliğini sağlayan askerlerin şehirlere çekilmesinden dolayı ana merkezler birbirine bağlayan yollarda güvenlik sorunları baş göstermiş ve posta arabaları bile saldırıya uğrar olmuştu.¹³⁹⁰

Yine bu dönemde Osmanlı kamuoyunu derinden etkileyen bir olay Hayri Bey adındaki bir zabitin Arnavut isyancıların elebaşlarından Yakovalı Rıza Bey tarafından asılmak suretiyle şehit edilmesi olmuştu. Aslen Üsküdarlı olan Kolağası Hayri Bey, eşkıya reislerinden Bayram Sur üzerine yürümek için verilen emre itaat etmeyen diğer bazı subaylarca elleri ve ayakları bağlanarak Yakovalı Rıza adındaki eşkıyaya teslim edilmiş ve akabinde bu şahıs tarafından asılarak idam edilmişti.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin Arnavutluk politikası yani Nazım Paşa'nın Bağdat'taki gibi asilere karşı yumuşak davranma ve askeri hareketi durdurarak iç güvenlik operasyonlarına son verme siyaseti tam anlamıyla iflas etmişti. Ağustos'un ilk haftasında Arnavut asiler büyük bir güç halinde Üsküp üzerine yürüyüşe geçmişler ve şehre girerek devlet dairelerini işgal etmiştir.¹³⁹¹ İşte bu ortamda Arnavutlar 14 maddelik yeni talepler listesini ileri sürdüler. Bu 14 madde İşkodra, Yanya, Kosova ve Manastır için adem-i merkeziyet talebinden başka bir şey değildi ve hükümet bu talepleri kabul etti. Hatırlanacağı üzere Mayıs ayında sadece çeşitli imtiyazlar isteyen Arnavutlar, Said Paşa Hükümet'inin şiddetli müdahalesi ile karşı karşıya kalmışlardı. Ancak Nazım Paşa'nın bölgeye dair politikası Arnavutları o denli kuvvetlendirmiş ve cesaretlendirmişti ki artık kendilerinde yarı bağımsızlık isteyecek bir cüret buluyorlardı.¹³⁹² Değerlendirme

¹³⁸⁹ Korkmaz, 2017: 278.

¹³⁹⁰ Korkmaz, 2017: 278.

¹³⁹¹ Hikmet 6 Ağustos 1328/19 Ağustos 1912 ("Arnavutluk Meselesi")

¹³⁹² Korkmaz, 2017: 279.

3.8.9. Ahmet Rıza Bey'in Arnavutluk Meselesi Üzerinde Görüşleri

Ahmed Rıza Bey, 1857 Eylül ayında İstanbul'da dünyaya gelmiştir.¹³⁹³ Meşrutiyet döneminde 1877'de Meclis-i Ayân üyesi olan babası Ali Rıza Bey, Meclis'in kapatılmasından sonra Sultan Abdülhamit yönetimi tarafından Sultan V. Murad ile ilişkisi olduğu gerekçesiyle sürgün edilmiş bir Osmanlı bürokratıdır.¹³⁹⁴

1895'ten sonra Jön Türk Hareketi içinde çeşitli gruplar oluştu. Bunlar arasında Ahmet Rıza Bey ve 1895 yılında Paris'te neşredilmeye başladığı “Meşveret” gazetesini vardır. Osmanlıcılık anlayışını geliştirmeye, eğitime öncelik vermeye, hukukun karmaşıklığını ortadan kaldırmaya, Batılı emperyalist eğilimlere dikkat çekmeye ve nihayetinde askeri elitin sivil yaşamı da yönetmesi gerektiğini savunmaya odaklandılar. Profesör İlber Ortaylı bu durumu “*Ahmed Rıza'nın adem-i merkezîyetçilikten bir şey anladığını sanmıyorum; bence birbirlerine olan husumetten ters düştüler*”¹³⁹⁵ şeklinde değerlendirmektedir.

Ramsaur'un ifade ettiği gibi, Ahmet Rıza Bey'in, Jön Türk grubunun kendi cemiyetinin ismini benimsemesinden sonra bile olayların gidişatı üzerinde doğrudan tesiri olamamıştır. Sonradan yeni Osmanlı Meclisi'nin Başkanlığına seçildiği doğrudur. Fakat bu durum varolan rejime yönelik amansız mücadelesinin takdir ve tasdik edilmesi sonucu olmuştur. Yine Ahmet Rıza Bey'in felsefesi ihtilali hazırlayan ve tatbik eden kimselerce ciddi bir şekilde onaylanmaktaydı. Bu yönüyle de başkanlığa seçilmesi kaçınılmaz sayılmalıdır. Buna rağmen Jön Türk mahfillerinde önemli bir yere sahip değildi. Gerçek güç ise sahne arkasında bekleyenlerdeydi.¹³⁹⁶

Ancak Ahmet Rıza Bey hatıratında şöyle yazıyor: “*Paris'ten İstanbul'a döndükten*¹³⁹⁷ *iki gün sonra merkeze uğradım karşıma, tanımadığım, isimlerini bile işitmediğim bir takım acayip adamlar çıktı. Her biri sanki Meşrutiyetin ilanından önce, Meşrutiyet için benden daha çok çalışmış, fedakarlık etmiş gibi bir gururla kuruluyor, hükmediyordu*”.¹³⁹⁸

1908 yılının Kasım ayında milletvekili seçimlerine girildiğinde, iki önemli siyasi parti göze çarpıyordu. Bunlardan biri daha ziyade Türkçü ve merkezîyetçi olan İttihat ve Terakki, ötekisi Prens Sabahaddin ve arkadaşlarının kurduğu Osmanlıcı ve adem-i merkezîyetçi Ahrar Fırkasıydı.

İttihat ve Terakki'nin yurt dışındaki lideri Ahmet Rıza Bey, 25 Eylül 1908'de İstanbul'a gelmişti. Daha sonra Sultan II. Abdülhamit 'in teveccühü meyvesini verdi ve daha

¹³⁹³ Akşin, 2014:39. Sönmez, 2012: 61.

¹³⁹⁴ Mardin, 2003: 292-296.

¹³⁹⁵ Ortaylı ve Erdinç, 2016: 50.

¹³⁹⁶ Ramsaur, 2011: 171-172.

¹³⁹⁷ 25 Eylül 1908.

¹³⁹⁸ Ahmet Rıza 1988: 26.

sonra da Ahmet Rıza Bey Meclis Başkanlığı'na seçilmişti. Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 Perşembe günü açıldı. Meclis-i Ayan'ın da açılışı aynı güneydi. İki meclis, "Meclis-i Umumi" adı altında faaliyete başladı.

Meclis çalışmaları, en yaşlı aza sıfatıyla muvakkat reisliğe getirilen Ali Naki Bey'in yönetiminde başladı. 23 Aralıkta da içtüzük gereğince Meclis Başkanlığı için 3 aday seçilerek, Riyaset Divanı seçiminin ilk bölümü tamamlanmış oldu. Buna göre, her aday için ayrı ayrı yapılan oylama sonucunda, Dersaadet Mebusu Ahmet Rıza Bey 205, Preveze Mebusu Azmi Bey 148, Kırkkilise Mebusu Emrullah Efendi 134 oy aldılar. Sultan II. Abdülhamit , tabiatıyla bunlardan Ahmet Rıza Bey'i tercih etmekteydi.¹³⁹⁹ Bunun nedeni hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris grubunu tamamen dışlamaması, hem de Ahmed Rıza Bey'in toparlayıcı ve birleştirici kişiliğine duyulan saygıdır.¹⁴⁰⁰

Birinci Jön Türk Kongresi'nde Ahmet Rıza Bey Arnavutların düşüncelerini sert bir dille eleştirme fırsatı bulmuştu. Kongrede onlara bir soru yöneltmişti. "Ermeni komitelerinden başka komiteler var mı?" Oturum başkanı Ahmet Rıza'ya "Hayır" cevabı verdikten sonra Ahmet Rıza konuşmasına devam etti; "Yaşar ve Derviş Hima'nın burada ne işi var." Derviş Hima'nın yazışmasında anlattığına göre, Hima ile Ahmet'in arasına bir tartışma gerçekleşmişti. Jön Türkler'in içerisindeki Arnavutlar, Osmanlı devleti içerisindeki ulusların çalışmaya nasıl başladıklarını, cemiyetleri nasıl kurduklarını ve o dönemdeki üye sayıları ne kadardı gibi soruları tartışarak ona anlatmıştı. Ayrıca kongrede Arnavutların kendi varlığı, ülkesinin geleceği ve özgürlüğü için çalıştığı vurgulanmıştı.¹⁴⁰¹

Meclis-i Mebusan'da "Arnavutlar" kelimesinin kullanılmasında bile tartışmalar çıktı. Ahmet Rıza Bey, Mebusan Meclisi Reisi olarak Arnavut, mebusları uyardı. İşte, "Biz Arnavutlar, biz Arnavutlar diyorsunuz, böyle konuşmayın, bunun yerine şu bölgedeki Osmanlılar deyin" şeklinde mudahalelerde bulundu. Daha sonra Arnavut milliyetçileri tarafından "Biz Arnavutlar" tabiri bir slogan haline getirildi.¹⁴⁰²

Meclis'teki, bir tarafta Arnavut mebusları, diğer tarafta ise İttihat ve Terakki'ye taraftar mebuslarının Arnavut genel durum ve ayrıca eğitim ve alfabe meselesi üzerinde yoğun ve sert tartışmalar yapıldı. Zabıt ceridelerinde bu tartışmalar rastlamaktadır.¹⁴⁰³

Daha Meşrutiyet'in ilanından önce Ahmet Rıza söylediği, yazdığı ve yaptığı işlerle, eğitimin, devletin ve toplumun mevcut sorunlarını çözecek ana güç olduğunu her fırsatta belirtmiştir. Seçkinlerin modern uygarlığı halka taşıma görevi olduğu anlayışında olduğu gibi,

¹³⁹⁹ Kayıran, 2011: 50-51.

¹⁴⁰⁰ Aydın, 2002: 124-127; Tunaya, 1999: 430.

¹⁴⁰¹ Muço, 2012: 173.

¹⁴⁰² Akyol, 2014: 94-95.

¹⁴⁰³ Bkz. MMZC.

Ahmet Rıza Bey'e göre eğitim bireye toplumsal sorumluluklarını öğretmek, dolayısıyla toplumun ilerlemesini sağlamak için en önemli araçtır. İttihat ve Terakki Paris şubesi tarafından Ahmet Rıza imzasıyla yayınlanan bir belgede geçen "bir memlekette adalet, maârif-i hürriyet ile kaimdir. Hürriyet de ancak usul-ı meşveretle olur ifadesi, Ahmet Rıza Bey'in Meşrutiyet'in ilanını sonrası yapmaya çalıştıklarının da göstergesi niteliğindedir. Meşrutiyet'in ilanından 10 yıl sonra, 1918'de Meclis-i Ayân'daki konuşmalarından birinde hâlâ bu konuya önem verdiğini "Benim ağzımdan hürriyeti tahdit edecek bir söz çıkmaz"¹⁴⁰⁴ sözüyle ortaya koymuştur.

3.8.10. Prens Sabahaddin'in Arnavut Meselesi Hakkında Düşünceleri

Prens Sabahaddin, Ahmet Rıza Bey'in fikirlerine karşıydı. Prens, imparatorlukta ademi merkezîyetçi bir yönetim oluşturarak, şahsi girişimleri teşvik ederek ve entelektüellerin devlet işleri yerine üretken emeğe girmesini sağlayarak imparatorluğun yapısını tamamen değiştirmeyi planlıyordu.

Ancak asıl sorunu olan siyasi rejim sorununu henüz çözmemiş, sosyo-ekonomik koşulların gerçek gücünü henüz fark etmemiş bir toplumda, Prens Sabahaddin'in fikirlerinin hayata geçirilmesi için henüz çok erkendi.¹⁴⁰⁵

İbrahim Temo, Prens Sabahaddin Bey'in adem-i merkezîyetçi bir yönetim üzerine bakışlarını devletin geleceği adına olumlu bulduğu için destekledi.¹⁴⁰⁶ Sabahaddin Bey Osmanlı toplumuna yönelik önemli sosyal eleştiriler öne sürmüş ve yapılması gerekli radikal değişiklikler üzerinde durmuştur.¹⁴⁰⁷

Ayrıca şu dönemde Prens Sabahaddin ile Derviş Hima'nın yaptığı bir görüşmede Arnavut meselesinin ana madde olduğu görülmektedir.¹⁴⁰⁸ 1906 yılında Derviş Hima'nın Brüksel'den İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta, Prens Sabahaddin ile buluştuğunu ve onu Arnavut dilinin bir destekçisi olarak gördüğünü bildirir. Prens Sabahattın, Derviş Hima'ya Türk Hükümetinin gelecekte Arnavutlar'ın haklarını kesinlikle tanıyacağını, Jön Türklerin Arnavutlara ve Sabahaddin Bey'in kendisine karşı olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰⁹

1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra tartışmalar daha belirgin bir hal almış ve oldukça sistemli bir şekilde dile getirilen bu fikirler zamanla belirli kişi ve yayınlar etrafında

¹⁴⁰⁴ Saatçi 2018: 78.

¹⁴⁰⁵ Karpas, 2010: 105.

¹⁴⁰⁶ AQSH, F. 19, D. 32/4, s. 129-132. (18 Nisan 1896).

¹⁴⁰⁷ Sönmez, 2007: 77.

¹⁴⁰⁸ AQSH, F. 19, D. 32/1; AQSH. F. 19. D. 32/2. (01.01.1901).

¹⁴⁰⁹ AQSH. F. 19. D. 32/3 (1906).

toplanmıştır. Bu fikir akımlarının ortak amacı, imparatorluğun geri kalmışlığına çare bulmak, çöküşünü önlemek ve ona dünya devletleri arasında saygın bir yer vermektir.¹⁴¹⁰

Fakat Şerif Mardin'in ifadesiyle bu gözlemlerini sosyolojik plandan siyasi plana aktarmakta başarılı olamamıştır.¹⁴¹¹

Prens Sabahaddin'in yandaşları Eylül ayında liberal, adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi taraftarı Ahrar (Özgürler) Fırkası'nı kurdular. Ahrarcılara göre Türklerin kendileri için istedikleri haklara tüm Osmanlılar sahip olmalı, imparatorluktaki etnik ve dini tüm alt-kültür gruplarına kendi kimliklerini geliştirecek siyasi ve kültürel olanaklar tanınmalıydı.¹⁴¹²

Osmancılık ve İttihad-ı anâsır ilkelerini daha çok siyasi rekabet gereği olarak ve uygun zamanı beklemek için savunan, gerçekte Türk milliyetçisi olan, İttihatçıların Türkçülük ideolojisini Osmanlıcılığın yerine koymalarına henüz olanak yoktu. Türklerin partisi olma kimliğini, Ahrar Fırkası'nı bölücülük ve kozmopolitlikle, İngilizlerin ve Patrikhane'nin aleti olmakla suçlayarak belli ettiler.¹⁴¹³

¹⁴¹⁰ Karpas, 2010: 106.

¹⁴¹¹ Mardin, 2003: 292-296.

¹⁴¹² Kutlu, 2007: 232.

¹⁴¹³ Kutlu, 2007: 232.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUT MİLLİ DEVLETİ'NİN KURULMASI SÜRECİ

4.1. Balkan Savaşları 1912-1913

4.1.1. Balkan Savaşları'nın Nedenleri

Balkan Savaşı'nın nedenlerini, Ayastafanos Antlaşması'na ve üstelik daha uzak bir geçmişe kadar götürmek mümkündür. 1912-13 Balkan Savaşları'nın temel Başlıca amacı, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan çıkartmak ve Rumeli'deki topraklarını paylaşmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu amaca ulaşabilme planı Balkan Devletleri'ni Osmanlı Devleti aleyhine bir İttifaka götürmüştür.¹⁴¹⁴ Rus İmparatorluğu'nun da bu anlaşma ve ittifakta çok aktif rol oynadığı bilinmektedir.¹⁴¹⁵ Rusya'nın Balkan Devletleri arasında Almanya ve Avusturya-Macaristan karşısı, üçlü İtilaf yanlısı bir birlik oluşmasını sağlamak yönünde attığı dikkatli adımların somut neticeleri 1912'de ortaya çıkmıştır. Rus Hariciye Nezareti Sergey Sazanov, gizli görüşmelerde Sırbistan ile Bulgaristan'ı aralarında bir ittifak kurmaya ikna etti.¹⁴¹⁶

Balkan Devletleri'nin esas amaçları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kalan son topraklarını yani, Balkanlar'ı ele geçirmek ve aralarında bölüşmekti.¹⁴¹⁷

1908 Jön Türk Devrimi ile Balkanlar'da yeni bir evre ortaya çıktı. Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'a açgözlülüğü ve Bosna-Hersek'i 1908 Devrimi'nin kargaşası içinde ilhak etmesi, fırsat kollayarak Balkan Savaşı'nın habercisiydi.¹⁴¹⁸

Bu ilhak karşısında Rusya, Slavları birleştirdi ve kalan Osmanlı topraklarını bölerek Avusturya-Macaristan topraklarının genişlemesine direnmeye çalıştı.¹⁴¹⁹ Başka bir deyişle, bir Balkan toprağı olan Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi, Cermanizm ile Slavizm arasındaki çatışmayı doruk noktasına çıkardı.¹⁴²⁰

Bir Cermen devleti olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Slavların “doğal” yayılım alanına tecavüz etmişti. Balkan Devletleri'nin hepsinin, ayrıca kendilerine göre de hesapları vardı. Sırp milliyetçiliğı 14. yüzyılın Sırbistan Krallığı'nı yani “Büyük Sırbistan'ı” canlandırma sevdalısıydı. Bosna-Hersek'in ilhakıyla Sırp'ların Adriyatik yolu kapanmıştı. Bu koşullar altında Sırp'lar güneye yönelmiş ve Makedonya üzerinden Ege denizine açılmayı

¹⁴¹⁴ Türk Silahlı Kuvveleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi, 1984: 13.,

¹⁴¹⁵ Gashi, 2012: 39-56.

¹⁴¹⁶ Kutlu, 2007: 318.

¹⁴¹⁷ Uçarol, 2012, s. 25; Koloğlu, 1993: 84.

¹⁴¹⁸ Toprak, 2012: 4; BOA. A. MKT. MHM. D. 736. G. 09.

¹⁴¹⁹ Gashi, 2012: 39-50.

¹⁴²⁰ Toprak, 2012: 4.

denemişlerdi. Dünün Makedonyası'nın en önemli kenti Selanik, Avusturya'nın da ilgi odağıydı. Bu noktadan itibaren bir dizi ittifak Balkan ülkelerini kimi zaman yan yana kimi zaman karşı karşıya getirmişti. Bulgarlar “Ayastefanos Bulgaristanı”nı hiçbir zaman unutmamışlardı. Büyük Bulgaristan, Orta Çağ Bulgar Krallığı, Kral Ferdinand'ın düşlerini süslemişti. Makedonya Bulgarların yayılım alanıydı. Bulgar komitacıları Makedonya'daki en güçlü çeteleriydi. Yunanistan ise, ulus devlet oluşturduğu andan beri Megalo İdea peşindeydi. Yani Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmayı düşlüyordu. Venizelos'un gözü de Makedonya'daydı. Ancak Yunan Megalo İdea'sı Ege kıyılarını, bütün Ege adalarını ve Girit'i istemekteydi. Makedonya'da Rum çetelerinin, Bulgar komitacılarından aşağı kalan tarafı yoktu.¹⁴²¹ Karadağ ise Başta Arnavutluk'tan olmak üzere, çevrelerindeki topraklardan parçalar alarak genişlemenin peşindeydi. Bilindiği gibi bu konuda en büyük destekçileri ise Rusya olmuştur.¹⁴²²

Makedonya'da 1902'den bu yana çıkan çatışmaların en önemli nedenlerinden biri Yunan ve Bulgar milletleri arasındaki kilise ihtilafı idi. Sultan Abdülhamit, bu unsurlar arasındaki kilise ihtilafından ustaca istifade etmiştir. Bu kiliseler arasındaki farklı görüşlerin uzlaştırılmasına elinden geldiğince engel olmuştur. Bu tutum, zamanının genel Makedon politikası haline gelmişti.¹⁴²³ Özellikle 1909'dan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çıkarılan bazı kanunların Balkan ittifaklarının hızlanmasında etkisi olduğu bilinmektedir. Bunlar dernekler hukuku, çeteler hukuku, kiliseler ve okullar hukukudur.¹⁴²⁴

Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde, Bulgar kilisesinin Rum Patrikhanesi'nden ayrılmasından bu yana Balkan Devletleri arasında kilise mülkiyeti konusunda devam eden anlaşmazlıktan yararlanmış ve Osmanlılara karşı ittifak kurmalarını engellemiştir.

Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 3 Temmuz 1910 tarihli bir kanunla kilise ve okulların hangi unsura ait olduğunu nüfus raporuna göre belirlemesi esasi üzerine aralarındaki ihtilaf ortadan kalkmış ve Balkan milletleri Osmanlılara birleşerek Balkan savaşlarına hazırladılar.¹⁴²⁵ Bu sırada Selânîk'te sürgün hayatı yaşayan II. Abdülhamit, düşmanın ilerlemesi karşısında Selânîk'in tehlikeye düşmesi üzerine 1 Kasım'da İstanbul'a nakledildi.¹⁴²⁶ Kendisine gazete verilmediği için Balkan Savaşı'nın çıktığından haberi dahi olmayan eski padişah, Balkan ittifakına ve Bâbîâlî'nin böyle bir ittifaktan haberdar

¹⁴²¹ Toprak, “2012: 5.

¹⁴²² Gashi, 2012: 39-56.

¹⁴²³ Tahsin Paşa, 1931:162.

¹⁴²⁴ Bunun hakkında daha geniş bilgi için bkz: Şıvgın, 1999; Şıvgın, 2012.

¹⁴²⁵ Küçük, 1988: 223.

¹⁴²⁶ Küçük, 1992: 23-25.

olmamasına hayret ederek kiliseler meselesini sordu. Halledildiğini öğrenince de ittifakı tabii karşıladı.¹⁴²⁷

Bu bölgenin özellikle silah ihracatı ve İtalya'dan gönüllüler için yabancı güçlerin her türlü provokasyonlarına açık olduğu biliniyordu.¹⁴²⁸ Buna rağmen Arnavutluk'ta yönetim hatalarında ısrar ediliyordu. “*Birincisi, Arnavutların elinde bulunan silahların toplatılmasıyla Osmanlı Devleti aynı zamanda büyük bir savunma gücünün ortadan kaldırılmasıyla karşı karşıya kalmıştı. İtalyanların Trablusgarp'ı işgali sebebiyle Akdeniz yolu askeri sevkiyata kapanmıştı. Diğer taraftan önemli bir askeri kuvvetin Anadolu sahillerini muhtemel bir İtalyan işgaline karşı muhafaza etmekle meşgul olması gibi sebepler Balkanlarda Bulgar ve Sırpaların Makedonya'yı paylaşmak için ittifak kurmaları sürecini başlatmıştı*”.¹⁴²⁹

4.1.2. Savaşın Başlaması ve Gelişimi

Balkan milletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını paylaşmak üzere kendi aralarında anlaştıkları bu günlerde, 30 Eylül 1912'de dört Balkan devleti Osmanlı'ya karşı seferberlik ilan etti ve Osmanlı Devleti de 1 Ekim 1912'de bu devletlere karşı seferberlik ilanı ile cevap verdi.

Karadağ Hükümeti, 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne harb ilan etti.¹⁴³⁰ Bu durum İstanbul'da büyük bir sürpriz yarattı. İstanbul harbin çıkmayacağından o kadar emindi ki, 120 bin asker terhis etmişti.¹⁴³¹ Ancak Karadağ'ın savaş ilan ettiği, diğer Balkan Devletleri'nin de savaş ilan etmek üzere olduğu ani bir saldırıya karşı sınırlardaki askeri hazırlıkların bir an önce tamamlanması için alınacak önlemlere dair Sadaret'ten ilgili bakanlıklara bir emir göndermiştir.¹⁴³²

Osmanlı Devleti savaş için ordusunu ikiye ayırmıştı. “Doğu Ordusu” Trakya'da Bulgarlara karşı, “Batı Ordusu” ise Makedonya ve Arnavutluk'ta Yunanlılara, Sırlara ve Karadağlılara karşı savaşıyordu. Bu bağlamda savaş “Doğu Cephesi” ve “Batı Cephesi” olmak üzere iki cephede gerçekleşmiştir.

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusunun bir kolu hemen Filibe'ye saldırdı ve Edirne'ye karşı Bulgar ordusuna sırt çevirmek istedi. Ancak 19-20 Ekim 1912 arasındaki savaşlarda yenildi ve geri çekildi. Bunun üzerine henüz hazırlıklarını tamamlamamış olan “Doğu Ordusu” 22 Ekim'de harekete geçirildi.

¹⁴²⁷ Küçük, 1988: 223; Küçük, 1992: 23-25.

¹⁴²⁸ BOA. MV, D.152, G. 77. (23 Mayıs 1911).

¹⁴²⁹ Selahattin, 1989: 47.

¹⁴³⁰ BOA., BEO, D. 4095 G. 307064.

¹⁴³¹ Küçük, 1992: 23.

¹⁴³² BOA., BEO, D. 4095 G. 307109.

Ancak bu ordu kısa sürede bozulmaya ve her taraftan geri çekilmeye başladı. Bu durum karşısında Bâbiâli 25 Ekim 1912'de Çatalca'da bir savunma hattı kurmaya karar vermiş ve Bulgarlar ancak burada durabilmiştir.

Böylece savaşın başında “Doğu Ordusu” yenildi ve Çatalca’ya çekildi. Bu arada Yunan donanması Ege Denizi'nde hakimiyet kurdu. Bu durum “Doğu Ordusu”nun ve Osmanlı Devleti’nin “Batı Ordusu”ndan ve Makedonya’dan ayrılmasına neden oldu.

“Batı Ordusu”da, 26 Ekim’de Kumanova’da Sırlara yenildi. Bundan sonra dört Balkan Devleti Makedonya’yı işgale başladılar. Selanik ise, 8 Kasım 1912 günü kendiliğinden Yunan ordusuna teslim oldu.

Böylece Balkan birliğine dahil olan devletler, savaşın başlamasından hemen sonra tüm Rumeli’yi işgal ettiler.¹⁴³³

Balkan Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Osmanlı Devleti'nin bu ağır yenilgisi iç siyasette büyük tepkilere neden oldu. Kurulduğu günden itibaren tartışılan “Büyük Kabine”, Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 29 Ekim 1912'de istifaya zorlanmasıyla yıkıldı. Ancak yeni hükümet, bu savaşın olumsuz gelişimini değiştirmede.¹⁴³⁴

Bu durumla karşılaşan Osmanlı Devleti, savaşın sona ermesini talep etmeye başladı. Ancak buna olumlu yanıt, Bulgarların Çatalca'ya yaptıkları saldırıda bozguna uğratılmasından sonra geldi. Ardından 28 Kasım 1912'de Çatalca'da Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında müzakereler başladı. 3 Aralık 1912'de ateşkes anlaşması imzalandı. Ancak Yanya ve İşkodra'nın savunması devam ederken Yunanistan ve Karadağ bu anlaşmaya katılmadılar.

Arnavutluk'taki olaylar sırasında Sırlar ve Karadağlılar, Avusturya-Macaristan veya İtalya'nın müdahale etmesi halinde Rusya'nın kendilerine askeri teminatlar sunabileceği yönünde belirsiz tehditler savurmayı başardılar. Tercüme edilen bu mesaj bu şekilde okunuyor: “Arnavutluk’un bizim tarafımızdan işgaline müdahale etmeyin, çünkü bu müdahaleden bir Avrupa savaşı çıkabilir”. Bu sadece Viyana ve Roma’yı etkilemekle kalmadı, aynı zamanda Paris, Londra ve Berlin için de derin bir endişe söz konusu oldu.¹⁴³⁵

Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında bu gelişmeler olurken Avusturya-Macaristan’dan yardım alarak Arnavutluk, 28 Kasım 1912'de bağımsızlığını ilan etti. Ancak

¹⁴³³ Uçarol 1995: 438

¹⁴³⁴ Turfan, 2000 : 197. Turfan’a göre, Kamil Paşa daha seksenlerindeydi, dolaylı yöntemlerle bile etkili olamayacak kadar yaşlıydı. Böyle bir buhran içinde bir sadrazamın olmazsa olmaz nitelikleri olan kararlılıktan, kurnazlıktan yoksundu. Selefî gibi, güvenebileceği bir Parlamente’ya ya da güvenebileceği siyasi bir temele (yani partisine) sahip değildi.

¹⁴³⁵ Glenny, 2006: 241.

bu sırada, Kuzey Arnavutluk'un Sırbistan tarafından işgal edilmiş olması, devletlerarası yeni sorunlara neden oldu.¹⁴³⁶

4.1.3. Birinci Balkan Harbi'nde Arnavutların Tutumu

Arnavutlar yine Balkan ittifakının dışında kaldılar, ancak bu durum komşu halklarla işbirliği yapmak istemedikleri için değil, Arnavutlara içtenlikle teklif edilmediğinden kaynaklanmaktaydı. Daha sonra Balkan savaşlarından ardından sadece Sırp Hükümeti değil, Sırp tarihçiliği de Arnavutlara yönelik çeşitli ima ve suçlamalarla ortaya çıktı.¹⁴³⁷

Alman araştırmacı ve tarihçi Desiderius von Szeged, Sırbistan ve Karadağ'ın Arnavut topraklarına yönelik işgal politikalarını yansıtarak, Arnavutları Balkan müttefiklerinin tarafından yer almamalı konusunda onları haklı çıkardı. Desiderius von Szeged bu konuda şu hususları altını çizmektedir: *“Arnavutların mevcut Balkan savaşındaki tavrı da kendi ırklarının bağımsızlığını ve varlığını koruma niyeti tarafından belirlenir. Arnavut liderler, Balkanlar'da bir Osmanlı İmparatorluğu olduğu sürece, Arnavutluk'un özerkliğinin ve halkları için güvenlik alanında bir anlamı olabileceğinin fazlasıyla farkındaydılar. Ancak İmparatorluğun nihai yıkımı, onları doğrudan Karadağ, Sırp, Bulgar ve Yunan özelemleriyle karşı karşıya getirerek sonsuz ve nefret dolu bir savaşa girecektir”*.¹⁴³⁸ Von Szeigh, birçok Arnavut liderle konuşma fırsatı buldu ve *genel olarak Arnavutların nihai hedefinin etnik Arnavut topraklarının özerk olmasını yani Arnavut vilayetlerinin bireysel kültürlerini, ulusal yaşamlarını geliştirebilecekleri bir yer olmasını istedikleri* cevabını aldı. Ancak, tam da çevrelerinde yaşayan milletlerin tehlikesi nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmanın istendiği düşüncesini hiç duymamıştı. Sonunda, Von Szeigh şöyle diyor: *“Müttefikler Arnavut topraklarının yarısından fazlasını talep ediyorlar ve bu nedenle Arnavutlar ile müttefikler arasında bir anlaşmanın imkansız olmasına şaşırılmamalıdır”*.¹⁴³⁹

Böylece, Arnavut ileri gelenleri, başta Avusturyalılar olmak üzere çeşitli diplomatik kanallardan, Balkan İttifakının Arnavut topraklarının bölünmesi konusundaki gerçek hedeflerini öğrenmişlerdi. Bu yüzden savaşın arifesinde, Arnavutların Sırp-Karadağlıların Osmanlı karşıtı işbirliği tekliflerini reddetmekten başka seçeneği yoktu. İsmail Kemal Bey, Karadağ'dan Nikolla ile görüşme davetiyle ilgili anılarında şunları yazdı: *“Arnavutluk'u kurtarmak açısından, herhangi bir siyasi kombinasyon hayal edilebilir, ancak Balkan müttefikleriyle bir birlik olamaz.”* Bu nedenle İsmail Kemal, Karadağlılarla görüşmeyi

¹⁴³⁶ Buçukcu, 2014: 269.

¹⁴³⁷ Rızaj, 2011, 270.

¹⁴³⁸ Rızaj, 2011: 273.

¹⁴³⁹ Rızaj, 2011: 273-274.

reddetmiş ve gözlerini İtalya ile birlikte olan Avusturya-Macaristan'dan çevirmişti. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi bu iki ülke Arnavutluk'a büyük ilgileri vardı.¹⁴⁴⁰

Birinci Balkan Savaşı'nın çıkmasının asıl sebebinin o dönemde çözülmesi beklenen Arnavut meselesi olduğu düşünülüyordu. Arnavut sorununa doğru çözüm, hiçbir Balkan devleti tarafından hoş karşılanmadı, çünkü bütün Balkan devletlerinin Arnavut topraklarının bölünmesi konusunda iddiaları vardı. On yıllardır, dört Balkan devleti ve Rusya'nın önderlik ettiği bazı Büyük Güçler, sabotajcılar ve yıkıcı propaganda için aktifti. 10-15 gün içinde Balkan haritasındaki tutum kökten değişti. Artık statükodan değil, yeni gerçeklerden bahsediliyordu. Birinci Balkan Savaşı “gerçek Arnavutluk fikrine ölümcül bir darbe indirdi”.¹⁴⁴¹

O zamanlar Arnavut vatansever çevrelerinde, savaşta çeşitli konumlandırma seçenekleri değerlendirildi. İlk seçenek, Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai olarak dağılmasının kaçınılmaz olarak Arnavut topraklarının parçalanmasına yol açacağı korkusunun bir sonucu olarak, kuvvetlerin Osmanlı İmparatorluğu ordusuyla koordinasyonu öngörüldü. Ancak Osmanlı ordusu ile koordinasyon Arnavutlar için ciddi sonuçlar doğurabilir. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu, içinde su olan bir gemiye benziyordu, bu yüzden batması, onunla birlikte Arnavutların da batması anlamına geliyordu ve Balkan müttefikleri, Arnavut topraklarının bölünmesi iddialarını, onları Osmanlı toprağı olarak kabul ederek haklı çıkaracaktı.¹⁴⁴²

Joseph Swire'ye göre de, Savaşın patlak vermesi, Arnavut milliyetçilerini yeniden bir ikilem içine soktu. Nesilden nesile düşmanları, şüphesiz Arnavut olan topraklara akın ediyorlardı. Ama Türk olarak sınıflandırılmalarına neden olan yaygın bilgisizliğin farkındaydılar; ve 1880'den sonra ilgili devletler, Türklerin bunu çürütmek için hiçbir şey yapmadıkları şeklindeki bu yanlış anlamayı teşvik ettiler. Dört yüzyıl boyunca ayrı bir milliyet olarak varlıkları göz ardı edildi. 1880'de Berlin Kongresi kararlarına karşı direnişleri genellikle Türkiye'ye bağlılık olarak yanlış yorumlandı; ve şimdi Türklere yardım etselerdi, bu yanlış yorumlama doğrulanmış gibi görünürdü. Türklerle savaştan yeni çıkmış, onların sadakatsizliklerinden ve baskılarından bıkmış yurttaşları bile, bugün dünün düşmanı ile işbirliğini dikte eden bir politikayı anlamakta güçlük çekeceklerdi. Büyük Malesia'nın Malesörleri şimdiden Karadağlılarla işbirliği yapıyorlardı.¹⁴⁴³

¹⁴⁴⁰ Rizaj, 2011: 277.

¹⁴⁴¹ Shala, 2003: 169.

¹⁴⁴² Rizaj, 2011: 278.

¹⁴⁴³ Swire, 2005: 120.

İkinci seçenek, yani Balkan müttefiklerine katılmak, zaten bilinen nedenlerden dolayı düşünülmeyi bile. Tarafsız bir duruş seçeneği mantıklı görünse de, özellikle Arnavut halkı içgüdüsel olarak Müttefik silahlarının tehdidi tehlikesini hissettiğinden, mevcut duruma karşılık gelmiyordu. Bu, savaşın başlamasından bir gün sonra İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin bildirdiği aşağıdaki bilgilerle doğrulanmaktadır. Diğer şeylerin yanı sıra şöyle diyor: “*Size, Majesteleri Selanik Başkonsolosu'ndan İşkodra Vilayeti'ndeki koşullar hakkında bilgi veren iki mektubun kopyalarını göndermekten onur duyarım. Geçen hafta Arnavutluk'taki genel durum hakkında başka bir haber alamadım, ancak İstanbul gazeteleri tüm Arnavutların Balkan devletlerinden gelen tehdiye karşı birlik olarak savaşmak için bir 'taahhüt' verdiklerini*” bildiriyor.¹⁴⁴⁴

Öte yandan, Türkiye ile savaşları artık bitmişti: vatansever özlemleri o sırada istedikleri ölçüde gerçekleşmişti. Ulusal birlik pekiştirilene kadar Türkiye ile savaşmak için artık nedenleri yoktu ve artık kendi savunmaları adına Osmanlı İmparatorluğu'nu korumaya yönelik ilk politikalarını sürdürmekte özgürdüler. Balkan müttefiklerinin tarafına açıklaması bu politikaya aykırı olacak ve Hristiyan devletleri kurtarıcıları olarak selamlıyor gibi görünecekti. Ama o sırada istedikleri dereceye kadar kendilerini kurtarmışlardı. Yardım istemediler ve yurttaşlarının çoğu nesilden nesile düşmanlarıyla işbirliği yapmayı asla kabul etmeyecekti. Kosovalı Arnavut çeteleri zaten Sırp ilerlemesine direniyordu.¹⁴⁴⁵

Bir diğer önemli faktör, yerel bağımsızlığa dayanacak ve karmaşık bir politika yürütecek kadar güçlü, tanınmış bir Arnavut merkezi otoritesinin olmamasıydı. Arnavut liderler, bunun bir an önce oluşturulması ve iki karşıt unsurun yurttaşları arasında birleştirecek bir politika izlenmesi gerektiğine karar verdiler.¹⁴⁴⁶

Bu nedenle, her açıdan tarafsızlık politikası Arnavut Merkez Komitesine arzu edilir görünüyordu. Arnavutlar, belirli bir politika izleyerek, dünyasal bütünlüklerinin korunmasına, iyi niyetlerinden çok büyük güçlerin kıskançlığı ve rekabetine güvenirken, ırksal bireyselliğin somut bir kanıtını sağlamayı umdular.¹⁴⁴⁷

Birinci Balkan Savaşı'nın patlak vermesine yanıt olarak, Arnavut milliyetçileri, etnik kökenlerin temel karakterini milliyetçilik temelinde yeniden doğruladılar ve iddialarını desteklemek için hem diplomatik hem de askeri güç kullandılar. Balkan İttifakından gelen tehdidin, parçalanmayı durdurmak amacıyla Arnavut Hristiyanları ve Müslümanları birbirine yakınlaştırdığı kaydedildi. Böyle bir şeye ulaşmak için atılması gereken en uygun adımlar

¹⁴⁴⁴ Rizaj, 2011: 278.

¹⁴⁴⁵ Swire, 2005: 120.

¹⁴⁴⁶ Swire, 2005: 221.

¹⁴⁴⁷ Swire, 2005: 221.

konusunda Arnavut milliyetçileri arasında önemli bir kafa karışıklığı ve anlaşmazlık vardı. Hâlâ, yaratılan koşullar tarafından belirlenen karmaşık bir politika izleyecek ve belirli yerel eylemleri kontrol edecek kadar güçlü, evrensel olarak kabul edilmiş bir otorite yoktu.¹⁴⁴⁸

Böylece, en büyük ulusal tehditle karşı karşıya kalan Arnavutlar, son yıllardaki ayaklanmalardan bıkmış olmalarına, kendilerine ait bir devletleri olmamasına ve uygun bir örgütlenme olanağına sahip olmamasına rağmen, son anlarda bir şekilde kendilerini savunmak için örgütlenmeyi başardılar.¹⁴⁴⁹

Askeri açıdan en önemli girişim, 14 Ekim 1912'de Üsküp'te düzenlenen bir dizi milliyetçi liderin toplantısından kaynaklanacaktı.¹⁴⁵⁰ 14 Ekim'de Üsküp'te "Kurtarma" Komitesi'nin olağanüstü toplantısı, ülke savunmasının organizasyonu için "Kara Cemiyet" ile birlikte yapıldı.¹⁴⁵¹ Bu örgütün temsilcileri, "daha önce Müttefik saldırılarının en çok tehdit ettiği bölgelerde bulunan Kosova Vilayeti'nin başlıca Arnavut liderleri Priştineli Hasan ve Bayram Curri'nin Arnavut topraklarının korunmasını organize etmek için onayını almıştı. Üsküp toplantısında Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybedeceği sonucuna varıldı ve üç önemli karar alındı: 1. Arnavut halkının Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki varlığını savunmak için değil, Arnavutluk'un toprak bütünlüğü ve özgürlüğünü savunmak için silaha sarıldığının vurgulanacağı bir bildiri ile Büyük Güçlere seslenmek; 2. Arnavutları Karadağ ile kurdukları bağdan ayırmak için büyük Malsiya gidecek bir heyet atamak; 3. Arnavutluk'u parçalanma tehlikesinden kurtarmak için aynı heyeti ülkenin diğer illeriyle anlaşmaya varmak üzere yetkilendirmek. Koşulların bir zorunluluğu olarak, Osmanlı İmparatorluğu içinde Arnavut özerkliği fikri tercih edildi, ancak Osmanlı mevcut savaştan sağ çıkamazsa, o zaman Belçika ve İsviçre kadar tarafsız bağımsız bir Arnavut devletinin yaratılması. Bu fikre destek Avusturya-Macaristan Hükümeti'nden arandı.¹⁴⁵²

Savaşların ezdiği Osmanlı Ordusunun Slav-Yunan ordularına karşı ciddi bir direniş örgütleyemeyeceğini görünce, yük Arnavut gönüllülerin üzerine düştü. Ama düzgün bir organizasyon olmadan. Ancak en büyük direniş, İşkodra, Merdare, Yanya, Kumanovo ve Luma Savaşlarında adı kötüye çıkmış Balkan İttifakı ordularına karşı yapılmıştır.¹⁴⁵³

Müttefik orduları, Arnavut topraklarına girişleri sırasında, Podujeva, Firzovik, Anamorava, Kaçanik, Carraleva, Shtime, Dukagjini Ovası, Luma, Bitola, vb. gibi Arnavut

¹⁴⁴⁸ Guy, 2012: 43.

¹⁴⁴⁹ Rizaj, 2011: 278

¹⁴⁵⁰ Guy, 2012: 43.

¹⁴⁵¹ Toplantı 14 Ekim 1912'de Nexhip Draga başkanlığında yurtsever Sali Gjuka'nın Üsküp'teki evinde yapıldı. Shala, 2003: 169.

¹⁴⁵² Rizaj, 2011: 278-279; Guy, 2012: 43-44.

¹⁴⁵³ Shala, 2003: 170.

gönüllü müfrezelerinin ara sıra çete direnişiyle karşılaştı. Daha sonra Osmanlı ordusu tarafından terk edilen askerlerle saflarını genişletti. Ancak, düzinelerce kat daha büyük ve daha silahlı olan düzenli Müttefik ordularına karşı bu popüler öz savunma direnişi, kalıcı bir başarıya sahip olamazdı.¹⁴⁵⁴

Kosova Vilayeti'nin bu bölümünde 10.000 Sırp ve Karadağ askerinin önünde sadece 400 Osmanlı askeri vardı. Bu gibi durumlarda, Arnavutlar kaderin insafına bırakıldılar, bu nedenle Sırbistan sınırını korumak için kendi kendine örgütlenme, yaratılan koşulların bir zorunluluğu olarak kendiliğinden olmuştu. Öte yandan, Arnavutlar, Bâbiâli'ye karşı son ayaklanmalar sırasında (1910-1912) Osmanlı makamları tarafından kitlesel olarak silahsızlandırıldılar, ancak ayaklanmadan sonra yeniden silahlanmaları mevcut şartlar içinde sembolik kalmıştır. Bu nedenle, Bâbiâli tarafından seferberlik ilan edildikten sonra, Kosova Vilayeti Arnavutlarının 1/4'ü bile ona cevap vermemişti. Bu fenomen Arnavutluk'un diğer bölgelerinde de benzerdi. Sırp ordusunun ve diğer müttefik orduların Arnavut topraklarına girmesini önemli ölçüde kolaylaştıran Osmanlı ordusu içindeki bu kaos oldu. Bu daha sonra komiteler (paramilitarler) ve Müttefik ordularının düzenli birimleri tarafından gerçekleştirilen çok sayıda Arnavut sivil katliamının gerçekleşmesine yol açtı.¹⁴⁵⁵

Ateşkesin imzalanmasıyla Balkan İttifakı, dört şehir, İstanbul, Edirne, İşkodra ve Yanya hariç, Avrupa'daki tüm Osmanlı topraklarını işgal etti. Son iki şehir 'Arnavut' güçleri tarafından kontrol edildi ve Arnavutlar tarafından Arnavutluk'un bir parçası olarak talep edildi.¹⁴⁵⁶

1912 yılın sonbaharında, Balkan ülkelerin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatmasıyla durum kökten değişti. Şimdi Arnavut Ulusal Hareketi, hem Balkan ittifakları ile hem de Osmanlı Devleti ile açısından konumunu belirleme gibi acil bir sorunla karşı karşıyaydı. İşgal birliklerinin Arnavut nüfusunun yaşadığı topraklardaki davranışları, katliamlar ve toplu yerinden edilmeler, Arnavut Hareketi için Balkan İttifakı ile birleşme dışında herhangi bir siyasi-diplomatik kombinasyonun mümkün olduğunu bir kez daha gösterdi. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu içinde kalmak bir çıkış yolu değildi. Arnavutluk'un kaderi, hızla yokuş aşağı giden Osmanlı Devleti'nden ayrılmak zorundaydı.¹⁴⁵⁷

Arnavut milletinin varlığı için bu zor ve tehlikeli zamanda, 1912 Ekim ayında, Balkan Devletleri'nin her tarafından Osmanlı Devleti'ne saldırıldığı anda, Abdi Toptani, Mustafa Kruja, Nikolle Kaçorri ve Rexhep Mitrovica Avusturya-Macaristan'a yardım için bir mektup

¹⁴⁵⁴ Rizaj, 2011: 279-280.

¹⁴⁵⁵ Rizaj, 2011:280-281.

¹⁴⁵⁶ Guy, 2012: 45.

¹⁴⁵⁷ Puto, 2010: 75.

yazdılar. Bu mektubun temel maksadı jeopolitik dengenin bozulması karşısında Avusturya'nın duruşunu değiştirmesini istemektir.¹⁴⁵⁸

Öncelikle Arnavutluğun sınırlarının korunması ve bu sınırlar içinde bulunan toprakların muhtariyet bir devlet halinde, Padişahın himayesi altında kurulması istenmekteydi. Fakat olayların değiştiği görülünce ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesinden dolayı, Arnavutluk'un bağımsızlığı istendi. Bu yeni devlet, krallık olarak, İşkodra, Manastir, Yanya ve Kosova vilayetlerinin birleşmesinden oluşacaktı. Dolayısıyla diğer komşu ülkeler gibi gelişim yoluna gidecekti. Onlara göre:

*“Arnavutlar, diğer Balkan ülkeleri arasında en eski millettir ve onlarla ne ırk açısından ne de gelenekler açısından hiç bir bağı yoktur. Üstelik bunlar diğer milletlerle hiç benzemiyorlar. Arnavut milletinin yok olması doğru olmayacak, çünkü bu millet ne kültür açısından ne de gelenekler açısından diğer milletlerden daha aşağı değildir.”*¹⁴⁵⁹

İkdam gazetesinin 19 Kasım tarihli “Arnavutluk Muhtariyeti” başlıklı haberinde Arnavutların istiklal için mücadele yolunu seçmelerinde Sırp boyunduruğu altında yaşamamak isteği gösterilmektedir.¹⁴⁶⁰

21 Kasım 1912'de İstanbul'daki Arnavut kolonisinin temsilcileri, tüm Arnavutlar, Müslüman, Katolik ve Ortodokslar adına Büyük Güçlere bir dilekçe gönderdiler. Bu dilekçede *“Arnavutluk'un pozisyonunu etkilediği ölçüde Osmanlı'nın Avrupa'daki statükosuna müdahale etmek ve korumaktır”*.¹⁴⁶¹

İki ana savaş tiyatrosunun dışında yer almasına rağmen, Birinci Balkan Savaşı sırasındaki Arnavutluk topraklarını paylaşma muharebesi, Büyük Güçler, yeni oluşmuş devletler, ulusal bilincin gelişigüzel gelişmesi ve hatta kişisel hırslar arasındaki karışık ilişkiler ağına ışık tuttu. Osmanlı demografik ve sosyal mirasının son derece karmaşık karakteri göz önüne alınarak, çok uluslu bir imparatorluktan modern ulus devletlere geçişin ne kadar zor olacağını kanıtladı.¹⁴⁶²

Savaşın başlaması ve Balkan devletlerinin hızlı zaferleri Arnavutlar için çok karmaşık ve kritik bir durum yarattı. Bu savaşın dalgasında, Arnavutların Balkan ordularına karşı savaşıarak topraklarını silahlarla savunması gerektiğini düşünen bir hayli Arnavut şahsiyet bulunmaktaydı.¹⁴⁶³

¹⁴⁵⁸ Gurakuqi, 2012: 446.

¹⁴⁵⁹ Gurakuqi, 2012: 446-447.

¹⁴⁶⁰ İkdam, 19 Kasım 1912: 4.

¹⁴⁶¹ Guy, 2012: 49.

¹⁴⁶² Glenny, 2007: 240.

¹⁴⁶³ Frashëri, 2008: 77.

4.1.4. İşgal Sonrası Arnavutluk Topraklarında Balkan Müttefik Devletleri Tarafından Yapılan Katliamlar

Birinci Balkan Savaşı'nın başlamasından hemen sonra toplu katliamlar ve kurşuna dizme şeklinde idamlar gerçekleşecektir. Yunan/Slav ordularının katliamları ve soykırımı, Arnavut topraklarının neredeyse her yerini kapladı ve bu imha-soykırım kampanyası, tarihin ve insanlık dünyasının en karanlık yıllarının bir parçasıdır. İşgalciler yer yüzünde var olan en kötü yol ve yöntemleri kullandılar: katliamlar, kadınları, çocukları ve yaşlıları kurşuna dizmek, diri diri yakmak, tecavüz, köy ve kasabaların yok edilmesi, Sırbistan'da bütün ailelerin sürgün edilmesi, sömürgeleştirme, mülksüzleştirme, dinin yerini şiddet, yaralama, hapis, soygun, tek kelimeyle Arnavutların yaşam hakkının reddi. Daha kara bir istila hayal bile edilemezdi.¹⁴⁶⁴

Sırp ordusu, Arnavut topraklarında kadın, çocuk ve yaşlılar yaşamasına rağmen, direniş gösteren her Arnavut köyünün yakılıp yıkılmasını emretmişti. Belgrad'da bulunan Avusturyalı diplomatlar, yalnızca Arnavutlara yönelik katliamlar karşısında dehşete düşmekle kalmadılar, aynı zamanda o günlerde üst düzey Sırp yetkililerin "Arnavutlar ortadan kaybolmalı" şeklindeki gayri resmi açıklamalarını da duymuşlardı. Sırp lar ve Karadağlılar işgal sistemlerini kurduktan sonra derhal toprak ve askeri bölünmeyi yaptılar ve ülkede olup olmadıklarına veya kaçmış olduklarına bakılmaksızın tüm şüpheli Arnavutların kaydının yanı sıra sakinlerin ve mülklerin kaydı üzerinde çalışmaya başladılar.¹⁴⁶⁵

Mark Mazower, 1912-1913 yıllarında Balkan İttifakının karakterini şu sözlerle değerlendiriyor; "1912'de, bölge tarihinde ilk kez, modern devletler uzun süredir devam eden demografik hedeflere ulaşmak için askeri savaşı kullandılar."¹⁴⁶⁶ Spesifik olarak, Sırp milliyetçisi "Eski Sırbistan" haritasına tekabül eden Kosova ve Makedonya'da, Sırp orduları, yalnızca bu bölgenin demografisini değiştirmek amacıyla, Kosova ve Manastır vilayetlerinin Arnavut unsurundan etnik temizliğine başladı. Binlerce sivil Arnavut'un öldürülmesi, şiddetli yerinden edilmeler, asimilasyon ve diğer soykırım eylemleri de 1914'te Uluslararası Carnegie Komisyonu tarafından rapor edildi.¹⁴⁶⁷

Sürgündeki Arnavutların, Balkan devletlerinin Arnavutluk'u tamamen bölme niyetlerine ve müttefik orduların soykırım eylemlerine karşı protestoları sayısızdı. Cinayetler, yakmalar, tecavüzler, hapsedmeler, mülke zarar verme, yağmalama, yerinden etme, kurşuna dizme, insanların kalabalık ve toplu mezarlarda yakılması, başta Büyük Güçlerin

¹⁴⁶⁴ Shala, 2003: 172.

¹⁴⁶⁵ Rizaj, 2011: 281-282.

¹⁴⁶⁶ Mazower, 2003: 119-120.

¹⁴⁶⁷ Rizaj, 2011: 282-283.

diplomatlarının raporları olmak üzere birçok kaynak tanık oldu. Leo Freundlich, 1913'te Viyana'da, 1912 ve 1913 yıllarında Yukarı Arnavutluk'ta Sırp ve Karadağ orduları tarafından işlenen katliamlar hakkında bir el kitabı yayınladı. Dönemin Avrupa basınında yayınlanan makalelerin kısmi bir özeti olan bu yayından, sadece Sırp ordusu tarafından yaklaşık 25 bin Arnavut sivilin katledildiği anlaşıyor. Ancak, toplam sayının önemli ölçüde daha yüksek olduğundan şüphe edilmemelidir, çünkü o zaman bu soykırımla ilgili kesin kayıtların toplanması imkansızdı. Dönemin basınından, yabancı diplomatların raporlarından ve sözlü kaynaklardan (anılar, röportajlar, vb.) alınan bilgilere dayanan Arnavut tarihçiliği, toplam sayının birkaç kat daha fazla olduğunu tespit ediyor.¹⁴⁶⁸ Batı kökenli kaynaklara bakılırsa, 1912-1913 yılları arasında tüm Arnavut vilayetlerinde (Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya) 100 binden fazla Arnavut'un Balkan müttefikleri tarafından tasfiye edildiği varsayılmaktadır.¹⁴⁶⁹ Yalnızca Kosova'da, Sırp-Karadağ orduları katledilen Arnavutlar için en az beş toplu mezar açmıştı.¹⁴⁷⁰

Balkan savaşları ve sonrasındaki Sırp zulmünün sistematik bir hale gelişini yakından izleyen bir Rus gazetecisi Leon Troçki mezalim ile ilgili çok ayrıntılı bilgi vermiştir. Sırp Kralı Petar, Kumanova'ya giderken yolda rastladığı bir grup Arnavut esiri gördüğünde arabasında ayağa kalkarak *“Bu adamlar benim ne işime yarar? Öldürülsünler, yalnız kurşunlanarak değil; o, cephane israfı olur; değneklerle dövülerek”* şeklinde ifade etmiştir.¹⁴⁷¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *“Zulüm emrini bir ülkenin yöneticisi olan ve düzenli ordunun başındaki bir kral verirse onun emrinde bulunan subay ve askerler ve daha kötüsü çetecilerin yapacağı kötülüklerin sınırının olmaması normaldi”*¹⁴⁷² şeklinde yorumlamaktaydı.

Sırp'ların 5 Aralık 1912 tarihine kadar yalnız Kosova vilayetinde 20.000 kadar insanı katlettiğini Avrupa yayın organları yazmaktadır.¹⁴⁷³ Türk kaynaklarda da, benzer bilgiler bulunmaktadır. Mesela Yakup Ahabab verdiği bilgilere göre, *“Sırp çeteleri ve askerleri tarafından Üsküp, Priştine, Prizren, Firzovik ve Kalkandelen'de yaklaşık olarak 25.000 Müslüman Arnavut katledildi, savunmasız Müslümanlar alçakça katliama tabi tutuldu. Kalkandelen'de 95 Arnavut öldürüldü, evleri yakıldı ve talan edildi. Kadın, kız ve çocuklara*

¹⁴⁶⁸ Rizaj, 2011: 283-284.

¹⁴⁶⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Büyük Devletlerin Balkanlara ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor: Carnegie Vakfı Raporu (1914), Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Okur, TTK. Yayınları, Ankara, 2019; Justin McCarthy, Ölüm ve Sügün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922), Çeviren: Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara, 2012, s. 144-162.

¹⁴⁷⁰ Rizaj, 2011: 284.

¹⁴⁷¹ Ağanoğlu, 2001: 79.

¹⁴⁷² Ağanoğlu, 2001: 79.

¹⁴⁷³ Halaçoğlu, 1995: 37.

*kendi baba ve kocalarının gözleri önünde Sırp askerleri tarafından işkence edildi”.*¹⁴⁷⁴ Sırp lar Üsküp’te 2000, Prizren Cıvarında 5000 Arnavut’u toptan katletmişlerdi.¹⁴⁷⁵ *Firzovik’teki katliamda 1.200 Arnavut öldürüldü. Bu katliamın ardından şehirde nerdeyse hiç yerli ahali kalmadı. Geylan’daki katliamdan kaçan çok az kişi haricinde neredeyse tüm şehir yok edildi.*¹⁴⁷⁶ Priştine civârında da çoğunluğu Arnavut olmak üzere 5.000 kişi Sırp lar tarafından katledilmiştir.¹⁴⁷⁷

Bütün bunların yanında, Balkan müttefik devletleri ortak katliamlarda da bulunmuşlardır. Öyle ki, Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleri, işgal ettikleri yerlerde bulunan müslümanlara tarihte örneğine rastlanmayacak saldırılarda bulunmuşlardır. Meselâ, Dedeâğaç’ta Bulgar ve Yunan çetelerinin katliamları Cuma gününden Pazar gününe kadar devam etmiştir. Yine Dedeâğaç ve Kavala’da Bulgar ve Yunanlıların yaptıkları mezâlîme dair vesikalar mevcuttur. Bulgar ve Yunanlıların Selânik’te müslüman ve müsevilere yaptıkları mezâlîmin engizisyon yonları aratacak derecede olduğu bildirilmektedir. Hattâ bu durumdan Selânik’te bulunan yabancı devlet konsolosları bile çok müteessir olmuşlar, kime şikâyet edeceklerini şaşırılmışlardır. Arnavutluk tarafında ise Sırp, Bulgar ve Yunanlıların katlettikleri ahalinin sayısı 100.000’i geçmiş olup, sayıları 30.000’den az olmayan kadın ve çocuk cebren tenassur ettirilmişlerdir. Bulgar ve Yunanlıların ise, Makedonya’da yaşayan müslümanlardan 150.000 kişiyi türlü işkencelerle yok ettikleri bildirilmektedir.¹⁴⁷⁸

Halkı göçe zorlayan en önemli sebeplerden birini de dinî baskılar oluşturmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti tarafından gayr-i müslim topluluklara tanınan din hürriyeti, yabancı devletler tarafından ülkelerindeki müslümanlara tanınmamıştır. Aksine müslümanlara uygulanan çeşitli baskılarla din değiştirmeye zorlanmışlar, böylece ülkelerini müslümanlardan arındırmaya çalışmışlarda bu cümleden olarak, Bulgarların Drama’ya girdiklerinde yaptıkları ilk şey, iki büyük camiye kiliseye çevirmek olmuş, bunun yanısıra da Drama’da müslümanlara türlü zulümlerde bulunmuşlardır.¹⁴⁷⁹

Müslüman ve Katolik Arnavutların Ortodoks dinine geçmeleriyle ilgili olarak, bu eylemin 1912 sonbaharında Karadağ ve Sırp ordularının Kosova’ya girmesiyle başladığı ve Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesine kadar devam ettiği söylenebilir. Arnavut tarihçiliği bu konuda Sırp ların Karadağlılar’dan daha temkinli oldukları konusunda hemfikirdir. Sırp kaynaklarının gözden geçirilmiş belgelerine göre, yerel Sırp askeri-polis organlarının

¹⁴⁷⁴ Ahabab, 2016: 112-113.

¹⁴⁷⁵ Ağanoğlu, 2001: 82.

¹⁴⁷⁶ Ahabab, 2016: 113.

¹⁴⁷⁷ Halaçoğlu, 1995: 37; Ahabab : 113.

¹⁴⁷⁸ Halaçoğlu, 1995: 38.

¹⁴⁷⁹ Halaçoğlu, 1995: 41.

faaliyetleri sonucunda iki yüzden fazla Arnavut Ortodoksluğu benimsemeye zorlandı. Gerçi İtalyan belgelerinden bu sayının daha fazla olduğunu anlıyoruz. Öte yandan Karadağ'ın askeri-polis organları, Arnavutların şiddet yoluyla din değiştirmesini gerçek bir politik programa dönüştürmüştü. Bu, esas olarak tehditler yoluyla gerçekleşti. Buna muhalefetin bedeli cinayetle ödendi. Karadağ'ın bu faaliyeti izole kalmamış ancak, Viyana'nın şiddetli diplomatik muhalefetiyle karşılaşmıştır. Böylece Sırp ordusundan alınan bir bilgiye göre, Karadağlılar sadece bir günde Yakova eyaletinden 1.200 Arnavut'u Ortodoksluğa geçmeye zorladı. Böylece, Karadağ'ın işgal ettiği tüm kasaba ve köylerde din değiştirme baskısı yapıldı. Bir ifadeye göre, 1914 yılına kadar sadece İpek ve çevresinde Müslüman ve Katolik inancına sahip 10.000'den fazla Arnavut Ortodoksluğa dönüştürülmüştür. Karadağlılar, Plava ve Gucia'yı işgal ettikten ve halkı silahsızlandırdıktan sonra, bu iki Arnavut eyaletinin cemaatinin yaklaşık 200 üyesini Podgorica ve Niksiç'te rehin gönderdiler. Bu şekilde, Sırp ve Karadağ askeri-polis organları tarafından gerçekleştirilen Arnavutların şiddetli silahsızlandırılması ve dönüştürülmesi, Arnavut erkeklerini dağlara kaçmaya ve özellikle Arnavut nüfusunu ezen askeri birliklere saldırarak çete savaşı yapmaya zorladı. Aynı zamanda bu şiddet sonucunda Sırp ve Karadağ ordularının işgal ettiği bölgelerden gelen on binlerce Arnavut, Türk ve Boşnaklar başta Türkiye olmak üzere Balkanlar'da farklı yerlere göç etmek zorunda kaldılar.¹⁴⁸⁰

Yukarıda bahsedildiği üzere katliama uğrayan masum müslüman halk kitlelerinin kesin sayısı bilinmemektedir. Rumeli'den Türk göçleri hususunda çeşitli araştırmaları bulunan Bilâl Şimşir'in tahminlerine göre bu sayı 200.000'den aşağı değildir.¹⁴⁸¹

İstanbul'da bulunan Büyük Devletler'den birinin memûr-i mahsusunun, Roma'ya gönderdiği bir mektupta, Balkan müttefiklerinin işgal ettiği arazide silahsız ve masum müslümanlardan 240.000 kişiyi öldürdüğü ve katliama devam edildiği de belirtilmekte idi.¹⁴⁸² Bu arada, Balkan mezalimiyle ilgili neşredilmekte olan “Kırmızı-Siyah” Kitap isimli eserin¹⁴⁸³, Avrupa matbuâtında görülmüş tarafsız makale ve neşriyâta ayrılan 3. cüz'ünün 13. kısmında, Dr. Ernst Jackh tarafından neşredilen Şarkta Almanya adlı kitabının girişinde, Balkan Devletleri tarafından katledilen müslümanların miktarı 500.000'den fazla tahmin edilmektedir.¹⁴⁸⁴

¹⁴⁸⁰ Rizaj, 2011: 286-287.

¹⁴⁸¹ Halaçoğlu, 1995: 43; Ayrıca bkz. Şimşir, Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar-Göçler (1821-1913), 2017.

¹⁴⁸² Halaçoğlu, 1995: 43-44.

¹⁴⁸³ Ahmet Cevat, Kırmızı-Siyah Kitap 1328 Faciası (1912-1913 Balkan Savaşı), Osmanlıcadan Çeviren: Alaettin Coşkun, Bilge Karınca, İstanbul, 2017.

¹⁴⁸⁴ Halaçoğlu, 1995: 43-44.

Sırp ordusunun Kosova'ya girmesinden sonra, aralarında Arnavut Ulusal Hareketi'nin tanınmış liderleri olan Priştineli Hasan, Idriz Seferi, Necip Draga gibi birçok Arnavut hapsedilerek Belgrat'a sürgün edildiler. Avusturyalı diplomatların bildirdiği gibi, Arnavutluk'un özerkliğini reddetmeye zorlandılar.¹⁴⁸⁵ Ancak bu baskıları reddettiler.

4.1.5. Balkan Savaşlarında Arnavut Gönüllüler ve Firariler – İşkodra Örneği

İşkodra Komandanı Kâzım Paşa Hazretlerine ve Fırka Kumandanlığına gönderilen bir telgrafta: “Arnavutlar teslim olmak üzere terk-i mevki’ ettiler bizim askerden de iltihâk eden çoktur efrâd-ı ‘umûm siperleri terk ile gidiyor ve müdafaat mümkün değildir hareketimiz şimdi iş ‘ârı ma ‘rûzdur”¹⁴⁸⁶ bilgisi geçmekteydi.

Bu telgraftan, Arnavutların bir kısmının teslim olmak üzere mevziyi terk ettiği, ayrıca çok sayıda Osmanlı askerinin de onlara katıldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden müdafaat mümkün değildir.

Manastır’da Garb ordusu Kumandanlığına da gönderilen bir telgrafta; “Ayn on altıncı günü ale’s-sabâh İşkodra’nın şimâl-i şarkisindeki kır sırtlarına geçen ve Malisörlerle berâber dört tabur kuvvetinde düşman üzerine şiddetle taarruza geçilerek düşman münhezimen ric‘âte mecbûr edilmiş ve el-ân ta’kîb edilmekte bulunulmuştur. Düşmandan bini mütecâviz telefât vardır. Telefâtımız pek azdır. Biri yüzbaşı olmak üzere sekiz dağlı esir edildi. Düşmandan tüfenk, cephâne, çadır vesâir levâzım ağnâm edilmiştir. Ta’kîbe devâm olunmaktadır. Tarafeyn topçuları şiddetle bombardımana devâm etmektedir. Şehrin ara sıra topa tutulması lehü’l-hamd bir te’sîr yapamadı. Harekâtın neticesi ayrıca ‘arz edileceği ma ‘rûzdur”¹⁴⁸⁷.

15 Kasım 1912 tarihli İşkodrâ Kolordu kumandanlığına gönderilen telgrafta Arnavut Askerlerinin firârı konusu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “Arnavut Askerlerinin bir kısmı firâra başlamış ve kısm-ı diğeri Şingin sırtları terkle iskeleye gelmişlerdir anlar da karanlık basınca firâr edecekleri hareketlerinden istidlâl olunur artık bir topla ve yirmi kadar nizâmiye ‘askeriyle kışla da kalmağa mecbûr oluyorum mukadderât böyle imiş”¹⁴⁸⁸.

Anlaşıldığı üzere Arnavut Askerlerinin bir kısmı firâra başlamıştır. Geri kalanlar Shingin sırtlarından ayrılarak iskeleye gitmişlerdi. Bunun sonucunda kışladaki asker sayısı

¹⁴⁸⁵ Rizaj, 2011: 285.

¹⁴⁸⁶ ATASE. BLH-671-6-20-1. (14 Ekim 1912).

¹⁴⁸⁷ ATASE. BLH-671-6-42. (31 Ekim 1912).

¹⁴⁸⁸ ATASE. BLH-672-10-3. (15 Kasım 1912).

büyük ölçüde azalmıştır. Mevzide bir top ve yirmi kadar düzenli asker kaldığı bildirilmiştir.¹⁴⁸⁹

3 Aralık 1912’de “*Mehmet köprüsü istikâmetinde geçen takriben iki bin neferlik kuvvetin techizât-ı seferiyesi ve muhtâc bulundukları mükâri vesâire ile birlikte bulundukları kendilerinin ne yeni bir kuvvet ve ne de ovoidan kır tarafında geçirildiğini isbât eder. Yalnız düşmanın evvelce kır muntikasına geçirdiği kuvvetin bir kısmını sonra da ova muntikasına nakl etmiştir. Orada baskın tarzında bir muhârebe icrâ ettirmiş olduğu önce başlangıçta kır muntikasında yaptığı taarruzu andırır harekât da isbât etmektedir. Bundan dolayı evvelce edilen istihbârât ile de teyid edilmiş olduğu gibi düşman kuvveti hâl-i sâbıktadır*”.¹⁴⁹⁰

Kasım ortalarında İşkodra'yı savunanlar 24.000 Osmanlı askeri ve 5.000 Arnavut milisine çıkmıştı ve İşkodra'yı kuşatan Karadağlılar Zeta Tümeni'nde 15.000, Kıyı Tümeni'nde 8.000, Doğu Tümeni'nden nakledilen 5.500 askerin yanı sıra Bosna ile Avusturya-Macaristan'ın diğer bölgelerinden gelen 4.500 gönüllüden oluşuyordu. Bu, Karadağlıların Osmanlılar karşısında çok küçük bir sayı üstünlüğüne sahip oldukları anlamına geliyordu.¹⁴⁹¹

3 Aralık 1912 tarihinde imzalanan ateşkes koşullarına göre şehir Osmanlıların elinde kalıyor ancak ikmal alamıyordu. Durum her iki tarafın hareket olanaklarını kaldırmaktaydı. Karadağlılar şehri alacak, Osmanlılar da kuşatmayı kaldıracak güce sahip değillerdi. Ne var ki zaman kuşatan ordunun lehine işliyordu. Şimdi yeterince işi olmayan Sırp Ordusu müttefiklerini takviye edebilir ve asker ve topçu olarak ezici bir üstünlük sağlayabilirdi.¹⁴⁹²

Balkan Savaşındaki yenilginin Arnavutlar’dan ileri geldiğini iddia eden bazı yazara karşılık bir Türk Subay olan Ahmed Hamdi şu cevabı vermektedir: ¹⁴⁹³

“Balkan Harbindeki yenilgimizin yegane sebebi olmak üzere, Arnavutların ihaneten harp yerini terkettikleri gösterilmektedir. İşbu yalan rivayetler hep İttihat ve Terakki mahfillerinden sızmış, garazlı isnatlardan ve intikamcı iftirallardan ibarettir. Bu hususta tarafsız olarak gerçekleri açıklamadan önce, anadan babadan Türk oğlu Türk olduğumu beyana mecburum. Arnavutların istiklalı ile dahi hiçbir alışverişim yoktur.”¹⁴⁹⁴

Ben Osmanlı Ordusunun zabitlerindenim, Şark Ordusuna dair bir malumatım varsa, o da, o cihetle, Arnavut askeri bulunmamasındır. Oradaki mağlubiyete acaba kimler sebep oldu? Ben Garp Ordusunun vermiş olduğu muharebelerin hepsine iştirak etmiş olduğumdan,

¹⁴⁸⁹ ATASE. BLH-672-10-3. (15 Kasım 1912).

¹⁴⁹⁰ ATASE. BLH-672-10-35 (3 Aralık 1912).

¹⁴⁹¹ Hall, 2003: 76; Ivetic, 2008: 82.

¹⁴⁹² Hall, 2003: 77.

¹⁴⁹³ Ahmet Hamdi, 1920.

¹⁴⁹⁴ Ahmet Hamdi, 1920: 1-2.

yalnız Garp Ordusundan bahsedeceğim ve Arnavutlar hakkında söylenen sözlerin yalan olduğunu isbat edeceğim. Evvela her Osmanlı şurasını iyice bilmelidir ki, eğer müslüman Arnavutluk olmasaydı, Türkiye tam yüz elli yıl önce Rumeliye elveda etmişti. Arnavutlar vatansever, necip ve cengaver bir millettir. Arnavutların bugün duçar oldukları felaketin yegane sebebi, dört senellik İttihat ve Terakki'nin hatalı ve melum siyasetidir. Bu melum siyaset, yalnız Arnavutların değil, bütün Osmanlıların felaketini mucip olmuştur... 19 Mayıs 1913”¹⁴⁹⁵

Bu kritik zamanlarda da, Arnavutlar meşru bir otonomi istemekle beraber, iç ve dış düşmanlara karşı daima Türklerin yanında bulunuyorlardı.¹⁴⁹⁶

O devirlerin müşahitlerinden Celalettin Paşa da anılarında şunları nakletmektedir:

“Balkan Harbinde, Osmanlı Ordularına karşı Kumanova’da arkadan silah attıkları ve harbin kaybedilmesine Arnavutların sebep olduğu sözü, asıl ve esastan tamamen uzaktı. Arnavutlar hiçbir zaman Türk askerinin ne önünden, ne de arkasından silah atmamıştır, Türkler için ve Osmanlılar için döğüşmeye her zaman hazır bulunmuşlardı. Bazı kumandanların Balkan Savaşlarındaki muvaffakiyetsizliklerini, Arnavutların bize karşı ihaneti şeklinde göstermeleri, kendilerini kurtarmak için atılmış mezbuhane bir hareketten başka bir şey değildi. Arnavutluk’ta Türklere karşı duyulan sevgiyi bir misalle anlatmak isterim:

Büyük kurtarıcı Mustafa Kemal (Atatürk), Tiran’a merhum Ruşen Eşref Bey elçi tayin etmişti. Ruşen Eşref Bey, Atatürk’ün en samimi arkadaşlarından biri idi. Bir gün beni Avlonya’da ziyaret etmek istemiş. Tiran’dan kalkarak 350 Km. katedip Avlonya’ya gelmişti. Kendisi anlattı:

- Celalettin Paşa, dedi, bütün yol boyunca bana halk müthiş tezahürat yaptı. Köylerde otomobilimi durdurup arabada dalgalanan Türk bayrağını diz çökerek öpüyorlardı. Gözlerim yaşardı. Elime sarılanların, ayağıma kapananların haddi hesabı yoktu. Birine sordum: Niçin böyle yapıyorsunuz?.. diye. Cevabı şu oldu:
- Biz bu bayrağın altında yıllarca, atalarımız ise asırlarca yaşamıştık. Onu hiçbir zaman gönlümüzden çıkarmayız! Bunu söyleyen ihtiyar ağlıyordu. Bu gözyaşları samimi idi Paşa”.¹⁴⁹⁷

¹⁴⁹⁵ Ahmet Hamdi, 1920: 2.

¹⁴⁹⁶ Alpan, 1979: 105.

¹⁴⁹⁷ Alpan, 1979:109.

4.2. Arnavutluk'un İnşası Sürecinde İsmail Kemal Bey'in Avrupa'daki Diplomatik Faaliyetleri

Balkanlar'da Osmanlı yönetiminin sona ermesinin yakın beklentisi, Arnavut ulusunun geleceğini nesnel olarak tehlikeye atmıştı. Balkanlar kurtulur, ancak Arnavut toprakları bir yönetimden diğerine geçebilirdi. Arnavut siyaset sahnesindeki bu dönüm noktasında İsmail Kemal Bey ortaya çıktı. İsmail Kemal Arnavutluk tarihinde yeni bir dönem açmaktaydı.¹⁴⁹⁸

Avlonyalı İsmail Kemal Bey cidden çok başarılı bir diplomat idi. Osmanlı resmi kayıtlarda 1900'lerden itibaren İsmail Kemal Bey, Yunanlılar ile birlikte Yunanistan'ın kurtuluşu için çalışmak yada Yunan yardımıyla Arnavutluk'un kurtuluşu için çalışmak arasında fikirleri gidip geliyordu.¹⁴⁹⁹ Dolayısıyla Yunanistan, Avusturya, İtalya gibi ülkelerle ittifak kurmak için faaliyetlerde bulundu.¹⁵⁰⁰

1912'de Meclisin feshinden sonra İsmail Kemal, İstanbul'u terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁰¹ 13 Mayıs 1912 tarihinde İsmail Kemal Bey Bâbiâli'den birtakım taleplerde bulunmuştur. Buna göre:

- “- *Arnavutluk'un siyasi sınırları çizilmeli.*
- *Arnavut Bayrağı yeniden ihdas edilmeli.*
- *Eski Arnavut ailelerinden birine mensup bir şahıs Arnavutluk umumi valisi olarak atanmalı.*
- *Başka milletlere mensup bütün memurlar Arnavutluk'tan uzaklaştırılarak onların yerine Arnavutlar getirilmeli.*
- *Latin harfleriyle yazılan Arnavut dili resmi dil olmalı.*
- *Büyük Devletler bu şartların kabulü ve uygulanması hususunda garanti vermeli idi”.*¹⁵⁰²

Esasen söz konusu dönemde Milliyetçi Arnavutların siyaset organizasyonu için en büyük merkezlerden birisi de, Romanya'nın başkenti Bükreş idi. Balkan Harbi başlayınca burada Arnavut milliyetçileri, Avusturya'nın desteğiyle, bu ülkedeki Arnavutlarla ilişki kurmaya ve organize etmeye başlamıştır. Bu hareketler İsmail Kemal ve Luigj Gurakuqi'nin katılımıyla daha çok hareketlendi.¹⁵⁰³ Bükreş *Arnavut kolonisi organizasyonu*, ilk adım olarak bir komisyonun kurulmasıyla açılmıştır. Bu Komisyon dokuz üyeden oluşturuldu.

¹⁴⁹⁸ Puto, 2009: 26.

¹⁴⁹⁹ BOA. BEO. D.3281. G. 246052. H. 19 C. 1325 (30 Temmuz 1907); BOA. DH.SYS. D. 82. G. 1; BOA. Y.A.HUS. D. 512. G. 118.

¹⁵⁰⁰ BOA. DH.SYS. D. 99. G. 3. Hicri: 15 C. 1330 (1 Haziran 1912); BOA. Y.A. HUS. D. 512. G. 118;

¹⁵⁰¹ Birecikli, 2019: .597.

¹⁵⁰² Andonyan, 1975: 186.

¹⁵⁰³ Hoxha, 1982: 37; Dedaj, 2018: 7; Birecikli, 2019: 597.

Başkan olarak Pandeli Evangjeli ve sekreter olarak Aleksander Stavre Drenova (Asdreni) tayin edildi.¹⁵⁰⁴

5 Kasım 1912 tarihinde Romanya'daki Arnavutlar, Avlonyalı İsmail Kemal Bey başkanlığında, Bükreş'te "Arnavut Milli Kongresi"ni organize etti.

Bükreş toplantısı ile ilgili olarak, kimi araştırmacılar "Bükreş'te, İsmail Kemal'in yönetiminde, komisyonun ilk toplantısı gerçekleştirildi. Toplantıda Arnavut milletinin haklarının korunması ve bağımsızlığının ilan edilmesi için gereken tedbirler alınmaya karar verilmiştir"¹⁵⁰⁵ şeklinde görüş ileri sürülürken; kimileri de "Toplantıda büyük devletlerin, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde, muhtar bir Arnavutluk'u tanıma yollarının araştırılmasının kararlaştırıldığı"¹⁵⁰⁶ iddia olunmuştur.

İsmail Kemal Bey'in yaptığı konuşmaya göre, Balkan Devletleri'nin Balkan Harbi'nde, Osmanlı Devleti egemeliindeki Balkan topraklarının fethedilmesi bahanesinin altında gerçekte, Arnavut topraklarının parçalanması projesi yatmaktaydı. Dolayısıyla, İsmail Kemal Bey'e göre, Arnavut hareketinin ideolojik temelinde sadece ve sadece milliyetçilik olması gerekiyordu, aksi takdirde din ve ideolojik temelinde parçalanma tehlikesi vardı. Tarihçilere göre Bükreş toplantısı büyük bir önem taşıyor zira orada bağımsızlığın ilanı için hayati kararlar verilmişti.¹⁵⁰⁷

Birinci olarak, Osmanlı Devleti bu toprakları yönetemez haldeyken, Arnavutlar birleşmeli ve temsili bir hükümet niteliği taşıyacak bir yönlendirme komitesi kurulmalıydı. Bu komite vatanın yönetimini ele alacaktı. Bükreş toplantısında katılımcılara göre, Arnavut milleti ancak bu şekilde Balkan Savaşı'nda kaybetmeyecekti, fakat komşu ülkelerle aynı ve eşit haklarla muamele yapılacaktı. İkinci olarak, ünlü Arnavutlar'dan oluşturulan bir komisyonun kurulması öngörülmüştür. Bu komisyon Arnavut milletini Avrupa'da temsil edecekti. Üçüncü olarak, Bükreş'teki Arnavutlar, Arnavutluk'taki ve diğer ülkelerdeki komitelerle ilişki ve iletişim kurmak için başka bir komisyon kuracaklar. Bükreş Komitesi, bu komisyona İsmail Kemal ve Luigj Gurakuq ile birlikte, bağımsızlık ilanını desteklemek için kendi delegelerini göndereceklerdi.¹⁵⁰⁸

Ancak, Bükreş toplantısının Arnavutluk'un özerkliği veya bağımsızlığı sorununu ve dolayısıyla bir ulusal meclisin toplanması sorununu tanımsız bıraktığına dikkat edilmelidir. Görünüşe göre bunlar, olayların daha da gelişmesine ve özellikle Büyük Güçlerin tutumuna göre belirlenecekti. İsmail Kemal Bey, Bükreş'te bulunduğu süre boyunca, kamuoyuna yaptığı

¹⁵⁰⁴ Gurakuqi, 2014: 450.

¹⁵⁰⁵ Gurakuqi, 2014: 450; Dedaj, 2018: 7.

¹⁵⁰⁶ Bartl, 1998: 314.

¹⁵⁰⁷ Bkz. Gurakuqi, 2014; Dedaj, 2018; Frashëri: 2008.

¹⁵⁰⁸ Dedaj, 2018: 7-8.

açıklamalarda “bağımsızlık” ifadesini kullanmaktan kaçındı, sadece “özerkliği” ifade etti. 6 Kasım 1912’de “Universul” gazetesine verdiği röportajda şunları söyledi:

*“En başından beri Türkiye’den, İmparatorluğun diğer milletleriyle eşit şartlarda yaşamamıza imkan vermesini ve savaştan sonra bir konferans düzenlenmesi halinde Makedonya ve Arnavutluk’ta ciddi reformları desteklemesini istedik. Ancak Makedonya’ya özerklik verilirse, Arnavutluk’a da özerklik verilmesi gerekirdi”.*¹⁵⁰⁹

5 Kasım akşamı İsmail Kemal, Romanya’daki Avusturya-Macaristan’ının tam yetkili diplomatı Karl Emil Prinz zu Fürstenberg ile görüşmüştü. İsmail Kemal’in bu görüşmesi hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte Yunanistan’ın Bükreş’teki tam yetkili diplomatı N. Sperantza, Dışişleri Bakanlığı’na şu bilgileri gönderir:

*“İsmail Kemal dün gece Bükreş’tte Avusturyalı diplomatla uzun bir görüşmede yapmış ve bu görüşmede Avusturya üzerinden Arnavutluk’a gideceğini, burada Geçici Hükümeti kuracağını ve Büyük Güçlere bir bildiri göndereceğini”.*¹⁵¹⁰ dile getirmiştir.

Bükreş’tte alınan kararlar uyarınca İsmail Kemal Bey’in başkanlığındaki Arnavut heyeti 7 Kasım 1912’de Viyana’ya ve ardından Budapeşte’ye gitmiştir. Heyet sahip olduğu bilgiler ve İsmail Kemal Bey’in diplomatik sezgisi sayesinde Arnavut meselesine destek bulmayı umuyordu.¹⁵¹¹

İsmail Kemal Bey Avusturya-Macaristan’ın Dışişleri Bakanı Kont Berchtol ile Budapeşte’de buluştu. Avusturya-Macaristan’ın Dışişleri Bakanı, İsmail Kemal Bey’in Arnavut Meselesi ile ilgili projesini onayladı. Üstelik bu misyonu tamamlamak ve İsmail Kemal Bey’i Dıraç’a götürmek için Avusturya’ya ait bir gemi tahsis ettiği bilinmektedir.¹⁵¹²

9 Kasım 1912’de İsmail Kemal Bey, Viyana’dan oğlu Ethem’e, Arnavutluk’un geleceğinin artık güvende olduğunu bildiren telgrafi göndermiş ve bu durumu Arnavutluk’un her yerinde duyurmasını arzu etmiştir.¹⁵¹³

Viyana’da bulunan İsmail Kemal Bey tarafından Avlonya’da Süreyya Beye çekilen ve oradan da Elbasan eşrâfına tebliğ edilen telgrafnâmenin vukû bulan ihbâr üzerine Elbasan telgrâfhanesinden bir sûreti bi’l-celb zire ‘aynen nakl edilmiştir:

“İlk vapurla muvasalat edeceğim. Arnavutluğun istikbâli te’mîn olundu vatanın muhabbetine i’timâd ederek münâsebât-ı hasenede müttehiden ve kardeşâne hareketle musâlih-i ‘umûmiyenin muntazimen devâmını te’mîn ve sükûnunu muhâfaza için her tarafa telgrâfla ma’lûmât veriniz. İşbu telgrâfnâmenin mefâdı ictimâ’ının icrâsını meskût

¹⁵⁰⁹ İkonomi, 2012: 76.

¹⁵¹⁰ İkonomi, 2012: 76-77.

¹⁵¹¹ Dushku, 2020: 170.

¹⁵¹² Swire, 2005: 121.

¹⁵¹³ Sönmez, 2007: 221.

*biraktığından sûret-i hareketimizi mir-i müşârun-ileyhden istizâh edin cevâbının vürûduna kadar intizâr zarûri bulunduğ u ma ‘rûzdur rüfekânıza da ma ‘lûmât veriniz”.*¹⁵¹⁴

Bu meseleye ilişkin olarak resmi bir kayıtt a “İsmail Kemâl Bey tarafından siyasi durumun kesinlikle te’min edildiğ inden dolayı her kazâdan temsilciler davetiyle Avlonya’da bir kongre toplanılması yönünde hareket edildiğ i ve bu sırada toplantı gerçekleşmesi uygun olmadığı ve buna meydan verilmemesi, uygun bir dille gelenlere bildirilmesi ve ısrâr edenlerin divân-ı harbe sevki için icâb edenlere emir verildiğ i Yanya Vilâyetinden alınan telgrâfnâme” cevap verilmiştir.¹⁵¹⁵

Savaş devam ederken İsmail Kemal Bey, Viyana’da, Neue Freie Presse gazetesine beyanatta bulundu. İsmail Kemal Bey’e göre, Balkan Devletleri Arnavutluk topraklarına göz dikmiştir. Fakat Arnavutlar bunu biçbir zaman kabul etmeyecektir. Eğer Arnavutluk bölünürse, Avrupa’nın sükun ve asayişide bozulacaktır. İsmail Kemal, Arnavutluk’un müstakil olacağını ve Sırbistan ile münasebet kurularak bu ülke ile ticaret için Arnavutluk limanlarından istifade edebileceğini vurgulamıştır. Mülakatta Malisörlerin Karadağ’ın hesabına çalıştıklarını belirtir. Ancak İsmail Kemal, bunların Arnavutluk istiklalı için de çaba sarf ettikleri aç ıktı. İsmail Bey, bağımsızlıktan sonra bir küçük devlet olan Arnavutluk’un İtalya ve Avusturya’nın desteğine mecbur olduğunu belirtmiştir. Viyana’da mülakat verdiğ i için de “*komşumuz olan Avusturya müstakil bir Arnavutluk’tan istifade edecektir*” ifadesini kullandı.¹⁵¹⁶

Savaşın sonlarına doğru Arnavutluk’un bağımsızlığ ı ile alakalı belirsiz haberler gelmeye başladı. Mesela 23 ve 25 Kasım 1912 tarihlerinde Sabah Gazetesi, Avrupa basınının ve Viyana kaynaklarına dayanarak verdiğ i haberleri yayınladı. Buna göre, İsmail Kemal Bey liderliğinde Arnavutluk’un istiklalini ilan eylediğ ini okuyucularına “gecikmiştir” notuyla duyurur. Haberin hemen altında Viyana kaynaklı bir başka haberde, Dıraç önünde Avusturya-Macaristan’nın İmparatorluğ u’na ait harp gemisi bulunduğ u ancak Arnavutluk’un bağımsızlığ ını ilan ettiğ i haberinin asılsız olduğ u bilgisi yer almıştır. Gazete yine aynı gün Avlonya’ya yola çıkan Arnavut komitesinin Arnavutluk’un istiklalini ilan eyleyeceğ ine dair Viyana kaynaklı habere yer vermiştir.¹⁵¹⁷

¹⁵¹⁴ BOA. DH.SYS. D. 112 G. 18 (11 Kasım 1912).

¹⁵¹⁵ BOA. DH.SYS. D. 112 G. 18 (26 Kasım 1912).

¹⁵¹⁶ Sabah, 10 Kasım 1912: 1-2.

¹⁵¹⁷ Özcan 2014 :1-2.

4.3. Arnavutluk'un Bağımsızlığının İlanı ve Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

4.3.1. Arnavutluk'un Bağımsızlığını İlanı (28 Kasım 1912)

Balkan Savaşı sonucunda Rumeli'nin tamamının kaybedilmesi Arnavutluk'u çok umutsuz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. Bir yandan Sırp ordusu İşkodra'ya doğru ilerliyor, diğer yandan Yunan tümenleri Avlonya'ya yaklaşıyordu. Bu iki taraflı tehlike karşısında, Arnavutlar hemen faaliyete geçerek, yurtlarını yabancılara kaptırmamak için bağımsız bir Arnavutluk hükümetini kurmayı düşünmüşler ve bunu Avusturya-Macaristan'la İtalya hükümetleri arasında öteden beri mevcut Adriyatik aniaşmazlığından yararlanmak yoluyla ve özel olarak Viyana hükümetinin yardımıyla sonunda becermişlerdir.¹⁵¹⁸

Ahmet Bedevi Kuran'a göre, “İsmail Kemal Bey, Balkan Harbi'nin karanlık günlerinde İstanbul'a gelmiş ve Sadrazam Kamil Paşa ile görüşmüştür”.¹⁵¹⁹ Bu arada İsmail Kemal Bey, Balkan İttifakının Arnavut topraklarını tehdit ettiğini görüp bağımsızlık ilanının zamanı geldiğine inanarak Kamil Paşa'nın hükümette nazırlık görevini reddedip Bükreş'e gitmiştir.¹⁵²⁰ Buradan Romanya- Viyana-Tiryste yoluyla Dıraç Limanı'na çıkmış, fakat orada planını gerçekleştirememiştir.¹⁵²¹

İsmail Kemal'in Avrupa'daki siyasi faaliyetlerini Osmanlı makamları tarafından büyük bir ilgiyle takip edildi. Osmanlı raporlarına göre, İsmail Kemal Beyin Viyana'dan Trieste'ye geldiği ve yakında Draç üzerinden Avlonya'ya gideceği görülmektedir.¹⁵²²

19 Kasım'da Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold'un temin ettiği gemi ile İsmail Kemal Bey, Draç'a ulaştı. Bağımsızlık meselesi ile uğraşan grup 14 kişiden oluşmaktaydı.¹⁵²³ Dıraçta iken, İsmail Kemal Bey, tüm ilçelerden delegelerin gelebilmesi için hazırlık önlemleri ile uğraşıyordu. Aynı zamanda Sırp ordusu, Dıraç'ı, Adriyatik denizine stratejik bir çıkış olarak görüyor ve almaya çalışıyordu. Draç'taki Avusturya konsolos yardımcısına İsmail Kemal Bey ve arkadaşlarını karşılaması ve bir prpbem çıkması durumunda yardımcı olunması emri verilmişti.¹⁵²⁴

Sırp ordusu, Kosova Vilayetinin tüm şehirlerini ve ilçelerini işgal ettikten sonra, 21 Kasım'da, Fırat bölgesine ulaştı. 30 Sırp taburu Mirdita'ya doğru gidiyorlardı, 30 tabur Puka yolundan İşkodra'ya doğru ve 30 tabur da Luma yolundan Debre'ye doğru gidiyordu. Bütün Kuzey Arnavutluk işgalin arifesindeydi. Kuzey Arnavutluk'un, Lezhan'ın ve Shengjini'nin

¹⁵¹⁸ Kuran, 2000: 386.

¹⁵¹⁹ Kuran, 2000: 386.

¹⁵²⁰ Aydın, 2019: 1113.

¹⁵²¹ Kuran, 2000: 386.

¹⁵²² BOA. HR. SYS. D. 153. G. 47.

¹⁵²³ BOA. HR. SYS. D.2088 G. 30.

¹⁵²⁴ Birecikli, 2019: 599.

işgali sonrasında karışıklık ve dağınıklık meydana geldi. Çünkü Sırp ordusu düzenli, örgütlü ve tek bir komut merkezli bir ordu değildi. Fakat milis birliklerden oluşturulmuş bir orduydı.¹⁵²⁵

*Milli meclisin toplanması için, hangi sebeplerden dolayı Dıraç değil de Avlonyanın seçildiği kesin olarak bilinmemektedir. En kabul edilmiş teoriye göre Dıraç, Sırp ordusuna yakın mesafede olduğu için tercih edilmedi. Öte yandan, Avlonya, hipotetik olarak Yunan işgali tehlikesi altında değildi. Çünkü İtalya asla Yunanistanın Avlonya'ya doğru uzanmasına izin vermeyecekti. İtalya, Yunanistan'a Arnavut sahilinde nereye kadar ilerleyebileceğini belirlemişti. İtalya ve Avusturya- Macaristan, Almanya'nın desteğiyle, Avlonya'nın işgalinin hiçbir durumda kabul edilmeyeceğine dair Yunanistan'ı uyarmıştı.*¹⁵²⁶

Bilindiği gibi İsmail Kemal Bey'in maksadı, "Sırp ve Yunan ordularının ilerleyişlerini durdurmak için Arnavutluk'un bağımsızlığını Dıraç'ta ilan etmektir. Bu şehre varır varmaz memleket ileri gelenlerini bir toplantıya davet etmiş ve bunlara durumu anlattıktan sonra Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmekten başka çare kalmadığını ifade etmiştir".¹⁵²⁷

*"Toplantıda bulunanlar hayret ve endişe içinde afallayıp kalmışlar; kimse ağzını açıp bir tek söz söylemek kudretini gösterememiştir. Bunun üzerine İsmail Kemal Bey, Müftü'ye dönerek fikrini söylemesini istemiştir. Müftü şu cevabı vermiştir: "Efendim, aramızda ahlak ve irfanına hepimizin güvendiği Metropolit Efendi vardır. Önce onun görüşünü dinleyelim!" Bu söz üzerine hemen ayağa kalkan Rum metropolidi "Osmanlılık" lehine heyecanlı bir nutuk söylemiştir. Düzgün bir Türkçe konuşan ve pek ince bir diplomat olan bu din adamı, sözlerine şunları da eklemiştir: "Ben İzmir'de bir "Osmanlı" olarak doğdum. Görevime başlamadan önce Osmanlı hükümetine ve onun hükümlerine sadık kalacağım için yemin ettim. Osmanlı orduları henüz her tarafta düşmanla çarpışmaktadır. İşkodra Kalesi düşmana kahramanca direnmektedir. Harp devam ediyor ve bir barış imzalanmış değildir. Bu şartlar içinde ben Osmanlı hükümetine ihanet edemem!" Metropolit Efendi'nin bu yaman hitabesi toplantıyı altüst etmiştir. Müftü Efendi sıkışıp kalmış, ancak şu iki kelimeyi söyleyebilmiştir: "Efendim, Metropolit Efendi bu fikirde olduktan sonra bana ne söylemek düşer?!" Toplantı derhal dağılmış ve İsmail Kemal Bey de hemen o gece Dıraç'ı terk etmiştir".*¹⁵²⁸

Avlonya'ya vardktan sonra, İsmail Kemal Bey Arnavut Millî Meclisinin son hazırlıkları ile uğraştı. Meclis 28 Kasım, saat 4'te öğleden sonra açıldı ve 7 Aralık 1912'ye kadar çalışmaları sürdürdü. Birinci toplantı İsmail Kemal Bey'in konuşması ile başladı. İsmail

¹⁵²⁵ Dedaj, 2018:10.

¹⁵²⁶ Dedaj, 2018: 9. Gurakuqi, 2011: 95.

¹⁵²⁷ Kuran, 2000: 386.

¹⁵²⁸ Kuran, 2000: 387.

Kemal Bey konuşmasında, delegelere organizein amacını anlattı ve Arnavutluk'un içinde bulunduğu durumdan kurtulması için alınması gereken tedbirleri vurguladı.¹⁵²⁹ Sonra tüm delegeler için temsiliyet becerisi tahkik edildi. Temsilcilerin tahkik edilip belirlenmesinden sonra, sonuç aşağıda gösterildiği gibi tecelli etmiş oldu:

Berat; Iliaz Bey Vrioni, Sami Bey Vrioni, Hajredin Bey Cakrani, Xhelal Bey Skrapari, Dud Karbunara, Taq Tutulani;

Debre; Müfti Vehbi Efendiu

Dıraç; Abas Calkupa, Mustafa Hanxhiu, Jahja Ballhysa, Dom Nikoll Kacorri;

Elbasan; Shefqet Bej Dalliu, Lef Nosi, Qemal Karaosmani, Mithat Bey Fraşeri;

Gjirokastra (Ergirikastrı); Aziz Gjirokastra, Veli Harxhi, Elmas Boce;

İpek; Rexhep Mitrovica, Bedri Pejani, Salih Xhuka, Bu delegeler Gjakova, Plava ve Gucija`yi da temsil ediyordu.

Kruja; Abdi Bey Toptani, Muftafa Kruja;

Lushnja; Kemal Mullaj, Ferid Vokopola, Nebi Sefa;

Ohri ve Struga; Zyhdi Ohri, Myrteza Ali Struga, Nuri Sojliu;

Shijak; Xhemal Daliiallisi, Ymer Deliallisi, Ibrahim Ali Shahini;

Tiran; Abdi Bey Toptani, Murad Bey Toptani;

Avlonya; Ismail Kemal Bey, Zyhni Kanina, Aristidh Ruci, Jani Minga, Avlonyalı Ekrem Bey;

Bükureş Arnavut kolonisi; Dhimiter Zografi, Dhimiter Mbroja, Dhimiter Berati.¹⁵³⁰

Temsilcilerin saptanmasından sonra Sali Xhura tarafından, Yunan ordusu ile kuşatılmış Göriceden temsilci olarak, Pandi Cale, Athanas Foqi ve Spiro Ilua olmasını teklif etti. Bu teklif de onaylandı.¹⁵³¹

Aynı talep Sırp lar ve Karadağlılar tarafından kuşatma altında bulunan İşkodra için dile getirildi. İşkodra için teklif edilen Luigj Gurakuqi'nin temsilciliği onaylandı.¹⁵³²

Bu işlemler bitince, Rexhep Mitrovica İsmail Kemal Bey'in Arnavut Milli Meclis başkanılığna, yardımcı başkanlar olarak da Luigj Gurakuq'nin ve Shefqet Dali'nin atanmalarını teklif etti. Bu teklifler alkışlarla kabul edildi.¹⁵³³ İsmail Kemal Bey'in

¹⁵²⁹ Verli, 2008: 89; Dedaj, 2018:10.

¹⁵³⁰ Verli, 2008: 91; Dedaj, 2018:11. Ayrıca Delegelerin katılımı ve diğ er hususlar için bkz. Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë (28 Nëntor 1912)*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 2008.

¹⁵³¹ Dedaj, 2018: 11

¹⁵³² Gurakuqi, 2014: 457.

¹⁵³³ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë...*, s. 88.

konuşmasından sonra, Meclis oybirliğiyle; Geçici bir hükümet altında Arnavutluk'un özgür ve bağımsız olması için karar verdi.¹⁵³⁴

Avlonya, 28 Kasım 1912

Arnavutluk'un bağımsızlık ilanı kararı:

“Sayın Başkan İsmail Kemal Bey'in bugün Arnavutluk'un içinde bulunduğu büyük tehlikeyi gösterdiği sözlerinin ardından tüm delegeler oybirliğiyle Arnavutluk'un bağımsız ve özgür olmasına karar verdiler”.¹⁵³⁵

Osmanlı evraklarda, “28 Kasım 1912'de Draç şehrinden Avlonya'ya giden İsmail Kemâl Bey diğer şehirlerden ve kazâlardan topladığı bir takım delegelerle kongreyi küşâd ederek akabinde Avlonya'da Arnavutluk'un bağımsızlığını ve geçici olarak idareyi ilân etmişti”¹⁵³⁶ şeklinde bilgisini verilmiştir.

Balkan Harbi sırasında Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi ile geçici Arnavut Hükümet'inin başına getirilen İsmail Kemal Bey'e göre “Arnavutlar antik çağlardan beri ırkları, dilleri ve milli karakterlerine müdahale ettirmemiş, gururla hiçbir gücün kendilerini yoksun bırakmadığı [iç] bağımsızlarını korumuşlardı. Ne zaman hürriyetlerine bir tecavüz vaki olsa çok eski zamanlardaki gibi kahramanca karşılık vermişlerdi. Uzun yıllar bölgede Arnavutlar arasında dolaşmış olan bir İngiliz gezgin de Arnavutların dil, gelenek ve ilkel zindeliklerini korumaları ile istila dalgalarının kayaları yıkamamasının kalıcı bir iz bırakmaması gibi sonuçsuz kaldığını yazmıştır”.¹⁵³⁷ İsmail Kemal Bey, “yüzyıllar boyu Romalılar, Bizanslılar, Normanlar, Bulgarlar, Sırlar, İtalyanlar ve Türklerin peş peşe gelen fetihlerine rağmen Arnavutlar bugün [1917] de yegâne “saf ve lekelenmemiş” görülmeye değer bir milliyeti temsil etmektedirler. İslam'a ve Türk hâkimiyetine rağmen Arnavutlar atalarının gelenek ve göreneklerine sadık kalmışlardır. En eski çağlardan beri Arnavut için şerefi, ailesi ve memleketi uğrunda tereddütsüz öleceği değerlerdir.”¹⁵³⁸ demiştir.

Milli Meclisin Birinci toplantısından müteakiben, öğleden sonra saat 5'te, delegeler binadan çıktılar ve resmi bir törende yeni Arnavut devletinin bayrağını göndere çektiler.¹⁵³⁹

Aynı günde, İsmail Kemal Bey Elbasan, Dıraç, İşkodra ve Görice Belediyelerine bağımsızlık ilanı için haber vermiştir.¹⁵⁴⁰

¹⁵³⁴ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë...*, s. 90-91.

¹⁵³⁵ Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912, 1978: 261.

¹⁵³⁶ BOA. DH.SYS. D. 112. G. 18.

¹⁵³⁷ Saygılı, 2014: 37.

¹⁵³⁸ Saygılı, 2014: 37.

¹⁵³⁹ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë...*, s. 95.

¹⁵⁴⁰ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë...*, s. 96.

Aynı şekilde, Geçici Hükümet'in Başbakanı, İsmail Kemal Bey İtalya'nın, Avusturya'nın, Rusya'nın, Almanya'nın ve İngiltere'nin dışişleri bakanlarına bir telgraf gönderdi.¹⁵⁴¹ Bu telgrafta, İsmail Kemal Arnavut milletinin siyasal hayatında bu değişikliklerin tanınması ve Balkan ülkelerinin ordularının geri çekilmesini istedi. Sivil nüfusunun imhasına sebep olduğu için bu geri çekilme aciliyetle istenmekteydi. 29 Kasım'da, Geçici Hükümet'in Başkanı olarak, İsmail Kemal Bey Karadağ'ın, Sırbistan'ın, Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın dışişleri bakanlıklarına da telgraflar gönderdi. Bu telgraflarda bağımsızlık ilanını tanıttı ve bu ülkelerin askeri faaliyetlerinin iptal edilmesini ve orduların geri çekilmesini beklediği vurgulandı.

Öte yandan, Avusturya-Macaristan dışişleri bakanı, Kont Berchtold, gönderilmiş telgrafi sevinç ile karşılamıştır. "Fremdenblatt" gazetesi yeni hükümeti selamlayarak, Avrupa'nın en yeni devletinin kurulması nedeniyle bir makale yazdı. Ona göre bu devlet bağımsızlık yoluna girdikçe, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün bir parçası olmak istemediğini ispatlamaktadır.

*"Arnavut meselesini çözmek için birçok opsiyon vardı, ama bugün bağımsızlığın en uygun seçenek olduğunu anlaşıldı"*¹⁵⁴²

Diğer bir Viyana gazetesi, "Wiener Allgemeine Zeitung'e göre: Arnavutların seçimi Avrupa'dan memnuniyetle beklenen bir durum olup, Balkanlar'daki olaylardan sonra bağımsızlık mantıklı bir neticedir."¹⁵⁴³

Milli Meclisin ikinci toplantısı 30 Kasım'da gerçekleştirildi. Kosova'dan yeni delege olarak Mehmet Paş Tetova, İsa Bey Boletini, Aydın Bey Draga, Berviş Bey İpeku, Sami Bey Vrioni, Derviş Bey Elbasani ve Mahmud Kaziu geldiler.¹⁵⁴⁴ Toplantıda İsmail Kemal tarafından yeni hükümetin yapısı şu şekilde teklif edildi: Dışişleri bakanı, İçişleri bakanı, Ordunun başkanı, Tasarruf başkanı, Adalet başkanı ve Eğitim başkanı. Meclis bakanların seçiminin Başbakana ait olduğuna karar verdi. Luigj Gurakuqi'nin teklifiyle bir Danışma organı (pleqesia) yaratılmak istendi. Birçok tartışmalardan sonra Danışma organının 18 üyeden oluşmasına karar verildi.¹⁵⁴⁵ İsmail Kemal, hükümetin başbakanı olduğu için Meclis başkanlığında istifa etti, onun yerine Müfti Vehbi Efendi atandı.¹⁵⁴⁶ Lef Nosi başkan yardımcısı olarak görevlendirildi.¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴¹ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë...*, s. 96.

¹⁵⁴² Dedaj, 2018: 13.

¹⁵⁴³ Dedaj, 2018: 13.

¹⁵⁴⁴ Akademia e Shkencave e Shqiperise, 2007: 21.

¹⁵⁴⁵ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë...*, s. 98.

¹⁵⁴⁶ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë...*, s. 98.

¹⁵⁴⁷ Akademia e Shkencave e Shqiperise, 2007: 21.

Üçüncü toplantı 1 Aralık 1912 tarihinde gerçekleştirildi. Bu toplantıda Luigj Gurakuqi'nin dışında, Meclisin başkan yardımcısı olarak Mustafa Kruja ve Dhimiter Berati atandı. Dördüncü toplantı 3 Aralık'ta gerçekleştirildi. Ergirikastrî'dan gelen telgraf üzerine Myfit Bej Libohova ve Fehmi Mezhgorani delege olarak atandı.

4 Aralık 1912'de gerçekleştirilen beşinci toplantıda tekrar bakanların seçilmesi ile ilgili meşgul olundu. Yeni hükümetin yürütme organı şu şekilde olmuştur: Başbakan İsmail Kemal Bey, Başbakan yardımcısı Dom Nikolle Kaçorri, İçişleri Bakanı Myfid Bej Libohova, Savaş Bakanı Mehmet Pashe Tetova, Adalet Bakanı Petro Poga, Maliye Bakanı Abdi Bej Toptani, Eğitim Bakanı Luigj Gurakuqi, Tarım Bakanı Pandi Cale, Telgraf Bakanı Lef Nosı ve Kamu işleri Bakanı Mithat Bey Frasheri. Dışişler Bakanlığı görevini ise Başbakan üzerine almıştır.¹⁵⁴⁸

Avlonya'da Milli Meclis gerçekleştiğinde ve ilk devlet kurumları oluşturulduğunda Arnavut toprakları çatışmalar meydana olmaya devam etmekteydi. Sırp 1. ordusu ve Osmanlı ordusu arasında çatışmalar, orta ve güney Arnavutluk'ta devam etmekteydi. Osmanlı ordusuyla birlikte Arnavut milis gruplar da savaşıyorlardı. Aralık 1912 ateşkesine rağmen çatışmalar devam etti. Aralığın ortasında Sırlar Elbasan'ı işgal ettiler ve Şkumbin nehrinin Kuzeyindeki tüm toprakları ele geçirdiler. Dolayısıyla Kuzey Arnavutluk Sırların kontrolü altındaydı. Arnavut silahlı gruplar Kuzeyde ve Kuzey-Doğuda, Cavit Paşa'nın desteğiyle, direnmeye devam etmiş, ancak pek büyük bir etki yaratmamıştır.¹⁵⁴⁹

4.3.2. Arnavutluk'un Bağımsızlık İlanı ve Bâbîâlî'nin Tepkisi

Avlonya'da "Muvakkat Arnavut Hükümeti" Reisi İsmail Kemal Bey 4 Aralık 1912'de İstanbul'daki Bâbîâlî'ye şu telgrafi göndermiştir: *"Şimdiye kadar Hükümet-i Osmaniye'ye sâdik kalan, bu sadakati nâkız her türlü ahvaldan içtinab eden, dâima Hükümet-i Osmaniye'ye yardım eyleyen işkodra ve Yanya vilâyetleri hukuk-i milliyelerinin temelini muhafazası için, müstakil hareket eylemeğe müttehiden karar verdiklerinden Hükümet-i Osmaniye'nin kendilerine diriğ-i muâvenet buyurulmasını recâ eylerler"*.¹⁵⁵⁰

Bu telgraf, Arnavutluk'ta müstakil bir hükümetin kurulmuş olduğunu gösteriyordu. Bu telgraf, İsmail Kemal Bey'in Başkanlığı altında geçici bir "Nazırlar Heyeti" yâni hükümet kurulduğundan dolayı "istiklâl" ilânı manâsına geliyordu.¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁸ BOA. DH. SYS. D. 112 G. 18.

¹⁵⁴⁹ Dedaj, 2018: 17; İnstituti i Historise te Akademise se Shkencave, 1984: 63.

¹⁵⁵⁰ Okday, 1975: 81.

¹⁵⁵¹ Okday, 1975: 81.

Arnavutlar 1912 Kasımı'nda, büyük ölçüde topraklarının Sırbistan ve Yunanistan tarafından ilhakının önüne geçmek için istiklalini ilan ettiklerinde, *İttihatçılar kendilerini en sadık Osmanlı kardeşlerinin ihanetine uğramış gibi hissettiler ve Arapların da aynı şekilde hareket etmesinden korkmaya başladılar.*¹⁵⁵²

Bu gelişmeleri Bâbîâli ve İttihat Teraki takip ederek kendi düşüncelerini ortaya koydular. “Arnavutluk’daki bağımsızlık harekâtı halk ve memurların zihinlerini karıştırmış ve idarenin düzgün işleyişini ihlâl eylediği bu mesele hakkında hükümetçe kabul edilen tavrın göstermesine dâ’ir Batı ordusu kumandanlığından alınan iki kıt’a telgrâfnâme suretinin gönderildiğini içeren Harbiye Nezâretinin 8 Muharrem sene 1331 târîhli tezkiresi icabı;

“Arnavutluk’a muhtariyet şeklinde idâre verilmesi esâsen sulh kararının verilmesine kadar o bölgedeki Mülkiye memurları ve ‘askerlerin vazifelerini eskisi gibi ifâya devâm etmeleri lâzım geleceğinin Batı ordusu kumandanlığına bildirilmek üzere harbiye nezaretine cevâben haber verilmesi ve devam eden savaşın Osmanlı hükümetinin ve teşkiline çalışılan Arnavutluk’un menfaatlerine uygun surette sonuçlandırılması için ‘Osmanlı askerlerinin erzak vs yardımlarının tedarikinin kolaylaştırılmasına gayret edilmesi husûsunda Sadaret tarafından İsmail Kemal Bey’e telgrâflâ” kararı bildirildi.¹⁵⁵³

Arnavut Milli Devletinin kurulması konusu Meclisi Vükela tarafından detaylı bir şekilde müzakere edilmiştir. Arnavut Milli Devletinin başbakanlığına getirilen İsmail Kemal Bey’in “gelecek için bir kurtuluş çaresi araştırmak düşüncesiyle Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilâyetlerinde ikamet eden Arnavutların temsilcileri ittifâk arasıyla bir milli heyet teşkil edildiği” yönündeki telegrafı Meclisi Vükelada görüşülmüş ve bu müzakere neticesinde Meclisi Vükela aşağıdaki kararı almıştır:

“İsmail Kemal Bey’e önceden bildirildiği üzere Arnavutluk’ta eskiden olduğu gibi Osmanlı hükümetine bağlı ve Arnavut sâkin olan mahallerin hepsini içermek üzere bir Muhtariyyet tesisine girililmekte olup müstakil bir Arnavutluk teşkilindeki büyük zararlar âşikardır. Bu suretle Arnavutluk’un bekasının temini imkansız ve şu halde girilen şeyler isabetsiz bulunduğu ve ittifak devletleri ile yapılacak barış anlaşmasının hükümlerine büyük devletlerin müdahale etmemesi aralarında kararlaştırılmış olduğu gibi bizim dahi Arnavutluk işine ve Arnavutların müdâhalelerini kabul etmeyeceğimizin ve Avusturya ve İtalya hükümetlerinin düşüncelerine ve beklentilerine önem verilmemesi lâzım geleceğinin

¹⁵⁵² BOA. HR. SYS. D.2088 G. 30.

¹⁵⁵³ BOA. MV. D. 172. G. 17.

bundan dolayı bir muhtariyet idaresi teşkiline ‘âid girişimleri ile yeterli olunması uygun olacağının Yanya Vilâyetiyle İsmail Kemal’e cevâben telgrâf ile tebliği tezekkür kılındı”.¹⁵⁵⁴

Paris’te bulunan Osmanlı Büyükelçisi Rıfat Paşa Arnavutluk’un istiklaline ilişkin olarak Sadarete’ye gönderdiği bir raporta şu hususlara dikkatı çekmektedir:

“Arnavutluk’un ‘ilân-ı istiklâli bendenizce memâlik-i ‘Osmaniye’nin bazı aksamı için pek ziyade suimisal olacak gibi görünüyor daha şimdiden “Tan” gazetesi ... arasında bir hareket-i milliyeden bahs ediyor. Arnavutlar Avusturya ile İtalyanın teşvikiyle hareket etmiş oldukları gibi .. dahi Rusya’nın teşvikiyle yakında hareket edebilirler. Diğer tarafından hususi bir manadan teraşşuh eden rivâyete göre Suriyeye bi’l-hassa Müslümanlar beyrinde böyle bir hareket zuhur etmiştir. Eğer Suriyeliler bir hareket icrâsına kıyam edecek olurlarsa Avrupada zuhur bulabilirler bu da bütün Arab meselesinin behemehal meydana çıkmasını istilzâm edecektir şurası saklanılmamalıdır ki bed-baht Trablus garb muhârebesinden sonra (Ma mafih bu muhârebe de Osmanlı bayrağının şerefi tamamıyla muhâfaza olunmuştur) Ora ahâli nazarında nüfûz ve haysiyetimizi kısmen zâyî etmiş olduk muhârebe-i hâzıra ise bu nüfûz ve hasiyetine satmış”¹⁵⁵⁵

Bâbiâli 3 Aralık 1912 tarihli bir genelge ile bağımsızlık ilanını hoş karşılamadığını ve Arnavutların Osmanlı idaresi altında kalmak istediklerini ilan etti. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, İsmail Kemal Bey’e hitaben yazdığı telgrafta; Arnavutların batı ordusuyla birlikte hareket etmelerinin Arnavutların çıkarına olacağını belirtti. Fakat İsmail Kemal Bey, Avlonya’ya gelen bir Osmanlı askeri birliğini kabul etmemiş ve paşanın telgrafına da cevap vermemiştir.¹⁵⁵⁶

“Evvelce de ‘arz olunduğu üzere İsmail Kemal Beyin i’lân ettiği bağımsızlık idaresine devam ile hükümet memurlarının geçici idare adına vazife yapmaya davet etmekte olduğu bu hal vilayetin idaresini karıştırmakta bulunduğu gibi garb ordusu baş kumandanlığı tarafından da kuvvet gönderilmesiyle bu ahvâlin engellenmesi cihetine gidememesi, düşmanla meşgûl bulunduğu bu sıra da dışarıdan bir sorun ile uğraşmasından amacına ulaşmaktan ileri geldiği anlaşılmakta olduğuna ve Devlet-i ‘Aliyyenin bu husûsda ki siyasi vaziyeti vilâyetce bilinmediği üzere bir hatt-ı hareket ta’yîn edilememekte idüğüne nazaran bu bâbda icâb eden mu‘âmelenin ta’yîn ve inbâsı ma‘rûzdur”.¹⁵⁵⁷

Müezzeki ve Berât taraflarındaki mısırlar, henüz yaştır, toplanması mümkün değildir. Bunların Yanya’ya götürülmesinde sıkıntı yaşandığı gibi oradaki askeri kıtaların idâresi için

¹⁵⁵⁴ BOA. MV. D. 171. G. 77.

¹⁵⁵⁵ BOA. HR. SYS. D.2088. G. 30.

¹⁵⁵⁶ Birecikli, 2016: 126.

¹⁵⁵⁷ BOA. DH.SYS. D. 112. G. 18.

bu gibi zahireye ne kadar ihtiyâç olduğu askeriyyeden sorulmuş olup alınacak cevâp bildirilecektir. Berât ve Ergeri Sancakları'nda İsmail Kemal Bey ve arkadaşları bağımsızlık ilan ettikleri ve hükümet dairelerine Arnavutluk Bayrağı asıldığı yönünde mahalli memurlar ne yapacaklarını soruyorlar kuvvet sevkiyle idarenin kontrol edilmesi hakkında garb ordusu kumandanlığına müracaat olunmuş ise de hiç bir fayda görülmediği bildirilmiştir.¹⁵⁵⁸

14 Aralık 1912 târihli tezkire-i 'aliyyeleri cevâbıdır: “*Avlonya’da i’lân olunan geçici hükümete karşı garb ordusu kumandanlığınca ta’kîb olunacak hatt-ı hareket hakkında meclis-i vükelâda cereyân eden görüşmeler üzerine Yunanlılara karşı eskiden olduğu gibi harekete devâm olunmakla berâber Arnavutlar hakkında sabr ve ihtiyatlı davranmak lâzım geleceği karârlaştırılarak baş kumandanlık vekâletine tebliğ olunduğundan me’mûrince de ona göre hareket olunması lüzûmu sadaret tezkiresi ile yazılmış ve durum Yanya Vilâyetine bildirilmiştir*”.¹⁵⁵⁹

Londra'da Arnavut meselesiyle ilgili görüşmeler devam ederken, Batı Osmanlı Ordu Komutanlığı, Arnavutluk'un bağımsızlık ilanından sonra yetkililerin ve halkın isteksizliğinin belirsizliğe yol açtığını belirterek, İstanbul'a nasıl hareket edeceğini sormak zorunda kaldılar.

Batı Ordu Komutanlığı tarafından sorulan Meclis-i Vükela, 22 Aralık 1912'de “Arnavutluk’a muhtariyet-i idare verilmesi esasen mukarrer” ve barış anlaşmasına kadar sivil ve askeri memurların görevlerine eskisi gibi devam etmeleri gerektiği yanıtını verdi.¹⁵⁶⁰

Bâbîâli, 29 Ocak 1913 tarihinde bir telgrafla Arnavutluk'un özerkliğini tanıdığını açıklamış ve Arnavut ve Osmanlı bayraklarının birlikte çekilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Ancak Arnavut hükümeti bunu dikkate almadı. İsmail Kemal Bey’e çekilen telgrafta sürmekten olan savaşın (II. Balkan Savaşı) Arnavutluk’un ve Bâbîâli’nin çıkarlarına uygun olarak son bulması için hatta Sadrazamlık tarafından, İsmail Kemal Bey Osmanlı askerlerine yardım ve destek sağlanması istenmiştir. Ancak Osmanlı Devleti’nin bu talebi de İsmail Kemal Bey tarafından karşılanmadı.¹⁵⁶¹

9 Mart 1913 târihli Roma Elçiliğinden gelen telgraf Arnavutluk’taki durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Avlonya da Binbaşı Selahaddin Beyden aldığım mektubun gelecek kısımları önemli görülmekle aynen nakil olunur. Arnavut müstakil hükümeti İsmâil Kemal’in oturduğu binaya yaklaşıncaya kadar mel’ûnlar, patriklik iddi’asıyla sıkıntı çıkarmalarından boş durmayacaklardır. Yunanlıların Avlonya’ya ‘asker çıkarmamaları için her türlü yardım ve orduya karşı nankörlükte bulunmaktan geri durmuyorlardı. Avustuya Dış*

¹⁵⁵⁸ BOA. DH.SYS. D. 112. G. 18.

¹⁵⁵⁹ BOA. DH.SYS. D. 112. G. 18.

¹⁵⁶⁰ Özcan, 2011: 27-28.

¹⁵⁶¹ Özcan, 2011: 28.

işlerinin tavsiye ve hatta emriyle bağımsızlık ilan edildiğinden konsolos vâsıtasıyla haberleşiyorlar ve Londra'daki elçilerine ta'lîmât gönderiyorlar istiklâlleriyle hükümet ve orduya vurdukları darbe etkisiyle ve bin türlü vesile ile kaçakların 'adetini arttırıp Yanya'nın düşmesine mühim bir rol oynadığı şimdide Avlonya kazâsına orduyu sokmamak ve icâbında silâhları almağa teşebbüs etmek gibi alçaklıklara da girişiyorlar bu kendi hesâblarına göre belki doğru fakat Osmanlılığa karşı öldürücü darbeler devam idüp gidiyor. Şu hâl karşısında burada ki vaz'iyetin zorluğunu takdir edersiniz".¹⁵⁶²

4.5. Londra Konferansı ve Arnavut Meselesi'nin Çözümü (1912-1913)

Büyük Devletler, Arnavut topraklarını bölmek için birçok uluslararası konferans ve kongreler düzenlenmiş, hem kendi aralarında hem de Balkan devletleri arasında çok sayıda anlaşma imzalamışlardı. Bu anlaşmalar, sadece Arnavutların değil, Osmanlı Devleti'nin kendi toprakları üzerindeki varlık, egemenlik ve hükümranlığını açıkça sınırlandırıyordu.

4.5.1. Balkan Savaşları Karşısında Büyük Devletlerin Tutumları

Balkanlar'daki bu kriz, Büyük Güçlerin bu konuya odaklanmasına neden oldu. Ancak her devletin kendi hesapları vardı ve her Balkan devleti bunlardan birine dayanıyordu.¹⁵⁶³ Bu, krizi bir Avrupa sorunu haline getirdi.¹⁵⁶⁴

Rusya, Avusturya müdahalesinden korktu ve bu nedenle bu devletle savaşa girmekten çekinmekteydi. Ancak Balkan Birliğinin oluşturulması sürecinde bölgede elde ettiği avantajı kaybetmek istemiyordu. Fransa ise Balkanların birleşmesinin Almanları zor durumda bırakacağı için memnuniyetle karşıladı. Bu nedenle Avusturya ve Almanya'nın Rusya'ya savaş açması durumunda bu devletin yanında yer alacağını ve bunun için Rusya'ya garanti verdiğini belirtti. İngiltere bile Balkanlar'daki statükonun değişmesini ve savaşın çıkmasını istemiyordu. Aslında 1912 sonbaharında Avusturya-Macaristan'nın Balkanlar'da kesin bir duruşu vardı. Esasen Avusturya-Macaristan, Birinci Balkan Savaşı sırasında Yunanlılar, Sırp ve Karadağlılar tarafından işgal edilmiş olan Arnavut dağları ile Adriyatik Denizi arasındaki eski Osmanlı topraklarının güney Slavlar için bir denge unsuru olması ve daha fazla bölgesel genişlemeyi önlemek için bağımsız bir Arnavut ulusal devleti olmasını istemiştir.¹⁵⁶⁵

¹⁵⁶² BOA. HR.SYS. D. 2070. G. 24.

¹⁵⁶³ BOA. HR.SYS. D. 2070. G. 04.

¹⁵⁶⁴ Uçarol 1995: 436.

¹⁵⁶⁵ Rich, 2006: 428.

Bosna Hersek'in Ekim 1908 tarihinde Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesinden sonra, Sırbistan Krallığı bu topraklardan Adriyatik'e ulaşma umudunu kaybedince, başka bir yol bulması gerekecektir. Sırp tahminlerine göre, mevcut en iyi liman, bu bölgenin Arnavut olmasına rağmen Orta Arnavutluk'taki Dıraç idi.¹⁵⁶⁶

Kasım ve Aralık 1912'nin ilk yarısı boyunca, iki karşıt bloğun, Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf devletlerinin çıkarları bu konuda çatışacak ve Avrupa'da barışı ciddi şekilde tehlikeye atacaktı. Avusturya-Macaristan ve İtalya bu konuyla en çok ilgilenen iki Devket idi. Çünkü Arnavut kıyıları öncelikli ilgi alanlarına giriyordu. Bu iki devlet, iki temel noktaya dayanan bir anlaşma yaptılar:

1. Hiçbiri Arnavutluk toptaklarına sahip olmayacak;
2. Adriyatik'te başka hiçbir Devlet konuşlandırılmayacak.¹⁵⁶⁷

Avusturya-Macaristan Hükümeti, Sırbistan'ın Adriyatik'e bölgesel çıkışına en ısrarcı şekilde itirazını ifade edecekti. Avusturya asgari şartı, Arnavutluk'un özerk veya bağımsız bir devlet olarak kalması ve Adriyatik kıyısının hiçbir kısmının Sırbistan'ın bir parçası olmamasıdır.¹⁵⁶⁸

Berchtold ise Londra'dan Sırpı Arnavut topraklarının Sırp ordusu tarafından ihlal edilmesinin, bugün özerk bir Arnavutluk'un kurulmasını durduramayacağı konusunda uyarmasını istemiştir. İtalya, Balkanlar'daki statükonun bozulması durumunda Avusturya ile daha önce anlaşmalar yapmıştı ve Avusturya ile bir Arnavut devleti kurulması konusunda anlaşmıştı. Sazanov, Arnavutların homojen olmadığına ve ülkelerinin özerkliğinin sonsuz huzursuzluğa yol açacağına inandığı için özerk bir Arnavutluk'a karşı çıkmıştır. Sazanov, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın rızasını almadan Avusturya'nın özerk bir Arnavutluk oluşturamayacağını ifade etmiştir. Londra'nın tepkisi ise olumluydu ve Arnavutluk'un özerkliğinden yana olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁶⁹

Böylece Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf devletleri Balkanlar'da yeniden karşı karşıya geldiler.¹⁵⁷⁰ Ancak aralarındaki güç dengesi etkili hareket etmelerini engelledi. Bu nedenle, görünüme göre Balkanlar'da barışın korunmasından yanaydılar. Ancak bu konuda etkili bir adım atmazlar. Bu anlamda herkes fikrini söylemeye hazırды. Ancak sıra sorunu çözmek için önemli adımlar atmaya geldiğinde, hiçbirisi hazır değildi.¹⁵⁷¹

¹⁵⁶⁶ Rizaj 2011: 287.

¹⁵⁶⁷ Rizaj 2011: 288.

¹⁵⁶⁸ Rizaj, 2011:289-290.

¹⁵⁶⁹ Levanti, 2012: 79-87. Bkz. Sazonov'un Anıları, 2002: 86-89.

¹⁵⁷⁰ BOA. HR.SYS. D. 2070. G. 04.

¹⁵⁷¹ Uçarol 1995: 436.

Savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Bunu Büyük Devletler de anlamıştı. Ancak Balkanlar'da büyük çaplı bir savaşın bir dünya savaşına dönüşmesini ve Avrupa'ya yayılmasını engellemeye çalışıyorlardı.

Nitekim, Balkanlar'daki durumun bu şekilde şiddetlenmesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin Balkan ülkelerini yenmesi durumunda, Avusturya ve Rusya, bütün Büyük Devletler adına, 8 Ekim 1912'de bir bildiri yayımlayarak, bu savaşın sonunda Rumeli'de sınır değişikliğini kabul etmeyeceklerini, yani Balkanlar'da statükonun devam edeceğini açıkladılar.¹⁵⁷² Buna göre Balkanlar'da hiçbir statüko değişikliğine izin verilmeyecekti.¹⁵⁷³ Bu arada, Osmanlı Devleti'ni, 1878 Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesi ile buna bağlı olarak 1880'de hazırlanarak öngörülen reformları Balkanlar'da uygulamaya çağırdılar.¹⁵⁷⁴ Bu söylem daha çok Rusya tarafından kullanıldı. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkanlar'da savaş olmayacağına ikna etti. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin silah altındaki askerlerini terhis etmeye telkin ve tavsiye etti.¹⁵⁷⁵ Osmanlı Devleti, Büyük Güçlerin bu taleplerine olumlu bir yanıt hazırlarken, bu kez Balkan Devletleri aynı talepleri 13 Ekim 1912'de bir ultimatomla Osmanlı devletine bildirdiler. Ayrıca seferberliğin kaldırılmasını talep ettiler. Babıâli, şartları çok ağır olan bu ultimatomu reddetti. Ardından 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan ve bir sonraki gün Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Bu şekilde, “*Balkan devletlerinin uzun zamandan bu yana istedikleri oldu. Savaş başladı...*”¹⁵⁷⁶ Birkaç hafta sonra her şey değişmiş, zira Osmanlı Devleti büyük bir mağlubiyete uğradı.¹⁵⁷⁷

Avrupalı büyük devletler bazı kararlar alırken, Avrupa basınında da Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da halka kötü davrandığı, Türkiye'nin Makedonya için verdiği sözleri tutmadığı ve bazı Türk çetelerinin halka kötü davrandığı gibi asılsız haberler yapılıyordu.¹⁵⁷⁸ Bu tür haberler aracılığıyla Avrupa kamuoyunda, Balkanlı devletlerin Osmanlı Devleti'nin karşısında birleşmeleri ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri meşrulaştırılıyordu.¹⁵⁷⁹

Nitekim savaş başlar başlamaz bölgeyle en yakından ilgili iki büyük devlet, Avusturya-Macaristan ve Rusya, sınırlarda hiçbir değişiklik kabul etmeyeceklerini bütün dünyaya duyurdular. Balkan Savaşı'nın çıkmasına İtalya da çok memnun oldu. Çünkü

¹⁵⁷² BOA. HR. SYS. D. 1968 G. 3.

¹⁵⁷³ Poincare, 2013: 211-212.

¹⁵⁷⁴ Uçarol 1995: 437; Menteşe, 1946: 14.

¹⁵⁷⁵ Yürek, 2019:103.

¹⁵⁷⁶ İkdâm 18 Ekim 1912 (1328), Sayı 5624; Tasvir-i Efkâr 19 Ekim. 1912 (1328), Sayı 562; Uçarol, 1995: 437.

¹⁵⁷⁷ BOA. HR. SYS. D. 1968 G. 3 (6 Kasım 1912).

¹⁵⁷⁸ Yavuz, 2013: 153.

¹⁵⁷⁹ Yürek, 2019: 103.

Trablusgarp'ta dize getiremediği Osmanlılar, bırakışma ve barış istemek zorunda kalmışlardı.¹⁵⁸⁰

Balkan Harbi'ni, tümu olmasa da bazı büyük devletleri bir hyli rahatsız etmiştir. Savaş, özellikle Avusturya-Macaristan ve Rusya'yı doğrudan ilgilendiriyordu. Büyük devletler yeni ve ne olacağı tam olarak kestirilemeyen bu duruma kendilerini uydurmaya çalışıyorlardı. Hatta Avusturya-Macaristan bu sınırlar üzerinde ilerlemeyi istiyor, fakat Sırbistan ve Karadağ'a karşı bir müdahaleden de kaçınıyordu. General Schemua ve Bosna-Hersek Valisi General Potiorek gibi komutanlar ısrarlarıyla rağmen onlar, Yeni Pazar sancağını işgali reddettiler. Orası bir saldırı için korumasızdı. Bir garnizon kurmak zordu. Ayrıca daha önce idarecilere büyük karmaşa yaşatan, İmparatorluğun Güney Slav nüfusunu arttırma potansyeli taşımaktaydı. Dahası Alman Hükümeti, Balkanlar'daki maceracı Avusturya- Macaristan politikasına karşıydı. Nitekim Ekim ayında Avusturya Hariciye Nezareti'nde bir toplantıda, Yeni Pazar'ın bir savaşa değmediğine, asıl hayatî bölgenin Doğu Adriyatik olduğuna karar verildi. Yani Arnavutluk. Yeni Pazar'dan daha önemliydi.¹⁵⁸¹

Müttefiklerin ateşkesi sonuçlandırmak için Osmanlı Hükümeti'ne koydukları koşullar, Büyük Güçlerin genel tutumlarına aykırıdır. Müttefikler Bulgaristan için Edirne, Yunanistan için Yanya, Karadağ için İşkodra ve Sırbistan için Dıraç ve Dibra'yı istediler. Müttefiklerin, özellikle de Sırpların talepleri, Viyana'yı aşırı derecede kıskırttı.¹⁵⁸²

Sergey Sazanov 3 Aralık 1912'de imzalanan ateşkesi iyi karşıladı. Sazanov'un en büyük korkusu Bulgaristan'ın İstanbul'a girmesiydi. Aynı zamanda Avusturya-Macaristan'nın faaliyetlerinden de rahatsızlık duyuyordu. Üstelik Sırbistan'a Adriyatik'te çıkış verilmemesi konusuna şiddetle karşı çıkmıştı. Bu durum, güçlerini arttırmaya çalışan iki ülke arasında tansiyonun yükselmesine sebep olmuş ise de Alfred von Kiderlen-Waechter, Henri Poincaré ve Edward Grey'in müdahalesiyle bu fırtına dinmişti. Avusturya-Macaristan ve İtalya, Sırbistan'a Adriyatik'te ticarî bir çıkış sağlayan ve Rusya İmparatorluğu'nun seferberlik için plânını iptal eden bir plânı kabul ettiler. Ancak, Sırpların karşı çıkmalarına rağmen, Belgrat'taki Nicholas Hartwig tarafından teşvik edilen Sergey Sazanov, Sırpları desteklemede aşırı gitme konusunda kendini hazır bulmuyordu. O, Hartwig'e bir talimat göndererek, Adriyatik'te Sırbistan'a bir liman verilmesi için Rusya'dan destek umulmamasını Sırbistan Başbakanı Nikola Pašić'e bildirmesini istedi (9 Kasım). Bu durum bir Avusturya-Rusya çatışması tehlikesini oldukça azalttı.¹⁵⁸³

¹⁵⁸⁰ Kuyaş, 2016: 56.

¹⁵⁸¹ Hayta, 2008: 21.

¹⁵⁸² Rizaj 2011: 310-311.

¹⁵⁸³ Hayta, 2008: 22.

Yine Balkan Savaşı ile yakından ilgilenen İtalya, Türkleri en sonunda kendi isteklerini yapmaya mecbur bıraktığı için savaştan memnundu. Bu savaşta İtalya'yı en çok ilgilendiren konular ise Adriyatik sahili ile Arnavutluk idi. İtalya Dışişleri Bakanı San Giuliano,¹⁵⁸⁴ Arnavutluk'u ne Avusturyalıların ne de Sırp'ların hâkimiyetine bırakmaya niyetlidir. Giuliano, otonom veya bağımsız bir Arnavutluk düşünüyordu, bu bölgenin Avrupa'nın garantisi altına alınabileceğini hesaphıyordu. Ancak daha önce belirtilen gelişmeler İtalya'nın bu konudaki endişelerini ortadan kaldıracaktır. Bununla birlikte daha yakın bir tehdit ortaya çıkmıştı ki, o da Yunanistan'dı. Adriyatik'in karşı kıyılarında bulunan ve hızla büyüyen bu komşusu, İtalya'nın büyüme isteklerine karşı rekabet edebilirdi". Bu sırada Fransa, Balkanlar'da inisiyatifi Rusya'ya bırakmış; İngiltere, bağımsız bir Arnavutluk'un oluşturulmasına yardım etmeyi istiyordu; Almanya ise savaş konusunda takınacağı politika hakkında kararlı olmayıp, hâlâ Habsburg Monarşisi'nin Balkan ilişkilerinde kendine yol göstereceğini umuyor ve onun sükûnetini sağlamaya dikkat ediyordu. Balkanlardaki tüm bu problemler daha sonra başlayacak olan Büyükelçiler Konferansı'nda ele alınacaktır. Bu Konferans büyük devletler arasındaki görüşmeler sonucunda tasarlanmıştır. Aslında bu konuda ilk girişimler Balkan Savaşı'nı önlemek için yapılmış, fakat başarılı olunamamıştı.¹⁵⁸⁵

Bosna-Hersek'teki Avusturya-Macaristan tarafından alınmış tedbirler sadece Sırbistan'a ve Karadağ'a karşı değildi, onların arkasındaki Rusya'ya karşı bir tepkiydi. Dolayısıyla Balkan savaşının bir Avrupa savaşına kızışma tehlikesi yükselmekteydi.

Büyük Güçler, durumun kötüleşmesi ve savaşa başka ülkelerin katılmasını durdurmak için, Osmanlı Devleti ile Balkan Devletlerini Barış Konferansı ve Büyükelçi Konferansına çağırmayı hızlandırmıştır.

4.5.2. Londra Büyükelçiler Konferansı'nın Başlaması ve Arnavutluk Meselesi

Konferans, yine Londra'da 16 Aralık'ta başlayan ve Balkanlar'da savaşan devletlerin temsilcilerinin katıldığı Londra Barış Konferansı'ndan bir gün sonra, 17 Aralık 1912 tarihinde Grey'in Downing Caddesi, 10 numaradaki ofisinde başladı. Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak temsilcilerinden oluşan 5 büyükelçi' adı geçen yerde Edward Grey'in başkanlığında buluştular.¹⁵⁸⁶

¹⁵⁸⁴ İtalya'nın Hariciye nazırı Guiliano, Maksadın Avrupa'nın huzur ve sulhünü temin olduğu, İtalya'nın siyasi ve ekonomik başarılar kazandığı, Arnavutluk meselesinin halledileceği, ayrıca Balkanlar ve Adriyatik'de düzenin sağlanacağı, diğer devletlerle dostluk münasebetlerinin sürdürüleceğini ifade etmekteydi. HR.SYS. D. 177 G. 53.

¹⁵⁸⁵ Hayta, 2008: 23.

¹⁵⁸⁶ Hayta, 2008: 25-26.

Konferansın ele aldığı problemlerin çözümü oldukça zor görünüyordu.¹⁵⁸⁷ Özellikle Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkışı konusu hakkında ve Avusturya-Macaristan'ın bunu engellemek için Arnavutluk'un bağımsızlığı fikrini desteklediğini, esasen İtalya'nın da bu görüşte olduğunu bilinmektedir.¹⁵⁸⁸

4.5.3. Büyük Elçiler Konferansı'nda Arnavutluk Meselesi ve Alınan İlk Kararlar

Konferans Büyük Güçler arasında, Arnavut meselesi için tartışmalarla başladığı görülmektedir.¹⁵⁸⁹ Sonra Sırbistan'ın Adriatik denizine çıkışı ve diğer hususlar konusunda konuşuldu.¹⁵⁹⁰ Büyükelçiler Konferansı Arnavutluk'un statüsü ve sınırlarıyla ilgili tartışmalara odaklandı. Alman Büyükelçisi Balkan barışı için Büyük Güçlerin Arnavutluk ve Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkışı konusunda anlaşmaları gerektiğini¹⁵⁹¹ dile getirdi.

İngiltere'nin Dışişler Bakanı Sir Edward Grey tarafından yönetilen Konferansta başlıca üç ana konu üzerinde müzakerat yapıldı: a. Arnavutluk'un uluslararası statüsü, b. Arnavutluk'un iç organizasyonu ve c. Arnavutluk'un sınırlarının –prensipte- belirlenmesi.¹⁵⁹²

Arnavutluk'un statüsü ile ilgili, 17 Aralık 1912'den beri Büyük Güçler tarafından “Padişah'ın egemenliğinde garantili ve 6 Büyük Gücün kontrollü otonomisi” formülü üzerinde karar kılınmıştır. Bu kararlardan sonra “Arnavutluk'un tarafsız olacağı” eklenmiştir.¹⁵⁹³

Avusturya-Macaristan, Adriyatik'in doğu kıyısında başka bir problemin ortaya çıkmasına izin veremezdi. Sırlara ait bir Adriyatik limanı, Viyana Hükümeti'nin gözünde bir Rus deniz üssü anlamına geliyordu ve Monarşi'nin deniz bağlantılarına yegane erişimi üzerinde bir tehditti. Bunu önlemek için Avusturya-Macaristan'ın politikası, yaşayabilir bir Arnavutluk Devleti'nin yaratılmasıydı. Avusturyalıların kararı şuydu: “Bu yeni devletin toprak sınırları, istikrarını ve yaşayabilirliğini garanti edecek uygun büyüklük ne ise, o kadar olmalı ve mümkün olduğu takdirde doğal sınırlar içerisinde Türk topraklarında yaşayan bütün

¹⁵⁸⁷ BOA. HR.SYS. D. 2070. G. 24.

¹⁵⁸⁸ Hayta, 2008: 28.

¹⁵⁸⁹ Paris Sefâreti Hâriciye nezâretine gönderdiği bir telgrâfına göre Londra'da vukûbulan ilk ictimâlarında Arnavutluk meselesiyle işigâl eylemiştir. BOA. HR.SYS. D. 02085. G. 45; BOA. HR.SYS. D. 02085. G. 52.

¹⁵⁹⁰ BOA. HR.SYS. D. 2070. G. 12; BOA. HR.SYS. D. 02085. G. 45; BOA. HR.SYS. D. 02085. G. 52. 22 Aralık 1912 târihiyle Roma Sefâreti Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği telgrâfına göre Avusturya Hükümeti'nin teslimatına son vermek husûsundaki ... ve niyetini henüz bildirmemiş olmasından dolayı Arnavutluk ile Sırp Limânına dâir süferâca kabul olunan kararı müşir olarak Londradan vürûd eden haberlere rağmen mehâfili resmiye de mevcûd endişe devam üzeredir.

¹⁵⁹¹ Birecikli, 2010: 400.

¹⁵⁹² Rızaj 2011: 339; Akademia e Shkencave e Shqiperise, 2007: 26.

¹⁵⁹³ Rızaj, 2011:345.

Arnavutları kapsamaludur”. Yeni Arnavutluk'un özellikle İşkodra, Prizren ve Yakova kentlerine sahip olmasını istiyorlardı.¹⁵⁹⁴

Rusya, bu özgür Arnavutluk'un Sultan'ın egemenliğinde ve “yalnız” 6 Büyük Devletin güven ve kontrolünde olmasını istiyor. (Ancak “Exclusivement” sözünü İtalya eklettirmiştir.)¹⁵⁹⁵

Padişahın “egemenliği” mi (souverainete) veya “hükümrânlığı” mi (suzerainete) kabul edileceği işi sonraya bırakılmıştır.¹⁵⁹⁶

Viyâna elçisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadarete göndermiş olduğu 21 Aralık 1912 tarihli mektupta Arnavutluluk'un muhtâriyetinin şekli ile Padişahın hâkimiyet veya metbûiyyeti hakkında devletlerin özellikle şimdiden Arnavutluk'un muhtariyetine karar verilerek padişaha bağlılığına gelince: bu meselenin konferansta henüz gündeme gelmediği ve sulhun gerçekleşmesinden sonra kararlaştırılacağı bildirilmiştir.¹⁵⁹⁷

Ancak Arnavutluk'ta olayların gelişimi ilk kararların değişmesini etkileyecek ve özellikle 1913'ün ilkbaharında Arnavutluk'un statüsü için yeni perspektifler ortaya konulacağı görülecektir.¹⁵⁹⁸ Avusturyalılar ve İtalyanlar, Sırbistan ve Karadağ'ı sınırlamak ve böylece Adriyatik Denizi'ni kontrol edebilmek için büyük bir Arnavutluk'u desteklediler. Ruslar, Sırp ve Karadağlıların kazançlarını garantiye almak için küçük bir Arnavutluk'u savundular. Arnavutların bu tartışmalar üzerinde hemen hemen hiç etkisi yoktu.¹⁵⁹⁹

Arnavutluk'ta Osmanlı askeri olup olmayacağı tartışıldı ve mesele sonuca bağlanmadı. Avusturya ve İtalya'dan (gelecekteki toplantılarda) Arnavutluk'taki düzen hakkında genel görüşlerini bildirmeleri istendi (Dolayısıyla bu iki ülkenin bu işle ilgilenen başlıca devletler olduğu kabul edildi). Netice itibarıyla Arnavutluk'un tarafsız olması kabul edilir.¹⁶⁰⁰

Arnavutluk'un kuzeyde Karadağ, güneyde Yunanistan ile komşu olduğu kabul edilmektedir. (Bu, Sırbistan veya Bulgaristan'ın Adriyatik'e ulaşamayacağı anlamına geliyordu).¹⁶⁰¹ Avusturya-Macaristan ve İtalya diplomatlarına göre; “*Arnavutluk'un kuzey sınırını Karadağ, güney sınırını ise Yunanistan kesecekti. Arnavutluk sahilleri tarafsız olacaktı. Sırbistan için Arnavutluk toprağından Adriyatik'e kadar bir ticari tren yolu*

¹⁵⁹⁴ Hall, 2003: 96.

¹⁵⁹⁵ Bayur, 1983:186.

¹⁵⁹⁶ BOA. HR.SYS. D. 2070. G. 12; Bayur, 1991: 186.

¹⁵⁹⁷ BOA. HR.SYS. D. 2070. G. 12.

¹⁵⁹⁸ Rizaj, 2011: 345.

¹⁵⁹⁹ Hall, 2003: 98.

¹⁶⁰⁰ Bayur, 1983: 186.

¹⁶⁰¹ Hayta, 2008: 28.

verilecekti. Tren yolunun Arnavutluk'tan geçmesi ve Sırp'ların bu hattı kullanabilmesi kabul edildi"¹⁶⁰²

Büyük Güçler arasında Arnavutluk'un sınırları meselesinde bir ihtilaflık vardı. Bu meselede Almanya ve İtalya tarafından desteklenen Avusturya-Macaristan, yeni devletin mümkün olduğu kadar geniş toprağa sahip olmasını isterken, Fransa ve bazı şartlarda İngiltere tarafından desteklenen Rusya ise Arnavutluk'a karşı daha az cömertti¹⁶⁰³. Ona göre bu şekilde Sırbistan ve Yunanistan'a daha fazla toprak bırakılabilirdi. Büyükelçiler Konferansı'nın 17 Aralık'ta başlayan ilk oturumunda, Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkışı konuşuldu. Buna Avusturya'nın karşı çıkması ve diğer devletlerin de ona uyması üzerine konunun halledilmesinde bir zorluk yaşanmadı. Kısa bir görüşmeden sonra bu doğrultuda bir formül benimsendi. Böylece zor görünen bir problem kolayca halledilmişti.¹⁶⁰⁴

Sırbistan ve Adriyatik'e çıkış konusu şu şekilde kararlaştırıldı: Sırbistan, serbest ve tarafsız bir Arnavut limanına geçici olarak giriş yapacak; aynı zamanda uluslararası bir güç tarafından korunan ve Avrupa denetiminde olan bu liman ile Sırbistan arasında uluslararası bir demiryolu inşâ edilecek. Burada savaş ekipmanı ve her türlü mal geçebilecek. Avusturya, İşkodra'nın Arnavutluk'ta, Rusya ise Karadağ'a da kalmasını ister bu nedenle bu konuda bir anlaşmaya varılamaz.¹⁶⁰⁵ Adriyatik'te Sırp limanı konusunda Avusturya'nın isteği kabul edildiğinden Grey, İşkodra konusunda Rus görüşünü desteklemesi gerektiğini düşünmüştür. Benckendorff ise Avusturya-Macaristan'ın önerisini protesto etmiş ve bir sonraki görüşme için sınır meselesinde Rusya'nın önerilerini gösteren bir harita vermeyi kabul etti.¹⁶⁰⁶

Büyükelçilerin ikinci toplantısı hemen ertesi gün, 18 Aralık'ta gerçekleştirildi. Bahse konu toplantıda Mensdorff, Arnavutluk sınırı konusundaki görüşünü ispatlamak için tezini, etnografik bir harita üzerine kurmuştu. Bütün elçiler etnografik düşüncelerin yetersiz bir temel olduğunu ileri sürerek itiraz ettiler. Sonuçta Mensdorff, gelecek oturumda, dikkatlice çizilmiş sınırı gösteren Avusturya önerisini içeren bir haritayı getirmeyi kabul etti. Aynı oturumda Büyükelçiler kısaca diğer iki konuya da temas ettiler.¹⁶⁰⁷

4.5.4. Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk'un Sınırları Sorunu

Bağımsız bir Arnavutluk konusunda en büyük problem, bu devletin sınırları meselesi idi. Arnavutluk'un sınırların meselesi genelde Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın çıkarları

¹⁶⁰² Birecikli, 2016: 243.

¹⁶⁰³ Anderson, 2001: 307; Hayta, 2008: 28.

¹⁶⁰⁴ Hayta, 2008: 28.

¹⁶⁰⁵ Bayur, 1983: 187.

¹⁶⁰⁶ Hayta, 2008: 31.

¹⁶⁰⁷ Hayta, 2008: 29.

çatışması çerçevesinde tartışılmaktadır. Rusya, Balkanlar'daki müttefiklerinin (Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan) çıkarları için yeni *status quo*'yu destekliyordu. Öte yandan, Avusturya-Macaristan otonom bir devletin kurulmasını destekliyor, dahası bu devletin sınırları ne kadar geniş olursa kendi stratejik çıkarları için o kadar iyi olacağını hesap etmekteydi.¹⁶⁰⁸ Avusturya- Macaristan'ın büyükelçisine göre bütün Arnavutların yaşadığı topraklar Arnavutluk'a ait olmalıdır ve teklif edilen sınıra göre İpek, Yakova, Prizren, Luma, Debre, Ohri, Korça, Meçova ve Yanya Arnavutluk'un yeni belirlenmekte olan sınırları içerisinde olacaktı. Avusturya'nın teklifine göre Arnavutluk ile Yunanistan arasındaki sınır Yanya'nın güneyinden geçmektedir.¹⁶⁰⁹

Arnavutluk lehine Avusturya-Macaristan çabalarının odak noktası hâlâ Karadağ güçlerinin kuşattığı kuzeydeki İşkodra kenti idi. Bir Avusturya-Macaristan raporunda belirtildiği üzere ve "Uzmanların görüşlerine göre İşkodra ve civar bölgelere sahip olmadan, yaşayabilir bir Arnavutluk mümkün değildir".¹⁶¹⁰

Düveli Monarşi, iddialara göre İşkodra'nın yeni Arnavutluk devletine ait olması onun ekonomisi için gerekliydi ve Karadağ ile ırk ve din açılarından büyük ve önemli farklılıklar vardı. Bu argümanların üzerine İşkodra'nın Karadağ'a verilmesi mantıklı bir şey değildi. Bir taraftan Alman baskısı, diğer taraftan da Konferansı bozmamak için Avusturya, İşkodra Arnavutluk'a dâhil olana kadar bir sürü tavizler vermek zorunda kaldı.¹⁶¹¹ Haftalar boyunca süren görüşmelerde Avrupa'nın barışın Arnavutluk'un sınırı üzerindeki tartışmalara bağlı olduğu gerçeği ortaya çıktı. Sıra ile İpek, Prizren, Debre ve özellikle Gjakova Sırbistan'a geçirilmiştir.¹⁶¹² Bu şehirlerin verilmesi, doğal olarak Kuzey Arnavutluk'ta yaşayanlar için ekonomik açıdan çok kötü bir etki yaratmaktadır.

Arnavutluk'un sınırları meselesinde etnografik, ekonomik ve tarihi özellikler göz önüne alınmamış ve bütün kararlar, "*Avrupa konseyini*" bozmamak ve bir savaş çıkarmamak için verilmiştir. Arnavutluk sınırlarının çizilmesi konusu, Londra Konferansı'nda Büyük Güçler arasında büyük ayrılıklara neden oldu. Profesör Gazmend Rizaj'ın işaret ettiği gibi, etnik ilkeye saygı gösterilseydi, bu konunun tartışılmasının kısa süreceği, çelişkilerin ise önemli ölçüde azalacağı yadsınamaz bir gerçekliktir, ancak zamanın şartlarında bu beklenemezdi. Nedeni basitti - Balkan müttefikleri etnik Arnavut topraklarının çoğunu işgal ederken, Arnavutlar onları zorla çıkaramadı. Dolayısıyla Arnavut sınırlarıyla ilgili

¹⁶⁰⁸ Puto, 1987: 256. Dedaj, 2018: 19-20.

¹⁶⁰⁹ Akademia e Shkencave e Shqiperise, 2007: 25.

¹⁶¹⁰ Hall, 2003: 98.

¹⁶¹¹ Dedaj, 2018: 20.

¹⁶¹² BOA. HR.SYS. D. 1990. G. 2.

müzakerelerde, normal şartlarda tamamen Arnavutların lehinde olacak olan kriter ya da etnik ilke, nihayet “savaşı kazanma hakkı” ilkesinin gölgesine düştü”.¹⁶¹³

Arnavutluk'un kuzey ve kuzeydoğu sınırlarının çizilmesi en karmaşık mesele olduğundan, Konferans'taki tartışmaların Avusturya-Macaristan ve Rusya arasındaki bu kadar keskin diplomatik ayrılıkların ruhu içinde gerçekleşmesi şaşırtıcı değildir. Bilindiği gibi bu iki Büyük Güç, bu meselenin *epiloguyla* daha çok ilgilenmişlerdir. Böylece, 22 Mart 1913'e kadar Büyükelçiler yalnızca Arnavutluk'un kuzey ve kuzeydoğu sınırları konusunda ilgilendiler. En büyük diplomatik savaş İşkodra (kuzey sınırından) ve İpek, Yakova, Prizren ve Debre (kuzeydoğu sınırından) için gerçekleşecektir. İşkodra, Karadağ tarafından ısrarla isteniyordu.¹⁶¹⁴

İşkodra savunucularının kararlılığı, Avusturya-Macaristan'a İşkodra'nın yeni Arnavut devletinin sınırların içinde kalması konusundaki kararlılığını sürdürebilmesi için onun eline güçlü bir arguman verecektir. Öte yandan, Dukagjini Ovası (başlıca şehirleri İpek, Yakova ve Prizren ile birlikte) Debre ile birlikte Sırbistan tarafından isteniyordu.¹⁶¹⁵

1 Ocak'ta Avusturyalılar dolaylı olarak İpek ve Prizren çevresinde taviz verme olasılığı konusunda uyarılmışlardı. Bu ruhla, Avusturya-Macaristan Hükümeti 4 Ocak 1913'te Londra'daki büyükelçisine Rusya'nın İşkodra'nın Arnavutluk'ta kalması konusunda anlaşmaya varması halinde, taslak rezerv haritasına göre hareket etmesi talimatını verdi. Bu rezerv haritasına göre İpek ve Prizren Arnavutluk sınırları dışında bırakılabilir. Ancak Rus hükümeti, Viyana'nın önerdiği tavizlerden memnun değildi. İpek, Prizren, Struga ve Ohri'ye ek olarak, Yakova ve Debre'nin Arnavutluk dışında kalmasını talep etmekteydi.¹⁶¹⁶

Londra Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk'un çıkarları büyük ölçüde Rusya'nın duruşuna bağlıydı. Rusya'nın temsilcileri sadece Arnavutların iddialarını değil, Uluslararası bir komisyonun etnografik incelemeleri ile sonuçlarını da geri çevirmektedir. Bu Rus tavrı için, zamanın en meşhur Arnavut entelektüellerden biri olan, Faik Konica, 5 Şubat 1913'te Sir Edward Grey'e bir muhtıra teslim etmiştir. Muhtırada Faik Konica anlatıyor ki, Sırbistan ve Karadağ'dan talep edilmiş topraklarda Arnavutlar yaşamaktadır. Konica'ya göre haksızca Arnavutluk'tan Kosova, Çamıria ve diğer kompakt Arnavut nüfusuyla bölgeler bölünüyordu.¹⁶¹⁷ Rusya'nın bu görüşe İtalya'nın açık desteği vardı. İtalya'nın pozisyonu,

¹⁶¹³ Rizaj, 2011: 345-346.

¹⁶¹⁴ Rizaj, 2011: 347.

¹⁶¹⁵ Rizaj, 2011: 348.

¹⁶¹⁶ Rizaj, 2011: 362-363.

¹⁶¹⁷ Dedaj, 2018: 21.

Alman ilgisiz ve sert duruşu ve Fransa'nın açık *pro-sllav* politikası, Konferansın Arnavutluk'a karşı vereceği kararlar için etkili olmuştur.¹⁶¹⁸

Osmanlı Devleti'nde 17 Ocak 1913'de toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk'un sınırı sorunu görüşüldü. 20 Aralık'tan beri ele alınmayan bu konuda İtalya, başlangıçta İşkodra'nın Karadağ'a verilmesini isterken, şimdi Avusturya'nın görüşünü destekliyor ve Arnavutluk'a verilmesini istiyordu ki, Rus ve Avusturya Büyükelçileri arasında 22 Ocak'ta da bu konu görüşüldü.¹⁶¹⁹

Sınır meselesi ile ilgili Avusturya-Macaristan İşkodra, Yakova ve Prizren'in, Arnavutluk'a ait olmasını istemiştir. Ama bu üç şehir Sırbistan'ın ve Karadağ'ın stratejik hedefleridir. Avusturya için büyük ve güçlü bir Arnavutluk, Adriatik'i kontrol edebilmesi için uygun bir araçtı. Avusturya ve Yunanistan arasında bir sorun olmadığı için güney sınırını belirlenmesinde o kadar ısrarcı değildiler. Tek sefer İtalya ve Avusturya Macaristan araya girdiği zaman bu Avlonya'nın işgal edilmemesi içindir. 2 Aralık 1912'de. Yunan donanması tarafından Avlonya ablukaya alınmış, dolayısıyla Avlonya hükümeti tamamen izole edilmiştir. Tam olarak uzun bir süreç için güney sınırları meselesi çözilememesinin sebebi Büyük Güçlerin ilgisizliğidir.¹⁶²⁰

20 Şubat 1913 Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa telgrâfnâme ile Arnavutluk'un tayîn-i hudûd hakkında Avusturya ile Rusya hükümetlerinin fikirlerine dâ'ir şu görüşleri bildirdi:

*“Arnavutluk hudûdunun tahdidi meselesi müşkilâta tesâdüf etmektedir. Avusturya Prezrin ve İpek şehirlerini Sırbistan'a terke etmeğe râzı olmakta ve Arnavutluk için İşkodra Yakova ve Debre şehirlerini talep etmektedir. Rusya hükümeti Boyana sevâhiliyle ovalar müstesnâ olmak üzere İşkodrayı Arnavutluk'a terk ediyorsa da, diğer iki şehir için ihrâr etmektedir. Buradaki süferâdan gerek Avusturya gerek Rusya son sözlerini söylediklerini iddi'â etmekte bulunduklarından, ahvâlin kesb-i vehâmet eylemekte olduğunu bendenize ifâde eyledi ol bâbda”.*¹⁶²¹

Bir yanda İşkodra'nın düşme olasılığı, diğer yanda Alman-İtalyan baskısı, Avusturya-Macaristan Hükümetini manevra için elverişsiz bir konuma sokmuştur. Böylece, iradesine karşı, etnik Arnavut topraklarının zararına yeni bir taviz vermek zorunda kaldı. 20 Şubat 1913'te Grey, Mensdorf'tan Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin Debre'den de vazgeçmeye hazır olduğunu ifade eden muhtırasını kabul etti. Ancak Debre'nin serbest bırakıldığının duyurulması, gergin Avusturya-Rusya ilişkilerini bir ölçüde rahatlattı. Viyana'nın bu eylemine

¹⁶¹⁸ Gurakuqi, 2012: 472.

¹⁶¹⁹ Hayta, 2008: 46.

¹⁶²⁰ Dedaj, 2008: 26.

¹⁶²¹ BOA. HR.SYS. D. 1990. G. 2.

cevaben, Rus Hükümeti, 22 ve 23 Şubat 1913'te Londra'ya Luma ve Taraboshi'nin Arnavut devletinde kalmasını kabul ettiğini bildirdi. Şimdi sadece Yakova ve İşkodra Gölü meselesi açık kalmıştır.¹⁶²²

6 Mart'ta Londra Büyükelçiler Konferansı'nda, Arnavutluk'un Yakova şehri bir yana, Karadağ ve Sırbistan ile olan sınırları konusunda anlaşmaya varıldı. Arnavutluk'ta uzun uzadıya tartışılan İşkodra, İpek, Prizren ve Debre gibi şehirlerden sadece ilki kaldı (o anda bu pek kesin değildi ancak öyle olacağı kabul edilmiş gibi idi).

Viyana'da İşkodra'nın düşme ihtimaliyle ilgili endişeler her geçen gün artıyordu. Bir yandan Rusya'nın tutumu, öte yandan Sırbistan'ın İşkodra'ya yeni askeri güç gönderme hazırlıkları durumu daha da gerdi. 12 Mart'ta Berhtold, Konferansta Sırp güçlerinin gelişini önlemek için mümkün olan en kısa sürede bir anlaşmaya varmazsa, Avusturya-Macaristan'ın Konferansın gidişatı ne olursa olsun enerjik önlemler alacağını belirten bir bildiri yayınladı. Ayrıca, filosunun Arnavutluk kıyılarında bir gösteri şeklinde ayrı bir Avusturya-Macaristan müdahalesi olasılığı konusunda da uyardı. Ayrı bir Avusturya-Macaristan müdahalesi fikri, yalnızca İtilaf Devletleri tarafından değil, aynı zamanda Avusturya-Macaristan müttefikleri tarafından da endişeyle karşılandı. Bakan Grey, Avusturya'nın ayrı bir hareket riskinin ancak *Büyük Güçlerin* ortak hareketiyle önlenebileceğine zaten iknâ olmuştu. Hemen 19 Mart'ta yeni bir Büyükelçiler oturumu düzenlenir. Cetina ve Belgrad'a karşı bir yüreme planı müzakere edilir ve bu yönde karar alınır. Şimdi Rus Hükümeti bile bu kararı kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Avusturya-Macaristan Hükümeti 19 Mart toplantısının bitmesini beklemeden Cetina üzerine yürümeye karar verdi. Cetina'daki Avusturya-Macaristan temsilcisi Karadağ kralı Nikola'dan bombalamayı derhal durdurmasını ve sivil nüfusun İşkodra'yı terk etmesine izin vermesini istedi. Ancak, İşkodra'nın hızla düşeceği beklentisi ile Karadağ Hükümeti, Avusturya-Macaristan yürüşü kararı reddetti. Büyük Güçlerin toplu hareket planı Belgrad ve Cetina'ya da bildirildi, ancak bu Viyana'yı sakinleştirmede.¹⁶²³

Rusya, Yakova Sırbistan'a geçmeden, İşkodra'nın da Arnavutluk'a geçmesini kabul etmediği için Yakova sorunu İşkodra'yı da askıya almıştı.¹⁶²⁴

Avusturya-Macaristan Hükümeti, İşkodra'nın düşüşünün *Büyük Güçlerin* uzlaşmasını önleyeceğini düşündünden, nihayet Arnavutluk'un sözde kuzeydoğu sınırıyla ilgili olarak nihai tahliyeyi yapmaya karar verdi. 21 Mart 1913'te Viyana, Londra'daki Büyükelçiler Konferansı'na, Yakova'nın Arnavutluk sınırları dışında kalmasını kabul edeceğini duyurdu.¹⁶²⁵

¹⁶²² Rizaj, 2011: 383-384.

¹⁶²³ Rizaj, 2011: 390-392.

¹⁶²⁴ Levanti, 2012: 207.

¹⁶²⁵ Bayur, 1983: 336; Rizaj, 2011: 392.

Ancak Avusturya-Macaristan hükümeti, Yakova'nın serbest bırakılmasını belirli koşulların yerine getirilmesi şartına bağladı¹⁶²⁶:

1. Büyük Güçlerin, Sırp veya Karadağ egemenliğine girecek topraklarda Arnavut nüfusun etkin bir şekilde korumaları sağlaması devralmaları için;

2. Büyük Güçlerin hükümetlerinin, Buna ve İşkodra Gölü ile ilgili olarak Arnavutluk'un kuzey ve kuzeydoğu sınırlarının Avusturya-Macaristan'ın iyi bilinen isteklerine göre düzenlenmesini sağlaması;

3. Düşmanlıklara derhal son vermek ve Sırp-Karadağ orduları tarafından mümkün olan en kısa sürede Arnavut topraklarının boşaltması Büyük Güçlerin Belgrad ve Cetina'daki temsilcileri tarafından talep edilecek ve sağlanacaktır. Bu sağlanamazsa, onlara her türlü zorlayıcı önlem uygulanacaktır.¹⁶²⁷

Böylelikle 22 Mart 1913'te Arnavutluk'un kuzey ve doğu sınırları Büyük Güçler tarafından saptanarak.¹⁶²⁸ şu kararlar alınır:

1. İşkodra Arnavutluk içinde kalacaktır.

2. Prensip olarak Büyük Güçler'in Arnavutluk'un kuzey ve kuzeydoğu sınırları üzerinde anlaşmaya varılması şartıyla; Yakova, Arnavutluk'un dışında bırakılacaktır.

3. Büyük Güçler, Karadağ ve Sırbistan'a bırakılan topraklardaki Arnavut nüfusun (Katolik ve Müslüman) etkin bir şekilde korunmasını sağlamak için acil önlemler alacaklardı.

4. Büyük Güçler, İşkodra kuşatmasının sona erdirilmesi, Arnavutluk'a bırakılan topraklardaki askeri operasyonların durdurulması ve bu toprakların hızla tahliye edilmesi için Cetina ve Belgrad'da somut adımlar atacaktır.¹⁶²⁹

Bu oturumda varılan anlaşmaya göre, Arnavutluk'un kuzey ve kuzeydoğu sınırları aşağıdaki gibi olmalıdır: Adriyatik Denizi'nden başlayarak sınır, Buna'nın akışını takip ederek Rushkulli ve Samrish arasındaki belirlenen noktaya kadar gidecek, ardından Taraboshi'yi Arnavutluk'a bırakarak İşkodra Gölü'ne yönelecek; Karadağ Hoti ve Gruda'yı, Arnavutluk'ta ise Kastrati, Kelmendi ve Shkreli'yi bırakarak gölü geçerek Hoti Gölü körfezine ulaşacaktır. Plava, Gucia, İpek, Deçan Manastır ve Luma bölgesi hariç Prizren Arnavutluk dışında kalacaktır. Yakova ve Debre de Arnavutluk dışında kalacak, İşkodra şehri ise Arnavut devletinin sınırlarına dahil edilecek. Sınır daha sonra Drin'in sol kıyısı boyunca belirli bir uzunlukta Ohri Gölü'ne ulaşacaktır.¹⁶³⁰

¹⁶²⁶ Rizaj, 2011: 390-392.

¹⁶²⁷ Rizaj, 2011: 390-392.

¹⁶²⁸ Bayur, 1983: 336.

¹⁶²⁹ Rizaj, 2011: 394. Akademia e Shkencave e Shqiperise III , 2007: 28; Dedaj, 2018: 36.

¹⁶³⁰ Rizaj, 2011: 394.

Aynı oturumda, Büyük Güçler tarafından Arnavutluk'a verilecek topraklardan Sırp ve Karadağ askerlerinin çekilmesine de karar verildi.

12 Nisan 1913'te Rusya ve Avusturya-Macaristan'nın büyükelçileri sınırları detaylı bir şekilde belirlemek için bir antlaşma yaptılar. Buna göre;

Arnavutluk'un sınırı Kuzey tarafında Buna nehrinin çizgisi Görice köyüne kadar takip ediyordu. Oradan Buna ve İşkodra gölü arası dağlardan geçerek Taraboş mevki Arnavutluk'a bırakılıyordu. Ayrıca Zogaj köyüne kadar olan bölge de Arnavutluk'a bırakılacaktı. Sınır Beyaz Drini nehrinden Prizren'in, batısına kadar ve sonra Prizren ve Luma sancağı arası çizgiyi takip etmekteydi. Luma Arnavutluk'ta kalacak; sınır Luma'dan Korb dağlarını takip ederek Batı Debreyi içine alacak şekilde Arnavutluk sınırları belirleniyor, Reka ise Arnavutluk'un dışında kalıyordu.¹⁶³¹

Ama bu karar Karadağ'ın siyasetinde bir şey değiştirmeyecekti. Şimdi bütün Büyük Güçlerin çabaları, Rusya dâhil olmak üzere, iki hedefe yönelmiş olacaktır: 1. Karadağın İşkodra'yı işgal etme girişimi durdurmak 2. Avusturya-Macaristan'ın Karadağ'a yönelik askeri hareketi önlemek. Büyük Güçler Arnavutluk sınırlarında bırakılan yerlerden Sırp kuvvetlerin çekilmesi için baskı yapmak zorunda kaldılar ve 14-20 Nisan 1913 tarihleri arasında nihayet bu çekilme gerçekleştirildi. Ama bu mutabakat Karadağ ile gerçekleştirilemedi. Karadağ, kuvvet ile değil, bir antlaşma üzerinde İşkodra'yı aldı. Bu antlaşma Karadağ ordusu komutanı Prens Danilo ve İşkodra silah kuvvetleri komutanı General Esat Toptani arasında yapıldı. İngiliz kaynaklara göre Esat Paşa, Osmanlı Komandanı Hasan Rıza Paşa'yı öldürmüş ve İşkodra'yı savaşız teslim etmek için Karadağ Hükümeti'nden 80,000 Türk Lirası istemiştir.¹⁶³²

İngiliz kaynakları, General Hasan Rıza Paşa'nın öldürülmesi, daha serbest bir hareket içerisinde bulunmak isteyen Esat Toptani Paşa tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu ileri sürer.¹⁶³³ Esat Paşa'nın amacı yeni kurulacak Arnavutluk Devleti'nin kralı olmaktı.¹⁶³⁴ İşkodra 23 Nisan 1913, Çarşamba sabahı saat 03: 00'te teslim edilmiştir. Hem Yabancı diplomatların hem de, Araştırmacı Romeo Gurakuqi'nin açıklamalarına göre , İşkodra'nın teslimi, Esat Paşa ile Karadağ hükmeti arasında açık bir pazarlık idi.¹⁶³⁵

Yusuf Hikmet Bayur'un da işaret ettiği gibi, *“Arnavutluk'un başı olmak için uğraşan Arnavutluk'un en tanınmış ileri gelenlerinden ve eski mebuslarından Esat Paşa Toptani,*

¹⁶³¹ Dedaj, 2018: 35.

¹⁶³² Dedaj, 2018: 36; Akademia e Shkencave e Shqiperise III, 2007: 36-37.

¹⁶³³ Swire, 2005: 135.

¹⁶³⁴ Swire, 2005: 135.

¹⁶³⁵ Dedaj, 2018: 36. Bkz. Romeo Gurakuqi, *Shqiperia 1911-1914*, UET Press, Tiranë , 2012; *Akademia e Shkencave e Shqiperise*, III 2007: 36-37.

İşkodra'yı Karadağ'a vermek içik pazarlıklar yapmaktadır. Bu pazarlık 23 nisanda yapılan bir bırakışma ile sona erer, buna göre İşkodra'daki ordudan ve yerlilerden istiyen silâh ve eşyasiyle kentten çıkacak ve orası Karadağlılara bırakılacaktır. Bu anlaşmanın içyüzünü göstermesi dolayısıyla Karadağ Dış İşleri Bakanı Plamenaç'ın Esat Paşa'ya yolladığı bir mektubun bazı parçaları aşağıya konulmuştur:

*İşkodra'dan infikâkinizden 6-7 gün olduğu halde şimdiye kadar teşebbüsâtınızdan beni hiç haberdar etmediniz. Halbuki buradan ayrılırken daima muhabere tesis ve yekdiğerimizi haberdar etmek için sözleşmiştik. Şu sırada askere ihtiyacınız tabiidir. Podgoriça'da 2500 kadar esiriniz var; arzu ederseniz bu üserayı size hükümetim gönderecektir; daha ne gibi şeylere ihtiyacınız varsa hükümetim verecektir...*¹⁶³⁶

Ancak Karadağ, Büyük Güçlerin baskısına uzun süre dayanamaz ve Kral, 4 Mayıs'ta Grey'e gönderdiği bir mektupta, İşkodra'yı Büyük Güçlerin eline bırakacağını bildirir.¹⁶³⁷

Viyâna Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa İşkodra ile ilgili yeni gelişmeyi 23 Nisan 1912 târîhli tefraf ile Babali bildir:

*“İşkodra'nın düşmesinden önce Karadağ, daha geç barış anlaşması yapmak ve müttetiklerin İşkodra'nın da düşmesine kadar devletlere açık olarak ve kat'ıyyen cevap vermeyip zaman kazanmak yolunu zorlayacakları 8 Mart'da ve devletlerin kararlarına ve baskılarına rağmen Karadağ kralının İşkodra'yı harben istilâda ısrar ve Avrupa'nın deniz kuvvetlerinin gösterileriyle dalga geçtiği, 2 Nisan târîhli telgrafnâmeler de beyan etmiş idim. İşkodra'nın düştüğüne dâir ajansların neşr ettikleri haberleri Harbiye Nezâretin'den aldığım özel bilgi de doğruluyor. Bu düşme olayından bizim maddi ve manevi zararlarımız fikrimce mevcut silahların düşman eline geçmesinden askerimizin geçici esaretine mahkum olmasından ibâret olup, kabul ettiğimiz sulh anlaşmasına nazaran başka bir zararımız yoktur. Osmanlı silâhının son güçlüklerini ve geleceğinin parlak olmasını Allah'ın lütfundan temenni ederim. Avrupa ve özellikle Avusturya siyâseti itibâriyle gerekli olabilecek zorluklara gelince; bununla alakalı olarak düşünceleri İşkodranın düşme haberinin gelmesinden önce postaya verilen metinde detaylı anlatılmıştır”.*¹⁶³⁸

Bu arada 2 Ocak 1913'te Büyükelçiler Konferansı'nda Avlonya Hükümeti tanındı ve Arnavut bir delegasyon, Arnavut meselesini savunmak için Londra'ya geldi. Delegasyon İsmail Kemal, Mehmet Konica, Filip Noga, Rashid Dino ve Amerika'daki Arnavutların “Vatra” Federasyonu'nun üyeleri Fan Noli ve Faik Konica'dan oluşturmaktadır.¹⁶³⁹ Avlonya

¹⁶³⁶ Bayur, 1983: 338.

¹⁶³⁷ Bayur, 1983: 338.

¹⁶³⁸ BOA. HR.SYS. D. 2070. G. 32

¹⁶³⁹ Pearson, 2004: 37

Hükümeti'nin 3 temsilcinin İsmail Kemal, Mehmet Konica ve Filip Noga Foreign Office'de Sir Edward Grey'e bir muhtıra teslim etmişlerdir. Bu muhtıra Avlonya Hükümeti'nin Arnavutluk'un gelecekteki statüsü ile ilgili durumu açıklamaktadır. Buna göre Avlonya Hükümeti, İpek, Üsküp ve Manastırı'nın yanı sıra, Sırbistan'dan da talep edilmiş olan şehirlerin, Arnavutluk'un sınırları içerisinde olmasını talep etmekteydi.¹⁶⁴⁰ Muhtıra, konuyla ilişkin açıklamaları, haritaları ve nüfus ilişkin istatistiki bilgileri içermektedir. Buna göre:

“İpek kazasında 10.000 Arnavut hanesi ve 700 de sırp hanesi bulunmaktadır. Bu Sırp hanelerden 350'si İpek şehrinin içerisinde. Rojanya kazasında 6 sırp köyü hariç kaza nüfusu Arnavuttur. Yakova şehrinde ise 10 hanesi Lodjan Köyünde olmak üzere toplamda 24 sırp hanesi vardır. Prizren şehrinin nüfusu 23.000, bunlardan sadece 8.000'i Sırp ve Bulgardır. Zadrime, Zhupa ve Gora'da toplam 8.500 Arnavut ve 1.000 kadarda Sırp hanesi vardı. Tetova, Gostivar ve Kırçova bölgesinde nüfusun çoğunluğu Arnavuttur ve sadece 20 küçük köy Sırp nüfusuyla meskündür. Mitrovice, Vushtria, Preşevo, Gjilan ve Kumanovo kazalarında nüfusun %80'i Arnavuttur. Sırpların çoğunluk olduğu bölgeler Mitrovice'nin Kuzey-Batısı'ndan başlıyor. Üsküp şehri içerisinde ve etrafındaki köylerde nüfusun çoğunluğu Arnavuttur. Şehirde yaşayan slavlar bulgardır. Debre Sancağı'nda 170.000 Arnavut ve 12.800 Sırp var. Sırp Reka ve Yüksek Debre Kazalarında yaşıyor. Manastır'ın köylerinden bir kısmı Arnavut ve Ulahlar'dan (vllah) oluşuyor. Prilep ve Folorin bölgelerinde köyler Arnavutlar, Türkler ve Bulgarlar'dan oluşuyor. Resnja Kazası: %60'i Arnavut ve %40 Bulgar, Bırp, Yunan ve Ulah var. Ohri Kazası'nın nüfusu 73.000; bunlardan 35.000'i Arnavut ve kalan kısmı ise karışık popülasyondan oluşur. Görice Sancağı'nın nüfusu 132.000; bunlardan 100.000'i müslüman Arnavutlar ve kalan kısmı Ortodoks Arnavutlar, Ulah ve Bulgarlardan oluşuyor. Görice şehrinin nüfusu 22.000, çoğunluk Müslüman olup, kalan kısmı ise Ortodoks Arnavuttur. Kostur Kazasının nüfusu 64.000'tir. Bunlardan 20.000'i Müslüman ve Ortodoks Arnavutlar'dan oluşmuştur. Diğerleri Türk, Bulgar, Ulah ve Yunandır. Kostur-Meçova arası bölgede nüfusun çoğunluğu Arnavuttur. Çameri Sancağında, Arnavut nüfusu 75.000'dir bunlardan 18.000'i Yunanlılaşmış Arnavutlar'dan oluşur. Reşadiye Kazasında 16.000 Arnavut, Mergelliç Kazasında 26.000 Arnavut, Filat Kazası 20.000 Arnavut, Paramithi Kazası 13.000 Arnavut bulunmaktadır. Preveza Sancağı'nın Louro Kazası'nda çoğunluk Arnavut nüfustur. Suli bölgesini oluşturan köyler de Arnavut kökenlidir. Preveza şehri Arnavut, Yunan, Ulah ve Yahudi unsurlardan oluşan karışık bir nüfusa sahiptir. Yanya şehri de nüfus bakımında benzer özellikler taşır.”¹⁶⁴¹

¹⁶⁴⁰ Dedaj, 2008: 26.

¹⁶⁴¹ Dedaj, 2008: 26-27.

Büyük Güçler İşkodra meselesi çözüldükten sonra Arnavutluk'un yeni statüsü meselesini ele almışlardır. Arnavutluk'un yeni statüsü meselesi konuyla yakından ilgilenen devletler arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalarda bir tarafta İtalya ve Avusturya-Macaristan diğer tarafta ise İngiltere tarafsız gibi görünmekle birlikte Rusya ve Fransa bulunmaktadır.

Büyükelçiler, hükümetlerinin Arnavutluk'un *özgürlüğü ilkesini* (principe de l'autonomie albanaise) onayladılar ve hükümetler, Sırbistan'ın Adriyatik'e ticari erişimini de kabul ettiler. 6 hükümet prensipte bu konuda fikir birliğine varmıştır.¹⁶⁴²

Avusturya Macaristan Hükümeti oybirliği ile Arnavutluk'un statüsünü otonomiden tam bağımsızlık'a yükseltmek kararı almıştır.¹⁶⁴³ Bu karar Roma tarafından da kabul görmüştür. Roma ile Viyana, 8 Mayıs 1913, Arnavutluk'un statüsü ile ilgili yeni bir proje getirecektir.¹⁶⁴⁴

Bu projenin birinci maddesindeki hükme göre Arnavutluk'un Osmanlı Padişahı'nın hükümlerinde olacağı öngörülmesine rağmen bu sadece bir formalite olup esasen 17 Aralık 1912 tarihli karara uygun düşmektedir. Ancak ikinci, üçüncü ve sonraki maddelerde Padişah'a bağlılık ve hükümlerinin formalite olduğu anlaşılmaktadır. Esasen bu durum Osmanlı Devletiyle bütün bağlantıları kesmektedir. Ayrıca Arnavutluk tarafsız bir ülke olacak ve bu tarafsızlık Büyük Güçler tarafından garanti edilecektir. Projenin 6. Maddesinde Uluslararası Kontrol Komisyonu'nun oluşturulması belirlenmiştir. Uluslararası Kontrol Komisyonu altı Büyük Güçün temsilcileri ile Arnavutluk'un bir temsilcisinden oluşturulacaktır. Bu komisyon Arnavutluk'un kamu yönetimi ile finans ve mali meselelerine odaklanacaktır. Devletin başında, sadece Avusturya-Macaristan ile İtalya tarafından diğer güçlere teklif edilmiş yabancı bir Prens olacaktır. Bu proje Avusturya Macaristan'nın Arnavutluk için gerçek fikirleridir. Fakat bu proje Büyük Güçler arasındaki çatışma ve görüş ayrılıklarından dolayı gerçekleştirilememiştir.¹⁶⁴⁵

30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması Balkanlar için genel bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti balkanlardaki yenilgisinden sonra Yarımada'daki durumun değişimini onaylamak durumda kaldı. Bu durumda Arnavut sorununun önüne geçirememiş görünüyor. Anlaşma, "Büyük" ve "Küçük" figürler arasındaki bağımsızlığın tanınmasına yol açacak müzakere sürecinde bir kilometre taşına işaret ediyor. Aslında, Antlaşmanın 2. ve 3. Maddeleri doğrudan Arnavutluk ile ilgilidir. Arnavut meselesi söz konusu olduğunda bu

¹⁶⁴² Bayur, 1983: 335.

¹⁶⁴³ Dedaj, 2008: 45.

¹⁶⁴⁴ Puto, 1987: 232.

¹⁶⁴⁵ Puto, 1987: 253.

eylemin özü, hem Osmanlı Devleti tarafından hem de Balkan devletleri tarafından ona karşı yeni bir tavrın ifade edilmesidir.¹⁶⁴⁶ 30 Mayıs Antlaşmasının 2. Maddesine göre Osmanlı Devleti, Midye-Enez direk çizgisinin batısındaki toprakları müttefiklere bırakacak ve bu sınır uluslararası bir komisyon tarafından belirlenecektir.¹⁶⁴⁷ 3. Maddesinde ise Arnavutluk sınırı ve Arnavutluk ile ilgili diğer problemler büyük devletlerin kararına bırakılacaktır.¹⁶⁴⁸

Böylece Türkiye, Arnavutluk üzerindeki her türlü egemenlik hakkından vazgeçerek tutumunu değiştirdi. Balkan müttefikleri de konumlarını değiştirmek zorunda kaldılar. Arnavutluk'un kendi aralarında tamamen bölünmesi planlarından vazgeçtiler.

Anlaşıldığı üzere 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşmasıyla ilk kez uluslararası bir antlaşma yoluyla Arnavutluk devlet olarak ortaya çıkmış oldu.¹⁶⁴⁹

Bununla birlikte birçok tartışma ve öneriden sonra, 29 Temmuz 1913'te Büyükelçiler Konferansı, Arnavut devletinin örgütlenmesi için bir uzlaşma taslağını onayladı.¹⁶⁵⁰ 29 Temmuz 1913 tarihli toplantıda alınmış olan 11 maddelik kararı ilk, beş maddesinden Arnavutluk meselesinin bütün özü açıkça anlaşılmaktadır:

1. *Arnavutluk 6 büyük devletin güvencesi altında özgür, egemen bir prensliktir. Prens ölünce yerine onun büyük oğlu geçer. Prensi 6 Büyük Devlet seçer.*
2. *Türkiye ile Arnavutluk arasında herhangi bir hükümlanlık bağı olmayacaktır.*
3. *Arnavutluk tarafsızlaştırılmıştır, onun bu tarafsızlığını altı büyük devlet garanti eder.*
4. *Arnavutluk'un sivil ve mali yönetimi, içinde altı büyük devletin ve Arnavutluk'un birer temsilcisinin bulunduğu uluslararası bir komisyona verilmiştir.*
5. *Bu Komisyonun yetkisi on yıl sürecek ve gerekirse uzatılabilecektir.*¹⁶⁵¹

Arnavutluk'un güney sınırına ilişkin tartışmalara, Arnavut topraklarıyla yapılan işlemlerin ruhu da nüfuz etti.¹⁶⁵² Avusturya-Macaristan ve İtalya, Konferans tarafından Arnavut-Yunan sınır teklifini ortaklaşa hazırlamakla görevlendirildi.¹⁶⁵³ Onlar iki proje hazırlamışlardı. Bu projelere göre, Görice ve Ergire'nin kategorik olarak Arnavutluk'un sınırların içinde kalmasını istemişler; Yunanistan'ın da Korfu'nun karşısında tüm kıyıya sahip

¹⁶⁴⁶ Puto, 2009: 61-62; Puto, 2007:120.

¹⁶⁴⁷ Hayta, 2008: 61.

¹⁶⁴⁸ Hayta, 2008: 61.

¹⁶⁴⁹ Puto 2009: 62.

¹⁶⁵⁰ Rizaj, 2011: 420.

¹⁶⁵¹ Hayta, 2008: 81. Diğer maddeler şunlardır: 6. Yönetimin kurulması üzerindedir. 7. Prens en geç 6 ay içinde seçilecektir. 8,9. Baysallığı İsveçli Subayların yüksek komutası altında uluslararası bir jandarma sağlayacaktır. 10. Bu jandarmada yerli er, erbaş ve subay da bulunacaktır. 11. Bu subayların aylıkları üzerindedir. Bayur, 1983 : 342.

¹⁶⁵² Rizaj, 2011: 421.

¹⁶⁵³ Bayur, 1983: 351.

olmaması gerektiğini beyan etmişlerdi. Ancak, kuzey ve kuzeydoğu sınırlarında olduğu gibi, Avusturya-Macaristan ve İtalya, 11 Ağustos 1913 tarihli nihai anlaşmaya varmak için fazla baskı görmeden Arnavut topraklarını Yunanistan lehine terk ettiler. Daha doğrusu Avusturya-Macaristan'ın Arnavutluk'un güney sınırı konusunda aşırı hassasiyetleri yoktu.¹⁶⁵⁴ Anlaşmaya göre Ftelia ve Sazan adasının kıyı şeridi Arnavutluk'a, Görice'ye ve Ohri Gölü'nün batı ve güneyindeki kıyılar (Lin'den St. Naum'a kadar) Arnavutluk'a kaldı. Ancak Ergire'nin akıbeti belirsizdi ve kime ait olacağı sınır komisyonu'na bırakıldı. Bu arada, sadece Arnavutlarla meskûn bir eyalet olan Çamerya, sonunda etnik Arnavut gövdesinden ayrılarak Yunanistan'a verildi. A. Baldacci, Arnavutluk'un en önemli merkezlerinden Yanya ile ilgili olarak; “Güney Arnavutluk'un olası ticari başkenti ve Tepedelenli Ali Paşa tarafından yönetilen ve vaktiyle Saranda limanı olarak kullanılan bu kadim şehir olan Yanya'nın da Arnavutluk olarak kalması gerektiğini” belirtir.¹⁶⁵⁵

Arnavutluk'un komşuları tarafından bölünmesiyle ilgili olarak Tucoviç şunları yazıyordu: “Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ işgal politikalarıyla Arnavutluk'u bölmeyi başaramadılar, ama küçültüp yağmalamayı başardılar”.¹⁶⁵⁶

7 Nisan 1913'te Sir Edward Grey, Arnavutluk meselesli ilgili olarak Avam Kamarası'nda şunları söylüyordu:

“Büyük Güçler arasında Arnavutluk'un [kuzey] sınırlarına ilişkin anlaşmaya uzun ve zorlu diplomatik çabalar sonucunda ulaşıldı. Kıyı bölgesi ve İşkodra'nın Arnavut olmasına, İpek, Prizren, Debre ve -birçok müzakereden sonra- Yakova'nın Arnavutluk dışında bırakılmasına karar verildi. Bu düzenleme, zaferin bir sonucu olarak Sırbistan ve Karadağ arasında bölünecek toprakların çoğunu bırakıyor. Avrupa'da barış için bir anlaşmaya varılması şarttı ve bence, büyük güçler arasında barışı korumak için tam zamanında başarıldı”.¹⁶⁵⁷

12 Ağustos'ta Londra Süfera Konferansı'nda Sir Edward Grey bu mesele ilişkin olarak şu görüşleri de ekleyecektir:

“(Arnavutluk)'un belirli sınırları üzerinde anlaşmaya varmanın zorluğu büyük oldu. Arnavutluk'un kuzey ve kuzeydoğu sınırlarının düzenlenmesiyle ilgili ortaya çıkan sorunların bazı noktalarda ne kadar zor ve kritik olduğunu herkese hatırlatmak gerekir. Şimdi, bu devletin tüm sınırını kapsayacak şekilde güney ve güneydoğu sınırlarının, üzerinde anlaşılan bazı terimlerle tanımlanması konusunda bir anlaşmaya vardık. Alınan kararlar

¹⁶⁵⁴ Hall, 2003: 97.

¹⁶⁵⁵ Rızaj, 2011: 421.

¹⁶⁵⁶ Rızaj, 2011:421.

¹⁶⁵⁷ Swire, 2005: 133.

*açıklandığında, , pek çok noktada yeri bilen, sadece yerel özelliklerine gören herkesin eleştirilerine açık olacağının gayet farkındayım. Unutulmamalıdır ki, bu anlaşmaya varılırken ilk temel mesele, büyük güçlerin kendi aralarındaki mutabakatı korumaktı ve eğer Arnavutluk anlaşması bunu sağladıysa, o zaman Avrupa'da barışın çıkarları için en gerekli olan iş yapılmış demektir”.*¹⁶⁵⁸

Ahmet Bedevi Kuran, Balkan Harbi sonucundaki gelişmeyi, “Osmanlı İmparatorluğu bütün Rumeli'yi kaybederek doğuya doğru çekilirken, Balkanlar'ın batı kıyılarında bağımsız, fakat yarım ve küçücük bir Arnavutluk doğuyordu: Balkan İslam dünyası hem ezilmiş, hem de ikiye bölünmüştü”¹⁶⁵⁹ şeklinde ifade etmektedir.

Paul Wittek, Rumeli'nin Osmanlılar için “varlık sebebi” olduğunu, Balkan Savaşı sonunda Osmanlılar'ın varlık sebeplerini yitirdiklerini söyler. İlber Ortaylı da, Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen 1912'de sona erdiğini belirtir.¹⁶⁶⁰

İsmail Kemal Bey hatıratında, “Londra Konferansı'nın aldığı kararı öğrendiğimizde, bu misyonumda bana gösterilen ilgi, gönlü kırılan Arnavutlar için tek teselli olarak kaldı. Ülkemin yarısından fazlası Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'a verilmişti. En müreffeh şehirler ve ülkenin en verimli kısımları koparılmış, Arnavutluk en çorak ve kayalık yerlerden ibaret kalmıştı. Yeniden doğan ülkemizin istikbalinin böylesine karardığını görmekten yine derin bir hüzne kapılan bizleri, Avrupa'nın genel menfaatlerine feda edilmek zorunda kaldığımızı söyleyerek avutmaya çalıştılar. Bütün bunlara boyun eğerek, fakat ümitsizliğe düşmeden, daha elverişli koşulların gelecekte Arnavutluk'un meşru emellerini gerçekleştirmesine olanak tanıyacağına dair tek bir umutla Arnavutluk'a döndüm”¹⁶⁶¹ şeklinde ifade etmektedir.

Nicola Guy da, Kasım 1912'ye kadar Arnavut milliyetçilerinin çoğunluğunun Osmanlı İmparatorluğu içinde hala özerklik istediğini ifade etmiştir. Yalnızca Osmanlı'nın yenilgiye uğrama olasılığı, küçük bir milliyetçi grubu bağımsızlık ilan etmeye itebilirdi.¹⁶⁶²

Arnavut milliyetçiliği ise bundan böyle yüzlerce yıldır birlikte yaşadıkları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı değil, düşmanları olan güneyde Yunanlılara ve kuzeyde Sırlara karşı odaklanacaktır.

¹⁶⁵⁸ Swire, 2005: 133.

¹⁶⁵⁹ Kuran, 2000: 388.

¹⁶⁶⁰ Afyoncu, 2021: 223.

¹⁶⁶¹ İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, 2007: 270.

¹⁶⁶² Guy, 2012: 26.

SONUÇ

Bu çalışmada 1908-1913 yılları arasında Balkanlar'da İttihat ve Terakki politikaları ile Arnavut meselesi incelenmiştir.

Bilindiği gibi Arnavutlar XV. Yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti idaresine girmiş, 1912 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmışlardı. Arnavutların XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geniş kitlesel hareketle İslam'a geçişleri ilk başta Arnavut halkının Osmanlı Devleti ile tam anlamıyla entegrasyonunda etkili olmuştur. Bu entegrasyon Osmanlı milleti içerisinde Arnavutların devlet kademesinde önemli ölçüde yer almalarına ve ortak yaşama kültürünü güçlü bir şekilde tecrübe etmelerinde etkili olmuştur. Ancak XIX. yüzyıldan itibaren karşılaşılan problemler Balkanlar'da yeniden yapılandırma sürecinin yoğunlaşmasına ve bu sürecin Arnavutlar arasında da bir hayli etkili olmasına zemin hazırlamıştır.

II. Meşrutiyetin ilanı ve ardından gelen İttihat ve Terakki yönetimi, idari, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik olarak hem Osmanlı hem de Arnavutlar'ın tarihi açısından son derece önemli gelişmeleri beraberinde getiren bir dönüm noktasıdır.

Karşılaşılan bir çok problemin temelinde, İttihatçıların muhalif olarak pek çok ve sınırsız vaatte bulunmaları, ancak iktidara geldiklerinde ise bambaşka bir tarihsel gerçeklikle ve yönetim sorunuyla karşı karşıya kalmaları bulunmaktadır. Jön Türkler yada İttihatçılar da bu gerçeklikten kurtulamamışlardır. İttihat ve Terakki Hareketi gelişirken Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün milletlerine âdetâ sınırsız bir Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik ve Adalet vaat etmeleri, Jön Türkler için çok kolay oldu. Çünkü bu dönemde çok dili, çok dinli, çok mezhepli ve paçalanmanın eşiğindeki bir İmparatorluğa önderlik etmenin ne kadar zor olduğunu yeterince idrak etmiş görünmüyorlardı. Öte yandan, Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve ardından İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra Osmanlı Devleti için işler daha da zorlaştı. İlk olarak Ekim 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı ve aynı zamanda Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı ile Girit Meclisi Yunanistan'a iltihak kararı Osmanlı Devleti ve bu devleti oluşturan Osmanlı unsurları için son derece zor bir durum yarattı.

Halihazırda 1876 Anayasası'nın Arnavutlara ve Osmanlı Devleti'nin diğer unsurlarına yeniden ilan edilmesi düşünülen meşrutiyet ile Arnavutlara siyasi alanda değil, eğitim, kültür

ve sosyal alanlarda bazı haklar verilecekti. Ancak Jön Türk hareketini büyük ölçüde destekleyen ve yardım eden Arnavutlar, en azından kazanacakları payenin Arnavutluk'un özerkliği olacağını umuyorlardı. Arnavut aydınlara göre, Osmanlı ve İmparatorluğu'nun tüm unsurları yani *İttihad-ı anâsır* için tek çıkış yolu, 1876 Anayasası'nın yeniden ilan edilmesi ve Osmanlı Parlamentosu'nun yeniden açılmasıydı.

Ancak 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet yeniden ilan edildikten sonra , Arnavutlar ile İmparatorluğun diğer unsurlarının özerk olarak tanınıp tanınmayacakları, o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl korunacağı sorusu ortaya çıkıyor. Çünkü bazı düşüncelere göre Arnavutlar için özerklik bağımsızlıktan sadece bir adım uzaktaydı ve daha elverişli bir durumda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacaklardı. Jön Türklere göre Arnavut milliyetçileri özerklik istiyorlar; ancak onların gerçek amaçları Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmaktı. Dolayısıyla Jön Türklerin Arnavut meselesine ilişkin algısı, Arnavutluk'a özerklik verilmesinin gerçekte onun bağımsızlığı, yani Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması anlamına geldiği şeklindeydi.

İttihat ve Terakki iktidarı ele aldıktan çok kısa bir süre sonra Sultan II. Abdülhamit 'in merkeziyetçi ve *İttihad-ı anâsır* siyasetini benimsedi. Bu şekilde İmparatorluğu parçalanmaktan kurtarmaya çalıştı. Bu durum Arnavut milliyetçileri ile İttihatçıların görüş ayrılıklarını kaçınılmaz hâle getirmişti. Fakat dönemin yeni gelişen şartlara göre klasik olarak *İttihad-ı anâsır* siyasetini uygulamak imkansız olmazsa da gerçekleştirilemesi kolay bir siyaset değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üyeleri, iktidara geldikten hemen sonra İttihat ve Terakki Selanik Kongreleri'nde de dile getirildiği gibi *İttihad-ı anâsır* siyasetinin çok kolay olmayacağını anlamış bulunuyorlardı.

1909 yılından itibaren İttihat ve Terakki yönetiminin benimseyeceği merkeziyetçi ve Osmanlıcı politikalar, taraflar arasındaki ilişkiye hâkim oldu ve İttihatçılarla kimi Arnavutlar arasında bir dizi itilaflar cereyan etmeye başladı. Bu ihtilafların, Arnavut ulusçu hareketinin özerklikçi çizgiden ayrılıkçı bir çizgiye doğru gelişmesinde etkili olduğu ileri sürülmekteyse, de farklı kaynaklar yeni yorumları gündeme getirmiştir. Dönemin kaynakları, mesela Osmanlı arşiv belgeleri, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri özellikle de Osmanlı parlamentosundaki tartışmalar dönemin liderlerinden İsmail Kemal Bey , Priştineli Hasan Bey gibi şahısların hatıraları ya da Şemseddin Sami'nin yazılarına dikkatle bakıldığında, başlangıçta, Arnavutların dört Arnavut vilayetinin birleştirilmesi ve Arnavut dilinin okullarda tanınmasını istiyorlardı. Kısacası yukarıda zikredilen Arnavut ileri gelenlerinin bir kısmının açıkça Bağımsızlık için bir taleplerinin bulunup bulunmadığı şüphelidir. İlber Ortaylı, Şemsedin

Sami'nin kişiliğinde ikili bir milliyetçiliği temsil ettiğini, Arnavut ve Türk milliyetçiliğini aynı derecede benimsediğini belirtirken Arnavutluk'un bağımsızlığına inandığını ancak aynı zamanda bir Osmanlı vatanseveri olduğunu ifade etmektedir. İsmail Kemal Bey bu konuda: *“Biz Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemiyoruz, biz Osmanlı Devleti'nin savunucusuyuz. Arnavutluk'a hizmet ederken, o biçimde davranacağız ki, İttihat ve Terakki'nin kabahati yüzünden kardeş Türk milleti ve Türkiye aynı zamanda Arnavutluk'ta asla zarar görmesinler...: Biz Arnavutlar, binlerce yıllık tarihî ve milli varlığımızı sürdürüyoruz”* görüşünü dile getirmektedir. Arnavutluk'un Bağımsızlığı'nın ilanından birkaç yıl sonra kaleme alınan İsmail Kemal Bey'in hatıralarında da görüldüğü üzere başlangıçta Arnavut hareketinin ayrılıkçı bir yönü olup olmadığı konusu tartışmaya açık bir durumdur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu İbrahim Temo da, *“başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumayı amaçladığını, ancak aynı zamanda Arnavutlara Bâbîâli'den bazı ulusal haklar verilmesini de talep ettiği”* görüşüne yer verir.

Öte yandan Osmanlı Devlet ricalinin Arnavut ve Arnavutluk meselesine ilişkin yaklaşımları dikkat çekicidir. Mesela Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi işbaşına geldiğinde ele aldığı ilk işlerden birisi, Balkanlar'da devleti uğraştıran olaylar içinde önemli yer tutan, Arnavutluk isyanı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Arnavut meselesine yaklaşımı ve bu konudaki görüşleri diğer Osmanlı Devlet ricalinden bir hayli farklıydı. Ahmet Muhtar Paşa'ya göre Arnavut ayaklanması devlete karşı bir eylem değil, sadece Devletin yöneten siyasi parti ile yönetici kadroyu bir tepki idi.

Ancak burada 1876'da ilk Osmanlı Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edilmesinden Jön Türk Devrimi'nin Temmuz 1908'deki zaferine kadar geçen zaman aralığını, yani 30 yılı aşkın bir süreyi unutmamak gerekir. Elbette Arnavutların idari veya siyasi özerklik taleplerinin iç ve dış konjonktürler ile devletlerarası munasebetleri ortaya koyduğu gelişmeler neticesinde değişikliklere yönelmesi olağan bir durumdur.

Büyük Güçler ile Balkan Devletleri'nin Osmanlı Avrupası'nda cereyan eden bu çok hızlı gelişmelerde çok büyük rolü olmuştur. Yukarıda da görüldüğü gibi Balkan meselesiyle en çok ilgilenen devletler dönemin üç büyük gücünü oluşturmaktaydı: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya ve Rusya. İlk ikisi, Arnavut Ulusal Hareketi'ni destekleyerek Arnavut ayrılıkçılığı lehine fiilen önemli bir rol oynamış; özellikle bu İmparatorluğun Arnavut Devleti'nin yaratılmasındaki etkisi büyüktür. Öte yandan Rusya'nın Balkanlar'daki Slav devletlerini desteklemesi, Arnavut sorununda ve Arnavut Devleti'nin kurulmasındaki rolü bir

hayli tartışmaya açıktır. Dahası Rusya'nın olumsuz bir tesirinden söz etmek de mümkündür. Bu doğrultuda *Büyük Güçlerin* Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahaleleri, Makedonya'daki reformlar ile Arnavutların özerklik taleplerinin gelişmesine olumlu bir katkısı olmuş ve bu taleplerin genişlemesine de önemli bir ortam oluşturmuştur.

Bununla birlikte Balkanlar'daki Arnavutlar, Arnavut topraklarını kendi aralarında paylaşmak için somut iddiaları ve planları olan Slavlar ve Yunanlılar tarafından kuşatılmıştı. Bu durum zaman zaman Arnavutların Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde özerklik taleplerinin radikalleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda, Arnavut aydınların bir kısmı özerklik talebinin yanında, Arnavut nüfusun çoğunlukta olduğu dört vilayeten müteşekkil bir otonominin yaratılması konusunda Bâbîâli'ye karşı çok ısrarcı olmuşlardı. Böylelikle özerk yada otonom bir statüye sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun çatısı altında bulunan Arnavutlar, Arnavut toprakları üzerinde hak iddia eden komşu devletlere karşı kendilerini daha güvende hissedeceklerini düşünmekteydiler. Dolayısıyla Arnavutların bağımsızlıktan ziyade, özerklik yada otonomi taleplerinin başlıca nedeni, Slavlar ve Yunanlılar tarafından Arnavut topraklarına yönelik büyük tehdit ve tehlike arz eden politikalarıdır.

Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü durumunda, Arnavut topraklarını Slav ve Yunan işgalinden kurtarmak için hazırlıklı olmak istediler. Ancak hem Sultan II. Abdülhamit hem de İttihatçılar, Arnavutların bu yöndeki her talebini, ister özerklik, isterse otonomi hususunda olsun; bu bağlamdaki tüm talepleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuşa meydan vereceği endişesiyle reddettiler.

İttihat ve Terakki yönetiminin *Merkezileşme ve Osmanlıcılık* politikası, Arnavut ulusal tutkularını daha da alevlendirdi. Ancak bu durum, Arnavut milliyetçiliğinin inşasına elverişli bir zemin yarattı. Bu bağlamda Manastır, Dibra ve Elbasan Kongreleri Arnavut milli hareketi için son derece önemli bir yere sahiptir. Eylül 1909'da yapılan Elbasan Kongresi Arnavut milli duygularının saf bir tezahürüydü. Bu kongrede Arnavut dili ve eğitimi için konusu ilgi odağı haline getirilmişti. Elbasan Kongresi, aldığı kararlarla, Arnavut dili için Latin alfabesinin kabulünü kesinleştiren son örnek olarak kabul edilmektedir. İttihatçılar ile Bâbîâli'nin dini propaganda ve eski Müslüman çevreler aracılığı ile bu gelişmelere mâni olma çabaları çok etkili olmadı.

Öte yandan İttihat ve Terakki'nin *Osmanlılaştırma* ve *Osmanlı unsurlarının birleştirilmesi/İttihat-ı anasır* politikası, kimi Arnavut milliyetçileri tarafından, Osmanlı unsuru altında bir tür Türkleştirme olarak görülmüş ve bu şekilde algılanmıştır. O dönemde Arnavut milliyetçileri ile İttihatçılar arasındaki anlaşmazlıklar bu şekilde ortaya çıkmaya başladı. Ayrıca, ağır vergilerin uygulanması ve zorunlu askere alma, Arnavutlar ve İttihatçılar arasındaki ilişkileri olumsuz etkiledi. İttihatçıların bu yeni önlemleri, Arnavut topraklarında İttihat ve Terakki yönetimine karşı tepkilere ve ayaklanmaların başlamasına yol açtı.

Artık 1909-1912 yılları arasında Arnavut isyancılara yönelik ayaklanmalarda Osmanlı askeri makamlarının uyguladığı sert yönetmeler, Arnavutların Bâbîâli ile olan ilişkilerinin daha büyük bir krize dönüşmesine neden olmuştur.

İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi hakkında, çok önemli bir diğer mesele ise İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin maarif ve Arnavut alfabesine yönelik izlediği politikadır. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra geçen yaklaşık 4-5 yıllık süre zarfında Arnavut milleti için en önemli mesele alfabe, eğitim ve dil meselesi olmuştur. Eğitim ve dil meselesinde Arnavutça'nın hangi alfabe ile yazılacağı konusu, Arnavut aydınları tarafından uzun bir süre tartışılmış ve bu tartışmalar, Bâbîâli'nin bu mesele ile önemle meşgul olmasını ve gerektiğinde bu meseleye etkin bir şekilde müdahale etmesini gerekli kılan bir soruna dönüşmüştür.

Osmanlı Hükümeti'nin "*hurufat meselesi*" olarak adlandırdığı bu meselede, mümkün olduğunca tarafsız kalmayı ve olabildiği kadar da anasırın taleplerine göre birtakım düzenlemelere gitmeyi uygun görmüştü. Fakat ortaya çıkan gelişmeler ve Arnavutlar arasındaki problemler, İttihatçıları Müslüman Arnavutlar üzerinden Arnavut toplumunun Arap alfabesini tercih etmeleri yönünde bir temayüle ve propaganda yürütmeye sevk etmiştir. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Bâbîâli, alfabe ve dil meselesinin İmparatorluk'tan ayrılma politikasının muhtemel bir başlangıcı ya da diğer anasıra da gerekçe oluşturacak bir teşebbüs olarak görmüş ve bu meseleyi "*ittihat-ı anasırın*" parçalanması yöntemlerinden biri olarak düşünmüştür. O nedenle Bâbîâli tarafından alfabe ve dil hareketine müdahalede bulunulması, Lâtin alfabesi yerine Arap alfabesinin önerilmesi böyle bir endişeden kaynaklanmaktaydı. Bu bakımdan İttihatçılar Arnavut dilininin Arap alfabesiyle yürütülmesi doğrultusunda propaganda yapmışlar, Arnavut okullarında Arap alfabesiyle Arnavutça'yı yaygınlaştırmaya çalışmışlar ve Arnavutlar arasında ulusal bir hareketin ortaya çıkmasını bertaraf edecek bir çaba içinde bulunmuşlardır. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın bir Arnavut mebusa söylediği gibi; "*Bâbîâli, Arnavutlar'ın ve Arnavutça'nın Lâtin alfabesiyle yazılması*

taleplerini Osmanlı'dan kopmanın ilk adımı olarak görülüyordu. Bu nedenle hükümetin Lâtin alfabesinin kabul edilmesini önlemek için her şeyi yapması gerekiyordu ve her şeyi yapacaktı”.

Sonuç olarak, mevcut koşullar altında birlik sağlayamamış olan Arnavutlar açısından bağımsızlık, gerçekçi bir hedef olarak görülmeyp, Arnavutluk'un toprak bütünlüğü sağlanıncaya ve ulusçu idealler Arnavutlar arasında yaygınlaşıncaya kadar Arnavutluk'un Osmanlı Devleti hakimiyetinde güvende olacağı düşünülmüş ve Arnavut aydınları Osmanlı sınırları içerisinde kalmayı gerekli görmüşlerdir. Bununla birlikte, Arnavutlar, bir gün Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'ı terk etmesi durumunda kendi kaderlerini kendi ellerine alabilmek için hazırlıklı olmak bakımından da lisan ve maarif meselesine önem vermişlerdir.

Balkan Savaşı, Arnavutlara, farklı ve özel bir Arnavut kimliğinin hayatta kalmasını istiyorlarsa, *Ottomanizm* yada Osmanlı koruması dışında sürdürülebilir bir alternatif sisteme ihtiyaçları olduğunu kanıtlamıştı. Arnavut liderler savaşın başlamasıyla, meydana gelen Sırp ve Karadağ saldırıları karşısında harekete geçmekte gecikmediler. Fakat burada karar vermeleri gereken bir durum vardı. Şemseddin Sami'nin dediği gibi Türklerle birlikte mi?, yoksa onlardan ayrı mı hareket edilecekti?. Bu temel sorunsalda, Arnavutlar asırlardan beri beraber yaşadıkları Türklerle birlikte değil, onlardan ayrı bir Bağımsızlığı tercih etmişlerdir. Ancak bu bağımsızlık Büyük Güçlerin himayesi altında bir bağımsızlık anlamına gelmektedir.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. MKT.MHM. D. 608 G. 21.

BOA. A. MKT. MHM. D. 736 G. 09.

BOA, A.MKT.MHM., D. 908 G. 10.

BOA. A. MKT. MHM. D. 740 G. 06.

BOA. A. MKT. MHM. D. 608 G. 10.

BOA. A. MKT. MHM. D. 608 G. 04.

BOA. A. MKT. MHM. D. 608 G. 12.

BOA. A. MKT.UM. D. 489 G. 52.

BOA. A. MTZ.(04) D. 27 G. 14.

BOA. A. MTZ.04. D. 119 G. 54.

BOA. BEO. D.3281 G. 246052.

BOA, BEO, G. 3786 G. 283908.

BOA, BEO, D. 3802 G. 285098.

BOA. BEO. D. 4059 G. 304358.

BOA, BEO, D. 3815 G. 286098.

BOA, BEO, G. 3786 G. 283908.

BOA, BEO, D. 3815 G. 286098.

BOA. BEO. D. 3543 G. 265693.

BOA. BEO. D. 3543 G. 265694.

BOA. BEO. D.3006 G. 225411.

BOA. BEO. D. 3646 G. 273438.

BOA., BEO. D. 4095 G. 307064.

BOA. BEO. D.3006 G. 225411.

BOA., BEO, D. 4095 G. 307109.

BOA. BEO. D. 3543 G. 265694.

BOA. BEO. D. 3802 G. 285098

BOA. BEO. D.3006 G. 225411.

BOA. BEO. D.3006 G. 225411.

BOA. BEO. D. 3806 G. 285382.
BOA, BEO, G. 3786 G. 283908.
BOA. BEO. D. 4073. G. 305407.
BOA, BEO, D. 3815 G. 286098.
BOA, BEO, G. 3786 G. 283908.
BOA. BEO. D. 4059 G. 304358.2.
BOA. BEO. D. 3806 G. 285382.
BOA. BEO. D. 3991 G. 299319.
BOA. BEO. D.3006 G. 225411.
BOA. BEO. D. 3888 G. 291594.
BOA. BEO. D. 3543 G. 265693.
BOA. DH.EUM.KADL. D. 16 G. 31.
BOA. DH.EUM.THR. D. 34 G. 15.
BOA. DH.MKT. D. 1224 G. 50.
BOA. DH. MKT, D. 1301 G. 19.
BOA. DH.MUI. D. 23 G. 74.
BOA., DH.MUI., D. 160 G. 72.
BOA. DH.MUI. D. 88 G. 23.
BOA. DH.MUI. D. 23. G. 74.
BOA. DH.MUI. D. 57 G. 40.
BOA. DH.MUI. D. 28-2 G. 16.
BOA. DH.MUI. D. 33-2 G. 17.
BOA. DH.MUI. D. 57 G. 40.
BOA. DH.MUI. D. 28-2 G. 16.
BOA. DH.MUI. D. 33-2 G. 17.
BOA. DH.MUI. D. 136 G.32.
BOA. DH. MUI. D. 80 G. 51.
BOA. DH.MUI. D. 68 G. 1.
BOA. DH.MUI. D. 80 G.44.
BOA. DH.MUI. D. 68 G. 1.
BOA. DH.MUI. D.88 G.23.
BOA. DH.MUI. D. 23 G. 74.
BOA. MUI. D. 154. G. 21.
BOA. DH.SYS. D. 112 G. 18.

BOA. DH.SYS. D. 19 G. 01.
BOA. DH. SYS. D. 112 G. 18.
BOA. DH.SYS. D. 99 G. 3.
BOA. DH.SYS. D. 59 G. 9.
BOA. DH.SYS. D. 82 G. 1.
BOA. DH.SYS. D. 68 G. 1.
BOA. DH.SYS. D. 99 G. 3.
BOA. DH.SYS. D. 59 G. 9.
BOA. DH.SYS. D. 70-2 G. 5-16.
BOA. HR.SYS. D. 150 G. 50.
BOA, DH.SYS. D. 99 G. 3.
BOA. DH. SYS. D. 82 G. 3.
BOA, DH.SYS, D. 112- G. 6-4.
BOA. DH.SYS. D. 70-2 G. 5-16.
BOA. DH.SYS. D. 68 G. 11.
BOA. DH.SYS. D. 68 G. 1.
BOA. DH.SYS. D. 82. G. 03.
BOA. DH.SYS. D. 112 G. 18.
BOA. DH. ŞFR. D. 404 G. 64.
BOA. DH.ŞFR. D. 405 G. 03.
BOA. DH. ŞFR. D. 404 G. 64.
BOA. DH.ŞFR. D. 405 G. 03.
BOA. DH. ŞFR. D. 404 G. 64.
BOA. DH.ŞFR. D. 405 G. 03.
BOA. DH.ŞFR.1 D. 123 G. 50.
BOA. HR. SYS. D. 37 G. 27.
BOA. HR.SYS. D. 119 G. 07.
BOA. HR. SYS. D.2088 G. 30.
BOA. HR. SYS. D. 1968 G. 3.
BOA. HR.SYS. D. 67 G. 45.
BOA. HR.SYS. D. 134 G. 34.
BOA. HR.SYS. D. 140 G. 09.
BOA. HR.SYS. D. 137 G. 35.
BOA.HR.SYS. D. 140 G. 05.

BOA. HR.SYS. D:145 G:27.
BOA. HR.SYS. D. 145 G. 34.
BOA. HR.SYS. D. 152 G. 65.
BOA, HR. SYS. D. 143 G. 31.
BOA. HR.SYS. D. 119 G. 07.
BOA. HR.SYS. D:118 G:33.
BOA. HR.SYS. D. 119 G. 14.
BOA, HR.SYS, D. 2078 G. 8.
BOA. HR.SYS. D. 137 G. 6.
BOA. HR.SYS. D.118 G. 33.
BOA. HR.SYS. D. 119 G. 07.
BOA. HR.SYS. D. 117 G. 55.
BOA. HR.SYS. D. 129 G. 37.
BOA. HR.SYS. D. 155 G. 21.
BOA. HR.SYS. D. 155 G. 36.
BOA. HR.SYS. D.118 G. 33.
BOA. HR.SYS. D. 155 G. 21.
BOA. HR.SYS. D. 155 G. 21.
BOA. HR.SYS. D. 155 G. 36.
BOA. HR.SYS. D. 135 G. 12.
BOA. HR.SYS. D. 02085 G. 45.
BOA. HR.SYS. D. 02085 G. 52.
BOA. HR.SYS. D.140 G.14.
BOA. HR.SYS. D. 155 G. 36 .
BOA, HR. SYS, D. 140 G. 19.
BOA. HR.SYS. D. 142 G. 22.
BOA. HR.SYS. D. 142 G. 23.
BOA. HR.SYS. D. 150 G. 54.
BOA. HR.SYS. D. 1990 G. 2.
BOA. HR.SYS. D. 2070 G. 12.
BOA. HR. SYS. D. 151. G. 74.
BOA, HR. SYS. D. 149 G. 9.
BOA. HR.SYS. D. 132 G. 31.
BOA. HR. SYS. D. 126 G. 62.

BOA. HR.SYS. D. 146 G. 62.
BOA. HR. SYS. D. 149 G. 7.
BOA. HR.SYS. D. 118 G. 33.
BOA. HR.SYS. D:119 G:14.
BOA. HR.SYS. D. 155 G. 36.
BOA., HR.SYS. G. 151 G. 10.
BOA. HR.SYS. D. 2910 G. 141.
BOA. HR. SYS. D. 1968 G. 3.
BOA. HR. SYS. D. 1968 G. 3.
BOA. HR.SYS. D. 141 G. 3.
BOA. HR.SYS. D. 119. G. 14.
BOA. HR.SYS. D. 137 G. 6
BOA. HR.SYS. D. 119 G. 27.
BOA. HR.SYS. D. 153 G. 29.
BOA. HR. SYS. D. 153 G. 39.
BOA. HR.SYS. D. 155 G. 21.
BOA. HR.SYS. D. 141. G. 28.
BOA. HR.HMŞ.İŞO. D. 234. G. 4.
HR.ŞFR.1... D. 127 G. 23.
BOA. HR.ŞFR-3. D. 622 G. 39.
BOA. HR.ŞFR.04. D. 219 G. 37.
BOA; HR.ŞFR.04. D. 220 G. 69.
BOA. HR.ŞFR-3 D. 661 G. 15.
BOA. İ. AS. D. 88 G. 20.
BOA. İ.HB. D. 59 G. 13.
BOA. İ.HUS. D. 96. 161.
BOA. İ. MTZ.(04) D. 11 G. 619.
BOA. İ.MTZ.(04) D. 28 G. 1810.
BOA. MF. MKT. D. 1149 G. 65.
BOA. MF.MKT. D. 1141. G. 33.
BOA. MTZ (04) D. 119 G. 54.
BOA. MV. D.140 G. 15.
BOA. MV. D. 127 G. 10.
BOA. MV. D. 151 G. 39.

BOA. MV. D. 138 G. 32.
 BOA. MV, D. 152 G. 77.
 BOA. MV. D. 172 G. 17.
 BOA. MV. D. 171 G. 77.
 BOA. MV. D.140 G. 15.
 BOA. MV. D. 151 G. 39.
 BOA. MV. D. 136 G. 3.
 BOA. MV. D. 226 G. 99.
 BOA. MV. D. 157 G. 90.
 BOA. MV. D. 127 G. 10.
 BOA. ŞD. SAİD. D. 31 G. 13.
 BOA. TFR.1.KV. D. 217 G. 21605.
 BOA. TFR.I.KV. D. 196 G. 19595.
 BOA. TFR.I.MKM. D. 32 G. 3101.
 BOA, TFR.I.MKM, D. 20 G. 1941.
 BOA. TFR.I. MN. D. 27 G. 2657.
 BOA. TFR.I.MN. D. 38 G. 3773.
 BOA. Y.A.HUS. D. 505 G. 43.
 BOA. YA. HUS. D. 169 G. 22. 1881.
 BOA. Y.A. HUS. D. 512 G. 118.
 BOA. Y. A.HUS. D. 505 G. 43.
 BOA. Y. A...HUS. D. 400 G. 62.
 BOA. Y.A.HUS. D. 391 G. 46.
 BOA. Y..A...HUS. D. 400 G. 62.
 BOA. Y.A. HUS. D. 512 G. 118.
 BOA. Y.EE. D. 34. G. 3360.
 BOA. Y. EE. D. 71 G. 53
 BOA. Y. EE. D. 56 G. 4.
 BOA. Y.E.E. D. 79 G. 2.
 BOA. Y.EE. D. 34 G. 3385.
 BOA. YA. HUS. D. 169 G. 22.
 BOA. Y.EE. D. 71 G. 83.
 BOA. Y.EE. D. 34 G. 3360.
 BOA. Y..EE.. D. 56 G. 2.

BOA. Y. EE. D. 87 G. 59.
 BOA. Y.EE. D. 15 G. 77.
 BOA. Y.E.E. D. 71 G. 68.
 BOA. Y.EE. D.71 G. 57.
 BOA. Y.EE. D. 34 G. 3385.
 BOA. Y.EE. D. 71 G. 83.
 BOA. Y.EE.KP. D. 15 G. 1453.
 BOA. Y.MTV. D. 35 G. 100.
 BOA. Y. MTV, D. 300 G. 136.
 BOA. Y. MTV. D. 312 94.
 BOA. Y. PRK. MK. D. 11 G. 82.
 BOA. Y.PRK. UM. D. 31 G. 87.
 BOA. Y.PRK.ASK. D. 258 G. 82
 BOA. Y.PRK.ASK. D. 258 G. 59.
 BOA. Y. PRK. EŞA. D. 19 G. 43.
 BOA. Y. PRK. AZJ. D. 54 G. 46.
 BOA. Y. PRK. BŞK. D. 39 G. 76.
 BOA. Y.PRK.PT. D. 12 G. 64.
 BOA. Y.PRK.HR. D. 25 G. 2.
 BOA. Y. PRK. AZJ. D. 54 G. 46.
 BOA. ZB. D. 310 G. 116.
 BOA. ZB. D. 623 G. 1123.
 BOA. ZB. D. 24 G. 95.

2. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE. BLH-671-6-20-1. (14 Ekim 1912).
 ATASE. BLH-671-6-42. (31 Ekim 1912).
 ATASE. BLH-672-10-3. (15 Kasım 1912).
 ATASE.BLH-672-10-35 (3 Aralık 1912).

3. Arnavutluk Merkez Devlet Arşivi (AQSH)

AQSH. F. 12. D. 2.
 AQSH. F. 12. D. 10.
 AQSH. F. 19. D. 31.
 AQSH. F. 19. D. 22.

ASH. F. 19, D. 32/2.
AQSH. F. 19. D. 79.
AQH. F. 44. D. 4.
AQSH. F. 19. D. 32/2.
AQSH. F. 20. D. 1.
AQSH. F. 19. D. 40.
AQSH. F. 19. D. 32/5.
AQSH. F. 19. D. 18.
AQSH. F. 19. D. 32/8.
AQSH. F. 19. D. 32/2.
AQSH. F. 19. D. 32/4.
AQSH. F. 19. D. 31.
AQSH. F. 19. D. 32/1.
AQSH. F. 101. D. 61.
AQSH. F. 101. D. 51.
AQSH. F. 102. D. 111.
AQSH. F. 44. D. 7. Fleta 3.
AQSH. F. 101. D. 61. Fleta 1.
AQSH. F. 19. D. 1.
AQSH. F. 19. D. 32/4.
AQSH. F. 19. D. 32/10.
AQSH. F. 19. D. 31.
AQSH. F. 19. D. 31.
AQSH. F. 19. D. 32/2.
AQSH. F. 20. D. 1.
AQSH. F. 20. D. 1.
AQSH. F. 19. D. 32/1.
AQSH. F. 19. D. 31.
AQSH. F. 65. D. 228.
AQSH. F. 65. D. 69.
AQSH. F. 101. D. 50.
AQSH. F. 102. D. 2.
AQSH. F. 102. D. 9.
AQSH. F. 102. D. 12.

AQSH. F. 102. D. 15.
 AQSH. F. 102. D. 18.
 AQSH. F. 102. D. 80.
 AQSH. F. 102. D. 81.
 AQSH. F. 102. D. 84.
 AQSH. F. 102. D. 94.

4. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri:

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare (1878-1912), Tiran 1978.
 Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, BOA Yayınları, İstanbul, 2007.
 Osmanlı Belgelerinde Arnavutluk, BOA Yayınları İstanbul, 2008.

B. Resmi Yayınlar:

Meclis-i Mebûsân Zabıt Cerideleri (MMZC)

MMZC., 1326 - 1910, C. 3, D. I, Si 3, 12. İçt.
 MMZC., 1326 -1910, C. 3, D. 1, Si 3, 12, İçt.
 MMZC., 25. 03. 1325 (7 Nisan 1909), c. 2, Devre: 1, İçt.
 MMZC., 15 Kanun-i evvel 1324, Devre 1, İçtimaa Senesi. 1, C.I, Celse. 2.
 MMZC, 18 Mart 1325, Devre. 1, C. I, 1. İçt.
 MMZC., 16 Mayıs 1325. C. 4, 2. İçt.
 MMZC., , 1324-1325. I.Devre.
 MMZC., 6 Haziran 132. Celse:2.
 MAZC., 1327 - 1330, D. II, Si 1, 24. İçt., s. 218 - 220; 26. İçt.
 MMZC., 1328 1912, D. II, Si. 1, 33. İçt.
 MMZC., 1328 – 1912, C. 6, D. II., Si., 1, 35 İçt.
 MMZC., 11 Kanunisani 1325, Cilt:1, D:1, İS:2, 29. İçt.

C. Süreli Yayınlar:

Arnavut (Shqiptari), E Enjte 31 Shenendre 1909, İstanbul.
 Bashkimi i Kombit, Manastir, 6 Maj 1910, No. 34, s. 2.
 Bashkimi i Kombit, Manastir, e Enjte, 24 Vjeshte e I. 1909, No. 3.
 Bashkimi i Kombit, Manastir, 25 mars (7 prill) 1910, nr. 28.
 Besa, 5 Vjesht e tret 1908, İstanbul.
 Gazeta“Başkim i Kombit”Manastir, 1909-1910.

Dielli, Nr. 2. Boston Mass., 27 Shkurt 1909.
 Lirija Nr. 16, Selanik, 15 Vjeshtë e tretë 1908.
 Gazeta “Liri e Shqiperis”, Sofje, 1911.
 Gazeta “Korça”, Korçe, 1910.
 Korçe, 24 Dhjetor 1908, s. 2.
 Shqiptari (Arnavut)İstanbul, 1910.
 Renin, 30 Haziran 1327.
 Tanin, 6 Kanun-u evvel 1908.
 Tanin, 11 Haziran 1911.
 Yeni Tanin, 29 Kanun-ı Evvel 1325, No: 489-20, s. 2.
 Yeni Tanin, 7 Kanun-ı Sanı 1325, No: 496-27, s. 1.
 Sabah, 5 Mart 1325.
 Bashkimi i Kombit, 17 Eylül 1325.
 Tasvir-i Efkâr, 23 Ağustos 1909; Tanin 22 Ağustos 1909.
 Yeni Tasvir-i Efkâr 2 Nisan 1910.
 Dielli, Boston Mas., April 29, 1910.
 Tanin, 2 Şubat 1912, s.1.
 Tanin, 9 Temmuz 1912, no:1375.
 Sabah “Kabine hakkında” 25 Temmuz 1912, sayı : 8207.
 Hikmet 3 Ağustos 1912.
 Tercüman-ı Hakikat, Sayı 11260, 8 Ağustos 1912.
 Sabah, 16 Ağustos 1912, s. 2.
 Sabah, 17 Ağustos 1912, s. 1.
 Sabah, 21 Ağustos 1912, s.1.
 Tanin, 21 Ağustos 1912, nr.1418.
 Hikmet 23 Ağustos 1912.
 Tercüman-ı Hakikat, No: 11275, 23 Ağustos 1912, s. 1.
 İkdâm 18 Ekim 1912 (1328), Sayı 5624.
 Tasvir-i Efkâr, 19 Ekim 1912 Sayı 562.
 Tercüman-ı Hakikat, 19 Ekim 1912.
 Sabah, 10 Kasım 1912.
 Sabah, 18 Kasım 1912, s.2.
 İkdâm, 19 Kasım 1912, s. 4.
 Sabah, 25 Kasım 1912, s.1-2.

Sabah, 29 Kasım 1912, s.2.

Tercüman-ı Hakikat, 17 Aralık 1912.

Sabah, 26 Haziran 1912, s.2.79.

Sabah, 10 Ağustos 1912,s.1.

D. Araştırma-Tetkik ve Telif Eserler:

1. Kitaplar

Abdurrahman Şeref, *Tarih Konuşmaları*, Baskıya Hazırlayan: Eşref Eşrefoğlu, Kavram Yayınları, İstanbul.

Abdyli, R. (2004). *Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908-1910*, libri 1, Instituti i Historisë, Prishtinë.

Adanır, F. (2001). *Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, Çeviren: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Afyoncu, E. Önal A. Demir U. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Afyoncu, E. (2021). *Geleceği Anlamak için Yakın Tarih Dersleri*, Yeditepe, İstanbul.

Ağanoğlu, Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

Ahmad, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler; Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, Çeviren: Ayşen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Ahmad, F. (1999). “Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Editor: Marian Kent, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul.

Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki 1908-1914* Çeviren: Nuran Yavuz (5. Baskı) Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Ahmad, F. (2016). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çeviren: Nuran Yavuz Kaynak Yayınları, İstanbul.

Ahmet Hamdi (1920). *Arnavutluk Hakkında Mutalaa-i Muhtesıra*, Matbaa-yı Orhaniye, İstanbul.

- Ahmet Cevat, *Kırmızı-Siyah Kitap 1328 Faciası (1912-1913 Balkan Savaşı)*, Osmanlıcadan Çeviren: Alaettin Coşkun, Bilge Karınca, İstanbul, 2017.
- Akademia e Shkencave e Shqipërisë (2002). *Historia e Popullit Shqiptar, vëllimi II, Rilindja Kombëtare vitet 30 të shek. XIX-1912*, Toena, Tiranë.
- Akademia e Shkencave e Shqipërisë. (2007). *Historia e Popullit Shqiptar III (28 Nëntor 1912-7 Prill 1939)*, Toena, Tiranë.
- Akın, F. İ. (1989). *Türk Devrimi Tarihi*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1989.
- Aksun N. N. (1994). *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akşin, S. (1970). *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara.
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Akşin, S. (1994). *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İstanbul, 1994.
- Akşin, S. (1998). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara.
- Akşin, S. (2011). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Aktar, Y. (1990). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akyıldız, A. (2006). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akyol, T. (2014). *Rumeli'ye Elveda, 100. Yılında Balkan Bozgunu*, İstanbul.
- Albayrak, S. (1987). *31 Mart Gerici Bir Hareket mi?*, Bilim-Araştırma Yayınları, İstanbul.
- Alkan, N. (2014). *Ve Selanik Düştü; 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Alkan, T. A. (1993). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ötüken Neşriyat, Ankara.
- Alpan N. & Nesip, K. (1997) *Shqiptaret ne Perandorine Osmane*, Monografi. Albin.
- Alpan, N. (1975). *Tarihin Işığında Arnavutluk*, Kardeş Yayınları, Ankara.
- Alpan, N. (1978). *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Çağdaş Basımevi, Ankara.
- Alpan, N. (1979). *Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?*, Kişisel Yayınları, Ankara.
- Alpan, N. (1982). *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara.
- Anderson, M.S. (2001). *Doğu Sorunu*, Çeviren: İ. Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Andonyan, A. (1975). *Balkan Harbi Tarihi*, Çeviren: Z. Biberyan, Sander Yayını, İstanbul.
- Araştırmaları Merkezi Rapor No. 1 // Ekim 2012.*
- Armaoğlu, F. (2006). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınevi, 2006.
- Artuç, N. (2008). *Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Ata, B. M. S. (2018). *Ahmed Rıza Bey'in Kamunun Eğitimi Üzerine Görüş ve Faaliyetleri*, Sonçağ yayınları Ankara.

- Aydemir, S. Ş. (1972). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1860-1908*, Cilt: 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ayışığı, M. (2013). *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasal Hayatı)*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Babacan, H. (2014). *Mehmed Talat Paşa 1874-1921*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Bakalli, A. E. (2011). *Çështje nga Historia Moderne dhe Bashkëkohore Shqiptare* Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- Balkan Savaşlarının 100. Yılında Balkan Tecrübeleri, *Türk Akademisi Dış Politika*
- Bardakçı, M. (2008). *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul.
- Bardakçı, M. (2014). *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bartl, P. (1998). *Millî Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları 1878-1912*, çeviren, Ali Taner, Bedir Yayını, İstanbul.
- Bayar, C. (1966). *Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, 2, Sabah Kitapları İstanbul.
- Bayar, C. (1966). *Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, 3, İstanbul.
- Bayar, C. (1997). *Bende Yazdım, C.1*. Sabah Kitapları, İstanbul.
- Bayur, H. Y. (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: II., Kısım: II., TTK., Yayınları, Ankara.
- Bayur, H. Y. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt:II., Kısım:I, , TTK., Yayınları, Ankara.
- Belegu, Xh. (1939). *Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe Veprimet e saj 1878-1881*, Tiranë.
- Belkis Çorakçı Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Biagini, A. (2000). *Historia e Shqipërisë Nga Zanafilla Deri në Ditët Toena*, Shtëpia e Librit dhe e Komunikimit, Tiranë.
- Birinci, A. (2012). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihad ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları İstanbul.
- Boxhovi, J. (2008). *Kongresi i Berlinit 1878, Çështja shqiptare, protokollet dhe vendimet*, Shtëpia Botuese, Faik Konica, Prishtinë.
- Bozbora N. (1997). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Bozbora, N. (2000). *Shqipëria dhe nacionalizmi shqiptar në Perandorinë Osmane*, Dituria, Tiranë.
- Bridge, F.R. (1972). *From Sadowa to Sarajevo : The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, Routledge & Kegan Paul, London.

- Buçukcu, Ö. (2014). *1908-1913 Osmanlı Dış Politikası*, Tezkire Yayınları, İstanbul.
- Carthy Mc J. (2006). *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Hakları*, Çeviren: Mehmet Tuncel, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Cevat, R. A. (1959). *31 Mart Faciası*, Aykurt Neşriyatı, İstanbul.
- Chekrezi, A. C. (1919). *Albania: Past and Present*, The MacMillan Company, New York.
- Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, Ed. Braude, B. and Lewis, B. (1982). 2. Vols. New York: Holmes & Meier. vol. 1.
- Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, Çeviren: Ali Berktaş, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çelik, B. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Kitapları, İstanbul.
- Coşkun, Ü. (2011). Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, (15 Baskı), Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çabuk, V. (2010). *Sultan II. Abdülhamid*, Paraf Yayınları, İstanbul.
- Çalışlar, İ. (2010). *Halide edib, Biyografisine Sığmayan Kadın*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (1994). *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çavdar, T. (2008). *Bir İnkılabın Günbatımı 1908-2008*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çelebi, M. (1999). *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, Akademi Kitapevi yayını, İzmir.
- Çolak, M. (2019). *Enver Paşa; Komitenin Kahramanı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Danışman, Z. (1966). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. XIV, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.
- Danışmend, H. İ. (1986). *Sadrızam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vakası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul.
- Demiraj, Sh. ve Prifti, K. (1968). *Kongresi i Manastirit Ngjarje më Rëndësi në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare* (Me rastin e 60-vjetorit të tij), Tiranë.
- Dinç G. (2008). *Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Divison R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Türkçesi: Osman Akınhay, Agorakitaplığı, İstanbul.
- Duka, F. (2009). *Shekujt Osmanë në Hapësirën Shqiptare (Studime dhe dokumente)*, UET Press, Tiranë.
- Durham, E. M. (1920). *Twenty Years of Balkan Tangle*, George Allen, Londra.
- Editor: Sevda Dursun Kariyer Yayıncılık, İstanbul.

- Emecen, M. F. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul.
- Engelhardt P. E. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*, Çeviren: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Engin, V. (2017). *Bir Devrin Son Sultan II. Abdülhamid*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Eraslan, C. ve Olgun, K. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınları, İstanbul.
- Erdem, H. H. (2016). *Fransız Basınında Genç-Türk Devrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ernest, e. R. (2011). *Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Ezherli, E. (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877- 1920)*, TBMM., Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara.
- Falaschi, R. (1992). *Ismail Qemal Bey Vlora and the Making of Albania in 1912*, Perspectives on Albania, Ed. by Tom Winniffrith, St. Martin's Press, New York.
- Feyzioğlu, S. H. (2018). *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Findley, V. C. (2012). *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Frashëri, K. (2008). *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë (28 Nëntor 1912)*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë.
- Frashëri, K. (2002). *Skendërbeu, jeta dhe vepra*, Botimet Toena, Tiranë.
- Frashëri, K. (2008). *Historia e Qytetimit Shqiptar (Nga kohët e lashta deri në fund të Luftës së Dytë Botërore)*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë.
- Frashëri, K. (2012). *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1878-1881)*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë.
- Frashëri, K. (2013). *Abdyl Frashëri, Jeta, veprimtaria dhe shkrimet (1839-1892)*, Botimet M&B, Tiranë.
- Frashëri, S. (1899). *Shqipëria, ç'ka qenë, ç'është e ç'do të bëhetë (Mendime për shpëtim të mëmëdheut nga reziket që e kanë rethuarë)*, Bukuresht.
- Garnier P. J. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, II. Abdülhamit 'ten Mustafa Kemal'e*, çev. Zeki Çelikkol, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gashi, I. (2012). *Pavarësia e Shqipërisë dhe Pasojat e Luftës së Parë Ballkanike 1912-1913*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë.
- Gawrych, W. G. (2021). *Hilal ve Kartal; Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar 1874-1913*, Çeviren: Ali Fahri Doğan, Selenge Yayınları, İstanbul.

- Geoffrey, S. (2019). *Rus Devrimi'nin Kısa Tarihi*, İstanbul İletişim Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Georges, R. (2007). *Mağluplarla Beraber*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Georgevitch, V. (2005). *Türk Devrimi ve İstikbali*, Çeviren: Hulki Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gibbons, (1928). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.
- Glenny, M. (2007). *Histori e Ballkanit 1804-1999*, Botimet Toena Tiranë.
- Gurakuqi, R. (2011). *Principata e Shqiperise dhe Mbreteria e Greqise 1913-1914*, UET Press, Tiranë.
- Gurakuqi, R. (2012). *Shqiperia 1911-1914*, UET Press, Tiranë.
- Güneş, İhsan (2015). *Türk Parlamento Tarihi. Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları No: 14.
- Halaçoğlu, A. (1995), *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Hami, O. (1993). *"Ahmet Rıza Bey'in Kısa Biyografisi ve Esere Dair Birkaç Söz"*, Batı Politikasının Ahlaksızlığı Ahmed Rıza, Seha Neşriyat, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Haslip, J. (2009). *İngiliz Merkezli Şark Politikası ve II. Abdülhamid*, Tercüme: Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul.
- Hayta, N. (2008). *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912- 11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Historisë, Prishtinë.
- Hobsbawn, J. E. (1993). *1780'den Günümüze. Milletler ve Milliyetçilik*; Program, Mit, Gerçeklik, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hocaoğlu, B. (2010). *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Hoxha, T. (1982). *İsmail Qemali (Permbledhje dokumentash), 1888-1919*, Tiran, 8 Nentori.
- Hüseyin Kazım Kadri. (2011). *Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi: 10 Temmuz İnkılabı ve Netayici*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- İsmet, D. (1983). *Rilindja Kombëtare Shqiptare dhe Kolonitë Shqiptare të Mergimit në Rumani dhe në Bullgari*, Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore Prishtinë.
- Ivetic, E. (2008). *Luftërat Ballkniqe*, Përkthyesi: Kujtim Ymeri, Dituria Tiranë.
- İkonomi, I. (2012). *Pavarësia: Udhëtimi i Paharruar i Ismail Qemalit*, UET Press, Tiranë.

- İnal İbnülemin Mahmud Kemal, (2013). *Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar*, XI-XIV. CÜZ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H. (2015). *Tarihe Düşülen Notlar Cilt II. Röportajlar 1958-2015*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- İnstituti i Historise te Akademise se Shkencave, (1998). *Historia e Shqiperise III (1912-1944)*, İnstituti i Historise, Tiranë.
- İrtem, K. S. (1999). *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilali*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- İrtem, K. S. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi, Balkanların Kördüğümü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- İslamoğlu, A. (2017). *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913*, Gökkuş, İstanbul.
- Kansu A. (2016). *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, Çeviren: Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kansu, A. (2001). *1908 Devrimi*, Çeviren: Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karabekir, K. (2009). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karabekir, K. (2014). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karacan, N. A. (1934). *Ya Hürriyet Ya Ölüm*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul.
- Karal, Z. E. (1983). *Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Karal, Z. E. (1996). *Osmanlı Tarihi, Cilt. IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Karpat, H. K. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, Ankara, İmge Kitabevi.
- Karpat, H. K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi; Sosyal Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları İstanbul.
- Karpat, H. K. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, H. K. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Karpat, H. K. (2005). *İslamın Siyasallaşması*, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Karpat, H. K. (2017). *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yay., İstanbul.
- Kayalı, H. (2018). *Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*, Çeviren: Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kayran, V. (2011). *Reis Paşalar: Birinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Meclis Başkanlığı Kurumu (1877-1950)*, Berikan Yayınevi Ankara.
- Kaynar, R. (1995). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Kazıcı, Z. (2009). *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi: Osmanlı Devleti*, Kayihan Yayınları, İstanbul.
- Kili, S. & Gözübüyük, Ş. A. (2000). *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İltifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Knight, F. E. (2010). *1908 İhtilali'nin Hikayesi: Jön Türkler ve II. Abdülhamit*,
- Kocabaş, S. (1991). *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı! Hayaller.... Komplolar.... Kayıplar 1890-1918*, Vatan Yayınları, İstanbul.
- Kocatürk, Ö. (2009). *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı – İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Koloğlu, O. (2005). *1908 Basın Patlaması*, Baş-Haş Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Koloğlu, O. (2005). *İttihatçılar ve Masonlar*, Pozitif Yayınları 2005.
- Korpe, Ö. (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar 1800-1938; Bir Sistem ve Karmaşıklık Yaklaşımı*, Paraf Yayınları İstanbul.
- Krasniqi, N. (2017). *Zhvillimi i Kultures Shqiptare me Ndikime Orientale prej Shekullit XVIII Deri ne Fillimet e Rilindjes Kombetare*, Instituti Albanologjik Prishtinë, Prishtinë.
- Kuran, B. A. (1948b). *İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul.
- Kuran, B. A. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kurat, N. A. (1970). *Türkiye ve Rusya 18. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk – Rus İlişkileri 1798-1919*, TTK., Yayınları Ankara.
- Kutay, C. (1964). *Prems Sabahaddin Bey, Sultan II. Abdülhamit , İttihad ve Terakki*, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul.
- Kutay, C. (1983). *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, C. 2. Kültür Matbaası, İstanbul.
- Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul.
- Kuyaş, A. (2016). *Tarihi Düşünmek*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

- Küçükılınç, İ. (2016). *Jön Türklük ve Kemalizm Kışkacında İttihatçılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Külçe, S. (1944a). *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, Ticaret Basımevi İzmir.
- Külçe, S. (1944b). *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir.
- Külçe, S. (2013). *Firzofik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu-İsmail Küçükılınç, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Levanti, K. E. (2012). *Si e Krijoi Austro- Hungaria shtetin shqiptar*, Emal, Tiranë.
- Lewis, B. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kırıatlı, TTK., Yayınları, Ankara.
- Lushtaku, H. (2013). *Qeveria e Pekoshme e Vlores (4 Dhjetor 1912-22 Janar 1914)*, Tiran, Urtesia Bektashiane.
- Macfie, A. L. (2003). *Osmanlının Son Yılları 1908-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Maden, F. (2020). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Mahmud Celaleddin Paşa, (1983). *Mirat-ı Hakikat*, Yayın Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul.
- Malcolm, N. (2011). *Kosova Një Histori e Shkurtër*, Shqipëroi: Dr. Abdullah Karjakdiu, Botimet Koha Prishtinë.
- Mardin, Ş. (2001). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2017). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2017). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2018). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mevlânâ Rıfat, (2010). *31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi*, Sadeleştiren: Berire Ülgenci, Pınar Yayınları, İstanbul.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sügün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çeviren: Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara, 2012, s. 144-162.
- Moreau O. (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu; Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Muhittin, B. (2006). *İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi!* Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Myzyry, H. (1979). *Shoqeria e te Shtypurit Shkronja Shqip*, Tiranë.
- Nicol, M. D. (2016). *Bizans'ın Son Yüzyılları*, Çeviren: Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul.
- Nur, R. (1996). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü?* Kitabevi, İstanbul.
- Oba, E. A. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara.

- Okuyar, F. A. (1980). *3 Devirde Bir Adam*, Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Olgun, K. (2014). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma merkezi, Ankara.
- Okur, M. (2019). *Büyük Devletlerin Balkanlara ve Balkan Savaşlarına Bakışına Dair Bir Rapor: Carnegie Vakfı Raporu (1914)*, TTK. Yayınları, Ankara, 2019.
- Ortaylı, İ. (2001). *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserleri III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. ve Erdinç, Ş. E. (2016). *İttihat ve Terakki; Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*, Hazırlayan: Alper Çeker, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Ostrogorsky, G. (1981). *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), TTK., Ankara.
- Özdemir B. (2008). *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Özdemir, H. (2013). *Belgelerle II. Abdülhamid Han*, Ö.K.M., Yayınları, Konya.
- Öztuna, Y. (2003). *II. Sultan Mahmud Cihan Hakanı ve Yenileşme Padişahı*, Bâbüâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Öztuna, Y. (2017). *II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Palmer, A. (2002). *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, Çeviren: Belkıs Dışbudak Çorakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pearson, O. (2004). *Albania and King Zog: Independence Republic and Monarchy*. New York: IB Tauris.
- Perinçek, M. ve Odabaşı, A. (2014). *Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi*, Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete, Kaynak Yayınevi, İstanbul.
- Petrosyan, A. Y. (1974). *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Çeviren: Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Piraku, M. (1989). *Kultura Kombëtare Shqiptare deri në Lidhjen e Prizrenit*, Prishtinë.
- Plasari, A. (2018). *Skënderbeu, një histori politike*, Shtëpia botuese, IDK, Tiranë.
- Poincare, R. (2013). *Ateş Çemberindeki Balkanlar*, Pınar Yayınları, Çev. Rıza Katı, İstanbul.
- Popovic, A. (1995). *Balkanlar'da İslam*, Çeviren: Kolektif, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Prifti, K. (1986). *Doktor İbrahim Temo: Jeta dhe Vepra 1865-1945*, Prishtine.
- Prifti, K. (1987). *Dervish Hima (1872-1928)*, Tiranë.

- Puto, Arben, *Çeshtja Shqiptare në Aktet Nderkombëtare të Periudhës së Imperializmit II*, 8 Nëntori, Tiranë, 1987.
- Puto, A. (2009). *Shqipëria Politike 1912-1939*, Botimet Toena Tiranë.
- Puto, A. (2010). *Historia diplomatike e çështjes Shqiptare 1878-1926*, Botimet Dudaj, Tiranë.
- Rahimi, Sh. (1996). *Lufta e Shqiptareve për Autonomi*, Prishtinë.
- Resimli Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, (1963). Bir Heyet Tarafından Hazırlanmıştır, C. VI, Güven Yayınevi, İstanbul.
- Rizaj, G. (2011). *Shqipëria e Sipërme 1800-1913*, Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- Sancaktar, M. F. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876 – 1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sander, O. (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Saygılı H. (2017). 1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid, İstanbul Ötüken Neşriyat, 2017.
- Schevill, F. (1933) *The History of Balkan Peninsula, from the earliest times to the present day*, New York.
- Schmitt, J. O. (2012). *Shqiptarët: Një histori midis Lindjes dhe Perëndimit*, Përkthyer nga Ardian Klosi, K&B, Tiranë.
- Schmitt, J. O. (2014). *Skënderbeu, Shqipëroi: Ardian Klosi, Shtëpia botuese: Fjala Publishing, Tiranë*
- Shyqyri, H. (2006). *Historia E Komuniteteve Fetare Në Shqipëri*, Mësonjëtorja, Tiranë.
- Sinno, A. (2011). *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar, Kürtler, Arnavutlar*, Çevirmen: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları İstanbul.
- Skendi, S. (1967). *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, New Jersey.
- Skendi, S. (2000). *Zgjimi Kombëtar Shqiptar (1878-1912)*, Tiranë : Phoenix : Shtëpia e Librit dhe e Komunikimit.
- Smirnova, N. (2004). *Historia e Shqiperise Pergjate Shekullit XX*, Ideart, Tirane.
- Sönmez, E. (2012). *Ahmed Rıza - Bir Jön Türk Liderinin Siyasi – Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, İ. B. (2007). *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Stanford, J. Sh. Ve Ezel, K. Sh. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye, Cilt 2. Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, Üçüncü Basım, E Yayınları.
- Suavi, A. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

- Swire, J. (2005). *Shqipëria Ngrija e një mbretërie, e përktheu Kujtim Ymeri Dituria*, Tiranë.
- Şehbenderzade, F. A. H. (1978). *Muhalefetin İflası, İtilaf ve Hürriyet Fırkası*, İstanbul, 1991.
- Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), (2015), Hazırlayan: Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şimşer, N. B. (2017). *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar-Göçler (1821-1913)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tabakoğlu, A. (2000). *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Taipi, K. (1933). *Zana Popullore*, Shkoder.
- Tanör, B. (2005). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003). *Cumhuriyetin Harcı*, Köktenci Modernitenin Doğuşu, C.I, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tepedelenlioğlu, N. N. (1960). *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, Yeni Çığır Kitabevi İstanbul.
- Tevfik, E. (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. I., Çeviren: Ziyad Ebüzziya, Kervan Yayınları, İstanbul.
- Thëngjilli, P. (1997). *Historia e Perandorisë Osmane*, Libri Universitar, Tiranë.
- Topaloğlu, (2012). *Şemsettin Sami*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul.
- Topuz, H. (2007). *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tunaya, Z. T. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, Z. T. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Tunaya, Z. T. (1999). *Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi 1918-1922*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Z. T. (2000). *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt 3, Hürriyet Vakfı, İstanbul.
- Tunaya, Z. T. (2003). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, Cilt:1, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Z. T. (2011). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt I. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Z. T. (2015). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt I, İletişim Yayınları İstanbul.
- Tural, E. (2016). *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Turan, M. (1966). *Taşkışla'da 31 Mart Faciası*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

- Turfan, M. N. (2005). *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, Çeviren: Mehmet Morali, Alkım Yayınları İstanbul.
- Turfan, N.(2000). *Rise Of Young Turks Politics, the Military and Ottoman Collapse*, I.B.Tauris Publishers London New York.
- (Türkgeldi), Ali Fuad, (1951). *Görüp İşittiklerim*, TTK. Yayınları, Ankara.
- Tütengil, O. C. (1954). *Prens Sabahaddin*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Türk Silahlı Kuvveleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, Hazırlayan Komisyon, (1984). III. Cilt, 3. Kısım, Ankara.
- Türkiye Tarihi*, (2002). 1600-1908, C:3, Ed: Sina Akşin, Cem yayını, İstanbul.
- Türkmen, Z. (1993). *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul, İrfan Yayınevi.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih, 1789-1994*, Filiz Kitabevi İstanbul.
- Uçarol, R. (2015). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Unat, R. F. (2014). *Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, TTK., Yayınları Ankara.
- Us, H. T. (1954). *Meclis-i Mebusan: 1293/1877*. İstanbul: Vakit Gazetesi Matbaası.
- Uyar, M. ve Erickson, J. E. (2017). *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye, çeviren: Mesut Uyar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Uzer, T. (1999). *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yöntemi*, TTK., Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, H. İ. (1972). *Osmanlı Tarihi*, I., TTK., Yayınları, Ankara.
- Ülken, Z. H. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Üçüncü Baskı), Ülken Yayınları İstanbul.
- Ünlü, M. (2014). *Kosova Vilayeti (1877-1912)*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, çeviren: Orçun Türkay, Kitap Yayınevi İstanbul.
- Vassa Effendi, (1935). *E vërteta mbi Shqipninë dhe shqiptarët*, Shtypshkronja "Tirana", Tiranë.
- Verli, M. (2008). *Pavarësia e Shqipërisë dhe sfidat e shtetit shqiptar gjatë shek. XX : përmbledhje studimesh*, Klean,Tiran.
- Veysi, K. (2011). *Reis Paşalar: Birinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Meclis Başkanlığı Kurumu (1877-1950)*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Vickers, M. (1995). *The Albanians A Modern History*, I.B.Tauris Publishers, London.

- Vishko, A. (1992). *Kongreset e Alfabetit dhe të Shkollës Shqipe*, Flaka e vëllazërimit, Shkup.
- Xhufi, P. (2019). *Skënderbeu, İdeja dhe Ndërtimi i Shtetit*, Dituria, Tiranë.
- Yalçın, C. H. (2002). *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul.
- Yiner, A. (2017). *Müşir Recep Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)*, İdeal, İstanbul.
- Zavalani, T. (1994). *“Albanian Nationalism”, Nationalism in Eastern Europe*, ed: Peter F. Sugar and Ivo John Lederer, University of Washington Press, USA.
- Zeyrek, S. (2013). *Meşrutiyet: Osmanlı’da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak*, Kitabevi, İstanbul.
- Zinkeisen, W. J. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, 5, Çevirmen: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Zira Şakır, (2011). *Mahmut Şevket Paşa*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.
- Ziya Şakir Şakir, (2014). *İttihat ve Terakki – II Nasıl Yaşadı?*, İstanbul.
- Ziya Şakir, (2011). *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı; Talat-Enver-Cemal Paşalar*, Akıl fikir Yayınları, İstanbul.
- Ziya Şakir, (2020). *Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı*, Akıl Fikir Yayınları İstanbul.
- Zürcher, J. E. (2005). “Sultan Reşad”ın Haziran 1911’deki Makedonya Seyahati”, *Savaş Devrim ve Uluslaşma-Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1918)*, Çevirmen: Ergun Aydınoglu, Yayına Hazırlayan: Ece Turnator, Mehmet Beşikçi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

2. Makaleler ve Bildiriler

- Ademi, R. (2013). “Bağımsızlığa Giden Yolda Arnavutlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 26: 7-19.
- Ahbab, Y. (2015). “Kuzey Makedonya 1912: Savaş, Katliam ve Soykrım”, *Tarih Dergisi*, 62, 2: 91-126.
- Akşin, S. (1972). “31 Mart Olayına Değın Prens Sabahaddin Bey ve Ahrar Fırkası”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Doç. Dr. Cem Sar’a Armağan, C.XXVII, 3: 541-560.
- Armağan, A. (2020). “31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 2: 741-762.
- Arslan, Y. Y. (2019). “Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science*, 7, 89: 99-113.
- Arslan, Z. (2010). “Ağstos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneğı”,

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, 11, 3: 57-72.

- Artuç, N. (2008). "II. Meşrutiyet'in İlanı", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 45: 65-83.
- Aydın, S. (2002)."İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, C. 1, İstanbul: 124-127.
- Bayıl, Y. "(2018). Milliyetçi İsyanlar Bağlamında Arnavutluk'ta Komite ve Çetelerin Rolü", *Humanitas*, 6, 12: 116-135.
- Bilge, L. M. (1991). "Arnavutluk" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 3: 383-390.
- Birecikli (2016). "Londra Büyükelçiler Konferansında Arnavutluk'un Sınırları Meselesi 1912-1913", *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT)*, 8, 3: 235-258.
- Birecikli, B. İ. (2009). "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)" *Akademik Bakış*, 3,5:95-122.
- Birecikli, B. İ. (2016). "Arnavud İttihad Komitesinin İki Beyannâmesi", *Batman Üniversitesi Batman Yaşam Bilimleri Dergisi*; 6, 1:37-53.
- Birecikli, B. İ. (2019). "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Bağımsızlık Mücadelesi 1912-1914", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 12, XLI:592-620.
- Birecikli, B. İ. (2016). "Arnavutluk Tahtı İçin Mücadele: Arnavutluk Prensi Kim Olacak?", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 11:123-146.
- Birinci, A. (2002). "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 193-211.
- Bozbora, N. (2006). "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı* Cilt I: Tarih, Derleyenler: Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ, KaraM & Vadi Çorum, Ankara: 540-588.
- Clayer, N. (1994). "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", Çeviren: Orhan Koloğlu, *Toplumsal Tarih*, 2: 58-61.
- Çelebi, M. (2015). "Rumeli'ye Veda Ederken Sultan Reşad'ın Kosova'yı Ziyareti, Yeni Türkiye *Balkanlar Özel Sayısı* III: 32-91.
- Çelik, B. (2010). "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945)" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12: 77-98.
- Çelik, B. (2014). "Geleneksel Yapı İle Modernite Arasındaki Gerilime Örnek: Arnavutluk'ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları", *Studies Of The Ottoman Domain*,4/7: 18-41.

- Çetin, A. (2002). “Kıbrıslı Kamil Paşa (1832-1913) Osmanlı Devlet Adamı ve Sadrazamı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 25: 392-394.
- Çolak, Ş. (1994). “İstanbul’daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19.Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine”, *XI.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, C:IV, TTK, Ankara: 1737-1744.
- Egro, D. (2002). “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)*, TTK Yay., Ankara: 347-399.
- Egro, D. (2013). “Arnavut Millîyetçi Doktrininde Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Avrupa’nın Algılanışı”, *OTAM*, 33: 31-41.
- Egro, D. (2014). Pashko Vasa, *Studime, Historike Nr. 1-2*, Tiranë: 273-374.
- Egro, D. (2017). “Rrënjët Historike të Çështjes Shqiptare”, *Historia e Shqiptarëve Gjatë Shekullit XX*, Vëllimi I, Akademia e Studimeve Albanologjike Instituti i Historisë, Botimet Albanologjike, Tiranë: 11-110.
- Eraslan, C. (2014). “Osmanlı Devletinin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 13: 59-75.
- Frashëri, K. (1974). “Bizim Büyük Sami’miz”, *Ylli*, Sayı 6.
- Fshazi, F. (2002). “İstanbul’da İlk Arnavutça Dergi: ‘Drita’ ve ‘Ditura’ (Osmanlı’da Bir Arnavutça Derginin Macerası)”, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, 21: 83-93.
- Fshazi, F. (2008). “ 2. Meşrutiyet ve Arnavutluk’taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı’nın Düşman Olduğu O An”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38: 161-178.
- Gümüşsoy, E. (2008). “II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 18: 53-70.
- Hacısalıhoğlu, M. (2008). “Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)”, *Dîvân Disiplinlerarsı Çalışmalar Dergisi*, 13, 24/1: 99-127.
- Hanioğlu, Ş. M. (1995). “Enver Paşa (1881-1922) İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin liderlerinden, Osmanlı Harbiye nâzırı.”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt, 11: 261-264.
- Hanioğlu, Ş. M. (2000). İbrahim Temo (1865-1945) İttihat ve Terakkî Cemiyeti Kurucularından Osmanlı Siyaset Adamı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21: 354-355.
- Hanioğlu, Ş. M. (2010) “Talat Paşa (1874-1921) Osmanlı Sadrazamı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt, 39: 502-503.

- Hatemi, H. (1985). “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları İstanbul C. I: 198-204.
- İleri, İ. (2005). “Batı Gözüyle Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Dil ve Eğitim Politikalarına Karşı Tepkiler”, *OTAM*,18:213-220.
- İnalcık, H. (1953). “Arnavutluk’ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, *Fatih ve İstanbul*, İstanbul, I/2: 153-175.
- İnalcık, H. (1965). “Edirne’nin Fethi (1361)”, Edirne: *Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: 137-159.
- İnalcık, H. (2004). “Bürokrasi, Batılılaşma, Laikleşme”, *TBB Dergisi*, 50: 62.
- İnan, R. M. (1978). “Kanun-ı Esasi’den önce ve sonra Osmanlı Devletinde Eğitim Girişimleri”; Kanun-ı Esasinin 100. Yılı, Armağan, Siyasal Bilgiler Fak., Ankara: 236-240.
- İskefiyeli, Z. (2013). “Bir Amerikan Misyonerinin Balkan Savaşı Analizi”, *Akademik Bakış*, C. 6, 12:135-156.
- Kılıç, S. (2006). “Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk’a Dair Görüş ve Düşünceleri” *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 19: 257-270.
- Kırmızı, A. (2010). “Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali’nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti”,(Editörler Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İstanbul: 333-357.
- Kırmızı, A. (2013). “Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı Rumeli Islahatı 1902 - 1908”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed. Z. İskefiyeli, S. Yazıcı, Sakarya Üniversitesi: 973-1011.
- Kurşun, Z. (2008). “Said Paşa-Küçük (1838-1914) Osmanlı başvekili ve sadrazamı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 35: 576-578.
- Küçük C. (1988). “Abdülhamid II, (1842-1918) Osmanlı Padişahı (1876-1909)” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, I. Cilt, İstanbul: 216-224.
- Küçük, C. (1992). “Balkan Savaşı; Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri Arasında iki Safhada Yapılan Savaş (8 Ekim 1912 - 29 Eylül 1913)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 5: 23-25.
- Maden, F. (2011). “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1878-1913)”, *Avrasya Etütleri*, 38: 155-196.

- Maden, F. (2013). "Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler" *Avrasya Etüdleri* 44, Ankara: 141-176.
- Murzaku, Th. (1998). "Politika Ballkanike e Rusisë Gjatë Viteve të Krizës Lindore (1875-1878)", *Studime Historike*, nr. 1-2, Tiranë.
- Oğuz, A. (2014). "Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin Kapatılmasının Sonuçları Üzerine", *Nevşehir Barosu Dergisi* 1: 47-67.
- Olgun, S. (2020). "Kosova Arnavutlarının Millî Kahramanı İsa Bolatinî (1864-1916)" *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/3: 855-894.
- Olgun, K. (2014). "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*, 7: 157-175.
- Olgun, S. (2018). "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)" , *Journal of History Studies*, 10, 207-232.
- Olgun, S. (2018). "Bir Arnavut Milliyetçisi: Şahin Kolonya (1867-1917)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 5, 12: 187-205.
- Olgun, S. (2019). "Katolik bir Osmanlı Bürokrati ve Arnavut Milliyetçisi Paşko Vasa Paşa (1825-1892)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 8, 2: 295-332.
- Ortaylı, İ. (1985). "Balkanlarda Milletçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C.4: 1026-1031.
- Özcan H. (2014). "Sabah Gazetesinde I.Balkan Savaşı'na Giden Süreçte Arnavutluk Sorunu", *TTK*, :985-1006.
- Pamuk, B. (2002). "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, IX, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara: 365: 196-205.
- Pamuk, B. (2015). "XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti - Arnavutluk İlişkileri", *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı* 1: 659- 667.
- Pollo, S. (1968). "Mbi Disa Aspekte Ideologjike e Politike të Rilindjes Kombëtare Shqiptare", *Studime Historike nr. I*, Tiranë, 234-348.
- Pollo, S. (1979). "Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe Lufta e Saj për Çlirim e Bashkim Kombëtar", *Konferenca Kombëtare e Studimeve për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit, vëllimi I*, Tiranë, 308-323.
- Prifti, K. (2003). "Kontributi i Shqiptarëve në Lëvizjen e Turqve të Rinj (1889-1908)" *Gjurmime Albanologjike Seria E shkencave Historike* 31-32, 2001-2002, Prishtinë.
- Prifti, K. (2006). "Misioni i dy shqiptarëve në Evropë (Adbyl Frashërit dhe Mehmet Ali Vrionit)", në *Studime Historike*, nr. 3-4, Tiranë.

- Rexha, I. (1989). Beteja e Kosoves ne Kronika-Burime Osmane te shekujve XV-XVI, *Gjurmime Albanologjike*, 19, I.H. Prishtine:19-33.
- Reyhan, C. (2008). “Jön Türk Hareketi, Jön Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 45: 105-133.
- Rizaj, S. (1974). “Roli i Shqiptarëve në Revolucionin Xhonturk të vitit 1908”, *Kosova, Enti i Historisë së Kosovës*, Prishtinë: 159-194.
- Salname-i Vilayeti Kosova*, H.1311: 684.
- Saygılı, H. (2014). “Yüzyılın Başlangıcından Günümüze Arnavutlarda Osmanlı ve Türkiye Algısı”, *Bilge Strateji*, C. 6, 10: 35-62
- Shala, Xh. (2003). “Lufta e Parë Ballkanike dhe Pozicioni i Shqiptarëve”, *Gjurmime albanologjike: Seria e shkencave historike*, 30- 2000, Prishtinë.
- Shpuza, G. (1999). “Arnavutlar ve Jön Türk Devrimi”, *Osmanlı-II, Yeni Türkiye y.*, Ankara.
- Sosyal, M. (2018). “II. Meşrutiyet’te Rol Oynamış İki Ohrili: İbrahim Temo Ve Eyüp Sabri”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXVII: 520-548.
- Şıvgın, H. (2003). “Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 147:131-152.
- Şıvgın, H. (2012). “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, *Akademik Bakış*,11: 1-15.
- Tunç, S. (2019). “1908 Trabzon Seçimlerinde Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi (AVİM)*, 63: 59-82.
- Tunç, S. (2022). “Fransız Ateşe Militer Raporları Işığında II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Islahı Girişimleri ve Goltz Paşa (1885-1909)”, *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, Cilt III. Yıldız Teknik Üniversitesi (YTU), İstanbul, 383-398.
- Tunçay, M. (2008). “1908 ve Özgürlükler Mücadelesi”, *Düne Bakarak Bugünü Anlamak 2008’den 1908’e Bakmak, TAREM’den II. Meşrutiyet’in 100. Yılı Sempozyumu* İstanbul: 145-160.
- Turan, Ö. (2009). “Oryantalizm, Sömürgecilik Eleştirisi ve Ahmed Rıza: Batı’nın Doğu Politikasının Ahlaken İflası’nı Yeniden Okumak”, *Toplum ve Bilim*, 115: 22-23.
- Uçarol, R. (2012). “1912 Balkan Bunalımı, Osmanlı Devleti’nde Büyük Kabine’nin Kurulması ve Savaşa Gidiş”, *Balkan Savaşları Paneli* (03-04 Mayıs 2011), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul: 25-39.

- Uçi, A. (1979). "Lidhja Shqiptare e Prizrenit si Faktor Kulturor në Rilindjen Kombëtare", *Konferenca Kombëtare e Studimeve për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit 1878-1881*, vëll. I Tiranë, 1979: 120-137.
- Uçi, A. (2008). "Zhvillimi i Mendimit Politik dhe i Kulturës Gjatë Lidhjes së Prizrenit", *Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe Vendi i saj në Histori*, Instituti i Historisë-Prishtinë, Prishtinë: 208-230.
- Uçman, A. (2010). "Şemsettin Sami", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII. Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, İstanbul, 519-523
- Uyanık, E. (2009). "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918)", *Amme İdaresi Dergisi*, 2: 67-88
- Uzunçarşılı, H. İ. (1956). "II. Meşrutiyet'in Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Yesikalar", *TTK. Yayınları*. Ankara, 77: 103-174.
- Yakut, K. (2006) "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyet II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tirane, Arnavutluk, 4-7 Aralık, 2003, *İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Ircica)*, İstanbul, 29-53.
- Yavuz, F. (2013). "New York Times Gazetesi'nin Gözüyle Balkan Savaşları", *Tarih Okulu Dergisi*, XVI: 147-186.
- Yel, S. (2002). "İttihat ve Terakki'nin Kurucularından İbrahim Temo'nun Atatürk Ve İnkılaplar Hakkındaki Düşünceleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18, 52: 89-105.
- Zeyrek, S. (2012). "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 299-336.
- Zeyrek, S. (2013). "Balkan Devletleri'nin İttifak Arayışı ve Osmanlı Devleti", *Tarih Dergisi*, 57: 69-103.

3. Hatıralar

- Avlonyalı Ekrem Bey. (2006). *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ayşe Osmanoğlu. (2007). *Babam Sultan Abdülhamid*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007.
- Besarya Efendi. (2019). *Sırdaşı bir İttihatçı Besarya Efendi'nin Hayatı ve II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Nevzat Artuç, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Bleda, M. Ş. (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bleda, M. Ş. (2010). *İmparatorluğun Çöküşü*, Destek Yayınevi, İstanbul.
- Duru, K. N. (1957). “*İttihat ve Terakki*” *Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul.
- Duru, K. N. (2017). *Hatıralar, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Ankara, 2017.
- Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*. (2019). Hazırlayan: Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Halil Menteşe. (2019). *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Hasan Prishtina, (1921). *Një shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912*, Shkodër.
- İbrahim Temo'nun *İttihat ve Terakki Anıları*, (2013). Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- İsmail Kemal Bey. (2009). *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (ed.) Sommerville Story, (çev.) Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Külçe, S. (2018). *Balkan Harbi'nde İhmal Faciaları, Hatıra*, Hazırlayan: Ercan Haytoğlu, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Lütfi Bey. (1987). *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1987.
- Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*. (1988). Arba Yayınları, İstanbul.
- Mehmet Selahattin Bey. (1989) *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul, İnkılâp.
- Mithat, A. H. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım 1872-1946*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul.
- Mizancı Mehmed Murad. (2005). *Tatlı Emeller Acı Hakikatler Yahud Gelecek Nesillere Siyası Talimi Adab, (31 Mart Vakası Hatıraları)*, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Müfid Şemsi. (2007). *El- Hakkı Ya'lû Velâ Yu'lâ Aleyh*, Hazırlayan Ahmet Nezih Galitekin, Şehir Yayınları, İstanbul, 2007.
- Pekmen, S. M. (2013). *31 Mart Hatırları*, Hazırlayan: Hasan Babacan- Servet Aşar, TTK., Yayınları, Ankara.
- Rıza Nur. (1992). *Hayat ve Hatıratım*, C. II, Hazırlayan: Abdurrahman Dilipak, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*. (1988). Arba Yayınları, İstanbul.
- Siyasi Hatıralarım/II. Abdülhamid'in Şeyhülislamı Cemaleddin Efendi Siyası Hatıralarım*, (2005). Hazırlayan: Selim Kutsan, Nehir Yayınları, İstanbul.

- Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, (2009). Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul.
- Süleyman Tevfik. (2011). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Elli Yıllık Hatıralarım*, Hazırlayan: Tahsin Yıldırım & Şaban Özdemir, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.
- Şerif Paşa. (1990). *Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakkiye Muhalefet*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- Tahsin Paşa. (1931). *II. Abdülhamit 'in Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul.
- Tahsin Paşa. (2008). *II. Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, II. Meşrutiyet'in 100. Yılı, Yayına Hazırlayan: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara.
- Talat Paşa'nın Anıları*. (2018). Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, tek parti, çok parti hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul.
- Yalçın, C. H. (1976). *Siyasal Anılar*, Hazırlayan: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

4. Tezler

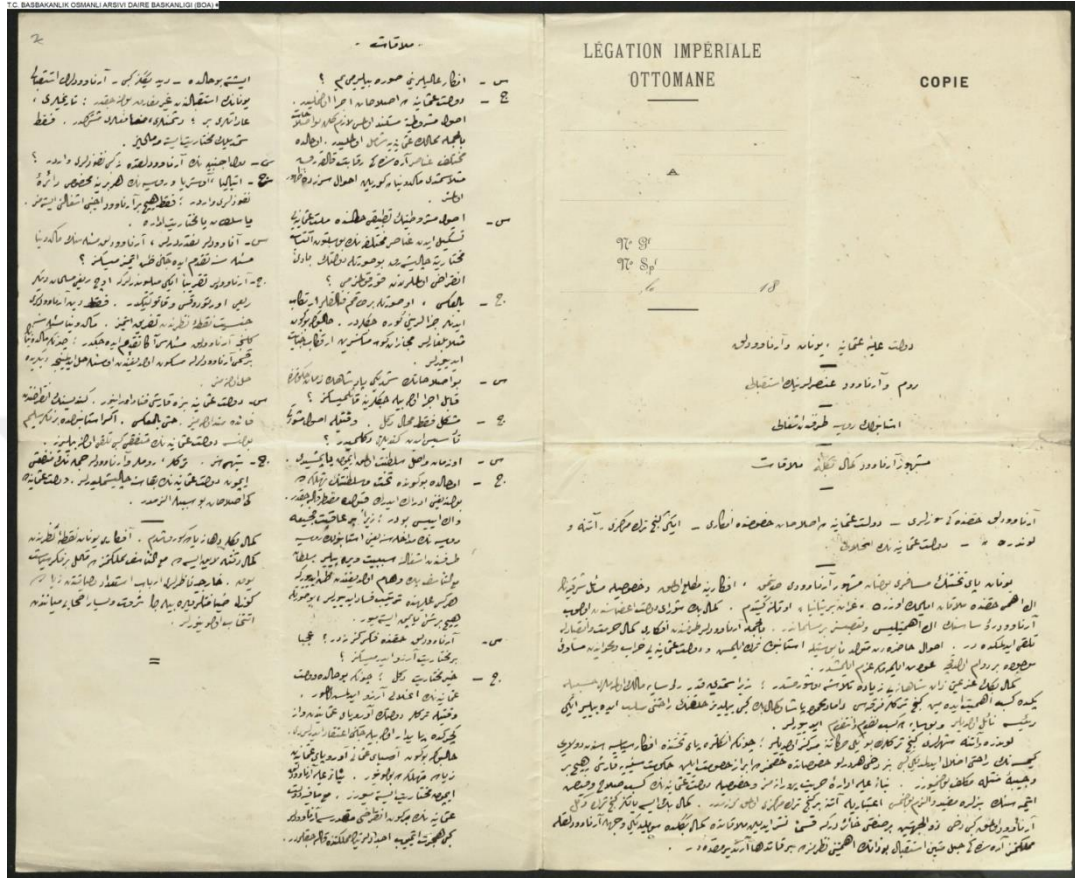
- Altınkaya, İ. E. (2018). *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bello, H. (2009). *Osmanlı ve Arnavut kaynaklarına göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, Yayınlanmamış YL. Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Birecikli, B. İ. (2010). *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Bozbora, N. (1994). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutlar ve Arnavut Ulusçuluğu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakmakkaya, B. Ç. (2020). *İttihat ve Terakki'nin Temel Hedefleri ve II. Meşrutiyetteki Rolü*, Yayınlanmamış YL., Tezi İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Tarih Bilim Dalı, İstanbul.

- Çalen, K. M. (2008). *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclisi-i Mebusanı'nın Çalışmaları (1908-1912)*, Yayınlanmamış YL. Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Çelik, B. (2003). *II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Dedaj, U. (2018). *Bağımsızlık Sonrası Arnavutluk (1912-1914)*, Yayınlanmamış YL. Tezi, İÜ., SBE., İstanbul.
- Demir, F. H. (2018). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Serbesti gazetesi ve başyazarı Hasan Fehmi'nin misyonu*, Yayınlanmamış YL. Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul
- Dördüncü, M. (2013). *İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1863-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fusha, K. (2018). *Şemsettin Sami'ye Ait Olduğu İddia Edilen Arnavutluk'a Dair Eser Ve Arnavutluk'ta Şemsettin Sami Hakkında Çıkan Yazılar*, Yayınlanmamış YL. Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ve Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.
- Görgülü, A. (2008). *Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi 1912–1913 (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdâm ve Sabah)*.Yayınlanmamış YL Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hocaoğlu, B. (2008). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908–1913)*, Yayınlanmamış YL.Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Kabashi Sh. (2019). *Kosova Vilayeti'nde Milliyetçilik Hareketleri 1902-1912*, Yayınlanmamış YL. Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kanberoğlu, N. (2017). *Meclisi Vükela Mazbatları Işığında II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Keklik, E. (2018). *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kocatürk, Ö. (2010). *Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde son aşama (1911-1914)*, Yayınlanmamış Dotor Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmaz, E. (2017). *Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mezani, R. (2003). *İttihat ve Terakki Arnavutlar ve Arnavutluk*, Yayınlanmamış YL. Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Muqo, E. (2012). *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyeti ve Fikirleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Mülazımoğlu, E. M. (2019). *Devlet Adamı Olarak Mehmed Talat Paşa*, Yayınlanmamış YL Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Kocaeli, 2019.
- Oğuz, K. (2008). *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Olgun, S. (2015). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Özer, Ö. (2005). *İttihat ve Terakki'nin Balkan Siyaseti (1908-1914)*, Yayınlanmamış YL. Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Polat, A. H. (2018). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Savaş, M. (2020). *II. Meşrutiyetin Balkanlar'daki Osmanlı İdaresine Etkileri*, Yayınlanmamış YL. Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sönmez, B. (2004). *İşlet, İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Syzo, E. S. (2015). *Şemsettin Sami'nin Milliyetçilik Anlayışı*, Yayınlanmamış YL. Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turgaz, M. (2020). *Anılarda İttihat ve Terakki*, Yayınlanmamış YL., Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Türker, S. A. (1996). *2. II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti*. Yayınlanmamış YL. Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

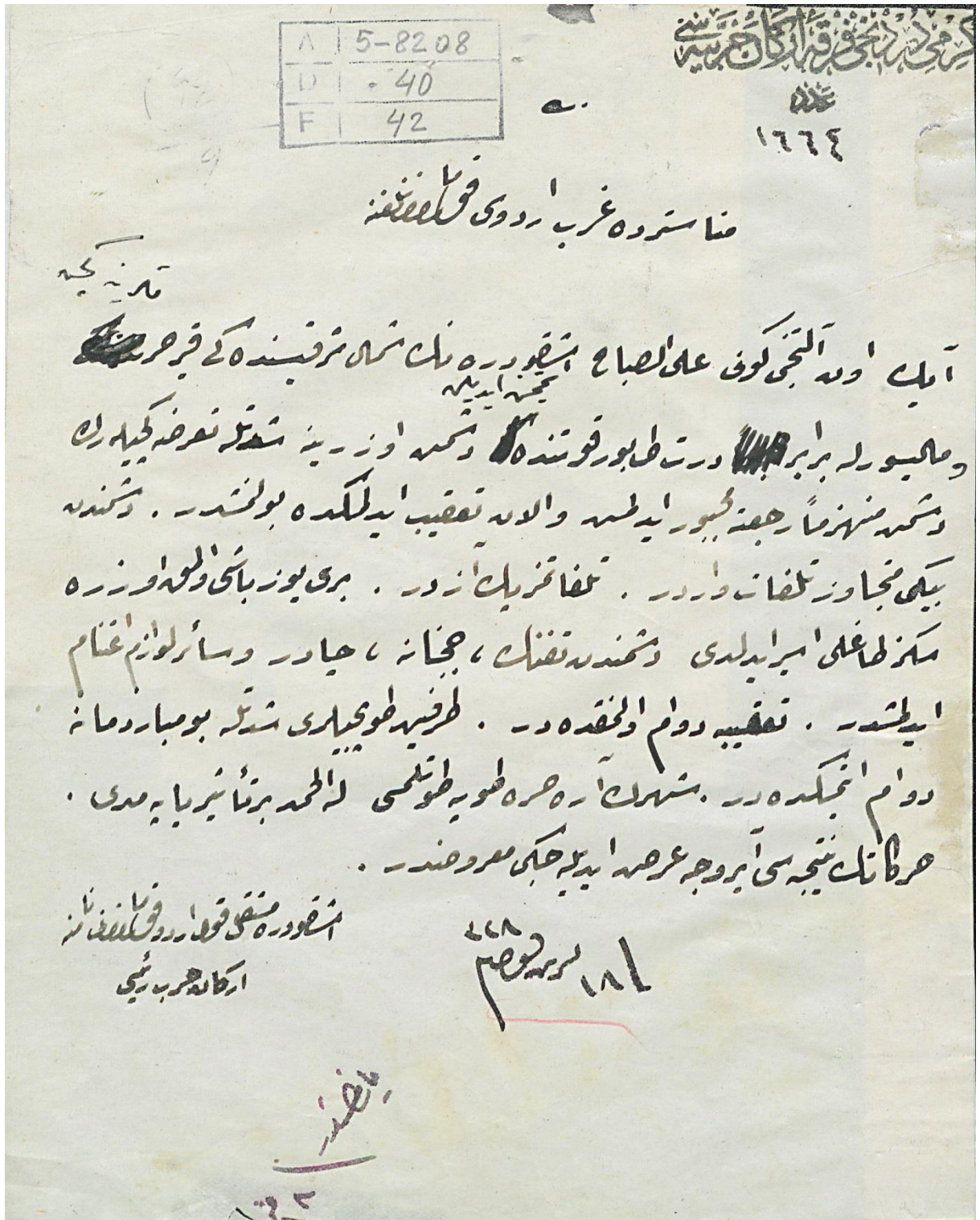

EKLER

Y.PRK.EŞA.00035.00068.001

Ek 1. Devlet-i ‘Aliyye-i Osmaniye, Yunan ve Arnavudluk. Rum ve Arnavud unsurlarının istikbâli İstanbul’un Rusya tarafından işgâli Meşhûr Arnavud İsmail Kemal Bey’le mülâkât Arnavudluk hakkındaki sözleri – Devlet-i ‘aliyye’de ıslâhât husûsunda efkârı – İki Genç Türk Merkezi “Atina ve Londra” – Devlet-i osmaniye’nin inhilâli. BOA. Y.PRK.EŞA. D. 35G. 68.

Ek. 2. Manastır'de Garb ordusu Kumandanlığına İşkodra Muharebesi ile ilgili gönderilen yazısında. "ATASE. BLH-671-6-42. (31 Ekim 1912)".

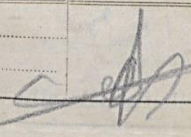
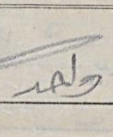
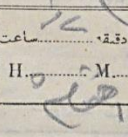
TELEGRAMME **تلفرافنامه**

دولت علیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفرافی معاملاتدن دولایی مسئولیت قبول اتمز
[نمونه ۱]

Retransmission ou Expédition				RECEPTION			
تکرار کشیده ویا سوق		Date		Date		اخذ	
سوق نومروسی No d'expédit.	کشیده اولنان مرکز transmis à	Date	تاریخ Signature de l'employé	مأمور امضایی Signature de l'employé	Date	تاریخ Reçu de	صهره نومروسی N° d'ordre
		ساعت..... دقیقه..... H..... M.....			ساعت..... دقیقه..... H..... M.....		

De..... Pour..... موردي.....

N°..... Mois..... Date..... ساعت..... دقیقه..... تاریخ..... کات..... غروب.....

Voie..... Indic. Eventuelles..... اشارت محتواه..... طریق.....

تقدیرہ خول اردو خط فہرہ

ا رنا خور عاکر بنہ فرسہ فرارہ ہلا صہ دسم دکاری ہستہ
 عربانی ترکہ آنگاہہ علمدار اندرہ قاطعہ نامہ فرار
 ایدہ ہکای حرکت لہذا سلال اولور آرتہ برظہ ویکہ
 قدر تقیم عاکرہ قتلہ دہ قاطعہ مجور اولورم مقدرات
 بیلہ ایدہ / سہیلی

سید محمد تقی
عالمہ

A	5-8208
D	40-A
F	3

Ek. 3. İşkodra'da Arnavut Askerlerinin bir kısmı firâra eden ile ilgili mektubu. "ATASE. BLH-672-10-3. (15 Kasım 1912)".

CONSULAT DE L'EMPIRE
OTTOMAN

Annunci con rapporto sub N°

Trieste, le

Da Journal "Il Piccolo della Sera" del 12 mai 1910 n. 10265

N° gl.

N° sl.

La rivolta incendia tutta l'Albania? Sceffket pascià chiede rinforzi.

LE CAUSE DELLA RIVOLTA secondo un pascià albanese.

COSTANTINOPOLI 7 (NAR.) Ho avuto la fortuna d'esser ricevuto da un personaggio albanese, che occupò tempo fa un'alta carica di Stato; ma che, per le molte amarezze provate, s'è ritirato quasi definitivamente dalla vita politica. Gli ho chiesto le sue impressioni sugli avvenimenti che si svolgono in Albania e sulle «vere cause» che hanno provocato la ribellione.

— Le cause? Dite piuttosto la «causa» - mi rispose con un certo impeto il pascià albanese. Di cause non ce n'è che una!

Le nuove imposte.

Il Governo, o se volete, il suo rappresentante Mazhar bey, governatore generale di Cossovo, ha avuto il gran torto di voler imporre agli albanesi certe nuove tasse che questi erano nell'impossibilità di pagare.

Nella località dove è scoppiata la rivolta contro l'inconsulta pretensione dell'autorità centrale, gli abitanti sono poverissimi; vivono in misere capanne, in tuguri fatti di rami e di fango e per procurarsi le cose di prima necessità debbono fare a piedi quaranta e cinquanta chilometri. E s'è preteso che costoro pagassero immediatamente tasse nuove, incomprensibili, e quindi ritenute ingiuste e vessatorie.

Il Governo ha avuto il torto di mandare in Albania funzionari che non conoscono né gli usi, né i costumi, né la mentalità degli albanesi. Può forse mutare da un giorno all'altro la mentalità d'un popolo che ha vissuto durante parecchi secoli in uno stato di semi-indipendenza?

Per il popolo albanese tutto ciò che è contrario ai suoi usi e ai suoi costumi tradizionali, anche se logico e utile, è considerato un'eresia; esso s'è sempre opposto - sia pure per ignoranza - a tutto ciò che gli è parso contrario alle sue concezioni ed è sempre stato soprattutto ribelle alle imposizioni colla forza.

La politica di Abdul Hamid.

L'ex-sultano Abdul Hamid seppe approfittare del carattere e della mentalità albanese, incoraggiandone e coltivandone i difetti e impedendo con molta cura che in Albania s'introducessero riforme e un po' d'istruzione. Ciò che avviene ora è la conseguenza della politica nefasta d'Abdul Hamid; ma è tanto più doloroso il vedere come gli odierni dirigenti persistano nel credere che il popolo albanese sia contrario alle nuove idee della patria e della costituzione e che sia non solo ribelle e reazionario, ma che si lasci corrompere da istigatori stranieri.

Gli errori dell'odierno governo.

E' possibile che il movimento attuale sia dovuto agli intrighi di certi privilegiati dell'antico regime, che sperano ancora in un ritorno all'antico. Ma il Governo, o i suoi funzionari, non hanno fatto nulla per impedire cotali funesti istigamenti; anzi ha fatto sì che il cattivo lievito fermentasse. Per citare un caso solo, la disgraziata questione dell'alfabeto albanese è stata trattata nel modo più inabile e più impolitico che si potesse pensare. I nuovi governanti hanno creduto di vedere un gran pericolo nel legittimo desiderio espresso nella forma più civile e più patriottica dalla maggioranza intellettuale albanese, allo scopo di far adottare i caratteri latini per la lingua albanese, invece dei caratteri arabi.

Il Governo - nonostante le promesse dei primi tempi del nuovo regime - ha preso partito contro di noi, ha voluto imporre la scrittura araba ed ha fatto chiudere perfino le scuole dove s'insegnava l'insegnamento dell'albanese. E fu un grave errore.

E' superfluo ricordare i motivi che provocarono l'anno scorso la spedizione militare di Giavidi pascià, la quale non ebbe altro risultato che d'esacerbare gli animi di tutti gli albanesi. E invece di adoperarsi a far dimenticare il passato, d'attirarsi le simpatie e d'incoraggiare le buone volontà, i nuovi dirigenti hanno trattato gli albanesi non solo con sospetto e con diffidenza; ma con severità ingiusta e con misure esose; dimenticando troppo presto il prezioso concorso dato dagli albanesi all'ottenimento della costituzione. Il risultato di questo trattamento non poteva essere che nefasto. Lo vediamo ora, purtroppo!

Adesso si cerca un rimedio. Ma in che modo? Con le misure coercitive, con la forza.

Il sangue è corso già abbondantemente d'ambo le parti. Il popolo albanese è tacciato, ora più che mai, naturalmente, di essere un popolo reazionario, un popolo di briganti. Le truppe regolari riusciranno, presto o tardi, a domare la rivolta ed il Governo riterrà d'aver accresciuto il suo prestigio col trionfo della sua forza.

Che cosa si dovrebbe fare.

Vorrei ingannarmi; ma l'esperienza dei miei molti anni, la conoscenza profonda del carattere dei miei compatrioti, mi fanno prevedere il ripetersi d'altri momenti critici come questi; anzi più gravi ancora se il Governo giovane turco non si adoprerà al più presto e con tutta sincerità e con vero patriottismo, a rimarginare le profonde ferite che aprì nel cuore degli albanesi, se non cercherà con tutti i mezzi più sensati e più civili di persuadere, d'istruire, di farsi amare e stimare dal popolo di quella terra che il gran visir Hakki pascià, in un suo elegante discorso chiamato «uno dei più preziosi gioielli della corona di Maometto V.»

Invece di esasperare questo popolo, gli si tenda una mano amica per aiutarlo e per mostrargli la buona strada verso una vita migliore. L'Albania ha bisogno di riorganamento, di riforme fondamentali.

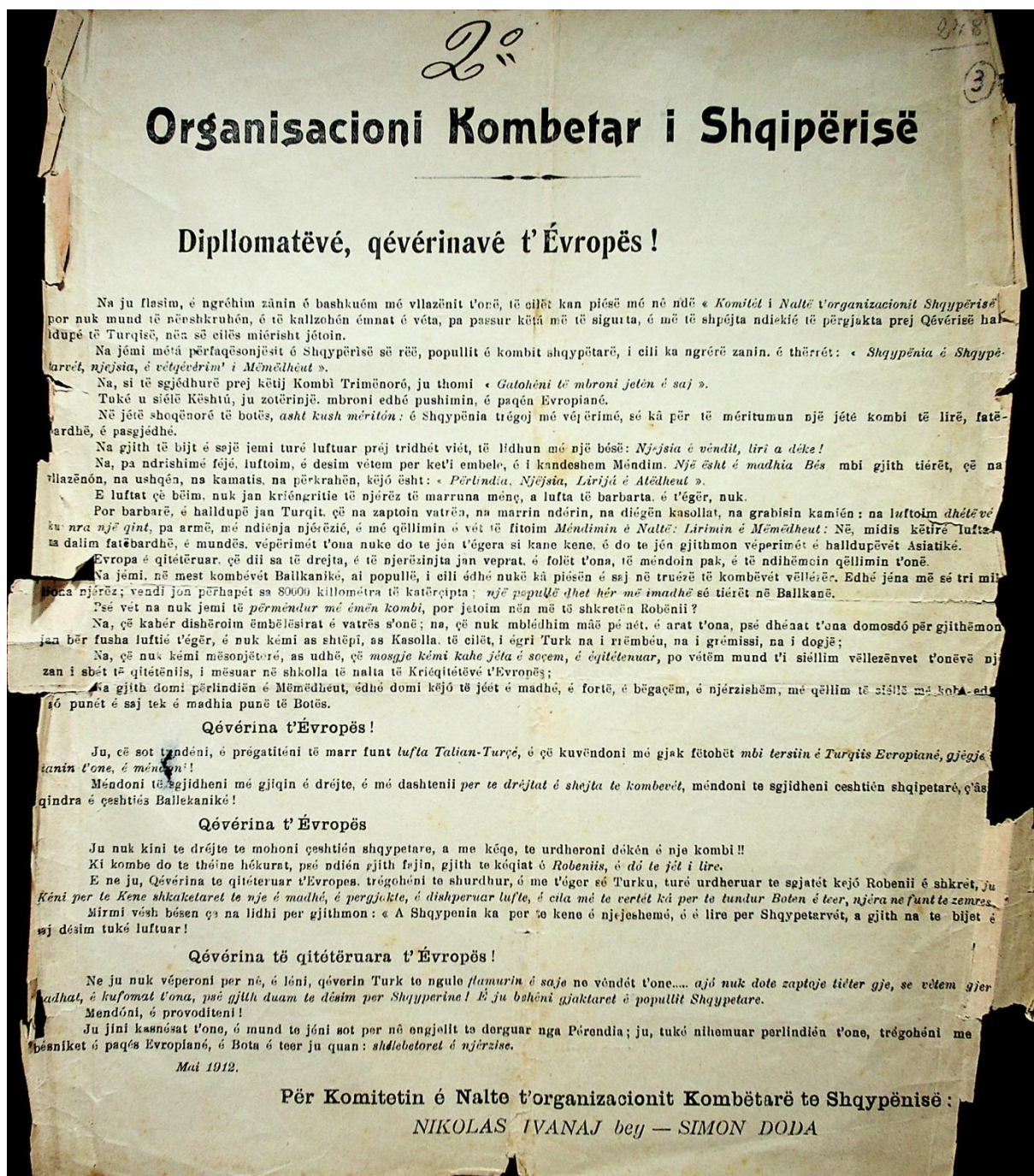
Non v'è altro modo di far sì che l'albanese lasci il fucile e si affezioni invece alla vanga e all'aratro.

HR-SYS 135/40

2

HR.SYS.00135

Ek. 4. İsyân tüm Arnavutluk'u ateşe verdi, Şevket Paşa takviye istiyor, Bir Arnavut Paşa'ya göre isyanın nedenleri, Abülhamit'in politikası, Yeni Vergiler, Bugünkü hükümetin hataları, Ne Yapılmalı. BOA. "HR.SYS. D. 135. G. 40".

Ek. 5. Arnavutluk Ulusal Örgütü. Diplomatlara, Avrupa Hükümetlerine. "AQSH. F. 44. D. 7. Fleta 3".

I dësur Zot. *Deriati Kononni*

Me anë të kësaj letre vij t'u ap, qe lajmë qe do t'u mbuesh zemrën plot gas.
Qeveria në kështet të Ministorevet vendosi qe skollat e para (ibtidaije) qe jan në Cqiperi t' i kë-
në në guhe Cqip.

Per ketë qëllim dy zoterin, Xevdet dhe Hamid bejer po nisenë keto dit, qeri pej tyre do të vejë
në Cqiperi të poshtme dhe tjetri në Cqiperi të sipërme.

Vendim i qeverisë është qe guha e qip të mrsohet me ato ekrone qe të dojë populli; do me-dënë
me ekrone e qip atje ku e duanë kështu dhe me arabiet në qofte se e duanë dhe me keto ekrone.

Mesqesit e skollës do të kenë qe rroge qe më 300 e për më 600 gros. Në për skollat do të
ketë dhe qe hoxe veçan për mesimete të tjerë.

Me qenë se sot për sot s' do të pëndosë aq mesqes sa duhen qeveria do të zgjedhë zoterin qe
të vënë të mesojnë guhën e qipe me qe real të veçante qe do të çelët në skollat normale të vi-
lajetevet, keta mesqes për sa të sterviten në guhet e qipe, do të usqehen për qeverisë.

Kështu e ministorevet ka vendosur të bëjë qodi (bira) të ra për skolla atje ku nuk ka ta-
re, dhe të ndreqhë të vjetrat.

Pas vendimit për skollat do të kenë qe program të vetëm edhe librat e skollës do t' u epenë pa
të holla nxënëset. Qeveria po merr masa për të çypur qe orë me parë librat e nevojshme.

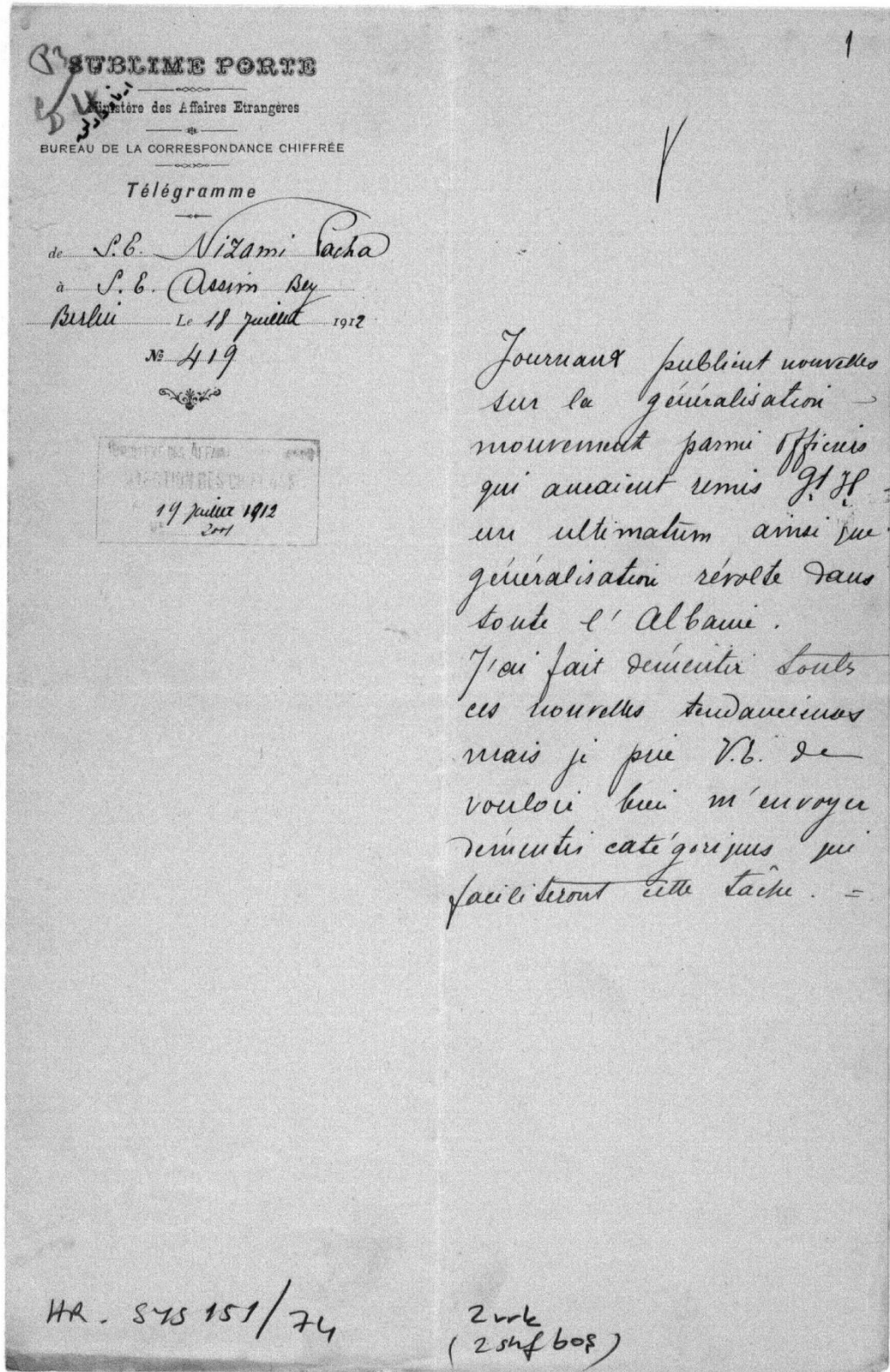
Me qenë se këta të dy Zoterin, pas regullorës q' u është dhënë kanë fuqi të plotë dhe do të me-
renë ata vetëm me këtë punë të skollave, u lutem qe t' i epni për rëndësinë qe ka kësaj punë
dhe të përpiqin me për shpirt duke pjekur me të derguarët e qeverisë qe të muntë të marrë qe
funt të mirë kjo punë qe na mbusë epresatë dhe dëshirat e kësaj kohe.

Pritni u lutem të falat e mija më nder

Kryetar i Klubit
Qentral

Stamboğ 28 Vjeet e trette 327-911

Ek. 6. Bilgi Kulübü Merkezi, İstanbul. Arnavut Okul ve Eğitim ile ilgili. "AQSH. F. 101. D. 61. Fleta 1".

HR.SYS.00151

Ek. 7. Arnavutlar tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilen ultimatomu. "BOA. HR. SYS. D. 151. G. 74".

MÉMOIRE

sur la décision prise par l'Assemblée générale des Chefs Albanais
à Gertché le 10/23 Juin 1911

en réponse à la proclamation de
Chewket Tourgoud Pacha.

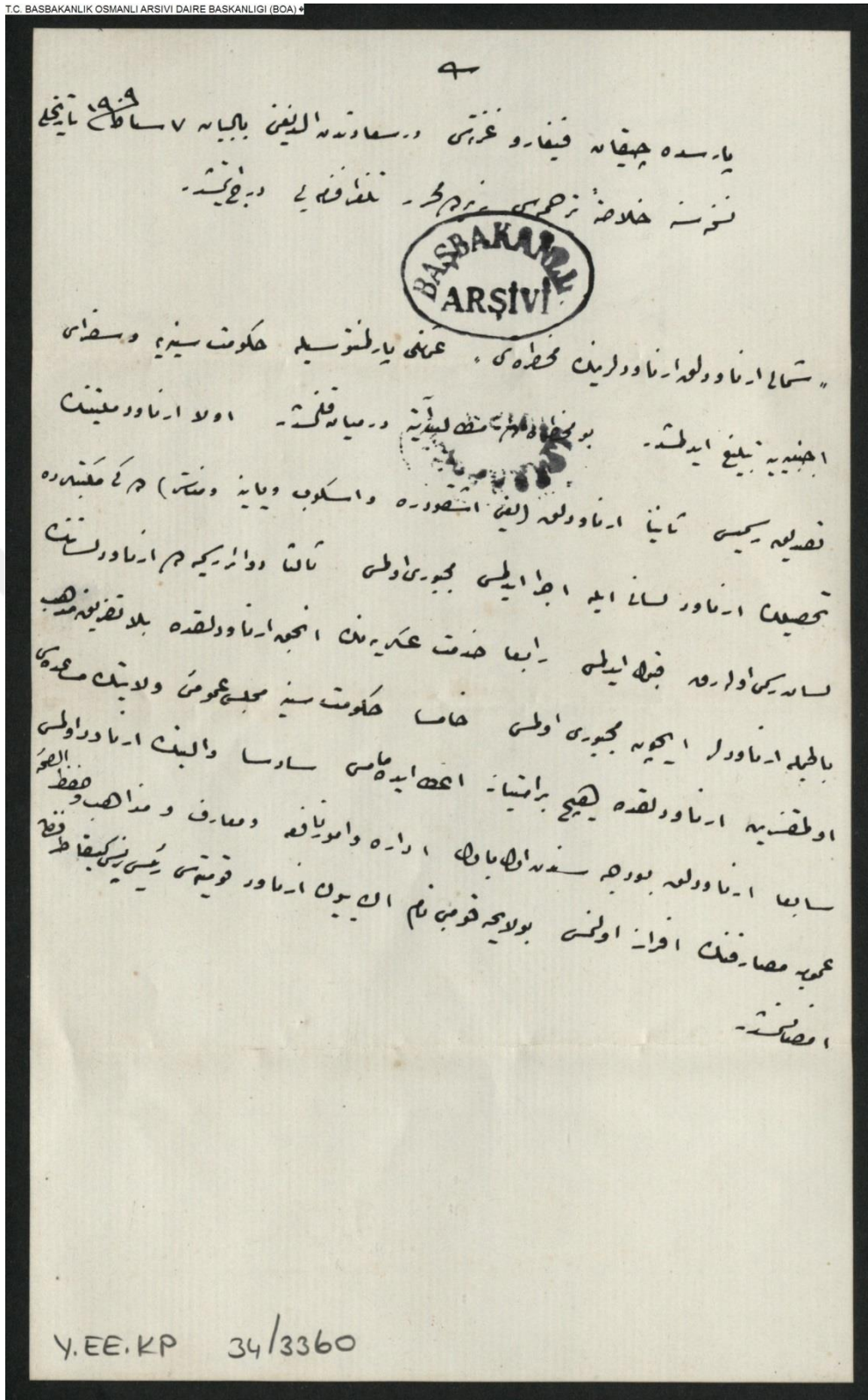
MÉMORANDUM

mbi vëndimët e dhânuna prej Kuvëndit të pergjitheshëm të Krënevët
Shqypetare në Gërçë më 10/23 të
Qershorit 1911

si pergjigjëjë të proklamacionit të
Shëfqët Turgut Pashes.

HR.SYS. 00140

Ek. 8. Gërçe Memorandumu'nun kapağı. "BOA. HR. SYS. D. 140. G. 19".

Y.EE.KP.00034.03360.001

Ek. 10. Şubat 1909'da Mebusan Meclisi'ne bildiren bir muhtıra, "Şimali Arnavutluk Arnavutlarının Muhtırası" şekilde adlandırılan ve Arnavut komitesi Kombi adına Prens Gika'dan imzalanmış olan muhtıradır. 1909 Şubat'ının yedinci günü "Figaro" gazetesinde neşredilmiştir. "BOA. Y.EE.KP. D. 34. G. 3360".

VIT I.—No. 4

23 JENARIT 1899

YLL'I SHKJIPERISE

(L'Etoile Albanaise)

ORGANE DES ALBANAIS NATIONALISTES

Pajtimet nde Romani

Per sje vit Pg. 6.

PARAÏSSANT à BUCAREST

(RUE STIRBEY VODA 44)

Directeur: DIMITRIUS K. ILIO, avocat

Pajtimet jashte Romanise

Per sje vit Pg. 10.

Déclaration

Nous déclarons:

1). Que tous les Albanais, habitant n'importe quelle pays soit l'Albanie, proprement dite, soit la Grèce soit l'Italie soit l'Istrie, ou tout ailleurs, sont de frères d'origine. Et conséquemment ils ont le même droit de s'occuper de leur mère-patrie et de l'avenir de leur nation.

2). L'Albanie, c'est à dire le territoire qui s'étend de Preve a jusqu'à Antivari et de la Adriatique jusqu'à Vrania, Bitolia (Monastir) et le lac d'Ostrove doit appartenir exclusivement aux Albanais, après la disparition de l'empire ottoman.

3). Nous autres, les Albanais chrétiens, nous nous verrons obligés de faire une lutte acharnée contre la tyrannie turque pour secouer le joug odieux des Ottomans et inviter nos compatriotes musulmans à participer dans cette lutte dont le but est de conquérir la liberté. Du moment que le démembrement de la Turquie est inévitable, nos frères musulmans doivent comprendre fort bien qu'il est inutile de soutenir ce trône, déjà pourri. Ils doivent de s'en separer pour le bonheur de la patrie.

LES ALBANAIS ET LA TURQUIE

Nous lisons dans un des derniers numéros de la «Correspondance Politiques» de Vienne le suivant:

«On nous mande de Salonique: Au sujet de la nouvelle publiée par la «Correspondance Politiques», la semaine dernière, concernant la convocation d'une grande assemblée de notables albanais à Ipek on annonce que cette réunion comprendra plus de cent représentants de toutes les races albanaises de religion musulmane. Aucune invitation n'a été adressée à leurs compatriotes catholiques ou grecs-orthodoxes. La réunion qui aura lieu dans la première moitié du mois de Février s'occupera surtout de la formation d'une «Ligue albanaise musulmane» ainsi que de la création d'organes par lesquels un contact plus étroit pourra être maintenu entre toutes les races albanaises. Toute cette action a été pro-

voquée par le désir de combattre les agitations ouvertes ou secrètes de différentes races en Macédoine et dans la Vieille Serbie, et d'organiser les forces qui sont propres à assurer sous tous les rapports la nationalité, la religion et la solidarité des Albanais avec l'empire ottoman».

Ainsi la Turquie, par l'intermédiaire du Vali de Kossovo, essaya de séparer les Albanais musulmans de leurs compatriotes chrétiens, en invitant les premiers dans une assemblée particulière. Le but de cette réunion est évident. La Turquie, en agissant ainsi, désire démontrer aux yeux de l'Europe que la nation albanaise n'a jamais été unie et que elle n'a aucune aspiration au changement du régime actuel et que les Albanais musulmans sont dévoués au trône. Elle a conçu parfaitement que les cercles officiels de l'Europe ont prêté attention au mouvement albanais, et que l'Europe a bien compris que cela en effet été le désir des Albanais, de se débarrasser du joug ottoman. Vu la terminaison des affaires croisées dans ce dernier temps, la Turquie a compris qu'il y a possibilité en ce que les Albanais musulmans et chrétiens puissent vivre ensemble tout en jouissant de leur prospérité et de leur bonheur, et, cherchant à éviter le danger, qui découlerait de ce mouvement, elle a suivi son habitude tactique d'intrigues; chose d'ailleurs fort commune chez les Turcs, lorsqu'ils veulent montrer à l'Europe que leurs sujets vivent en pleine loyauté.

Mais cette fois-ci nous pouvons assurer la Turquie que son fin d'esprit n'aboutira à rien. Les musulmans Albanais peuvent bien se réunir à Ipek, comme cela a été annoncé par la «Correspondance Politiques», mais tout le monde civilisé comprendra que ceux-ci ne sont que des organes influencés par le gouvernement turc. Les vrais patriotes Albanais ont déjà pris leur décision.

La Turquie n'a plus raison d'exister en Europe.

Albanais et Bulgares

Certains journaux de la capitale se sont efforcés, dans les derniers jours, de créer un courant d'opinion contre les Bulgares, en invitant les Roumains et

les Albanais à agir de commun contre les Slaves.

Quant à nous autres Albanais, qui sommes encore sous le joug, nous déclarons que nous n'avons rien contre les Bulgares. Chaque peuple, luttant pour la liberté et contre notre ennemi commun, doit attirer les sympathies de ceux qui souffrent de la tyrannie. Mais qu'il soit Roumain ou Bulgare ou Grec ou Serbe cela nous est égal. Est-ce que la Russie, qui a contribué tellement à la délivrance des peuples chrétiens opprimés, ne doit-elle attirer nos sympathies et que nous ne devons pas une reconnaissance perpétuelle envers elle, par ce que elle est Slave?

Mblëdhje e Shkjiptarevët ne Ipek

Ne «Politique Correspondance» shkruajne nga Seléniku kje me 19 te keti:

On nous mande de Salonique 19-ét: Les principaux chefs albanais ont décidé, dans une réunion, de séparer la cause de la nation albanaise, qui appartient pour la majeure partie à la religion musulman et qui depuis des siècles a défendu le trône et l'empire des Sultan, de celle des habitants chrétiens de la Macédoine et de veiller en toute indépendance aux intérêts nationaux des Albanais. Les chefs ont convoqué leurs compatriotes de tous les Vilayets de la Turquie d'Europe habités par des Albanais, à une grande réunion qui se tiendra à Ipek et dans laquelle on délibérera sur les moyens nécessaires à la réalisation de leurs projets.

Les délibérations auront lieu publiquement et en présence du Vali de Kossovo.

Dométhene, me te parit é krérevët Shkjiptare, me nje mblëdhje, é ndane, ne mës te tyrë, kje t'a ndajne punen shkj pé kombiarë, pe vendasit Kristiane te Makjédhonise, édhë kje t'i ruajne éntérésat kombiarë te Shkjiptarevët vëç ketyrevë. Sëpsë kejo pune eshte étyrja sé musulmanet jane me te shumet édhë githe jëten kane mpruar frone dhé mbrëterinë Sultanevët.

Krëret ituan me nje mblëdhje te madhé ne Ipek, patriotet é tyrë te ghi-

HR.SYS 129/16

2 varak

3

HR.SYS.00129

Ek. 11. "Ylli i Shkjiptarise" (23 Jenarit 1899). İpek İttifakı ile ilgili yazı. "BOA. HR. SYS. D. 129. G. 16".

MF. MKT
Viit i T-re.

Korçe, e Premte 26 Shkurt 1910.

N-o 36. (Gazet)

Direktor:
Sami Pojani.

Ekrimet që na dergohen, ety-
pen ose jo, palpe nuku ngedehen.

He numur 30 para, në
Korçe 20 para.

Korça

Kryekronës:
.....

Pajtimi:
1 mot për kudo në Turqi gr. 40
Për 6 muaj 25
Iste Turqise për një mot fr. 10
Për 6 muaj 6

Le numero 30 paras, à
Coritza 20 paras.

POLITIKE, LITERARË dhe TREGËTARE

GAZET' E PËRJAVECME

Nxenesit Çqiptare që u debuan nga Idadia e Korçës, se deenit të kendojnë guhen e vet me ekronja e saja.

لسان مادر زاداری حروفات ملیه ایلہ او قومق ارزوسنده بولدقلاری ایچون کورچیہ اعمادیدسندن قولان سلام آرئودشاکردانی

Vini re.

Me kete numur e sotme
„Korça“ mbaron motn' e
pare dhe nis motn' e dyte.
Mbesojme se gide kendo-
nesit e ndercme do te je-
ne mbues me simpati te
plotte per „Korçen“ si nga
programi që mbajti astu
edhe nga lenda e zgedhur,
me te cilen ka mbuesur gi-
dene etylat e saj. Andaj
jemi sigur se „Korça“ ead-
pasketaj do te eckohet m-
sy te mire prej ç'do kendo-
nesit.

„Korça“ dyko hyre ne
„Orechm se kete vonim

motn' e dyte do te mbaje
gid ate program që ka
mbajtur dhe per tani, me
ndryeimin se kete mot do
te madohet, kestu që do
te behet ne flete m' e in-
teresaçme.

Po që te hyjme ne motn'
e dyte n'a lipsen ca pre-
gatitje, te cilat do kerkoj-
ne dy jave per te bere.
Andaj „Korça“ do te mos
botohet dy jave. (dy N-ra)
per sa te mbarojme pre-
gatatitjet që na nevojtin edhe
te veme ne raide ekronjat
e rea që na arde javen që
ekoje.

te vogel do te na e falin
te ndercmit kendones.
Sicilit-do pajtimtari, që
s'na ka derguar edhe pajti-
mne te motit që ekoje, i lu-
temi te na e dergoje, se
te mbahef ne flete duhen
te holat; kjo që cet' e ditur.
Ne ç'do vent te Çqipe-
rise ç'do Çqiptar që de-
eeron te jete korespon-
denti yne le te na ekrutaj
me spejt që te meremi vee
dhe t'a nohim.

Kur do na qese buzat!

Ne kohen tiranike q've:ia
tirane dyke panpehur se zgim

i Çqiptareve do te dyene
kocka e mbreterise Otoma-
ne, vuri kemben mi zverqet
e atyre që hidhin doren e
tyre mi veprat kombiare dhe
i ba zjare tere Çqiperise që
as qeri fare te mos linte
fare permi demat e puneve
që punonin zemer-djegurit dhe
te zuriturit vellezrit tane.

Pervec kohrave te pare,
triqjet vjet radasi kombi yne
pa ate me te zezen dite, ate
me te tmeruarin rezik sa a-
riti ne ne ekalet që e miera
Çqiptari po vozitte neper men-
himet e liga te armiqve te
c'let po duaj se s'ndejtne
pas per te bere var' e saj.

OSMANLI ARŞIVI
MF.MKT
1149 65 1

MF.MKT.01149.00065.001

Ek. 12. "Korça" gazetesit, (26 Shkurt 1910). Kendi dillerini kendi harfleriyle Öğrenmek istedikleri için İdadi'den, Korça'dan kovulan Arnavut öğrencileri. "BOA. MF.MKT. D. 1149. G. 65".

Ek 13. İttihadı Anasırı (Osmanlı Anasırı). “Atatürk Kitaplığı”.

Ek 14. 1908 II. Meşrutiyetin İlanı sonrası Kotor'da (Arnavutluk) kutlamalar “AQSH”.

Ek 15. Elbasan Arnavut Çetesi. "AQSH".

Ek 16. Ergiri Arnavut Çetesi 1911. "AQSH".

Ek.17. İstanbul'un fethi esnasında Arnavut askeri Osmanlı -Türkçesiyle (Mitrailleuses de Armee Liberatrice) 1909 "Atatürk Kitaplığı".

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Gentrit Smakaj
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Shkolla e Mesme Teknike “Anton Çetta”, Runik
Lisans Diploması	Universiteti i Prishtinës “Hasan Prishtina, Fakulteti Filozofik, Departamenti i Historisë.
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Universiteti i Prishtinës “Hasan Prishtina, Fakulteti Filozofik, Departamenti i Historisë.
Tez Konusu	Ndikimi i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në ngritjen e vetëdijes kombëtare
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
Tez Konusu	İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)
Yabancı Dil / Diller	Arnavutça, İngilizce, Türkçe
BİLİMSEL FAALİYETLER	
-	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	-